

A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 10.

KAPOSVÁR
2026

A kiadvány megjelenését támogatta – Sponsored by:

The National Cultural Fund (of Hungary)

Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata – Municipality of Kaposvár

Szerkesztő – Editor:
HORVÁTH SZILVIA

Szerkesztőbizottság – Editorial Board:
ÁBRAHÁM LEVENTE, HORVÁTH SZILVIA

Technikai szerkesztő és borítóterv – Technical Editor and Cover Designer:
MATUCZA FERENC

A tanulmányokat lektorálták – Lectors:
ÁBRAHÁM LEVENTE, HORVÁTH SZILVIA

Minden jog fenntartva. A mű egyetlen részlete sem használható fel,
nem sokszorosítható és nem tárolható adathordozó rendszerben
a kiadó írásos engedélye nélkül!

Neither this publication nor any part of it may be reproduced in any form or distributed
without the prior written permission of publisher!

ISSN 2064-1966 (Print)
ISSN 2631-0376 (Online)

Kiadó – Published by:
RIPPL-RÓNAI VÁRMEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM, KAPOSVÁR

Felelős kiadó – Responsible Publisher:
DR. ÁBRAHÁM LEVENTE múzeumigazgató

Nyomdai munkák – Printed by:
Pethő Nyomda Kft., Kaposvár

A borítón – Front cover:
Rippl-Rónai József: Zöld pettyes tányér vidéki látképpel, pávás peremmel. Magántulajdon
József Rippl-Rónai: Green speckled plate with a rural landscape and a peacock-decorated rim. Private collection

A megjelent kötetek pdf-ben is elérhetők – Published volumes are available online in pdf format:
<http://www.smmi.hu/kiadvanyok/KRRMK.htm>

Jelen kiadvány a Somogyi Múzeumok Közleményei című sorozat jogutódja,
kötetei elérhetők pdf-ben: <http://www.smmi.hu/publikaciok/smk.html>

Tartalom / Contents

KEVEY BALÁZS: A Kisalföld éger ligetei (<i>Paridi quadrifoliae</i> - <i>Alnetum glutinosae</i>) The alder groves of the Great Plain	5
JUHÁSZ MAGDOLNA – DÉNES ANDREA: Mocsári kockásliliom (<i>Fritillaria meleagris</i> L.) populáció monitoring vizsgálata Snake's head fritillary (<i>Fritillaria meleagris</i> L.) population monitoring study	33
EYJOLF AISTLEITNER – LEVENTE ÁBRAHÁM: African and Asian antlion data from the EFMEA collection (<i>Neuroptera: Myrmeleontidae</i>)	37
LEVENTE ÁBRAHÁM – ZOLTÁN PAPP: Redescription of <i>Pseudopalpares campanai</i> (Navás, 1915) comb. n. (<i>Neuroptera: Myrmeleontidae</i>) from Angola	59
KASZA FERENC: A Nagybaráti (Bolhási) víztározó és a Szentlászló-pusztai halastavak madárvilága 1982 és 2019 között Avian faunistic data on the Nagybarát (Bolhás) Reservoir and the Szentlászló-pusztai Fish Ponds between 1982 and 2019	65
KAMPER LORÁND: A terepi kutatások eredményei Nyugat-Somogyban 2024 és 2025 ősze között Results of field walkings in Western Somogy between the autumns of 2024 and 2025	75
MOLNÁR ISTVÁN: Régészeti feltárás a berzencei várnál – az első három évad eredményei Archaeological excavation at the Berzence castle – the results of the first three years	83
VARGA MÁTÉ: 16. századi éremlelet a berzencei várból 16th-century coin hoard from Berzence castle	97
ARADI CSILLA: A berzencei vár 2024-es ásatásán előkerült újabb román kori kőfaragványok New Romanesque stone carvings discovered during the 2024 excavation of Berzence Castle.	107
RÓZSÁS MÁRTON: Adatok a Dráva vidék késő középkori és kora új kori kerámiaművességéhez (Terepbejárások a Dráva mentén) Data for the late medieval and early modern ceramics art of the Drava region (Field trips along the Drava)	111
SOMOGYI KRISZTINA – MOLNÁR ISTVÁN – BALOGH CSILLA – KAMPER LORÁND: Régészeti kutatások Somogy vármegyében 2024–2025-ben Archaeological researches in Somogy County in 2024–2025	145

GOMBOR LÁSZLÓ: Somogy vármegye újkori vesztőhelyei a helynevek és térképi ábrázolások alapján Early Modern Places of Execution in Somogy County as Reflected in Toponyms and Cartographic Depictions	171
GÁSPÁR FERENC: Göndör Ferenc és a kaposvári napilapok csatái (1905–1912) Göndör Ferenc and the Battles of Kaposvár Daily Newspapers (1905–1912)	199
LENKEY TIBOR: Hőseire emlékezik Som község Som Village Remembers Its Heroes	217
SZTOJANOVITS-PERNECKI KRISZTINA: Egy nagybajomi szabómester munkái a Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményében A Tailor from Nagybajom: Coats in the Collection of the Rippl-Rónai Museum	225
HORVÁTH JÁNOS: A Rippl-Rónai tányérok titka az Andrássy ebédlő terítékén The Rippl-Rónai Plates in the Table Setting of the Andrássy Dining Room: A New Interpretation.	241
GYENES ZSOLT: A magyar absztrakt mozgóképművészet 1989 előtt The Hungarian abstract motion picture before 1989	275

A Kisalföld éger ligetei (*Paridi quadrifoliae-Alnetum glutinosae*)

KEYEY BALÁZS

Pécsi Tudományegyetem, Ökológiai Tanszék; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
E-mail: keveyb@gamma.ttk.pte.hu

KEYEY B.: *The alder groves of the Great Plain (Paridi quadrifoliae-Alnetum glutinosae) KEVEY in BORHIDI – KEVEY 1966*

Abstract: This study presents the association relationships of the alder groves (*Paridi quadrifoliae-Alnetum glutinosae* KEVEY in BORHIDI – KEVEY 1966) in the northwestern part of Hungary, in the Marcal Basin, Rábaköz and Hanság, based on 30 coenological records. We are faced with an azonal association moderately influenced by groundwater. Some submontane elements are noticeable in their stands, which are generally rare in the Great Plain. Fagitalia elements are especially characteristic (*Acer platanoides*, *Acer pseudo-platanus*, *Adoxa moschatellina*, *Aegopodium podagraria*, *Allium ursinum*, *Anemone nemorosa*, *Anemone ranunculoides*, *Arum maculatum*, *Arum orientale*, *Athyrium filix-femina*, *Cardamine bulbifera*, *Cardamine impatiens*, *Carex sylvatica*, *Carpinus betulus*, *Cerasus avium*, *Circaea lutetiana*, *Corydalis cava*, *Corydalis solida*, *Dryopteris filix-mas*, *Epipactis helleborine* agg., *Gagea lutea*, *Galanthus nivalis*, *Galeobdolon luteum*, *Galium odoratum*, *Hedera helix*, *Isopyrum thalictroides*, *Knautia drymeja*, *Lilium martagon*, *Listera ovata*, *Moehringia trinervia*, *Myosotis sparsiflora*, *Omphalodes scorpioides*, *Paris quadrifolia*, *Pimpinella major*, *Polygonatum multiflorum*, *Sanicula europaea*, *Scilla vindobonensis*, *Sorbus aucuparia*, *Stachys sylvatica*, *Viola reichenbachiana* stb.). These plants are probably remnants of the “Beech I” period (2500 BC to 800 BC), which had a cooler, wetter and more balanced climate.

Keywords: Hungarian Great Plain, multivariate analyses, nature reserve, phytosociology: Fertő-Hanság National Park, Natura 2000 area, plant coenology, multivariate analyses

Bevezetés

A Kisalföld területéről a Szigetközéből magam jeleztem elsőként az égerligetek előfordulását (KEYEY 1993), 25 cönológiai felvétellel mutattam be ezek társulási viszonyait (KEYEY 2008). Közben szórványosan néhány felvételt is készítettem a Marcal-medence, a Rábaköz és a Hanság területéről. A Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága felkérésére úgy éreztem, hogy le kell zárnom ezt a témát, s újabb felvételekkel kiegészítve elkészítem a Kisalföld e három tájegységének égerligeteit tartalmazó dolgozatomat.

Anyag és módszer Alkalmazott módszerek

A cönológiai felvételeket a Zürich-Montpellier növénycönológiai iskola (BECKING 1957; BRAUN-BLANQUET 1964) hagyományos kvadrát-módszerével készítettem. A felvételek táblázatos összeállítását, valamint a karakterfajok csoportrészesedését és csoporttömegét az „NS” számítógépes programcsomag (KEYEY és HIRMANN 2002) segítségével végeztem. A felvételkészítés és a hagyományos statisztikai számítások módszerét korábban részletesen közöltem

(KEYEY 2008). A többváltozós elemzéseknél – a SYN-TAX 2000 programcsomag (PODANI 2001) segítségével bináris adatokon alapuló hierarchikus osztályozást, cluster-analízist (hasonlósági index: Baroni-Urbani–Buser; osztályozó módszer: teljes lánc) és szintén bináris alapú ordinációt (hasonlósági index: Baroni-Urbani–Buser; ordinációs módszer: főkoordináta-analízis) készítettem. A fajok esetében (KIRÁLY 2009), a társulásoknál pedig az újabb hazai nomenklatúrát (BORHIDI és KEVEY 1996; KEVEY 2008; BORHIDI et al: 2012) követtem. A társulástani és a karakterfaj-statisztikai táblázatok felépítése az újabb eredményekkel (OBERDORFER 1992; MUCINA et al: 1993; KEVEY 2008; BORHIDI et al: 2012) módosított Soó (1980) féle cönológiai rendszerre épül. A növények cönoszisztematikai besorolásánál is elsősorban Soó (1964, 1966, 1968, 1970, 1973, 1980) Synopsisára támaszkodtam, de figyelembe vettem az újabb kutatási eredményeket is (Vö: BORHIDI 1993, 1995; HORVÁTH et al: 1995; KEVEY 2008). Az elemzések során a Szigetköz-égerligeteit (KEYEY 2008) is belevettem az összehasonlító anyagba.

Eredmények Termőhelyi viszonyok, zonalitás

BORHIDI (1961) klímazonális térképe szerint a Kisalföld vizsgált része az erdőssztyepp és a zárt tölgyes zóna határán helyezkedik el. Az erdőekben a csapadékhiányt a folyók és a patakok közelsége kompenzálja, s így azonos módon jöttek létre a vizsgált égerligetek (*Paridi quadrifoliae-Alnetum glutinosae*).

A Kisalföld szóban forgó három tájegységén az égerligetek csak szórványosan fordulnak elő, s állományaik is kicsik. Felméréseimet az alábbi erdőekben végeztem: Marcal-medence: Doba „Felső-erdő”; Apácatorna „Galsai-erdő”; Dáka „Tilos-erdő”; Rábaköz: Rábászentandrás „Szentandrás-erdő”; Szany „Móricz-erdő”, „Szili-Sárdos-ér”; Kapuvár „Kapuvári-erdő”; Hanság: Lébény „Bormászi-erdő”, „Tárnokréti-erdő”; Újrónafő „Krisztina-berek”; Fertőd „Lés-erdő”.

A felvételezett állományok a Marcal-medencében 141–170 m tengerszint feletti magasság mellett találhatóak, a Rábaközben 118–132 m, a Hanságban pedig 112–125 m tengerszint feletti magasság mellett találhatóak, mindenütt kitétségtől mentes termőhelyeken. Az alapközetet homokos és iszapos öntésföld képezi, amelynek felső rétege a legtöbb helyen barna erdőtalajszerű öntés erdőtalajjá fejlődött. E talajok a félnedves és üde vízgazdálkodási fokozatba sorolhatók, s üde, páras és hűvös mikroklímát biztosítanak.

A felvételezett még természetserű égerligetekből tájegységenként 10–10, összesen 30 cönológiai felvételt készítettem (1. táblázat).

Fiziognómia

A Marcal-medence égerligeteinek magassága 20–23 m, borítása 65-80%, a fák átlagos törzsátmérője pedig 35–50 cm. Állandó (K V) fája csak az *Alnus glutinosa*. Nagyobb tömegben (A-D: 3-5) is csak e fafaj szokott előfordulni. Ebben a szintben a ritkaságokat a *Vitis sylvestris* képviseli. Az alsó lombkoronaszint 15–18 m, borítása pedig 15-30%. Állandó fafaja (K IV-V) az *Alnus glutinosa* mellett az *Acer campestre*. Jelentős tömeget (A-D: 3-5) egyetlen fafaj sem képez. Főleg alászorult fákból áll. A cserjeszint magassága 2–5 m, míg borítása 25-70%. Állandó fajai (K IV-V) az *Acer campestre*, a *Cornus sanguinea*, a *Crataegus monogyna* és a *Sambucus nigra*. Nagyobb tömegben (A-D 3-4) csak az *Acer campestre*, a *Corylus avellana* és a *Sambucus nigra* szokott előfordulni. Az újulat 5-50% borítottságot mutat. Állandó fajai (K IV-V) a következők: *Acer campestre*, *Cornus sanguinea*, *Crataegus monogyna*, *Euonymus europaeus*, *Rubus caesius*, *Sambucus nigra*, *Viburnum opulus*. Közülük csak a *Rubus caesius* szokott nagyobb tömegben (A-D: 3) előfordulni. A gyepszint borítása 60-95%. Állandó fafajai (K IV-V) az alábbiak: *Adoxa moschatellina*, *Alliaria petiolata*, *Anemone ranunculoides*, *Brachypodium sylvaticum*, *Carex sylvatica*, *Chaerophyllum temulum*, *Circaea lutetiana*, *Dactylis polygama*, *Geranium robertianum*, *Geum urbanum*, *Heracleum sphondylium*, *Knautia drymeia*, *Lapsana communis*, *Lysimachia nummularia*, *Moehringia trinervia*, *Paris quadrifolia*, *Polygonatum latifolium*, *Polygonatum multiflorum*, *Ranunculus ficaria*, *Solidago gigantea*, *Stachys sylvatica*, *Symphytum tuberosum*, *Urtica dioica*, *Veronica sublobata*, *Viola reichenbachiana*, *Viola suavis*. Fáciesképző szerepet (A-D: 3-5) az *Aegopodium podagraria*, az *Allium ursinum*, a *Corydalis cava* és a *Ranunculus ficaria* játszik. Gyepszintben a ritkaságokat a következő fajok képviselik: *Athyrium filix-femina*, *Cardamine bulbifera*, *Corydalis solida*, *Dryopteris carthusiana*, *Dryopteris dilatata*, *Knautia drymeia*, *Leucoium vernum*, *Lilium martagon*, *Listera ovata*, *Milium effusum*, *Omphalodes scorpioides*, *Rubus idaeus*, *Tamus communis*, *Veratrum album* (1-3. táblázat).

A Rábaköz égerligeteinek magassága 20–23 m, borítása 60-75%, a fák átlagos törzsátmérője pedig 35–60 cm. Állandó fafaja (K V) az *Alnus glutinosa*. Nagyobb tömegben előforduló fái (A-D: 3-4) az *Alnus glutinosa*, a *Fraxinus angustifolia* és a *Fraxinus excelsior*. A felső lombkoronaszint ritkasága a *Viscum album*. Az alsó lombkoronaszintet főleg alászorult fák képezik. Magassága 15–18 m, borítása 20-50%. Állandó (K V) fafaja az *Alnus glutinosa*. Nagyobb tömegben (A-D: 3) előforduló fafaja az *Acer campestre*. A cserjeszint magassága 2–3,5 m, míg borítása 25-60%. Állandó (K IV) fajai a *Cornus sanguinea* és a *Sambucus nigra*. Nagyobb tömegben (A-D: 3) csak a *Sambucus nigra* szokott előfordulni. Az újulat borítása 5-25%. Állandó faja (K V) a *Rubus caesius*. E szintben nagyobb tömeget (A-D) egyetlen faj sem ér el. Az újulatban előforduló ritkaság a *Sorbus aucuparia*. A gyepszint borítása 50-95%. Állandó (K IV-V) elemei a következők: *Arctium minus*, *Brachypodium sylvaticum*, *Bromus sterilis*, *Chaerophyllum temulum*, *Circaea lutetiana*, *Cucubalus baccifer*, *Festuca gigantea*, *Galium*

aparine, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Poa trivialis*, *Pulmonaria officinalis*, *Ranunculus ficaria*, *Rumex sanguineus*, *Solidago gigantea*, *Stelleria media*, *Urtica dioica*, *Veronica sublobata*, *Viola suavis*. Fáciesképző (A-D: 3-5) szerepet a következő fajok játszanak: *Allium ursinum*, *Carex riparia*, *Circaea lutetiana*, *Glechoma hederacea*, *Ranunculus ficaria*. A gyepszintben a ritkaságokat a következő fajok képviselik: *Anemone nemorosa*, *Epipactis helleborine*, *Knautia drymeia*, *Ornithogalum sphaerocarpum*, *Smyrniolum perfoliatum* (1-3. táblázat).

A Hanság égerligeteinek magassága 18–23 m, borítása 60-85%, az átlagos törzsátmérő pedig 35–60 cm. Állandó elemei (K IV-V) az *Alnus glutinosa* és a *Fraxinus excelsior*. Ugyanez a két fafaj szokott nagyobb tömegben is (A-D: 4) előfordulni. Az alsó lombkoronaszint magassága 12–18 m, borítása pedig 10-50%. Állandó fajai (K IV-V) itt is az *Alnus glutinosa* és a *Fraxinus excelsior*. Nagyobb tömegben (A-D: 3) a *Padus avium* fordulhat elő. Ebben a szintben a ritkaságokat az *Alnus incana* képviseli. A cserjeszint magassága 2–4 m, borítása pedig 30-80%. Állandó fajai (K IV-V) a *Cornus sanguinea*, a *Crataegus monogyna*, *Fraxinus excelsior*, a *Padus avium* és a *Sambucus nigra*. Nagyobb tömegben (A-D: 3-4) a *Corylus avellana*, a *Fraxinus excelsior*, a *Padus avium* és a *Sambucus nigra* fordulhat elő. Az újulat borítása 5-60%. Állandó elemei (K IV-V) a következők: *Cornus sanguinea*, *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*, *Rubus caesius*, *Sambucus nigra*, *Viburnum opulus*. Közülük a *Hedera helix* és a *Rubus caesius* érhet el nagyobb tömeget (A-D: 3). A gyepszint borítása 50-90%. Állandó fajai (K IV-V) az alábbiak: *Alliaria petiolata*, *Arctium minus*, *Brachypodium sylvaticum*, *Carex acutiformis*, *Carex riparia*, *Circaea lutetiana*, *Festuca gigantea*, *Galium odoratum*, *Geranium robertianum*, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Humulus lupulus*, *Lapsana communis*, *Polygonatum latifolium*, *Ranunculus ficaria*, *Solidago gigantea*, *Urtica dioica*. Közülük fáciesképző szerepet (A-D: 4) csak a *Ranunculus ficaria* tölt be. A gyepszintben élő növényritkaságok a következők: *Carex elongata*, *Carex pseudocyperus*, *Dryopteris carthusiana*, *Listera ovata*, *Lonicera xylosteum*, *Thelypteris palustris* (1-3. táblázat).

Fajkombináció Állandósági osztályok

Az állandósági osztályok tájegységenkénti eloszlása igen változatos. A részletes adatokat az 1. ábra tartalmazza.

A Marcal-medencében készült 10 cönológiai felvétel alapján a konstans (K V) fajok száma 16: – K V: *Adoxa moschatellina*, *Alliaria petiolata*, *Alnus glutinosa*, *Acer campestre*, *Brachypodium sylvaticum*, *Circaea lutetiana*, *Cornus sanguinea*, *Euonymus europaeus*, *Geum urbanum*, *Polygonatum latifolium*, *Polygonatum multiflorum*, *Rubus caesius*, *Sambucus nigra*, *Solidago gigantea*, *Urtica dioica*, *Viburnum opulus*. Ezek mellett 19 szubkonstans faj került elő: – K IV: *Anemone ranunculoides*, *Carex sylvatica*, *Chaerophyllum temulum*, *Crataegus monogyna*, *Dactylis polygama*, *Geranium robertianum*, *Heracleum sphondylium*, *Knautia drymeia*, *Lapsana communis*, *Lysimachia nummularia*, *Moehringia trinervia*, *Paris quadrifolia*, *Ranunculus ficaria*, *Stachys sylvatica*,

Symphytum tuberosum, *Ulmus minor*, *Veronica sublobata*, *Viola reichenbachiana*, *Viola suavis*. A konstans (K V) és a szubkonstans (K IV) elemek mellett a cönológiai táblázatban 41 akcesszórius (K III), 34 szubakcesszórius (K II) és 58 akcidens (K I) faj szerepel (1. táblázat; 1. ábra). Az állandósági osztályok terén tehát a legkisebb fajszám a konstans (K V) elemeknél van, míg az akcidens (K I) fajok mellett az akcesszórius (K III) fajoknál jelentkezik egy második maximum.

A Rábaközben készült 10 cönológiai felvétel alapján a konstans (K V) fajok száma 14: – K V: *Alnus glutinosa*, *Arctium minus*, *Brachypodium sylvaticum*, *Chaerophyllum temulum*, *Cucubalus baccifer*, *Festuca gigantea*, *Galium aparine*, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Quercus robur*, *Ranunculus ficaria*, *Rubus caesius*, *Rumex sanguineus*, *Urtica dioica*. Ezek mellett 13 szubkonstans faj került elő: – K IV: *Bromus sterilis*, *Circaea lutetiana*, *Cornus sanguinea*, *Fraxinus excelsior*, *Poa trivialis*, *Prunus spinosa*, *Pulmonaria officinalis*, *Sambucus nigra*, *Stellaria media*, *Solidago gigantea*, *Ulmus minor*, *Veronica sublobata*, *Viola suavis*. A konstans (K V) és a szubkonstans (K IV) elemek mellett a cönológiai táblázatban 23 akcesszórius (K III), 28 szubakcesszórius (K II) és 78 akcidens (K I) faj szerepel (1. táblázat; 1. ábra). Az állandósági osztályok terén tehát a legkisebb fajszám a szubkonstans (K IV) elemeknél van, míg az akcidens (K I) fajok mellett a konstans (K V) fajoknál jelentkezik egy igen halvány második maximum.

A Hanságban készült 10 cönológiai felvétel alapján a konstans (K V) fajok száma 14: – K V: *Alnus glutinosa*, *Arctium minus*, *Brachypodium sylvaticum*, *Circaea lutetiana*, *Cornus sanguinea*, *Crataegus monogyna*, *Festuca gigantea*, *Fraxinus excelsior*, *Geranium robertianum*, *Geum urbanum*, *Humulus lupulus*, *Ranunculus ficaria*, *Rubus caesius*, *Sambucus nigra*. Ezek mellett 14 szubkonstans faj került elő: – K IV: *Alliaria petiolata*, *Carex acutiformis*, *Carex riparia*, *Cerasus avium*, *Corylus avellana*, *Galium odoratum*, *Glechoma hederacea*, *Lapsana communis*, *Padus avium*, *Polygonatum latifolium*, *Quercus robur*, *Solidago gigantea*, *Urtica dioica*, *Viburnum opulus*. A konstans (K V) és a szubkonstans (K IV) elemek mellett a cönológiai táblázatban még 23 akcesszórius (K III), 29 szubakcesszórius (K II) és 64 akcidens (K I) faj is szerepel (1. táblázat; 1. ábra). Az állandósági osztályok terén tehát a legkisebb fajszám a konstans (K V) és szubkonstans (K IV) elemeknél van, míg az akcidens (K I) fajoknál van a maximum.

A Szigetközben készült 25 cönológiai felvétel szerint a konstans (K V) fajok száma 24, a szubkonstans (K IV) elemek száma pedig 25. Ezenkívül a táblázatban van még 16 akcesszórius (K III), 27 szubakcesszórius (K II) és 80 akcidens (K I) elem (KEVEY 2008) (1. táblázat; 1. ábra). Az állandósági osztályok terén tehát a konstans (K V) fajoknál van a minimum, és az akcidens (K I) elemeknél van a maximum.

Karakterfajok aránya

A *Salicetalia purpureae* s.l. elemek csoportrészesedése (3,95%), és csoporttömege (3,51%) a Marcal-medencében legkisebb. Ezzel szemben a Szigetközben érik el a legmagasabb csoportrészesedést (6,79%) és csoporttömeget (8,49%) (4. táblázat 2. ábra).

Meghatározó szerepet játszanak a *Fagetalia* fajok. Ezek a Marcal-medencében mutatják a legnagyobb csoportrészesedést (17,88%) és a legmagasabb csoporttömeget (23,49%) egyaránt. A legkisebb csoportrészesedést a Rábaközben (9,55%) a legkisebb csoporttömeget pedig Hanságban (6,49%) érik el (4. táblázat 3. ábra).

Kiemelendő szerepet mutatnak még a Szigetköz égerligetei, ahol a *Quercetea pubescentis-petraeae* s.l. csoportrészesedése (12,72%) és csoporttömege (14,79%) is a legnagyobbak bizonyult. A legalacsonyabb csoportrészesedést (9,88%) és csoporttömeget (7,99%) a Rábaközben mértük (4. táblázat; 4. ábra).

Fontos szerepet játszanak még a keményfaligeti (*Alnion incanae* s.l.) elemek, de ezek aránya az egyes kisalföldi tájegységek között lényeges különbségeket nem mutat (4. táblázat).

Szociális magatartási típusok aránya

A Borhidi (1993) féle szociális magatartási típusok azt tükrözik, hogy a Szigetköz égerligetei a legkevésbé degradáltak. Ezt bizonyítja a specialista (S 6) elemek viszonylag magas aránya. Legkevésbé természetszerűek a Rábaköz és a Hanság égerligetei. Mindezt bizonyítják a specialisták (S 6) viszonylag kicsiny aránya, valamint a zavarástűrők (DT 2), természetes gyomok (W 1), és a ruderális kompetitorok (RC -2) magasabb arányai (5. táblázat).

Sokváltozós elemzések eredményei

A sokváltozós elemzések eredménye szerint a Marcal-medence, a Rábaköz és a Hanság égerligetei nem különböznek el egyértelműen egymástól. A Szigetköz cönológiai felvételei ezzel szemben egy jól körülhatárolt csoportot képeznek (9-10. ábra).

Megvitatás

Az égerligetek a Kisalföldön csak szórványosan fordulnak elő kisebb vízfolyásokat kísérve, tölgy-kőris-szil ligetek mélyedéseiben, vagy láperdőket szegélyezve. Állományaikban jelentős szerepet játszanak a *Fagetalia* elemek, amelyek a hűvösebb, csapadékosabb és kiegyenlítettbb klímájú Bükk I.-kor emlékét őrzik (Vö: ZÓLYOMI 1936, 1952; JÁRAI-KOMLÓDI 1966a, 1966b, 1968). Ilyen növények a következők: *Adoxa moschatellina*, *Allium ursinum*, *Anemone nemorosa*, *Cardamine bulbifera*, *Corydalis cava*, *Galanthus nivalis*, *Galeobdolon luteum*, *Isopyrum thalictroides*, *Sanicula europaea* stb.

A *Salicetalia purpureae* s.l. elemek a Szigetközben a leggyakoribbak (2. ábra). Ezzel szemben a *Fagetalia* elemek a Marcal-medence égerligeteiben érik el a legmagasabb értéket (3. ábra). A *Quercetea* s.l. fajok ismét a Szigetközben a leggyakoribbak (4. ábra). A szociális magatartási típusok közül a specialisták (S 6) a Szigetközben a leggyakoribbak (5. ábra). A zavarástűrő fajok (DT 2) terén a Rábaköz felvételei hozták a legmagasabb értéket (6. ábra). A természetes gyomok (W 1) szintén a Rábaköz égerligeteiben a leggyakoribbak (7. ábra). Végül a ruderális kompetitorok (RC -2) ugyancsak a Rábaköz felvételeiben érik el a maxi-

mumot (8. ábra). Ezek szerint a szigetközi felvételek állnak legközelebb a természetserű állapothoz és a Rábaköz felvételei bizonyulnak a leginkább degradáltak.

A négy összehasonlított tájegység közül a szigetközi anyag bizonyult viszonylag egységesnek. A másik három tájegység felvételei többé-kevésbé keverednek egymással a dendrogramon (9. ábra) és az ordinációs diagramon (10. ábra) egyaránt.

Fentiek alapján megállapítható, hogy a Kisalföld égerligetei a *Paridi quadrifolia-Alnetum glutinosae* asszociációba tartoznak, szüntaxonómiai helyük az alábbi módon vázolható:

Divisio: **QUERCO-FAGEA** JAKUCS 1967

Classis: **QUERCO-FAGETEA** BR.-BL: et VIEGER in VIEGER 1937 em: BORHIDI in BORHIDI et KEVEY 1996

Ordo: **FAGETALIA SYLVATICAE** PAWŁOWSKI in PAWŁOWSKI et al: 1928

Alliance: **Alnion incanae** PAWŁOWSKI in PAWŁOWSKI et al: 1928

Suballiance: **Alnenion glutinosae-incanae** OBERDORFER 1953

Associatio: *Paridi quadrifoliae-Alnetum glutinosae* KEVEY in BORHIDI – KEVEY 1996

Természetvédelmi vonatkozások

A Kisalföld égerligeteiben jelentős szerepet játszanak a Fagetalia elemek, amelyek a hűvösebb, csapadékosabb és kiegyenlített klímájú Bükk I.-kor (i.e. 2500-tól i.e. 800-ig) emlékéét őrzik (*Adoxa moschatellina*, *Allium ursinum*, *Anemone nemorosa*, *Cardamine bulbifera*, *Corydalis cava*, *Galanthus nivalis*, *Galeobdolon luteum*, *Isopyrum thalictroides*, *Sanicula europaea* stb.).

A vizsgált állományokból 15 védett növényfaj került elő, amelyek tovább növelik a társulás természetvédelmi értékét: *Dryopteris carthusiana*, *Dryopteris dilatata*, *Epipactis helleborine* agg., *Galanthus nivalis*, *Leucoium aestivum*, *Leucoium vernum*, *Lilium martagon*, *Listera ovata*, *Omphalodes scorpioides*, *Ornithogalum sphaerocarpum*, *Scilla vindobonensis*, *Tamus communis*, *Thelypteris palustris*, *Veratrum album*, *Vitis sylvestris* (1. táblázat).

A dendrológiai értékek között említhetők egyes fává nőtt – 40 cm-t is elérő törzsátmérőjű – galagonya (*Crataegus monogyna*) cserjék.

Flóraszennyező hatást fejtenek ki egyes tájidegen növények. A *Solidago gigantea* mindhárom tájon gyakori, a *Celtis occidentalis* és az *Echinocystis lobata* a Marcal-medencében, a *Fraxinus pennsylvatica* pedig a Rábaközben jelent ilyen problémát.

Mivel e társulás az Alföldön ritkaságnak számít, maradvány állományainak megőrzése, helyenkénti rekonstrukciója természetvédelmünk fontos feladata lehetne.

Összefoglalás

Jelen tanulmány Magyarország északnyugati részén, a Marcal-medence, a Rábaköz és a Hanság égerligeteinek (*Paridi quadrifolia-Alnetum glutinosae* KEVEY in BORHIDI – KEVEY

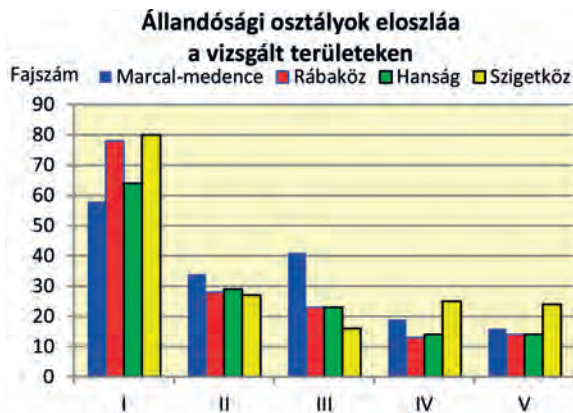
1966) társulási viszonyait mutatja be 30 cönológiai felvétel alapján. Talajvíz által mérsékelten befolyásolt, azonális asszociációval állunk szemben. Állományaikban feltűnőek egyes szubmontán elemek, amelyek az Alföldön általában ritkák. Különösen a Fagetalia elemek jellemzőek: *Acer platanoides*, *Acer pseudo-platanus*, *Adoxa moschatellina*, *Aegopodium podagraria*, *Allium ursinum*, *Anemone nemorosa*, *Anemone ranunculoides*, *Arum maculatum*, *Arum orientale*, *Athyrium filix-femina*, *Cardamine bulbifera*, *Cardamine impatiens*, *Carex sylvatica*, *Carpinus betulus*, *Cerasus avium*, *Circaea lutetiana*, *Corydalis cava*, *Corydalis solida*, *Dryopteris filix-mas*, *Epipactis helleborine* agg., *Gagea lutea*, *Galanthus nivalis*, *Galeobdolon luteum*, *Galium odoratum*, *Hedera helix*, *Isopyrum thalictroides*, *Knautia drymeia*, *Lilium martagon*, *Listera ovata*, *Moehringia trinervia*, *Myosotis sparsiflora*, *Omphalodes scorpioides*, *Paris quadrifolia*, *Pimpinella maior*, *Polygonatum multiflorum*, *Sanicula europaea*, *Scilla vindobonensis*, *Sorbus aucuparia*, *Stachys sylvatica*, *Viola reichenbachiana* stb. E növények valószínűleg az egykori hűvösebb, csapadékosabb és kiegyenlített klímájú „Bükk I: kor” (i.e. 2500-tól i.e. 800-ig) maradványfajai.

Rövidítések

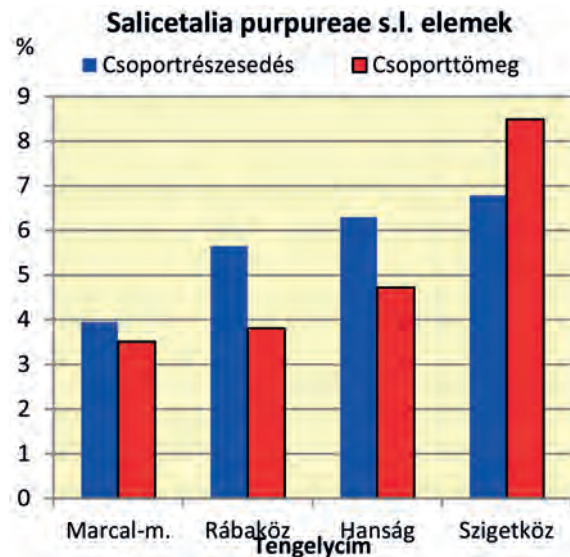
A1: felső lombkoronaszint; A2: alsó lombkoronaszint; Adv: Adventiva; AF: Aremonio-Fagion; Agi: Alnenion glutinosae-incanae; Ai: Alnion incanae; Alo: Alopecurion pratensis; Aon: Alnion glutinosae; APa: Abieti-Piceea; AQ: Aceri tatarici-Quercion; AR: Agropyro-Rumicion *crispi*; Ara: Arrhenatheretalia; Arc: Arction lappae; Arn: Arrhenatherion elatioris; Ata: Alnetalia glutinosae; B1: cserjeszint; B2: újulat; Bec: Beckmannion eruciformis; Ber: Berberidion; Bia: Bidentetalia; Bol: Bolboschoenion; Bon: Bidention tripartiti; C: gypeszint; Cau: Caucalidion platycarpus; CG: Callunogenistion; Cgr: Caricenion gracilis; Che: Chenopodieta; ChS: Chenopodio-Scleranthea; Cia: Calystegietalia sepium; Cn: Calystegion sepium; Cp: Carpinenion betuli; Cro: Caricenion rostratae; CyF: Cynodonto-Festucenion; Des: Deschampsion caespitosae; Epa: Epilobietalia; Epn: Epilobion angustifolii; F: Fagetalia sylvaticae; FBt: Festuco-Brometea; FiC: Filipendulo-Cirsion oleracei; FPp: Festuco-Puccinellietea; FPi: Festuco-Puccinellietalia; Fru: Festucion rupicolae; GA: Galio-Alliarion; GSp: Glycerio-Sparganion; Hya: Hydrocharietalia; I: Indifferens; Incl: inclusive (beleértve); Le: Lemnion minoris; LeP: Lemno-Potamea; Mag: Magnocaricion; Moa: Molinietalia coeruleae; MoA: Molinio-Arrhenatheretalia; Moa: Molinio-Juncetalia; NA: Nardo-Agrostion tenuis; Ncn: Nanocyperion flavescens; OCn: Orno-Cotinion; Pea: Potametea; Phn: Phragmition; Pla: Plantaginetalia majoris; Pna: Populenion nigro-albae; PQ: Pino-Quercion; Prf: Prunion fruticosae; Pru: Prunetalia spinosae; Pte: Phragmitetea; Qc: Quercetalia cerridis; Qfa: Quercion farnetto; QFt: Quercio-Fagetea; Qpp: Quercetea pubescentis-petraeae; Qr: Quercetalia roboris; Qrp: Quercion robori-petraeae; S: summa (összeg); Sal: Salicion albae; SaS: Sambuco-Salicion capreae; SCn: Scheuchzerio-Caricetalia nigrae; Sea: Secalietea; s.l: sensu lato (tágabb értelemben); Spu: Salicetalia purpureae; Str: Salicion triandrae; TA: Tilio platyphyllae-Acerenion pseudoplatani; Ulm: Ulmenion; VP: Vaccinio-Piceetea.

Irodalom

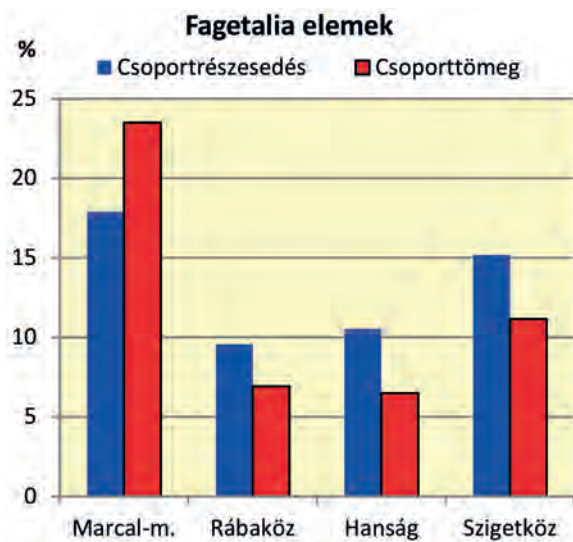
- BECKING, R. W. 1957: The Zürich-Montpellier Schol of phytosociology. - *Botanical Review* 23: 411–488. <https://doi.org/10.1007/BF02872328>
- BORHIDI, A. 1961: Klimadiagramme und klimazonale Karte Ungarns. - *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Sectio Biologica* 4: 21–250.
- BORHIDI, A. 1993: A magyar flóra szociális magatartás típusai, természetességi és relatív ökológiai értékszámai. – *Janus Pannonius Tudományegyetem*. Pécs, 95 p.
- BORHIDI, A. 1995: Social behaviour types, the naturalness and relative ecological indicator values of the higher plants in the Hungarian flora. - *Acta Botanica Academiae Scientiarum Hungaricae* 39: 97–181
- BORHIDI, A. – KEVEY, B. 1996: An annotated checklist of the Hungarian plant communities II. – In: Borhidi A. (szerk.): *Critical revision of the Hungarian plant communities*. Janus Pannonius University. Pécs, 95–138. pp.
- BORHIDI, A. – KEVEY, B. – LENDVAI, G. 2012: *Plant communities of Hungary*. Budapest, 2012. 544 pp.
- BRAUN-BLANQUET, J. 1964: *Pflanzensoziologie* (ed. 3.). – Springer Verlag, Wien–New York, 865 pp. <https://doi.org/10.1007/978-3-7091-8110-2>
- HORVÁTH, F. – DOBOLYI, Z. K. – MORSCHHAUSER, T. – LŐKÖS, L. – KARAS, L. – SZERDAHELYI, T. 1995: Flóra adatbázis 1.2. – MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete, Vácrátót, 267 pp.
- JAKUCS, P. 1967: Gedanken zur höheren Systematik der europäischen Laubwälder. – *Contribuții Botanice, Cluj* 1967: 159–166.
- JÁRAI-KOMLÓDI, M. 1966a: Palinológiai vizsgálatok a Magyar Alföldön a Würm glaciális és a holocén klíma- és vegetációtörténetére vonatkozóan. – *Kandidátusi értekezés (Kézirat)*
- JÁRAI-KOMLÓDI, M. 1966b: Adatok az Alföld negyedkori klíma- és vegetációtörténetéhez I. – *Botanikai Közlemények* 53: 191–201.
- JÁRAI-KOMLÓDI, M. 1968: The late glacial and holocene flora of the Hungarian Great Plain. - *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Sectio Biologica* 9–10: 199–225.
- KEVEY, B. 1993: A Szigetköz ligeterdeinek összehasonlító-ökológiai vizsgálata: – *Kandidátusi értekezés, kézirat*, pp 87. + pp 52 + 70 ökológiai táblázat
- KEVEY, B. 2008: Magyarország erdőársulásai (Forest associations of Hungary). *Die Wälder von Ungarn*. - *Tilia* 14: 1–488. + CD-adatbázis (230 táblázat + 244 ábra)
- KEVEY, B. – HIRMAN, A. 2002: „NS” számítógépes ökológiai programcsomag. - In: Horváth A. (szerk.): *Aktuális flóra- és vegetációkutatások a Kárpát-medencében V*. Pécs, 2002. március 8–10. (Összefoglalók), Pécsi Tudományegyetem Növényzeti Tanszék, Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kosbor Természetvédelmi Egyesület, Pécs, pp. 74.
- KIRÁLY, G. 2009: Új magyar fűvészkönyv: Magyarország hajtásos növényei: Határozókulcsok: – *Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság*. Szerk.: Király G., Jósavafő, 616. pp.
- MUCINA, L. – GRABHERR, G. – WALLNÖFER, S. 1993: *Die Pflanzengesellschaften Österreichs III. Wälder und Gebüsche*. - Gustav Fischer, Jena – Stuttgart – New York, 353. pp.
- ÖBERDORFER, E. 1953: *Der europäische Auenwald*. – *Beiträge zur naturkundlichen Forschung in Südwestdeutschland* 12: 23–70.
- ÖBERDORFER, E. 1992: *Süddeutsche Pflanzengesellschaften IV. A. Textband*. – Gustav Fischer Verlag, Jena – Stuttgart. New York, 282 pp.
- PAWLOWSKI, B. – SOKOŁOWSKI, M. – WALLISCH, K. 1928: *Die Pflanzenassoziationen des Tatra-Gebirges VII. Die Pflanzenassoziationen und die Flora des Morskie Oko-Tales*. – *Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles; Série B: Sciences Naturelles, Cracovie, Suppl. 1927*: 205–272.
- PODANI, J. 2001: *SYN-TAX 2000 Computer Programs for Data Analysis in Ecology and Systematics*. – Scientia, Budapest, 53 pp.
- SOÓ, R. 1964, 1966, 1968, 1970, 1973, 1980: *A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve I–VI*. – Akadémiai kiadó, Budapest.
- VLIEGER, J. 1937: *Aperçu sur les unités phytosociologiques supérieures des Pays-Bas*. – *Nederlandsh Kruidkundig Archief* 47: 335.
- ZÓLYOMI, B. 1936: Tízezer év története virágporszemekben. – *Természettudományi Közlöny* 68: 504–516.
- ZÓLYOMI, B. 1952: Magyarország növénytakarójának fejlődéstörténete az utolsó jégkorszaktól. – *A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Osztályának Közleményei* 1: 491–530.

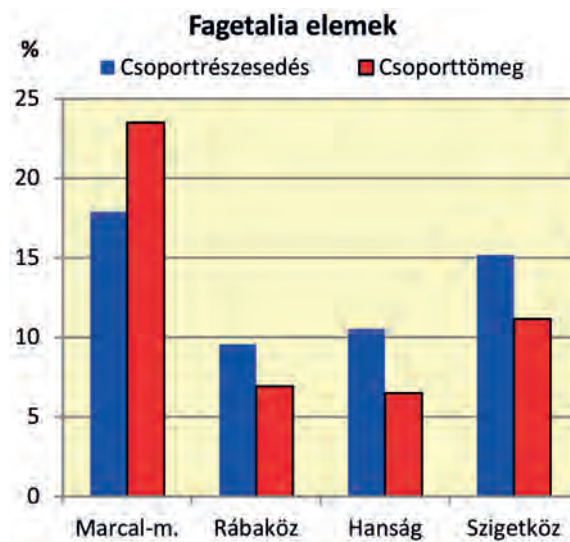
1. ábra: Az állandósági osztályok eloszlása
Figure 1. Distribution of constancy classes

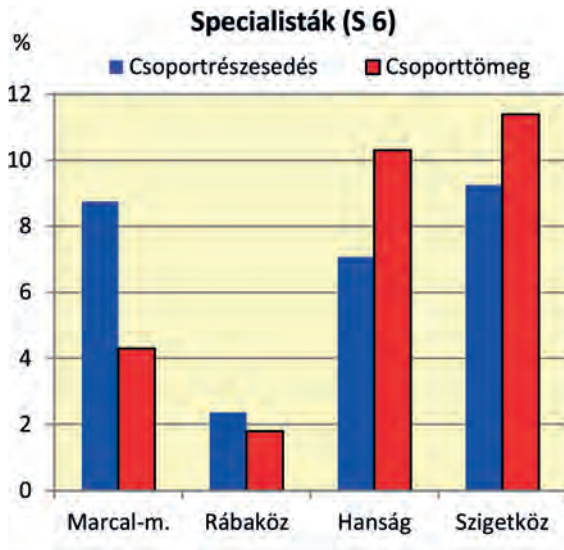
2. ábra: Salicetalia purpureae s.l. fajok aránya
Figure 2. Proportion of species characteristic of the order Salicetalia purpureae s.l.

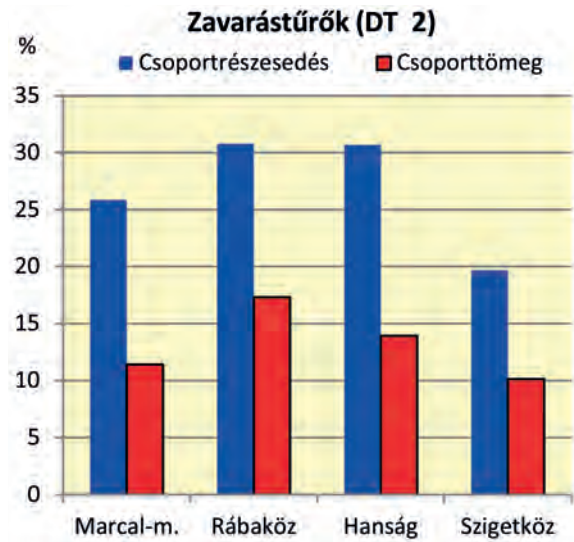
3. ábra: Fagetalia fajok aránya
Figure 3. Proportion of species characteristic of the order Fagetalia

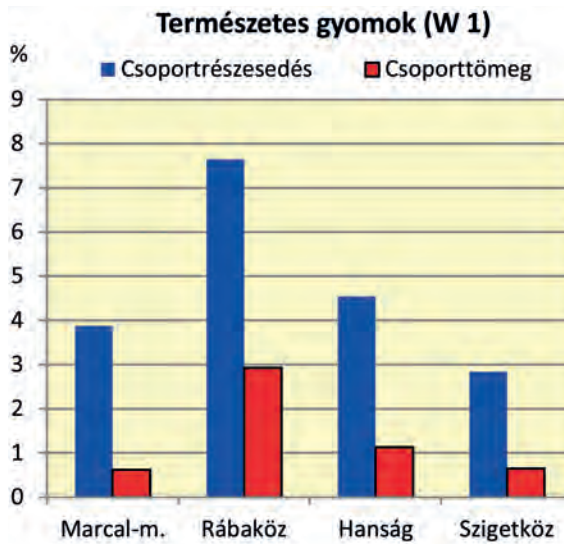
4. ábra: Quercetea s.l. fajok aránya
Figure 4. Proportion of species characteristic of the class Quercetea s.l.

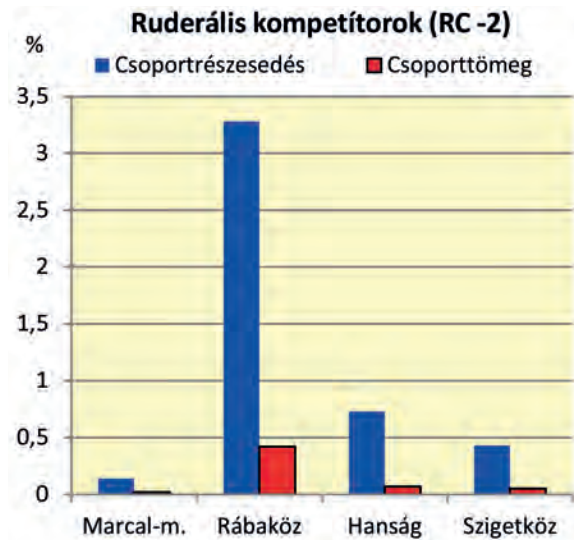
5. ábra: Specialisták (S 6) aránya
Figure 5. Proportion of species specialists (S 6)

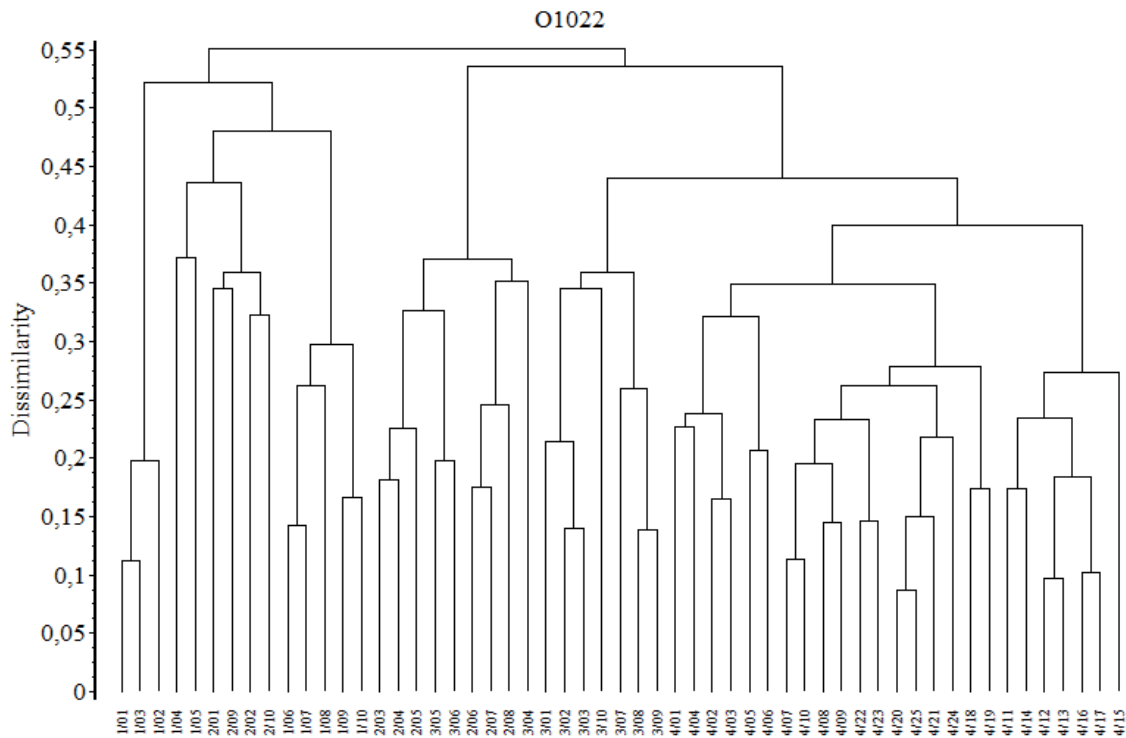
6. ábra: Zavarástűrő fajok (DT 2) aránya
Figure 6. Proportion of species disturbance tolerants (DT 2)

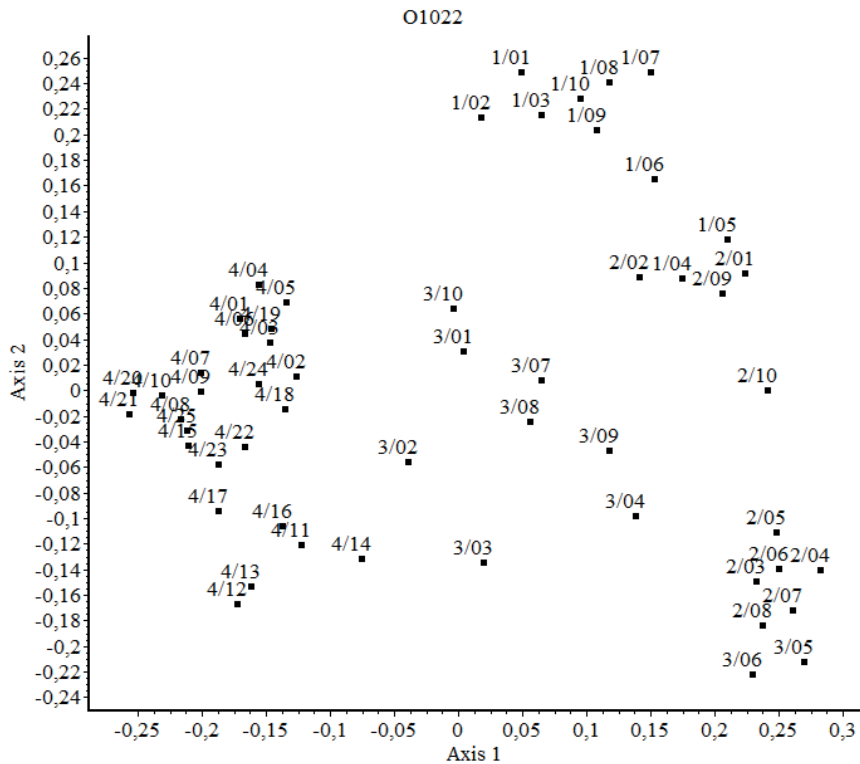
7. ábra: Természetes gyomok (W 1) aránya
Figure 7. Proportion of species weeds (W 1)

8. ábra: Ruderális kompetitorok (RC -2) aránya
Figure 8. Proportions of ruderal competitors (RC -2)

9. ábra: A Kisalföld égerligeteinek bináris dendrogramja (hasonlósági index: Baroni-Urbani–Buser; osztályozó módszer: teljes lánc)
 1/1-10: Marcal-medence (Kevey ined.), 2/1-10: Rábaköz (Kevey ined.), 3/1-10: Hanság (Kevey ined.), 4/1-25: Szigetköz (Kevey 2008)
 Figure 9: Binary dendrogram of the relevés (similarity coefficient: Baroni-Urbani–Buser; clustering method: complete link)
 1/1-10: Marcal-medence (Kevey ined.), 2/1-10: Rábaköz (Kevey ined.), 3/1-10: Hanság (Kevey ined.), 4/1-25: Szigetköz (Kevey 2008)

10. ábra: A Kisalföld égerligeteinek bináris ordinációs diagramja (hasonlósági index: Baroni-Urbani–Buser; ordinációs módszer: főkoordináta-analízis)
 1/1-10: Marcal-medence (Kevey ined.), 2/1-10: Rábaköz (Kevey ined.), 3/1-10: Hanság (Kevey ined.), 4/1-25: Szigetköz (Kevey 2008)
 Figure 10: Binary ordination diagram of the relevés (similarity coefficient: Baroni-Urbani–Buser; ordination method: principal coordinates analysis)
 1/1-10: Marcal-medence (Kevey ined.), 2/1-10: Rábaköz (Kevey ined.), 3/1-10: Hanság (Kevey ined.), 4/1-25: Szigetköz (Kevey 2008)

1. táblázat: *Paridi quadrifoliae-Alnetum glutinosae*
Table 1. *Paridi quadrifoliae-Alnetum glutinosae*

1/1. táblázat	Marcal-medence									Rábaköz									Hanság																				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1(A-D)	K	K%	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1(A-D)	K	K%	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1(A-D)	K	K%			
1. Quercus-Fagea																																							
1.1. <i>Salicetea purpureae</i>																																							
1.1.1. <i>Salicetalia purpureae</i>																																							
<i>Populus nigra</i>	A1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0			
	B2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0			
	S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0			
1.1.1.1. <i>Salicion albae</i>																																							
<i>Alnus incana</i> (Ai, Agi)	A2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20			
	B1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10			
	S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20			
<i>Carduus crispus</i> (Cn)	C	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50			
<i>Cucubalus baccifer</i> (Cn, Ulm)	C	-	-	-	-	-	-	-	-	40		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40			
<i>Humulus lupulus</i> (Cn, Ata, Ai)	A2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0			
	B1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40			
	B2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10			
	C	-	-	-	-	-	-	-	-	40		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100			
	S	-	-	-	-	-	-	-	-	40		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100			
<i>Leucocjum aestivum</i> (Des)	C	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10			
<i>Salix alba</i> (Ai, Cn)	A1	-	-	-	-	-	-	-	-	30		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60			
<i>Salix fragilis</i> (Ai, Cn)	A1	-	-	-	-	-	-	-	-	20		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10			
	A2	-	-	-	-	-	-	-	-	10		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60			
	B1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0			
	S	-	-	-	-	-	-	-	-	20		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60			
1.2. <i>Alnetea glutinosae</i>																																							
1.2.1. <i>Alnetalia glutinosae</i>																																							
<i>Alnus glutinosa</i> (Ai, Agi)	A1	4	3	4	3	5	4	4	4	3-5	V	100	4	3	4	3	4	4	3	3	3	3-4	V	100	2	3	4	3	4	3	4	3	2	4	V	100			
	A2	1	2	1	2	2	1	2	1	2	V	100	-	2	2	2	2	1	2	1	2	1	2	V	90	+1	2	2	2	1	1	-	1	+2	V	90			
	B1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	
	B2	+	+	+	+	+	+	+	+	+	30		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	
	S	4	4	5	4	5	5	4	5	4-5	V	100	4	4	4	5	4	5	3	4	3	3-5	V	100	2	3	5	4	5	4	3	2	5	V	100				
<i>Carex pseudocyperus</i> (Mag, Cro)	C	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10			

3. táblázat: Felvételi adatok II.
Table 3. Data of the relevés II.

	Kvadrát	Felvétel sorszáma	Település	Dűlő	Alapkőzet	Talajtípus	Szerző
M a r c a l - m	1	18112	Doba	Felső-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	2	18111	Doba	Felső-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	3	18110	Doba	Felső-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	4	18109	Doba	Felső-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	5	18113	Apácatorna	Galsai-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	6	18114	Dáka	Tilos-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	7	18115	Dáka	Tilos-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	8	18116	Dáka	Tilos-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	9	18117	Dáka	Tilos-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	10	18118	Dáka	Tilos-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
R á b a k ö z	1	5042	Rábaszentandrás	Szentandrás-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	2	18102	Szany	Móricz-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	3	18101	Szany	Szil-Sárdos-ér	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	4	18100	Szany	Szil-Sárdos-ér	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	5	18099	Szany	Szil-sárdos-ér	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	6	18098	Szil	Éger-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	7	18097	Szil	Éger-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	8	18096	Szil	Éger-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	9	5003	Szár föld	Tízrendes-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	10	18103	Kapuvár	Kapuvári-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
H a n s á g	1	5017	Lébény	Bormászi-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	2	18108	Lébény	Bormászi-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	3	18107	Lébény	Bormászi-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	4	18106	Lébény	Tárnokréti-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	5	18105	Lébény	Tárnokréti-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	6	18104	Lébény	Tárnokréti-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	7	12753	Újrónafő	Krisztina-berek	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	8	5170	Újrónafő	Krisztina-berek	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	9	5173	Újrónafő	Krisztina-berek	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.
	10	5075	Fertőd	Lés-erdő	öntésföld	öntéserdőtalaj	Kevey ined.

4. táblázat: Karakterfajok aránya
Table 4. Percentage of characteristic species

4/1. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Quercó-Fagea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Salicetea purpureae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Salicetalia purpureae	1,97	2,74	2,16	2,14	2,64	2,32	2,34	3,98
Salicion triandrae	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00
Salicion albae	1,56	2,09	3,91	4,53	0,80	1,35	2,36	4,50
Populenion nigro-albae	0,42	0,82	0,23	0,09	0,07	0,14	0,02	0,01
Salicion albae s.l.	1,98	2,91	4,14	4,62	0,87	1,49	2,38	4,51
Salicetalia purpureae s.l.	3,95	5,65	6,30	6,79	3,51	3,81	4,72	8,49
Salicetea purpureae s.l.	3,95	5,65	6,30	6,79	3,51	3,81	4,72	8,49
Alnetea glutinosae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Alnetalia glutinosae	3,62	2,44	3,39	3,61	9,31	9,24	6,86	5,77
Alnion glutinosae	0,00	0,00	0,36	0,14	0,00	0,00	0,10	0,05
Alnetalia glutinosae s.l.	3,62	2,44	3,75	3,75	9,31	9,24	6,96	5,82
Alnetea glutinosae s.l.	3,62	2,44	3,75	3,75	9,31	9,24	6,96	5,82
Quercó-Fagetea	14,62	15,13	14,61	13,57	17,21	26,66	24,36	16,46
Fagetalia sylvaticae	17,88	9,55	10,54	15,18	23,49	6,91	6,49	11,14

4/2. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Alnion incanae	7,47	6,44	9,59	10,03	13,56	12,57	18,90	16,94
Alnenion glutinosae-incanae	0,90	0,88	0,84	0,91	8,71	8,33	6,54	6,61
Ulmenion	0,80	0,99	0,94	0,96	0,71	0,82	0,49	0,57
Alnion incanae s.l.	9,17	8,31	11,37	11,90	22,98	21,72	25,93	24,12
Fagion sylvaticae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Carpinenion betuli	4,32	2,35	2,34	2,34	3,50	0,38	0,37	1,83
Tilio-Acerenion	0,40	0,88	0,89	1,55	0,28	1,46	3,80	5,74
Fagion sylvaticae s.l.	4,72	3,23	3,23	3,89	3,78	1,84	4,17	7,57
Aremonio-Fagion	0,14	0,00	0,00	0,08	0,02	0,00	0,00	0,02
Fagetalia sylvaticae s.l.	31,91	21,09	25,14	31,05	50,27	30,47	36,59	42,85
Quercetalia roboris	0,58	0,30	0,30	0,28	0,07	0,03	0,18	0,03
Quercion roboris-petraeae	0,09	0,00	0,00	0,28	0,01	0,00	0,00	0,03
Quercetalia roboris s.l.	0,67	0,30	0,30	0,56	0,08	0,03	0,18	0,06
Quercó-Fagetea s.l.	47,20	36,52	40,05	45,18	67,56	57,16	61,13	59,37
Quercetea pubescentis-petraeae	10,68	8,36	10,13	11,30	9,28	7,60	10,54	13,75
Orno-Cotinetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Orno-Cotinion	0,00	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	0,01
Orno-Cotinetalia s.l.	0,00	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	0,01

4/3. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Quercetalia cerridis	0,18	0,00	0,14	0,12	0,02	0,00	0,16	0,01
Quercion farnetto	0,14	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00
Aceri tatarici-Quercion	0,05	0,12	0,30	0,41	0,01	0,04	0,43	0,94
Quercetalia cerridis s.l.	0,37	0,12	0,44	0,53	0,05	0,04	0,59	0,95
Prunetalia spinosae	0,43	0,79	0,48	0,59	0,05	0,14	0,08	0,06
Berberidion	0,04	0,00	0,14	0,02	0,00	0,00	0,16	0,00
Prunion fruticosae	0,19	0,61	0,36	0,18	0,02	0,12	0,06	0,02
Prunetalia spinosae s.l.	0,66	1,40	0,98	0,79	0,07	0,26	0,30	0,08
Quercetea pubescentis-petraeae s.l.	11,71	9,88	11,55	12,72	9,40	7,90	11,43	14,79
Quercó-Fagea s.l.	66,48	54,49	61,65	68,44	89,78	78,11	84,24	88,47
Abieti-Piceea	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Vaccinio-Piceetea	0,05	0,05	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00
Pino-Quercetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Pino-Quercion	0,32	0,26	0,09	0,30	0,04	0,03	0,01	0,03
Pino-Quercetalia s.l.	0,32	0,26	0,09	0,30	0,04	0,03	0,01	0,03
Vaccinio-Piceetea s.l.	0,37	0,31	0,09	0,30	0,05	0,03	0,01	0,03
Abieti-Piceea s.l.	0,37	0,31	0,09	0,32	0,05	0,03	0,01	0,03

A KISALFÖLD ÉGER LIGETEI
(*Paridi quadrifoliae-Alnetum glutinosae*)

4/4. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Lemno-Potamea	0,00	0,12	0,24	0,00	0,00	0,01	0,02	0,00
Hydrochari-Lemnetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Hydrocharietalia	0,00	0,12	0,24	0,00	0,00	0,01	0,02	0,00
Lemnion minoris	0,00	0,12	0,24	0,00	0,00	0,01	0,02	0,00
Hydrocharietalia s.l.	0,00	0,24	0,48	0,00	0,00	0,02	0,04	0,00
Hydrochari-Lemnetea s.l.	0,00	0,24	0,48	0,00	0,00	0,02	0,04	0,00
Potametea	0,00	0,07	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00
Lemno-Potamea s.l.	0,00	0,43	0,72	0,00	0,00	0,04	0,06	0,00
Cypero-Phragmitetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Phragmitetea	2,03	3,16	2,87	3,17	0,28	0,82	0,78	0,60
Phragmitetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Phragmition	0,00	0,12	0,05	0,02	0,00	0,04	0,00	0,00
Phragmitetalia s.l.	0,00	0,12	0,05	0,02	0,00	0,04	0,00	0,00
Bolboschoenetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Bolboschoenion	0,00	0,12	0,06	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00
Bolboschoenetalia s.l.	0,00	0,12	0,06	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00
Nasturtio-Glycerietalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Glycerio-Sparganion	0,00	0,13	0,00	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00
Nasturtio-Glycerietalia s.l.	0,00	0,13	0,00	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00

4/5. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Magnocaricetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Magnocaricion	0,68	0,55	0,94	0,83	0,11	0,48	0,58	0,25
Caricion rostratae	0,04	0,00	0,15	0,02	0,00	0,00	0,01	0,00
Caricion gracilis	0,22	0,36	0,45	0,38	0,05	0,46	0,48	0,18
Magnocaricion s.l.	0,94	0,91	1,54	1,23	0,16	0,94	1,07	0,43
Magnocaricetalia s.l.	0,94	0,91	1,54	1,23	0,16	0,94	1,07	0,43
Phragmitetea s.l.	2,97	4,44	4,52	4,43	0,44	1,82	1,86	1,03
Isoëto-Nanojuncetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nanocyperetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nanocyperion flavescens	0,05	0,35	0,18	0,06	0,01	0,06	0,02	0,01
Nanocyperetalia s.l.	0,05	0,35	0,18	0,06	0,01	0,06	0,02	0,01
Isoëto-Nanojuncetea s.l.	0,05	0,35	0,18	0,06	0,01	0,06	0,02	0,01
Cypero-Phragmitetea s.l.	3,02	4,79	4,70	4,49	0,45	1,88	1,88	1,04
Oxycocco-Caricea nigrae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Scheuchzerio-Caricetea nigrae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Scheuchzerio-Caricetalia nigrae	0,14	0,03	0,12	0,20	0,02	0,00	0,01	0,03
Scheuchzerio-Caricetea nigrae s.l.	0,14	0,03	0,12	0,20	0,02	0,00	0,01	0,03
Oxycocco-Caricea nigrae s.l.	0,14	0,03	0,12	0,20	0,02	0,00	0,01	0,03

4/6. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Molinio-Arrhenathera	1,29	2,40	0,87	0,92	0,15	0,71	0,19	0,22
Molinio-Juncetea	1,16	1,20	1,30	1,27	0,34	0,54	0,58	0,32
Molinietalia coeruleae	0,86	1,01	0,42	0,91	0,10	0,10	0,06	0,32
Deschampsion caespitosae	0,13	0,68	0,29	1,13	0,02	0,07	0,05	0,25
Filipendulo-Cirsion oleracei	0,19	0,00	0,24	0,18	0,02	0,00	0,02	0,11
Alopecurion pratensis	0,09	0,15	0,07	0,02	0,01	0,01	0,01	0,00
Molinietalia coeruleae s.l.	1,27	1,84	1,02	2,24	0,15	0,18	0,14	0,68
Molinio-Juncetea s.l.	2,43	3,04	2,32	3,51	0,49	0,72	0,72	1,00
Arrhenatheretea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Arrhenatheretalia	0,36	0,07	0,08	0,26	0,04	0,01	0,01	0,03
Arrhenatherion elatioris	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Arrhenatheretalia s.l.	0,36	0,10	0,08	0,26	0,00	0,00	0,00	0,00
Arrhenatheretea s.l.	0,36	0,10	0,08	0,26	0,04	0,01	0,01	0,03
Nardo-Callunetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nardetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nardo-Agrostion tenuis	0,00	0,00	0,00	0,05	0,00	0,00	0,00	0,01
Nardetalia s.l.	0,00	0,00	0,00	0,05	0,00	0,00	0,00	0,01
Nardo-Callunetea s.l.	0,00	0,00	0,00	0,05	0,00	0,00	0,00	0,01

4/7. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Calluno-Ulicetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vaccinio-Genistetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Calluno-Genistion	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Vaccinio-Genistetalia s.l.	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Calluno-Ulicetea s.l.	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Molinio-Arrhenathera s.l.	4,08	5,54	3,27	4,76	0,68	1,44	0,92	1,26
Puccinellio-Salicornea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Puccinellietea	0,03	0,22	0,15	0,16	0,02	0,02	0,01	0,02
Festuco-Puccinellietalia	0,07	0,30	0,12	0,10	0,01	0,03	0,01	0,01
Festuco-Puccinellietea s.l.	0,10	0,52	0,27	0,26	0,03	0,05	0,02	0,03
Puccinellio-Salicornea s.l.	0,10	0,52	0,27	0,26	0,03	0,05	0,02	0,03
Festuco-Bromea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Brometea	0,04	0,00	0,05	0,07	0,00	0,00	0,00	0,01
Festucetalia valesiaca	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Festucion rupicolae	0,07	0,27	0,00	0,06	0,01	0,03	0,00	0,01
Cynodonto-Festucion	0,00	0,18	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00
Festucion rupicolae s.l.	0,07	0,45	0,00	0,06	0,01	0,05	0,00	0,01
Festucetalia valesiaca s.l.	0,07	0,45	0,00	0,06	0,01	0,05	0,00	0,01
Festuco-Brometea s.l.	0,11	0,45	0,05	0,13	0,01	0,05	0,00	0,02
Festuco-Bromea s.l.	0,11	0,45	0,05	0,13	0,01	0,05	0,00	0,02

4/8. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Chenopodio-Scleranthea	0,43	1,83	0,59	0,17	0,05	0,65	0,08	0,02
Secalietea	0,28	0,80	0,71	0,71	0,07	0,55	0,22	0,10
Secalietalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Caucalidion platycarpus	0,00	0,06	0,00	0,02	0,00	0,01	0,00	0,00
Secalietalia s.l.	0,00	0,06	0,00	0,02	0,00	0,01	0,00	0,00
Secalietea s.l.	0,28	0,86	0,71	0,73	0,07	0,56	0,22	0,10
Chenopodietea	0,77	1,59	1,08	0,39	0,09	0,16	0,10	0,11
Artemisietea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Artemisietalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Arction lappae	1,11	1,72	1,08	0,57	0,29	0,32	0,12	0,15
Artemisietalia s.l.	1,11	1,72	1,08	0,57	0,29	0,32	0,12	0,15
Artemisietea s.l.	1,11	1,72	1,08	0,57	0,29	0,32	0,12	0,15
Galio-Urticetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Calystegietalia sepium	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Galio-Alliarion	3,64	3,73	3,38	0,87	0,75	1,24	0,43	0,12
Calystegion sepium	1,58	2,80	3,25	2,82	0,47	0,48	1,25	0,54
Calystegietalia sepium s.l.	5,22	6,53	6,63	3,69	1,22	1,72	1,68	0,66
Galio-Urticetea s.l.	5,22	6,53	6,63	3,69	1,22	1,72	1,68	0,66

4/9. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Bidentetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Bidentetalia	1,02	1,62	1,49	0,95	0,12	0,16	0,16	0,18
Bidention tripartiti	0,23	0,30	0,16	0,08	0,03	0,03	0,02	0,01
Bidentetalia s.l.	1,25	1,92	1,65	1,03	0,15	0,19	0,18	0,19
Bidentetea s.l.	1,25	1,92	1,65	1,03	0,15	0,19	0,18	0,19
Plantaginea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Plantaginetalia majoris	0,32	0,93	0,73	0,45	0,04	0,09	0,07	0,12
Agropyro-Rumicion crispi	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00
Plantaginetalia majoris s.l.	0,32	1,05	0,73	0,45	0,04	0,10	0,07	0,12
Plantaginea s.l.	0,32	1,05	0,73	0,45	0,04	0,10	0,07	0,12
Epilobietea angustifolii	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Epilobietalia	5,03	4,93	5,03	3,43	1,45	2,66	2,19	0,89
Epilobion angustifolii	0,10	0,12	0,18	0,00	0,01	0,01	0,02	0,00
Epilobietalia s.l.	5,13	5,05	5,21	3,43	1,46	2,67	2,21	0,89
Epilobietea angustifolii s.l.	5,13	5,05	5,21	3,43	1,46	2,67	2,21	0,89

4/10. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
Urtico-Sambucetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Sambucetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Sambuco-Salicion capreae	0,41	0,32	0,41	0,35	0,67	1,45	1,47	0,28
Sambucetalia s.l.	0,41	0,32	0,41	0,35	0,67	1,45	1,47	0,28
Urtico-Sambucetea s.l.	0,41	0,32	0,41	0,35	0,67	1,45	1,47	0,28
Chenopodio-Scleranthea s.l.	14,92	20,87	18,09	10,81	4,04	7,82	6,13	2,52
Indifferens	3,03	4,45	3,52	2,68	3,55	4,86	4,16	3,80
Adventiva	3,88	3,10	2,90	3,14	0,70	3,75	1,06	1,78

5. táblázat: Szociális magatartási típusok aránya
Table 5. Percentage of social behaviour types (SBT)

	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz	Marcal-m.	Rábaköz	Hanság	Szigetköz
S 6	8,76	2,37	7,08	9,25	4,30	1,79	10,30	11,39
Su 10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Sr 8	0,86	0,00	0,00	0,00	1,15	0,00	0,00	0,00
C 5	11,35	16,21	16,70	16,28	52,86	56,30	50,20	40,32
Cu 9	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Cr 7	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
G 4	44,25	35,34	36,30	48,40	28,82	17,36	23,21	35,69
Gu 8	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Gr 6	0,00	0,18	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00
NP 3	0,57	1,09	1,09	0,00	0,07	0,11	0,11	0,00
DT 2	25,86	30,78	30,67	19,67	11,42	17,32	13,93	10,12
W 1	3,88	7,65	4,54	2,84	0,62	2,93	1,13	0,65
I -1	0,86	1,09	0,36	0,92	0,10	3,55	0,55	0,33
A -1	0,72	0,00	0,18	0,12	0,08	0,00	0,11	0,01
RC -2	0,14	3,28	0,73	0,43	0,02	0,42	0,07	0,05
AC -3	2,30	2,00	2,36	2,10	0,52	0,20	0,41	1,43
Val	3,43	2,97	3,31	3,64	4,37	3,95	4,33	4,29

Mocsári kockásliliom (*Fritillaria meleagris* L.) populáció monitoring vizsgálata

JUHÁSZ MAGDOLNA¹ & DÉNES ANDREA²

¹Rippl-Rónai Múzeum, H-7401 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1., e-mail: juhasz@smmi.hu

²Janus Pannonius Múzeum, H-7621 Pécs, Káptalan utca 5., e-mail: denesandreaipm@gmail.com

JUHÁSZ, M., DÉNES, A.: Snake's head fritillary (*Fritillaria meleagris* L.) population monitoring study.

Abstract: The *Fritillaria meleagris* population living on the alluvium of the Drava River was studied for seven years (2000–2006). Six 5×5m sample plots were appointed within the population's distribution area. The number of flowering stems, vegetative shoots and fruit-ripening individuals was surveyed annually.

Keywords: biological monitoring, flowering dynamics, endangered species, river Drava.

Bevezetés, célkitűzések

A tanulmányozott *Fritillaria meleagris* állomány a Dráva folyó balparti allúviumán található, Magyarország délnyugati részén. Az előfordulási hely a folyó jelenlegi medrétől mintegy öt kilométeres távolságban fekszik. Áradások közvetlenül nem érik el ezt a területet, hanem a széles völgyben felhalmozódott kavicsos aljzaton keresztül mozog a talajvízszint a Dráva áradásaival összefüggésben. A terület mérsékelt meleg, nedves éghajlatú. Az átlagos évi középhőmérséklet 9,8 °C. Az éves csapadékmennyiség sokévi átlaga 800–840mm. A Dráva folyó árvizei rendszerint kora tavasszal, nyár elején és ősszel jelentkeznek, míg kisvízei nyár végén és télen szokásosak. A tanulmányozott populáció Gyékényes község határában található.

A *Fritillaria meleagris* populáció vizsgálata egy környezeti monitoring rendszer részeként került megvalósításra. A vizsgálatok a Dráva folyón tervezett horvátországi (Novo Virje-i) vízerőmű Magyarországot érintő környezeti hatásainak dokumentálása céljából indultak 2000-ben (JUHÁSZ & DÉNES 2001, 2004, 2005, 2006, DÉNES & JUHÁSZ 2001, DÉNES, JUHÁSZ & SALAMON-ALBERT 2008, JUHÁSZ & LÓKI 2005) és folytatódtak 2006-ig. Miután a vízerőmű tervétől elállt a horvát kormány, a környezeti monitoring vizsgálatok felfüggesztésre kerültek.

A somogyi Dráva-völgy felsőbb szakaszán elhelyezkedő vizsgálati terület növényföldrajzi hovatartozásának megítélése nem egységes. Korábban a Dél-Dunántúl (*Praeyllyricum*) flóraidékének Belső-Somogy (*Somogyicum*) flórajáráshoz sorolták (BORHIDI 1958, Soó 1960); a somogyi Dráva-ártér azonban sok tekintetben szorosabb rokonságot mutat a baranyai Dráva-ártérrel, ezért legutóbb KEVEY (2002) a somogyi és a baranyai Dráva-ártérrel a horvátországi Dráva-ártérrel együtt Dráva-mellék (*Dravense*) flórajárárs néven, az Alföld (*Eupannonicum*) flóraidékéhez sorolja. Földrajzi helyzeténél fogva a terület az Alföld klímájához képest azonban jóval csapadékosabb; a klimatikus hatásokat tükrözi a szubatlanti és szubmediterrán flóraelemek jelentős számban való előfordulása is (JUHÁSZ 2004).

A táj természetes növényzetében az erdők (*Leucojo aestivi-Salicetum albae*, *Knautio drymeiae-Ulmetum*, *Paridi quadrifoliae-Alnetum*, *Angelico sylvestri-Alnetum*, *Carici elongatae-Alnetum*) jellemzőek, de manapság ez a táj fátlan vizes élőhelyekben is gazdag. Rétjei általában legeltető állattartás eredményeként, egykori ligeterdők helyén alakultak ki. Legnagyobb részét mocsárrétek (*Deschampsion caespitosae* HORVÁTH 1931) kisebb részben magassárrétek (*Caricion gracilis* /NEUHÄUSL 1959/ OBERD et al. 1967), kiszáradó láprétek (*Molinion coeruleae* KOCH 1926), valamint mezofil kaszálórétek (*Arrhenatherion* KOCH 1926).

A mocsári kockásliliom eurázsiai elterjedésű faj. Ligeterdőkben, mocsár- és lápréteken él. Hagymás geofiton növény, kora tavasszal virágzik, egy virág általában 5-7 napig nyílik (STPICYNSKA et al. 2012), egy populáció virágzása 2–3 hétig is eltart. Magvai tavasz végén – nyár elején érnek. Virágai hímnősek, megporzását főként poszméhek végzik (BÓDIS et al. 2020). A virágzóképes egyedek hagyományosan a felszín alatt 5-8 cm mélyen található (ZHANG 1983). Homok-, iszap- és agyagtalajokon nő, előnyben részesíti a jó vízvezető képességű talajokat. Kémhatást tekintve előfordul savanyú, semleges és bázikus talajokon is. Nedves talajt igényel, életciklusa erősen kötődik a talajvízszinthez, ami befolyásolja a magterjedést és a virágzást is (HOLLMANN 1972, HORSTHUIS et al. 1994).

Nyílt napfényes és félárnyékos termőhelyeken nő. Növénytársulásokban betöltött szerepe alapján ritka specialista (Sr), védett faj (HORVÁTH et al. 1995). Termőhelyi indikációját tekintve (BORHIDI 1995) a TB7 (termofil erdők és erdősztyepek öve), a WB8 (nedvességjelző és rövid elárasztást tűrő), az RB7 (gyengén baziklin, sosem fordul elő erősen savanyú talajokon), az NB5 (mezotróf termőhelyeken), az LB7 (félnapfénynövény, többnyire teljes fényben él, de árnyéktűrő), a KB4 (szubóceánikus faj, súlypontja Közép-Európában, de keletre is kiterjed), az SBO (sókerülő) indikátorcsoportokba sorolt. Cönológiai preferenciáját a ligeterdők (Alno-Ulmion) csoportjába helyezik. A mocsári kockásliliom részvételével kialakult vegetációállományok a bennük előforduló további védett növényfajok vagy a termőhelyek környezeti veszélyeztetése miatt élőhely (szüntaxon) szinten is védelemre szorulnak (HORVÁTH et al. 1995, BORHIDI & SÁNTA 1999).

Anyag és módszer

A populáció elterjedési területét részletes terepbejárás során állapítottuk meg. Ezután az elterjedési terület jellemző részein 6 db 5×5m-es mintaterületet jelöltünk ki. Ezen

az összesen 150 m²-es területen belül évente számláltuk a virágzó, vegetatív és termést érlelt egyedek számát. Két mintaterület erdőben (*Paridi quadrifoliae-Alnetum*), négy mintaterület pedig réten (*Carici-Alopecuretum pratensis*) került kijelölésre. A vizsgálatok helyszíne a Gyékényes község határában található Lankóci-erdő égerligete és az azzal szomszédos Hidegkúti-dűlő mocsárréteje volt. A vizsgálati években a rétet a nemzeti park természetvédelmi kezelésként kaszáltatta, évente egy alkalommal, a *Fritillaria meleagris* termésérlelése után (június végén).

A kijelölt mintaterületek sarkait az erdőben egy méter hosszúságú, színezett végű facövekekkel jelöltük. A réten lévő mintaterületeket kettős jelöléssel láttuk el: alacsony facövekeket és fém-gyűrűket helyeztünk el a sarkokon, melyeket fémkereső készülék segítségével kerestünk vissza. A jelöléseket – melyek közül egyesek a gépi kaszálás révén esetleg eltűntek, összetörték – szükség szerint frissítettük.

A felmérések kora tavaszi időpontjai minden évben a virágzás idejéhez igazodtak. Ugyanazon a napon történt a virágzó és a vegetatív tövek számlálása, majd május hónap második felében számláltuk a termést érlelt egyedeket. A vizsgálati időpontok a különböző években a következők voltak: 2000. április 11. és május 19.; 2001. március 20. és május 23.; 2002. március 19. és május 18.; 2003. április 9. és május 17.; 2004. március 12. és május 20.; 2005. március 19. és május 24.; 2006. március 21. és május 18. Feljegyeztük a terepi felmérések során tapasztalt egyéb megfigyeléseket is.

Eredmények

Az első vizsgálati évben részletes terepbejárás során megállapítottuk a *Fritillaria meleagris* populáció elterjedési területét és a virágzó egyedek számát. Az állomány élőhelye nagyrészt ártéri rétet, csak kisebb része található a szomszédos égerligetben. Összesen a réten és a vele szomszédos erdőben 2061 virágzó egyedet számláltunk meg.

Feljegyeztük a populáció élőhelyén található további növényfajokat. Az égerligetben a következő fajok előfordulását azonosítottuk: *Adoxa moschatellina*, *Ajuga reptans*, *Alnus glutinosa*, *Anemone ranunculoides*, *Angelica sylvestris*, *Anthriscus sylvestris*, *Caltha palustris*, *Carex acutiformis*, *C. brizoides*, *C. distans*, *C. gracilis*, *C. remota*, *Crataegus monogyna*, *Festuca arundinacea*, *Ficaria verna*, *Filipendula ulmaria*, *Frangula alnus*, *Fritillaria meleagris*, *Galanthus nivalis*, *Glechoma hederacea*, *Iris pseudacorus*, *Juncus effusus*, *Knautia drymeia*, *Leucojum aestivum*, *L. vernum*, *Lysimachia nummularia*, *L. vulgaris*, *Mentha aquatica*, *Myosotis palustris*, *Ranunculus repens*, *Salix cinerea*, *Solidago gigantea*, *Symphytum officinale*, *Urtica dioica*.

Az ártéri réten az alábbi fajok előfordulását állapítottuk meg: *Achillea collina*, *Ajuga reptans*, *Alnus glutinosa*, *Alopecurus pratensis*, *Angelica sylvestris*, *Anthoxanthum odoratum*, *Anthriscus sylvestris*, *Arrhenatherum elatius*, *Betonica officinalis*, *Briza media*, *Bromus mollis*, *Caltha palustris*, *Campanula patula*, *Carex acutiformis*, *C. brizoides*, *C. cuprina*, *C. distans*, *C. gracilis*, *C. hirta*, *C. panicea*, *C. riparia*, *C. tomentosa*, *C. vulpina*, *Centaurea jacea*, *Chrysanthemum leucanthemum*, *Cirsium arvense*, *C. canum*,

C. rivulare, *Colchicum autumnale*, *Convolvulus arvensis*, *Crataegus monogyna*, *Cruciata laevipes*, *Dactylis glomerata*, *Deschampsia caespitosa*, *Equisetum arvense*, *E. palustre*, *Euphorbia esula*, *Festuca arundinacea*, *F. pratensis*, *F. rubra*, *Filipendula ulmaria*, *F. vulgaris*, *Frangula alnus*, *Fritillaria meleagris*, *Galium mollugo*, *G. verum*, *Glechoma hederacea*, *Holcus lanatus*, *Hypericum perforatum*, *Iris pseudacorus*, *I. sibirica*, *Juncus compressus*, *J. effusus*, *J. inflexus*, *Knautia arvensis*, *Lathyrus pratensis*, *Leucojum aestivum*, *Lotus corniculatus*, *Lychnis flos-cuculi*, *Lysimachia nummularia*, *L. vulgaris*, *Mentha aquatica*, *M. longifolia*, *Myosotis arvensis*, *M. palustris*, *Plantago lanceolata*, *Phragmites communis*, *Poa pratensis*, *P. trivialis*, *Polygonum amphibium*, *Potentilla reptans*, *Pulicaria dysenterica*, *Ranunculus acris*, *R. repens*, *Rhinanthus minor*, *Rumex acetosa*, *R. patientia*, *Salix cinerea*, *Salvia pratensis*, *Sanguisorba officinalis*, *Solidago gigantea*, *Symphytum officinale*, *Trifolium dubium*, *T. pratense*, *Trisetum flavescens*, *Urtica dioica*, *Veronica chamaedrys*, *Vicia grandiflora*, *V. hirsuta*.

A kockásliliom populáció elterjedési területén kijelölt 6 db 5x5m-es mintavételi egységben évente számláltuk a vegetatív (1. táblázat), virágzó (2. táblázat) és termést érlelt (3. táblázat) egyedeket. Összesen 6x25m²-t, azaz 150 négyzetméteres területet vizsgáltunk. A felmérés kora tavaszi időpontja mindig a virágzási idő csúcán volt, amikor a reproduktív tövek már jól láthatóak voltak. Ez az időpont március 12. és április 11. között változott a vizsgálati években. Tehát az időjárástól függően a virágzási időben hozzávetőleg egy hónapos eltérés volt tapasztalható.

1. táblázat. A vegetatív egyedek száma mintaterületenként

Table 1. Number of vegetative individuals per sample area

vizsgálat éve	mintavételi egység száma					
	1	2	3	4	5	6
2000	71	10	62	18	45	37
2001	73	12	44	17	25	11
2002	101	9	55	21	36	22
2003	111	24	35	24	38	23
2004	103	23	22	14	12	9
2005	113	30	26	16	16	12
2006	120	33	19	14	20	42

Számlált egyedszámok alapján a vegetatív tövek száma 182 és 255 között változott a vizsgálati időszakban. Vegetatív tőnek a két-három vagy annál több leveles, nem virágzó egyedeket tekintettük (egyleveles egyedeket nem számoltuk). A virágzó tövek összes száma 87 és 195 között változott a vizsgálati területen. Mindig a növény virágzásának csúcsidejében végeztük a számlálást, hogy az esetleges bimbós vagy elvirágzott egyedeket is számba vegyük. A termést érlelt egyedek száma 1 és 51 között vál-

2. táblázat. A virágzó egyedek száma mintaterületenként

Table 2. Number of flowering individuals per sample area

vizsgálat éve	mintavételi egység száma					
	1	2	3	4	5	6
2000	12	7	55	10	50	19
2001	19	7	51	11	28	17
2002	29	11	59	21	8	11
2003	9	10	29	21	7	22
2004	32	7	29	7	12	13
2005	25	7	32	4	10	9
2006	13	17	40	25	35	65

tozott a vizsgálati években (4. táblázat, 1. ábra). Ez azt jelenti, hogy a virágzó töveknek mindössze 0,7–33,3%-a hozott érett termést. Amikor a természetes egyedek számlálását végeztük (május 17–24.), akkor a termések már érett állapotban voltak, esetleg a magvak már ki is szóródtak.

4. táblázat. Számlált egyedek összesen (lásd 1. ábra)

Table 4. Total number of individuals counted (see Figure 1)

vizsgálat éve	vegetatív	virágzó	termést érlelt
2000	243	153	51
2001	182	133	18
2002	244	139	1
2003	255	98	2
2004	183	100	18
2005	213	87	15
2006	248	195	29

Értékelés

Eredményeink szerint a *Fritillaria meleagris* virágzásának csúcsidezősaka a hét vizsgálati évből öt évben március hónapra esett (március 12., 19., 20., 21.). A vizsgálati évek virágzási idő adatai egyezést mutatnak saját, 1980–2025 közötti terepi tapasztalatainkkal, a Dráva menti tájban a márciusi virágzási idő lényegesen gyakoribb és ritkán fordul elő, hogy áprilusra tolódik a virágzás csúcsidezősaka. Az Új

3. táblázat. A termést érlelt egyedek száma mintaterületenként

Table 3. Number of individuals with ripened fruit per sample area

vizsgálat éve	mintavételi egység száma					
	1	2	3	4	5	6
2000	6	3	16	3	12	11
2001	5	0	8	1	1	3
2002	0	0	0	0	0	1
2003	1	0	0	0	1	0
2004	3	1	3	2	5	4
2005	4	1	2	3	4	1
2006	6	2	2	1	3	15

magyar fűvészkönyv (KIRÁLY szerk. 2009, KIRÁLY et al. szerk. 2025) április hónapot közli a Kárpát-medencében a virágzás kezdő hónapjának, korábbi északi-középhegységi irodalmi adatok (IZRAEL 1964, PAPP & NAGY 2003) ezt támasztják alá. Vizsgálataink szerint – a Kárpát-medence egészére vonatkozóan – ez az adat biztosan korrekcióra szorul. Herbáriumi

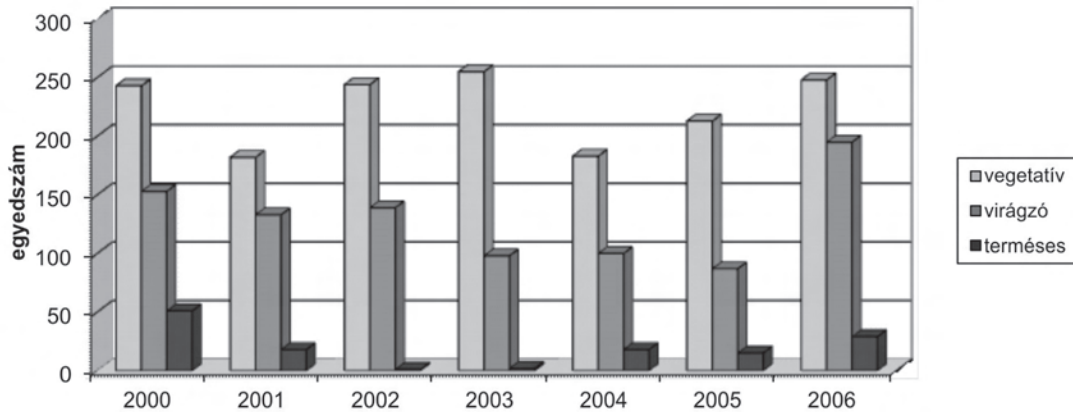
5. táblázat. Termést érlelt egyedek százalékos aránya

Table 5. Percentage of individuals with ripened fruit

vizsgálat éve	virágzó	termést érlelt	%
2000	153	51	33,33
2001	133	18	13,53
2002	139	1	0,72
2003	98	2	2,04
2004	100	18	18,00
2005	87	15	17,24
2006	195	29	14,87

példányok alapján BÓDIS et al. (2020) is talált márciusi, sőt februári virágzási időpontokat a Kárpát-medencében.

A virágzó tövek számához képest a termést érlelt egyedek számát igen alacsonynak tapasztaltuk. A vizsgált hét évben az érett termést produkáló egyedek száma 1 és 51 között változott a felmért százötven négyzetméteres területen. Tehát a virágzó töveknek mindössze 0,7–33,3%-a érlelt magot. Ennek többféle oka lehet. Egyrészt eredhet abból, hogy a terméskötés eleve alacsony, mivel a növény az év-

1. ábra. A vegetatív, virágzó és termést érlelt egyedek összes száma a mintaterületeken (lásd 4. táblázat)
Figure 1. Total number of vegetative, flowering and fruit-ripening individuals in the sample plots (see Table 4)

nek abban az időszakában virágzik, amikor a potenciális megporzó rovarok egyedszáma és aktivitása egyaránt kicsi (STPICZYNSKA et al. 2012). Egyik évben virágszedés nyomait is tapasztaltuk a vizsgálati területen. Másrészt a termésérés folyamata során a virágtengely felegyenesedik és jelentősen meghosszabbodik, ezáltal jobban ki van téve különböző mechanikai hatásoknak. Előfordult, hogy a vadak pihenőhelyként használták a vizsgálati területet, ennek következtében a termést tartó kocsányok egy része eltört. BÓDIS et al. (2020) szerint is előfordul, hogy a megtermékenyült töveknek csak kis része produkál érett magot szóró termést.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük a Duna-Dráva Nemzeti Park munkatársainak a segítségét és támogatást.

Irodalom

- BORHIDI, A. 1958: Belső-Somogy növényföldrajzi tagolódása és homokpusztai vegetációja. – *MTA Biológiai Csoport Közleményei* 7: 343–378.
- BORHIDI, A. 1995: Social Behaviour Types, the Naturalness and Relative Ecological Indicator Values of the higher plants in the Hungarian Flora. *Acta Botanica Hungarica* 39(1–2): 97–181.
- BORHIDI, A.; KEVEY, B. 1996: An annotated checklist of the Hungarian plant communities II. The forest communities. – In: Critical revision of the Hungarian plant communities (Ed.: Borhidi A.), 95–138. Janus Pannonius University, Pécs.
- BORHIDI, A.; SÁNTA, A. szerk. 1999: Vörös Könyv Magyarország Növény-társulásairól 1-2. A KÖM Természetvédelmi Hivatalának Tanulmánykötetei 6. – TermészetBüvár Alapítvány Kiadó, Budapest
- BÓDIS, J.; TAKÁCS, A.; ÓVÁRI, M.; VIRÓK, V.; KULCSÁR, L.; MAGOS, G.; SÜLYÖK, J.; NÓTÁRI, K.; MOLNÁR, A.; BARNÁ, C.; KUCZKÓ, A.; BIRÓ, É.; GERENCSÉR, B.; FREYTAG, C.; TUDÓSNÉ BUDAI, J.; MOLNÁR V., A. 2020: Az év vadvirága 2016-ban: a mocsári kockásliliom (*Fritillaria meleagris*). – *Kitaibelia*, 25(1), 79–100. <https://doi.org/10.17542/kit.25.79>
- DÉNES, A.; JUHÁSZ, M. 2001. Növényi populációk vizsgálata Dráva menti ártéri réteken – A Dráva Természeti Értékeit Kutatók II. Konferenciája. p:8. Pécs.
- DÉNES, A.; JUHÁSZ, M.; SALAMON-ALBERT, É. 2008: A szibériai nőszirm (*Iris sibirica* L.) egy Dráva menti állományának változásai 2000–2007 között. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 18: 7–15. <https://doi.org/10.26080/smkozl.2008.18.7>
- HOLLMANN, H. 1972: Verbreitung und Zoologie der Schachblume *Fritillaria meleagris* L. – *Abhandlungen und Verhandlungen des Naturwissenschaftlichen Vereins in Hamburg* 15: 1–82.
- HORSTHUIS, M. A. P.; CORPORAAL, A.; SCHAMINÉE, J. H. J.; WESTHOFF, V. 1994: Die Schachblume (*Fritillaria meleagris* L.) in Nordwest Europa, insbesondere in den Niederlanden: Ökologie, Verbreitung, Pflanzensoziologische Lage. – *Phytocoenologia* 24: 627–647. <https://doi.org/10.1127/phyto/24/1994/627>
- HORVÁTH, F.; DOBOLYI, K.; MORSCHHAUSER, T.; LÓKÖS, L.; KARAS, L.; SZERDAHELYI, T. 1995: Flóra adatbázis. Taxonlista és attribútum-állomány. MTA ÖBKI, Vácrátót, 267 pp.
- IZRAEL, G. 1964. A kockásliliom (*Fritillaria meleagris* L.) mátrai előfordulása és termőhelye. – *Botanikai Közlemények* 51: 239–242.
- JUHÁSZ, M. 1997: A vegetáció jelenlegi állapota a Dráva-sík és Belső-Somogy határvidékén – Dráva Konferencia, p. 21.
- JUHÁSZ, M. 2004: A somogyi Dráva-ártér növényzete. In: SALLAI Z. (szerk.): A drávai táj természeti értékei. – *Nimfea Tanulmánykötetek* 3: 20–28.
- JUHÁSZ, M.; DÉNES, A. 2001: Időszakosan vízzel borított erdőátsulások alapállapot-felmérése a Dráva-monitoring keretében. – A Dráva Természeti Értékeit Kutatók II. Konferenciája. Pécs. p. 9.
- JUHÁSZ, M.; DÉNES, A. 2004: Időszakosan vízzel borított erdőátsulások monitoring vizsgálata a Dráva-mentén - Flóra és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében VI. p. 71.
- JUHÁSZ, M.; DÉNES, A. 2005: Biomonitoring of alluvial willow forest. – *Natura Somogyensis* 7: 11–18. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2005.7.11>
- JUHÁSZ, M.; LÓKI, J. 2005: Changes of surface area of assimilating leaves. – *Natura Somogyensis* 7: 19–23. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2005.7.19>
- JUHÁSZ, M.; DÉNES, A. 2006: Biomonitoring of alder swamp forests. – *Natura Somogyensis* 9: 39–45. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2006.9.39>
- KEVEY, B. 2002: A növényvilág. In: Iványi I.; Lehmann A. szerk.: Duna-Dráva Nemzeti Park. – Nemzeti Parkjaink. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 134–196.
- KIRÁLY, G. szerk. 2009: Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok. – Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő, 616 pp.
- KIRÁLY, G.; VIRÓK, V.; TAKÁCS, A.; SZMORAD, F.; MOLNÁR V., A. szerk. 2025: Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok és ábrák. – Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő, 3206 pp.
- PAPP, M.; NAGY, M. 2003: A *Fritillaria meleagris* L. néhány morfológiai jellemzője és populációdinamikája a Rakaca-patak két lápréjtjén végzett vizsgálatok alapján. – *Calandrella* 12: 62–69.
- SOÓ, R. 1960: Magyarország új florisztikai-növényföldrajzi felosztása. – *MTA Biológiai Csoport Közleményei* 4: 43–70.
- STPICZYNSKA, M.; NEPI, M.; ZYCH, M. 2012: Secretion and composition of nectar and the structure of perigonal nectaries in *Fritillaria meleagris* L. (Liliaceae). – *Plant Systematics & Evolution* 298: 997–1013. <https://doi.org/10.1007/s00606-012-0609-5>
- ZHANG, L. 1983: Vegetation Ecology and Population Biology of *Fritillaria meleagris* L. at the Kungsängen Nature Reserve, Eastern Sweden. – *Acta Phytogeographica Suecica* 73. 92. pp.

African and Asian antlion data from the EFMEA collection (Neuroptera: Myrmeleontidae)

EYJOLF AISTLEITNER¹ & LEVENTE ÁBRAHÁM²

¹Entomologisches Forschungsmuseum EFMEA, A-6800 Feldkirch, Austria, e-mail: eyjaist@yahoo.de

²Rippl-Rónai Museum, H-7400 Kaposvár, Hungary, e-mail: labraham@smmi.hu, <https://orcid.org/0000-0002-8007-7117>

Abstract: The collection of the Entomologisches Forschungsmuseum Eyjolf Aistleitner (EFMEA) contains lots of faunistic data on antlions, which have been collected over 40 years. 603 specimens of 100 species from Africa and Asia can be found in the collection. From a faunistic point of view, the most interesting species are: *Palpares gratiosus* Navás, 1929, *Palparellus damarensis* (McLachlan, 1868), *Pseudopalpares parvopunctatus* Ábrahám, 2023, *Stenares hyaena* (Dalman, 1823), *Hagenomyia lethifera* (Walker, 1853), *Banyutus pulverulentus* (Rambur, 1842), *Creoleon gri-seus* (Klug in Ehrenberg, 1834), *Distoleon asiricus* Hölzel, 1983. Each of them is illustrated with a habitus photo. *Palpares elegantulus* Péringuey, 1910, *Myrmeleon doralice* Banks, 1911, and *Neuroleon chloranthe* (Banks, 1911) are new records for the fauna of Angola, and *Hagenomyia lethifera* (Walker, 1853) for Ethiopia

Introduction

The EFMEA collection (the Entomologisches Forschungsmuseum Eyjolf Aistleitner) is one of the largest private insect collections in Austria. It contains a large amount of faunistic data in several insect orders (Lepidoptera, Coleoptera, Hymenoptera etc.), not only from Austria and Europe, but also from exotic African and Asian countries.

Among the Neuroptera families, Ascalaphidae, Nemopteridae, and Myrmeleontidae are well represented in the collection.

The first author began publishing data from the collection more than four decades ago and also described several new taxa (Aistleitner 1973, 1980, 1981, 1982a, b, 2007, 2015, 2019, 2020, Aistleitner & Hölzel 2012, Aistleitner & Lencina Gutiérrez 2020). From 2023, the second author of this paper assisted in identifying the material and compiling the publications (Aistleitner & Ábrahám 2023a, b, c, 2024; Aistleitner et al. 2025). In these papers, data on the examined material were reported by the neuropteran families. The first author collected numerous times and significant amounts of material, also from Spain and Cape Verde. Those local faunistic data were published in separate publications (Aistleitner & Ábrahám 2023c, Aistleitner et al. 2025).

This paper aims to present the faunistic data of the African and Asian antlions preserved in the EFMEA collection.

Material and methods

The first author of this paper has been collecting lacewings, focusing on the families Ascalaphidae, Nemopteridae, and Myrmeleontidae for over 50 years. However, the exotic material from Asia and Africa was not personally collected by the author, but rather received, exchanged, or purchased from Austrian, German, Czech, Spanish, and other entomologists. The majority of the species were collected using portable light traps and light or torches by different collectors.

The species included in the study were determined by the second author, using the entomological collection of the Rippl-Rónai Museum (SCMK) as a reference and comparative material and remarks was written on the distribution of each species.

The faunistic data are not uniform because they come from different periods and collectors. Therefore, the data are presented in the order of the information listed in labels and have not been standardized. The faunistic data are grouped by country and smaller geographical units (such as provinces, geographical landscape units etc.) along with phenological and other information. Since the faunistic data come from several countries and locations where a non-Latin alphabet is used, the spelling of the sites was supplemented using Google Maps.

The species are arranged in alphabetical order within their traditional subfamilies and tribes.

Abbreviations:

e or E. – east, w or W. – west, s or S. – south, n or N. – north, vic. – vicinity, NP. – National Park.

EFMEA – Entomological Research Museum (Entomologisches Forschungsmuseum Eyjolf Aistleitner), Austria

SCMK – The entomological collection of the Rippl-Rónai Museum, Kaposvár, Hungary.

Results and discussion

In this paper, faunistic data on antlion species are published from Africa and Asia in the EFMEA collection. The collection contains 100 species and 603 specimens. Of these 20 species and 150 specimens from Asia, and 77 species and 451 specimens from Africa were collected. 3 species occur on both continents. The faunistic data originate from 12 African (Angola, Central African Republic, Egypt, Ethiopia,

Ivory Coast, Kenya, Madagascar, Mali, Morocco, Namibia, Republic of South Africa, Tunisia) and 13 Asian (Russia, Iran, Israel, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Laos, Libanon, Mongolia, Thailand, Turkey, Turkmenistan, Usbekistan, Yemen) countries. In the collection material, larger antlions with colourful wings are better represented than non-decorative smaller ones. Most species are widely distributed, occurring locally in high numbers. Short remarks on their distribution are provided for every species.

The taxonomic classification follows the catalogue of Aspöck et al. (2001).

List of species

Family: **Myrmeleontidae** Latreille, 1802

Subfamily: **Palparinae** Banks, 1911

Tribe: **Palparini** Banks, 1911

Crambomorphus madagascariensis (van der Weele, 1907)

Madagascar, Prov. Toliara, Ifaty, 20 km N Tulear, 10-27.12.2015, 1 ex., leg. Anonymus, ex coll. SCMK.

Remarks: Two endemic species of *Crambomorphus* are found in Madagascar (Stange 2004). *C. madagascariensis*, which has rounded wing tips, is more abundant than *C. grandidieri* van der Weele (1907) and has been found in the drier SW regions of the island (Ábrahám & Dobosz 2011).

Golafrus oneili (Péringuey, 1911)

Namibia, Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04'S 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 1 ex., leg. Halada. – **Republic of South Africa**, Northern Cape, Great Karoo, Tweefontein 20 km SE, De Mond Nature Reserve, Ufer, 34°42'S 20°06'E, 900-1000 m, 4-5.4.1997, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: It inhabits arid, sparsely vegetated areas (Mansell 2002) in southern Africa: Botswana, Namibia, South Africa (Mansell & Oswald 2025).

Goniocercus klugi (Kolbe, 1898)

Ethiopia, Negele, Borana, 14.5.2002, 1 ex., leg. Werner. – **Kenya**, NE Prov. El Wak, 1-3.5.2001, 1 ex., leg. Werner & SMRZ; ex coll. SCMK.

Remarks: It prefers semi-arid desert, xeric shrubland, and grass savanna areas on the border of the Sahara and sub-Saharan Africa. According to Prost (2010), its distribution in West Africa and the southern part of the Arabian Peninsula is sporadic. Based on the coll. SCMK, there are locally large populations in East Africa (Ethiopia, Kenya).

Lachlathetes moestus (Hagen, 1853)

Namibia, Oshikoto, Tsumeb, 35 km W, 19°12'S 17°19'E, 1230 m, 26.03.2014, 1♀, leg. Halada.

Remarks: It inhabits the tropical savanna regions of southeastern Africa, Mozambique, Zimbabwe, Zambia,

Tanzania and the northeastern part of South Africa. It can be locally common in areas of dampness and on loose sandy soil.

Nosa tigris (Dalman, 1823)

Central African Republic, Sangha-Mbaéré, Nola form, 14.11.2012, 1 ex., leg. Halada. – **Ethiopia**, Southern Province, Addis Abeba 125 km SW, 5 km N Abelti at Omofluss, 8.14.2711 37.555040, 2000 m, 28.10.2010, 1 ex., leg. de Freina. – **Mali**, Kangaba Distr. 10 km E Kangaba city, 80 km W Bamako, IX.2012, 2♂, leg. Anonymus. – Koulikoro region, Ouronina, 12°06'11"N 8°24'38"W, IX.2020, 1♂, leg. Kravchenko, Petrányi & Müller, ex coll. SCMK.

Remarks: Its distribution area extends north of the Equator in West and East Africa, in dry grassy and woody savanna areas (Prost 2019).

Palpares assyriorum Ábrahám, 2012

Libanon, Beirut, 20 km N, Tabarje Beach, 28-31.05.1969, 1♂, 4♀, leg. Groß.

Remarks: Its distribution is not yet mapped in the East Mediterranean region; it is documented in Jordan, Israel, Lebanon and Syria. It inhabits dry, rocky and semi-arid deserts.

Palpares caffer (Burmeister, 1839)

Republic of South Africa, Freestate, Drakensberge E, Harrismith, 30 km S, Hlalanati Res, 1280 m, 14.-16.12.2014, 2 ex., – Mpumalanga, Lydenburg (= Mashishing), 3 km NW, 25°04'S 30°26'E, 1600 m, 12-13.1.2009, 1 ex., leg. de Freina. – 24-26.11.2009, 2 ex., leg. de Freina. – Kwa Zulu-Natal, Drakensberge Region, Underberg (30 km SSW), Coleford National Reserve, 1750-1900 m, 24-26.11.1999, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: It is widespread in parts of southern Africa (RSA, Namibia and Mozambique). The habitat is in the south temperate steppe and subtropical dry forest (Mansell & Oswald 2025).

Palpares chrysopterus Navás, 1910

Turkey, Erzerum, Ispir, 1200-1400 m, 14.-15.07.1976, 1♀, leg. Eckweiler. – **Hakkari**, Esendere, 20 km W, Dilezipass, 2100 m, 20.07.1983, 1♀, leg. de Freina. – vic. Hakkari, 2000 m, 9.-10.07.1979, 1♂, leg. Görgner. – Tanin, Taninpass, 2000-2300 m, 12.-13.07.1983, 4♂ 1♀, leg. de Freina. – Varagöe, Sat dağları, 1850-2000 m, 21.-24.07.1983, 1♂ 2♀, leg. de Freina. – Yüksekova, vic. Oremar, 30 km N, Sat dağları, 1650-1850 m, 09.08.1978, 1 ex., leg. Naumann. – vic. Yüksekova, 20 km NW, 1950 m, 18.07.1983, leg. de Freina. – Zab-Tal, 1350-1400 m, 10.07-18.07.1980, 1♂, leg. de Freina. – 1500 m, [no date] 1♂ 1♀, leg. Fickler; 1600 m, 05.07.1984, 2♂ 1♀, leg. Huber. – **Siirt**, Uludere, 2000 m, 07.07.1978, 1♂, leg. Betti. – **Şirnak**, Uludere, 40 km E, Mutluça-Tal, vic. Melise, 1450 m, 13.07.1983, 1♂, leg. de Freina. – **Van**, vic. Van, 10 km S, 1300 m, 27.07.1978, 1♂ 3♀, leg. Görgner. – Çatak, 1900 m, 10.07.1978, 1♂ 1♀, leg. Betti.

Remarks: The distribution area of the species is confined to the mountainous regions of eastern Turkey, western Iran and Eastern Iraq.

Palpares contrarius (Walker, 1853)

Laos, Ban Kheun Oudomsay, July 16, 2014. 2 ex., leg. Li Jingke. — **Thailand**, Wang Chin, Phrae prov. 08.04.2011, 2♀, leg. Anonymus, ex coll SCMK.

Remarks: It is widespread in South and East India, and in the continental southeastern Asia, inhabiting tropical, subtropical moist and dry broadleaf forests, and in synanthropic ecosystems (Suryanarayanan et al. 2025b).

Palpares elegantulus Péringuey, 1910

Angola, Malanje prov. 55 km NE Malanje, 9.16425S 16.51046E, 1600 m, 11.-23.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. — **Namibia**, Erongo reg. 30 km W-NW Omaruru, 21.36179S 15.67192E, 3.2.2025. 1 ex., leg. Halada J. — Erongo, Usakos, 25 km ENE, 21°52'S 15°19'E, 1100 m, 17.03.2014, 1♂, leg. Halada. — Hardap prov. Maltahohe, 24.84398S 16.272938E, 1350 m, 1.11.-11.2.2014, 1 ex., leg. Murzin. — Tirasberge, Koiimasis Campsite, 25°55'S 16°15'E, 1300 m, 17.01.2016, 2 ex., leg. Mayr T.

Remarks: It lives in deserts and semi-desert shrublands in southwestern Africa from RSA through Namibia to Angola, especially in flat or hilly areas, often on red sandy red soil (Tippett 2022a).

Palpares gratiosus Navás, 1929 (Fig. 1).

Namibia, Erango prov. 8 km W Gobabeb, 430 m, 23°38'S 15°11'E, 18.3.2014, 1 ex., leg. J. Halada.

Remarks:

It is a rare and endemic species in Namibia. Gobabeb is located at a point where three main habitats meet (ephemeral river, gravel plain and the Namib erg) and lies within the inland edge of the fog zone.

Palpares immensus McLachlan, 1867

Namibia, Damaraland, Uis, 3 km NW, 1600 m, 21.01.1998, 2 ex., leg. de Freina. — Opuwo, Country Lodge, 18°02'S 13°50'E, 05.01.2016, 1♀, . — Erongo, Karibib S, Tsoabis Campsite, 22°22'S 15°45'E, 720 m, 30.12.2015, 2 ex., leg. Mayr T. — Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04'S 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 6 ex., and Erongo, Usakos, 25 km ENE, 21°52'S 15°19'E, 1100 m, 17.03.2014, 2 ex., leg. Halada. — **Republic of South Africa**, Northern Cape, Great Karoo, Tweefontein (20 km SE), Doring-Ufer, 900-1000 m, 4-5.4.1997, 2 ex., leg. de Freina.

Remarks: One of the largest and most abundant *Palpares* species is in SW Africa. Its area extends into RSA, Namibia, Botswana, and southern Angola. It inhabits the arid open shrublands, preferring flat or hilly habitats in southern Africa. (Tippett 2022b)

Palpares hispanus Hagen, 1860

Morocco, Taroudant, Hoher Atlas, Tizi-n-Test, SW Seite, 29.7-3.8.1998, 1♀, leg. Ortner S. — Hoher Atlas, Tizi-n-Tichka, 17.06.2000, 1♂, leg. Mühle. — Mittlerer Atlas, Ifrane, 1700 m, 25.07.1975, 1♀, leg. Groß.

Remarks: Its distribution area extends to the southern half of the Iberian Peninsula and North Africa (Aspöck et al. 2001), mainly found in mosaics of Mediterranean dry grasslands and scrublands.

Palpares lentus Navás, 1912

Republic of South Africa, Limpopo, Soutpansberg Südhänge, Louis Trichardt, 30 km W, Medike, Nature Reserve, 800–900 m, 28.11-6.12.2009, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: It is an endemic species in Botswana, Zimbabwe and the central and eastern provinces of South Africa (Mansell 2002), inhabiting savannah woodlands.

Palpares libelluloides (Linnaeus, 1764)

Turkey, **Afyonkarahisar**, Sandıklı, 25 km S, 1000 m, 27.-28.06.1984, 1♀ 1♀, leg. de Freina. — **Amasya**, vic. Amasya, 21.07.1978, 1♂ 1♀, leg. Betti. — **Ankara**, vic. Ankara, Aırdınlık, 19.07.198x, 3♀, leg. Eselmann & Naumann. — vic. Ankara, 8 km SE, 1000 m, 02.-04.7.1984, 4♂ 3♀, 12.-20.8.1984, 1♀, leg. de Freina. — **Antalya**, Alanya, Küste, 03.06.1974, 1♀, leg. Groß. — Kemer, 50 m, 22.-27.6.1984, 2♂ 3♀, leg. de Freina. — **Aydın**, Yarım, Adasi W Güzelçamlı, NP Dilek, 50-200 m, 07.07.1981, 2♂ 1♀, leg. Junge. — **Bingöl**, vic. Bingöl, 20 km NE, İçpinbar, 1500 m, 26.07.1983, 2♂, leg. de Freina. — **Bitlis**, Sarikonak, Çay-Tal, 1050-1100 m, 07.-08.07.1983, 6♂ 5♀, leg. de Freina. — **Corum**, Sungurlu, 30 km NE, 700 m, 04.07.1981, 1♀, leg. de Freina. — **Elazığ**, vic. Elazığ, Hazar See (NW-Ufer), 1250 m, 11-12.06.1976, 1♀, leg. Groß. — Harput, 1300 m, 02.06.1985, 1♀, leg. Anonymus. — **Hakkari**, Zab-Tal, Çukurca, 16-17.7.1983, 1♀, leg. de Freina. — **İçel**, Cemille, 500 m, 04.07.1978, 2♀, leg. Junge. — **Kirkclareli** (europ. Türkei), Babaesci, 40 m, 06.07.1984, 2♀, leg. de Freina. — **Konya**, Belören, 17 km NE, 1350 m, 20.06.1984, 1♀, leg. de Freina. — **Siirt**, Birini, Tepese (30 km NW Sırnak), 1500 m, 09.07.1983, 2♂ 4♀, leg. de Freina. — **Tokat**, Çamlıbel N, 1200 m, 14.07.1976, 1♂, leg. Junge. — **Van**, Gevas, 5 km N, 17-1800 m, 24.07-05.08.1992, 1♀, leg. Kautt & Weiß.

Remarks: Its distribution area extends to the northern and eastern Mediterranean areas, extending Asia Minor and the southern foreland of the Caucasus, as well as the mountainous regions of Western Iran (Aspöck et al. 2001). It inhabits Mediterranean dry grassland and scrubland mosaics.

Palpares speciosus (Linnaeus, 1758)

Republic of South Africa, Western Cape, Swellendam, Bonte Bock-NP, 150-300 m, 13.-23.3.1999, 1♂. — Western Cape, Cederberg-Region, Clanwilliam (30 km E-SE), Alge-

ria NP, -32.192377 18.898698, 600-700 m, 24.01.1998 1♀, leg. de Freina. – 19.03.1999, 1♀, leg. de Freina.

Remarks: It is endemic to the southern and southwestern half of South Africa, inhabiting Fynbos and Karoo biomes with tall grass (Tippett 2022c).

Palpares umbrosus Kolbe, 1898

Ivory Coast, Pakobo NW, Lamto Reserve, 6°13'N 5°00'W, 50-100 m, III.1983, 1♂ 1♀ leg. Lencina J.L.

Remarks: The distribution of the species is uncertain due to the similarity of *Palpares digitatus* Gerstaecker, 1894; the two species can be distinguished by genital examination (Akoudjin & Michel 2011). The distribution area of *P. umbrosus* appears to extend from West Africa through East Africa to South Africa based on the entomological collection of SCMK.

Palparellus damarensis (McLachlan, 1868) (Fig. 2).

Namibia, Erongo, Usakos, 25 km E-NE, 21°52'S 15°19'E, 1100 m, 16.-17.03.2014, 5 ex., leg. Halada. – Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04'S 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 1 ex., leg. Halada. – Omaheke, Gobabeb, 8 km W, 22°38'S 18°39'E, 430 m, 18.03.2014, 2 ex., leg. Halada.

Remarks: It is a rare, endemic species in Angola, Namibia and South Africa (Mansell 1996), inhabiting the arid and semi-arid regions of the xeric shrubland ecoregion.

Palparellus flavofasciatus (McLachlan, 1867)

Namibia, Erongo reg. 30 km WNW Omaruru, 21.36179S 15.67192E, 3.2.2025. 1 ex., leg. Halada J. – Erongo, Usakos, 25 km E-NE, 21°52'S 15°19'E, 1100 m, 16.-17.03.2014, 3 ex., leg. Halada. – Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04'S 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 3 ex., leg. Halada. – Khomas, Windhoek, 150 km NE, 23°16'S 16°19'E, 1600 m, 19.03.2014, 1 ex., leg. Halada. – vic. Khomas, 25 km E-NE, 20°15'S 15°24'E, 25.03.2014, 1♂, leg. Halada. – Khomas, Windhoek, 40 km W, Neuheuis env, Eagles Rock Lodge, 22°35'S 17°20'E, 2000 m, 20.1.-6.2.1998, 1♂, leg. de Freina.

Remarks: There are field records from eastern South Africa, particularly Namibia and southwestern Angola (Ábrahám 2020), inhabiting tall grass dry savannas.

Parapalmares dispar (Navás, 1912)

Morocco, Ksar-e-Souk, 30 km E Tinehir, 14.8.1975, 2♂ 3♀, leg. Groß. – **Saudi Arabia** Al Madinah Alula county, Al Gharamfel, 27.426N 037.994E, 16.11.2023, 3 ex., leg. Halada J.

Remarks: A typically eremial species, native to the borderlands of the Afrotropical and Palearctic regions. Its distribution extends from Morocco in North Africa to the Middle East and extends to the Arabian Peninsula (Ábrahám 2017). Its habitat is semi-deserts with dunes, sandy river banks, wadis and fine-grained soil scrublands.

Parapalmares inclemens (Walker, 1853)

Kenya, Watamu, Beach, 08.04.1984, 1 ex., leg. Huemer P.

Remarks: Typically, the distribution of the species is confined to East Africa and eastern South Africa, as well as Yemen (on the islands of Socotra) (Ábrahám 2020, Insom & Terzani 2024). The species is primarily found in sandy soils in coastal areas, forests, and woodlands.

Parapalmares papilionoides (Klug in Ehrenberger, 1830)

Mali, Koulikoro Region, Niore du Sahel, 15°13.719N 9°35.302W, 300 m, 19.2.2019, 1♀. – 28.9.2019, 1♂, leg. Kravchenko, Petrányi & Müller, ex coll SCMK.

Remarks: Its distribution extends southwards to southern western Africa and the western and southwestern parts of the Arabian Peninsula. Its habitat is a mosaic of sandy loose soil, dry grassland and shrubland, dunes and river banks.

Parapalmares solidus (Gerstaecker, 1894)

Iran, Luristan, Bisheh, 1200-1700 m, 01.-07.06.1978, 1♂, leg. Eckweiler. – **Turkey**, Ufar, Halfeti Euphrat river, 2.-3.7.1994, 1♂ 1♀, leg. Ábrahám L. ex coll SCMK. – **Turkmenistan** SW, Kopetdag, Garrygala env, VI.1995, 1♂ 1♀, leg. Miatlenski J.

Remarks: It is found in the southern Palearctic, from the Middle East: Egypt (Sinai Peninsula), Israel, eastern Turkey) to Pakistan, but its range also extends into Central Asia (Turkistan, Uzbekistan) (Ábrahám 2020). Its habitats are semi-deserts and dry mountainous areas.

Pseudopalmares parvopunctatus Ábrahám, 2023 (Fig. 3).

Namibia, Omaheke, 35 km W Gobabis, 1480 m, 11.3.2022, 1♂ 1♀ leg. J. Halada. – 1♀ Namibia, Omaheke, 35 km W Gobabis, 1480 m, 12.03.2014, leg. J. Halada.

Remarks: A recently described species, with paratype specimens preserved in the EFMEA collection (Ábrahám 2023). Its known distribution is in southwestern Africa, Angola, Botswana, Namibia.

Pseudopalmares sobrinus (Péringuey, 1911)

Namibia, Khomas, Windhoek (150 km NE), 23°16'S 16°19'E, 1600 m, 19.03.2014, 2 ex., leg. Halada. – Windhoek, 30 km S, 22°35'S 17°20'E, 1880 m, 11.03.2014, 3 ex., leg. Halada. – Hardap, Rehoboth, 15 km S, 23°28'S 17°07'E, 1400 m, 20.-24.03.2014, 5 ex., leg. Halada. – Obozonduo, Okahanda, 15 km NE, 21°49'S 16°58'E, 1480 m, 14.03.2014, 1 ex., leg. Halada. – Oshikoto, Tsumeb, 35 km W, 19°12'S 17°19'E, 1230 m, 26.03.2014, 2 ex., leg. Halada.

Remarks: It is found in grassland and savanna habitats in the north and east of South Africa, extending into South Angola, Zimbabwe, Namibia and Botswana (Tippett 2022d).

Pseudopalpares sparsus (McLachlan, 1867)

Namibia, Omaheke E, Gobabis, 35 km W, 22°23'S 18°39'E, 1480 m, 12.03.2014, 1 ex., 11.03.2022, 2 ex., leg. Halada.

Remarks: It primarily inhabits the arid and sandy regions of southern Africa, including countries like South Africa, Namibia, Botswana and southern Angola, the Democratic Republic of Congo (Ábrahám 2023).

Palparidius capicola Péringuey, 1910

Namibia, Harda, Rehoboth, 15 km S, 23°28'S 17°07'E, 1400 m, 20.03.2014, 1♂ 2♀, leg. Halada.

Remarks: It is found in drier areas of Southern Africa, specifically in Namibia, Botswana and the Northern Cape region of South Africa. Its preferred habitat is described as the drier western parts of these regions (Tippett 2022e).

Palparidius concinnus Péringuey, 1910

Namibia, Omaheke E, Gobabis, 35 km W, 22°23'S 18°39'E, 1480 m, 12.03.2014, 1 ex. leg. Halada.

Remarks: Its distribution is limited to southwestern Africa (Botswana, Namibia and RSA), inhabiting the dry savanna woodlands.

Stenares hyaena (Dalman, 1823) (Fig. 4).

Ivory Coast, Pakobo NW, Lamto Reserve, 6°13'N 5°00'W, 50-100 m, Ill.1983, 1♀, leg. Lencina J. L.

Remarks: A tropical species found only in wet forest habitats of western and central Africa (Prost & Popov 2021). Its Indian faunal data are entirely incorrect (Suryanarayanan et al. 2025b).

Subfamily: **Myrmeleontinae** Latreille, 1802

Tribe: **Acanthaclisini** Navás, 1912

Acanthaclisis occitanica (Villers, 1789)

Morocco, mittlerer Atlas, Azrou S, Col du Zad, 16.08.1975, 1 ex., – Ifrane, 1700 m, 25.07.1975, 1 ex., leg. Groß. – **Kyrgyzstan** Jalal-Abad Oblasti (Toktogul) Inner Tian-Shan, Susuamy Mountain, Chychkan Canyon, 1600-1800 m, 42°05'41.0"N 72°48'06"E, 2024.08.05-07, 2 ex., leg. Mayr T. – Talas Oblasti, Tian-Shan West, Chatkal, Chandlash Gebiet, Straße Kara-Buura Pass, 1700 m, 42°20'06.0"N 71°36'22"E, 2024.07.31. 1 ex., leg. Mayr T. – Jalal-Abad Oblasti, Tian Shan W Chaak Too, Umgebung Tash-Kömür, 890 m, 41°25'16.0"N 72°18'58"E, 2024.08.04. 3 ex., leg. Mayr T.

Remarks: It has a wide Palearctic distribution from the Atlantic Ocean to Central Asia (Aspöck et al. 2001). It is documented from North Africa (e.g. Morocco) and Europe, except for the northern parts. It prefers different kinds of habitats, such as sandy areas in European lowlands, xeric and Mediterranean shrublands in western Asian mountains, and temperate grasslands ecoregions in Central Asia.

Centroclisis brachygaster (Rambur, 1842)

Angola, prov. Bié, Cuito 176 km E, 12.18790S 1819249E, 1390 m, 20.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. – Cunene prov. Cahama, 76 km SW, 16.0344S 13.955E, 17.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. – Cunene pr. Xangongo 10 km SW, 16.81625S 14.93257E, 30.1.2025. 2 ex., leg. Halada J. – Huila prov. Matala 32 km S, 14.9403S 15.1281E, 1200 m, 27.1.2025. 2 ex., leg. Halada J. – **Namibia**, Erongo, Gobabeb, 8 km W, 23°38'S 15°11'E, 430 m, 18.03.2014, 1 ex. – Erongo reg. 30 km WNW Omaruru, 21.36179S 15.67192E, 3.2.2025. 4 ex., leg. Halada J. – Kunene reg. 35 km S Opuwo, 18.73555S 13.77129E, 1550 m, 12.2.2025. 1 ex., leg. Halada. – Omusati reg. Swarbooisdrift 6 km SE, 17.36651S 13.89015E, 31.1.2025. 1 ex., leg. Halada. – Oshana reg. Ondagwa 16 km S, 18.04735S 16.01001E, 16.1.2025. 2 ex., leg. Halada. – Okavango, Rundu 20 km S, 18°13'S 19°43'E, 1112 m, 28.03.2014, 2 ex., – Khomas, Windhoek 150 km NE, 23°16'S 16°19'E, 1600 m, 19.03.2014, 1 ex., all leg. Halada. – Fort Namutoni env. Etosha NP, 18°50'S 16°59'E, 1150 m, 11.-12.5.1996, 1 ex., leg. de Freina. – Kaokoveld, Opuwo, Opuwa Country Lodge, Campsite, 18°02'S 13°50'E, 1250 m, 05.01.2016, 1 ex., leg. Mayr T.

Remarks: Its wide distribution extends from West Africa through Central Africa to South Africa. It is found in woodland and warm savanna habitats (Tippett 2022f).

Centroclisis distincta (Rambur, 1842)

Central African Republic, Sangha-Mbaéré, Nola form, 30 km NW, 11-14.11.2012, 1 ex., and Bambio, 40 km NE, 03°59'N 17°11'E, 490 m, 18.11.2012, 1 ex., leg. Halada. – **Namibia**, Omusati reg. Swarbooisdrift 6 km SE, 17.36651S 13.89015E, 31.1.2025. 2 ex., leg. Halada.

Remarks: It occurs exclusively in Africa, where it is present in a wide range of regions from West Africa through East Africa to South Africa. It prefers very dry and warm habitats such as dry savannas and semi-deserts. There are uncertain distribution data from India, Sri Lanka, Madagascar and Yemen.

Centroclisis maligna (Navás, 1912)

Namibia, Windhoek, Immanuel Wilderness Lodge, 22°22'S 17°03E, 1510 m, 20.01.2016, 1 ex., leg. Mayr T. – Erongo, Gobabeb, 8 km W, 23°38'S 15°11'E, 430 m, 18.03.2014, 6 ex., leg. Halada. – Kaokoveld, Opuwo, Opuwa Country Lodge, Campsite, 18°02'S 13°50'E, 1250 m, 05.01.2016, 1 ex., leg. Mayr T. – Khomas, Windhoek (150 km NE), 23°16'S 16°19'E, 1600 m, 19.03.2014, 1 ex., leg. Halada. – Otjiwarongo, Waterberg-Plateau, Nationalpark, 1600-1700 m, 23.-25.1.1998, 1 ex., leg. de Freina. – Khoma-Hochland, Windhoek (75 km NE), Karivo, 1700 m, 6.-7.5.1996, 1 ex., leg. de Freina. – **Republic of South Africa**, Western Cape, Cederbergregion, Clanwilliam (30 km ESE), Algeria NP. -32.192377S 18.898698E, 600-700 m, 16.03.1999, 5 ex., leg. de Freina. – Cederbergregion, Leeurivier-Ufer (=Grotrivier-Ufer), 500-700 m, 20.03.1999, 1 ex., leg. de Freina. – Northern Cape, Great Karoo, Tweefontein (20 km SE),

Die Mond, Doring-Ufer, 900-1000 m, 4.-5.4.1997, 3 ex., leg. de Freina.

Remarks: The distribution extends western parts of southern Africa (Namibia, RSA), inhabiting arid sandy soil places (Tippett 2022g).

Centroclisis punctulata Navás, 1912

Tunisia, Sabria (30 km E), Douz (25 km W), 33°23'N 08°44'E, 10.-11.10.2005, 1 ex., leg. Hoppe.

Remarks: Its distribution extends from the Cape Verde Islands deep into the Sahara Desert (Algeria, Burkina Faso, Mali, Mauritania, Niger, Senegal, Tunisia) (Aspöck et al. 2001). It prefers semiarid desert and xeric shrubland habitats (Güsten 2002).

Centroclisis rufescens (Gerstaecker, 1885)

Central African Republic, 40 km NE Bambio, 490 m, N 03°59' E 17°11', 18.11.2012. 1 ex., leg. J. Halada. – 30 km N of Nof Nola form, 11.-14.11.2012. 1 ex., leg. J. Halada. – 10 km NW Maiki SE of Boda, 8.11.2012. 1 ex., leg. J. Halada.

Remarks: Its distribution extends from West Africa to Central Africa in the sub-Saharan region (Stange 2004). It is associated with humid savannas and semi-arid areas, and considered to be a locally frequent species (Michel & Letourmy 2007).

Fadrina nigra Navás, 1912

Egypt, Dschanub Sina, Taba, 35 km S, 5 m, 6.-10.11.1995, 1 ex., leg. Oswald.

Remarks: It is widespread in North Africa, the northern part of East Africa, and the Arabian Peninsula (Aspöck et al. 2001, Güsten 2002, 2003), inhabiting semi-deserts and Saharan xeric shrublands. Specimens from Madagascar are misidentified by Ábrahám & Dobosz (2011); probably, taxa in Southern Africa are undescribed.

Jaya atrata (Fabricius, 1781)

Ivory Coast, Pakobo NW, Lamto Reserve, 6°13'N (6.22o) 5°W (5.00), 50-100 m, 15.03.1983, 1 ex., leg. Lencina J.L. – Lamto, III. 1988. 1 ex.

Remarks: There are data on the occurrence in West and Central Africa (Stange 2004).

Jaya dasymalla (Gerstaecker, 1863)

Republic of South Africa, Limpopo, Soutpansberg Süd-hänge, Louis Trichardt, 30 km W, Medike, Nature Reserve, 800-900 m, 28.11.-6.12.09, 2 ex., leg. de Freina.

Remarks: The distribution of the species is confined to the southeastern region of Africa, extending from Tanzania to South Africa (Letardi 2014).

Phanoclis longicollis (Rambur, 1842)

Morocco, Tinehir (30 km E), Ksar-es-Souk, 1200 m,

14.08.1975, 1♂, leg. Groß. – **Tunisia**, Sabria (30 km E), Douz, 25 km W, 33°23'N 08°44'E, 10.-11.10.2005, 1♂, leg. Hoppe.

Remarks: The species is typically found in the Sahara and surrounding arid, semi-desert regions and is documented in North Africa, sub-Saharan Africa and the Middle East (Ábrahám 2017). The data from Indonesia (Stange 2004) is incorrect.

Syngenes medialis Mansell, 2018

Namibia, Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04'S 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 2♂, leg. Halada.

Remarks: Its distribution data is known from southern and eastern Africa (RSA, Botswana, Mozambique, Zimbabwe, northern Namibia, Malawi, DRC and Tanzania (Mansell 2018).

Syngenes scholtzi Mansell, 2018

Namibia, Khomas, Windhoek, 150 km NE, 23°16'S 16°19'E, 1600 m, 19.03.2014, 1 ex. – Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04'S 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 2♂. leg. Halada.

Remarks: It was documented in South Africa, Botswana and Namibia, inhabiting dry savanna areas (Mansell 2018).

Tribe: **Myrmecaelurini** Esben-Petersen, 1918

Furgella intermedia Markl, 1953

Namibia, Omaheke, Gobabeb, 8 km W, 23°38'N 15°11'E, 430 m, 13.08.2014, 1 ex., leg. Halada.

Remarks: Its distribution is limited to southwestern Africa (Botswana, Mosambique, Namibia, RSA) (Markl 1953), inhabiting sandy deserts and semi-deserts.

Lopezus arabicus Hölzel, 1972

Tunisia, Chott Djerid SE, Douz, 25 km W, 33°23'N 8°44'E, 45 m, 28.04.2008, 4 ♀, – Tataouine, 41 km S, Bir Teflathine S, 32°37'N 10°18'E, 275 m, 19.04.2007, 2 ♀, leg. Hoppe. – Tunisia mer, Grand Erg oriental, Ksar Ghilane, Oasenrand, 32°58'N 9°38'E, 03.05.2008, 1 ex., leg. Hoppe & Lange.

Remarks: It is primarily native to the Arabian Peninsula (e.g. Saudi Arabia, the UAE, and Yemen) and North Africa (e.g. Morocco). (Ábrahám 2017). Its habitat is typically associated with dry sandy semi-desert areas.

Myrmecaelurus lachlani Navás, 1912

Morocco, Drâa-Tafilalet, Tinerhir 30 km E, Ksar-es-Souk, 1200 m, 14.08.1975, 2 ex., leg. Groß.

Remarks: It is a species native to the Atlas Mountains in North Africa. Its habitat is associated with dry or semi-arid areas (Ábrahám 2017).

Myrmecaelurus trigrammus (Pallas, 1771)

Kyrgyzstan, Taschkömür, Burzhu Butac, 1100 m, 08.07.2001, 1 ex., leg. Churkin. – Jalal-Abad Oblasti, Tian Shan W Chaak Too, Umgebung Tash-Kömür, 890 m, 41°25'16.0"N 72°18'58"E, 04.08.2024, 2 ex., leg. Mayr T.

Remarks: Its distribution extends from the western Palearctic to NW China (Aspöck et al. 2001, Wang et al. 2018). It prefers steppe-like habitats, including dry meadows, grasslands and sandy areas.

Nannoleon michaelsoni Esben-Petersen, 1928

Republic of South Africa, Northern Cape, Fraserburg 15 km S-SW, Teekloof-Pass, Südseite, 1040 m, 04.04.1997, 1 ex. – Westkap, Cederberg region, Cederberg env, Leeurivier-Ufer (=Grotrivier-Ufer), 500-700 m, 20.03.1999, 3 ex., leg. de Freina. – Erongo, Usakos, 1.5 km E, 21°58'S 15°36'E, 900 m, 16.03.2014, 1 ex., leg. Halada.

Remarks: Its distribution is mainly restricted to South and Southwest Africa (Botswana, Namibia, and RSA) (Tippett 2022h) belonging to an endemic and monobasic genus. However, it can be locally common (Stange 2004). It inhabits the open, arid shrublands in flat or hilly areas and is also found in dry savanna woodlands.

Nohoveus lepidus (Klug in Ehrenberg, 1834)

Morocco, Souss-Massa, AntiAtlas, Tata, 15 km S, Tigezmirt, 20 km W, 800 m, 16.04.1998, 1 ex., leg. Bauer & Hoppe.

Remarks: It is a widespread species from NW Africa to the Arabian Peninsula. It typically occurs in arid habitats, semi-deserts and oases (Ábrahám 2017).

Nohoveus zigan Aspöck H. et al. 1980

Kazakhstan, Prov. Almaty, Taukum desert, 10 km W Usharal, 450 m, N 44°12' E 76°47', 12.6.2007, 1♂ 1♀, leg. Balázs Benedek, ex coll. SCMK.

Remarks: It has a relatively wide distribution in the Palearctic from the Carpathian Basin through Central Asia to China (Xinjiang) (Ábrahám 2021). Its habitat is dry sandy grasslands.

Nophis teillardi Navás, 1912

Morocco, Drâa-Tafilalet, Tinerhir (30 km E), Ksar-es-Souk, 1200 m, 14.08.1975, 2 ex., leg. Groß.

Remarks: It is typical Western-Eremial from Morocco to the Arabian Peninsula. It inhabits sandy biotops of the coastal plain, dried wadis and semiarid deserts (Simon 1985).

Tribe: **Gepini** Markl, 1954

Solter ledereri Navas, 1912

Turkey, Artvin, Zeytinlik, 10 km s, vic. Narlik, 350 m, 30.-31.07.1983, 1♂ 1♀, leg. de Freina. – Tunceli, vic.

Tunceli, 15 km nw, 1050 m, 07.-09.08.1992, 2♂ 1♀; 26.08.1992, 2♀; 06.-07.09.1992, 1♀, leg. P. Kautt & V. Weiß.

Remarks: Typically distributed in Asia Minor and the southern foreland of the Caucasus and western Iran (Aspöck et al. 2001, Kerimova & Aydemir 2024).

Solter resslii Hölzel, 1972

Iran, Fars, Darab, 80 km SE, 28°25'N 55°09'E, 1510 m, 24.05.2014, 1 ex., leg. Halada.

Remarks: This species was documented on both sides of the Persian Gulf (UAE, Oman, southern Iran, Afghanistan) (Aspöck et al. 2001).

Subgulina lineata (Navás, 1913)

Morocco, Drâa-Tafilalet, Tinerhir 30 km E, Ksar-es-Souk, 1200 m, 14.08.1975, 3♀, leg. Groß. – **Tunisia** mer, Jebel Dahar SW Zwerten, Cheguime 3 km W, 33°25'N 9°57'E, 480 m, 13.05.2008, 3 ex., leg. Hoppe & Lange. – Jebel Dahar, 30 km W Chenini, Steinwüste, 800 m, 22.5.2008, LF, 1 ex., leg. Hoppe & Lange. – Grand Erg oriental, Ksar Ghilane, Oasenrand, 32°58'N 9°38'E, 03.05.2008, 2 ex., leg. Hoppe & Lange.

Remarks: It is mainly distributed in drier, desert or semi-desert regions. It can be found in North Africa (e.g. Morocco) and the Arabian Peninsula (Saudi Arabia), in dry savanna, scrubland and semi-desert habitats.

Tribe: **Nesoleontini** Markl, 1954

Cueta lineosa (Rambur, 1842)

Morocco, Souss-Massa, AntiAtlas, Tata, 15 km S, Tigezmirt, 20 km W, 800 m, 16.04.1998, 1 ex., leg. Bauer & Hoppe. – Drâa-Tafilalet, Tinerhir (30 km E), Ksar-es-Souk, 1200 m, 14.08.1975, 2 ex., leg. Groß. – **Tunisia** mer, Jebel Dahar SW Zwerten, Cheguime 3 km W, 33°25'N 9°57'E, 480 m, 13.05.2008, LF, 1 ex., leg. Hoppe & Lange.

Remarks: It is found primarily in dry, arid regions of Eurasia and Africa, including the Mediterranean region and the Middle East (e.g. Iraq, Turkey). Its range extends from the dry mountainous regions of Central Asia to Western China and south to NW India (Rajasthan).

Cueta mysteriosa (Gerstaecker, 1894)

Ethiopia, Southern Province, Addis Abeba, 320 km S, Weyto 6 km S, Str. nach Konso, 5.199782, 36.951193, 1600 m, 13.11.2010, 4 ex. – Addis Abeba SSW, Yabelo, 30 km NW, 5.006823, 37.832673, 1600 m, 12.11.2010, 5 ex., leg. de Freina. – Addis Abeba, 310 km SSW, Agere Maryam, 6 km S, 1800 m, 6.-7.11.2010, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: Its distribution extends tropical Africa, from Kenya to RSA, inhabiting humid sandy coastal regions such as coastal forest sand forest, and woodlands (Tippett 2022i).

Cueta punctatissima (Gerstaecker, 1894)

Angola, Cunene pr. Xangongo 10 km SW, 16.81625S 14.93257E, 30.1.2025. 6 ex., leg. Halada J. — **Central African Republic**, Boda SE Maikiki, 10 km NW, 4°18'29.5"N 17°29'39.1"E, 08.11.2012, 1♀. leg. Halada. — **Namibia**, Erongo reg. 30 km W-NW Omaruru, 21.36179S 15.67192E, 03.02.2025. 3 ex., leg. Halada J. — Erongo, Usakos, 25 km ENE, 21°52'S 15°19'E, 1100 m, 17.03.2014, 1 ex., leg. Halada. — Khomas, Windhoek, 30 km SE, 22°35'S 17°20'E, 1880 m, 11.03.2014, 1 ex., leg. Halada. — Kunene reg. 35 km S Opuwo, 18.73555S 13.77129E, 1550 m, 12.02.2025. 1 ex., leg. Halada. — Oshana reg. Ondagwa 16 km S, 18.04735S 16.01001E, 16.01.2025. 6 ex., leg. Halada.

Remarks: A widely distributed species from central Africa to southern Africa and inhabits grassy savanna and woodland habitats (Tippett 2022j).

Cueta trivirgata (Gerstaecker, 1885)

Central African Republic, Boda SE Maikiki, 10 km NW, 4°18'29.5"N 17°29'39.1"E, 08.11.2012, 1 ex., leg. Halada. — **Namibia**, Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04' 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 3 ex., and Harda, Rehoboth, 15 km S, 23°28'S 17°07'E, 20.03.2014, 3 ex., leg. Halada.

Remarks: Widespread in southern Africa (Botswana, Namibia, RSA) and inhabits a range of habitats from arid Karoo shrublands to dry savanna and grasslands (Tippett 2022k).

***Cueta* sp. 1**

Namibia, Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04' 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 2 ex., leg. Halada. — Erongo, Gobabeb, 8 km W, 23°38'S 15°11'E, 430 m, 18.03.2014, 1 ex., leg. Halada. — Erongo, Usakos, 25 km ENE, 21°52'S 15°19'E, 1100 m, 17.03.2014, 1 ex., leg. Halada. — Erongo reg. 30 km WNW Omaruru, 21.36179S 15.67192E, 3.2.2025. 11 ex., leg. Halada J. — Omusati reg. Swarbooisdrift 6 km SE, 17.36651S 13.89015E, 31.1.2025. 3 ex., leg. Halada. — Kunene reg. 35 km S Opuwo, 18.73555S 13.77129E, 1550 m, 12.2.2025. 3 ex., leg. Halada. — Usakos, 1.5 km E, 21°58'S 15°36'E, 900 m, 16.03.2014, 1 ex. — Khomas, Windhoek, 150 km NE, 23°16'S 16°19'E, 1600 m, 19.03.2014, 1 ex., leg. Halada. — Erongo, Karibib S, Tsoabis Campsite, 22°22'S 15°45'E, 720 m, 30.12.2015, 1 ex., leg. Mayr T. — Kunene, Sesfontain, Warmquelle, 19°08'S 13°49'E, 720 m, 27.12.2019, 4 ex., leg. Mayr T. — Damaraland, Uis, 3km NW, 1600 m, 21.01.1998, 2 ex., leg. de Freina. — **Republic of South Africa**, Westkap, Cederberg Region, Cederberg env, Leeurivier-Ufer (=Grotrivier-Ufer), 700 m, 22.-23.11.1998, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: It is found in several European collections, but as an undetermined or misidentified species. The description of the species by Mansell is in progress (comm. by e-mail) (Ábrahám 2024).

Nadus overlaeti (Navás, 1931)

Namibia, Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04'S 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 1♂ 1♀, leg. Halada.

Remarks: Its distribution area extends to the wet woody savanna regions of tropical Africa, but it also inhabits river valleys and coastal areas (Dobosz et al. 2024).

Nesoleon boschimanus (Péringuey, 1910)

Namibia, Erongo, Usakos, 25 km E-NE, 21°52'S 15°19'E, 1100 m, 17.03.2014, 4 ex., leg. Halada. — Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04' 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 2 ex., leg. Halada. — Erongo reg. 30 km WNW Omaruru, 21.36179S 15.67192E, 3.2.2025. 1 ex., leg. Halada. — Erongo, Erongo Plateau Camp, 21°31'S 15°45'E 31.12.2019, 14♂ leg. Mayr T. — Tirasberge, Koiimasis Campsite, 25°55'S 16°15'E, 1300 m, 17.01.2016, 10 ex. — Spitzkoppe, 21°50'S 15°11'E, 31.12.2015, 2 ex., leg. Mayr T. — Damaraland, Uis, 3 km NW, 1600 m, 21.01.1998, 17 ex. — Western Cape, Cedernberg, Citrusdal 18.03.1999, 14 ex., leg. de Freina. — **Republic of South Africa**, Western Cape, Cederbergregion, Clanwilliam (30 km ESE), Algeria NP, - 32.192377 18.898698, 600-700 m, 19.03.1999, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: It is widespread in Southern Africa, extending from Angola, Botswana, Namibia, South Africa and Zimbabwe. It can be found in a variety of habitat types, from open, arid shrublands to dry savanna woodlands in flat or mountainous areas (Tippett 2022l).

Tribe: **Myrmeleontini** Latreille, 1802

Euroleon coreanus Okamoto, 1926

Russia, Siberia, Tuva W. Ak-Sug valley, 51°25'N 90°52'E, 900 m, 1.-4.8.2000. 2 ex., leg. Kruger, Saldaitis.

Remarks: It has a wide distribution in the Eastern Palearctic from East Kazakhstan to the Korean Peninsula (Krivokhatsky et al. 2021), and the southern direction as far as the Yangtze River (China) (Wang et al. 2018). It is a pit-building species in protected microhabitats.

Euroleon parvus Hölzel, 1972

Kyrgyzstan, Jalal-Abad Oblasti, Tian Shan W Chaak Too, Umgebung Tash-Kömür, 890 m, 41°25'16.0"N 72°18'58"E, 04.08.2024, 4 ex., leg. Mayr T.

Remarks: The species is distributed in Central Asia and its drier peripheral areas, from the Eastern Caucasus (Dagestan) to Western China, and prefers protected, dry, and sandy microhabitats (Krivokhatsky et al. 2021).

Hagenomyia lethifera (Walker, 1853) (Fig. 5).

Angola, prov. Bié, Calucinga 35 km N, 11.025S 16.137E, 1695 m, 21.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. — **Ethiopia**, Addis Abeba, (360 km S), Agere Maryam, 6 km S, 1800 m, 6./7.11.2010, 2♂, leg. de Freina.

Remarks: It is a widespread but not frequent species occurring in southern and eastern Africa (Abrahám 2024). New for the fauna of Ethiopia.

Hagenomyia tristis (Walker, 1853)

Angola, Cunene pr. Culondo 92 km SW, 16.20675S 16.85788E, 17.1.2025. 2 ex., leg. Halada. — **Ethiopia**, Southern Province, Addis Abeba (125 km SW), 5 km N Abelti at Omofluss, 2000 m, 28.10.2010, 1 ex., leg. de Freina. — **Namibia**, Otjiwarongo, Waterberg-Plateau, Nationalpark, 1600-1700 m, 8.-13.6.1996, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: It has a wide distribution in Africa, being a common species in subtropical and wooded savanna areas. It often flies in groups with *Banyutus lethalis* (Walker, 1853) (<https://www.gbif.org/species/5164437>).

Myrmeleon alcestris Banks, 1911

Namibia, Omusati reg. Swarbooisdrift 6 km SE, 17.36651S 13.89015E, 31.1.2025. 2 ex., leg. Halada. — Oshana reg. Ondagwa 16 km S, 18.04735S 16.01001E, 16.1.2025. 1 ex., leg. Halada. — Otjiwarongo, Waterberg-Plateau, Nationalpark, 1600-1700 m, 23.-25.1.1998, 1♂, leg. de Freina.

Remarks: It is widespread in South Africa, documented all provinces. The distribution also extends to Mozambique, Namibia, Botswana and Zimbabwe (Tippett 2022m) (<https://www.gbif.org/species/2100490>).

Myrmeleon cf. caliginosus Hölzel & Ohm, 1983

Angola, prov. Bié, Cuito 176 km E, 12.18790S 18.19249E, 1390 m, 20.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. — Cunene pr. Culondo 92 km SW, 16.20675S 16.85788E, 17.1.2025. 1 ex., leg. Halada. — Cunene pr. Xangongo 10 km SW, 16.81625S 14.93257E, 30.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. — **Namibia**, Erongo reg. 30 km WNW Omaruru, 21.36179S 15.67192E, 3.2.2025. 1 ex., leg. Halada J. — Erongo, Usakos, 25 km ENE, 21°52'S 15°19'E, 1100 m, 17.03.2014, 1 ex., leg. Halada. — Erongo, Uis, 20 km NW, 21°04'S 14°41'E, 530 m, 24.03.2014, 1 ex., leg. Halada. — Omaheke, Gobabeb, 35 km W, 1480 m, 12.03.2014, 1 ex., leg. Halada.

Remarks: From a taxonomic point of view, it needs revision along with similar species and therefore its distribution is uncertain (Badano 2020).

Myrmeleon doralice Banks, 1911

Angola, Cunene pr. Culondo 92 km SW, 16.20675S 16.85788E, 17.1.2025. 1 ex., leg. Halada. — **Namibia**, Oshana reg. Ondagwa 16 km S, 18.04735S 16.01001E, 16.1.2025. 1 ex., leg. Halada. — Tirasberge, Koiimasis Campsite, 25°55'S 16°15'E, 1300 m, 17.01.2016, 2 ex., leg. Mayr T. — **Republic of South Africa**, Westkap, Cederberg region, Cederberg env, Leeurivier-Ufer (=Grotrivier-Ufer), 500-700 m, 20.03.1999, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: The majority of the faunistic data is located in the southern half of the African continent (Botswana, Namibia, South Africa, Zambia, Zimbabwe), where it is found in dry savannas and scrublands. It is a new record for the fauna of Angola. (<https://www.gbif.org/species/2100584>).

Myrmeleon fasciatus (Navás, 1912)

Egypt, Dschanub Sina, Taba, 35 km S, 5 m, 6-10.11.1995, 1 ex., leg. Oswald. — Maghreb, **Tunisia** mer, Tataouine, Jebel Dahar, 4 km W Chenini, 32°54'N 10°13'E, 500 m, 11.04.2007, 2♀, leg. Hoppe & Rudolf.

Remarks: It is a widespread and frequent species in the desert area from Morocco to the Arabian Peninsula (Abrahám 2017).

Myrmeleon formicarius Linnaeus, 1767

Uzbekistan, Chatkal-Gebirge, Bolshoy Chimgan Mts. Turbaza (=Unterkunft), 2500 m, 02.06.1982, 1 ex., leg. Weidenhoffer.

Remarks: It is a species distributed throughout the entire Palearctic from the Atlantic to the Pacific Ocean (Aspöck et al. 1980, Krivokhatsky 2011). It inhabits temperate broadleaf mixed forests.

Myrmeleon hyalinus Olivier, 1811

Morocco, Agadir, 29.5.-19.6.1983, 1 ex., leg. Ströhle. — **Tunisia** mer, Jebel Dahar, 30 km W Chenini, Steinwüste, 800 m, 2.5.2008, LF, 1 ex., leg. Hoppe & Lange.

Remarks: The morphologically diverse species was separated into subspecies by Hölzel (1987). He also outlined the distribution of the taxa. The species needs further microtaxonomic and genetic studies to clarify the distribution of the taxa. It has a wide distribution in the Mediterranean and the Sahara region, and its area extends to Central Asia in the north, and Pakistan in the south (Hasan et al. 2022, Suryanarayanan et al. 2025a).

Myrmeleon noacki Ohm, 1965

Iran, Esfahan, Aliyudars, 40 km SW, 35°17'N 50°03'E, 225 m, 21.05.2014, 2 ex., leg. Halada.

Remarks: Its distribution extends from the Balkans to southwest Asia (Pakistan) (Akhtar et al. 2018). Mediterranean in Europe and xeric shrubland in Asia. It is a rare species.

Myrmeleon sp. 1

Thailand, Ranong (25 km W), Koh Chang Insel, Westküste, 30 m, 8.-9.5.2002, 1 ex., leg. Görgner & Ihle.

Remarks: It needs further revision to be able to identify the taxon.

Tribe: **Dendroleontini** Banks, 1899

Cymothales spectabilis Esben-Petersen, 1916

Republic of South Africa, Western Cape, Cederberg-Region, Clanwilliam (30 km ESE), Algeria NP, -32.192377 18.898698, 600-700 m, 19.03.1999, 1♀, leg. de Freina.

Remarks: Its distribution is in the southern and south-eastern regions of Africa (DRC, Kenya, Mozambique, RSA, Zimbabwe) (Mansell 1987).

Tribe: **Nemoleontini** Banks, 1911

Banyutus lethalis (Walker, 1853)

Angola, Malanje prov. 55 km NE Malanje, 9.16425S 16.51046E, 1600 m, 11./23.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. – Huila prov. Matala 32 km S, 14.9403S 15.1281E, 1200 m, 27.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. – prov. Bié, Cuito 176 km E, 12.18790S 18.19249E, 1390 m, 20.1.2025. 1 ex., leg. Halada J.

Remarks: This species is frequent in dry savanna regions in southern and eastern Africa, extending from Kenya to RSA (Tippett 2022n). The occurrence in Madagascar needs to be confirmed.

Banyutus pulverulentus (Rambur, 1842) (Fig. 6).

Republic of South Africa, Western Cape, Swellendam, Langeberge Südhang Marloth, Nature Reserve, 350-400 m, 13.03.1999, 2 ex., leg. de Freina. – Western Cape, Cederberg-Region, Clanwilliam (30 km E-SE), Algeria NP, 32.192377 18.898698, 600-700 m, 23.-24.11.1998, 3 ex., leg. de Freina.

Remarks: It is found exclusively in southern Africa. Reports of its occurrence in India are erroneous. (Suryanarayanan et al. 2022).

Creoleon cinerascens (Navás, 1912)

Morocco, Souss-Massa, AntiAtlas, Tata, 45 km W, Imitek W, 600 m, 10.04.1997, 1 ex., LF, leg. Hoppe.

Remarks: It is a common and widespread species in the SW Palaearctic region from Morocco to the Arabian Peninsula (Ábrahám 2017). It prefers dry sandy deserts, coastal dunes, and dry rocky grasslands and scrublands.

Creoleon diana (Kolbe, 1897)

Namibia, Omaheke or, Gobabis, 35 km W, 22°23'S 18°39'E, 1480 m, 12.03.2014, 1 ex., leg. Halada. – **Republic of South Africa**, Kwa Zulu-Natal, Drakensberge Region S, Himewille, Cobham Nat. Reserve, 1600-1800 m, 26.-27.11.1999, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: This species is considered to be one of the largest within the genus *Creoleon*. Its distribution area is south-east and east Africa. It inhabits semi-deserts, dry grassy savannas and scrublands. (<https://www.gbif.org/species/2098565>).

Creoleon ermineus (Fabricius, 1798) (Fig. 7).

Tunisia mer, Jebel Dahar, 30 km W Chenini, Steinwüste, 800 m, 2.5.2008, LF, 1 ex., leg. Hoppe & Lange

Remarks: It has a widespread distribution across the Sahara region, extending through the Arabian Peninsula and reaching the eremial area of Western Asia to India (Ábrahám & van Harten 2014, Suryanarayanan et al. 2025a).

Creoleon lugdunensis (Villers, 1789)

Morocco, Mittlerer Atlas, Ifrane, 1700 m, 25.07.1975, 1 ex., leg. Groß. – Ifrane, Tizi n' Tarhettene, (= Tretten) Pass, 1900 m, 26.07.1975, 1 ex. – Ifrane, Jbel Mischliffen, 26.07.1975, 1 ex., leg. Groß. – Hoher Atlas, Straße nach Oukaimeden, 2300 m, 02.06.1975, 2 ex., leg. Groß.

Remarks: It is a locally common species, distributed primarily in the western half of Southern Europe and in the Atlas Mountains in Africa (Aspöck et al. 2001). It inhabits Mediterranean dry grasslands and scrublands.

Creoleon mortifer (Walker, 1853)

Namibia, Khomas, Windhoek, 30 km SE, 22°35'S 17°20'E, 1880 m, 11.03.2014, 1 ex., leg. Halada. – Spitzkoppe, 21°50'S 15°11'E, 1100 m, 31.12.2015, 2 ex., leg. Mayr T. – Khoma-Hochland, Windhoek (75 km NE), Karivo, 1700 m, 6.-7.5.1996, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: The published distribution data for the species (Stange 2004) requires complete revision. The known data certainly seem to be valid only in southern Africa. In this area, it is a fairly common species that occupies various habitats, ranging from forests and savannas to arid scrublands and semideserts. (Tippett 2022o).

Creoleon neurasthenicus (Navás, 1913)

Israel, Sinaiwüste, Eilat, 5 km N, Rodet Wadi N, 100 m, 01.05.1987, 1 ex., leg. de Freina. – Maghreb, **Morocco**, Hoher Atlas, Tizi N-Tacheddirt env, 2300 m, 8.-10.8.1978, 1 ex., leg. Groß. – AntiAtlas, Souss-Massa, Tata, 15 km S, Tigezmirt, 20 km W, 800 m, 16.04.1998, 1 ex., leg. Bauer & Hoppe. – AntiAtlas, Tiggane, Tata, 15 km S, 400 m, 09.04.1997. LF, 1 ex., leg. Hoppe. – Souss-Massa, Tata, 45 km W, Imitek W, 600 m, 10.04.1997, LF, 1 ex., leg. Hoppe. – Hoher Atlas, Tizi N-Tacheddirt env, 2300 m, 8.-10.8.1978, 1 ex., leg. Groß. – AntiAtlas, Souss-Massa, Tata, 15 km S, Tigezmirt, 20 km W, 800 m, 16.04.1998, 1 ex., leg. Bauer & Hoppe.

Remarks: This species has a wide distribution in arid areas from North Africa (Morocco), across the Middle East and the Arabian Peninsula to SW Asia (Pakistan) (Ábrahám 2017).

Creoleon nubifer (Kolbe, 1897)

Ethiopia, Addis Abeba, (360 km S), Agere Maryam, 6 km S, 1800 m, 6.-7.11.2010, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: Its distribution area is unclear (Angola, Namibia, Madagascar, West Africa) (Prost & Popov 2021). Based on the collection material, its range certainly extends from Ethiopia to RSA in East Africa (<https://www.gbif.org/species/2098644>).

Creoleon plumbeus (Olivier, 1811)

Kyrgyzstan, Jalal-Abad Oblasti, Tian Shan W Chaak Too, Tash-Kömür env., 890 m, 41°25'16.0"N 72°18'58"E, 04.08.2024, 2 ex., leg. Mayr T.

Remarks: It is known only in the Palearctic, with a range extending from Central Europe to Northwestern China (Suryanarayanan et al. 2024). It may be locally common in dry grasslands.

***Creoleon* sp. 1**

Ethiopia, Addis Abeba, (360 km S), Agere Maryam, 6 km S, 1800 m, 6.-7.11.2010, 2♀, leg. de Freina.

Remarks: The genus *Creoleon* from East Africa requires taxonomic revision, and its published distribution data need re-evaluation to accurately identify the taxon.

Deutoleon lineatus (Fabricius, 1798)

Mongolia or, Zentral-Aimak, Ulan Bator, Bag Daul, 11.07.1983, 1♀, leg. Salk U. — **Russia**, Siberia, Tuva, Kizyl env. 28.6.1998. 2 ex., leg. Kruger & Saldaitis.

Remarks: Its distribution extends from Eastern Europe (Eastern Romania, Ukraine, the South Ural Mts.) through Central Asia to the Pacific Ocean (Krivokhatsky 2011). Its habitat is temperate grasslands.

Distoleon annulatus (Klug in Ehrenberg, 1834)

Morocco, AntiAtlas, Col de Kerdous, Südseite, 150 m, 05.11.1990, 2 ex., leg. de Freina. — Agadir, 200 m, 2.-16.12.1979, 1 ex., leg. Ströhle.

Remarks: Its distribution extends to the Mediterranean areas. It is widespread in North Africa, from the Canary Islands to Egypt, and is a common species. In southern Europe, it has been sporadically recorded from Portugal through Malta, Crete, Greece and Cyprus to the Middle East (Israel) and has also been documented in Iraq and Iran. In the southern part of the Caucasus (Kačirek & Šumpich 2024). The species prefers dry, semi-desert or dry Mediterranean habitats (Acevedo et al. 2013).

Distoleon asiricus Hölzel, 1983 (Fig. 8).

Yemen, Sana'a, Bab el Shanb, 28.05.1982, 1 ex., leg. Naumann.

Remarks: This species has been documented only in the Arabian Peninsula (Aspöck et al. 2001). It inhabits semi-arid deserts and xeric shrublands.

Geyria lepidula (Navás, 1912)

Morocco, Drâa-Tafilalet, Tinerhir (30 km E), Ksar-es-Souk, 1200 m, 14.08.1975, 2 ex., leg. Groß.

Remarks: It was recorded in the Saharan zone from Morocco to the Arabian Peninsula (Hölzel 1987). Its area expands to SW Asia: Iran, S Pakistan (Ábrahám 1917), and NW India (Rajasthan) (Ghosh 1981). It inhabits semiarid deserts and xeric shrublands.

Macronemurus elegantulus McLachlan, 1898

Morocco, Drâa-Tafilalet, Boudnib, 5 km W, Qued Guir, 800 m, 28.03.1999, 1 ex., leg. Hoppe. — Drâa-Tafilalet,

Tinerhir (30 km E), Ksar-es-Souk, 1200 m, 14.08.1975, 3 ex., leg. Groß. — Souss-Massa, AntiAtlas, Tata, 14 km S, Tiggane S, 400 m, 09.04.1997, 2 ex., leg. Bauer & Hoppe. — Tata, 15 km S, Tigezmirt, 20 km W, E, 800 m, 16.04.1998, 1 ex., leg. Bauer & Hoppe.

Remarks: A North African endemic species found in the Atlas Mountains from Morocco to Tunisia (Ábrahám 2017). Its habitat is dry mountain grasslands and scrublands and dry river valleys.

Macronemurus euanthe Banks, 1911

Angola, prov. Bié, Calucinga 35 km N, 11.025S 16.137E, 1695 m, 21.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. — Cunene pr. Xangongo 10 km SW, 16.81625S 14.93257E, 30.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. — **Namibia**, Okavango, Rundu, 20 km S, 18°13'N 19°43'E, 1120 m, 28.03.2014, 1 ex., leg. Halada.

Remarks: Distribution data for the central belt of southern Africa (Botswana, DRC, Malawi, Namibia, RSA, Zimbabwe) can be found (<https://www.gbif.org/species/2097572>).

Macronemurus tinctus Kolbe, 1897

Ethiopia, Addis Abeba, 310 km S-SW, Agere Maryam, 6 km S, 1800 m, 6.-7.11.2010, 1 ex., leg. de Freina. — **Namibia**, Khomas, Windhoek, 30 km SE, 22°35'S 17°20'E, 1880 m, 11.03.2014, 1 ex. — Omaheke or, Gobabis, 35 km W, 22°23'S 18°39'E, 1480 m, 12.03.2014, 1 ex. — Harda, Rehoboth, 15 km S, 23°28'S 17°07'E, 1400 m, 20.03.2014, 3 ex. — Otjozondiupe, Okahandja, 14 km NE, 21°49'S 16°58'E, 1480 m, 14.03.2014, 3 ex., all leg. Halada. — **Republic of South Africa**, Mpumalanga, Lydenburg, 5 km SW, 25°04'S 30°26'E, 1550 m, 17.-21.12.2009, 3 ex., leg. de Freina.

Remarks: It is a widespread species in southern and eastern Africa, from Kenya to RSA (<https://www.gbif.org/species/2097544>).

Mesonemurus eberti Hölzel, 1972

Kyrgyzstan Talas Oblasti, Tian-Shan West, Chatkal, Chandlash Gebiet, Straße Kara-Buura Pass, 1700 m, 42°20'06.0"N 71°36'22"E, 31.07.2024 5 ex., leg. Mayr T. — Talas Oblasti, Tian-Shan W, Talas Umg. Chong-Kara-Buura, 1200 m, 42°28'40.0"N 71°32'21"E, 30.07.2024, 1 ex., leg. Mayr T.

Remarks: Typically, an eremial Central Asian (Afghanistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan) species (Krivokhatsky et al. 2015).

Mesonemurus guentheri Hölzel, 1970

Kyrgyzstan Talas Oblasti, Tian-Shan W, Talas Umg. Chong-Kara-Buura, 1200 m, 42°28'40.0"N 71°32'21"E, 30.07.2024, 6 ex., leg. Mayr T.

Remarks: In Central Asia, its distribution extends from Astrakhan region (South Russia) and the West Kazakhstan region to Mongolia and West China (Krivokhatsky 2011).

It is a locally common species in sandy areas, dry steppes, and semi-deserts.

Mesonemurus harterti Navás, 1920

Morocco, Souss-Massa, AntiAtlas, Tata, 15 km S, Tigezmirt, 20 km W, 800 m, 16.04.1998, 1 ex., leg. Bauer & Hoppe. – **Tunisia** mer, Tataouine, Jebel Dahar, 4 km W Chenini, 32°54'N 10°13'E, 5 m, 11.04.2007, LF, 1 ex., leg. Hoppe & Rudolf.

Remarks: It is widespread in arid areas in North Africa and West Asia (Aspöck et al. 2001), but local populations are small. The species is associated with semiarid desert and xeric shrubland habitats.

Neuroleon chloranthe (Banks, 1911)

Angola, Cunene pr. Xangongo 10 km SW, 16.81625S 14.93257E, 30.1.2025. 2 ex., leg. Halada J. – **Republic of South Africa**, Western Cape, Cederbergregion, Clanwilliam (30 km E-SE), Algeria NP, -32.192377 18.898698, 600-700 m, 23.-24.11.1998, 3 ex., leg. de Freina. – 16.03.1999, 2 ex., leg. de Freina. – Westkap, Cederberg region, Cederberg env, Leeurivier-Ufer (=Grotrivier-Ufer), 500-700 m, 20.03.1999, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: Its distribution is restricted to southern Africa (Namibia, RSA, Botswana, Zimbabwe) (<https://www.gbif.org/species/2099459>). It is first documented in the fauna of Angola.

Neuroleon leptaleus (Navás, 1912)

Tunisia, Tataouine, 41 km S, Bir Tetlathine S, 32°37'N 10°18'E, 275 m, 19.04.2007, LF, 1 ex., leg. Hoppe.

Remarks: This is a typical eremial species, occurring in North Africa, West Asia (Israel, Iran, Saudi Arabia) (Aspöck et al. 2001), and Middle Asia (Turkmenistan, Uzbekistan) (Krivokhatsky 1995).

Obus elizabethae (Banks, 1911)

Namibia Helmeringhausen W, Tirasberge, Koiimasis Campsite, 25°55'S 16°15'E, 1300 m, 17.01.2016, 1 ex., leg. Mayr T. – **Republic of South Africa**, Western Cape, Cederberg-Region, Leeurivier-Ufer (=Grotrivier-Ufer), 500-700 m, 20.03.1999, 2 ex., leg. de Freina. – Western Cape, Cederberg-Region, Clanwilliam (30 km E-SE), Algeria NP, -32.192377 18.898698, 600-700 m, 16.03.1999, 1 ex., leg. de Freina. – Western Cape, Swellendam, Bontebok NP, -34.103431 20.536879 m, 13.-23.3.1999, 1 ex., leg. de Freina.

Remarks: Its distribution area extends to southwestern Africa (Namibia, RSA) (Stange 2004) (<https://www.gbif.org/species/2099083>).

Obus infirmus Navás, 1929

Angola, Cunene pr. Xangongo 10 km SW, 16.81625S 14.93257E, 30.1.2025. 1 ex., leg. Halada J. – **Namibia**,

Damaraland, Uis, 3 km NW, 1600 m, 21.01.1998, 2 ex., leg. de Freina. – Erongo, Erongo Plateau Camp, 21°31'S 15°45'E, 31.12.2019, 2♂. – Erongo reg. 30 km WNW Omaruru, 21.36179S 15.67192E, 3.2.2025. 1 ex., leg. Halada J. – Erongo, Usakos, 25 km E-NE, 21°52'S 15°19'E, 1100 m, 17.03.2014, 1 ex., leg. Halada. – Karibib SE, Otjimbingwe env, 22°22'S 15°14'E, 715 m, 01.01.2020, 2 ex., leg. Mayr T. – Kunene, Sesfontein, Warmquelle, 19°08'S 13°49'E, 720 m, 27.12.2019, 1 ex., leg. Mayr T. – Namaqualand, Springbock river, 20°24'S 13°15'E, 670 m, 22.12.2020, 3 ex., leg. Mayr T. – Namib-Wüste, Blutkoppe, 22°50'S 15°22'E, 720 m, 17.12.2019, 3 ex., leg. Mayr T. – Okahirongo E, Purros, Purros Bush Campsite, 18°44'S 12°56'E, 300 m, 26.12.2019, 1 ex., leg. Mayr T. – Omusati reg. Swarbooisdrift 6 km SE, 17.36651S 13.89015E, 31.1.2025. 4 ex., leg. Halada. – Oshana reg. Ondagwa 16 km S, 18.04735S 16.01001E, 16.1.2025. 2 ex., leg. Halada.

Remarks: A morphologically variable, common taxon. So far, its distribution data have only been documented from Angola, Namibia and RSA (Ábrahám 2024).

Pseudoformicaleo gracilis (Klug in Ehrenberg, 1834)

Morocco, Souss-Massa, AntiAtlas, Tata, 15 km S, Tigezmirt, 20 km W, 800 m, 16.04.1998, 1 ex., leg. Bauer & Hoppe.

Remarks: Its range extends from Morocco to Pakistan, covering the southern part of the Palaearctic region (Aspöck et al. 2001). Towards the south, its distribution extends to the Arabian Peninsula and into Africa. It also occurs in the dry regions of Kenya (Ábrahám & Giacomino 2020) and Benin (Prost et al. 2022).

Tribe: **Megistopini** (Banks, 1927)

Dominikon lagopus (Gerstaecker, 1894)

Iran, Lorestan, Aligudars, 40 km SW, 225 m, 21.05.2014, 2 ex., leg. Halada.

Remarks: It is a widespread species in Western Asia, SE Turkey and Iran (the Alborz and the Zagros Mountains) (Krivokhatsky et al. 2022). Its larvae are associated with hollow trees, and its habitat is temperate broadleaf, mixed forests.

Megistopus flavicornis (Rossi, 1790)

Morocco, Hoher Atlas, Ourika-Tal, 1200 m, 29.5.-19.6.83, 1 ex., leg. Ströhle.

Remarks: Its distribution includes the Mediterranean and continental climate areas of Europe. Its range extends to North Africa (Morocco), western Asia (Turkey, Israel, Syria), and known from the Caucasus via the northern Iranian mountains to Central Asia (Turkmenistan, Tajikistan) (Aspöck et al. 1980, 2001).

Acknowledgement

The first author of the paper expresses his gratitude to the collectors, who after their collecting trips, have donated their Myrmeleontidae material after their successful collecting trips to the EFMEA collection during the last half century, namely: Anonymus, Balázs B.; Bauer; Betti G.; Churkin; de Freina J.; Eckweiler W.; Görgner E.; Groß J.;

Halada J.; Hoppe H.; Ihle; Junge G.; Huber K.; Huemer P.; Kautt P. & V. Weiß; Lange; Lencina J. L.; Mayr T.; Miatlenski J.; Mühle H.; Murzin I.; Naumann C.; Oswald R.; Salk U.; Ströhle M.; Weidenhoffer, S.

The authors would like to thank Bálint Csernák and Péter Horváth of Hungary for taking the excellent photographs and editing the photo tables.

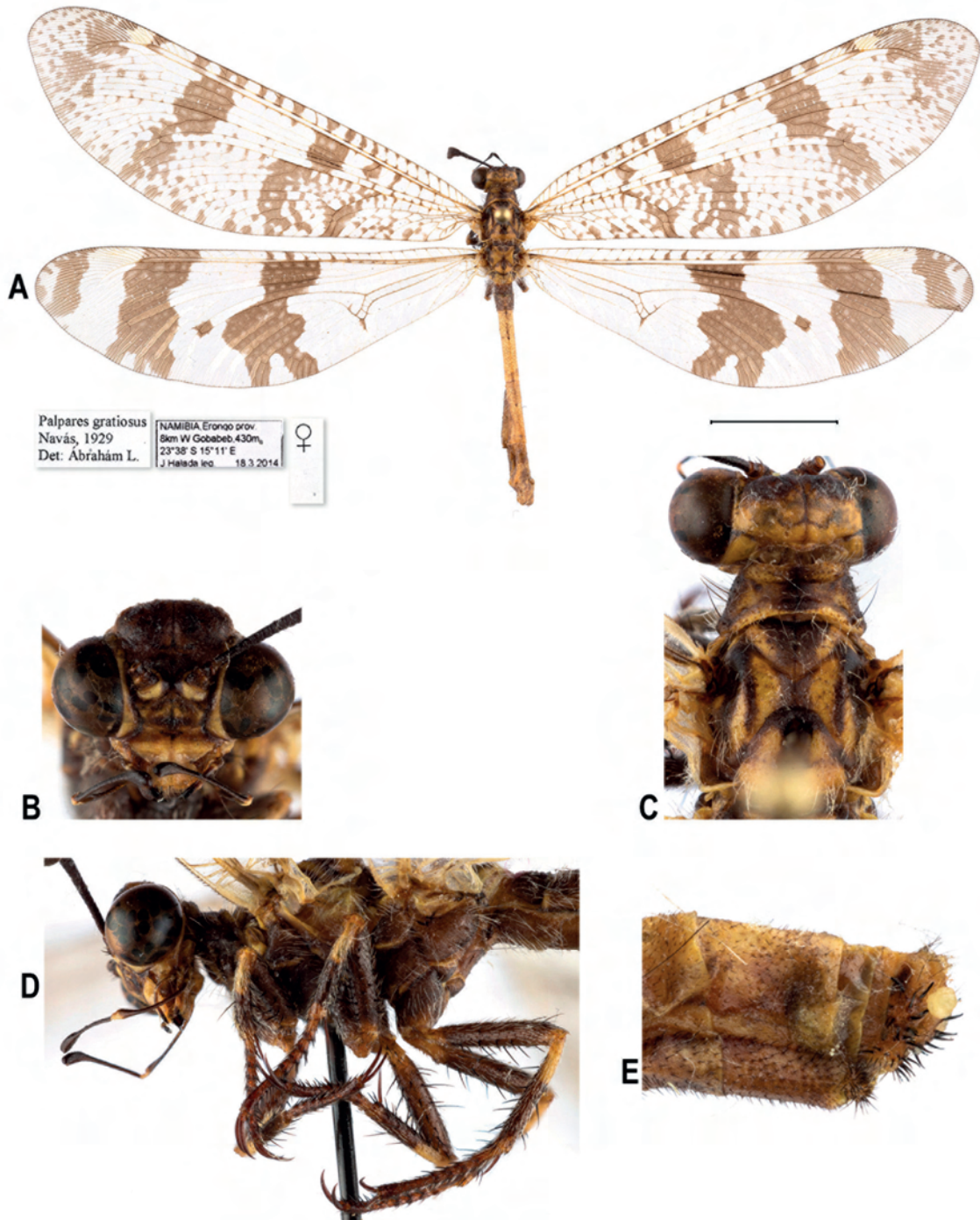

Fig. 1. *Palpares graciosus* Navás, 1929 A – female habitus (Scale: 10 mm), B – head in frontal view, C – head, thorax in dorsal view, D – legs in lateral view, E – tip of abdomen in lateral view (different scales)

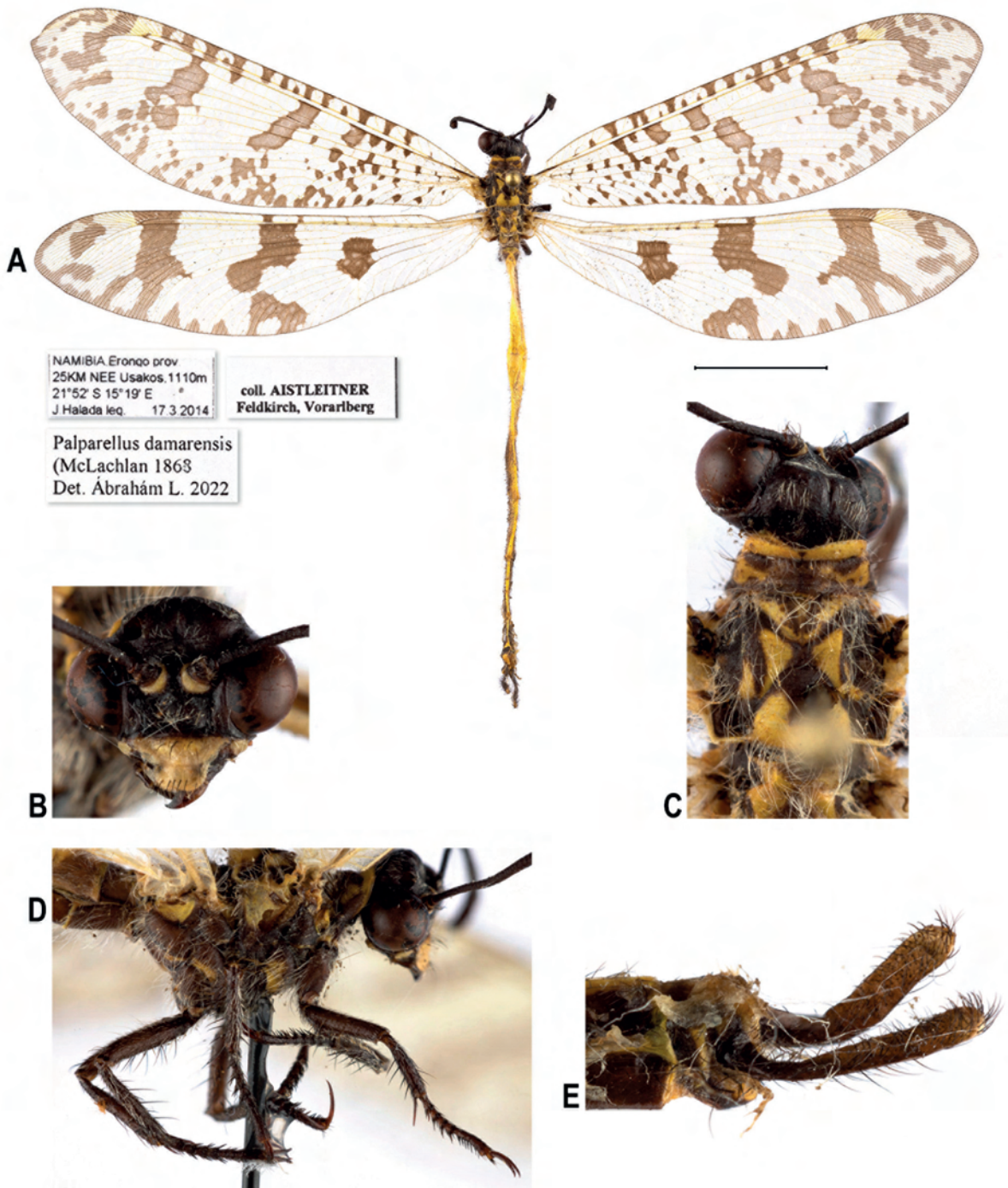

Fig. 2. *Palparellus damarensis* (McLachlan, 1868) A – male habitus (Scale: 10 mm), B – head in frontal view, C – head, thorax in dorsalview, D – legs in lateral view, E – tip of abdomen in lateral view (different scales)

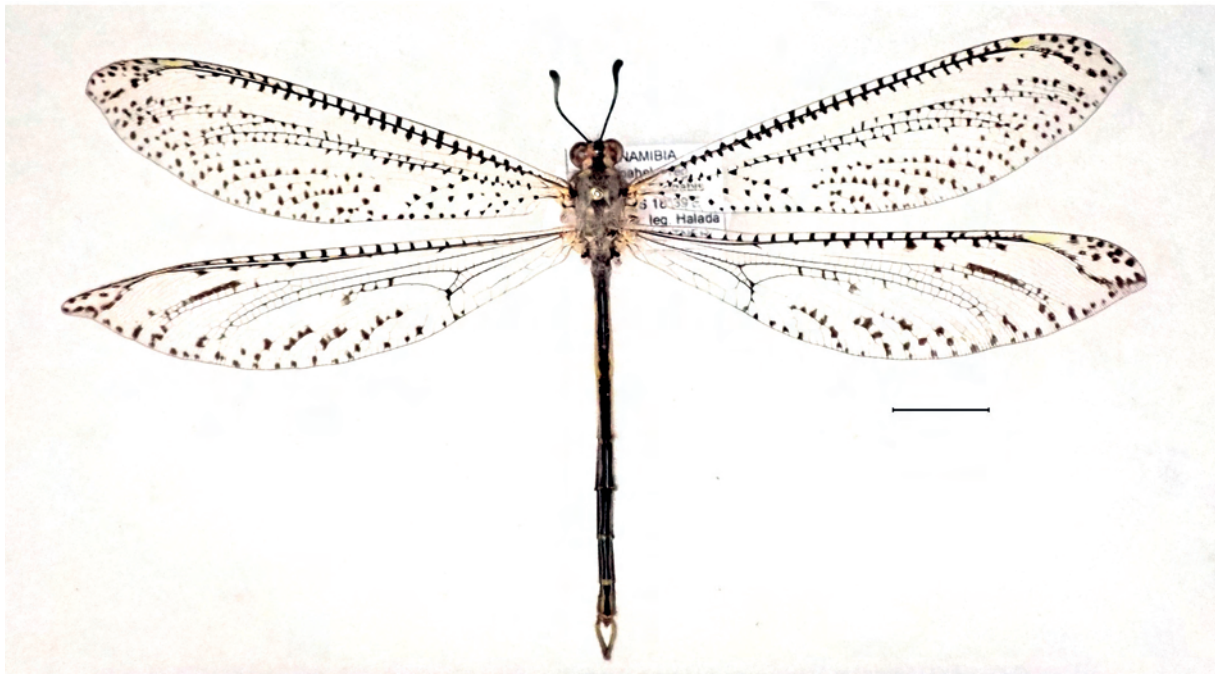

Fig. 3. Paratype male of *Pseudopalpaes parvopunctatus* Ábrahám, 2023 (Scale: 10 mm)

Fig. 4. Habitus of *Stenares hyaena* (Dalman, 1823) (Scale: 10 mm)

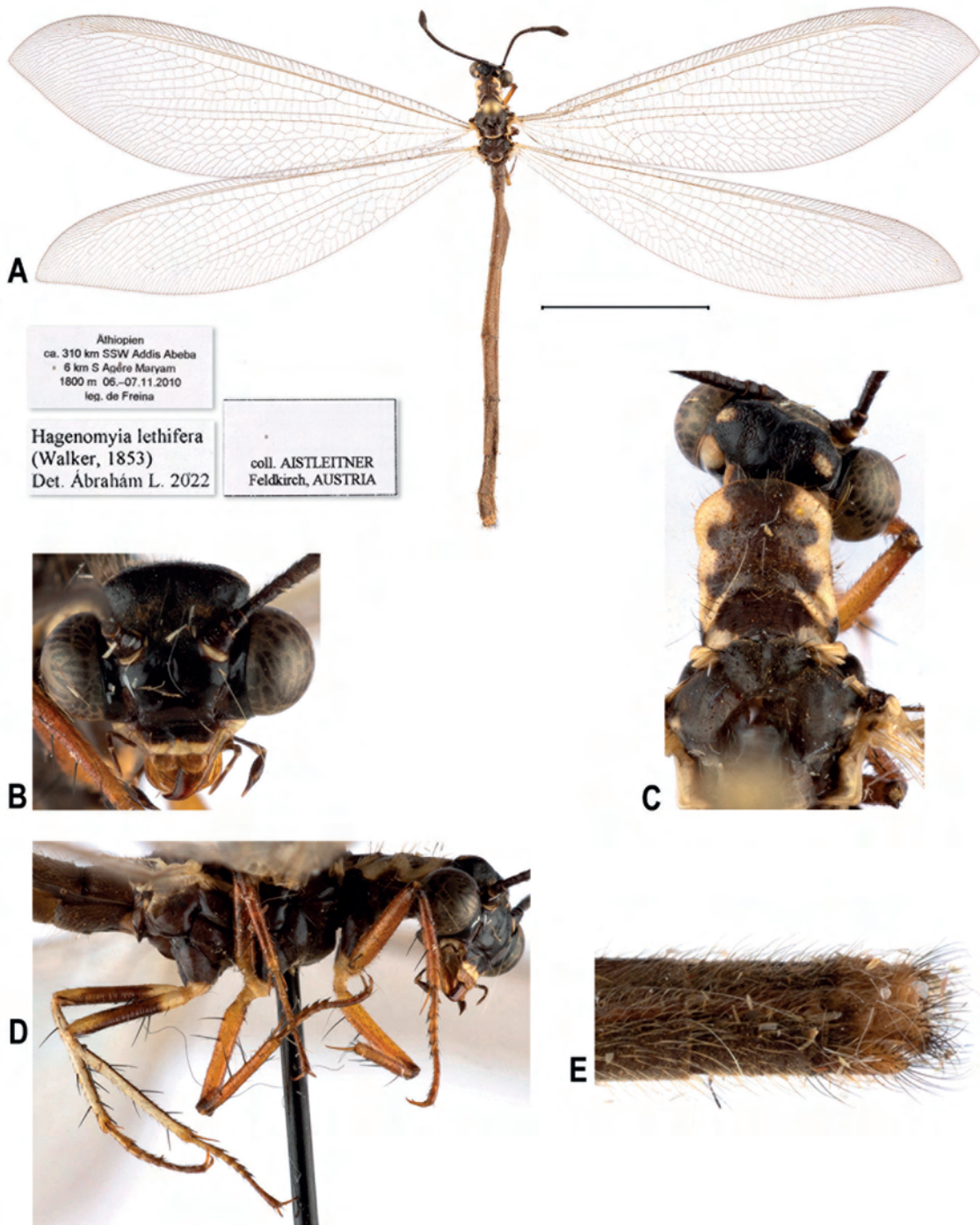

Fig. 5. *Hagenomyia lethifera* (Walker, 1853) A – male habitus (Scale: 10 mm), B – head in frontal view, C – head, thorax in dorsalview, D – legs in lateral view, E – tip of abdomen in lateral view (different scales)

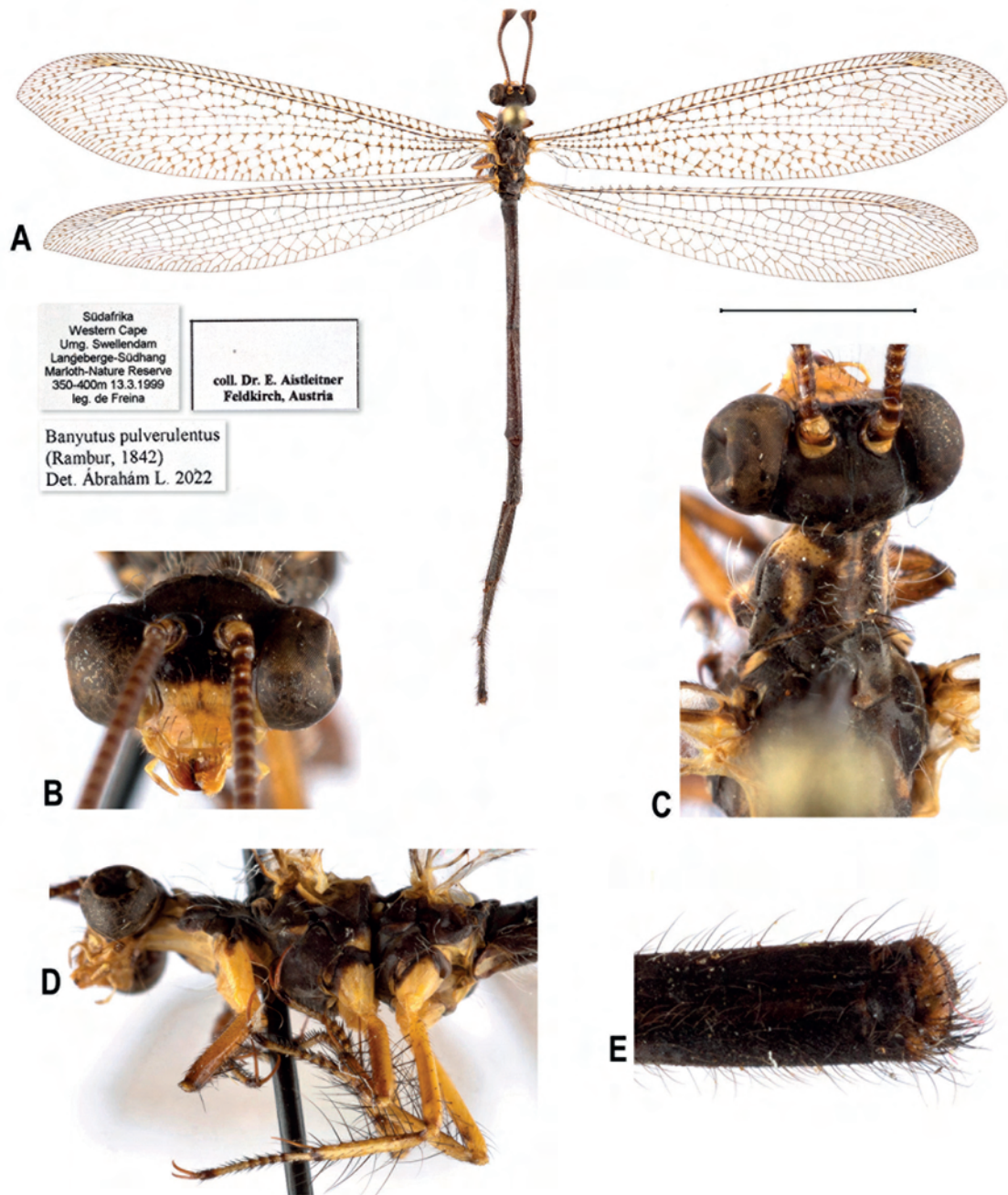

Fig. 6. *Banyutus pulverulentus* (Rambur, 1842) A – male habitus (Scale: 10 mm), B – head in frontal view, C – head, thorax in dorsalview, D – legs in lateral view, E – tip of abdomen in lateral view (different scales)

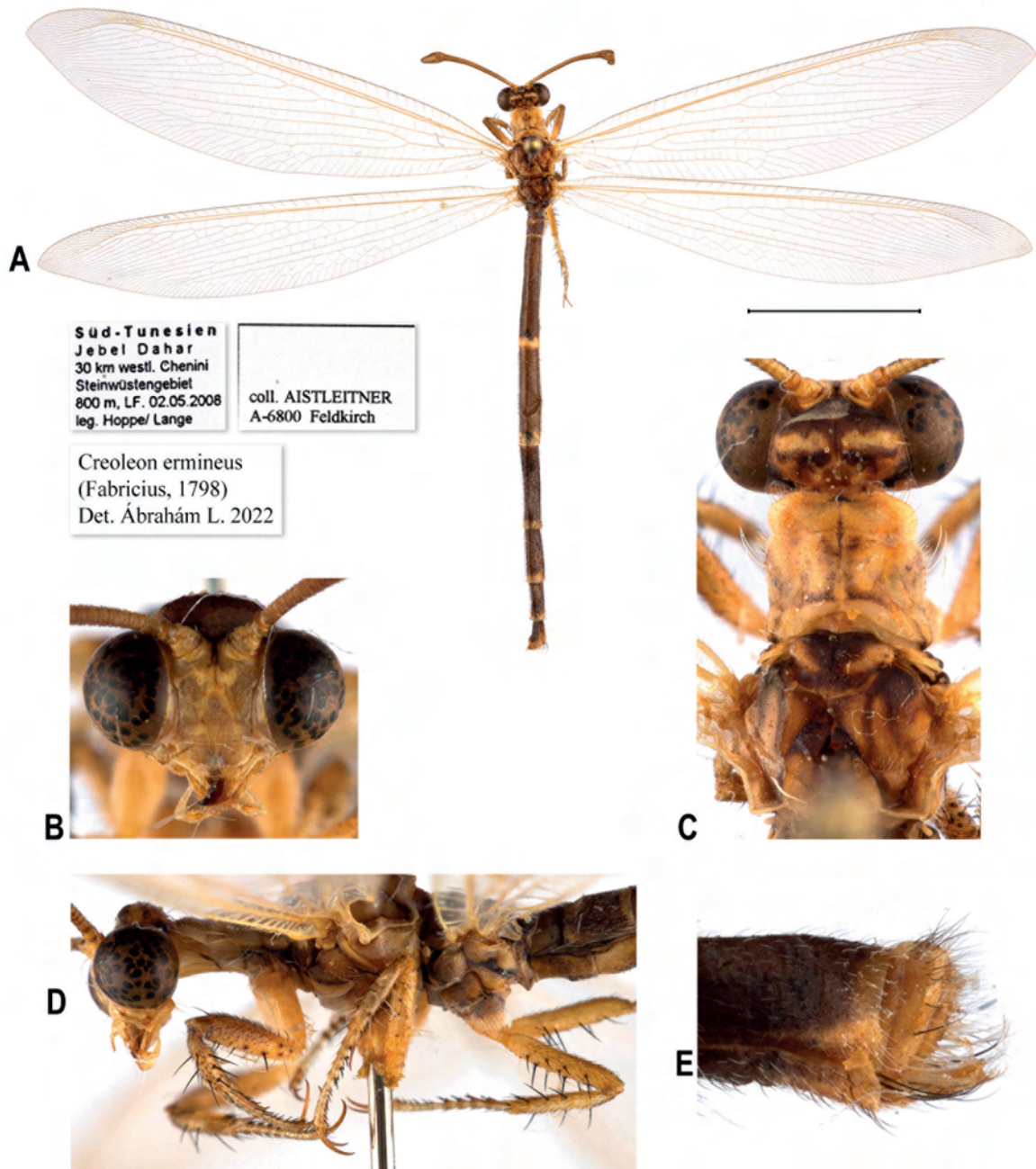

Fig. 7. *Creoleon ermineus* (Fabricius, 1798) A – male habitus (Scale: 10 mm), B – head in frontal view, C – head, thorax in dorsolateral view, D – legs in lateral view, E – tip of abdomen in lateral view (different scales)

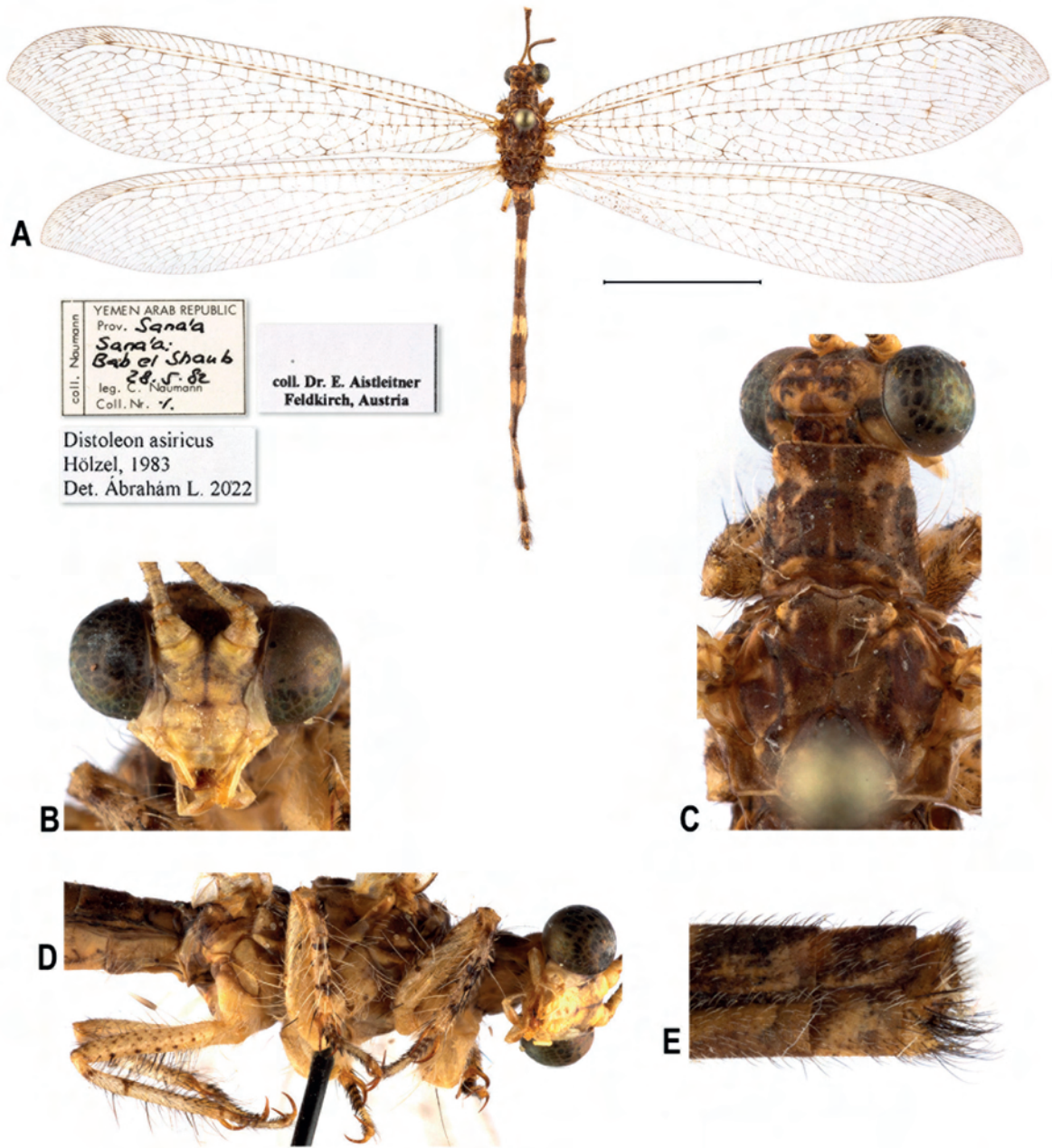

Fig. 8. *Distoleon asiricus* (Hölzel, 1983) A – male habitus (Scale: 10 mm), B – head in frontal view, C – head, thorax in dorsalview, D – legs in lateral view, E – tip of abdomen in lateral view (different scales)

References

- ACEVEDO, F., MONSERRAT, V. J., BADANO, D. 2013. Comparative description of larvae of the European species of *Distoleon* Banks: *D. annulatus* (Klug, 1834) and *D. tetragrammicus* (Fabricius, 1798) (Neuroptera, Myrmeleontidae). *Zootaxa* 3721:488–494. <https://doi.org/10.11646/zootaxa.3721.5.4>
- AISTLEITNER, E. 1973. *Ascalaphus libelluloides* Schaeffer 1763 in Westösterreich (Neuroptera, Ascalaphidae). *Nachrichtenblatt der Bayerischen Entomologen* 22: 125–127.
- AISTLEITNER, E. 1980. Die Arten des Genus *Libelloides* Tjeder, 1972, der Iberischen Halbinsel (Neuroptera, Planipennia, Ascalaphidae). *Taxonomie, Arealkunde, Phaenologie, Habitatwahl* (3. Beitrag zur Kenntnis der Entomofauna der Iberischen Halbinsel). *Entomofauna* 1: 234–297.
- AISTLEITNER, E. 1981. Eine neue Unterart von *Libelloides longicornis* (L.) aus den Südalpen (Neuroptera, Planipennia, Ascalaphidae). *Entomofauna* 2: 191–202.
- AISTLEITNER, E. 1982a. Der Schmetterlingshaft *Libelloides coccajus* (Denis & Schiffermüller, 1776), ein charakteristisches Insekt des Voralberger Oberlandes. *Voralberger Oberland, Kulturinformationen Rheticus Gesellschaft* 2:53–59.
- AISTLEITNER, E. 1982b. *Libelloides jungei* sp. n. eine neue Ascalaphide aus der Türkei (Neuroptera, Planipennia, Ascalaphidae). *Entomofauna* 3: 209–216.
- AISTLEITNER, E. 2007. Zur Taxonomie und Chorologie des Schmetterlingshaftes *Libelloides lacteus* (Brulle, 1832) (Neuroptera, Ascalaphidae) [=The taxonomy and chorology of the owlfly *Libelloides lacteus* (Brulle, 1832) (Neuroptera, Ascalaphidae)]. *Entomofauna* 28: 357–368.
- AISTLEITNER, E. 2015. Zur Taxonomie und Chorologie des Betschen Schmetterlingshaftes *Libelloides baeticus* (Rambur, 1842) mit Beschreibung einer neuen Unterart (Neuroptera, Ascalaphidae). *Linzer Biologische Beiträge* 47:1287–1302. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5282238>
- AISTLEITNER, E. 2019. Schmetterlingshafte der Westpaläarkt. – faunistische und phaenologische Aufzeichnungen und Anmerkungen (Neuroptera, Planipennia, Ascalaphidae). *Mitteilungen der Münchner Entomologischen Gesellschaft* 109:117–137.
- AISTLEITNER, E. 2020: Studien über Schmetterlingshafte: die Taxa *Libelloides longicornis* (Linnaeus, 1758) und *L. macaronius* (Scopoli, 1763) in den Südalpen und den angrenzenden Dinariden (Neuroptera, Ascalaphidae). *Nachrichtenblatt der Bayerischen Entomologen* 69:50–59.
- AISTLEITNER, E. & ÁBRAHÁM, L. 2023a. Nemopterid faunistic data from the EFMEA collection (Neuroptera: Nemopteridae). *Mitteilungen der Münchner Entomologischen Gesellschaft* 113:21–28.
- AISTLEITNER, E. & ÁBRAHÁM, L. 2023b. Owlfly data from the EFMEA collection (Neuroptera: Myrmeleontidae: Ascalaphinae). *Mitteilungen der Münchner Entomologischen Gesellschaft* 113:3–19.
- AISTLEITNER, E. & ÁBRAHÁM, L. 2023c. To the knowledge of owlfly and antlion fauna of Cape Verde (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Natura Somogyiensis* 41:5–20. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2023.41.5>
- AISTLEITNER, E. & ÁBRAHÁM, L. 2024. European antlion data from the EFMEA collection (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Natura Somogyiensis* 44:41–50. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2024.44.41>
- AISTLEITNER, E. & HÖLZEL, H. 2012. Zur Kenntnis der Schmetterlingshafte, Florfliegen und Ameisenjungfern (Neuroptera: Ascalaphidae, Chrysopidae, Myrmeleontidae) der Kapverden (Cabo Verde). *Zeitschrift der Arbeitsgemeinschaft Österreichischer Entomologen* 64:119–124.
- AISTLEITNER, E. & LENCINA GUTIÉRREZ, F. 2020. On the knowledge of the lacewing fauna in the Spanish province of Albacete (I) (Neuroptera, Nemopteridae, Ascalaphidae). *Mitteilungen des Internationalen Entomologischen Verein* 43:97–116.
- AISTLEITNER, E. ÁBRAHÁM, L. & LENCINA-GUTIERREZ, F. 2025. Faunistic data to the Spanish antlion fauna from EFMEA collection (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Nachrichtenblatt der bayerischen Entomologen* 74 (1/2):7–15.
- AKHTAR, S.; ASHFAQ, M., ZIA, A., ALI, S., ALI, G. M., FARHATULLA, ZAFAR, Y. 2018. First report and redescription of five species of genus *Myrmeleon* (Neuroptera: Myrmeleontidae) from Pakistan. *Journal of Biodiversity and Environmental Sciences* 13:180–190.
- AKOUDJIN, M., Michel, B. 2011. A new species of *Palpares Rambur* (Neuroptera: Myrmeleontidae) with an identification key to the species of West Africa. *Zootaxa* 2792:33–40. <https://doi.org/10.11646/zootaxa.2792.1.3>
- ASPÖCK, H., ASPÖCK, U., HÖLZEL, H. [& RAUSCH, H.] 1980. Die Neuropteren Europas. 2 vol. Goecke and Evers, Krefeld, West Germany. v. 1: 495 pp.; v.2: 355 pp.
- ASPÖCK, H.; HÖLZEL, H. & ASPÖCK, U. 2001. Kommentierter Katalog der Neuroptera (Insecta: Raphidioptera, Megaloptera, Neuroptera) der Westpaläarkt. *Denisia* 02, Linz, 606 Seiten.
- ÁBRAHÁM, L. 2017. New data to the Moroccan *Myrmeleontiformia* (Nemopteridae, Myrmeleontidae, Ascalaphidae) fauna. *Natura Somogyiensis* 30:75–138. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2017.30.75>
- ÁBRAHÁM, L. 2020. The Börzsöny lacewing collection I. (Neuroptera: Osmylidae, Mantispidae, Hemerobiidae, Chrysopidae, Nemopteridae, Myrmeleontidae: Ascalaphinae). *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 07:35–54. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2020.7.35>
- ÁBRAHÁM, L. 2021. *Nohoveus zigan* (H. Aspöck et al. 1980). – a new record for the Greek antlion fauna (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Natura Somogyiensis* 37:43–48. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2021.37.43>
- ÁBRAHÁM, L. 2023. Description of a new *Pseudopalpares* species from southern Africa (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Natura Somogyiensis* 41:39–56. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2023.41.39>

- ÁBRAHÁM, L. 2024. The Börzsöny lacewing collection II. (Neuroptera: Myrmeleontidae: Myrmelontinae). *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 09:35–50. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2024.9.35>
- ÁBRAHÁM, L. & DOBOSZ, R. 2011. Contribution to the antlion and owl-fly fauna of Madagascar with description new taxa (Neuroptera: Myrmeleontidae, Ascalaphidae). *Natura Somogyiensis* 19:109–138. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2011.19.109>
- BADANO, D. 2020. Larval morphology of three Afrotropical pit-building antlions of the genus *Myrmeleon* Linnaeus (Neuroptera, Myrmeleontidae). *Israel Journal of Ecology and Evolution* 2020: 63–72.
- DOBOSZ, R.; ÁBRAHÁM, L. & BAŃKOWSKI, M. 2024. *Nadus overlaeti* (Navás, 1931) redescribed. – new to the fauna of Mozambique, Namibia and Tanzania (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Zootaxa* 5529(3):583–592. <https://doi.org/10.11646/zootaxa.5529.3.9>
- GÜSTEN, R. 2002. Antlion assemblages (Neuroptera: Myrmeleontidae) of two arid habitats in Tunisia. Sziráki, G. (editor). *Neuropterology 2000. Proceedings of the Seventh International Symposium on Neuropterology. Meeting: 6-9 August 2000, Budapest, Hungary. Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 48(Suppl. 2):99–120.
- GÜSTEN, R. 2003. A checklist and new species records of Neuropterida (Insecta) for Tunisia. *Kaupia: Darmstädter Beiträge zur Naturgeschichte* 12:129–149.
- HASSAN, M. A., ZHENG, Y.-C., LIU, X.-Y. 2022. Taxonomic notes on the antlion tribe Myrmeleontini Latreille (Neuroptera, Myrmeleontidae, Myrmeleontinae) from Pakistan, with description of a new species. *European Journal of Taxonomy* 831:1–44. <https://doi.org/10.5852/ejt.2022.831.1867>
- HÖLZEL, H. 1987. Revision der Distoleonini. I. Die Genera *Macronemurus* Costa, *Geyria* Esben-Petersen und *Mesonemurus* Navás (Planipennia, Myrmeleontidae). *Entomofauna* 8:369–410.
- INSOM, E.; TERZANI, F. 2024. Some Neuroptera of the Horn of Africa from the Museum of Zoology of the University of Rome “La Sapienza” (Neuroptera: Chrysopidae, Mantispidae, Ascalaphidae, Myrmeleontidae). *Fragmenta Entomologica, Roma* 56:39–52.
- KAČÍREK, A. & ŠŮMPICH, J. 2024. An annotated checklist of the Myrmeleontidae of Armenia (Neuroptera). *Zoology in the Middle East* 70(1):46–62. <https://doi.org/10.1080/09397140.2024.2314337>
- KERIMOVA, I. G. & AYDEMIR, M. 2024. New data on the lacewing fauna of Azerbaijan with special emphasis on mantidflies and antlions (Neuroptera: Mantispidae, Myrmeleontidae). *Oriental Insects*, 59(2):1–30. <https://doi.org/10.1080/00305316.2024.2438911>
- KRIVOKHATSKY, V. A. 1995. Antlions of the subgenus *Ganussa* (genus *Neuroleon*) from Middle Asia (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Zoosystematica Rossica* 4:301–306.
- KRIVOKHATSKY, V. A. 2011. Муравьиные львы (Neuroptera: Myrmeleontidae) России [=Antlions (Neuroptera: Myrmeleontidae) of Russia]. Товарищество Научных Изданий КМК [=KMK Scientific Press], Санкт-Петербург [=St. Petersburg]. 334 pp.
- KRIVOKHATSKY, V., DOBOSZ, R., ÁBRAHÁM, L. 2022. The new antlion genus *Dominikon* gen. nov. with the description of a new species, *Dominikon aspoecki* sp. nov. (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Zootaxa* 5196:94–114. <https://doi.org/10.11646/zootaxa.5196.1.4>
- KRIVOKHATSKY, V. A., DOBOSZ, R., KHABIEV, G. N. 2015. Муравьиные львы и аскалафы (Neuroptera: Myrmeleontidae, Ascalaphidae) Киргизии [=Antlions and owlflies (Neuroptera: Myrmeleontidae, Ascalaphidae) of Kyrgyzstan]. *Энтомологическое Обозрение* [=Entomologicheskoe Obozrenie; =Entomological Review, Leningrad] 94:803–818. <https://doi.org/10.1134/S0013873815090092>
- KRIVOKHATSKY, V. A., ILYINA, E. V. & KERIMOVA, I. 2021. Contribution to the knowledge of antlions of the genus *Euroleon* Esben-Petersen, 1918 (Neuroptera: Myrmeleontidae) with new records and synonymy. *Caucasian Entomological Bulletin* 7(2):315–323. <https://doi.org/10.23885/181433262021172-315323>
- LETARDI, A. 2014. Note on some antlions from Mozambique (Neuroptera, Myrmeleontidae). *Biodiversity Data Journal* 2(e1050):1–5. <https://doi.org/10.3897/BDJ.2.e1050>
- MANSELL, M. W. 1987. The antlions of southern Africa (Neuroptera: Myrmeleontidae): genus *Cymothales* Gerstaecker, including extralimital species. *Systematic Entomology* 12:181-219. <https://doi.org/10.1111/j.1365-3113.1987.tb00195.x>
- MANSELL, M. W. 1996. The antlions of southern Africa (Neuroptera: Myrmeleontidae): genus *Palparellus* Navás, including extralimital species. *African Entomology* 4:239–267.
- MANSELL, M. W. 2002. Southern African biomes and the evolution of Palparini (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Acta Zoologica Hungarica*, 48 (Suppl. 2):177–192.
- MANSELL, M. W. 2018. Antlions of southern Africa: *Syngenes Kolbe*, 1897, with descriptions of two new species and comments on extra-limital taxa (Neuroptera: Myrmeleontidae: Acanthaclisini). *Zootaxa* 4497:346–380. <https://doi.org/10.11646/zootaxa.4497.3.2>
- MANSELL, M. W., OSWALD, J. D. 2025. Neuropterida of South Africa. Lacewing Digital Library, Research Publication No. 7. <https://lacewing.tamu.edu/SouthAfrica/Main>. Last accessed: 18.12.2025.
- MARKL, W. 1953. Eine neue Myrmeleonidengattung und Art aus Südwestafrika (Neuroptera). *Mitteilungen der Schweizerischen Entomologischen Gesellschaft* 26:277–280.
- MICHEL, B. & LETOURMY, P. 2007. Characterisation of a west African Myrmeleontinae assemblage (Neuroptera Myrmeleontidae): first evidence of a relationship between adult occurrences and climatic conditions. *Tropical Zoology* 20:197–209.
- PROST, A. 2010. Patterns of distribution of the Palparini (Neuroptera: Myrmeleontidae: Palparinae) in the northern half of Africa: faunal transitions and regional overlaps. Pp. 257–266. In: Devetak, D.,

- Lipovšek, S. & Arnett, A. E. (editors). Proceedings of the 10th International Symposium on Neuropterology. Meeting: 22-25 June 2008, Piran, Slovenia. University of Maribor, Maribor, Slovenia. 307 pp.
- PROST, A. 2019. The genus *Nosa* Navás, 1911 (Neuroptera, Myrmeleontidae, Palparinae). Pp. 129–143. In: Weihrauch, F., Frank, O., Gruppe, A., Jepson, J. E., Kirschey, L. & Ohl, M. (editors). Proceedings of the XIII International Symposium of Neuropterology. Meeting: 17-22 June 2018, Laufen, Germany. Osmylus Scientific Publishers, Wolnzach, Germany. 297 pp.
- PROST, A. & POPOV, A. 2021. A first comprehensive inventory of Ascalaphidae, Palparidae, and Myrmeleontidae (Insecta: Neuroptera) of North-eastern Nigeria with description of two new species and an overview of genus *Bankisus* Navás. *Historia Naturalis Bulgarica* 43(5):51–77. <https://doi.org/10.48027/hnb.43.051>
- PROST, A., PÉRU, L. & COACHE, A. 2022. Névroptères du Bénin et du Togo (Insecta Neuroptera). *Entomologiste* 78:33–64.
- SIMON, D. 1985. Observations on *Nophis teillardi* Navás (Neuroptera: Myrmeleontidae), with description of the larva. *Israel Journal of Entomology* 19:171–179.
- SURYANARAYANAN, T. B.; BIJOY, C.; ÁBRAHÁM, L. 2022. Redescription of *Banyutus cubitalis* (Navás, 1914) (Neuroptera, Myrmeleontidae) and key to antlion genera in tribe Nemoleontini from India. *Zootaxa* 5182:64–74. <https://doi.org/10.11646/zootaxa.5182.1.4>
- SURYANARAYANAN, T. B., ÁBRAHÁM, L. & BIJOY, C. 2024. Revision of the species of *Creoleon* Tillyard, 1918 (Neuroptera: Myrmeleontidae) known from India. *Oriental Insects* 58:679–707. <https://doi.org/10.1080/00305316.2024.2355248>
- SURYANARAYANAN, T. B., ÁBRAHÁM, L. & BIJOY, C. 2025a: Preliminary revision on the antlion genus *Myrmeleon* Linnaeus, 1767 (Neuroptera, Myrmeleontidae) known from India. *Journal of Asia-Pacific Biodiversity* 18: 427–456. <https://doi.org/10.1016/j.japb.2025.01.009>
- SURYANARAYANAN, T. B., ÁBRAHÁM, L. & BIJOY, C. 2025b. Redescription of three antlions (Neuroptera: Myrmeleontidae) from Kerala part of the Western Ghats and key to antlion genera in tribe Palparini, India. *Journal of Insect Biodiversity and Systematics* 11(3):663–691. <https://doi.org/10.61186/jibs.11.3.663>
- STANGE, L. A. 2004. A systematic catalog, bibliography and classification of the world antlions (Insecta: Neuroptera: Myrmeleontidae). *Memoirs of the American Entomological Institute* 74:[iv]+565.
- TIPPETT, R. M. 2022a. *Palpares elegantulus*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/08/17/palpares-elegantulus/>
- TIPPETT, R. M. 2022b. *Palpares immensus*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/07/26/palpares-immensus/>
- TIPPETT, R. M. 2022c. *Palpares speciosus*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/08/09/palpares-speciosus/>
- TIPPETT, R. M. 2022d. *Palpares sobrinus*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/08/10/palpares-sobrinus/>
- TIPPETT, R. M. 2022e. *Palparidius capicola*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/08/03/palparidius-capicola/>
- TIPPETT, R. M. 2022f. *Centroclisis brachygaster*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/10/21/centroclisis-brachygaster/>
- TIPPETT, R. M. 2022g. *Centroclisis maligna*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/10/12/centroclisis-maligna/>
- TIPPETT, R. M. 2022i. *Nannoleon michaelsoni*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/08/08/nannoleon-michaelsoni/>
- TIPPETT, R. M. 2022j. *Cueta mysteriosa*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/11/11/cueta-mysteriosa/>
- TIPPETT, R. M. 2022k. *Cueta punctatissima*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/11/18/cueta-punctatissima/>
- TIPPETT, R. M. 2022l. *Cueta trivirgata*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/11/17/cueta-trivirgata/>
- TIPPETT, R. M. 2022m. *Nesoleon boschimanus*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/11/24/nesoleon-boschimanus/>
- TIPPETT, R. M. 2022n. *Myrmeleon alcestris*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/11/09/myrmeleon-alcestris/>
- TIPPETT, R. M. 2022o. *Banyutus lethalis*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/07/28/banyutus-lethalis/>
- TIPPETT, R. M. 2022p. *Creoleon mortifer*. Biodiversity and Development Institute, Cape Town. Available online at <http://thebdi.org/2022/11/29/creoleon-mortifer/>

Redescription of *Pseudopalpares campanai* (Navás, 1915) comb. n. (Neuroptera: Myrmeleontidae) from Angola

LEVENTE ÁBRAHÁM¹ & ZOLTÁN PAPP²

¹Rippl-Rónai Museum H-7400 Kaposvár, Hungary, email: labraham@smmi.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8007-7117>

²Budapest, Hungary, e-mail: zoltanpapp1956@gmail.com

Abstract: The taxonomic status of the species, *Palpares campanai* Navás, 1915 was uncertain in the literature. Based on a recently collected male specimen in Angola, the morphological features were studied. The species moved to a new combination as *Pseudopalpares campanai* (Navás, 1915) (**comb. n.**), and the lectotype specimen is designated (**present designation**). The authors have checked the type specimen and provided a redescription. Furthermore, the characteristic features are illustrated with colour photographs, and a distribution map is also given.

Keywords: taxonomy, new combination, redescription, Angola

Introduction

The Neuroptera fauna of Angola is among the least studied on the African continent. Mansell (2023) provided a brief overview comparing the lacewing fauna of Angola with that of Namibia. In neighboring Namibia, there are 148 species in ten neuropteran families, whereas Angola has only 36 species in five families. In both countries, the antlions show the highest diversity among the lacewings. Stange's (2004) worldwide catalog listed 32 antlions from Angola, but *Palpares campanai* Navás, 1915 is missing from his catalog; otherwise, the type locality of the species is in Angola.

The paper by Handschin & Markl (1955) significantly contributed to the study of the Neuroptera fauna of Angola; they reported the occurrence of 32 species, 19 of which were antlions.

Prior to this, the literature contains only descriptions of new species by Gerstaecker 1888, Navás 1912, 1915, 1936, Esben-Petersen 1931, 1933, Banks 1941, Prost 2018. In the case of antlions, the following species were described from Angola: *Palpares aegrotus* Gerstaecker, 1888, *Palpares ertli* Navás, 1912, *Palpares campanai* Navás, 1915, *Parapalpares dalmeidarum* Prost, 2018, *Myrmeleon orestes* Banks, 1941, *Creoleon tarsalis* Navás, 1936, *Distoleon crampeli* (Esben-Petersen, 1933), *Distoleon guttata* (Navás, 1931), *Distoleon monardi* (Esben-Petersen, 1931), *Neuroleon inspersus* (Navás, 1926).

P. campanai is documented very rarely in the literature; no illustration of the species has been published. Esben-Petersen (1928) considered it a synonym, therefore its species status remained uncertain. Recently, two Palparini species, *P. dalmeidarum* and *P. parvopunctatus*, were documented by Prost (2018) and Papp (2025) in the modestly studied fauna of Angola.

Based on a fresh specimen of *P. campanai* collected in Angola, the authors were able to reexamine the morphological characteristics of the specimen and prepared a new diagnosis and description.

Material and methods

This morphological study is based on specimens from two collections. The female type specimen is preserved in the Museu de Ciències Naturals de Barcelona (MCNB), Spain, and the recently collected male specimen comes from the second author's private collection (Budapest, Hungary). In addition, all information for the species in the relevant literature is checked.

The habitus photos were taken by Canon EOS 6DM2 digital camera equipped with a Canon macro lens 100 mm and a flashlight system (Godox MS 300). Later, the layers of photos were processed with stacking and Adobe Photoshop software.

According to traditional methods, the caudal part of the abdomen was removed, treated with a 10% KOH solution, and heated for 15 minutes. After cooling, it was rinsed in distilled water. For taking photos, the genitalia was placed in glycerine in a Petri dish. Finally, each genitalia was transferred into glycerine in a microvial for preservation.

The terminology for male genitalia follows Aspöck et al. (1980), Aspöck & Aspöck (2008), and Badano et al. (2017), and the terminology and homology of wing venation follow Breitzkreuz et al. (2017). The distribution map was made using the SimpleMappr software (Shorthouse 2010).

Abbreviations: Dist – Distribution; AList – Annotated list; Odescr – Original description; Syn – Synonym; Type – Type material; Sys, Biog – Systematics, Biogeography.

Taxonomy

Tribus **Palparini** Banks, 1911

Genus ***Pseudopalpares*** Insom & Carfi, 1988

***Pseudopalpares campanai* (Navás, 1915) comb.n.**

Palpares campanai Navás, 1915: 9 (Odescr), Esben-Petersen 1928: 207 (Syn), Monserrat 1985: 242 (Type), Mansell & Aspöck 1990: 292 (Dist), Mansell 2000: 174 (Dist), Ábrahám 2023: 46 (AList), Hévin et al. 2023: 6 (Sys, Biog).

Type material: / Typus // *Palpares / campanai* Nav. / Navás S. J. det. // Paris Museum / Angola / Huilla / *P. Campana* 1886 /. Lectotype ♀ *Palpares campanai* Navás, 1915 is designated by L. Ábrahám 2026 (Fig. 1) (**Present designation**). Preserved in the Museu de Ciències Naturals de Barcelona (MCNB), Spain (Monserrat 1985).

Fig. 1. Habitus of lectotype female *Palpares campanai* Navás, 1915, preserved in MCNB

Additional material examined: 1♂ ANGOLA, Huila Prov. NW Lubango, Tundavala Restaurant 14°50,339S, 13°24,225E, 2078m, 27.02.2024, P. und V. Schüle leg. (Fig. 2A).

Preserved in Z. Papp's private collection, Budapest, Hungary.

Diagnosis. A large antlion species with a wing length of more than 45 mm. The general colour of the head and thorax is yellow with black patterns, and the abdomen is dominantly black with a narrow yellow line on the dorsal surface of the tergites. The frons and labrum are black. Wing membranes are transparent, yellowish, with many small brown dots. The dots do not form apical streaks on the wings.

P. campanai shows a high degree of similarity with *P. parvopunctatus*, *Pseudopalpares sobrinus* (Péringuey, 1911), *Pseudopalpares sparsus* (McLachlan, 1867), and *Pseudopalpares nyicanus* (Kolbe, 1897), which occur in the southern African region. However, this species can be easily distinguished from them by a black labrum, only small dots alongside the longitudinal veins, the absence of larger spots, no apical streak on the wings, and dense black setae on gonocoxites 11 in caudal view.

Redescription.

Measurements: (n=3) male body: 44–45 mm, fore wing: 47–55 mm, hind wing: 46–54.5 mm; female (n=1) body: 46 mm, fore wing: 56 mm, hind wing: 54.5 mm.

Head (Fig. 2B–C): Vertex slightly vaulted in frontal view, and yellow with wide, dull black band above antennae. Top of vertex dominantly yellow with wide, black median band along epicranial suture with two lateral extensions. Short, sparse, and black hairs on yellow marks. Frons shiny, black just below scapus with yellow rings and narrow, black line between scapus, otherwise hairless. Gena yellow, hairless. Upper part of clypeus also shiny, black with long, black hairs directed ventrally,

lower part yellow, hairless. Labrum shiny, black with short, black hairs directed to apex of mandibles. Mandible yellow basally and dark brown to black apically. Maxillary and labial palps yellow basally, but last segments become completely brown to black (Fig. 2B). Sensory pit drop-shaped. Scape yellowish brown with shiny, black hairs; pedicel reddish brown, hairless; flagellar segments black with short, black setae.

Thorax (Fig. 2C): Pronotum considerably shorter than wide, rhomboid-shaped in dorsal view, yellow with black lateral stripes, and wide, dull, and black median band. Both margins of pronotum flexed upward with long, dense, upstanding, brown hairs. Mesonotum and metanotum yellow with wide, black median band and lateral stripes, and with dense, long, brown and white hairs. Margins of median band not parallel. Metascutum with orange velvety spots. Sides dull, black with large yellow spots and long, dense, white hairs.

Legs: Strong. Coxae and trochanters black. Femora and tibiae reddish brown with black hairs and stiff, black bristles. Tibiae somewhat shorter than femora. Tibial spurs reddish brown and slightly longer than tarsal segments 1–2 combined. Tarsal segments completely shiny black and with short, stiff, black bristles. Segments 1–4 equal, segment 5 as long as segments 1–4 combined. Claws shiny, reddish brown, as long as half length of segment 5.

Wings (Fig. 2D): Fore wing membrane transparent, pale with many small, brown dots along longitudinal veins, but larger marks missing. Punctuation as in Fig. 2D. Apical brown streak absent. Longitudinal veins yellow, interrupted with brown sections at cross-veins. Most of cross-veins have brown dots on both ends. Cubital and anal veins dominantly yellow. Pterostigma small, bright yellow with 3–4 cross-veins.

Hind wing membrane transparent, pale with many small brown dots. Only small, separate spots in the apical area. Pterostigma distinct, yellow, with 3–4 cross-veins. C yellow, Sc yellow, interrupted with brown sections at

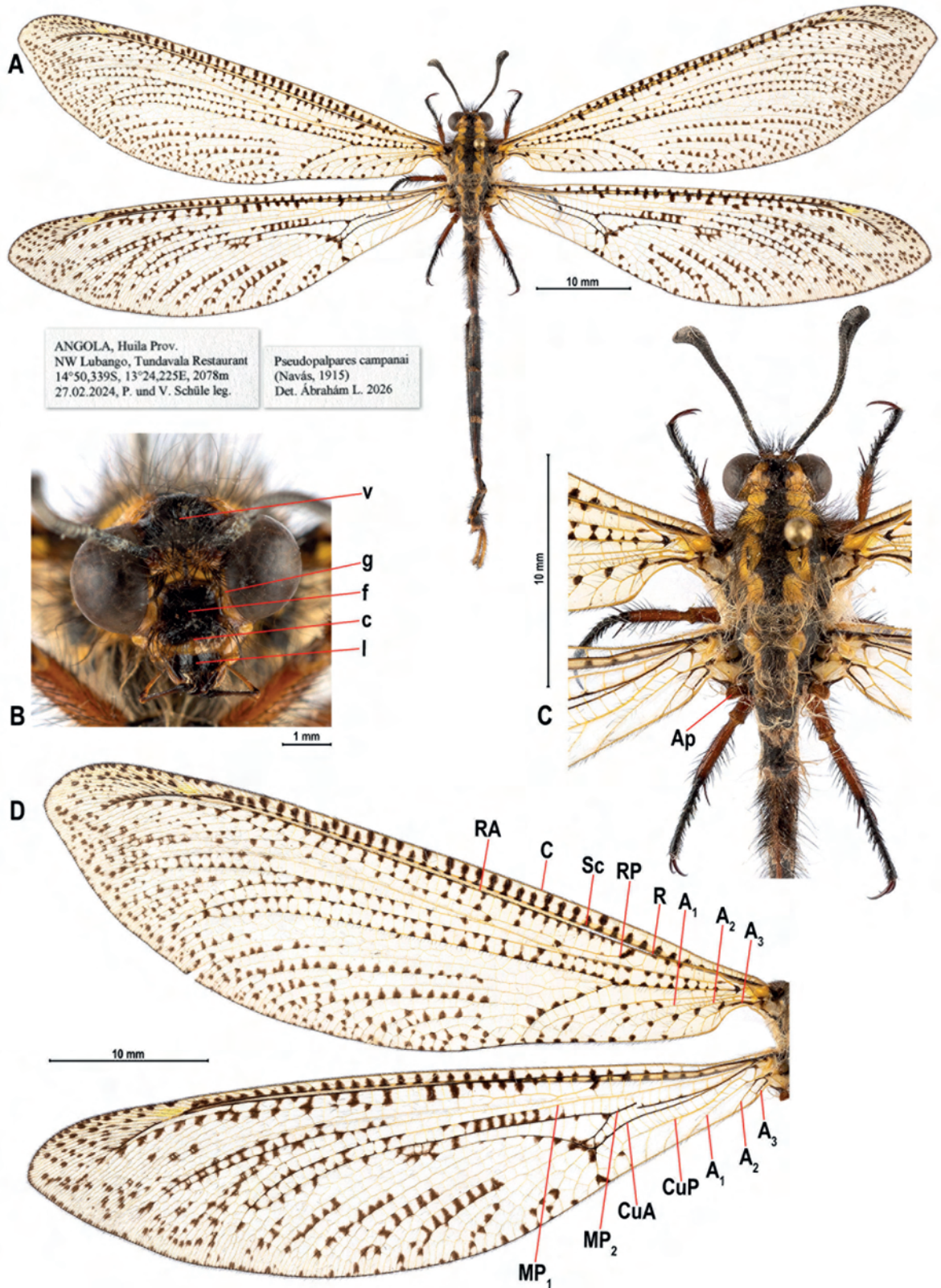

Fig. 2. Male *Pseudopalpares campanai* (Navás, 1915) comb. n. A – habitus in dorsal view, B – head in frontal view; C – head, thorax, and legs in dorsal view; D – Wings. Abbreviations: Head, v – Vertex, f – Frons, g – Gena, c – Clypeus, l – Labrum; Wings, C – Costa, Sc – Subcosta, RA – Radius anterior, RP – Radius posterior, MP₁ and MP₂ – Media posterior 1 and 2, CuA – Cubitus anterior, CuP – Cubitus posterior, A₁, A₂ and A₃ – Anal veins 1, 2 and 3, Ap – Axillary pelote

crossveins. MP2 and Cubital veins yellow basally and brown distally. A1, A2 brown basally and yellow distally, A3 yellow. Axillary pelote oval shaped with short, dense, and brown basal setae and reddish brown distal setae.

Abdomen: Slightly shorter than hind wing. Tergites black with narrow yellow median stripe dorsally. Intersegmental membrane yellow. Sternites completely black. Hairs on segments 1–4 long, dense, and black, distal segments with short, sparse, and black.

Terminalia and genitalia (Fig. 3): Ectoproct oval plate with curved caudo-ventral processus, which slightly longer than distance between caudal margin and anterior margin of segment 8. Ectoproct brown with black hairs, basal part of processus with two sharp, short, black spines in ventral view. Setose on ectoproct as in Fig. 3A. Shape of

gonocoxites 9 and 11 as in Fig. 3B–D. Gonocoxites 11 with long, dense, and black sensoral setae in caudal view.

Distribution: Known only in Angola (Huila Prov.) (Navás 1915) and Namibia (Khamos region) (Mansell & Aspöck 1990). (Fig. 4).

Habitat: The species is found in Angola and Namibia on an extensive mountainous plateau (1500–2400 m). Climatically, it forms a transition between the hot Namib Desert and the somewhat cooler, inland steppes (Strohbach 2021). In Angola, the plateau is more wet where the dominant vegetation is open woodland (Chisingui et al. 2018).

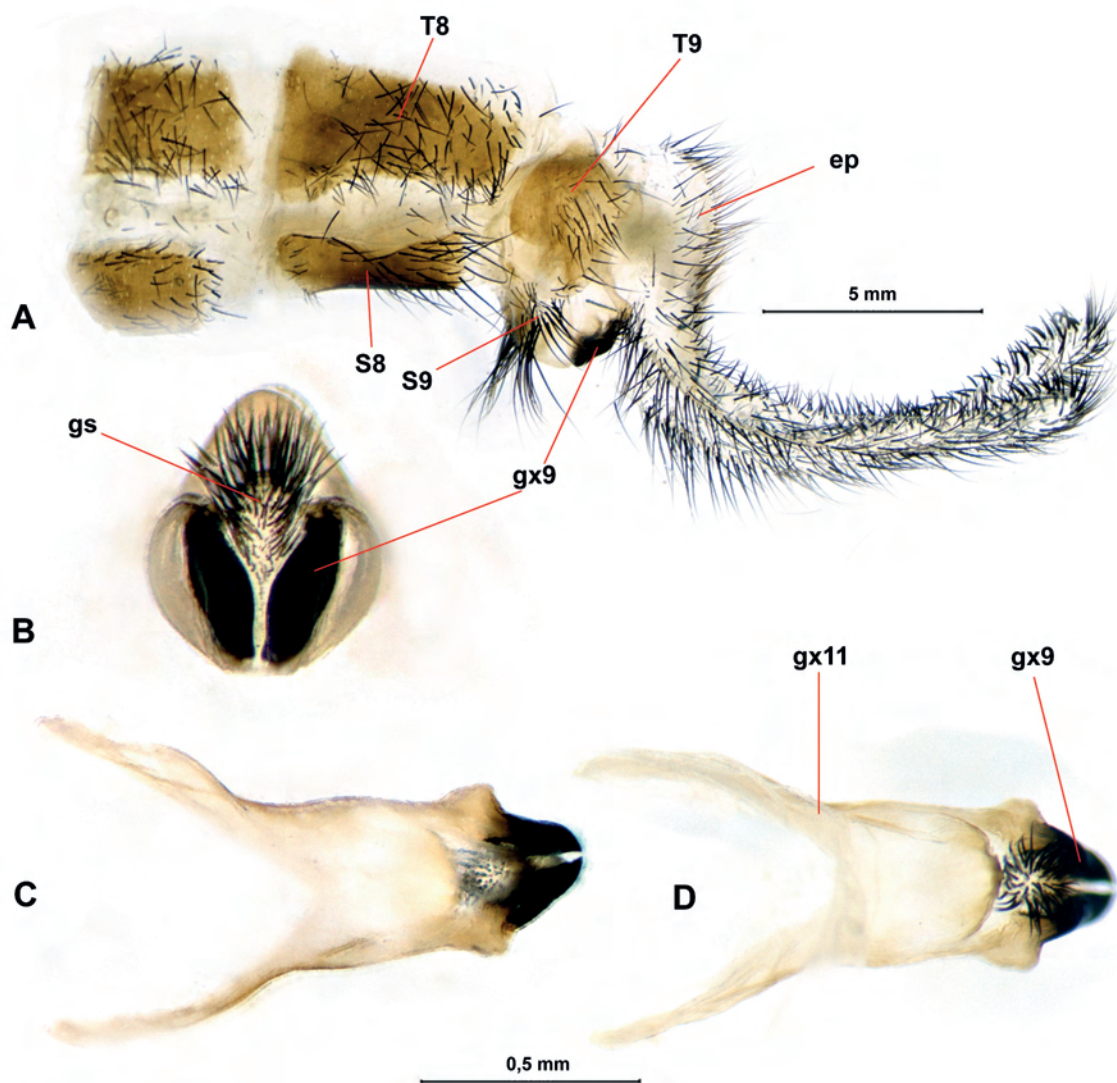

Fig. 3. Male terminalia A – in lateral view, B – male genitalia in caudal view, C – the same in ventral view, D – the same in dorsal view

Abbreviations: ep – ectoproct, T8, T9 – tergites 8 and 9, S8, S9 – Sternites 8 and 9, gx – gonocoxites, gx9, gx11, gs – gonatal setae

Fig. 4. Distribution of *Pseudopalpares campanai* (Navás, 1915) in southwestern Africa
Legend: red dot – lectotype, blue dots – nontype specimens.

Discussion

The origin of the genus *Palpares* Rambur, 1842 is polyphyletic (Hévin et al. 2023), which includes species described from the Afrotropical, Oriental, and Southern Palaearctic regions belonging to the tribe Palparini. A common characteristic of these species are their large size; wingspans range from 45 mm to 170 mm, and the wings of all species are characteristically marked with dark spots (Mansell 1985).

The first species, *Palpares speciosus* (Linnaeus, 1758), described in the genus, originates from the southeastern part of South Africa. The description of the genus *Palpares* Rambur, 1842, however, assigned a century later. The type species, *Hemerobius libelluloides* Linnaeus, 1764 was designated by Banks (1911) based on European specimens. With the extensive investigation of the faunas of Africa and Asia over the past centuries, an increasing number of species with diverse morphologies have been placed in the genus *Palpares*. First, Hagen (1866) separated the genera *Pamexis*, *Stenares*, and *Tomatares*; McLachlan (1867) *Crambomorphus*; Navás (1911, 1912, 1913, 1926) *Golafrus*, *Lachlathetes*, *Nosa*, *Palparellus*, and *Valignatus*; Insom & Carfi (1988) *Indopalpares*, *Goniocerus*, *Parapalpares*, and *Pseudopalpares*; Mansell (1990, 2004) *Pamares* and *Annulares* from the genus *Palpares*.

Seven species have been classified in the genus *Pseudopalpares* (Oswald 2026). The combination of *Pseudopalpares digitatus* (Gerstaecker, 1894) and *Pseudopalpares torridus* (Navás, 1912) (Insom & Carfi

2024) requires revision. These species exhibit significant morphological differences not only from the genus *Palpares* but also *P. campanai*, *P. nyicanus*, *P. parvopunctatus*, *P. sobrinus*, *P. sparsus*.

The uncertain taxonomic status of *P. campanai* was caused by: *i*) shortly after the species was described, Esben-Petersen (1928) synonymized it. *ii*) Very few specimens were collected in the Angolan highlands and the surrounding regions. *iii*) The revision of the numerous taxa described by Navás was severely hampered by the partial destruction of his private collection, which contained many type specimens (Monserrat 1985).

Fortunately, the type specimen of *P. campanai* has been preserved. So, the species could be redescribed based on a specimen from near the type locality. The new genus combination of the species is confirmed not only by the characteristics of species with similar morphology (Ábrahám 2023) but also by the evolutionary, systematic, and historical biogeographical studies of Hévin et al. (2023).

Acknowledgements

The authors are sincerely grateful to Irene Lobato-Vila, curator in Museu de Ciències Naturals de Barcelona (MCNB), Spain) for providing photos of the type specimen and information on the collection material.

Special thanks to the first author's colleagues, namely Bálint Csernák and Péter Horváth, for taking the excellent photos and editing the figure plates.

References

- ASPÖCK, H., ASPÖCK, U. & HÖLZEL, H. 1980. Die Neuropteren Europas, Eine zusammenfassende Darstellung der Systematik, Ökologie und Chorologie der Neuropteroidea (Megaloptera, Raphidioptera, Planipennia) Europas. Vols. 1 & 2. Goecke & Evers, Krefeld, 495 & 355 pp.
- ASPÖCK, U. & ASPÖCK, H. 2008. Phylogenetic relevance of the genital sclerites of Neuroptera (Insecta: Holometabola). *Systematic Entomology* 33: 97–127. <https://doi.org/10.1111/j.1365-3113.2007.00396.x>
- ÁBRAHÁM, L. 2023. Description of a new *Pseudopalpare* species from southern Africa (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Natura Somogyiensis* 41: 39–56. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2023.41.39>
- BADANO, D., ASPÖCK, H. & ASPÖCK, U. 2017. Taxonomy and phylogeny of the genera *Gymnocnemia* Schneider, 1845, and *Megistopus* Rambur, 1842, with remarks on the systematization of the tribe Nemoleontini (Neuroptera, Myrmeleontidae). *Deutsche Entomologische Zeitschrift*, Berlin, 64: 43–60. <https://doi.org/10.3897/dez.64.11704>.
- BANKS, N. 1913. The neuropterous genus *Palpares*. *Annals of the Entomological Society of America* 6: 171–[195].
- BANKS, N. 1941. Some new and interesting Neuroptera in the American Museum of Natural History. *American Museum Novitates* 1143: 1–5.
- BREITKREUZ, L. C. V., WINTERTON, S. L. & ENGEL, M. S. 2017. Wing tracheation in Chrysopidae and Other Neuroptera (Insecta): A resolution of the confusion about vein fusion. *American Museum Novitates* 3890(3890): 1–44. <https://doi.org/10.1206/3890.1>
- CHISINGUI, A.V., GONÇALVES, F.M.P., TCHAMBA, J.J., CAMÔNGUA LUÍS, J., RAFAEL, M.F.F. & ALEXANDRE, J.L.M. 2018. Vegetation survey of the woodlands of Huíla Province. In: *Climate change and adaptive land management in southern Africa – assessments, changes, challenges, and solutions* (ed. by Revermann, R., Krewenka, K.M., Schmiedel, U., Olwoch, J.M., Helmschrot, J. & Jürgens, N.), pp. 426–437, *Biodiversity & Ecology*, 6, Klaus Hess Publishers, Göttingen & Windhoek. <https://doi.org/10.7809/b-e.00355>
- ESBEN-PETERSEN, P. 1928. Neuroptera Planipennia. Pp. 203–221. – In: Michaelsen, J. W. (editor). *Beiträge zur Kenntnis der Land- und Süßwasserfauna Deutsch-Südwestafrikas, Ergebnisse der Hamburger Deutsch-Südwestafrikanischen Studienreise 1911*. Vol. 2. Friederichsen and Co., Hamburg.
- ESBEN-PETERSEN, P. 1931. Neue und wenig bekannte Neuropteren aus Süd-Angola. *Revue Suisse de Zoologie* 38: 89–95. <https://doi.org/10.5962/bhl.part.117649>
- ESBEN-PETERSEN, P. 1933. New and little-known Neuroptera. *Videnskabelige Meddelelser fra Dansk Naturhistorisk Forening, København* 94: 109–123.
- GERSTAECKER, [C. E.] A. 1887. Weitere Beiträge zur artenkenntnis der Neuroptera Megaloptera. *Mitt[h]eilungen aus dem Naturwissenschaftlichen Verein für Neu-Vorpommern und Rugen* 19: 89–130.
- HANDSCHIN, E.; MARKL, W. 1955. Neuropteren aus Angola. *Companhia de Diamantes de Angola, Publicações Culturais*, -Lisboa 27: 65–82.
- HÉVIN, N. M.-C.; KERGOAT, G. J.; CLAMENS, A.-L.; LE RU, B.; MANSELL, M. W.; MICHEL, B. 2023. Evolution, systematics and historical biogeography of Palparini and Palparidiini antlions (Neuroptera: Myrmeleontidae): old origin and in situ diversification in Southern Africa. *Systematic Entomology* [pre-volume]: 1–18].
- INSOM E., CARFI S. 1988. Taxonomic studies on Palparini (sensu Markl, 1954). I: The genus *Palpares* Rambur, 1842 partim (Neuroptera: Myrmeleontidae) with the proposal of its division and description of new genera. *Neuroptera International* 5: 57–78.
- MANSELL M.W. 1990. The Myrmeleontidae of southern Africa: tribe Palparini. Introduction and description of *Pamares* gen. nov., with four new species (Insecta: Neuroptera). *Journal of the Entomological Society of Southern Africa* 53: 165–189.
- MANSELL, M. W. 1996. The antlions of southern Africa (Neuroptera: Myrmeleontidae): genus *Palparellus* Navás, including extralimital species. *African Entomology* 4: 239–267.
- MANSELL, M. W. 2000. Neuroptera (Insecta). in Kirk-Spriggs, A. H.; Marais, M. (eds.). *Dâures-biodiversity of the Brandenberg Massif, Namibia*. *Cimbebasia Memoir* 9: 163–176.
- MANSELL M.W. 2004. Antlions of southern Africa: *Annulares* nov. gen. (Neuroptera, Myrmeleontidae, Palparini) including two new species, with comments on the tribe Palparini. Aspöck U. (Ed.). *Entomologie und Parasitologie. Festschrift zum 65. Geburtstag von Horst Aspöck*. *Denisia* 13: 201–208.
- MANSELL M. W. 2023. The Neuroptera of the highlands and escarpments of Angola and Namibia. *Namibian Journal of Environment* 8: 193–196. <https://doi.org/10.5962/bhl.part.117649>
- MANSELL, M. W.; ASPÖCK, H. (editors). 1990. *Advances in Neuropterology. Proceedings of the Third International Symposium on Neuropterology. Meeting: 3-4 February 1988, Berg en Dal, Kruger National Park, South Africa*. South African Department of Agricultural Development, Pretoria. vi + 298 pp.
- MCLACHLAN R. 1868. New genera and species, &c., of neuropterous insects; and a revision of Mr. F. Walker's British Museum Catalogue of Neuroptera, part II (1853), as far as the end of the genus *Myrmeleon*. *Journal of the Linnean Society of London, Zoology* 9: 230–281 [Errata: 9: 281].
- MONSERRAT, V. J. 1985. Lista de los tipos de Mecoptera y Neuroptera (Insecta) de la colección L. Navás, depositados en el Museo de Zoología de Barcelona. *Miscellània Zoològica* 9: 233–243.
- NAVÁS, L. 1912. Bemerkungen über die Neuropteren der Zoologischen Staatssammlung in München. III. *Mitteilungen der Münchener Entomologischen Gesellschaft* 3: 55–59.
- NAVÁS, L. 1926. *Insectes du Congo Belge. Série II. Revue de Zoologie Africaines, Bruxelles* 14: 85–90.
- NAVÁS, L. 1931. *Insectes du Congo Belge (Série V). Revue de Zoologie et de Botanique Africaines* 20: 257–279.
- NAVÁS, L. 1936. *Insectes du Congo Belge. Série IX. Revue de Zoologie et de Botanique Africaines* 28: 333–368.
- OSWALD, J. D. 2023. *Neuroptera Species of the World*. *Lacewing Digital Library, Research Publication No. 1*. Available from: <http://lacewing.tamu.edu/SpeciesCatalog/Main> (accessed 24. April 2026)
- PAPP, Z. 2025. *Pseudopalpare* *parvopunctatus* Ábrahám, 2023 – a new record for the Angolan antlion fauna (Neuroptera: Myrmeleontidae). *Natura Somogyiensis* 45: 45–46. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2025.45.45>
- PROST, A. 2018. Révision du taxon *Parapalpare* *latipennis* (Rambur, 1842) et description d'une espèce nouvelle d'Angola (Neuroptera, Myrmeleontidae, Palparinae). *Bulletin de la Société Entomologique de France* 123: 65–71.
- SHORTHOUSE, D. P. 2010. SimpleMappr, an online tool to produce publication-quality point maps. [Retrieved from <https://www.simplemappr.net>. Accessed April 10, 2026].
- STANGE, L. A. 2004. A systematic catalog, bibliography and classification of the world antlions (Insecta: Neuroptera: Myrmeleontidae). *Memoirs of the American Entomological Institute* 74, iv+ 1–565.
- STROHBACH, B., 2021. 'Vegetation survey of the Khomas Hochland in central-western Namibia:syntaxonomical descriptions'. *Bothalia* 51(2): 4. <http://dx.doi.org/10.38201/btha.abc.v51.i2.4>

A Nagybaráti (Bolhási) víztározó és a Szentlászló-pusztai halastavak madárvilága 1982 és 2019 között

KASZA FERENC

független kutató¹
6753 Szeged, Déva u. 10.

KASZA F.: *Avian faunistic data on the Nagybarát (Bolhás) Reservoir and the Szentlászló-pusztai Fish Ponds between 1982 and 2019.*

Abstract: Between 1982 and 2019, the author conducted bird watching alone or with others on 142 occasions at the Nagybaráti (Bolhási) reservoir and the Szentlászló-pusztai fish ponds (Somogy County, SW Hungary). A total of 177 species were observed, 82 of which were breeding.

Keywords: longtime monitoring, bird fauna, Somogy County, Hungary

Bevezetés

1982 tavaszára készült el a nagybaráti víztározó egy völgyzáró gát megépítésével, annak déli végében. Ennek területe 97 hektár lett. Előtte itt halastavak voltak. Ezekből hármat egybenyitottak, és kivágták előtte az időközben benőtt égerfákat. A tározót a Somogyszobról idefolyó Somogyszobirinya, a Hegyalja- és a Kispince-árok, valamint a Kaszói erdőből eredő Taranyi-Rinya táplálja.

A gáttól délre vannak a korábbi Szentlászló-pusztai halastavak. Ezekből 2 ivadéknevelő, 3 teletető és 3 halastó maradt. Ez utóbbi hármat pár évvel később vették művelésbe. A főbb biotópok a víztározó és az északi végében nőtt nádas, az égeres patakpartok, mellette a művelt szántók és a homoki gyepek. Ez utóbbiakat fokozatosan betelepítették kocsányos tölgygel és égerrel. A réten vannak még vizes élőhelyek, rekettyefűz bokrokkal. (1–3. ábra)

Ezen a területen került sor a madármegfigyelésekre, ahova általában egyedül mentem.² Időnként elkísért Ferenc és Péter fiam, Hóka Sándor, Hóka Szilveszter, Berta Antal és Berta Mónika, valamint Puskás Lajos és Puskás János.

Eredmények és megvitatás

1982 és 2019 között 142 alkalommal végeztem egyedül vagy másokkal megfigyelést. Hóka Sándor hétszer volt egyedül madármegfigyelésen. A kezdeti években gyalog jártam körbe a területet, később kerékpárral. A megfigyelésekről a helyszínen feljegyzéseket, otthon pedig naplót vezettem. Ez utóbbiból kartonrendszer készült fajonként. Összesen 177 fajt figyeltem meg, ebből 82 költött.

A fajok listája

Bütykös hattyú (*Cygnus olor*) 1992 óta fészkel a nádas szélében. 2004. július 5-én 7 fiókát vezetett egy pár.

A vetési lúd (*Anser fabalis*) az őszi és a téli hónapokban kisebb csapatokban, 1999. február 6-án 189 repült át. 1999. február 6-án 2 példány le is szállt.

Nyári lúd (*Anser anser*) néha leszállt egy-egy példány a téli időszakban.

Nagy liliket (*Anser albifrons*) csak egyszer, 1999. február 6-án láttunk átrepülni, egy 73-as csapatot. Kivéve 1995. március 25-ét, amikor 7 példány úszkált a tározón. Egyéb-ként csak 16 és 18 repült át.

Fütyülő réce (*Anas penelope*) ezt a fajt általában tavasszal lehetett látni kis számban. A legnagyobb példányszámú csapat 1997. március 29-én volt, 11 hím, és 10 tojó. Ősszel csak 1999. október 26-án láttam 1 tojót.

Kendermagos réce (*Anas strepera*) kétszer fordult elő február és március hónapban, 1, illetve 3 példány.

Csörgőréce (*Anas crecca*) 1982-ben és 1983-ban a tavaszi hónapokban sokáig lehetett látni párban, ekkor költhetett is. Ezt követően a tavaszi és őszi hónapokban fordult elő néha 200-at is meghaladó példány.

Tőkés réce (*Platyrhynchos*) 15-20 pár költ. Az őszi és a téli gyülekezéskor néha több száz, illetve ezres csapatokban is összegyűlnek. 2000. október 26-án 1700, 2001. február 10-én 3600, 2000. november 2-án 3300 volt itt.)

Bőjti réce (*Anas querquedula*) 3–10 pár költ. Általában a tavaszi és a kora nyári hónapokban látható.

Kanalas réce (*Anas clypeata*) Csak a tavaszi vonuláson láttam néhányszor.

Barátréce (*Aythya ferina*) Csak néhány egyed fordult elő tavasszal, kivéve 1992. augusztus 13-át, amikor 5 volt itt, és 1997. április 12-ét, amikor 8 hím úszkált a tavon.

Cigányréce (*Aythya nyroca*) A második leggyakrabban előforduló költőfaj. 1994. június 18-án 6 adult és 27 fiatal példány volt látható. Más években is gyakran láttam cigányréce fiókákat.

Kontyos réce (*Aythya fuligula*) Általában nyáron, de egy-egy alkalommal tavasszal is előfordult egy-egy kóborló példány.

Kercerécét (*Clangula*) csupán egyszer 1984. április 2-án figyeltem meg a tavon.

¹ A Szegedi Ítéltábla nyugalmazott elnökhelyettese.

² A madármegfigyelések mellett néhány botanikai megfigyelést is tettem. A védett orchideák közül 1996. május 11-én 1 *vitészkosbor* (*Orchis militaris*), 1992 és 1993 májusában *hússzínű ujjaskosbor* (*Dactylorhiza incarnata*) telepet, az újonnan telepített égeresben pedig *agárkosbor* (*Orchis morio*) telepet találtam. 2013 szeptemberében Ötvöskőnyí-Alsóhegyen, hegyi réten *őszi füzértkeres* (*Spiranthes spiralis*) telepet találtam. (A Somogyszob és Kaszó határában megfigyelt madárfajok és orchideák felsorolása a Somogyszob története II. (2024) című munkában található.)

1. ábra. A Szentlászló-pusztai halastavak

2. ábra. Nagy kócsag, szürke gém, rétisas a táplálkozása a Bolhási víztározón

Nagy bukót (*Mergus merganser*) kétszer is láttam a tavaszi vonulási időszakban. 1987. április 7-én 1 pár, 1998. március 5-én 1 hím úszkált a tavon.

Fogoly (*Perdix perdix*) 1983-ban 2 fiatall láttam 1 öreget, 1995-ben pedig fészkelési időszakban volt itt 1 pár.

Fürj (*Coturnix coturnix*) több évben is szólt egy vagy több fürjkakas.

Fácán (*Phasianus colchicus*) Gyakori fészkelő, tojásos fészket is találtam 1987. május 2-án.

Kis vöcsök (*Tachybaptus ruficollis*) Fészkelő faj. Tavasztól őszig gyakran megfigyelhető. 1995. július 24-én 21 fiókát vezetett 15 adult. 2005. november 1-jén még volt itt 1 példány.

Búbos vöcsök (*Podiceps cristatus*) Tavasszal látható a legtöbb. 1991. április 3-án 22 példány 1999. március 27-én 32 példány, 1981. július 23-án 57 adultot láttam. 2004. április 5-én fészkepítés előtti nászviselkedést mutattak. 2018. május 20-án a fészken kotlott. Néhány pár fészkel évente.

Feketenyakú vöcsök (*Podiceps nigricollis*) 1996. április 9-én volt itt 1 átvonuló.

Kárókatona (*Phalacrocorax carbo*) A Kis-Balatonon költő kárókatonák gyakran megjelennek kisebb-nagyobb csapatokban táplálkozni. Ezért karbidágyúkkal védekeznek ellenük elég hatékonyan.

Kis kárókatona (*Phalacrocorax pygmeus*) Két alkalommal láttam 1995. július 11-én 1 immatur, 2009. szeptember 4-én 6 adult volt a tavon.

Törpegém (*Ixobrychus minutus*) Az egyetlen fészkelő gémféle. Egy-két pár fészkel, bár 1999. július 9-én 5 hímet láttam.

Bakcsó (*Nycticorax nycticorax*) Nem fészkel, csak táplálkozni jár néhány példány. 2014. június 5-én 30-at figyeltem meg.

Üstökös gém (*Ardeola ralloides*) Egyetlen egyszer 1995. május 12-én volt itt 1 példány.

Kis kócsag (*Egretta garzetta*) 9 alkalommal láttam egy-két kis kócsagot április és szeptember között, de leginkább a nyári hónapokban.

Nagy kócsag (*Egretta alba*) Idejárnak táplálkozni, a lehalászáskor ősszel 100-at is meghaladó csoportokban. (1994. október 28-án 125, 2013. október 22-én 154) A bőséges táplálék ilyenkor megtéveszti őket és megpróbálnak áttelelni. 1987. január közepén ezért 10 elpusztult. (4. ábra)

Szürke gém (*Ardea cinerea*) Táplálkozni járnak ide kisebb-nagyobb csapatai szinte az év minden hónapjában. 1996. október 6-án 111 gyűlt össze a lehalászáskor. (5. ábra)

Vörös gém (*Ardea purpurea*) Általában április és szeptember között láttam egy-két példányt 9 alkalommal.

Fekete gólya (*Ciconia nigra*) A környező erdőben költő 1 pár járt ide rendszeresen táplálkozni. 2002. július 5-én 5 példány szedegetett egy sekély vizű tóból. (6. ábra)

Fehér gólya (*Ciconia ciconia*) A Bolhásón fészkelő gólyák jártak ide néha táplálékért.

3. ábra. A Bolhási víztározó a téli időszakban

4. ábra. Nagy kócsag

5. ábra. Szürke gém

6. ábra. Fekete gólya

Kanalasgém (*Platalea leucorodia*) 1989. július 11-én 2, 1995. július 11-én 5, 1991. október 6-án és 7-én 6 immatur, 2000. május 26-án 3 példány volt a tavon. 2004. április 5-én pedig 2 átrepült.

Darázsölyv (*Pernis apivorus*) 1989 és 2003 között 6 alkalommal júliusban, 1990-ben szeptemberben láttam egy-egy példányt. Az 1991-es megfigyelésnél 1 fiatal is volt az adulttal.

Barna kánya (*Milvus migrans*) Szinte minden évben megfigyeltem egy-két példányt, ahogy a víz fölött keresgél.

Rétisas (*Haliaeetus albicilla*) 1 pár rétisas állandó táplálkozó területe van itt. Lehalászáskor 1994. október 31-én

2 adultus és 4 immatur, 2005. október 30-án 6 adult és 11 immatur, november 1-jén 9 adult és 6 immatur ette az elpusztult halakat. (7. ábra)

Barna rétihéja (*Circus aeruginosus*) Egy pár fészkel a nádasban. 2006. április 17-én és 2012. május 3-án fészkeanyaggal repülő tojót, illetve hímet láttam.

Kékes rétihéja (*Circus cyaneus*) 1989-től 2001-ig rendszeresen láttam áttelelő hímeket és tojókat október és április között.

Hamvas rétihéja (*Circus pygargus*) 1983. április 6-án és 2006. május 2-án lehetett látni 1–1 vonuló hímet.

Héja (*Accipiter gentilis*) 1983 és 1997 között 13 alkalommal láttam vadászó héját.

Karvaly (*Accipiter nisus*) Összesen 11-szer láttam, főleg az őszi és téli hónapokban. Ilyenkor énekesmadarakra vadászott.

Egerészölyv (*Buteo buteo*) Rendszeres fészkelő. Általában égerfán volt a fészek.

Gatyás ölyv (*Buteo lagopus*) Csupán egyszer láttam 2005. október 30-án átrepülni.

7. ábra. Rétisas

Békászó sas (*Aquila pomarina*) 1982. május 15-én 1 példány repült át a tó fölött.

Halászsas (*Pandion haliaetus*) 1982. július 9-én kettő halászott. 2004. április 5-én 1 példány volt itt.

Vörös vércse (*Falco tinnunculus*) Viszonylag ritkán láttam áprilisban és májusban. 2005. október 30-án 1 példány szitált a füves rész fölött.

Kis sólyom (*Falco columbarius*) Októberben és novemberben háromszor, áprilisban egyszer láttam vadászni.

Kabasólyom (*Falco subbuteo*) Július-augusztusban ötször, májusban egyszer figyeltem meg.

Guvat (*Rallus aquaticus*) Fészkelő faj, 2001. július 27-én 1 fiatalt etető öreget találtam. Kora tavasztól decemberig lehetett hallani a nádból.

Pettyes vízicsibe (*Porzana porzana*) Októberben háromszor, decemberben egyszer láttam, igaz ekkor hármat.

Vízityúk (*Gallinula chloropus*) Gyakran láttam fészkelni. 1991. július 8-án 15, 1995. július 11-én 33, 1997. július 9-én 19 fiatalt vezettek az öregek. (8. ábra)

8. ábra. Vízityúk

Szárccsa (*Fulica atra*) Gyakori fészkelő. 1995. július 24-én 31, 1997. július 11-én 20 fiatal úszott az öregek után. 1996. október 7-én 258 felnőtt példányt láttam.

Gólyatöcs (*Himantopus himantopus*) 1996. június 7-én Puskás Lajossal és Jánossal 2 tojót láttunk az egyik lecsapolt halastavon.

Székicsér (*Glareola pratincola*) Ugyanezen lecsapolt tó szélén üldögélt 1996. április 7-én 1 példány. Ezt is hárman figyeltük meg.

Ezüstlile (*Pluvialis squatarola*) 1996. október 9-én, 2005. október 30-án és 31-én 1–1 példány táplálkozott.

Kis lile (*Charadrius dubius*) fészkel 1995-ben. Júliusban 3 fiókat vezettek. Egyébként több évben is lehetett látni.

Parti lile (*Charadrius hiaticula*) 1991. október 15-én 6, 1996. október 7-én 2 példányt figyeltem meg.

Bibic (*Vanellus vanellus*) Néhány pár fészkel. Októberben 70–100 példány is gyülekezik.

Fenyérfutó (*Calidris alba*) 1996. október 7-én 1 átvonuló fenyérfutó volt itt.

Apró partfutó (*Calidris minuta*) 1991. október 15-én 2, október 7-én 3, október 9-én 12 partfutó szedegetett a pocsolyákban.

Havasi partfutó (*Calidris alpina*) 1991. október 15-én 23, 1996. október 7-én és 9-én 6–6, 2007. október 19-én 17 példányt számoltam meg.

Sarlós partfutó (*Calidris ferruginea*) 1982. április 9-én 4, július 21-én 30, 1991. október 15-én 7, 1995. július 24-én 5, 28-án 2, augusztus 25-én 3 példány táplálkozott.

Pajzsos cankó (*Philomachus pugnax*) Főleg 1982-ben volt itt többször és nagy csapatokban, pl. 45, később ritkábban és kis csapatokban láttam.

Sárszalonka (*Gallinago gallinago*) Szinte minden évben előfordul vonulási időszakban. A legmagasabb példányszám 1982. április 10-én 9 volt.

Nagy goda (*Limosa limosa*) Kétszer láttam, 1983. április 4-én 6-ot, 1995. július 24-én egyet.

Kis póling (*Numenius phaeopus*) 1982. április 9-én 1 volt itt.

Nagy póling (*Numenius arguata*) 2005. október 30-án 1 példányt láttam.

Füstös cankó (*Tringa erithropus*) Általában áprilisban és októberben lehetett látni átvonuló cankókat 1–10 példányban.

Piros lábú cankó (*Tringa totanus*) Áprilisban és júliusban volt itt 1–4 példány.

Tavi cankó (*Tringa stagnatilis*) 1982. április 10-én 1 példányt láttam.

Szürke cankó (*Tringa nebularia*) Március-áprilisban, augusztusban és októberben voltak itt 1–4 példányban.

Erdei cankó (*Tringa ochropus*) Március-áprilisban és júliustól-decemberig lehet látni 1–6-os csapatokban.

Réti cankó (*Tringa glareola*) 29-ig terjedő csapatokban áprilisban és júliusban láttam őket.

Billegető cankó (*Actitis hypoleucos*) Általában egyesével vannak jelen, de láttam 11-et is. Január és november kivételével minden hónapban előfordul.

Kis sirály (*Lapus minutus*) 1982. május 14-én 2-t, 1992. augusztus 13-án és 1995. július 28-án 1-et láttam.

Dankasirály (*Larus ridibundus*) Az év minden hónapjában lehet látni jégmentes időszakban kisebb-nagyobb táplálkozó csapatait. Az őszi lehalászásakor több százan vannak itt. 1984. november 3-án 356, 1989. november 4-én 145, 1995. november 15-én 149, 1992. október 3-án 300, 1995. október 26-án 700, 28-án 250, 1996. október 6-án 200, 1999. október 27-én 340.

Sárgalábú sirály (*Larus cachinnaus*) 6 alkalommal figyeltem meg adult, illetve immatur példányt. A legtöbbet 4-et 1988. október 9-én láttam.

Viharsirály (*Larus canus*) 1982. május 14-én kettő röpködött a tározó fölött.

Kacagó csér (*Gelochelidon nilotica*) 1995. július 11-én a tározón üldögélt 2 az alacsony víz szélén.

Küszvágó csér (*Sterna hirundo*) Április, május és július hónapokban láttam gyakran. Repülő fiatalokat is etetett, de a fészket nem láttam.

Fattyúszerkő (*Chlidonias hybrida*) 1993. május 30-án 4, 1998. július 5-én 15 szerkő tartózkodott itt.

Kormos szerkő (*Chlidonias niger*) 1982-ben április 14. és 16. között 120–140-es átvonuló csapatai voltak itt. 1984-86, 1989, 1994, 1997, 2003-as években júliusban lehetett látni kisebb csapatait. Több évben májusban is jártak ide táplálkozni 1–14 példányszámban.

Fehérszárnyú szerkő (*Chlidonias leucopterus*) 1982-ben április 14. és 16. között volt itt 3–4.

Kék galamb (*Columba oenas*) 1988-ban és 2001-ben az őszi vonuláskor repült át 31, illetve 28. 2004. október 30-án 62, 31-én pedig 4 szállt le a tómederbe.

Vadgerle (*Streptopelia turtur*) 4–5 pár fészkel. 1992. augusztus 7-én bokorban láttam a fészket 2 fiókával. (9. ábra)

9. ábra. Vadgerle

Örvös galamb (*Columba palumbus*) Minden megfigyelés alkalmával lehetett látni és hallani. 4-5 pár fészkel is.

Kakukk (*Cuculus canorus*) Fészkelési időszakban mindig megtalálható. 1991 májusában 9, 1996 májusában 6, 1999 májusában pedig 7 volt a legtöbb.

Erdei fülesbagoly (*Asio otus*) 1983. április 9-én 2 baglyot láttam a fészkek mellett. 1987. április 9-én 1 példányt láttam. 1990. március 15-én, illetve április 12-én 2 adult madár ült a fészkek mellett.

Lappantyú (*Caprimulgus europaeus*) 1991. május 5-én 2 példány repült föl előttem az égeresben.

Sarlósfecske (*Apus apus*) A Nagyatádon fészkelők vetődnek el időnként a víz fölött táplálkozni. 1982. május 7-én 41 volt itt.

Jégmadár (*Alcedo atthis*) 3 pár fészkel a Taranyi Rinyapatak oldalában, illetve a víztározó partoldalában. Szinte egész évben lehetett látni, ha a víz nem fagyott be.

Gyurgyalag (*Merops apiaster*) A víztározó építésénél a területen nyitottak egy homokbányát. 1989. július 11-én itt találtam 1 fészket. 1990-ben már 3 pár fészkel. 1993–1994-ben szintén 3–3 pár fészkel. 1995-ben csak 1 pár volt itt. 1996-ban 8, 1997-ben 7, 1998-ban 12, 1999-ben 9, 2000-ben csak 2 fészket találtam. 2014-ben még 2 pár készített fészket.

Búbosbanka (*Upupa epops*) 1 pár fészkel 1988-tól 1997-ig, valamint 2012-ben.

Nyaktekercs (*Jynx torquilla*) Általában április és május hónapban láttam 1–2 példányt. 1982-ben és 1995-ben júliusban is megfigyeltem.

Hamvas küllő (*Picus canus*) 2005. október 30-án 1, 2018. április 17-én 2 küllő hangját hallottam.

Zöld küllő (*Picus viridis*) 1987-ben áprilisban 3-at, 1989-ben februárban és áprilisban 1-1-et, míg 1996. októberben szintén 1-et láttam.

Fekete harkály (*Dryocopus martius*) Ritkán tudtam megfigyelni. 1989. november 5-én, 1997. november 16-án, 1999. május 23-án, 2001. február 10-én, 2007. február 15-én, és 2018. május 20-án 1 harkályt láttam.

Nagy fakopáncs (*Dendrocopos major*) Az év minden hónapjában előfordult 1–2 fakopáncs, ezért valószínűleg fészkel.

Kis fakopáncs (*Dendrocopos minor*) Elég gyakran láttam fészkelési időszakban is, így valószínűleg fészkel.

Búbos pacsirta (*Galerida cristata*) Egyedül 1995 júniusában és júliusban láttam 2, illetve 8 pacsirtát fészkelési időszakban. Ezen túlmenően 1994. október 31-én volt 7, illetve 1997. szeptember 21-én 4 példány.

Erdei pacsirta (*Lullula arborea*) 2005. október 30-án 2 példány repült át.

Mezei pacsirta (*Alauda arvensis*) Gyakori fészkelő. 1983. július 4-én fűben találtam 4 fiókás fészket. Általában áprilisban jönnek az első párok, de 1995-ben már február 25-én itt volt 2. Az őszi vonulásban 1996. októberben 33 repült át. 1997. szeptember 21-én 30, 2001. november 2-án 70 szállt le a lecsapolt tómederbe.

Partifecske (*Riparia riparia*) 1988. július 19-én 18, 1993. május 30-án 17, 1994. május 18-án 4, 1995. július 11-én 3 fészket találtam a homokbányában. Egyébként áprilistól júliusig lehetett látni kisebb-nagyobb csapatait.

Füsti fecske (*Hirundo rustica*) Áprilistól szeptemberig járnak kisebb-nagyobb csapatok táplálkozni. Nagyobb példányszámok 1998. április 17. 106, 1997. szeptember 21. 940 példány.

Molnárfecske (*Delichon urbicum*) kevésszer és kisebb számban járnak ide, mint a füsti fecskék. 1984. július 30-án és 1995. július 10-én is 40-es csapat volt a víz fölött.

Parlagi pityer (*Anthus campestris*) Áprilisban kétszer, 1992. július 7-én egyszer volt látható.

Erdei pityer (*Anthus trivialis*) Vonuló csapatait áprilisban, illetve augusztusban lehetett megfigyelni. Fészkelési időszakban is előfordult jó párszor. Tehát kis számban fészkel.

Réti pityer (*Anthus pratensis*) Tavasszal, áprilisban kisebb, ősszel főleg októberben és novemberben nagyobb 79, illetve 140-es csapatban is láttam a tómederbe.

Rozsdástorkú pityer (*Anthus cervinus*) egyszer volt itt 1984. április 2-án 2 példány.

Havasi pityer (*Anthus spinoletta*) 1984. április 2-án 40, 1988. április 6-án 12 volt itt.

Sárga billegető (*Motacilla flava*) Általában áprilisban, a tavaszi vonuláskor fordul elő. 1989. július 11-én 3 pár fiókát etetett. 1993-ban és 1995-ben fészkelési időszakban is láttam.

Hegyi billegető (*Motacilla cinerea*) Kétszer októberben, egyszer novemberben láttam.

Barázda billegető (*Motacilla alba*) Gyakori fészkelő, többször találtam a fészket a zsilip lerakott deszkái között. 1982. július 11-én 15 kirepült fiatalot láttam. Vonuláskor kisebb csoportokban is látható.

Ökörszem (*Troglodytes troglodytes*) Általában októbertől március-áprilisig lehetett megfigyelni rendszeresen 1-től 10-ig terjedő példányszámban. Ugyanakkor 5 évben is láttam fészkelési időszakban májustól júliusig, így valószínűleg fészkel.

Erdei szürkebegy (*Prunella modularis*) Március-áprilisban, október-novemberben volt itt 2–4 átvonuló. 2008. december 15-én is láttam 2-t.

Vörösbegy (*Erithacus rubecula*) 1982. augusztus 15-én 3 fiatal példányt láttam. 1985. július 18-án 2 iuvenilist etetett 1 adult. 2000. május 26-án fészekodúban találtam 1 elpusztult fiókát. Amúgy az év minden hónapjában látható 1–10 példány.

Fülemüle (*Luscinia megarhynchos*) Általában tavasszal lehet látni és hallani. 1980-ban, 1990-ben, 1993-ban, 1994-ben, 1995-ben, 1997-ben, 2000-ben, 2013-ban és 2018-ban fészkelési időszakban is láttam.

Házi rozsdafarkú (*Phoenicurus ochruros*) Általában a tavaszi hónapokban fordult elő, de júliusban is láttam többször.

Rozsdás csuk (*Saxicola rubetra*) Többször is láttam fiatalokkal öregeket. 1988, 1989, 1990, 1992, 1995-ben.

Kerti rozsdafarkú (*Phoenicurus phoenicurus*) vonulásban 1992. április 5-én 1, 1995. április 11-én 2 hímét láttam.

Cigánycsuk (*Saxicola torquatus*) Gyakori fészkelő. 6-7 pár is költ.

Hantmadár (*Oenanthe oenanthe*) Vonulásban 1983. április 6-án 2, 1990. április 12-én 5 hím, 1993. április 7-én 1 tojó, 1997. szeptember 21-én 2 példány volt itt. 1996. május 13-án 1 párat láttam, ami felveti a fészkelés lehetőségét.

Feketerigó (*Turdus merula*) Egész évben itt van. Néhány pár fészkel.

Fenyőrigó (*Turdus pilaris*) Ősztől tavaszig voltak itt kisebb-nagyobb csapatai. 1988. február 20. 400, 1999. február 6-án 500.

Énekes rigó (*Turdus philomelos*) Kora tavasztól őszig itt tartózkodik. 3–4 pár fészkel. (10. ábra)

Szőlőrigó (*Turdus iliacus*) Összesen négyszer láttam november, december és április hónapban.

Léprigó (*Turdus viscivorus*) Általában szeptembertől áprilisig láttam 1–2 rigót, illetve egyszer 6-ot. 1995. július 12-én 1, 24-én pedig 2 példányt láttam.

Réti tücsökmadár (*Locustella naevia*) 1989-ben láttam 2 etető példányt (július 8.). Egyébként 1988 és 1992 között, 1995–1997 között, valamint 2002-ben hallottam jellegzetes pirregését vizenyős réteken.

10. ábra. Énekes rigó

Berki tücsökmadár (*Locustella fluviatilis*) 4–5 pár fészkel rendszeresen a láperdőben. 1996. április 12-én 12-t hallottam.

Nádi tücsökmadár (*Locustella luscinoides*) A nádasban rendszeresen hallottam. 1992. augusztus 13-án és 1995. július 11-én fiatalokat etetett. 3–4 pár fészkel.

Foltos nádiposzáta (*Acrocephalus schoenobaenus*) Rendszeresen fészkel 20–40 pár a nádas szegélyében, illetve a nedves réteken. Gyakran láttam etető öregeket.

Cserregő nádiposzáta (*Acrocephalus scirpaceus*) 1995–1999 között, 2000-ben, 2002-ben és 2018-ban hallottam 1–8 példányt.

Énekes nádiposzáta (*Acrocephalus palustris*) A két patak közötti gabonaföldön, valamint a patakpartokon 1982–1983-ban százat meghaladó példányszámban láttam őket. Egyébként kisebb számban voltak, de ekkor etető öregeket is megfigyeltem.

Nádirigó (*Acrocephalus arundinaceus*) Mindig lehetett látni, 4–30 példányt. 1982 júliusában etető öregeket is láttam.

Kerti geze (*Hippolais icterina*) 1983. július 4-én és 12-én építettek fészket égerfára. 1988. május 22-én is volt itt 2 geze.

Barátposzáta (*Sylvia atricapilla*) A leggyakoribb fészkelő poszáta. 5–10 pár fészkel. 1989. július 11-én vadkomlón találtam a fészket 93 cm magasan, tojásokkal.

Karvalyposzáta (*Sylvia nisoria*) Az 1990-es és a 2002-es évben volt itt fészkelési időben. 1995. június 3-án 2 pár fiatalokat etetett. Egyébként csak átvonult néhány.

Kis poszáta (*Sylvia curruca*) Csak 1995. és 1997. között volt itt a fészkelési időszakban. Átvonulni is ritkán láttam.

Mezei poszáta (*Sylvia communis*) Általában 3–4 pár fészkel, de 2004-ben és 2012-ben 16-ot, illetve 13-at is megszámláltam július 5-én, illetve május 3-án.

Sisegő fűzike (*Phylloscopus sibilatrix*) Ritka tavaszi és nyárvégi átvonuló, akkor is kis csapatokban.

Csilpcsalpfüzike (*Phylloscopus collybita*) Általában átvonuló, de 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998 és 1999 években, valamint 2016-ban több füzike is itt volt fészkelési időben. 1988. február 7-én már itt volt 3 korai vonuló.

Fitiszfüzike (*Phylloscopus trochilus*) Általában áprilisban vonul át kis számban. 1995–96-ban, 1999-ben és 2018-ban fészkelési időben is láttam.

Sárgafejű királyka (*Regulus regulus*) Ősztől tavaszig lehet látni kisebb-nagyobb csoportokban kóborolni. (2–9 példány)

Szürke légykapó (*Muscicapa striata*) 1–2 pár fészkel egyes években. 1982. május 16-án fészekanyagot vivő, 2003. július 9-én 4 fiatal etető adultot láttam.

Örvös légykapó (*Ficedula albicollis*) 1984. július 30-án 1, 2006. április 17-én és 18-án 4 hím, 2019. május 20-án 2 pár volt itt.

Barkós cinege (*Panurus biarmicus*) 1995. július 11-én 1 öreg és 3 fiatal volt a nádasban. Egyébként októbertől decemberig hallottam 4–23-as csapatainak csilingelő hangját 5 évben 1990-től 2001-ig.

Őzsapó (*Aegithalos caudatus*) Minden évben fészkel néhány pár. Fészkeket gyakran találtam. Ősztől kora tavaszig nagy csapatokban táplálkoztak.

Barátcinege (*Parus palustris*) Egész évben itt volt. 1995. április 11-én párzaskor láttam. Az évben és 1996-ban a költési időszakban végig találkoztam vele.

Kék cinege (*Parus caeruleus*) 1–2 pár költött. Egyébként ősztől tavaszig nagy csapatai voltak a nádban (10–40).

Szécincinege (*Parus major*) Állandó madár. 2–3 pár költött évente. A mesterséges fészekodút ez foglalta el. Télen akár 20-as csapatait lehet látni.

Csuszka (*Sitta europea*) Ritkán láttam az őszi hónapokban. Költési időben 2000. május 26-án 2-t, 2018. július 12-én 1-et figyeltem meg.

Rövidkarmú fakusz (*Certhia brachydactyla*) Egyszer költött, 1998. április 17–18-án a fiókáknak eleséget vivő párt láttam. Egyébként csak néha fordult elő az őszi és a téli hónapokban.

Függőcinege (*Remiz pendulinus*) Gyakran találtam fészket fűzfa és égerfa ágára kötve. Fiókákat is sűrűn láttam kirepülve. 4–5 pár költött.

Sárgarigó (*Oriolus oriolus*) 3–4 pár költött. Elhagyott fészkeket égerfa ágain találtam. Áprilistól szeptemberig tartózkodott itt. 1992. április 13-án 20 példányt láttam vonulásban. (11. ábra)

Tövisszúró gébics (*Lanius collurio*) Kedvező években 15 pár is költött. A bokros füves részek bőséges táplálékot nyújtanak neki. Amúgy április végétől szeptember elejéig tartózkodik itt. Sok fészket találtam, és sok kirepült fiatalot láttam.

Nagy őrgébics (*Lanius excubitor*) Szeptembertől márciusig volt itt egy. Általában vezetőkről vagy a bokrok csúcscsáról vadászott pocokra.

Szajkó (*Garrulus glandarius*) Egész évben itt van. 1–2 pár költött. Télen több is látható.

11. ábra. Sárgarigó

Szarka (*Pica pica*) 1–2 pár költött általában rekettye bokrokon. 1982. június 11-én 3 fiatal is láttam kirepülve.

Csóka (*Corvus monedula*) Összesen háromszor láttam 1–2 kóborló példányt.

Vetési varjú (*Corvus frugilegus*) Nem költ. Általában 40–50-es, kivételesen 150–700-as csapatait láttam télen.

Dolmányos varjú (*Corvus cornix*) 2–3 pár költött, fészket égerfákon rakta. Általában 8–10 látható, de 1996 júliusában 62-öt is megszámoltam.

Holló (*Corvus corax*) 13 alkalommal volt 1–4 a tó környékén. 2013. október 22-én lehalászaskor Ferenc fiammal 16-ot láttunk a tömederben táplálkozni.

Seregély (*Sturnus vulgaris*) Néhány 10 pár költött egyes években. A fiókák kirepülése után 200–300-as csapatok is táplálkoznak a fűben. Egyébként februártól novemberig vannak itt.

Házi veréb (*Passer domesticus*) 1995 júniusában 4, júliusában 20 verebet láttam. 1999 és 2004 között április és július között 4-től 10 madár volt itt. Tehát valószínűleg fészkel.

Mezei veréb (*Passer montanus*) A tározó nyugati oldalán földbe vájt katonai bunker földeme alatt 10–15 pár költött.

Erdei pinty (*Fringilla coelebs*) 2–4 pár költött. Télre a lét számuk 340-re is megemelkedett. (1995. október 28.)

Fenyőpinty (*Fringilla montifringilla*) Változó számban megjelenő téli vendég. 1984-ben, 1986-ban, 1989-ben 8–36 madarat láttam. Az 1990-es években már gyakrabban lehetett megfigyelni. 1998-ban a tározó keleti oldalán futó dűlőút mellett egy több hektáros napraforgótáblát nem arattak le. Itt december 22-én mintegy 10.000, 1999. február 6-án pedig 2000 fenyőpinty táplálkozott.

Csicsörke (*Serinus serinus*) 1 pár volt megfigyelhető 1984-től a tavasi hónapokban. 2004. július 5-én a halászház melletti hársfán fiókás fészket fedeztem fel. 1995. október 26-án 40 vonuló példányt láttam. (12. ábra)

12. ábra. Csicsörke

Sordély (*Emberiza calandra*) 2001. július 5-én 1 adult eleséget vitt a fiataloknak. Ezen kívül csak 4 évben láttam költési időben 1–3-at.

13. ábra. Citromsármány

Zöldike (*Carduelis chloris*) 2–3 pár költött. 1999. február 6-án a napraforgóföldön 50-es csapat volt.

Tengelic (*Carduelis carduelis*) 1–2 pár költött. A fiókák kirepülése után 130 és 330-as csapatot is láttam 1993. február 5-én, illetve 1995. október 28-án. A napraforgóföldön 1998. december 22-én 1100 is volt.

Csíz (*Carduelis spinus*) Téli vendég. Sokszor kisebb csapatokban, de néha nagyobb számban is volt itt. (40–700)

Kenderike (*Carduelis cannabina*) 2–3 pár költ, sokszor láttam etető öregeket. A napraforgó földön 1998. december 22-én 340, 1999. február 6-án 160 volt.

Süvöltő (*Pyrrhula pyrrhula*) Ritka téli vendég. 1993-tól 1996-ig 6–13, 2005 telén 49 és 40, 2008 decemberében 7 volt itt.

Meggyvágó (*Coccothraustes coccothraustes*) 1995. június 17-én 2 fiatal, 2006. július 9-én 4 fiatal láttam öregekkel, tehát fészkel. Egyébként gyakran volt itt a különböző hónapokban kisebb-nagyobb számban. 1998 decemberében a napraforgóföldön 86, 1999. februárban pedig 60 táplálkozott.

Citromsármány (*Emberiza citrinella*) 5–11 pár költött. Egész évben itt tartózkodik. Télre nagyobb csapatokba verődik. A napraforgóföldön 1998 decemberében 130, 1999 februárjában 40 volt. (13. ábra)

Nádi sármány (*Emberiza schoeniclus*) 3–4 pár költött a nádban. 1988. május 29-én 3 fiatal láttam, 1995. július 10-én 1 tojó vitt eleséget. Télre nagyobb csapatokba verődik.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani szüleimnek, Sándor öcsémnek, és Hóka Sándor családjának, akik szállást adtak és ellátásomról gondoskodtak. Szalai Ferenc az állami gazdaság kirendeltségvezetője engedélyezte bejutásomat. Vas István, Novák István, Krakker Gyula, Frank József és Kajor Zoltán halászok megfigyeléseimet gyarapították.

Irodalom

HADARICS, T.; ZALAI, T. 2008: Magyarország madarainak névjegyzéke. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület. Budapest, pp. 280.

SOMOGYSZOB története II. (Szerk.: Szántó L.). Somogyiszob, 2024.

A terepi kutatások eredményei Nyugat-Somogyban 2024 és 2025 ősze között

KAMPER LORÁND

Rippl-Rónai Múzeum, H-7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1., email: kamperlorand@gmail.com

KAMPER, L.: *Results of field walkings in Western Somogy between the autumns of 2024 and 2025.*

Abstract: During the autumn of 2024, communal archaeological research restarted with renewed power at Rippl-Rónai Museum through field walkings combined with metal detector research. conducted numerous field trips with the help of the Museum staff and our volunteers throughout the county, paying special attention to the Roman period of Somogy County. Accordingly, in most cases we worked near watercourses, former Roman settlements (villae, vici etc.), and along known ancient roads. The area near the Rinya Creek raised our attention the most, which, based on the artefacts preserved in the Museum's warehouse and our research, may have been a significant center of the region during the Roman imperial period.

Keywords: római, Silacena, érme, úthálózat, terepbejárás

2024 őszétől újult erővel indult meg a közösségi régészeti tevékenység, ezzel együtt a fémkeresős kutatással egybekötött terepbejárások sorozata a Rippl-Rónai Múzeumban. A múzeum munkatársaival, valamint önkénteseinkkel számos terepi kutatást végeztünk szerte a megyében, kiemelt figyelmet szentelve Somogy vármegye római korának. Ennek megfelelően az esetek többségében vízfolyások közelében, egykori római települések romjai (villák, vicusok stb.), továbbá az ismert utak mentén dolgoztunk.

A terepbejárások során kiemelt figyelmet fordítottunk a Kapos-völgyre, a Dráva partra, a Rinya-patak vonalára, illetve ezek mellék vízfolyásaira. Utóbbi közelében található az a nagyméretű terület, amely a Múzeum raktárában őrzött régészeti leletek, illetve a kutatásaink alapján a térség jelentős központja lehetett a római császárkor idején.

Ezen feltevés bizonyítást nyerni látszik a Kr. u. III. század végén keletkezett Itinerarium Antonini alapján. Eszerint a Sopianae-ból (Pécs) Vindobonába (Bécs) vezető úton, Sopianae-tól 38 római mérföldre, azaz hozzávetőlegesen 58 kilométerre volt található Silacena település, amely az ókori dokumentumban Silacenis alakban szerepel (IA 233, 2). Ezen távolság, az egykori útvonalat végigkövetve pontosan megfelel a mai Pécs és a kérdéses terület közötti távznak. A leírás szerint ugyanis az út Sopianae után Limusán (Szigetvár) haladt át, majd ezt követően fordult északnyugat felé.¹

A település római nevének eredete meglehetősen bizonytalan. Feltételezve, hogy összetett szóval van dolgunk, feltételezhető, hogy első tagja a latin „silanus” szó, amelynek jelentése „forrás”, „patakvíz”, esetleg „patakcsobogás”. A „cana” tag gyékényből font kosarat jelenthet, amely a „cana/cannae”, vagyis gyékény, zsombék szóból származhat. Valóban megemlítendő, hogy a körzetben a Rinya-patak

több helyen is mocsaras, a vegetáció nagyszámban tartalmaz gyékényt és zsombékot. Fontos kiemelni, hogy mindez pusztán spekuláció, egyúttal kijelenthető, hogy a *Silacena* név nem él tovább semelyik modern település nevében.²

Az általunk talált leletek döntő többsége a mai patakmentől távolabb, egy kisebb vízfolyás mentén került elő. Ezek között többtucat késő római kori pénzérme található. Az érme döntő többsége a Constantinus-dinasztia (305–363), egészen pontosan II. Constantius uralkodásának idejére (337–361) idejére datálható, kisebb hányaduk pedig Valentinianus császár uralkodási idejéből (364–375) származik.

A leletanyagban továbbá kiemelkedő számban találunk a római császárkorra datálható kerámiatöredékeket, amelyek többségükben, fekete vagy szürke, díszítetlen vagy hullámvonaldíszes kerámiaedények maradványai, azonban kisebb százalékuk jó minőségű, vörös terra sigillata.

Az itt található, kelet-nyugat irányú földúttól délre, két üveg pohártalpat találtunk. A párhuzamok alapján ezek a Kr. u. III–IV. századra keltezhetőek. Ugyanezen régióban olyan tegula töredékekre leltünk, amelyek elhelyezkedése és kontextusa késő császárkori temetkezésekre utal. Ezt a feltételezést erősíti meg, hogy a mostani földúttól mindössze néhány méterre délre, egy szintén kelet-nyugati futású út nyomvonalát véltük felfedezni. A római temetkezési szokások ismeretében, hogy ti. a sírok a településről kivezető utak mentén kerülnek kialakításra, véleményem szerint sokkal gondolhatjuk, hogy egy temető nyomaira bukkantunk, csontvázas rítusú temetkezésekkel, amelyekbe kerámia, valamint üveg sírmellékleteket helyezhettek. Ezek alapján a temetkezéseket a Kr. u. II–III. századra datálhatjuk.

Az említett út, valamint az egyéb jellegzetességek segítségével reményeink szerint lehetőségünk nyílik az egykori infrastruktúra rekonstrukciójára. A helyiek közül sokan régóta gyanítják, hogy a területen egy római katonai auxiliáris tábor található. Pannonia provincia római kori történelmének ismeretében ez alighanem alátámasztható. A markomann háborúk (Kr. u. 166–180) kezdetén a névadó germán törzs, szövetségeseivel együtt Brigetio (Ószőny) környékén áttörték a ripa Pannonicát³ és elérte Arrabonát (Győr). A támadók egy másik hadoszlopa a mai Székesfehérvár és Szekszárd irányába, dél felé vonult.⁴

A háború ezen kezdeti szakaszában Marcus Macrinus Avitus Catonius Vindex, aki ebben az időben feltehetően az Ala I Ulpia Contariorum lovascsapat parancsnoka volt, 166–167 telén jelentős lovas és gyalogos haderőt vont össze éppen Silacena térségében a Sopianae-Fenekpuszta

2 Bozsóki 1993, 21.

3 ripa= folyami határ

4 Bozsóki 1993, 17.

1 Récsi 2007, 132.

vonalt mentén és visszaverte a markomannokkal szövetséges langobárd és ubius törzsek csapatait.⁵

Ezt a Kr. u. 167-es ellentámadást és az előzetes csapatösszevonást meglehetősen rövid preparációk előzték meg. Ennek egyetlen magyarázata, hogy a kijelölt gyülekezőhelyen a szükséges előfeltételek adottak voltak ahhoz, hogy a katonai egységek teljes felszereltséggel rövid idő alatt a helyszínre érkezhessenek.

A háborúról szóló korabeli írott források (Cassius Dio: *Historia Romana*) leírásai alapján ezen összpontosítási körzet a tanulmányban tárgyalt lelőhely határára lokalizálható. Ebből az információból egyrészt arra következtethetünk, hogy Silacena egy jelentős felvonulási úton feküdt, valamint, hogy a település komoly katonai infrastruktúrával és stratégiai fontossággal bírt, tekintve, hogy a sok esetben nagy távolságból érkező egységek is itt gyülekeztek.⁶

Mindezen adatok alapján okkal vetődik fel a lehetőség, hogy a Rinya-patak partján valóban állhatott egy erősített római támaszpont, esetleg egy kulcsfontosságú utánpótlási raktár. A területen folytatott terepbejárások és fémkeresős kutatások egyik legfőbb célja ezen feltételezés bizonyítása.

Ennek megtörténteig néhány biztató jellel kell beérnünk, név szerint, hogy:

- Bertalanpusztán és Felsőbogátpusztán is megtalálták egy római út nyomait
- a Bertalanpusztai téglaegetőműhely jelentős építkezésekre utal a térségben. A műhely működése éppen a markomann háborúk idejére tehető.
- a közeli Beleg határában került elő a XIX. század folyamán egy illír származású auxiliáris katona, Iasus Fronto Kr. u. 85-ből származó leszerelési diplomája (CIL XVI 31).

Ezen elszórt régészeti leletek egyike sem perdöntő bizonyíték, a tartós katonai jelenlétet a további régészeti kutatásoknak kell igazolniuk. Megjegyzendő azonban, hogy a település elhelyezkedése az elmélet mellett szól. Silacena pontosan a Limusa (Szigetvár) és Keszthely-Fenekpuszta közötti út felénél volt található. Egy római katonai alakulattól napi 30–35 kilométer megtétele volt elvárt normál menetben (erőltetett menet esetén 50 kilométer). A Limusa és Fenekpuszta közötti távolság a már említett *Itinerarium Antonini* szerint 44 római mérföld, tehát 65 kilométer. Ennek a fele hozzávetőlegesen megfelel egy napi normál menetnek.

Ugyanezen távolságadatok betekintést engednek számunkra a civil szférába is. Tudniillik, a római utak mentén minden 30–35 kilométernél egy pihenőhely (*statio*) állt az utazók rendelkezésére, ahol szállást és ételmezt biztosítottak a számukra. Ezek között 10–12 kilométerenként lóváltóállomások (*mutationes*) helyezkedtek el, hogy friss lovak segítségével folyamatosan tarthassák az utazósebességet. Az előbbieket számítottak színvonalas helyeknek, az utóbbiak leginkább talán a modern kor amerikai motelleinek feleltethetőek meg. Logikus módon, ezek a vendéglátóhelyek megtalálhatóak voltak folyók és patakok átkelőhelyeinél, útcsomópontoknál, forrásoknál.⁷

Az ókori írott források (*Itinerarium Antonini*), valamint a feltárt útrészletek alapján tudjuk, hogy Silacena településnél egy fontos csomópont helyezkedett el. Itt keresztezte egymást ugyanis a már említett, Limusától Fenekpuszta felé tartó, valamint a Drávától a Balaton déli partja felé vezető út. Ehhez feltehetően csatlakozhatott egy kisebb mellékút, amely hozzávetőlegesen a mai Gyékényes irányába vezetett Silacena felől a Dráva partjára. A felsoroltak alapján a legvalószínűbb hipotézisnek azt tarthatjuk, hogy ez a jelentős csomópont a kérdéses lelőhely körzetében keresendő.⁸

A katonai infrastruktúra jelenlétére utalhat az is, hogy a Római Birodalom határához közeli régiókban jóval sűrűbb volt az őrtornyok (burgi) rendszere, mint a belső területeken. Ezek a létesítmények egymástól körülbelül 5 kilométeres távolságra kísérték a főbb utak nyomvonalát, a nagy útkereszteződések pedig külön védelmet élveztek. Silacena esetében a mai templomdomb kiváló helyszínt biztosíthatott egy római burgus számára, mivel onnan tökéletesen lehetett megfigyelni és ellenőrizni a környéket. A lelőhely és környékének felsorolt adottságaira való tekintettel nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy Silacena egy katonai helyőrség állomáshelyül is szolgált, netán egy *beneficiarius* (különleges jogkörü katona, magas rangú civil tisztviselő) állomás helyezkedett itt el.⁹

2025 novembere során ismét lehetőségünk nyílt terepbejárást végezni a központi lelőhelyen. Ennek során ismét meggyőződhattunk az egykori római település jelentőségéről. Mindössze néhány óra leforgása alatt, viszonylag kis területen összesen 308 db kerámia töredéket találtunk, köztük valószínűleg Dragendorff 37 típusba tartozó terra sigillata töredékeket. Ugyanitt 336 darab római kori pénzérmét találtunk. Ezek döntő többsége ismételtelen a Constantinus-dinasztia, pontosabban II. Constantius idejére keltezhető kisbronz. Emellett találtunk egy egyelőre azonosítatlan ezüstpénzt, egy Aquileában vert Maximianus (286–305) bronzpénzt, egy Aurelianus (270–275) és legalább egy Nagy Constantinus (306–337) érmet. Ezek mindegyikét önmagában találtuk meg, nem éremkincs formájában. A tény, hogy a talált érmék döntő többsége a késő római korból származik, véleményem szerint arra utal, hogy a település a késő császárkorban érte el fénykorát.

Figyelemreméltó fordulat, hogy egy Diva Faustina (Antoninus Pius császár, 138–161, felesége) sestertius képében először találtunk a lelőhelyen középső császárkori leletet. Mivel ezen érme forgalomban maradtak a markomann háborúk idején is, véleményem szerint ezt a tartós katonai jelenlét és csapatösszevonás egy újabb bizonyítékának tekinthetjük. 2024 végén egyik önkéntesünk által került a múzeumba egy ezüstérme, amelyről restaurálás után kiderült, hogy Marcus Antonius (Kr. e. 83–30) verette egyik legiója nevével. A triumvir pénzérméjének elején evezős hadigálya látható, hátlapján pedig egy aquila (legionárius sas), illetve egy félhold alakú katonai jelvény mellett a „LEG” rövidítés. A csapattest száma sajnálatos módon lekopott.

Láthatjuk tehát, hogy Somogy Vármegye nyugati régiója már korán kapcsolatba került a római világgal, továbbá, hogy a késő császárkori leletek egyértelmű dominan-

5 Bozsóki 1993, 18.

6 Bozsóki 1993, 20.

7 Bozsóki 1993, 20.

8 Bozsóki 1993, 21.

9 Fitz 1978, 79.

ciája ellenére a település már a korábbi évszázadokban is jelentős központ volt Pannonia hátságában.

Eddigi eredményeink alapján feltétlenül szükségesnek tartjuk a további kutatásokat és a jövőben, lehetőség szerint, egy kiterjedt feltárás elvégzését, amellyel pontosan azonosíthatnánk és lokalizálhatnánk többek között az útcsomópontot, a katonai táborot, illetve a temető határait.

Ugyan egyelőre teljes mértékben hipotetikusán kezelendő, azonban nem lehetetlen, hogy a lelőhelytől mintegy öt kilométerre nyugatra egy egykori, egyelőre ismeretlen korú kikötő található a Rinya-pataknál. A fentebb említett, a mellékágtól induló kelet-nyugati irányú út szinte pontosan ide vezet. A terepi megfigyelések során azonosítani tudtuk a Rinya egykori nyugati partját. Ezen az oldalon egy délkelet-északnyugat-északkelet futású, 380 méternél

hosszabb földnyelvet véltünk felfedezni, amely egy védett öblöt ölelt körbe. Ezen kikötő tényleges meglétének igazolása a lidar felvételek tanulmányozására, valamint a további, kiterjedt régészeti kutatások elvégzésére vár.

Eredményeink alapján feltétlenül szükségesnek tartom a terület további feltérképezését és jövőbeni feltárását.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Rippl-Rónai Múzeum valamennyi munkatársának és önkéntesének, akik elhivatott munkájukkal nagyban hozzájárultak a bemutatott információk megszerzéséhez, az értékes régészeti leletek megtalálásához és a jövőbeni, további kutatások megvalósításához.

Irodalom

BOZSÓKI, P. G.: Segesdi krónika. Szeged, 1993.

FITZ, J.: Grenzberichtigung im Jahre 214 zwischen Pannonia Superior in Inferior. In: *Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve. 16. 1975.* – Szent István Király Múzeum közleményei: C sorozat (1978). 71–86.

ITINERARIUM Antonini Augusti et Hierosolymitanum. F. Nicolai (Ed.). Lyon, 1848.

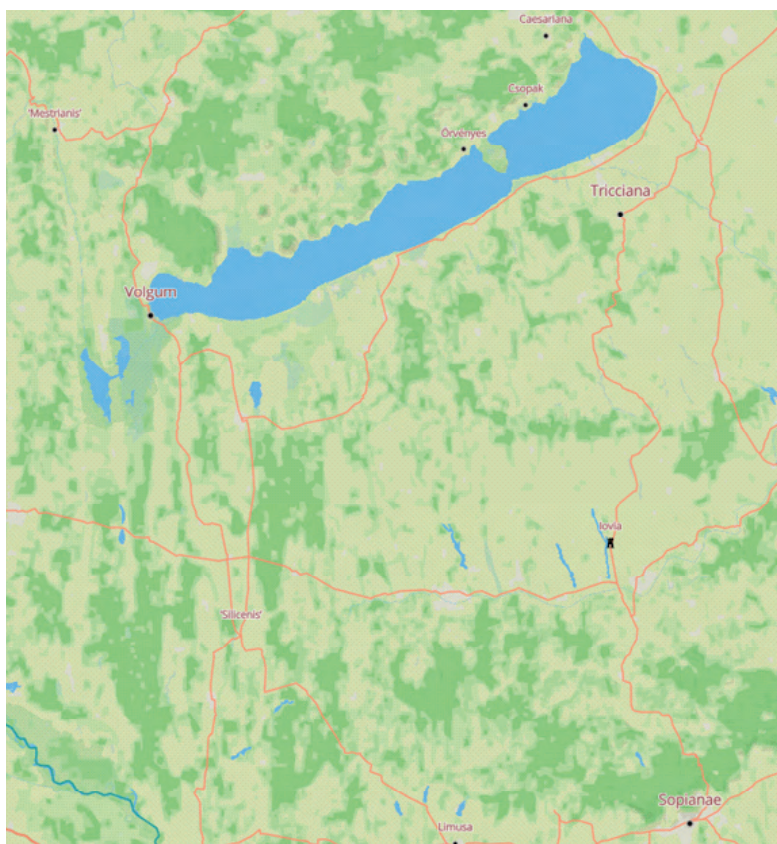
MAKAY, B.: A Balaton a történelmi korban. In: *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei III. kötet.* Budapest, 1913.

RÉCSEI, B.: Somogyvár megyemonográfiájának története a dokumentumok tükrében. In: *Somogy megye múltjából-Levéltári Évkönyv 38.* Kaposvár, 2007. 132.

ABDY, R. A. – MITTAG, P. F.: RIC II.3. London, 2019.

MATTINGLY, H.: *The Roman Imperial Coinage – VOL VIII – The Family of Constantine I.* London, 1981.

TÓTH, E.: *Római utak Pannoniában.* Budapest, 2006.

1. ábra: Silacinae elhelyezkedése a Sopiana-Limusa-Fenékpuzsta útvonalon.
(Forrás: <https://itiner-e.org/>) (letöltés ideje: 2025. 11. 21.)

I. tábla: Segesd térségében talált terra sigillata töredékek (Dragendorff 37 típus?)
(Fotó: Balla Krisztián)

2. ábra: II. Constantius kisbronz. (RIC VIII)
(Fotó: Balla Krisztián)

3. ábra: Diva Faustina sestertius Ceres istennővel a hátlapon. (RIC 1169)
(Fotó: Balla Krisztián)

4. ábra: Maximianus Aquileában vert bronzérme, hátlapján Moneta istennővel. (RIC 34b)
(Fotó: Balla Krisztián)

5. ábra: Aurelianus Antoninianus bronzpénze Fortuna Redux hátlappal. (RIC# 128)
(Fotó: Balla Krisztián)

6. ábra: Nagy Constantinus császár Fortuna Laete bronzpénze. (RIC VII 54)
(Fotó: Balla Krisztián)

7. ábra: Római kori térdfibula (Böhme 19?) a központi lelőhelyről.
(Fotó: Balla Krisztián)

8. ábra: Szintén térdfibula (Genceva 16c), a 6. képen láthatótól mindössze néhány méterre fellelve.
(Fotó: Balla Krisztián)

9. ábra: Pannon fibula (Almgren 236/237), amelyet szintén a fő lelőhelyen, nem messze a térdfibuláktól találtunk.
(Fotó: Balla Krisztián)

Régészeti feltárás a berzencei várnál – az első három évad eredményei

MOLNÁR ISTVÁN

Rippl-Rónai Múzeum, H-7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1., molnaristan74@yahoo.com

MOLNÁR, I.: *Archaeological excavation at the Berzence castle – the results of the first three years*

Abstract: The article summarizes the results of the first three seasons of archaeological excavations at Berzence Castle, starting from 2021. The castle was built in the 15th century, was occupied by the Turks after 1566, and was destroyed in 1664, leaving no visible traces in the modern times. We excavated the southwestern section of the castle, the remains of the 15th-century mansion are still hidden in the unexcavated area. The castle courtyard was surrounded by brick walls by 1489, and a large, pentagonal tower was built on the southern corner. During the excavations, we found a rich collection of finds.

Keywords: castle, Middle Ages, Early Modern Period, Ottoman period

A berzencei vár feltárását 2021-ben kezdtük meg, majd 2022-ben és 2024-ben folytattuk. A kézirat leadása után, 2026-ban tervezzük megkezdeni az ásatás következő évadát. Bár csak az erősség kisebb területét tártuk fel, úgy vélem, így is érdemes összefoglalni az eddigi eredményeket.

Röviden a vár történetéről

Somogy megye déli részén, a mai horvát határnál fekvő Berzence település első említése 1228-ból való, templomáról 1334-ből, a pápai tizedjegyzékből értesülünk először.¹ Az erődítmény korai korszakáról keveset tudunk. 1377-ben a birtokukról Berzenceinek nevezett család tagjai közötti osztozkodás során írtak vár alatti („sub castro”) földekről.² 1444-ben Demeter berzencei castellanust említették egy oklevélben.³ Mivel 1448 áprilisában Hunyadi János és Garai László is levelet írt Berzencéről, ráadásul utóbbi a kastély alóli táborból („sub castello Berzenthé”) keltezte, valamilyen hadi eseményt valószínűsíthetünk ebben az időben.⁴ Ezeknek az adatoknak látszólag ellentmond, hogy 1468-ban Berzencei Sándor engedélyt kapott arra, hogy új kastélyt építsen Berzencén a Musinai kastélya helyett. Horváth Mihály szerint ehhez az 1468-as engedélyhez kapcsolható a későbbi berzencei vár születése, míg az 1444-es, 1448-as adatok egy másik építményre, a közeli szenterzsébeti várra vonatkoznak.⁵ Zatykó Csilla vitatta ezt, és egy egyelőre ismeretlen helyen fekvő korai erőseget feltételezett Berzence területén.⁶

Sajnos a megkezdett régészeti feltárás sem segít a kérdést eldönteni, és könnyen lehet, hogy később sem szolgált majd elég adatot arra, hogy évtizedes pontossággal keltezzük a Várdombon álló erődítés születését. Úgy vélem az 1377-es adat még inkább egy máshol épült korai várra vonatkozhat. Bár magam képtelen vagyok pontosabban lokalizálni, az oklevél inkább a délebbi, Drávához közelebbi birtokok felosztását tartalmazza, míg az északabbi, Tekerés-berki patak menti területtel egy másik oklevél foglalkozik.⁷ Tehát itt még egy délebbre fekvő várról lehetett szó, amely ráadásul csak földrajzi meghatározásként szerepelt, azt sem tudjuk ténylegesen működött-e még ekkor. Elvileg az 1440-es évekbeli adatok is vonatkozhatnak erre az épületre, de valószínűbbnek tartom, hogy az 1444-es oklevélben már a Várdombon álló kastély castellanusát említették, és 1448-ban is a domb mellett táborozott Garai és Hunyadi. Úgy vélem, ha meg is épült az a kastély, amire a Berzencei Sándornak 1468-ban adott engedély vonatkozott, az valahol máshol állhatott. Figyelemre méltó, hogy 1481-ben, Berzencei Sándor halálakor nem említettek berzencei, csak (újjaépült?) musinai (Mosyna) kastélyt.⁸

A Berzenceiektől a kastély Szentersébeti Forster György tulajdonába került, aki az 1480-as években Bornemissza Jánosnak adta azt zálogba.⁹ A Berzencei család tagjai, Forster, Bornemissza, valamint egyéb szereplők (Csapiak, Nagyluceiek, Szalaiak) közötti zálogba adások, öröklések, eladások és az ezekből következő több évtizedes – az 1470-es évektől a mohácsi csata után is zajló – pereskedések zavaros történetével nincs lelkierőm foglalkozni.¹⁰ A számunkra legérdekesebb kérdés, hogy kinek a kezén volt a vár az 1480-as években, amikor – mint később majd utalok rá – nagyobb építkezések zajlottak. Kérdéses lehetne, hogy Forster vagy a zálogos Bornemissza volt-e ekkor a vár tényleges ura és építője. 1485-ben Forster és neje kifejezetten a berzencei és szenterzsébeti erősségeiknél („fortalitorum”) zajló építési munkák költségeivel indokolták, hogy birtokaik második részét is zálogba adták. Az irat szerint Bornemissza megengedte, hogy tovább használják birtokaikat.¹¹ Egy 1497-es irat arról számol be, hogy 10 évvel korábban, tehát 1487-ben Forster a hatalmaskodá-

1 Tímár 2019, I. 344–345.; Aradi 2016, 106.

2 Borsa 1999, 32–36.; Zatykó–Kovács–Rózsás 2019, 6.

3 Kammerer 1899, 89.

4 Kammerer 1899, 185–186.; Koppány 2019, 119.

5 Horváth 2005, 16–18.

6 Zatykó–Kovács–Rózsás 2019, 6.

7 DL 6419 és DL 6418, Borsa 1999, 32–36.; Zatykó 2017, 564–565.; Zatykó 2018, 108–109.

8 Borsa 1991, 119.

9 Teleki 1857, 274–277.; Koppány 2019, 119.; Horváth 2005, 17.

10 A pereskedések egyik legérdekesebb momentuma az az 1491-es irat, amelyben Forster özvegye és leánya nevében kéri, hogy egy, Forster által Szentersébet és Berzence várába „statuáltatott” „ismeretlen nőszemélyt” tiltsanak el a birtok elidegenítésétől. (DL 70418)

11 Teleki 1857, 274–277.

sa során rabolt értékeket berzencei várába hurcolta¹², ami szintén arra utal, hogy ekkor ő lakhatta az épületet. Forster György 1490-es halála után özvegyét, Csapi Ilonát – talán kellemezt a hasznossal összekötve – Bornemissza János vette feleségül, így a berzencei várat is véglegesen megszerezte és haláláig birtokolta. A kincstartói, majd budai várnagyi, pozsonyi ispáni, királyi nevelői tisztelet is betöltő főurat a korabeli oklevelekben rendszeresen Berzencei előnévvel említették,¹³ maga is így írta alá leveleit.¹⁴ Gyaníthatjuk, hogy a birtok és a vár fontos lehetett Bornemissza számára, méltó lakhelyként építhette ki. Bornemissza 1527-es halála után a vár Szalay Jánosé lett.¹⁵

Szulejmán 1532-es hadjárata során az őrség meghódolt, de a vár magyar kézen maradt, és az 1540-es években már biztosan jelentősebb katonaság állomásozott itt.¹⁶ 1556. február végén a magyar végváriak Csurgó és Berzence mellett nagy győzelmet arattak a törökök fölött.¹⁷ 1566-ban, Szigetvár elesésének hírére az őrség elhagyta a várat.¹⁸ Az oszmán katonaság felújította az erősséget, amelyben ezután több száz fős, jórészt délszláv eredetű katonaság állomásozott¹⁹, akik aktív résztvevői voltak az elkövetkező évtizedek végvári harcainak.²⁰ Berzence náhije központ volt, a vár melletti, palánkfalal kerített településre jelentős számú balkáni eredetű lakos költözhetett be. Evlia Cselebi téglából épült dzsámit és fürdőt is említ a településen.²¹ A vár a 15 éves háborúban is gazdát cserélt. A szakirodalomban kissé eltérő beszámolókat olvashatunk arról, hogyan került a vár 1594 márciusában Zrínyi György és csapatai kezére. Az egyik változat szerint egy sikertelen magyar ostrom után a török őrség szabad elvonulás fejében kapitulált, a másik szerint a törökök még az ostrom előtt elhagyták és felgyújtották a várat.²² A várat a magyarok nem erősítették meg, és a török 1600 táján visszafoglalta azt.²³

Történetének legfontosabb, országos jelentőségű eseményei 1664 januárjában zajlottak, amikor Zrínyi Miklós téli hadjáratának kezdetekor a vár alatt egyesülő kereszt-

tény seregek bevették azt. A török ellentámadás miatt kiürített, felgyújtott, majd újra török kézre került erősség a későbbiekben már nem kapott jelentős szerepet.²⁴ Evlia Cselebi mindenesetre a vár újjáépítésének megkezdéséről írt²⁵, ennek vannak is nyomai a várnál, de a feltárás eredményei alapján tényleges helyreállítás biztosan nem történt. A falak maradványai az újkorban jórészt elhordásra kerültek, a felszínen látható nyomuk nem maradt.

A vár földrajzi környezete

A vár egykor a település központjától északra lévő meredek dombon állt, amelynek oldalát az újkorban megbontották (1. ábra).²⁶ Ma északról, északnyugatról keríti a Lipéki árok vize, de korábban délről is egy patakág övezte. Az első katonai felmérésén még látható a nagyjából a mai Kinizsi utca helyén folyó patakág, amely a Várdomb keleti és nyugati végén csatlakozott a főágba (2. kábra).²⁷ A mai Zrínyi és Virág út helyén ábrázolt átjárók az egykori gátak helyét jelezhetik. A felduzzasztott víz kis tóként vehette körbe a dombot. Erre utal az a Berzencéről keltezett levél is, amelyben a hídon átadott szakállas puskákról, katonai felszerelésről tettek említést.²⁸ Az 1664-es hadjáratban a kemény tél során befagyott a várárok vize, ami nagyban segíthette az ostromlók dolgát, bár a törökök törték a jeget.²⁹

Az 1664-es téli hadjáratban részt vevő Esterházy Pál Mars Hungaricus című művében azt írta, hogy Berzence „török vár, amelyet mindenfelől erdő és síkság vesz körül. Magasabb dombon fekszik, természetből mély, s egyúttal széles árka van.”³⁰ Tehát vizet nem említett, de hangsúlyozza a dombot körbevevő árok védelmi szerepét. Az erdők említése sem véletlen, Berzence környékén máig kiterjedt erdőségek maradtak. Evlia Cselebi arról írt, hogy „a várnak délkeleti és nyugoti részén két órányira terjedő mocsár van.”³¹ Mindez nem az utazó által belsővárnak nevezett várra, hanem a palánkkal erősített várost határoló Dráva mocsaraira vonatkozik.

A vár ábrázolásai és leírásai

A vár formájáról kevés adatunk van, Esterházy Pál rövid leírása a legfontosabb írott forrásunk. A földrajzi környezet kapcsán idézett mondat után ez következik: „Régi szokás szerint fából készült kerek bástyáit földdel döngölték, úgy, hogy erődítménynek nevezni semmiképpen nem lehet.”³² Ez alapján többsoros, földdel töltött palánkfalakat és bástyákat feltételezhetünk. A várat saját szemével is látó főúr téglafaláról egyáltalán nem írt, de egy rajzot is készített, ahol a helyiségsorok ilyenre utalnak (3. ábra). Mind a téglafalak, mind a földtöltés részleteit feltártuk az elmúlt években.

12 Komjáthy 1976, 46–47.

13 Figyelemre méltó, hogy viszonylag távolabbi, pl. Pest és Vas megyei birtokok kapcsán is így említik (pl. DL 101320, DL 104116, DL 24600). II. Lajos 1522-ben a prágai várból Bátorfi István nádornak írt levelében is Iohannis Bornemyssa de Berzence-ként szerepel. (DL 101558)

14 Szép 2025, 4.

15 Koppány 2019, 119–120. Bornemissza halála után birtokait Szalay János, Nádasdy Tamás és Majláth István között osztották fel. Úgy tűnik a korai időszakban Majláthnak is volt köze a várhoz, de a Szalai család lett végleges tulajdonosa.

16 Koppány 2019, 119–120., Magyar–Nováki 2005, 37–39. Az utóbbiak említették a vár itáliai hadi építészektől megerősítését, amire nem találtam forrást, a hivatkozott irodalom sem írja ezt. Szintén utaltak a stájer rendek által fizetett Berzencei katonaságra. Bár a stájer és karintiai rendek ígértek segítséget, ténylegesen általuk fizetett Berzencei katonákra nincs adat, ugyanakkor Szigetre irányított stájer katonák 1556-ban Berzencéig jutottak, és egy ideig itt állomásoztak. Szatlóczi 2022, 106–107.

17 Szatlóczi 2022, 104.

18 Szatlóczi 2022, 134.

19 Hegyi 2007, II. 1320–1326., III. 1584–1589.

20 Szép 2025, 6.

21 Evlia 1985, 555.

22 Tóth 2000, 150., Magyar–Nováki 2005, 38.; V. Molnár 1987, 74., Németh 1903, 300.; Bozsóki 1993, 288. A korabeli leírások közül számomra Istvánffy Miklós és Illésházy István leírásai hozzáférhetőek, ezek inkább a második változatra utalnak Istvánffy 1868, 697–698., Illésházy 1863, 8.

23 Kerecsényi 1993, 260.

24 Perjés 1989, 60–61., 84–85., Esterházy 1989, 137–139., 159.

25 Evlia 1985, 555.

26 A település földrajzi képével nem foglalkozom, azt részletesebben ismerteti: Zatykó 2017., Zatykó 2018.

27 <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary> letöltés 2026.03.15.

28 MNL OL E 185. Nádasdy család levéltára. Missiles 39. Szatlóczi Gábor közlése, segítségét ezúttal is köszönöm!

29 Perjés 1989, 60.

30 Esterházy 1989, 137.

31 Evlia 1985, 555.

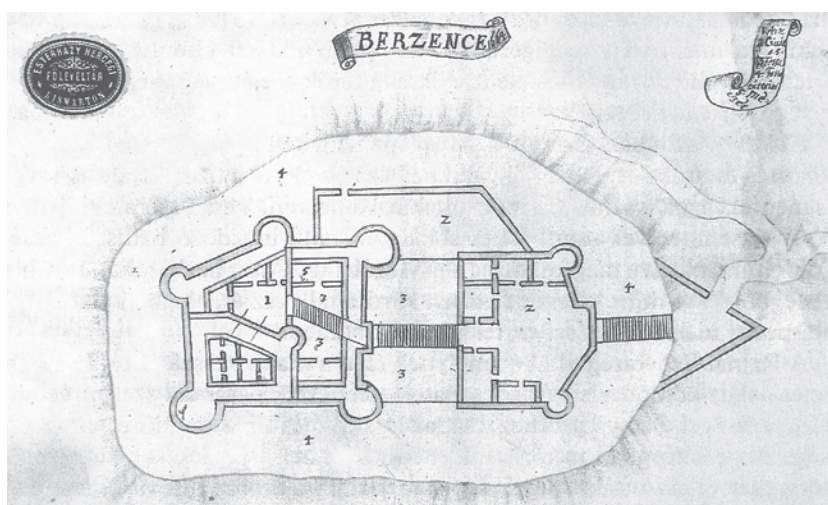
32 Esterházy 1989, 137.

1. ábra. Drónfelvétel a feltárás helyszínéről

2. ábra. Berzence az első katonai felmérésen

3. ábra. Esterházy Pál rajza a várról (Esterházy 1989.)

Bár a rajzról Esterházy azt írta: „S hogy világosabban lásd, rajzát ím eléd tárom, nyájias olvasó”, sajnos nem látunk sokkal világosabban. Az alaprajz meglehetősen zavaros, úgy tűnik mintha a téglák és palánkfalak egybeolvadtak volna. Több esetben folytak régészeti kutatások Esterházy Pál által lerajzolt váraknál, ezek tapasztalatai azt mutatják, hogy a rajzoknak számos hiteles eleme volt, de távolról sem minden részletben pontosak.³³ A harcok szüneteiben készült gyors vázlatok alapján évekkel később megrajzolt alaprajzok esetében talán a teljes pontosság lenne a meglepő. A berzencei vár a rajzon két részből áll, valószínűleg csak a bal oldali ötszög alakú rész lehetett a Várdombon.³⁴ A várnak kerek rondellái vannak, ezek lehetnek a földel döngölt palánk bástyái. Esterházy a bal alsó sarokban egy nagy ötszögletű tornyot, a jobb oldal közepén bejáratot és minden oldalon sematikusnak tűnő helyiségsort ábrázolt, egy mecsetet is jelzett.³⁵ Az alaprajz tájolását egyelőre csak sejtethetjük. Feltehetően a bal felső sarokba rajzolt terület pusztulhatott el a domb megbontásakor, és az elmúlt években a bal oldalt ástuk a domb délnyugati részén. Ebben az esetben a rajz tájolása északkelet-délnyugati, az északi tájoláshoz balra kellene billenteni. A rajz jobb oldalán ábrázolt kisméretű épületrész értelmezése nehézségekbe ütközik. Biztosan nem az egész város palánkfalát jelenti, feltehetően valamilyen palánkfal külső védmű rajza lehet, amely a várak túloldala volt. Logikus lenne a helye a város felé délen, vagy keleten a Festetics kastély helyén is, ugyanakkor, ha a rajzot az előbb említett módon tájoljuk, akkor a dombtól északra kell feltételeznünk, ahol most fás-bokros terület van. Figyelemre méltó, hogy 1664-ben a várat északnyugatról ostromolták.³⁶

Evlia Cselebi szerint a várnak hétszeres erős palánkjára volt, amit nehezen tudok értelmezni.³⁷ Mindenesetre nemcsak a várról, hanem a palánkkal erősített városról is írt, hiszen ettől megkülönböztette a belsővárat, ami a tényleges várat jelentette.

Ortelius Orbis pictusában is található egy ábrázolás a várról.³⁸ Ezen az Esterházy-féle rajzhoz hasonló ötszögletes alakú várat látunk olasz bástyás téglafalakkal, körülöttük kerek rondellás palánkfalal. A falakon belül gyakorlatilag egy kisváros helyezkedik el, dzsámival, minarettel, nagyszámú házzal, aminek nyilván nem lett volna helye a kis alapterületű dombon. Az ábrázolás jórészt a képzelet szüleménye, a vár ötszög formája talán egy hitelesebb alaprajz felhasználására utal.

Egy ismeretlen szerző által készített, Esterházy Pált a téli hadjárat idején ábrázoló rézkarc hátterében várakat rajzoltak. Bár az ábrázolások kissé sematikusak, a várakat egyéni módon ábrázolták. A „Betzentce” felirat alatti várhoz három tornyot vagy minaretet rajzoltak. A feltárás jelenlegi szakaszában nem tudom megállapítani rajz milyen arányban tartalmaz hiteles elemeket.³⁹

A vár eddigi kutatása és a feltárás menete

A vár dombját évtizedekkel korábban építkezésekkel bontották meg, azóta a domb nyugati oldalából már többször leszakadt egy-egy darab, ami után falszakaszok váltak láthatóvá, illetve semmisültek meg. 1985-ben Nováki Gyula és Sándorfi György mérte fel a vár maradványait.⁴⁰ 1998-ban Juan Cabello végzett kisebb kutatást, jelentésében a délnyugati oldalon álló kerek tornyot és az ehhez csatlakozó, egymással derékszöget bezáró dongaboltozatos pincével épített szárnyakat valószínűsített.⁴¹ Kovács Gyöngyi leomlott téglafalakat, valamint a palánk szerkezetét figyelte meg.⁴² Az elmúlt évtizedekben a Rippl-Rónai Múzeum munkatársai közül Magyar Kálmán, Honti Szilvia és Aradi Csilla is végzett helyszínelést a várnál, majd 2019-ben munkatársaimmal dokumentáltuk a leszakadt domboldalból kilátszó falmaradványokat. Toronynak vagy dongaboltozatos pincének nem volt már (?) semmilyen nyoma, csak 4 fal csonkja látszódott.

2019-ben a berzencei önkormányzattal együtt elhatároztuk egy több évre tervezett feltárás megkezdését. Első lépésben az önkormányzat talajradaros felmérést végeztetett a dombtetőn. A Stibrányi Máté és kollégái által végzett felmérés eredményeként egy trapéz alakú udvart négy oldalról körbevevő falak rajzolódtak ki, az északnyugati és az északkeleti oldalon helyiségek sorával. A vizsgálat a zárt udvartól északra is jelzett néhány falat.

A feltárást 2021-ben kezdtük meg, majd 2022-ben és 2024-ben folytattuk. Mindhárom évben a Nemzeti Kulturális Alap pályázatán nyert összegből végeztük az ásást, a szükséges önrészt mindig a település önkormányzata bocsájította rendelkezésünkre.⁴³ Mivel a Várdomb nyugati, veszélyeztetett területének kutatása volt a legsürgetőbb feladat, ráadásul a domb északról, északkeletről közelíthető meg, a vár teljes feltárását délen, délnyugaton kellett megkezdennünk. Az első két évad feltárásáról több rövid beszámoló is megjelent⁴⁴, a munka menetét most csak röviden foglalom össze. Az első két évben a domboldal teljes hosszában kiástunk egy kb. 8–14 m széles sávot (4. ábra). A domb szélén az 1., 2., 3., 5., 8. ezektől északkeletre a 6., 7., 9., 10., 11., 12. szelvényt jelöltük ki. Feltártuk a 15. századi várfalat, a vár déli sarkához épült tornyot. Az épület és a várudvar több 16–17. századi járószintjét, közte leégések nyomát azonosítottuk. A várudvaron álló fa- és faszervezetes épületek nyomait is megtaláltuk. A középkori járószint 2 méter mélyen található, ezért hatalmas mennyiségű törmelékkel kell eltávolítanunk, ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a vár felmenő falai néhol 1,5–2 méter magasan megmaradtak.

40 Magyar–Nováki 2005, 269., 64. ábra

41 Koppány 2019, 120.

42 Kovács 2015, 27.

43 Ez úton is köszönetet mondok Berzence Nagyközség Önkormányzatának, a Nemzeti Kulturális Alapnak, a Berzencei Várbarátok Közösségének, valamint a feltáráson önkéntes munkásként dolgozóknak. A feltárásokon a Rippl-Rónai Múzeum munkatársai közül Balla Krisztián, Cserép Tamás, Huszár Péter, Nyári Zsolt, Papp Zoltán, Stunya Péter dolgozott, a tanulmányban megjelent feltárási fotók és rajzok is az ő munkáik. A drónfotókat Balla Krisztián készítette.

44 Molnár 2022.; Molnár 2023.; Honti et al. 2022, 209–213., Németh et al. 2024, 142–144., 156.

33 Kovács 2015, 25–28.

34 Kovács Gyöngyi is csak ezt a részt valószínűsítette a dombra. Kovács 2015, 26.

35 Az alaprajz jelkulcsának feloldása: Bubics 1895, 41.

36 Perjés 1989, 60.

37 Kovács Gyöngyi szerint az ábrázolásokon is látható hét védműre utalhat. Kovács 2015, 27.

38 Szalai 2006, I. 53.; Sudár 2014, 166. 43. kép

39 Közli: Bubics 1891, 1.; Hauser 1989, 20.; Szép 2025, 6. A vár rajzára Szép László hívta fel figyelmemet.

4. ábra. Török kori szint feltárása 2022-ben

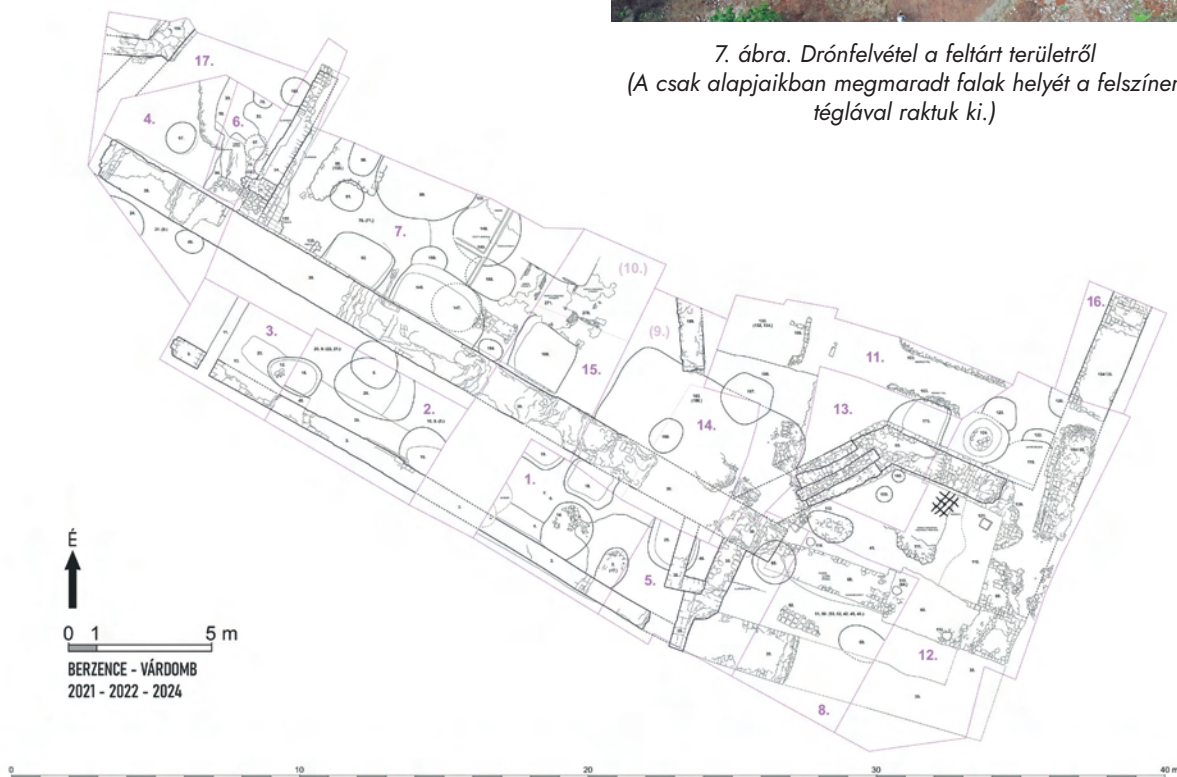

5. ábra. Az 1566-ban megégett szint feltárása 2024-ben

2024-ben 5 db szelvényt nyitottunk (5. ábra). A korábbi szelvények között az ott álló fák miatt feltárhatatlan volt két terület. A fákat kivágták, így a tuskózás után ezek is kutathatóvá váltak, a 13., 14., 15. szelvényeket itt jelöltük ki. Ezzel a várudvar délnyugati sávját teljes hosszában feltártuk (6–7. ábra). A 16. szelvényben a délkeleti várfal egy szakaszát bontottuk ki. A terület nyugati részén nyitottuk ki a 17. szelvényt, ahol az északnyugati szárny falainak feltárását kezdtük meg. A falakat télre minden évben pukkancs fóliával, vastag takarófóliával és földrétegekkel takartuk be. A feltárások végén a középkori járószint magasságában alakítottunk ki egyenes felületet.

7. ábra. Drónfelvétel a feltárt területről
(A csak alapjaikban megmaradt falak helyét a felszínen téglával raktuk ki.)

6. ábra. Az eddig feltárt területről készült felszínrajz

A vár a török hódítás előtt

A várudvaron megfogott legkorábbi rétegek a feltárt várfalnál is korábbiak. Több szelvényben – a várudvaron és a torony korai padlója alatt is – 20–50 cm vastag szürkés agyagos, kissé tégladarabos réteg volt az altalajon, amire a keleti területeken sárga réteg került. A 15. századi castellum épületei a még nem feltárt területen rejtőzhetnek. A feltárt falak közül a legkorábbi a délnyugati oldalon épített 130–140 cm vastag téglafal, amelyet már teljes hosszúságában, nagyjából 27 m hosszan kibontottunk.⁴⁵ A nyugati vége hiányzik, nagyjából 33–36 m hosszú lehetett eredetileg a vár délnyugati fala. Az alapozása 160–170 cm mély és 160 cm széles (8. ábra). A téglák mérete 27–28×13-14×5–6,5 cm.

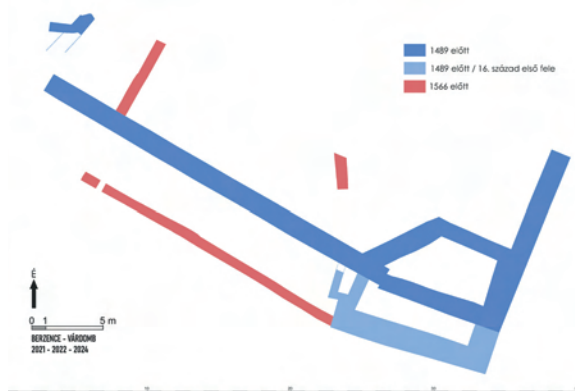
8. ábra. A délnyugati várfal alapozása

2022-ben, még azt gondoltam, hogy a délnyugati várfal be fog északkeletre fordulni és a falnál később építettek meg a vár déli, délkeleti sarkán álló tornyot, majd azt átalakítva falból kiugró bástya épült. 2024-ben kiderült, hogy ez nem felel meg a valóságnak. A déli sarokra egy nagyméretű tornyot emeltek, amely egyszerre épülhetett a két oldalról hozzacsatlakozó délnyugati és délkeleti várfal-szakaszokkal. Így a falak és a torony építési idejét egyszerre jelezheti a torony bejáratához közel, a kiborult téglatörmelékben talált 1489-es évszámú kő (9. ábra). Korábban – egy a torony fala által rombolt gödör leletanyaga alapján – a torony építését, a 15. század utolsó vagy a 16. század első évtizedeire tettem, ez feltehetően az 1480-as évekre szűkíthető (10. ábra).

A torony falai nincsenek a délnyugati várfallal kötésben, egyértelműen hozzá épültek, de ez inkább az építés folyamatával magyarázható. Az ötszögletű torony közepén egy visszabontott fal volt, amelyet fedett a legkorábbi padló. Ez a visszabontott fal, valamint a torony északi, északnyugati és keleti fala egymással egyértelműen kötésben volt, ezek biztosan egyszerre épültek.⁴⁶ 170 cm mély alapjuk 130–190 cm, a felmenő fal 130 cm széles volt (11. ábra). A torony északi és középső falai nyugat-keleti irányú-

9. ábra. A torony bejárata előtt talált évszámú kő

10. ábra. Az eddig feltárt falak periodizált alaprajza

11. ábra. A torony északi és északnyugati fala, a fal mellé ásott gödörrel. A jobb oldalon egyben kiszakadt falszakaszok láthatóak

ak, tehát kissé megtörnek a délnyugati várfalhoz képest. A nyugati fal északkelet-délnyugati irányú, így tompaszöveget zár be a várfallal és a torony északi falával is. Ezek a falak 7,8×3,5 m nagyságú területet kerítenek. A téglák mérete: 28×14×6,5 cm, a várfaléhoz hasonló.

45 Honti et al. 2022, 212. IV. tábla/1., Németh et al. 2024, 156. 6. tábla/2.

46 Németh et al. 2024, 156. 6. tábla/3.

A várfal eredeti végétől 70 cm-re nyugatra, egy délről csatlakozó, alapozásában 160 cm, felmenő részén 110 cm széles merőleges téglafal épült. A fal kb. 2,4 méter után keletre fordult, azaz a déli végéhez egy vele kötésben lévő, hegyesszöget bezáró, nyugat-keleti irányú, kb. 12 m hosszú falszakasz csatlakozott (12. ábra).⁴⁷ A fal ezután északra fordult és a keleti toronyfalig ért. Sajnos a terület erős romboltsága, a keleti falszakasz többszöri újjáépítése, majd a végső pusztuláskor bekövetkező teljes, alapjait is érintő kiszakadása miatt, nem tudjuk biztosan megállapítani a keleti és déli falszakasz egymáshoz való viszonyát. A déli falszakasz alapozása 1,8 m széles, 2021-ben 3 méter mélyen mertük követni, de ennél is mélyebben ásták a domboldalba. Sajnos a domb szélén könnyen kitermelhető falszakasz felmenő részéből semmi nem maradt. A délről hozzáépített fallal kialakított építmény kívül 11,3×9–9,9 méter nagyságú volt, a helyiség beltere 8,3×6,3–6,5 méteres lehetett.

12. ábra. A torony nyugati és déli fala, háttérben a fal melletti akna déli falával

A torony építéstörténete továbbra sem tisztázódott teljesen. A legfontosabb kérdés, hogy a déli falszakaszok egyszerre épültek-e az északiakkal. Jelenleg több lehetőséggel számolhatunk. Lehetséges, hogy egy ötszögletes tornyot alakítottak ki, amely földszintje kezdetben kéthelyiséges volt, majd később a tornyot átalakították, a közepén futó falat visszabontották, a padlószintet lesüllyesztették. Ez a padló alatt talált pénzek alapján leghamarabb 1527-ben történt, lehetséges, hogy ekkor erősítették meg először a keleti falat. Elképzelhető, hogy a középső fal csak merevítőnek épült és visszabontott állapota a padlószint jelentős mélyítésének köszönhető. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy az építmény keskenyebb déli része csak később épült az északi részhez, tehát egy korábbi, trapéz alakú tornyot később délre bővítették, így az már kiugrott a fal síkjából. Ezt alátámasztaná a déli fal kissé eltérő iránya, a korai padló alatt lévő visszabontott fal és a keleti fal feltételezhető újjáépítése is.

Az biztos, hogy 1566-ban már egy nagyméretű, nyilván több emeletes, ötszög alakú torony állt a déli sarkon, feltehetően ennek kissé torzított arányú ábrázolása látható az Esterházy Pál által készített rajzon. (3. ábra) A torony 1,5

méter széles bejárata az északnyugati oldalon volt. Ajtajának vaspántjait a torony utolsó pusztulási rétegében találtuk meg. Az eredeti bejárathoz az alapfalon kialakított 2 lépcsőfok vezetett fel, a küszöböt vastagabb habarcsréteg és deszka fedte. Az északi fal keleti végétől kb. egy méterre, a padlótól 30 cm-rel magasabban kb. 140 cm nagyságú, vasrácsos ablak volt.⁴⁸ A torony nyugati fala és a várfal déli oldala közé két egymással, és a falakkal is szöget bezáró 60-70 cm vastag téglafal épült, feltehetően egy trapéz alakú árnyékszék-aknákat alakítottak ki. A torony északi falánál is egy mély, függőleges falú, aknaszerű gödör volt (11–12. ábra).

Az északnyugati oldalon csak megkezdtük a falak feltárását. A domb nyugati részének elbontása miatt a falak találkozásai sajnos nem őrződött meg. A zárt udvar kialakítása miatt az északnyugati várfal nem készülhetett később, mint a délnyugati szakasz. A várudvaron még két falszakaszt tártunk fel, amelyek még biztosan 1566 előtt épültek. A délnyugati várfal belső oldalához északról me-

13. ábra. A délnyugati várfalhoz épített fal alapozása, előtérben török kori megégett járószint

rőlegesen épült egy északkelet-délnyugati irányú, 70 cm széles fal (13. ábra).⁴⁹ A várudvar délkeleti részén pedig egy ferde helyzetű, 80 cm széles északnyugat-délkeleti irányú fal állt egykor.

A vár külső oldalaira több méter magasban kemény, agyagos földet hordtak, amelyet eredetileg nyilvánvalóan palánk cölöpsorai közé döngöltek. A réteget a délnyugati fal külső oldalán 1,5–2 méter vastagon találtuk meg, majd a keleti oldalon, az egykori toronytól északra is azonosítottuk. A rétegekben csak késő középkori kerámia volt. A kutatatlan területen, az északnyugati fal külső, északi oldalán még magasabban megmaradt ez a réteg és itt felfedezhetőek az egykori többsoros palánk kikorhadt cölöpeinek helyei is (14. ábra). A délnyugati várfal külső oldalához emberekemettek, egy sírgödörnyi méretű gödörben egy, mellette egy másik nagyobb gödörben 4 személy nyugodott. A várfallal párhuzamosan, azaz nagyjából északnyugat-délkeleti irányban temették el őket, de a négy eltemetett közül kettő-kettő egymáson feküdt. Nem tudjuk kiket temettek a gödörkbe. Az hogy nem egyszerű-

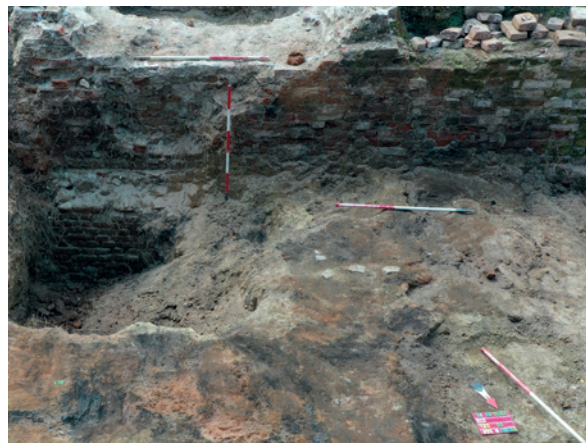
47 Honti et al. 2022, 212. IV tábla/2.

48 Németh et al. 2024, 156. 6. tábla/5., 7.

49 Németh et al. 2024, 156. 6. tábla/2.

14. ábra. Az északnyugati falhoz hordott, vörös rétegekkel tagolt sárgásabb színű töltés jól megkülönböztethető a világosabb altalajtól

15. ábra. A vár 1566-os felgyújtásának nyomai a várudvaron, háttérben a délnyugati várfal szakasza

en bedobva, hanem nagyjából nyugati tájolással hátukra fektetve kerültek sírgödrükbe valamilyen szintű kegyeletre utal, de egymásra tételük, és legfőképpen az, hogy nem a közeli templom mellett helyezték őket örök nyugalomra, idegen, ellenséges vagy vallásilag elkülönülő személyekre utal. Szerencsére egyiküket nem kutatták át alaposan, a feltehetően ruhájába rejtett vagy bevarrt pénzerméket megtaláltunk a sír feltárásakor. Az erszényleletben lévő hosszú ideig használt aranypénzek (egy I. Albert, három I. Mátyás és egy II. Ulászló aranyforint) kevésbé alkalmasak a datálásra, az ezüstpénzek közül a legfiatalabb 1530-as, ami megadja a temetés legkorábbi idejét.⁵⁰ A palánkfalás földtöltés a síroknál korábbi, tehát legkésőbb a mohácsi csata utáni években elkészült.

A külső várfalon kívül, attól kb. 4 méterre egy párhuzamos téglafalat építettek a falon kívüli feltöltésbe. A csak 70 cm széles, sekélyen alapozott fal déli részénél lőrészerű lyukat alakítottak ki, olyan módon, hogy ott a fal alapozása is hiányzott. Erre merőlegesen kis árok volt ásva a járószint alá a feltöltésbe. A fal építése akkor történhetett, amikor a vár még magyar kézen volt, esetleg török uralom első évtizedeiben.

A korai szinteken mindenhol leégés nyomát találtuk meg, amelyről 2024-ben bebizonyosodott, hogy a vár magyar időszakának végére, feltehetően az 1566-os felgyújtásra keltezhető. A várudvaron az altalajtól kb. 40 cm-rel magasabban fekvő égett rétegek alatt csak magyar, a felette lévő rétegekben már oszmán kerámia is volt. A várudvaron álló épületek is leégtek. A középső sávban egy legalább kéthelyiséges talpgerendás ház nyomát találtuk meg, amely a várfalhoz épült, a délebbi helyisége közel 3 m-es lehetett. Ettől keletre is égett gerendák maradványai feküdtek (15. ábra). A várfallal párhuzamosan és merőlegesen, egymástól kb. 0,8–1,3 m-re rácsszerűen lehelyezett gerendákon fa- vagy faszerkezetes építmény állhatott.

A várudvar délkeleti részén lévő fal legkésőbb ekkor kiberult, hiszen a maradványain a leégéskor keletkezett faszénsáv húzódik. A torony földszintjének korai padlóján

16. ábra. A torony északi falán lévő ablak kiberult rácsa (a letörtött részeket a fotóhoz visszaállítottuk)

égésnyomok voltak, az északi falon lévő ablak vasrácsa a korai padlóra borulva maradt meg (16. ábra).

A vár oszmán uralom alatt

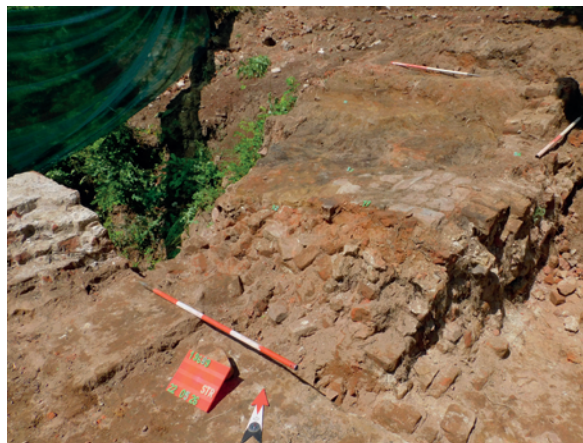
Az 1566-os leégés után helyreállítás következett, ami a várat birtokba vevő oszmánokhoz kapcsolható. A toronyban az égett padlószinten lévő égett, omladékos rétegre elegyengetett, letaposott réteg került, amely az ablak kiberult rácsát is fedte (17. ábra). A torony keleti falának kiberulása utáni újjáépítéséhez kapcsolódhat két négyzetes oszlophely, illetve a fal gyenge minőségű helyreállítása. A torony közepén lévő, a korai padlót romboló három kelek cölöphely a mennyezetet tartó gerendák nyoma, amelyeket ekkor vagy a következő évtizedekben állíthattak.

A torony délnyugati részén lévő aknát nem használták már, erre utal, hogy egy török kori gödör rombolta falát. A toronytól északra lévő mély, aknaszerű gödör is fokozatosan töltődött fel. Sajnos beszakadása miatt nem értük el az alját, de így is gazdag leletanyagot találtunk benne. A középkori kőfaragványokat, fémedényt is tartalmazó

⁵⁰ Honti et al. 2022, 212. IV tábla/3. Varga Máté erszényletről írt tanulmánya a kötetben olvasható.

17. ábra. A kiszakadt vasrácsot is fedő későbbi rétegek

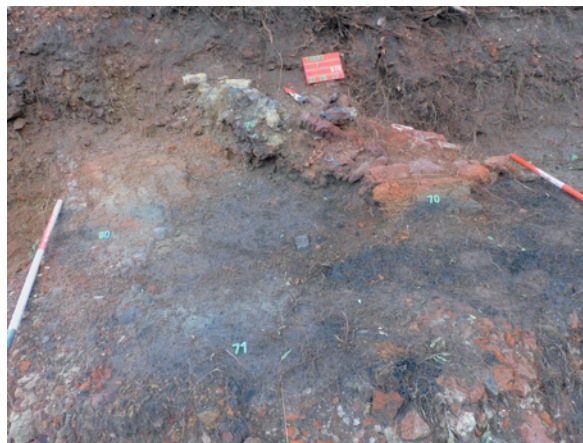
18. ábra. Török kori feltöltésen kialakított legkésőbbi járószint

gödör felső részén egy 1585-ös pénzt leltünk. Egy egész cserépkályha maradványait dobhatták bele. A mázatlan tál alakú és lovalakos kályhacsempékkel (1. tábla 2.) megépített kályha a magyar kézen lévő vár egyik helyiségében, talán pont a toronyban állhatott.

Az udvar megégett járószintjein égett, omladékos pusztulási rétegek feküdtek, amelyeken néhol sárgás elegyengetési rétegek figyelhetők meg. 20–50 cm-rel magasabban új szintet alakítottak ki. A török kézen lévő várban nemcsak a várudvarra, de a várfalon kívüli földtöltésbe is gödröket ástak, amelyek egy része még biztosan a török uralom első évtizedeiben töltődött fel. Az udvar délkeleti részén valamikor egy nagyméretű, 7×3,3 m nagyságú lekerekített téglalap alakú, meredeken szűkülő falú objektumot, feltehetően pincét ástak, amivel rombolták a korábban itt álló fal maradványait, és amelyet később téglatormelékes réteggel töltöttek be. Az alját nem értük el a bontás során, a leletszegény objektum kiásását és feltöltését sem tudtuk pontosan keltezni, de biztosan nem a legkésőbbi időszakban készült.

Újabb pusztulás nyomai is megfigyelhetők a vár szinte egész területén. Úgy tűnik 1566 és 1664 között legalább egyszer, de lehet kétszer is tűz pusztíthatott a várban (4. és 13. ábra). A pusztulási nyomok mintegy kettéosztják a vár török időszakát. Bizonyos gödrök betöltését már fedik ezek, a későbbi, 17. századi gödrök viszont áttörik ezeket a rétegeket.

A délnyugati várfalhoz merőlegesen épített fal sarkát valamikor téglákkal erősítették meg, a várfallal szomszédos része mellé téglaréteget, talán tűzhely alapját építettek. A rétegben 1586–1635 közötti Nürnbergi számolózseton (2. tábla 9.) volt⁵¹, ami alapján a fal helyreállítása a 15 éves háború környékén vagy azután történhetett. 7–8 méterre keletebbre egy szelvényben egy téglás réteg hasonló korú lehet magassága és jellege alapján. A következő pusztulásakor a délnyugati várfalhoz merőlegesen épített fal leomlott és csak rossz minőségben, a kborult részen a törmelékre alapozva állították helyre. A faltól nyugtra a kiomlott fal maradványait is tartalmazó törmeléklet elegyengették

19. ábra. 1664-ben leégett padló összeomlott cserépkályha maradványaival

és egy méterrel magasabban újabb szintet alakítottak ki. (18. ábra). A fal keleti oldalán egy 40–50 cm-es téglatormelékes rétegre került egy letapasztott padlószint, amely egy fal oldalához épített könnyűszerkezetű épülethez tartozhatott. Az épület északnyugati falát a helyreállított fal, a délnyugati a vastag várfal adta, a keleti fala fából vagy paticsfallal épülhetett. A délnyugati részén alakították ki bejáratát, ami előtt téglákat raktak le. Keményre döngölt padlója volt, és egyszerű pohár alakú kályhaszemekkel épített cserépkályhával fűthették. (18–19. ábra)

A toronyban valamikor az oszmán korban téglákat tettek le szárazon, később ezt a réteget is szétbontották (17. ábra). Megmaradt kisebb maradványain nem látszik égésnyom. Egy újabb sárgás felöltésre 1,5 cm vastag letapasztott réteg, a legkésőbbi padlószint került, amit deszkákkal burkoltak. A kései padló fedi a küszöb korábbi habarcsos szintjét is. A bejárat előtti első lépcsőfokot ekkorra, de inkább már a középső korszakban, feltöltötték és egy küszöbövet helyeztek a korábbi deszka helyére. A padló alatti rétegben több összeoxidálódott ezüstpénzt találtunk, amelyek közül az egyik III. Ferdinánd pénze volt, ami a későbbi padlót a 17. század közepétől keltezi.

51 Az 1586–1635 között működő II. Hanns Krauwinckel zsetonja. K. Németh 2021, 65., 69., 76.

A végső, 1664-es leégés nyomai is jól azonosíthatók. A késői rétegeket mindenhol vastag égett, pusztulási réteg fedte. Tudjuk, hogy a kivonuló magyar katonák által felgyújtott vár hatalmas tűzzel égett, amit messziről is látni lehetett.⁵² A leletanyagban erről tanúskodnak a nagy hőfokon eldeformálódott kerámiatöredékek, kályhaszemek (20. ábra), fémtárgyak. Úgy tűnik fel is robbantották a falak egy részét. Erre utalnak az omladékrétegben és alatta lévő egyben kiszakadt nagyméretű várfalszakaszok (11. ábra). A legjelentősebb rombolás a tornyot és a mellette lévő várfalszakaszt érte. A délnyugati várfal és a torony találkozásánál a falak alapozása is kiszakadt, ahogy a torony keleti falánál is. A torony északi falának alsó 0,5–1 métere maradt a helyén, a felette lévő rész szinte egyben borult ki. Eddig kb. 4 méter hosszan tudtuk követni a szelvényünkben fekvő falmaradványt, amelyet égett pusztulási réteg fedett.

A falakhoz épített épület padlója megégett, a cserépkályha összeomlott, a kályhaszemek eldeformálódtak a nagy tűzben. Egy másik faszkeruzetes vagy faépület állt az udvar délkeleti részén, a torony bejárata mellett is, ahol égett gerendák nyomait találtunk meg. A pusztulási rétegben talált paticsdarabok utalnak még az egykori épületekre.

A toronyban a megégett deszkapadló nyomait, a torony ajtajának vaspántjait, valamint nagyszámú eredeti helyén fekvő leletet – pl. szakállaspuskákat, golyóöntő fogót, nagy kályhaszemekben tárolt megégett gabonát – találtunk meg. Több késői gödör már betöltődött a pusztulás idejére, de több még félig nyitva volt a pusztuláskor, és az ekkor keletkezett égett réteg került bele. Más gödörök teljesen égett omladékos rétegekkel, kályhamaradványokkal töltődtek fel, ezek a végső pusztuláskor vagy az utána megkezdődött tereprendezéskor temetődtek be.

Röviden a talált leletanyagról

Már az első feltárási évadok során előkerült hatalmas mennyiségű leletanyag is külön tanulmányokat érdemelne, most csak röviden tekintem át az egyes tárgycsoportokat. A leletanyag több darabjáról jelent meg fotó a Rippl-Rónai Múzeum legutóbbi évkönyvében, valamint a múzeum honlapján⁵³, most terjedelmi okokból csak néhány tárgyfotót közlünk.⁵⁴

Rengeteg kerámiatöredék került elő, ezek feldolgozásában még nem történt jelentős előrelépés. A korai időszakból a 15–16. századi magyar kerámiaanyagra jellemző fazék-, fedő- és korsótöredékeket, pohár, bögre és tál alakú kályhaszem-töredéket találtunk, a torony melletti aknából előkerült grafitos osztrák kerámia és folytatott vörös festésű fülkarimás korsó töredékei érdemelnek külön említést. Nagy értéket jelent a torony melletti gödörből előkerült nagy mennyiségű kályhaszem és kályhafal-maradvány, amelyek egy négyzetes, tál alakú kályhaszemekből, dongás hátú sarokelemekből, lovagalakos kályhacsempékből (1. tábla 2.) álló cserépkályhából származnak.

20. ábra. A nagy tűzben eldeformálódott kályhaszemek

A vár török kézre kerülése után jelentősen változott a kerámiaanyag összetétele. Leginkább a dél-dunántúli várakban – Barcs, Szekszárd, Bátaszék, Kaposvár stb. – talált anyagra hasonlít⁵⁵, azaz szép számmal megtalálhatóak benne az oszmán kori mázas díszedények töredékei, de hatalmas mennyiségben vannak jelen a balkáni jellegű durva, kézi korongolt edénytöredékek is.⁵⁶ Kevesebb edényt tarthatunk magyar fazekasok munkájának, ezek egy része is másodlagosan kerülhetett az oszmán kori rétegekbe.

A leletanyag legromdább részét a kézzel formált, nagyméretű sütőharangok, sütőtálak maradványai jelentik. A fazéktöredékek jórészt kézi korongon készült, szürkésbarna, barnásdrapp színű edényekből származnak. Általában kihajló, vékonyított vagy egyenesre vágott peremük van, díszítetlenek vagy egyszerű motívummal (fogaskerék mintával, beszurkált díszsel egyenes és hullámvonallal, vonalköteg-díszsel) vannak díszítve. Jóval kevesebb fazéktöredék származik jobb minőségű, gyorskorongolt, gyakran belső oldalukon mázas edényekből.

A korsók nagy formai változatosságot mutatnak. A legnagyobb számban világosabb árnyalatú, sárgásdrapp vagy barnásdrapp színű többsoros fogaskerék mintából álló sávokkal díszített egyfűlű ún. „bosnyák” korsók töredékét találtuk meg. Több világos színű, mázatlan, gyakran fülkarimás korsótöredék is előkerült. A gömbös testű, hosszúnyakú korsók közül vannak világosabb színű, olykor mázazott és szürke redukált égetésű, fényezett, bekarcolt díszű darabok is. Mázas kiöntőcsöves korsók töredékei is előfordulnak az anyagban. A kanták töredékei között redukált égetésű, bekarcolt hullámvonalas díszű és világos színű töredékek is voltak.

Vizonylag sok mázas tál és tányértöredékünk van. Gyakoriak a kisebb méretű, mély, csészeszerű, zöld, barna vagy sárga mázú, peremükön sokszor rovátkolással díszített edények. Sok laposabb, de gyakrabban nagyobb méretű, kihajló peremű talpas táltöredéket is gyűjtöttünk, zöld vagy vörösesbarna mázzal, olykor folytatott díszsel. Számos tányérszerű, laposabb edénytöredékünk is van, ezek gyakran vörösek, vörösesbarnák, de sárga, barna, zöldes, drapp alapszínű is van közöttük. Díszítésük növényi mintájú, illetve

52 Esterházy 1989, 159.

53 Németh et al. 2024, 160–161. A honlapon megjelölt rövid írásokra, tárgyfotókra az egyes lelet típusoknál utalok.

54 A tárgyfotókat Balla Krisztián készítette.

55 Kovács 2023, 84–94., további irodalommal.

56 <https://smmi.hu/hirek/keramialeletek-berzencero.html>. Németh et al. 2024, 160.

geometrikus, a leggyakrabban fehér, olykor sötétebb színű, többszínű (pl. fehérrel keretezett zöld). Több mázas kancsó és néhány nyeles lábas töredékeit is megtaláltuk.

Térségünkben némileg meglepő leletnek számítanak egy metéltmázás tányér töredékei (1. tábla 1.). A világos színű, belül vörösesbarna alapon zöld színű pikkelyes halakkal és pikkelymintával kitöltött félkörökkel díszített edény Berzencétől messze, Észak-Magyarországon készült⁵⁷, talán ott szolgált egykori tulajdonosa.

A török uralom idejéből is hatalmas mennyiségű kályhaszemünk van. Ezek döntő részben pohár, bögre alakúak, nagyrészt egyszerű mázatlanok, kisebb részük zöld vagy barna mázas, utóbbiak gyakran bordával tagoltak. Több laposabb tálka alakú, néha összecsipentett kályhacsempe, illetve hagyma alakú, csúcsos oromdísz is előkerült. Számos kályhafal-maradványt találtunk.

A kerámiaanyag legjobb minőségű darabja egy kínai porcelántöredék (2. tábla 7.). A kisszámú üveglelet közül egy palack dugója és egy pohár talptöredéke (1. tábla 5.) említhető. Több cseréppipát találtunk a török kori rétegekben (2. tábla 14–15.).⁵⁸ Néhány faragott csonttöredék agancs löportartóból származhat.⁵⁹

A fémtárgyak közül nagyon sok az égett pusztulási rétegekben volt, ezek sajnos erősen megégyve maradtak meg. Az ütő és sújtófegyverek közül két bárd, két csákányfokos, a szálfegyverek közül egy lándzsa és három kopjahegy említhető. Sajnos az eddig talált egyetlen kard töröten került elő.⁶⁰

A torony földszintjén három szakállas puska feküdt.⁶¹ A különböző rétegből számos vas és ólom szakállas puska lövedék került elő, volt ahol anyagtakarékoságból kavicsra öntöttek ólomköpenyt. Rengeteg puskagolyó, két golyóöntő fogó (1. tábla 4.) és egy puska elsütőszerkezetének darabja is van a leletek között. Nagyjából 25 db számszerű-nyílhegyünk is van, többsége ezeknek is török kori rétegekben található. Több, mint 30 ágyúgolyót találtunk. Nagyobb méretű kőágyúgolyó is előkerült, de döntően 5–7 cm átmérőjű tömör vasgolyóink vannak, ezek jelezhetik a várban használt ágyú űrméretét. A tömör vasgolyók mellett néhány üreges, egykor robbanóanyaggal, lőporral töltött bomba fele is előkerült.⁶² Egy tűzértiszt használta azt a tűzérési mérőeszközt, amelynek felirata feltehetően készítése idejéről és az első tulajdonosa nevééről árulkodik (1. tábla 8.). A mérceúddal az ágyúgolyók súlyát határozták meg.⁶³ Sarkantyúk és zablák mellett falerákat is találtunk. Utóbbiak legszebbike ezüstből készült (1. tábla 7.).⁶⁴

A szerszámok közül rövidkasza, sarló, kapa, balta, ollók (1. tábla 3.) és egy musta nevű bronz bőrművesszerszám (1. tábla 9.) említhető, egy nagy vasháromláb is van a leletanyagban. Szép lelet egy török gyertyatartó darabja (1. tábla 6.) és egy török pecsételő.⁶⁵ Továbbá több textilplombát találtunk, van közöttük hamis és feltehetően valódi angol plomba is (2. tábla 8. és 10.).⁶⁶

Néhány szép ékszer és viseleti tárgy gazdagítja a leletanyagot.⁶⁷ Az egyszerű karikagyűrűk mellett több szép, ezüstből készült pecsétgyűrűt is találtunk. Van köztük köves, és olyan is, amelyen madárbrázolás vagy arab betűs felirat látható (2. tábla 1–3.). A ruhakapcsok között volt számárhátíves, S alakú és egy ezüstből készült kapocs, amelynek hátsó részén látszik, hogy ruha szalagját fűzték bele, az előlapját egykor valamilyen kővel is díszítették (2. tábla 4–6.).

Több mérlegsúlyt találtunk, amelyek különböző típusba tartoznak (2. tábla 11–13.). Van köztük lecsapott sarkú kocka alakú 20 dirhemes bronz török mérlegsúly, latos súlykészlethez tartozó tálka alakú súly és ólomból készült korong alakú súly is.⁶⁸ A nagy mennyiségű 15–17. század közötti pénzérme között az erszényleletben talált aranypenzék a legértékesebbek.⁶⁹

Nagy meglepetést okoztak a vár feltárásakor talált igen magas színvonalú Árpád-kori kőfaragványok, amelyekről részletesebben írt Aradi Csilla ebben a kötetben és a Rippl-Rónai Múzeum előző két évfolyamában.⁷⁰

A berzencei vár sorsa sok szempontból tipikusnak mondható. Az egykori nemesi kastélyból fokozatosan kiépülő, magyar végházzá váló, majd török kézre kerülő vár korunkra szinte nyomtalanul tűnt el. A lelőhelyet mégis különlegessé teszi szerencsés helyzete. A terület az újkorban nem került beépítésre, a föld alatt magas falmaradványai maradtak és régészeti korú rétegsoraiából is sok megőrződött. A feltárást a kézirat leadása után, 2026-ban tervezzük folytatni és reményeink szerint az északnyugati várfal domboldalból kiálló szakaszának stabilizálásával megkezdődnek majd az állagmegóvási munkák is. A vár teljes feltárása még hosszú időt vesz igénybe, de a munka végén egy szép romkert alakítható majd ki. Az eddigi évek tapasztalatai alapján hatalmas mennyiségű leletanyagra számíthatunk, amelyek fontos adatokat szolgáltathatnak a késő középkor és a kora újkor kutatásához.

57 Mordovin 2016, 329.; Tomka 2018, 31–36.

58 <https://smmi.hu/hirek/pipak-sulyok-egyebek-berzencero.html> Letöltés: 2026.03.16.

59 Hasonló került elő Barcon. Kovács–Rózsás 2010, 629.

60 <https://smmi.hu/hirek/fevgyverek-berzencero-3.html> Letöltés: 2026.03.16.

61 <https://smmi.hu/hirek/szakallas-puskak-berzencero.html> Letöltés: 2026.03.16.

62 <https://smmi.hu/hirek/fevgyverek-berzencero-2.html> Letöltés: 2026.03.16.

63 <https://smmi.hu/hirek/egy-kulonleges-tuzersegi-eszkoz-a-berzencei-varbol.html> Letöltés: 2026.03.16.

64 <https://smmi.hu/hirek/nehany-ujabb-berzencei-lelet.html> Letöltés: 2026.03.16.

65 <https://smmi.hu/hirek/ujabb-berzencei-leletek.html> Letöltés: 2026.03.16.

66 <https://smmi.hu/hirek/nehany-ujabb-berzencei-lelet.html> Letöltés: 2026.03.16.

67 <https://smmi.hu/hirek/gyuruk-es-kapcsok-berzencero.html> Letöltés: 2026.03.16.

68 Az utóbbi is az 1664-es pusztulási rétegben volt. <https://smmi.hu/hirek/pipak-sulyok-egyebek-berzencero.html> Letöltés: 2026.03.16.

69 <https://smmi.hu/hirek/aranypenzek-berzencero.html> Letöltés: 2026.03.16.

70 Aradi 2022.; Aradi 2024. <https://smmi.hu/hirek/kofaragvanyok-berzencero.html>, Letöltés: 2026.03.16. <https://smmi.hu/hirek/torok-kori-jatektablak-arpad-kori-kofaragvanyon.html> Letöltés: 2026.03.16.

1. tábla. A berzencei vár feltárása során talált leletek.

1. tányér töredékei, 2. lovalakos kályhacsempe, 3. olló, 4. golyóöntő fogó, 5. üvegporhár töredéke, 6. gyertyatartó töredéke, 7. lószerszám-dísz, 8. tűzészeti mérőeszköz, 9. bőrműves szerszám

2. tábla. A berzencei vár feltárása során talált leletek.

1–3. gyűrűk, 4–6. ruhakapcsok, 7. porcellán töredék, 8. ólomplomba, 9. számolózeton, 10. ólomplomba, 11–13. mérlegsúlyok, 14–15. pipák

Irodalom

- ARADI, Cs. 2016: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyház-szervezetének rekonstrukciója*. Kaposvár
- ARADI, Cs. 2022: A Berzencei vár ásatása során előkerült Árpád-kori oszlopfő és a fedlapjára bekarcolt táblajáték értelmezése és párhuzamai. Parallels of the Arpad period capital and the table game scratched into its top discovered during the excavations of Berzence castle. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 8 (2022)* 161–168. <https://doi.org/10.26080/krmkozl.2022.8.161>
- ARADI, Cs. 2024: Két újabb Árpád-kori kőfaragvány a berzencei vár ásatásának anyagából. Two newly excavated Arpad period stone carvings from the archaeological material of Berzence castle. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 9 (2024)* 73–78. <https://doi.org/10.26080/krmkozl.2024.9.73>
- BORSA, I. 1991: *A Juth család levéltára 1274–1525*. Közzéteszi: Borsa Iván. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok, 20.) Budapest, 1991. 319–320.
- BORSA, I. 1999: A Somogyi Konvent oklevelei az Országos Levéltárban. (Forrásközlés. Ötödik közlemény 1371–1380. Charters of the Somogy Convent in the collection of the National Archives of Hungary (Source publication) (Publication Nr. 5) 1371–1380. *Somogy Megye Múltjából 30 (1999)* 32–36.
- BOZSÓKI, P. G. 1993: *Szegedi Krónika*. A veszprémi egyházmegye múltjából 15. Szeged
- BUBICS, Zs. 1895: *Eszterházy Pál Mars Hungaricus*. Budapest
- ESTERHÁZY, P. 1889: *Eszterházy Pál Mars Hungaricus*. Sajtó alá rendezte és ford.: Iványi E., bevezette és szerkesztette: Hausner G. Budapest
- EVLIA 1985: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai*. Fordította Karácson Imre. 1660–1666. Budapest
- HAUSER, G. 1989: Eszterházy Pál emlékirata Zrínyi 1663–64-ben vívott harcáról. In: *Eszterházy Pál Mars Hungaricus*. 7–23.
- HEGYI, K. 2007: *A török hódoltság várai és várkatonasága III*. História Könyvtár. Adattárak 9. Budapest
- HONTI, Sz. – BALOGH, Cs. – DÁVID, Á. – GALLINA, Zs. – GULYÁS, Gy. – MOLNÁR, I. – SOMOGYI, K. – TÓTH, J. A. 2022: Régészeti kutatások Somogy megyében 2020–2021-ben. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 8 (2022)* 203–232. <https://doi.org/10.26080/krmkozl.2022.8.203>
- HORVÁTH, R. 2005: *Középkori kastélyépítési engedélyek Somogy megyéből*. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 1. (2005/1)*. 13–22.
- ILLÉSHÁZY, I. 1863: *Illésházy István nádor följegyzései. 1592–1603*. Közli Kazinczy G. Pest
- ISTVÁNFI, M. 1868: *Magyarország története. 1490–1606*. 1-2. kötet. Ford.: Vidovich Gy. Debrecen, 1867–1868.
- KAMMERER, E. 1899: *A zichi és vasonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. IX*. Budapest
- KERECSENYI, E. 1993: Kanizsa és környéke helyzete 1594–97 között Haym Kristóf várkapitány és a bécsi udvar levelezése tükrében. In: Szita László (szerk.): *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és vár felszabadításának 300. évfordulóján, 1989*. Pécs
- KOMJÁTHY, M. 1976: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban (4. közlemény). *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 7. (1976)* 39–50.
- Koppány, T. 1999: *A középkori Magyarország kastélyai*. Művészettörténeti Füzetek 26. Budapest
- KOVÁCS, Gy. 2015: Oszmán erődítmények a Dél-Dunántúlon. Gondolatok Szigetvár-Turbék régészeti kutatása előtt. *Mediterrán és Balkán Fórum 9/2 (2015. szeptember 4.)* 20–33.
- KOVÁCS, Gy. 2023: Balkániak a hódoltságkori Dél-Dunántúlon – a régészet tanúsága. People from the Balkans in Southern Transdanubia in the Ottoman Period – The Testimony of Archeology. In: K. Németh, A. – Máté, G. (szerk.): *A rác/ balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltságkori Dél-Dunántúlon*. Szekszárd, 2023. 79–105. <https://doi.org/10.61832/wok1.2023.05>
- KOVÁCS, Gy. – RÓZSÁS, M. 2010: A barcsi török vár és környéke. Újabb kutatások (1999–2009). The Ottoman-Turkish Castle at Barcs and its surroundings. New Research (1999–2009). In: Benkő, E. – Kovács, Gy. (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Archaeology of the Middle Ages and Early Modern Period in Hungary. I–II. Budapest, 2010. II: 621–642.
- K. NÉMETH, A. 2021: Hódoltságkori törökös-balkáni viselethez tartozó átlukasztott érmék Sárszentlőrinc határából. Számolózetonok Tolna megyében. Zur türkischen Tracht gehörende durchgeschlagenen Münzen aus der Türkeiit Tolna. *A Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XLIII. (2021)* 56–86. <https://doi.org/10.55022/WMM.2021.4>
- MAGYAR, K. – NOVÁKI, Gy. 2006: *Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig*. Kaposvár
- MOLNÁR, I. 2022: Beszámoló a berzencei várnál 2021-ben végzett feltárásról. *Castrum. A Castrum Bene egyesület folyóirata 25 (2022)* 23–33.
- MOLNÁR, I. 2023: Rövid beszámoló a berzencei várnál 2022-ben végzett régészeti feltárásról. *Castrum. A Castrum Bene egyesület folyóirata 26 (2023)* 59–75.
- MORDOVIN, M. 2016: Egy kora újkori díszkerámia-típus Szécsényből. In: Simonyi, E. – a Tomka, G. (szerk.) „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. *Opuscula Hungarica 9*. Budapest, 2016. 319–336.
- NÉMETH, B. 1903: *Szigetvár története*. Pécs
- NÉMETH, P. G. – BALOGH, Cs. – DÁVID, Á. – GALLINA, Zs. – GULYÁS, Gy. – MOLNÁR, I. – SOMOGYI, K. – VARGA, M. 2024: Régészeti kutatások Somogy vármegyében 2022–2023-ban. – *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 9 (2024)* 135–162. <https://doi.org/10.26080/krmkozl.2024.9.135>
- PERJÉS, G. 1989: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. In: *Eszterházy Pál Mars Hungaricus*. 1989. 25–99.
- SUDÁR, B. 2014: *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest
- SZALAI, B. 2006: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. I–III*. Budapest
- SZATLÓCZKI, G. 2022: *Csurgó vára és városa a 16. század közepén*. Csurgó
- SZÉP, L. 2025: A berzencei vár rövid története. Kézirat 2025. https://www.facebook.com/photo/?fbid=2263457464143975&set=pcb.2263457977477257&locale=hu_HU
- TELEKI, J. 1857: *A Hunyadiak kora Magyarországon. XII*. Pest
- Tomka, G. 2018: *16–17. századi kerámia a történeti Borsod megyéből*. *Opuscula Hungarica 10*. Budapest
- TIMÁR, P. 2019: *Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára. I–VI*. Szeged
- TÓTH, S. L. 2000: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt-éves háború*. Szeged
- V. MOLNÁR, L. 1987: *Kanizsa vára*. Budapest
- ZATYKÓ, Cs. 2017: Középkori településszerkezet és tájhasználat a Berzence környéki terepbejárások tükrében. Medieval settlement patterns and land-use: results of the field survey conducted in Berzence and its surroundings. In: Benkő, E. – Bondár, M. – Kolláth, Á. (szerk.) *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt-jelen-jövő*. Archaeological Topography of Hungary - Past, Present and Future. Budapest, 2017. 563–571.
- ZATYKÓ, Cs. 2018: Eltűnt berzencei malmok nyomában. In: Mérai, D. (szerk.): *Genius loci. Laszlovszky 60*. Budapest
- ZATYKÓ, Cs. – KOVÁCS, Gy. – RÓZSÁS, M. 2019: Castles, settlements and environment in the Drava valley: case studies from the medieval and Ottoman period. *Ekonomika i ekohistorija / Economic and ecohistory 15 (2019)* 5–22.

16. századi érelelet a berzencei várból

VARGA MÁTÉ

Független kutató, régész

7435 Somogyárd, Kossuth L. u. 3., email: vargamate12@gmail.com

VARGA, M.: *16th-century coin hoard from Berzence castle*

Abstract: In 2022, four skeletons were found in a pit at Berzence Castle. A coin hoard was discovered near the pelvic bone of one of the deceased. Remnants of leather and textil were also found adhering to the coins. The hoard consisted of 5 gold coins and 29 silver coins. The gold forints were minted by the Hungarian kings Albert, Matthias I, and Wladislaus II. After the gold coins, the largest denomination consists of two groschen coins minted in the Electorate of Saxony, known as Zingroschen. These were minted during the joint reign of Frederick III, John, and George between 1507 and 1520. The Hungarian denars were minted during the reigns of Matthias I (5 pieces), Wladislaus II (1 piece), Louis II (6 pieces), and Ferdinand I (12 pieces), and the coin hoard also includes one obol from the time of Matthias I. Foreign coins are represented by two Austrian one-sided coins (pfennigs) minted by Ferdinand I. Since the last coin in the hoard was issued in 1530, it is highly likely that the deceased were buried during or after the 1532 siege, and the coins were buried with them at that time. The coins may have been in a small pouch.

Keywords: coin hoard, Ottoman era, gold coins, silver coins

Bevezetés

Magyarország déli határánál, Somogy megyében, a Dráva folyótól északra található Berzence település. 2022 áprilisában a település egykori várának feltárása során egy érelelet került elő.¹ A déli várfal külső oldalához egy különálló sírgödörben egy, míg egy nagyobb téglalap alakú gödörben négy embert temettek el. A négy elhunyt nyugat-keleti tájolással fektették a sírba, de két-két elhunyt egymáson feküdt (29. sír). Sajnos a sírokat későbbi, hódoltság kori gödrök ásásakor alaposan szétrombolták, a csontokat összetörték. Az egyik elhunytat (1. számú) elföldelés előtt elfelejtették kifosztani, ruházatát alaposan átnézni, mert a medencecsontjánál megtalálták az egykor a szütyőjében vagy ruhájába varrva tárolt pénzérméket (1. ábra). Az érelelet öt arany- és 29 ezüstpénzt tartalmazott. Az érméken kevés – a szütyőből vagy ruhából származó – szervesanyag-maradvány (bőr és textil) is megmaradt (2–3. ábra).

Az érelelet összetétele

Az érelelet ezüstérméi összekorrodálódva kerültek elő, egy nagyobb diónyi méretben. Az öt aranypénz elvált tőlük, így azokat már a megtalálás pillanatában meg lehetett

határozni. Az érméken textil és bőrmaradványokat lehetett megfigyelni, azonban ezek vizsgálatára a továbbiakban nem került sor (4–6. ábra). Az érelelet összetételét a restaurálás előtt pontosan nem lehetett megállapítani, és a tisztítás után is voltak bizonytalanságok. A korrózió több pici ezüstérmében nagy károkat okozott, és csak töredékes állapotban maradtak meg. Mivel az érméket valamilyen szerves – valószínűleg bőrben – anyagban tartották, és az ezüstérméknek magasabb lehetett a réztartalma, ennek lett a következménye az, hogy ilyen erősen egymáshoz tapadtak és korrodálódtak. Mindezek ellenére az érméket sikerült különválasztani és megtisztítani, illetve majdnem mindegyik pontos meghatározása lehetséges volt (7. ábra).²

Az érmék közül a legnagyobb címletűek az aranyforintok, mindegyiket a Magyar Királyság területén verték. Ritkasága miatt különlegesnek számít Albert király aranyforintja, ami Nagyszébenben készült. Három aranypénzt I. Mátyás veretett, kettő Nagybányán, egy Nagyszébenben készült. Az ötödik aranypénzt II. Ulászló király verette Körmöcbányán. Az aranypénzek viszonylag jó állapotban vannak, alig kopottak, sérülés nincs rajtuk.

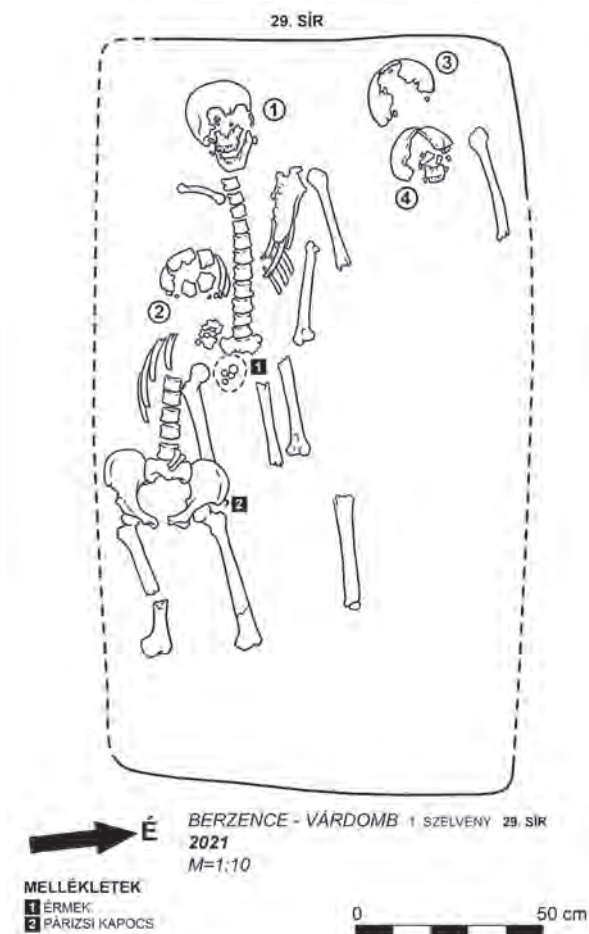
Az aranyérmék után a legnagyobb címlet a kettő darab, Szász Választófejedelemben készült garas, amit Zingroschen-nek hívnak, de nevezték még Mutgroschen-nek, Mittelgroschen-nek, vagy egyszerűen a verde helyéről Schneebergernek. Az éremtípust 1493 óta verték Szászországban. Az előlapon az alábbi felirat olvasható: GROSSVS NOVVS DVCVM SAXONIE, azaz a szász hercegek új garasa. Ezeket az érméket több mint három évtizedig verték. Az érmék készültek a schneebergi, a lipcsei, a freibergi, az annabergi, a zwickau-i és a buchholzi pénzverdében is. Eredeti súlyuk 2,66 gramm volt, finomságuk pedig 482%. 1 garas 12 pfenniget vagy 24 hellert ért.³ A leletben található két garas súlyja jóval elmarad ettől, ami a korrodációnak köszönhető. A schneebergi pénzverdét 1483-ban alapították és 1570-ig működött. A pénzverdében készültek egyoldalú pfennigek, dreierek, garasok és különböző tallérok. 1547-ig az Ernestin-ághoz tartozott.⁴ A leletben található kettő garast III. Friedrich, Johann és Georg közös uralkodása alatt verték. Mivel a verdejegy olvasata bizonytalan az érméken, így sem a készítés helye, sem a verés pontosabb ideje nem hatá-

1 Molnár 2021, 35–37. 5 darab arany és 24 darab ezüstpénzt említ, valamint közlésre került az érelelet fotója is. Molnár 2022, 210. 36 ezüstérme említve, záróvereként 1532-es, közölve az érelelet fotója. Molnár 2024, 142.

2 Az érmék restaurálását Horváth Péter József főrestaurátor (Rippl-Rónai Múzeum) végezte.

3 Schulten 1974, 320–327; <https://www.wikiwand.com/de/Zingroschen>

4 https://www.wikiwand.com/de/M%C3%BCnzst%C3%A4tte_Schneeberg. Schneeberg ma is létező település Németország Szászország tartományában

1. ábra. A 29. sír rajza (Rajz: Nyári Zsolt)

rozható meg, csak annyit tudunk, hogy 1507–1520 között készültek.⁵ A garasok előlapján kettős gyöngykör között körirat: FRI·IO·GE·D·G·DVCES·SAXONIE, középen a Szász Választófejedelemség címerpajzsa, felette sisak, míg a hátlapon kettős gyöngykör között körirat: GROSSVS·NOVVS·DVCVM·SAXONIE, középen a Szász Hercegség címerpajzsa, felette sisak (8. ábra).

A többi ezüstérme magyar királyok – I. Mátyás (5 darab), II. Ulászló (1 darab), II. Lajos (6 darab) és I. Ferdinánd (12 darab) – denárai, illetve egy obolus található I. Mátyás király idejéből. Ezek többnyire eléggé kopottak, korrodáltak, elvékonyodtak, több esetben hiányosak, ezért nem mindig lehetett pontosan meghatározni őket. A nagymértékű korrodáció miatt a súlyuk is elmarad az átlagostól.⁶ A külföldi érméket képviseli még két darab I. Ferdinánd által veretett osztrák egyoldalas veret (pfennig).

5 Az első garas hátlapján a grossus szó előtt talán kettős liliom van, ami alapján Freibergben készült az érme. A második garason ugyanott talán X verdejegy van, ami alapján 1525-ben Schneebergben verték az érmét. Schulten 1974, 323.

6 A korszakban az ép denárok súlya 0,5 gramm körül volt, míg a berzencei éremleletben lévő denárok többsége 0,2–0,3 gramm körüli.

Történelmi háttér

A berzencei vár első írásos említése 1444-ből való. A település központjától északra lévő meredek domboldalon épült kastély ekkor a Berzencei család lakhelye volt, majd a birtokait öröklő családok kezére került. 1526-ban az Oszmán Birodalom győzelmével végződő mohácsi csata a középkori Magyar Királyság bukásához vezetett, ekkortól Berzence térségét is rendszeresen érintették a háborús események. A várat is megerősítették, a téglafalait külső oldalán földdel töltötték meg, palánkfalal vették körül. A várban és a palánkfalal övezett külvárosban több száz fős katonaság állomásozott. 1532-ben Szulejmán szultán a Dráva mellett haladt Bécs elleni hadjárata során, ekkor a berzencei várat is elfoglalták, azonban később sikerült visszafoglalni azt. Az elkövetkező időszakban is több kisebb-nagyobb összecsapás volt a környéken, a legjelentősebb 1555-ben. 1566-ban, Szigetvár eleste után őrsége felgyűjtötte és elhagyta a várat, amit a török foglalt el.⁷

Mivel az éremlelet utolsó érméjét 1530-ban bocsátották ki, ezért nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az elhunytakat az 1532-es ostrom során/után temették el, és velük együtt ekkor ásták el az érméket is. Bár a temetkezések nyugat-keleti tájolása és a háton fekvő, nyújtott helyzetben való eltemetés megfelel a korban megszokottnak, sem az eltemetés módja, sem annak helye nem nevezhető általánosnak. A kor keresztény szokásainak megfelelően a közeli templom körül elhelyezkedő temetőben kellett volna elföldelni az elhunytakat. A várfal külső oldalánál elásott halottakban olyan személyeket sejtethetünk, akiket valamilyen okból, pl. háborús esemény, valamilyen járvány/betegség miatt nem tudtak szabályosan eltemetni, vagy akik nem nyugodhattak a temető megszentelt földjében. Utóbbiak lehettek ellenséges katonák, esetleg a helyi lakosságtól vallásában is eltérő muszlim vagy ortodox vallású személyek. Azonban az éremlelet összetétele – főleg magyar érmék – alapján valószínűbb, hogy magyar katonákat temethettek el. Véleményem szerint az érmék nem egy nagyobb erszényben vagy tarsolyban lehettek, hanem egy egyszerű bőr szütyőben voltak szorosan egymás mellett (9. ábra). Ez a szütyő valószínűleg nem könnyen észrevehető helyen lógott, mert akkor minden bizonnyal az eltemetés során levették volna az elhunytól. Hasonló sírban talált éremleletet ismerünk a pogányszentpéteri pálos kolostorból, ahol Müller Róbert feltárásán, a 7. számú sírban hét darab érme volt, az utolsó veret 1539-ben készült.⁸ Hahót-Buzád/Sárkánysziget lelőhelyen a középkori templom körüli temetőben a 60. számú sírban textilbe csavarva 25 darab érme került elő, az utolsó érmét 1540-ben verték.⁹ Valószínűleg szintén sírban lehetett az a pénzegyüttes is, ami a kaposszentjakabi bencés apátság feltárásán került elő egy már korábban feltárt rétegből. Összesen 18 darab érme tapadt össze, az utolsó 1530-ban készült.¹⁰

7 Molnár 2021.; Molnár 2022.; Molnár 2024.

8 Müller 1972.

9 Kvassay 1996, 219–227, Taf. 88.

10 Varga 2020, 179–180.

2. ábra. Az aranypénzek az előkerüléskor
(Fotó: Papp Zoltán)

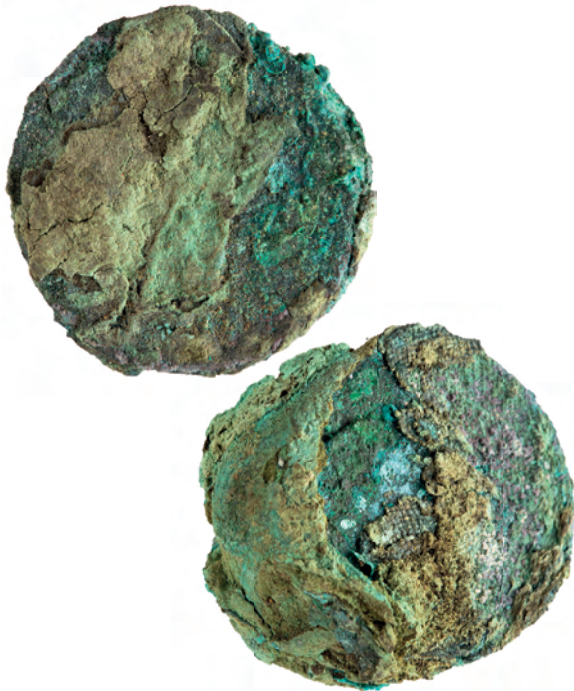
3. ábra. Az ezüstpénzek az előkerüléskor
(Fotó: Papp Zoltán)

4. ábra. Albert király aranyforintja restaurálás előtt
(Fotó: Csernák Bálint)

5. ábra. Mátyás király aranyforintja restaurálás előtt
(Fotó: Csernák Bálint)

6. ábra. Az összetapadt ezüstpénzek restaurálás előtt
(Fotó: Csernák Bálint)

7. ábra. Az éremlelet restaurálás után
(Fotó: Csernák Bálint)

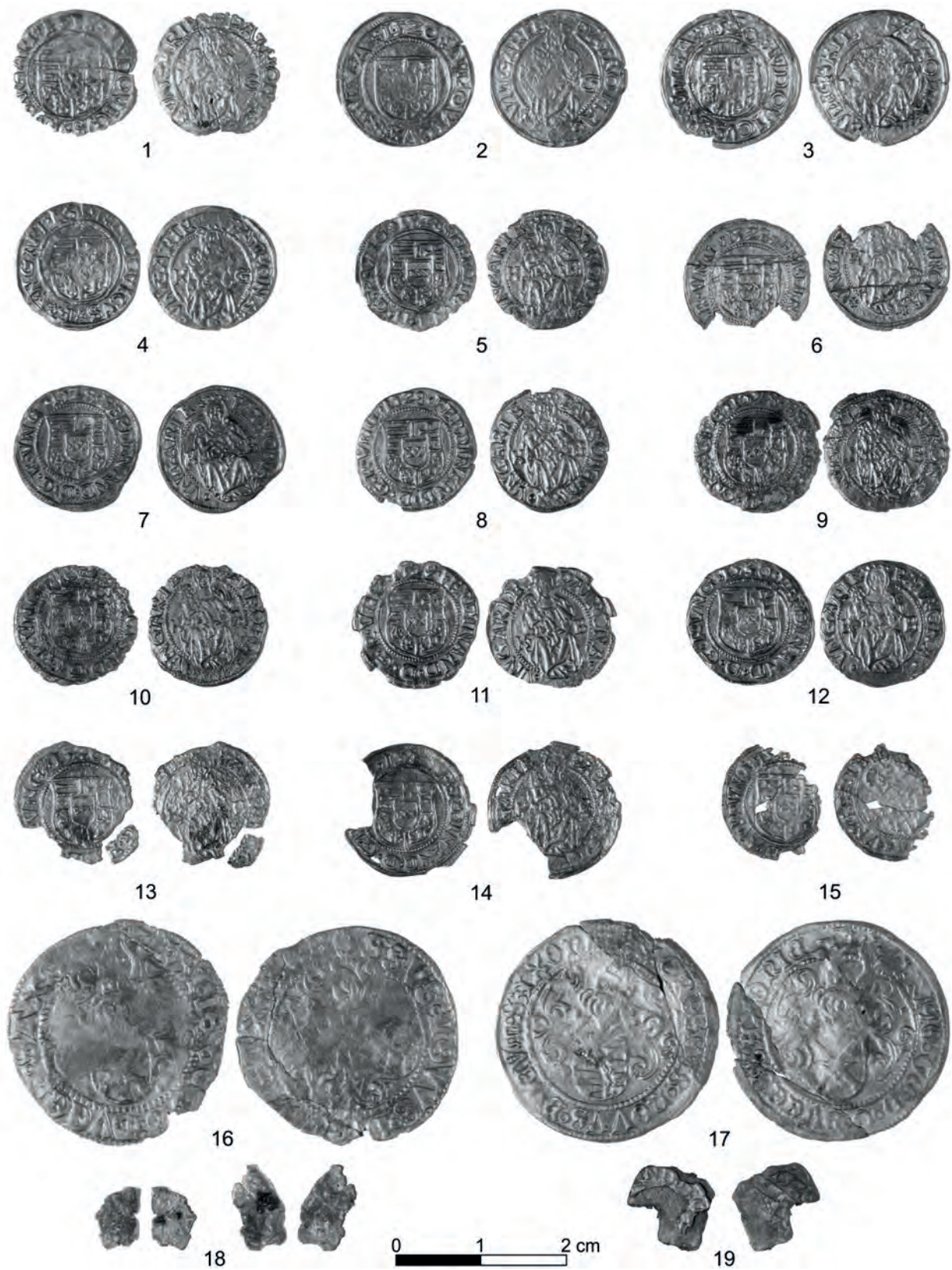
8. ábra. Szász Választófejedelemség, Zinsgroschen
(forrás: <https://en.numista.com/152568>)

9. ábra. Bőr szütyő ábrázolása a Szent Jakab-oltárról,
Prága, Nemzeti Galéria
(forrás: <https://hu.pinterest.com/pin/464715255276850331/>)

1. tábla. A berzencei éremlelet érméi
(Fotó: Balla Krisztián, Csernák Bálint)

2. tábla. A berzencei éremlelet érméi
(Fotó: Csernák Bálint)

Kibocsátó ország Uralkodó	Típus	Verdejegy Verde Verési idő	Átmérő	Súly	Csomagolási egység Leltári szám	Állapot
Magyar Királyság						
Albert (1437–1439)	aranyforint CNH II. 131, H 588, Po E 1-2, U 457b.	n-bányák/kos Nagyszében 1438 Lemmel János kamaragróf ideje alatt	21,20–20,93	3,57	Gynsz. 2021/4. sorszám: 1 leltári szám: 2022.18.1.	jó állapotú 1. tábla 1.
Mátyás (1458–1490)	aranyforint CNH II. 205, H 673a, Po K 3-3, U 530.	h-(C)kereszt Nagyszében 1452–1463 (H) 1466–1467 (Po) 1458–1463 (U) Firenzei Krisztof kamaragróf ideje alatt	21,37–21,39	3,56	Gynsz. 2021/4. sorszám: 2 leltári szám: 2022.18.2.	jó állapotú 1. tábla 2.
	aranyforint CNH II. 204A, H674, Po K 1-22, U 531.	n-címerpajzsban bányászék és kalapács Nagybánya 1458–1470 (H, U) 1470 (Po) városi kibocsátás	21,35–21,19	3,60	Gynsz. 2021/4. sorszám: 3 leltári szám: 2022.18.3.	jó állapotú 1. tábla 3.
	aranyforint CNH II. 208D, H 680, Po K 14-2, U 539. belső gyöngykör nélkül	n-IO Nagybánya 1482–1488 (H) 1481–1490 (Po) 1482–1489 (U) Félegyházy János kamaragróf ideje alatt	21,43–21,29	3,67	Gynsz. 2021/4. sorszám: 4 leltári szám: 2022.18.4.	jó állapotú 1. tábla 4.
II. Ulászló (1490–1516)	aranyforint CNH II. 256, H 749, Po L 7-2, U 591.	K-H Körmöcbánya 1500–1502 (H) 1501–1502 (P) 1498–1503 (U) Thurzó János kamaragróf ideje alatt	20,91–21,08	3,62	Gynsz. 2021/4. sorszám: 5 leltári szám: 2022.18.5.	jó állapotú 1. tábla 5.
Mátyás (1458–1490)	denár CNH II. 235A, H 717, U 562.	?-? ? 1468–1470 (U)	15,38–15,72	0,34	Gynsz. 2021/4. sorszám: 6	erősen kopott 1. tábla 6.
	denár CNH II. 234, H 718, U 564.	K-? ? 1471–1481 (U)	13,99	0,13	Gynsz. 2021/4. sorszám: 7	erősen kopott, töredékes 1. tábla 7.
	denár CNH II. 235A, H 717, U 562m.	n-bányászék és kalapács Nagybánya 1468–1470 (U)	15,62–15,28	0,34	Gynsz. 2021/4. sorszám: 8	kopott 1. tábla 8.

	denár CNH II. 239A, H 719, U 565d.	K-V/A Körmöcbánya 1482–1486 (U)	16,51–15,81	0,20	Gynsz. 2021/4. sorszám: 9	kopott, kissé hiányos 1. tábla 9.
	denár CNH II. 239A, H 719, U 565d.	K-V/A Körmöcbánya 1482–1486 (U)	16,18–15,88	0,22	Gynsz. 2021/4. sorszám: 10	kopott, kissé hiányos 1. tábla 10.
	obolus CNH II. 242, H 729, U 579a.	K-P/rozetta Körmöcbánya 1489 (U)	12,05–11,59	0,16	Gynsz. 2021/4. sorszám: 11	kopott 1. tábla 11.
II. Ulászló (1490–1516)	denár CNH II. 277, H 811, U 645b.	K-H Körmöcbánya 1505	15,69–15,21	0,34	Gynsz. 2021/4. sorszám: 12	kissé kopott, ragasztott a hátlapon látszik, hogy oda még egyszer ráütöttek az előlapi verőővel 1. tábla 12.
II. Lajos (1516–1526)	denár CNH II. 306A, H 841, U 673m.	K-G Körmöcbánya 1516	14,91–14,83	0,25	Gynsz. 2021/4. sorszám: 13	kissé kopott 1. tábla 13.
	denár CNH II. 306A, H 841, U 673m.	K-G Körmöcbánya 1517	15,69–14,74	0,31	Gynsz. 2021/4. sorszám: 14	kissé kopott 1. tábla 14.
	denár CNH II. 306A, H 841, U 673m.	K-G Körmöcbánya 1518	14,77–14,77	0,24	Gynsz. 2021/4. sorszám: 15	kissé kopott, kissé hiányos, ragasztott 2. tábla 1.
	denár CNH II. 306A, H 841, U 673m.	K-G Körmöcbánya 1520	15,98–15,71	0,33	Gynsz. 2021/4. sorszám: 16	kissé kopott 2. tábla 2.
	denár CNH II. 306A, H 841, U 673m.	K-A Körmöcbánya 1520	16,06–16,08	0,24	Gynsz. 2021/4. sorszám: 17	kissé kopott, ragasztott 2. tábla 3.
	denár CNH II. 306A, H 841, U 673m.	K-G Körmöcbánya 1521? (Az utolsó két szám bizonytalan.)	14,69–15,17	0,32	Gynsz. 2021/4. sorszám: 18	kissé kopott 2. tábla 4.
I. Ferdinánd (1526–1564)	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1528	14,01–14,23	0,29	Gynsz. 2021/4. sorszám: 19	kissé kopott 2. tábla 5.
	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1528	14,76	0,22	Gynsz. 2021/4. sorszám: 20	kissé hiányos, ragasztott 2. tábla 6.
	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1528	14,74–14,87	0,34	Gynsz. 2021/4. sorszám: 21	jó állapotú 2. tábla 7.
	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1528	14,06–14,50	0,24	Gynsz. 2021/4. sorszám: 22	jó állapotú, csak kevés hiányzik belőle 2. tábla 8.

	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1528	14,73–14,20	0,22	Gynsz. 2021/4. sorszám: 23	kissé kopott 2. tábla 9.
	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1529? (Elmosódott, nem látszik rendesen az évszám.)	14,50–13,89	0,25	Gynsz. 2021/4. sorszám: 24	kissé kopott, kissé hiányos 2. tábla 10.
	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1529	14,76–15,09	0,26	Gynsz. 2021/4. sorszám: 25	kissé hiányos 2. tábla 11.
	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1530	14,80–14,70	0,31	Gynsz. 2021/4. sorszám: 26	jó állapotú 2. tábla 12.
	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1530	13,68	0,14	Gynsz. 2021/4. sorszám: 27	kopott, kissé hiányos 2. tábla 13.
	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1530? (Az utolsó szám nem látszik rendesen.)	15,63–15,61	0,20	Gynsz. 2021/4. sorszám: 28	kissé kopott, kissé hiányos 2. tábla 14.
	denár CNH III. 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 152? (Az utolsó szám nem látszik.)	13,69	0,11	Gynsz. 2021/4. sorszám: 29	kopott, hiányos, ragasztott 2. tábla 15.
Szászország- Ernestin-ág						
III. Friedrich, Johann és Georg (1507–1520)	garas (Zinsgroschen) Schulten 3006-3011.	nem olvasható ? évszám nélkül, 1507–1520	26,22–26,21	1,16	Gynsz. 2021/4. sorszám: 30	kopott, kissé hiányos, ragasztott 2. tábla 16.
	garas (Zinsgroschen) Schulten 3006-3011.	nem olvasható ? évszám nélkül, 1507–1520	26,35–26,28	0,93	Gynsz. 2021/4. sorszám: 31	kopott, kissé hiányos, ragasztott 2. tábla 17.
Ausztria						
I. Ferdinánd (1519–1564)	pfennig egyoldalú veret	- - 15??	-	-	Gynsz. 2021/4. sorszám: 32	két apró pici töredék, de látszik rajta a jellegzetes ívelt aljú címerpajzs, és a fenti évszám-töredék is 2. tábla 18.
	pfennig egyoldalú veret Sírria	- - 1526? (Az utolsó szám nem biztos, de valószínűleg 6-os.)	-	-	Gynsz. 2021/4. sorszám: 33 2 db	Apró pici éremtöredék hátuljához hozzátapadva egy másik éremtöredék, ami I. Ferdinánd magyar denára. Az első érme jellegzetes osztrák pfennig, bal oldali címerben osztrák pólya, jobb oldali címerben ágaskodó párduc. 2. tábla 9.

Irodalom

- CNH II = RÉTHY, L. 1907: *Corpus Nummorum Hungariae* II. Vegyesházi királyok kora. Budapest
- CNH III = HUSZÁR, L. 1975: Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657. *Corpus Nummorum Hungariae* III. Budapest
- H = HUSZÁR, L. 1979: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Budapest
- KVASSAY, J. 1996: Das mittelalterliche Dorf Buzád (Sárkány)-sziget von Hahót-Telekszeg. In: Szőke, B. M. (Hrsg.): *Antaeus 23. Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn*. Budapest, 1996. 219–241.
- MOLNÁR, I. 2021: Régészeti feltárás Berzence váránál. In: *Várak, kastélyok, templomok évkönyv 2021*. Kökény, 34–37.
- MOLNÁR, I. 2022: Berzence-Várdomb (19689). In: Honti Szilvia – Balogh Csilla – Dávid Áron – Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi – Molnár István – Somogyi Krisztina – Tóth J. Attila: *Régészeti kutatások Somogy megyében 2020–2021-ben*. *A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei 8* (2022): 209–213.
- MOLNÁR, I. 2024: Berzence-Várdomb (19689). In: Németh Péter Gergely – Balogh Csilla – Dávid Áron – Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi – Molnár István – Somogyi Krisztina – Varga Máté: *Régészeti kutatások Somogy vármegyében 2022–2023-ban*. *A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei 9* (2024): 142–144.
- MÜLLER, R. 1972: A pogányszentpéteri ásatás. In: H. Kerecsényi Edit (Szerk.): *A Thúry György Múzeum jubileumi emlékkönyve (1919–1969)*. Nagykanizsa, 1972, 265–283.
- Po = POHL, A. 1974: *Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325–1540)*. Graz
- SCHULTEN, W. 1974: *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.* Frankfurt
- U = UNGER, E. 1997: *Magyar éremhatározó I. (1000–1540)*. Budapest
- VARGA, M. 2020: A kaposszentjakabi bencés apátság ásatásain (1960–2016) előkerült középkori és kora újkori éremanyag. *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 8* (2020): 175–197.

A berzencei vár 2024-es ásatásán előkerült újabb románkori kőfaragványok

ARADI CSILLA

Pest Megyei Kormányhivatal, Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztály, Örökségvédelmi Osztály,
aradi.csilla@pest.gov.hu

ARADI Cs.: *New Romanesque stone carvings discovered during the 2024 excavation of Berzence Castle.*

Abstract: The medieval castle excavations that have been ongoing for several years also held exciting surprises in store in 2024 regarding the Árpád-era stone carvings. The most beautiful is a fragment of a column shaft decorated with palmette leaves enclosed in medallions consisting of a broken triple tendril ribbon, which, based on its small size, could have been part of a smaller architectural structure. The other, a rather worn stone, could have belonged to a portal, which was decorated with similar motives. The decoration differs from the carvings described in the previous years.

Keywords: column shaft, enclosed decoration, palmettes

A több éve folyó várásatás 2024-ben két újabb, díszített Árpád-kori kőfaragvánnyal gyarapította a korábbi gyűjteményt.

A 2025.1.189. leltári szám alatt őrzött, felfelé keskenyedő oszloptörzs-töredék két darabból összeillesztve 23,1 cm magas, alsó átmérője 9,8 cm, míg felül 8,9 cm széles.¹ A díszítés háromszoros indaszárral övezett, egymásba fonódó kör alakú, enyhén ovális medalionokból áll, amelyekben belül egymásból kinövő, három darab, három leveles palmetta helyezkedik el. A palmettalevelek közepe lemélyített, élesen bevágott, míg a két szélső, hármaspalmettalevél oldalsó két levélkéje visszahajlik. A több sorban található medalionok által közrefogott négyszögletű, rombusz alakú térközben a kerettől független, csigavonalú kacsban vagy kettős levélkében végződő indadarab látható. Az indakeretezés találkozási pontjánál hármaspalmetta vagy ötös, V alakú, csomószerű díszítés helyezkedik el. A szomszédos medalionokban található palmettalevél-díszek néhol egymás tükörképei, vagy 90 fokkal elmozdított másolatai, így téve dinamikusabbá a kompozíciót. Az oszloptörzs egyik oldala jóval kopottabb, itt a motívum elmosódottan jelentkezik. Az oszloptörzs alsó, vastagabb részén látható furatnyom a lábazati részhez való csatlakozást elősegítő csaplyuk helye. Esetleg a 2022-ben már bemutatott², alul töredékes oszlopfőhöz tartozó darab lehetett. (1. ábra)

A másik, erősen megkopott homokkő töredék (esetleg pillér, vagy kapukeret része) díszítését hármaspalmetta körülvett medalionok füzérében található, élesen bevéselt palmettamotívum alkotja, a szélső indából kinyúló, kisebb visszahajló kacsbal. Ebből egy teljes indakeret, egy palmetta részlete és egy hármaspalmettalevél maradt meg épségben. A kőfaragvány többi része nem értelmezhető.

Még két oldalán látható kisebb felületen eredeti, sűrű, párhuzamos vésésnyom, a többi oldalát másodlagosan durván lefaragták. A töredék a 2025.1.198. leltári számot viseli, mérete 18,6×22,7×17,7 cm. (2. ábra)

A Berzencén megtalált oszloptörzs különlegessége, hogy az indakeretezés találkozási pontjainál csomószerű, hármaspalmetta rovátkolásokat alkalmaztak. Ez a díszítési mód egyértelműen a pécsi műhely egyes alkotásaihoz köti az előkerült töredéket. A Magyar Nemzeti Galériában őrzött, homokkőből faragott, palmettadíszes féloszloptörzs töredéke mind méretében, mind formakincsében akár elődjeként is meghatározható. (3. ábra) A pécsi oszloptörzs ornamentikája az egybetapadó hármaspalmetta indakeretből alkotott ovális medalionokból és az indából kinövő jobbra, balra ágazó növényi formákból áll, melyek a rombuszalakú indaközben néhol csigavonalú kacsban végződnek. A medalionok kitöltésében éles ékmetszések palmetták foglalnak helyet. Az indakötegeket V alakú, az ágakra merőleges gyűrűzés tagolja.³

Az éles bemetszések a berzencei darabon lekerekítettebb formában jelennek meg, és a pécsi darab faragásmódja kevésbé dinamikus, mivel a palmetták egymás alatt, változatlan egyhangúságban sorakoznak.

A 12–13. század fordulóján úgy tűnik, hogy a faragott oszloptörzsek egyre nagyobb számban terjednek el a korábbi sima, illetve csavart díszítéssel szemben, a medalionos palmettás mellett a rombuszhálós díszítések hazánkban is megjelennek.⁴

Az oszloptörzs, és a feltehetően hozzátartozó fejezet, templomon belüli elhelyezkedésére kis méretük adhat támpontot, amely kapubélletként való alkalmazásukat kizárja. A két kőfaragvány feltehetően egy új típusú szentélyrekesztő részét képezhette, a 12–13. század fordulóján készített a hildesheimi S. Michael templom és a kicsit későbbi halberstadti Liebfrauenkirche szentélyrekesztőjének felső, kisméretű oszlopsorához hasonlóan.⁵ (4. ábra)

¹ A bélletoszlopként való azonosítás a töredék mérete és teljes körbefaragottsága miatt sem valószínű.

² Aradi 2022, 161–162.

³ Ltsz. 55.987., Méret: 18,5x9,5x9,5 cm., 1150-1170, Tóth-Marosi, 1978. 174. no. 98.; Tóth 2010, 133. no. 17., <https://www.mfab.hu/artworks/33343/>

⁴ Tóth 2010, 152. No 35. A jáki apátsági templom nyugati kapuja jobb bélletének oszloptörzse, amelynek vastagsága 14,5 cm.

⁵ Marosi 1997, 82. 5. kép, 102. 5. kép. Hasonló szentélyrekesztőt kell elképzelnünk a pécsi dóm esetében is. Buzás 2013, 38–39.

1. ábra. Az oszloptörzs nézetei (Fotó: Balla Krisztián)

2. ábra. A megkopott kőtöredék (keret?) nézetei (Fotó: Balla Krisztián)

A kőfaragványok esetében kijelenthetjük, hogy a felületet kitöltő, részletgazdag, zsúfolt, antikizáló ornamentika, mind stílusjegyek, mind formakincs alapján egyértelműen a Székesfehérvár – Pécs – Somogyvár és újabban Ercsi csoporthoz való tartozásukat erősíti.⁶

A kőfaragványok egy mély aknaszerű gödörből kerültek elő lovagalakos kályhacsempe-töredékek és egy 1585-ös pénzérme kíséretében, ami alátámasztja azt a felvetést, hogy Zrínyi György 1594 tavaszán történt foglalása utáni planírozás és újjáépítéshez kapcsolható a kőanyag elföldelése. Az 1566-ban, Szigetvár elestét követően feladott

várat a török megszállta és megerősítette, majd 1567-től nahije központtá tette. 1568–1569-ben 379 fő őrséggel rendelkezett, 1570–1590 között az átkelési adózók között sorolták fel. 1577-ben már 225 lovasal és 300 gyalogossal bírt. Zrínyi György több támadást is intézett a vár ellen, 1574-ben és 1589-ben, de tartós sikert csak az 1594. március 22.-i támadás hozott, amiben Nádasdy Ferenc is részt vett főúri csapataival, így a magyar csapat létszáma a 7–10 ezer főt is elérte. Berzence kapitulációja után Csurgó irányába indultak tovább, ahol az őrség a várat felgyújtva idejében kivonult. Kanizsa elestéig, 1600-ig mind Berzence, mind Csurgó magyar kézen maradt, azonban ezt követően Zrínyi Miklós téli hadjáratáig a törökök bírták. 1619-ben Berzencén már újra nagy létszámú, 379 fős katonaság állomásozott, és mecsetjéről, fürdőjéről is hallunk.⁷ 1594-ben Csurgón a már akkor rommá változott

⁶ A csoport pontos datálását az ercsi bencés monostor alapítójának, Tamás nádornak 1186-ban, az apátság sekrestyéjében történt temetkezése jelenti. Marosi 2013. 71, 81. Egy másik támpont a somogyvári bencés monostor, ahol az 1091-es alapítás után, az alapítólevelének 1106. évi megerősítése idején már működött az apátság. Valószínűsíthető, hogy a pécsi és székesfehérvári kőfaragványok ezt megelőzően készültek.

⁷ Magyar–Nováki 2005, 38.

3. ábra. A pécsi oszloptörzs töredéke
<https://www.mfab.hu/artworks/33343/>

4. ábra. A hildesheimi S. Michael templom szentélyrekesztője
az oszlopsorral

templomának szentély- és sekrestyemaradványaiból kis templomot építettek a Szentlélek tiszteletére, azt alakította át 1731-ben Festetics Kristóf barokk stílusú templommá. Az átépítés során úgy tűnik, hogy az eredeti elpusztult falak vonalát nem minden esetben használták fel, mivel a barokk templom nem a megmaradt középkori torony tengelyében folytatódott.⁸

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Szigetvár elestének hírére az őrség által felgyújtott és felhagyott csurgói vár templomának anyagát a török felhasználta, részben helyben, mivel 1568-ban Thury György kanizsai főkapitány jelentésében megemlékezik a török által a település határában épített hevenyészett erődítmény meglétéről.⁹ A fenti adatok alapján valószínűsíthető, hogy a török kézre kerülés idején, 1566–1570 között termelték ki a romos vár, és benne a templom kőanyagát, és a kisebb csurgói erődítés mellett, a berzencei vár megerősítésére is felhasználták a maradványokat.

A fentiekből is kitűnik, hogy a Berzencén előkerült kőfaragványok egy időpontban, egy egységes koncepció és motívumkincs részeként készülhettek. Töredezettségük és másodlagos felhasználásuk miatt jelen állapotukban rekonstrukcióra csak kismértékben alkalmasak, de az ásatások folytatása során újabb kövek előkerülése várható, ami tovább gazdagíthatja ismereteinket.

Irodalom

- ARADI, Cs. 2022: A Berzencei vár ásatása során előkerült Árpád-kori oszlopfő és a fedlapjára bekarcolt táblajáték értelmezése és párhuzamai. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 8 (2022) 161–167. <https://doi.org/10.26080/krmkozl.2022.8.161>
- BUZÁS, G. 2013: A pécsi székesegyházak a románkorbán. *Altum Castrum* (2013) 1–43.
- KOZÁK, K. 1984: Korai sokszög záródású templomok megjelenése az ország középső és Ny-i részén. *Magyar Műemlékvédelem* IX. (1984) 73–114.
- MAGYAR, K. – NOVÁKI, Gy. 2005: *Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig*. Kaposvár
- MAROSI, E. 1997: *A középkor művészete I. 1000–1250*. Budapest
- MAROSI, E. 2013: *A romanika Magyarországon*. Budapest
- TÓTH, M. – MAROSI, E. 1978: *Árpád-kori kőfaragványok*. Katalógus. Budapest
- TÓTH, S. 2010: Román kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria régi magyar gyűjteményében. Budapest, 2010. A Magyar Nemzeti Galéria szakkatalógusai I/1.

<https://www.mfab.hu/artworks/33343/>

⁸ A hajó eredeti, Ny-i kapuja felett a lábodi temetőkaplnához hasonlóan kisméretű, élszedett körablakot találtak. Kozák 1984. 102-3.

⁹ Magyar–Nováki 2005, 43.

Adatok a Dráva vidék késő középkori és kora újkori kerámiaművességéhez (Terepbejárások a Dráva mentén)

RÓZSÁS MÁRTON

H-7570 Barcs, Krénusz J. u. 16., e-mail: rozsas.barcs@freemail.hu

Rózsás, M.: *Data for the late medieval and early modern ceramics art of the Drava region (Field trips along the Drava).*

Abstract: The author began exploring the archaeological sites of Barcs and its surrounding area in the mid-1970s. This work was of pioneering importance, as research of this nature and depth had not been carried out in this area before. In 1987, the scattered material collected during the visits was transferred to the Dráva Museum in Barcs (today the Dráva Museum of Public Interest). The value of the collection – in addition to its topographical importance – was also enhanced by the fact that it also included eras that were not or barely known from Somogy County. For this study, the following, 14–17th century sites focused on sites with (also) the location of former settlements: Barcs-Vukovári field, Barcs-Pusztabarcs, Barcs-Szelistye, Barcs-Szili-tanya, Barcs-Drávaszentes-Kenderföld, Barcs-Somogytarnóca-Kistarnóca, Barcs-Somogytarnóca-Alsógyörgyös, Komlósd-Szölőhegy. The presented 13/14–17th century sites are important elements of the medieval settlement network in the area, and their finds significantly help to learn about the characteristics of late medieval and early modern pottery in the Dráva countryside, a topic that has barely been explored in Hungarian ceramics research.

Keywords: field trips, archaeological sites, earthenware pots, Balkan ceramics

Bevezetés

Barcs és környéke kutatásának középpontjában 1989-től a barcsi oszmán palánkvár állt, ugyanakkor tágabb környezetében a többé-kevésbé rendszeres topográfiai kutatások már csaknem két évtizeddel korábban megindultak.¹ A szóban forgó térség egy részén az 1970-es évek közepén történtek terepbejárások a lelőhelyek felkutatására. Ez a munka leginkább a Barcstól észak-északnyugatra eső területre terjedt ki: Jankovich-B. Dénes a Rinya völgyének régészeti lelőhelyeit vizsgálta szisztematikusan.² Megállapításai alapvetőek, de azok az újabb kutatások nyomán ma már bővíthetők és finomíthatók. Barcs és szűkebb környéke régészeti lelőhelyeinek felderítéséhez 1974-ben kezdtem hozzá. Ez a munka úttörő jelentőségű volt, mivel korábban ilyen jellegű és mélységű kutatást ezen a területen még nem végeztek.³ A lelőhelyek a Barcs környéki településtörténet megismeréséhez fontos adatokkal szolgálnak, és – bár szerepelnek Magyarország közhiteles

lelőhely-nyilvántartásában – eddig nem kerültek be kellő súllyal a szakirodalmi köztudatba.

Kutatástörténet és módszer

Az általam Barcs és környékének meghatározott, mintegy 220 km² nagyságú terület egy – Barcs, mint középpont köré húzott – 10–15 km-es sugarú félkörön belül helyezkedik el. (1. ábra) Északi határa körülbelül Csokonyavisonta magasságában húzódik, déli oldalán a Dráva alkot természetes határt. A vizsgált terület mintegy egyharmadát régészeti megfigyelésre alkalmatlan erdő, nádas, mocsaras öntésterület borítja. Különösen a Dráva egykori árterületén lévő bozótos, valamint a Barcstól keletre lévő futóhomokos, erdős felszín jelentett nehézséget a bejárások során. E területek vizsgálata mégis igen fontos, mivel több esetben bebizonyosodott, hogy a futóhomokkal borított felszín alatt olykor stabilabb talajtípus, agyag vagy lösz található. Az eddigi bejárások tapasztalatai szerint egyes történelmi korszakok népessége (pl. késő avar kor, kora Árpád-kor) szívesen telepedett meg a mocsaras

1. ábra. Lelőhelyek

1. Komlósd-Szölőhegy, 2. Somogytarnóca-Alsógyörgyös,
3. Somogytarnóca-Kistarnóca, 4. Drávaszentes-Kenderföld,
5. Barcs-Vukovári mező, 6. Barcs-Szili-tanya,
7. Barcs-Pusztabarcs, 8. Barcs-Szelistye

¹ A tanulmány a „Településtudományi és környezettörténelmi kutatások a Dél-Dunántúlon, 1300–1700” c. OTKA projekt (K 72231, 2008-2013, projektvezető: Kovács Gyöngyi) keretében készült. A leletanyag táblái az MTA Régészeti Intézetében (ma HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet) adattárában található. Fotó: Rózsás Márton, Fazekas Fanni, Rajz: Éber Magda, táblaszerkesztés: Éber Magda. Köszönettel tartozom Kovács Gyöngyinek, aki cikkem megírására biztatott és hasznos tanácsaival segítette munkámat.

² Jankovich-B. 1976.

³ Németh 2010, 44.

környezetből olykor csak alig kiemelkedő szárazulatokon, tehát ezek vizsgálata sem hanyagolható el.⁴ Több lelőhely esetében változatos Árpád-kori leletanyag is mutatkozott a felszínen (pl. Vukovári mező), azonban ezeknek a leleteknek az aránya valamennyi lelőhelyen csekély.

Terepbejárásaimat több-kevesebb rendszerességgel, a mezőgazdasági munkák függvényében, többnyire kora tavasszal és késő ősszel végeztem, a Somogy Megyei Múzeum régészeinek szakmai segítségével.⁵ Műszeres (GPS) adatfelvételre akkor még nem volt lehetőségem, csak a terepi adottságok szerint dolgozhattam, a lelőhelyek pontos helyét 1:25.000 léptékű térképen rögzítve. A bejárások során törekedtem arra, hogy egy-egy lelőhelyről az ott előforduló leletanyag mind teljesebb skáláját gyűjtssem be. Mindez hasznosnak bizonyult, hisz a lelőhelyek egy része mára már nagyon nehezen azonosítható a terepen. Az egykor viszonyítási pontokként használt tereptárgyak ugyanis megváltoztak, a dűlőutak többségének nyomvonala áttevődött, vagy maga az út is eltűnt, a távvezetéseket sok esetben áthelyezték. A lelőhelyek állapotában is komoly változások történtek az elmúlt évtizedek alatt. Számos helyet erdősítettek vagy kaszálóként hasznosítanak, így további megfigyelésekre már hosszú ideig nincsen mód. Más helyeket az intenzív mezőgazdasági művelés, a mélyszántás és az altalajlazító használata tett tönkre. Viszonylag jól kutatott, de korántsem teljesen felderített Barcs, Barcs–Drávaszentés, Barcs–Somogytarnóca, Komlósd és Péterhida környéke, a vizsgált területen belül fekvő további községek, így Drávataamási, Drávagárdony, Darány, Istvándi, Szulok és Csokonyavisonta további lelőhelyeinek felkutatása a jövő feladata lesz.⁶ Csak érintőlegesen vizsgáltam Babócsát és közvetlen környékét, mivel ott az évekig folyó kutatások során ez már elkezdődött, és részben meg is történt.⁷ A bejárásaim során gyűjtött szórványos anyag 1987-ben a barcsi Dráva Múzeumba került (ma Dráva Közérdekű Muzeális Kiállítóhely).⁸ A gyűjtemény értékét – topográfiai jelentősége mellett – az is emelte, hogy Somogy vármegyéből addig nem, vagy alig ismert korszakok is megjelentek benne.

Jelen tanulmányhoz a következő, 14–16/17. századi leletanyaggal (is) rendelkező lelőhelyekre – hajdani települések helyszínére – fókuszáltunk (vö. térkép): Barcs–Vukovári mező, Barcs–Pusztabarcs, Barcs–Szelistye, Barcs–Szili–tanya, Barcs–Drávaszentés–Kenderföld, Barcs–Somogytarnóca–Kistarnóca, Barcs–Somogytarnóca–Alsógyörgyös, Komlósd–Szőlőhegy. Közülük kisebb volumenű régészeti feltárás Barcs–Vukovári mező és Barcs–Pusztabarcs lelőhelyeken folyt, ez utóbbi helyszínen – melyet egy homokbánya mára már megsemmisített – csupán leletmentésre, néhány objektum feltárására volt mód.

Települési környezet

Valamennyi vizsgált középkori-kora újkori településhely állandó vízfolyások mellett, több esetben azokkal szinte körülvéve helyezkedett el. Bár a terület korabeli hidrológiai viszonyait kevésbé ismerjük, a jelenlegi terepalakulatok alapján több, azóta megszűnt kisebb időszakos vagy állandó patakkal is számolhatunk. A 2. katonai felmérésen (1826–1866) ezek részben még azonosíthatók. Természetesen a Dráva, mint meghatározó vízfolyás uralta a környéket, a számos mellékág által közrefogott ártéri szárazulatok, dombok is kiváló, védett települési környezetet kínáltak. Szinte valamennyi régészeti lelőhelyen megfigyelhető, hogy nem csak egy korszak leletei fordulnak elő. A különböző korszakokból származó leletek alapján jól látszik, hogy a megtelepedés helyszíneinek kiválasztási elvei évezredekken át szinte változatlanok: vízközeli, de az áradásoktól védett magaslat vagy térszín, a gazdálkodásra alkalmas terület nagysága, az utak közelsége vagy érintő volta, illetve az átkelőhelyek megléte volt a meghatározó. Jellemző még a terület középkori településképére a viszonylag sűrű, de kisméretű falvak hálózata, csak néhány lelőhely esetében következtethetünk jelentősebb nagyságú településre.⁹ Megállapítható volt, hogy a középkori falvak közül néhánynak az élete az Árpád-korban indult, és a 16. század közepén megszűnt. A pusztulás oka az oszmán hadjáratok és terjeszkedés (az 1532-es hadjárat, Babócsa 1555-ös és Szigetvár 1566-os eleste), mivel a környéket az oszmán hadak Dráva menti felvonulási útvonala érintette. Csupán néhány település élt a hódoltság alatt is, élte túl vagy települt újra. Az ismert lelőhelyek közül Barcs–Pusztabarcs és Barcs–Somogytarnóca–Kistarnóca sorolható e körbe, ahol ezt az írott források mellett a helyszínen előkerült 17–18. századi kerámiák is alátámasztják.

A bemutatott 13/14–16. századi lelőhelyek fontos elemei a környék középkori településhálózatának, leletanyaguk pedig jelentős mértékben segíti a Dráva-vidéki középkori, kora újkori kerámiaművelés jellemzőinek megismerését, mely téma a magyarországi kerámia kutatásban máig fehér foltnak számít.¹⁰ E Barcs környéki középkori leletanyaggal egyúttal kiegészíthetjük azt a képet is, amely a Berzence környéki terepbejárások idején gyűjtött kerámialeletekből rajzolódott ki. Hangsúlyozni kell, hogy a kerámia mellett változatos az egyéb leletanyag is. Feldolgozandó téma például a térség középkori vasművelése, amire a lelőhelyeken előforduló, helyenként jelentős mennyiségű vassalak utalhat.¹¹

4 Több esetben késő avar kori és kora Árpád-kori kis vasolvasztó leleteket találtunk ezeken a helyeken.

5 Költő László, Honti Szilvia és Németh Péter Gergely segítségét, útmutatásait ezúton is köszönöm.

6 Rózsás Márton: Régészeti adatok Barcs és környéke történetéhez. Barcs, 1987. Dráva Múzeum adattára (a továbbiakban Adattár) 328–87.

7 Lásd Magyar Kálmán vonatkozó közleményeit és tanulmányait a Somogyi Múzeumok Közleményeiben. Lásd még Arató Béla: Babócsa régészeti lelőhelyei. Kézirat. 1982. Adattár. 164–87; Jankovich-B. 1976.

8 A terepbejárásokból származó anyagok részben leltározottak.

9 Elsősorban Barcs–Vukovári mező, Barcs–Pusztabarcs és Barcs–Szilítanya lelőhelyekre gondolunk.

10 Vö. pl. Magyar 1978; Magyar 1994; Magyar 1996; M. Aradi – Rózsás 1994; Kovács 1998.

11 2004-ben Barcs–Tarcapuszta lelőhelyen Költő László végzett szondázó ásatást, ahol egy kisebb, kora középkori vasolvasztó telep nyomai kerültek elő. Sajnos a telepet a mezőgazdasági művelés csaknem teljesen tönkretette. Csokonyavisonta–Nagypuszta és Barcs–Somogytarnóca–Kistarnóca lelőhelyen is jelentős mennyiségű vassalak mutatkozott a felszínen. Rózsás 2018, 313.

Lelőhelyek

Barcs–Vukovári mező

A Barcstól északnyugat felé, Barcs és Barcs-Drávaszentes között elterülő mezőrészen található romterületet a hagyomány sokáig a barcsi vár (és a középkori Barcs)¹² helyének tartotta. Az 1992-ben folytatott régészeti kutatások viszont azt bizonyították, hogy egy templommal is rendelkező középkori település – valószínűleg az 1467-ben Barcs, Babócsa és Tarnóca környékén említett *Valko* – maradványai találhatóak a mező földje alatt.¹³ Először az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék említi *Volko* falu plébániáját, akkor papja 3 nagy dénár egyházi tizedet fizetett. 1360-ban, egy peres ügyben *Volko* falu piacáról olvashatunk. 1460-ban Marczali István, 1467-ben a keményfalvi Török család a birtokosa. Ekkor egy oklevél már oppidum *Walko*-ként említi, azaz mezővárosi kiváltságokkal rendelkezhetett. Valószínűsíthető, hogy a Dráva-menti kereskedelmi útvonalak is érintették. Az utolsó ismert okleveles adat a településről 1495-ből való, ekkor adományozta II. Ulászló Báthory Györgynek és Andrásnak többek között *Arannyas*, *Bewlchew*, *Barch*, *Walko* falvakat. Ezután nevével már sem a magyar, sem a török adóösszeírásokban nem találkozunk. Valószínűnek látszik, hogy az első török hadjáratok során elpusztult, és többé nem is települt újra.¹⁴ A helyszínen 1992-ben Aradi Csilla végzett régészeti kutatást, feltárta a középkori falu gótikus templomának maradványait és a körülötte fekvő temető kis részletét.¹⁵ A templom románkori előzményekkel (íves szentélyzáródás) rendelkezett, falait kívül idomtégla párkányzat, belül festett falfelületek díszíthették. A körülötte fekvő temetőt a kutatás csak kis részben érintette, a településből pedig egyetlen objektum sem került feltárára. A jelen tanulmányban közölt leletanyag saját, az ásatást megelőző, 1974-től végzett terepbejárási gyűjtéséből való. A késő középkori leletek között kavicsos soványítású, kézi korongolt, zömében barna színű fazekak enyhén, illetve erősebben tagolt peremtöredékei, egy vörös anyagú bevagdosott díszű korsófül, egy világos alapon vörössel festett edényoldal, és néhány finoman iszapolt, fehér engobbal bevont pohártöredék (alj, oldal) található. 1986-ban, a területet átvágó közműárok metszetében több Árpád-kori és 15–16. századi objektumot (gödöröt?) is megfigyeltünk, az utóbbiakból kerültek elő a III. táblán bemutatott leletek, melyek közül kiemelendő egy különlegesen szép, fehér festésű geometrikus motívummal díszített edényváll. A szórványos anyagban a kerámián kívül változatos fémanyagot is találhatunk, késeket, vereteket, nyílcsúcsokat, szegeket, brosslakatot, harangtöredéket stb.¹⁶ (2. ábra)

Barcs–Pusztabarcs

Egy Barcstól északnyugatra mintegy 3 km távolságra emelkedett, napjainkra nagyrészt már elhordott domb te-

2. ábra. Barcs-Vukovári mező. Valkó mezőváros templomának feltárása. 1992.

ületén helyezkedett el a lelőhely. A Dráva régi mellékágai közül kiemelkedő magaslat a környék emberi megtelepedésre leginkább alkalmas helye lehetett egykor. (3. ábra) A domb régóta ismert régészeti lelőhely volt, ahonnan a rézkortól a 19. század közepéig terjedő időszakból ismerünk leleteket. Ezek tanúsága szerint itt lehetett a régi Barcs helye.¹⁷ Egy 1231. évi, a térség akkori településeit említő oklevélben Barcs még nem szerepel¹⁸, 1389-ben a segesdi királynéi birtok tartozéka. Zsigmond király 1417-ben az egész segesdi uradalmat Marczali Dénesnek adományozta. A falu 1495-ben Báthory István nádor tulajdona lett. Az oszmán fennhatóság alatt lévő Barcsot 1598-ban Nádasdy Ferenc szerezte meg, aki hozzákapcsolta szentgyörgyi (Zalaszentgyörgy) uradalmához. (1677-ben Barcs ezzel az uradalommal került a Széchényi-család kezére). 1566-ban Szigetvár elestével Barcs is oszmán uralom alá került, az oszmánok 1567-ben a település határában, a Dráva partján palánkvárat építettek. A település lakóiról és adóiról a magyar adójegyzékek mellett az 1579. évi szigetvári szandzsákösszeírás is fontos adatokat sorol. A régi Barcs 1664 után elnéptelenedett (egy 1671. évi jegyzékben Barcs már nem szerepel), azonban a 17. század végén újratelepült, de

3. ábra. Barcs-Pusztabarcs, a középkori Barcs helye. 1980.

12 Pl. Pesty Frigyes a barcsi előljáróság közlése alapján még úgy tartotta – tévesen –, hogy a Vukovári mezőn fekvő Barcs középkori települése, melynek lakói csak a török háborúk idején menekültek a mocsarak, erdők, folyók által védett új helyszínre (Pusztabarcs). Pesty 2001, 39–42.

13 Pesty 2001, 39–42. „Vukovári mező, [...] még máiglan is találni templom maradványából téglákat, alig képes a paraszt szántani.”

14 M. Aradi 2016, 198.

15 A témáról bővebben: M. Aradi – Rózsás 1994, 95–104.

16 Adattár 383–87.

17 Jankovich-B. 1976, 6–7.

18 Barcs történetének összefoglalását, a forrásokat lásd: Rózsás 1979., Vö. Jankovich-B. 1976, 6–7.

már más helyszínen. A középkori és hódoltság kori Barcs maradványait rejtő dombon az 1970-es évek eleje óta végeztem bejárásokat, majd 1983-tól kísértem figyelemmel a homokot kitermelő bánya terjeszkedését.¹⁹ Több esetben sikerült objektumokat megfigyelnem, azaz gödrök, házak, tűzhelyek maradványait.²⁰ A Rippl-Rónai Múzeum leletmentő ásatása késő bronzkori, kelta és késő avar kori leleteket eredményezett.²¹ A lelőhely mára – mint szó volt róla – teljesen elpusztult. (4. ábra)

4. ábra. Barcs-Pusztabarcs. Gödör metszete a homokbánya falában. 2002.

A felszíni gyűjtésből származó 13–17. századi cserepek mellett objektumokból származó leleteket is ismerünk: egy 15–16. századi gödör, egy török kori gödör és egy török kori ház zárt anyagából válogattunk. A középkori (15–16. századi) gödörben a kézi korongon készült fenék-bélyeges és gyorskorongon készült tagolt peremű fazekak, valamint sütőharangok töredékei mellett finomárkúnt fehér engobbal bevont, részben vörössel festett edényoldalak is voltak. (5. ábra). A hódoltsági anyagban kézi korongon készült fazekak, fogaskerékkel gazdagon díszített korsóoldalak, belül hullámvonallal díszített, illetve metszett fogógombos fedők töredékei is vannak, sőt egy-egy mázas török edény (tál és kiöntőcsöves török korsó) töredéke is előfordul. A gödöranyagban a kézi korongolt fazekak mellett írókás díszítésű tálak darabjai és egy ónmázas korsófül is megjelenik.²² (6. ábra) A hódoltsági anyag jelentőségét részben az adja, hogy a közeli oszmán erősség leleteivel egyeznek, ami a település és a vár kapcsolatára utal.²³ Az egyéb leletek közül említést érdemel egy nagyméretű horog, mely a közeli Szilitanya lelőhelyen talált szigonnyal együtt a drávai halászat korai emléke.

Barcs–Szili-tanya

A lelőhely Barcstól nyugatra 3,5 km távolságban, Pusztabarcs közelében, attól északnyugatra, egy egykori

5. ábra. Barcs-Pusztabarcs. 15–16.sz-i gödör kibontva. 1996.

6. ábra. Barcs-Pusztabarcs. Hódoltság kori gödör kibontva. 1999.

Dráva-ág mellett lévő, ma már elbontott tanya helye mellett található. Mivel a területet hosszú ideig csak legelőként hasznosították, az 1970-es évek elején bevonták a művelésbe, ennek nyomán gazdag leletanyag került elő a területen, az őskortól a római koron át a 16. századig terjedő időszakból. A lelőhely a Dráva egyik, a 18. század végén levágott kanyarulatának részben már feltöltődött, csak időszakosan vízzel borított maradványa mellett található. A hely másik neve Netecs, mely a horvát eredetű *ne teče* – „nem folyik” szóból származik. Kérdéses, hogy a faluhelyet összefüggésbe hozhatjuk-e az e tájon 1495-ben említett *Nethech* faluval.²⁴

1979-től végeztem a lelőhelyen bejárásokat, mely eredményeként jelentős és változatos kerámiaanyag került elő. Változatos fazékperemeket és fedőmaradványokat, színes mázas majolikátöredékeket, vörössel festett vászonedények és fehér engob bevonatos pohártalpak darabjait, továbbá nagyszámú agyaggolyót gyűjtöttünk. Az egyéb leletek közül számos vaseszköz (kések, szigony stb.), címeres bronztöredéket, gótikus tollas buzogányfejet, bronz övcsatot kell megemlítenünk.²⁵ Különleges darab egy bepecsételt rozettákkal díszített, török kori cseréppipa.

19 Az 1983-ban nyitott homokbánya a már megszűnt Mészhomok Téglagyár anyaggyerő helye volt.

20 Adattár 387–87.

21 Honti Szilvia leletmentése, 1988. Adattár 1049–97.

22 Rózsás Márton leletmentése. Adattár 1038–96, 1126–99, 1135–99.

23 Kovács – Rózsás 2010, 621–642.

24 MNL OL DL 20306.

25 Adattár 385–87.

Barcs–Szelistye

A lelőhely Barcs belterületén található, a mai Jókai M. utca–Petőfi S. utca–Széchenyi utca–Kossuth Lajos utca–Mátyás király utca és a Rinya patak által határolt területen. Az 1866. évi kataszteri térképen *Selistje* néven szerepel.²⁶ A terület napjainkban nagyrészt már beépített, de a művelt részeken, elsősorban a kertekben apró késő középkori kerámiatöredékek gyűjthetők.²⁷ A meghatározható leletanyagban többségében tagolt fazékperemek találhatóak, az egyiken bekarcolt X jel látható. A finomkerámia közül kiemelhetjük egy engobos kancsó fonott technikával készített fülét (18. tábla 8.). A lelőhely azért is figyelemreméltó, mert Barcs belterületén jelenleg ez az egyetlen régészeti-egyenként azonosítható középkori faluhely.²⁸ A leletanyag alapján úgy tűnik, hogy a település a 16. század első felében pusztult el. A területtől északra (kb. 500 m-re), a Deák Ferenc utca 21. sz. ház telkén 1974–1977 között melléklet nélküli sírokat találtak. Talán itt kereshetjük a falu temetőjét (?).²⁹

Komlósd–Szőlőhegy II.

Komlósd temetőjétől északra, a Malomárok árterébe nyúló félsziget fennsíkján az őskor több korszakának leletei mellett egy 13–16. századi település nyomai is előbukkantak. Komlósdot a 15. században a Marczaliak, majd a Báthoryak birtokolták, az oszmán kori magyar és török összeírásokban is szerepel. 1561–1582-ben pusztta. 1598-tól – Barcshoz hasonlóan – Nádasdy Ferenc birtoka.³⁰ A lelőhely mellett lévő, valószínűleg kora újkori, őrhelyként funkcionáló kis földvárát („Báthory-domb”) részben már elhordták.³¹ A településhelyen 1979-től gyűjtött anyag kisebb része Árpád-kori, nagyobb része a 14–16. századra jellemző kerámia, különböző fazekak peremei (egy darabon bekarcolt X jel), vörös festéssel díszített edényoldalak, és néhány színes mázas fajansztöredék. Az egyéb leletanyag között kisebb bronztárgyak, kések fordulnak elő.³² A település a hódoltság korában a leletanyag alapján nem élt (vagy alig vegetált).

Barcs–Somogytarnóca, Kistarnóca

Barcs–Somogytarnóca határában, a mai Kistarnóca-pusztától keletre, a Kapaszkodó-folyás melletti földnyelven középkori, késő középkori település nyomai kerültek elő, talán az 1467-ben említett *Kystharnocza* falut kereshetjük itt.³³ A falu egyike azon kevés településeknek, melyek élete valószínűleg folytatódott a török korban, ezt a leletanyag is megerősíteni látszik. A terület keleti részén lévő kiemel-

kedesen, a szántásban intenzív téglá- és habarcstörmelék, sok mésszel rakott alapfal-maradványok, emberi csontok jelezték a feltételezhető templom helyét. A területet ma telepített erdő borítja.³⁴

A leletanyagra – a nagyon kevés Árpád-kori cserép mellett – leginkább a 15–16. századba sorolható egyszerűen tagolt fazékperemek a jellemzők, közülük említést érdemelnek azok, melyeket hullámvonalal és pontbeszúrással, illetve hullámvonal köteggel díszítettek. Kisebb számban jelen vannak az engobos és a vörös festésű asztali kerámiák töredékei is. A hódoltság korát idézi egy török talpas tál peremtöredéke, valamint a redukált égetésű korsó- és egy korra jellemző fedőtöredék. Az egyéb leletek közül egy vas buzogányfejet, kést és lakatokat emelhetünk ki. 1982-ben, a terepbejárás idején, egy kisebb területen jelentős mennyiségű vassalakat is megfigyeltem.³⁵

Barcs–Somogytarnóca, Alsógyörgyös

A lelőhely Barcs–Somogytarnócától északnyugatra, az alsógyörgyösi sertésteleptől északkeletre, a Györgyös-patak egykori – a terepbejárás idején (1979) még élő – két ága közötti részen (akkor homokbánya) terült el, ma már nagyrészt elpusztult. A neolitikumtól a 16. századig terjedő, különböző régészeti korszakok leletanyaga volt gyűjthető.³⁶ Valószínűleg az 1467-ben *Kystharnocza*val együtt említett Györgyös falu állhatott itt.³⁷ A lelőhelytől délnyugatra, csekély távolságra található az ún. „Törökdomb”, ahol 1973-ban melléklet nélküli sírok kerültek elő homokbányászat közben.³⁸ A lelőhelyen az Árpád-kori kerámia mennyisége is jelentős, melyek a területen végzett homokbányászat és tereprendezés során bukkantak elő. Néhány esetben ezeket egy-egy objektumhoz kötődően is sikerült megmenteni.³⁹ A 15–16. századi kerámia az előbbieken tárgyalt lelőhelyek anyagával teljes hasonlóságot mutat.

Barcs–Drávaszentés, Kenderföld

Barcs–Drávaszentésen, a Györgyös-patak hídjától északra, 500 m-re, a patak jobbpartjára lejtő hajlaton őskori és középkori telepnyomok találhatóak. Jankovich-B. Dénes egyik feltételezése szerint az írott forrásokban a 13–16. században említett *Zederegh/Zederygh* falu helye lenne.⁴⁰ A késő neolitikumtól a 16. századig terjedő, különböző régészeti korszakok anyagát 1979-től gyűjtöttem a felszínen.⁴¹ Ezekből említésre méltó egy késő középkori fenékbélyeges fazékalj és egy perembélyeggel ellátott bécsi grafitos fazék pereme. A lelőhely mellett, a Kenderföld délnyugati részén, a patak árteréből kiemelkedő természetes, de vélhetőleg védelmi célokra átalakított kisebb domb található. Talán eredetileg a középkori településhez kapcsolódó váracská lehetett itt, melyet a kora újkorban feltehetően őrhelyként még használhattak. Leletanyag nem található rajta, a domb egy részét az idők folyamán elhordták.⁴²

26 Pesty 2001, 39–42. „Mező Szelistye onnét vette nevezét e szántó dűlő, mert Szelo falu horvátul török lakhely volt, török uralkodása alatt.”. Lásd még: „Barcs múltjából”. Drávavölgye.1926.04. 25. – Barcs 1866. évi színes birtokvázlata. Dráva Közérdekű Muzeális Kiállítóhely. Tört. Gyűjt. Ltsz. 90.192.1.

27 Dráva Közérdekű Muzeális Kiállítóhely. Régészeti Gyűjt. Ltsz. 99.7.1–27. 2014-ben, közműárok ásása során újabb középkori leletek kerültek elő.

28 1963-ban, az egykori Bajcsy-Zs. E. u. 31–33. sz. házak kertjeiben is gyűjtöttem szórványos középkori kerámiatöredékeket, ezek azonban néhány darab kivételével mára elvesztek.

29 Adattár 328–87.1/4.

30 Jankovich-B. 1976, 13.

31 A terület történeti forrásairól és a várról lásd Magyar–Nováki 2005, 82.

32 Adattár 328–87/20/2.

33 MNL OL DL 88.444

34 Adattár 328–87.

35 Rózsás 2018, 313.

36 Adattár 390–87.

37 MNL OL DL 88.444

38 Rippl-Rónai Múzeum adattára. VI/24/1–3.

39 Dráva Közérdekű Muzeális Kiállítóhely. Régészeti Gyűjt. Leltározatlan.

40 Jankovich-B. 1976, 8–9.

41 Adattár 328–87/18.

42 Rózsás 2006b, 247–252.

A kerámialeletek általános jellemzői

A tárgyalt lelőhelyek leletei egy viszonylag kisebb térség kerámiahasználatát, kerámiaművességét reprezentálják, ami – a sok hasonlóságot, egyezést is figyelembe véve – alapot ad arra, hogy az anyagot egyben értékeljük. Szembetűnő, hogy a vizsgált lelőhelyek többségének anyagában funkcionálisan és tipológiailag is nagyrészt megegyező kerámiák fordulnak elő, ami talán a készítési, illetve a beszerzési hely azonosságára is utalhat. Számos töredéknek a petrográfiai vizsgálata is megtörtént, melyek nyersanyaga a Dráva-vidékre jellemzően nagy változatosságot mutat.⁴³

Főzőedények

A 14–15. századra jellemző főző- és tárolóedények (elsősorban fazekak) többnyire barnás-szürke, szürke, narancs vagy téglaszínűek, anyaguk a Dráva-mentére jellemző, folyami eredetű csillámos, szürke homokkal kevert. Technikaileg jól kivitelezettek, bár még lassú korongon készülhettek – erre utal a fenékbélyeg, illetve az ugyancsak gyakran előforduló, a korongra tapadást megakadályozó homok alászórás vagy alátét nyoma. Az edények teste kihasodó, talpuk szűk, némely darab a vállnál a legszélesebb. Peremük általában egyszerűen, sekélyen tagolt, belső részük fedőhöz igazított, átmérőjük változó. A perem külső részén olykor egy- vagy többsoros hullámvonal, rádlizás, betűzdelt pontsor, néha a kettő kombinációja alkotja a díszítést (1. tábla 2, 3.) (3. tábla 3.) (22. tábla 2, 3, 5.). Kisebb számban előfordul az ujjheggyel benyomva díszített perem is (2. tábla 6.) (6. tábla 8,10.) (16. tábla 2, 4, 5.). Díszítésük a vállon kezdődő, és a testen körbefutó csigavonal, olykor hullámvonallal kombinálva. A rádlizott díszítés ritkább (4. tábla 5.) (22. tábla 1,6.) (23. tábla 4.). A fazekak egy része teljesen dísztelen, de előfordul a bordázott test is. A nagyméretű tárolóedények anyaga durvább, a soványítást apró szemű sóderrel vagy kőzúzalékkal végezték.

A 14–15. századi anyagban markánsan elkülönülő csoportot alkotnak azok a fazéktöredékek, melyek anyagukban, de főként formájukban és készítés-technikájukban is különböznek a fenti típusoktól. Ezek csaknem valamennyi tárgyalt lelőhely anyagában megtalálhatók, de számuk az egyéb töredékekhez mérten jóval kisebb. A töredékek színe barnás vagy szürkés, színük néha kívül-belül eltérő, anyaguk finom vagy durvaszemű csillámos homokkal kevert, füstagságuk egyenetlen. Jellegzetesen széles, enyhe ívben, vagy olykor szögben kihajló peremük alig vagy egyáltalán nem tagolt, a perem éle hornyolt, a perem belső része néha többszörösen is síkozott. Átmérőjük 15–20 cm körüli. Fedőhorony ritkábban fordul elő rajtuk. A perem és a „nyak” találkozásánál olykor sekély árkok fut körbe. Valamennyi darab kézi (lassú) korongon készült, a hurkatechnika nyoma több töredéken felismerhető. Zömében dísztelenek. Talpukon legtöbbször homok alászórás nyoma, olykor kereszt alakú fenékbélyeg is van (2. tábla 7.) (4. tábla 9.) (8. tábla 8.) (14. tábla 4, 5, 7, 8, 9.) (18. tábla 3.) (19. tábla 4.) (21. tábla 2.) (23. tábla 5.). Több lelőhelyen előfordulnak nagyon hasonló, közel

azonos peremkiképzésű darabok, melyek talán egyazon műhely termékei lehetnek (4. tábla 9.) (14. tábla 4.) (18. tábla 3.).⁴⁴

Különleges darabok azok a mindkét fazéktípusnál előforduló peremtöredékek, melyek belső felén bevágott vagy bekarcolt, egy vagy két X alakú jegy található. Ezeket ron-táselhárító jegyként, tulajdonjegyként, de akár mester- vagy műhelyjegyként is értelmezhetjük (18. tábla 7.) (19. tábla 2.).⁴⁵ A peremek élén ritkán – feltehetően díszítő funkcióval – X alakú, vagy szabálytalan bevágódás látható (3. tábla 2.) (9. tábla 8.). Minden lelőhelyen előfordulnak egy sajátos javító technika nyomait mutató töredékek. A repedt fazekak falát a repedés két oldalán átfúrták, majd valószínűleg dróttal összehúzták (4. tábla 3.) (20. tábla 12.).

A 16. század első felére keltezhető, gyorskorongon készült fazekak vékony falú, sárgás színű, jól korongolt és égetett darabok. Keskeny peremük vagy többszörösen, néha élesen tagolt, vagy ívelten aláhajló, alávágott. Tes-tük tojásdad, az alj felé szűkülő, vállukon olykor finoman bordázottak. Talpukon többnyire látható a korongról való levágás nyoma. Általában dísztelenek, de szabálytalan, vagy ívelt vonalakkal álló vörös festés előfordul (2. tábla 10.) (24. tábla 6,7.) (2. tábla 5,10.) (3. tábla 1,2.) (6. tábla 4,9,11.) (8. tábla 4.) (9. tábla 4,6.) (17. tábla 1-11.) (18. tábla 10,11.) (20. tábla 5,7,8,10-15.) (22. tábla 7,8.) (23. tábla 9,10,11.). Mázas darabot nem találtam.

A hódoltság kori fazekak többsége az ún. „balkáni jellegű” kerámia körébe tartozik, különböző méretű fazekak perem-, fal- és talptöredékei kerültek elő. Valamennyi darab kézi korongolással készült, színük a feketétől a sötétbarnaig változik, anyaguk durvaszemű homokkal kevert. Jellemzőjük a kihajló, egyszerűen tagolt, fedőhoronnyal ellátott perem, a szűk nyak és az erőteljes váll, a széles talp. Többségük dísztelen, néhány darabnál a vállon csigavonal fut körbe. A kisebb méretű példányoknál előfordul a vállon bekarcolt hullámvonal, olykor a két elem kombinációja is (11. tábla 1,2,3.) (12. tábla 1,2.).⁴⁶

Fedők

A késő középkori fedők két típusát lehet megkülönböztetni. Az egyik kézi korongon formált, barnás, homokkal erősen kevert anyagú, durva kivitelű, csonkakúp alakú. Felületük sem kívül, sem belül nincsen jól elsimítva. A fedő gombja mindig lapos, korong alakú (2. tábla 9.) (14. tábla 3.) (22. tábla 13.). A másik, későbbi típus lapos, tányérszerű, szürkésbarna vagy sárgás színű, jól korongolt. Ezek már gyorskorongon készültek, anyaguk finom homokkal kevert, felületük kívül-belül egyformán elsimított, díszítés nem található rajtuk. Peremélük belül, de olykor kívül is hornyolt (6. tábla 1.) (14. tábla 2.) (20. tábla 6.). A levágás nyoma a fedőgomb tetején látható, tehát a fedő palástját a gombra építve húzta fel a fazekas.

A hódoltság kori fedőtöredékek többsége a kézi korongon készült, harangos testű, belül simított, kívül szik-kadt állapotban késsel formára faragott balkáni típusú fe-

44 Hasonlókat közöl S. Salajic 2010, 353–359.

45 Rózsás 1993, 50–58.

46 A hódoltsági területek kézi korongolását kerámiájára az 1950-es évektől figyelt fel a szakma, elsősorban Fehér Géza és Gerő Győző kutatásai nyomán. Fehér 1959, 103–151., Gerő 1975, 200.

43 Kreiter–Pánczél 2016, 95–132.

dők csoportjába tartozik. Anyaguk finom homokkal kevert, színük a barnától a kormos-feketéig változik. Díszítésük a palást ferdére vágott pereme mentén belül bekarcolt, egy vagy többsoros hullámvonal. Fedőgombjuk sajátos, a téglatest vagy kocka alakú gomb felső lapjának két oldalból félszázaz állapotban V alakú szeletet vágtak ki, majd a két oldallapot átfúrták. Ez az átfúrás olykor csak jelképes, mivel a két oldalról megkezdett furat néha nem ér össze.⁴⁷ Találunk olyan fedőgombokat is, melyeknél fordított csonkakúpból négy vagy öt kimetszéssel kereszt vagy csillag alakot alakítottak ki (11. tábla. 7, 8, 9.) (12. tábla 3.) (22. tábla 10, 14.).

Asztali edények – ivóedények, tálasedények

A 14–15. századi asztali (tálaló és étkező) edényeket leginkább korsók, kancsók és poharak (kupák) töredékei képviselik. A korsótöredékek anyaga barnás színű, anyaguk finom homokkal kevert. Felületük fehér engobbal bevont, melyen vörösbarna és fekete színekkel felvitt, geometrikus mintájú festés nyomai láthatók (3. tábla.10.) (5. tábla. 5, 6, 7.) (15. tábla. 4–11.). Az ivópoharak és kupák egy része tört-fehér színű, finom, kaolinos anyagból készült. Tojásdad alakú, finoman bordázott testű csonkakúp alakú talpon áll. Némely darab rendkívül vékonyfalú. Ugyanez az alak barnás anyagból is előfordul, díszítésük is hasonló. Valamennyi példány gyorskorongon, korongról levágva készült (2. tábla 14, 15, 16.) (3. tábla 4.) (9. tábla 2, 11.) (15. tábla 15, 16, 17.) (21. tábla 9, 12, 13.).

Külön csoportot alkotnak a drapp színű, finoman iszapolt anyagból készült, kívül tört-fehér színű bevonattal (engobbal) ellátott poharak vagy kupák (esetleg kancsók). Az előkerült töredékek egy öblös szájú, enyhén behúzott peremű, balluszeres (tagolt) testű edényt valószínűsítenek, melyek közül többet füllel is elláttak. A fülek többnyire téglalap keresztmetszetűek, de egy különleges, fonott darab is előkerült (18. tábla. 8.). A talptöredékek, és a gondos kivitel, az egyenletes falvastagság alapján ezek az edények is gyorskorongon készültek (2. tábla 11, 12, 13.) (3. tábla 5.) (5. tábla 1, 3, 4, 8.) (9. tábla 3.) (21. tábla 14.).⁴⁸

A hódoltság kori korsótöredékek egy része redukált égetésű, matt felületű, hornyolt füllel ellátott edényekhez tartozik, csupán egyetlen oldaltöredék van, melynek felülete fémesen csillogó. Viszonylag hosszú nyakuk sima vagy bordázott, a fül csatlakozásánál gallérszerűen kiszélesedő. A korsók díszítése a vállon körbefutó széles, párhuzamos vonalakkal álló vonalköteg, felette befésült, függőyíves hullámvonal-köteggel. Egy válltöredéken két sorban benyomott fogaskerek díszítést találhatunk. Az olykor aszimmetrikus keresztmetszettel készült hornyolt (osztott) szalagfülek a szájperem alatti éles bordából indulnak, és a vállra támaszkodnak. Ugyanez a korsóforma tégl- és vörösbarna színű, homokkal soványított anyagból is jelen van a leletek között. A fülek kiképzése is hasonló, de ennél a csoportnál a széles, alig osztott (hornyolt) szalagfülek is megjelennek. Díszítésük néhány töredék alapján a szürke anyaggal megegyező, a vállon két széles vonalköteg között befésült

hullámvonal. Mindkét csoport gyorskorongon készült, erről tanúskodnak a talptöredékeken látható levágásnyomok (11. tábla 10, 11.) (12. tábla 7, 9.) (22. tábla 11, 12, 15.).

A hódoltság kori korsók egy speciális csoportját alkotják a fogaskerékkel gazdagon díszített (rádlizott) díszítésű darabok, ezek az ún. „bosnyák” korsók töredékei. Ilyen korsók elsősorban dél-dunántúli, oszmán fennhatóság alatt álló lelőhelyekről, így a közeli oszmán várból is ismertek.⁴⁹ A rádlizott minta egy- és többsoros (kötegelt) változatban alkot mintát az edény testén, de előfordul fülön is (11. tábla 4, 5, 6.). A jellegzetes, kiöntőcsöves mázas török korsókat egy kis zöld mázas töredék képviseli (12. tábla 8.).⁵⁰

A terepbejárások és kisebb leletmentések során előkerült leletek közül – kis számuk ellenére is – kiemelkednek a 17. századi színes mázas tányér- és táltöredékek. Ezek többsége Barcs–Pusztabarcs, egy zárt hódoltság kori gödörből került elő.⁵¹ Mindössze egy tányér volt kiegészíthető, ez kívül mázatlan, belül barnás mázzal borított, melyen fehér és zöld mázzal írókázott díszítést találhatunk (7. ábra). Egy töredéken sárgásbarna mázon fehérrel írókázott díszítést találhatunk, ennek fő motívumai dupla fehér vonal, és kacsok közötti száron ülő rácsozott levél vagy „szírom” (13. tábla 2.).⁵² Egy további darabon festett motívumot találhatunk: fehér engob alapon vörösbarnával kontúrozott, egymással szembenálló háromszöveget, melyeket vörösbarnával és zölddel rácsoztak be. (13. tábla 4.) Egy újabb töredéken, barna alapon írókázott fehér indák és pontsor látható (13. tábla 1.) Egy nagyméretű írókázott tálnak már csak az erősen lekopott mázú töredékei maradtak meg,

7. ábra. Barcs-Pusztabarcs.
Tányér hódoltság kori gödörből. 1999.

49 Kovács 1998.

50 Gaál 2012, 255–317.

51 Rózsás 2006a, 11–43.

52 A barcsi török palánkvár árkából a 17. sz. végére és a 18. sz. elejére datálható hasonló darabok kerültek elő. Kovács 1998, 16. kép. A 2003. évi ásatás során is találtunk ilyen díszítésű táltöredékeket a 17. századi pusztulási rétegben.

47 Feltételezhető, hogy a fedő két ujjal (hüvelyk és mutatóujj) történő felemelését segítették elő ezek az össze nem érő befúrások.

48 Osztrák import kerámiának határozza meg: Čimin 2008, 261.

melyeken a mintának csak csekély maradványai láthatók (13. tábla 6.).⁵³ Eltérő típusú egy kisméretű, homokkal kevert anyagú tál, mely belül sárgászöld, érdes felületű, és egyenetlenül felvitt mázzal borított (13. tábla 5.). Egy másik, gömbszelet alakú tál vagy csésze pereme ívelt befelé hajló, kívül a perem éle alatt két hornyolattal tagolt, belül a világos engobon szürkészöld és barna márványozott festés található, mely valószínűleg import. (13. tábla 3.).⁵⁴

Import kerámiák

Négy lelőhelyen kerültek elő olyan késő középkori kerámiatöredékek, melyek a mindennapi használatra szánt falusi háztartási kerámia szintjét meghaladják és a környéken mindenképpen ritkaságnak számítanak. Barcs–Szilítanya lelőhelyről említhető egy kék és egy színes mázas majolikátöredék (gyertyatartó korong) (15. tábla 1–3.)⁵⁵, valamint egy kívül sárgászöld mázzal bevont, pecsételt díszű pohár peremtöredéke (15. tábla 2.). Drávaszentes–Kenderföldről egy grafitos anyagú osztrák fazék-peremtöredék benyomott bélyeggel (24. tábla 9.)⁵⁶, Barcs–Pusztabarcsról zöld mázas, rombusz alakú pecsétekkel és plasztikus fonattal díszített edények (talán poharak) töredékei ismertek (5. tábla 2.). Komlósd–Szőlőhegy II. lelőhelyen egy színes mázas – talán itáliai – majolika tál peremtöredéke került elő (20. tábla 1.). Jelen tanulmányunk lelőhelyei között most nem szerepel, de e körben mégis meg kell említenünk a Barcstól mintegy 20 km-re fekvő Istvándiban előkerült losticei pohár töredékét. A hódoltság anyagból kiemeljük a korábban említett, márványos díszítésű kisebb tálat, mely stájerországi-ausztriai import lehet.⁵⁷

E kerámiatöredékek Dél-Somogyból újdonságnak számítanak a kutatás számára, de előfordulásuk mégsem meglepő a térségben. A Dráva északi oldalán fontos kereskedelmi utak haladtak a középkorban és a török korban is, egyrészt Stájerország-Ausztria, másrészt Itália felé.⁵⁸ Talán e kereskedelem szerény emlékei a szóban forgó kerámiatöredékek.

Egyéb kerámiatárgyak – sütőharangok, pipák, agyaggolyók

Sütőharangok

A balkáni hagyományú sütési mód eszközei, a sütőharangok töredékei a legtöbb lelőhely anyagában előfordulnak, arányuk változó. A hódoltság előtt is használatban voltak a térségben, részben a szlávok lakta településeken. A bemutatott töredékek a Barcs–Pusztabarcsi 15–16. századra datálható, zárt gödör anyagából valók. Anyaguk durva, homokkal kevert, a palást kívül elsimított, belül apró

kavicsal vagy kőzúzalékkal betapasztott. A harang tetején vaskos fül található, mellette a sütés közben keletkező gőz eltávozását segítő furattal. Említésre méltó, hogy ezek a késő középkori darabok különböznek a pelyvás soványítású, vaskosabb hódoltság koriaktól (10. tábla 1-4.).⁵⁹

Pipák

Pipák Barcs–Pusztabarcsra és Barcs–Szilítanya lelőhelyeken kerültek elő, mindkettő a hódoltság korára, a 17. századra keltezhető. A pusztabarcsi zöld mázas, plasztikus fenyőág-motívummal díszített, egészen közeli párhuzama a belgrádi várból ismert, 17. századi rétegből valónak.⁶⁰ A szilítanyai mázatlan, felületét több küllős kereket formázó pecsét (műhelyjegy) díszíti, melyekkel teljesen egyezőek egy, a közeli Raholca (Ruzica) várából közölt, 16–17. századra keltezett pipa pecsétjei.⁶¹ (8. ábra)

8. ábra. 17. századi pipák Barcs-Pusztabarcsról és Barcs-Szilítanyáról.

Agyaggolyók

Különleges rendeltetésű kerámiatárgyak a valamennyi lelőhelyen előkerült, égetett agyaggolyók Barnás színű, iszapolt anyagból készültek, alakjuk a majdnem szabályos gömbtől a tojásformán át a kettős kúposig terjed, átmérőjük 3–6 cm. Egy-egy lelőhelyen számuk változó, néhány darabtól a százas nagyságrendig szóródik. (17.

53 A táltípust a hódoltság korához köti: Gaál 1985, 89. Ezt a színösszeállítású kerámiát korstílusként a 17. századra datálja: F. Lajkó 2003, 422.

54 A 2003. évi barcsi várasatás leletei közt hasonló díszítésű tányér töredéke is van, mely a rétegvizonyok alapján a 17. század derekáról származhat. A lenti várból a 17. század utolsó évtizedeire datálva közelnek hasonló mázzal díszített kupát. Závodi 2003, 179. (6. kép 6).

55 Hasonló, de még félkész állapotban lévő, máztalan darabokat talált Pécsen Kárpáti Gábor az 1980-as években. Lásd: Hancz–Varga 2013, 30–31.

56 Holl 1963, 335–394.

57 Gy. Kovács et al. 2014, Fig. 6.9., Kovács 2012, 1–3. 2. kép

58 Szakály 1973, 55–112.

59 Kovács 1998, 155–180.

60 Ugyenezt a típust közli sárga mázzal Szekszárd-Palánkról: Gaál 2004, 281. III. t. 61.

61 Kovács–Rózsás 2014, 5. kép.

tábla 12.) Funkciójukat illetően nagy a bizonytalanság. A vasfeldolgozás kellékétől a vízforralásig terjednek az elképzelések, de döntő érv máig egyik mellett sem szól. Az általam gyűjtött darabok egy esetben vassalakkal és Árpád-kori kerámiával együtt, több esetben hamus közezből (kemence, tüzelőhely?), késő középkori kerámia kíséretében kerültek elő (1. tábla 10.) (7. tábla) (19. tábla 9.) (24. tábla 11.).⁶²

A késő középkori és a hódoltság kori kézi korongolt kerámiák összevetése

A zárt együttesekből (objektumokból) előkerült anyagok vizsgálata alapján egyértelműen kimutatható, hogy a Dráva-vidéken, a késő középkor–kora újkor folyamán a kézi- és a gyorskorongolt kerámiák egy időben, egymással párhuzamosan használatban voltak. A helyi falusi fazekasok által is készített, kézi korongolású edények hosszú idejű készítése és használata a vizsgált területen egy helyi, területi, vagy régiót érintő sajátosságot is tükrözhet.⁶³ Barcs–Pusztabarcs lelőhelyen késő középkori és oszmán kori objektumok egyaránt előfordultak, mindkét korszak objektumaiban együtt jelennek meg kézi korongolt és gyorskorongolt fazekastermékek. A 14–15. századi kézi korongolt edények azonban különböznek a 16–17. századiaktól. Ez utóbbiak ugyanis nem a Dráva-menti késő középkori kézi korongolt kerámia jellegzetességeit mutatják, hanem a dél-dunántúli oszmán hódoltsági területen előforduló, a magyar szakirodalomban „balkáni” típusúnak vagy „délsláv”-nak nevezett kerámiákét. Megjegyzésre érdemes, hogy a zárt hódoltság kori együttesekből a hódoltság előtti kézi korongolt kerámiatípusok teljesen hiányoznak. Úgy tűnik, hogy az oszmán berendezkedést követően a késő középkori, részben talán helyi készítésű kézi korongolt kerámia háttérbe szorult, és helyét a más típusú, de ugyancsak a régióban készíthetett, oszmán kori, balkáni típusú kerámia foglalta el.

A Dráva régió késő középkori kerámiaművessége kevéssé ismert. A térség kerámiájának tágabb összehasonlító vizsgálatához, így a horvátországi kerámiakutatáshoz a tárgyalat lelőhelyek szórványleleteiből levonható következtetések minden bizonnyal hasznosnak bizonyulnak majd.⁶⁴

Összegzés

A szerző a hazai régészeti kutatások által az utóbbi időkhöz alig érintett területen, a somogyi Dráva mentén végzett terepbejárásokat. Az 1970-es évek közepén megkezdett munka eredményeként nagyszámú leletanyag került a Dráva Múzeum gyűjteményébe, mely anyag döntő többsége a mai napig feldolgozatlan. A most közzétett 8 lelőhely kerámiaanyaga korlátozottan bár, de betekintést nyújthat e régió késő középkori és kora újkori kerámiaművességébe, és lehetőséget adhat más, akár a Dráván túli vidékek kerámiájával való összehasonlításra.

Summary

The author conducted fieldwork along the Drava River in Somogy, an area that has been little affected by Hungarian archaeological research until recently. As a result of the work that began in the mid-1970s, a large number of finds were added to the Dráva Museum's collection, the vast majority of which remains unprocessed to this day. The ceramics material from the 8 sites now published, although limited, can provide insight into the late medieval and early modern ceramic art of this region and provide an opportunity for comparison with ceramics from other regions, including beyond the Drava River.

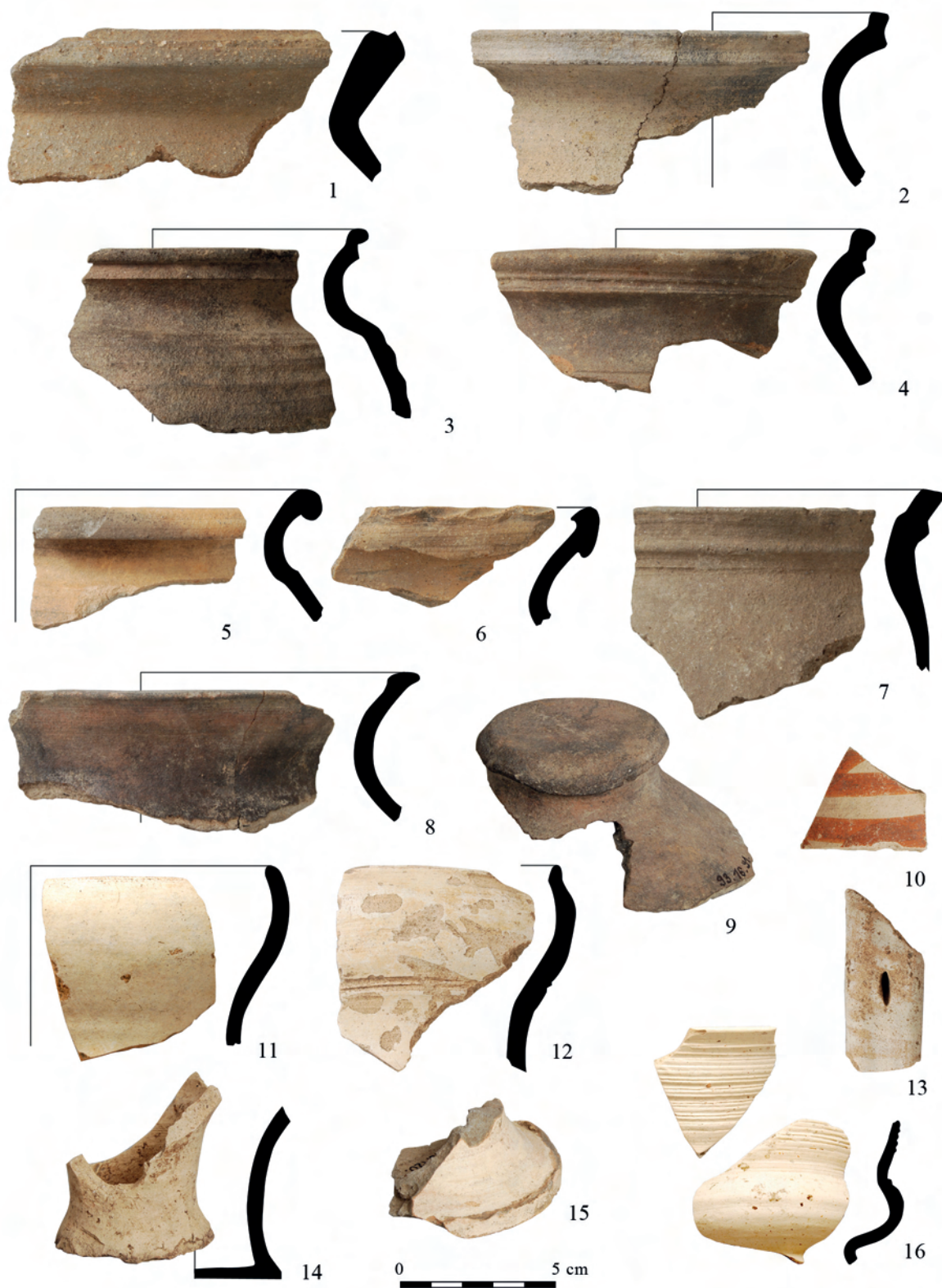
62 Kvassay 2003,143–153.

63 Erre már Kovács Gyöngyi is felhívta a figyelmet. Kovács 2003,155–176.

64 Hasonló anyagokat közöl Horvátországból: Čimin 2008a, 253–266. és Uő. 2008b,121–189.

1. tábla. Barcs-Vukovári mező

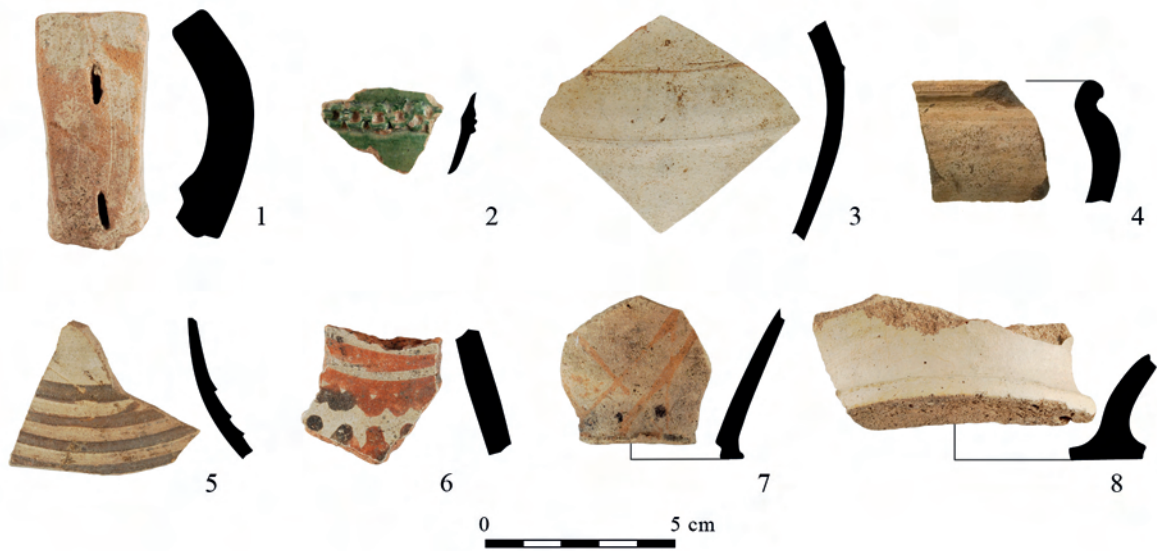
2. tábla. Barcs-Vukovári mező

3. tábla. Barcs-Vukovári mező

4. tábla. Barcs-Pusztabarcs

5. tábla. Barcs-Pusztabarcs

6. tábla. Barcs-Pusztabarcs

7. tábla. Barcs-Pusztabarcs

8. tábla. Barcs-Pusztabarcs, gödör

9. tábla. Barcs-Pusztabarcs, gödör

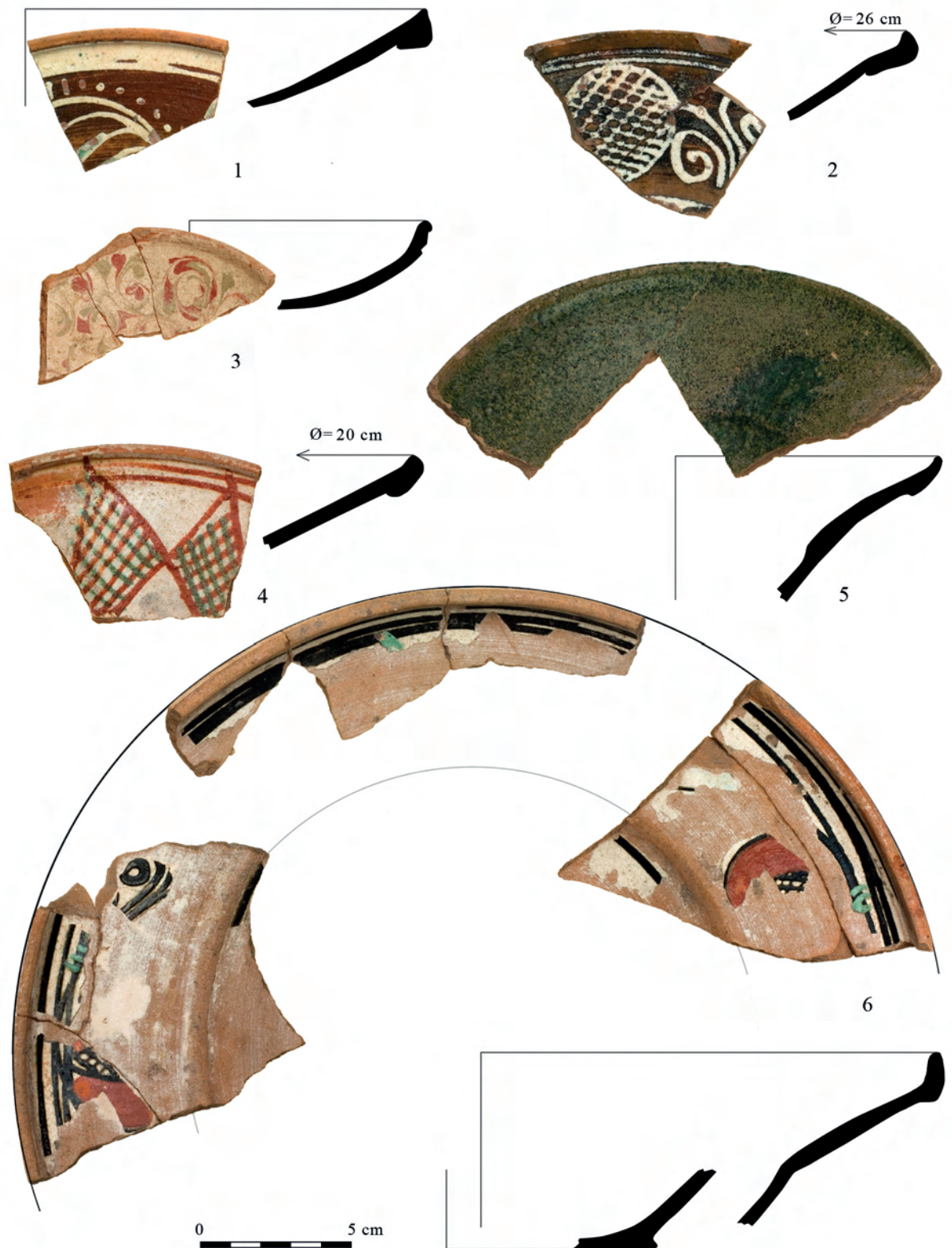
10. tábla. Barcs-Pusztabarcs, gödör

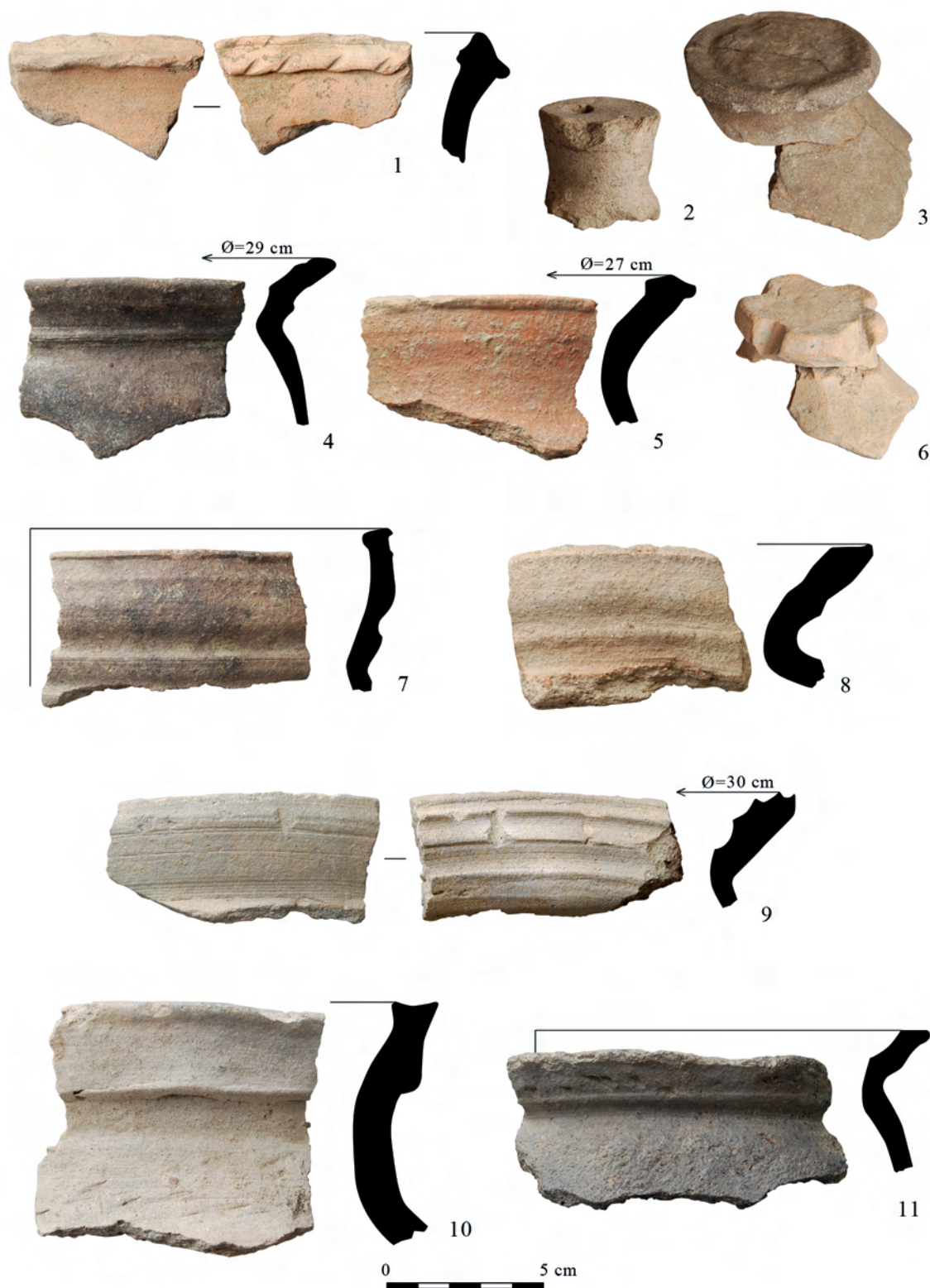
11. tábla. Barcs-Pusztabarcs

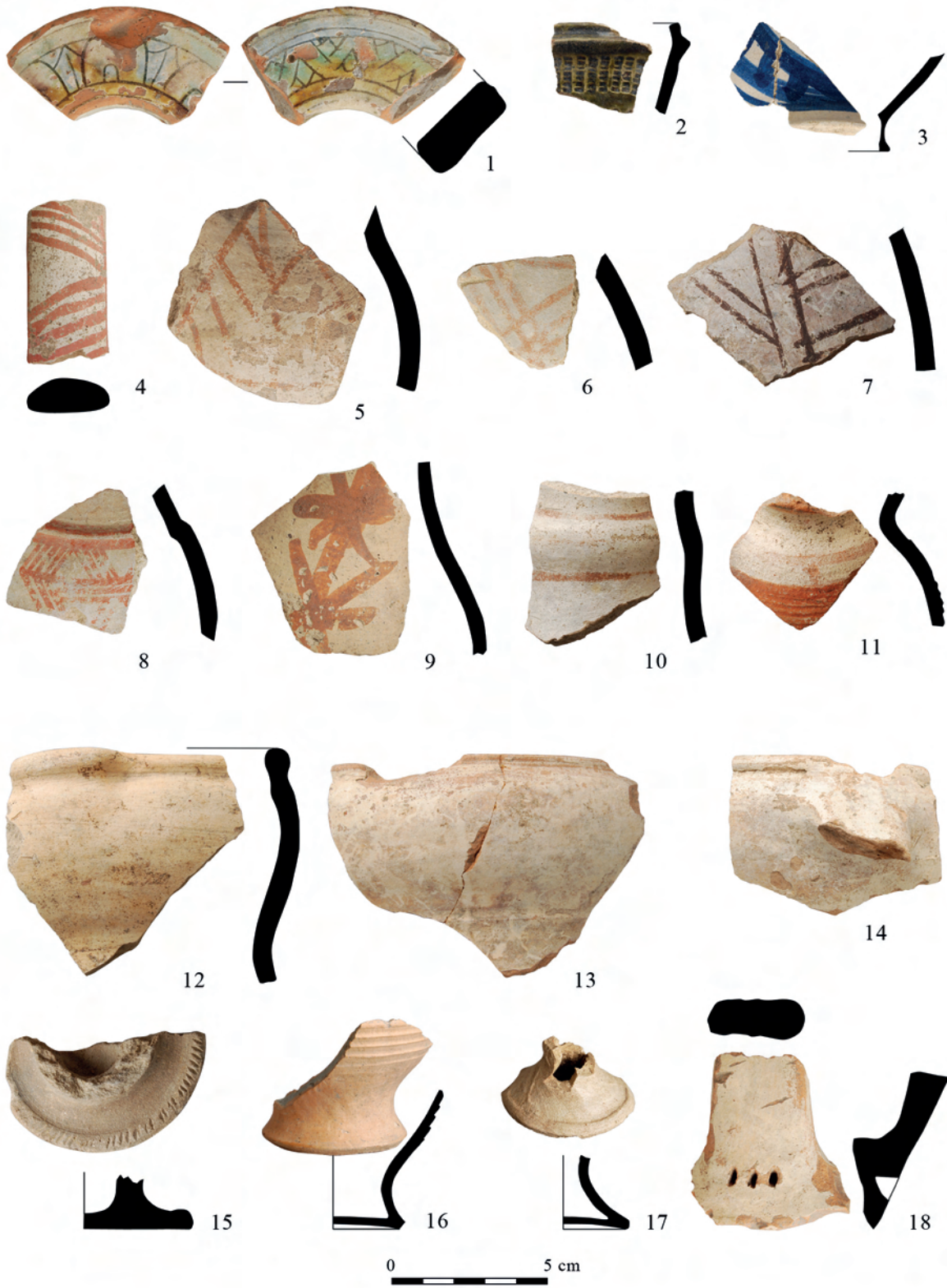
12. tábla. Barcs-Pusztabarcs, gödör

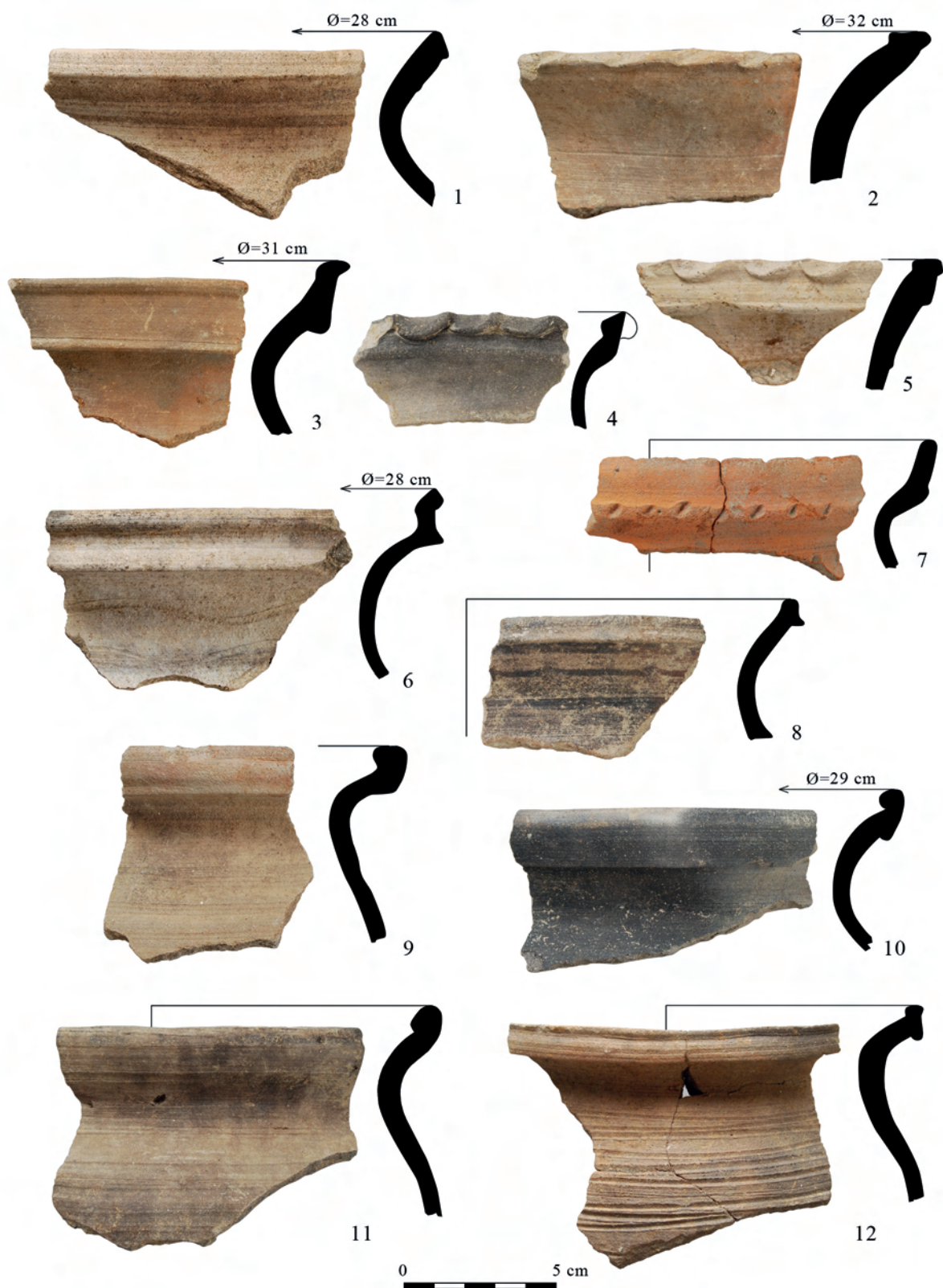
13. tábla. Barcs-Pusztabarcs, gödör

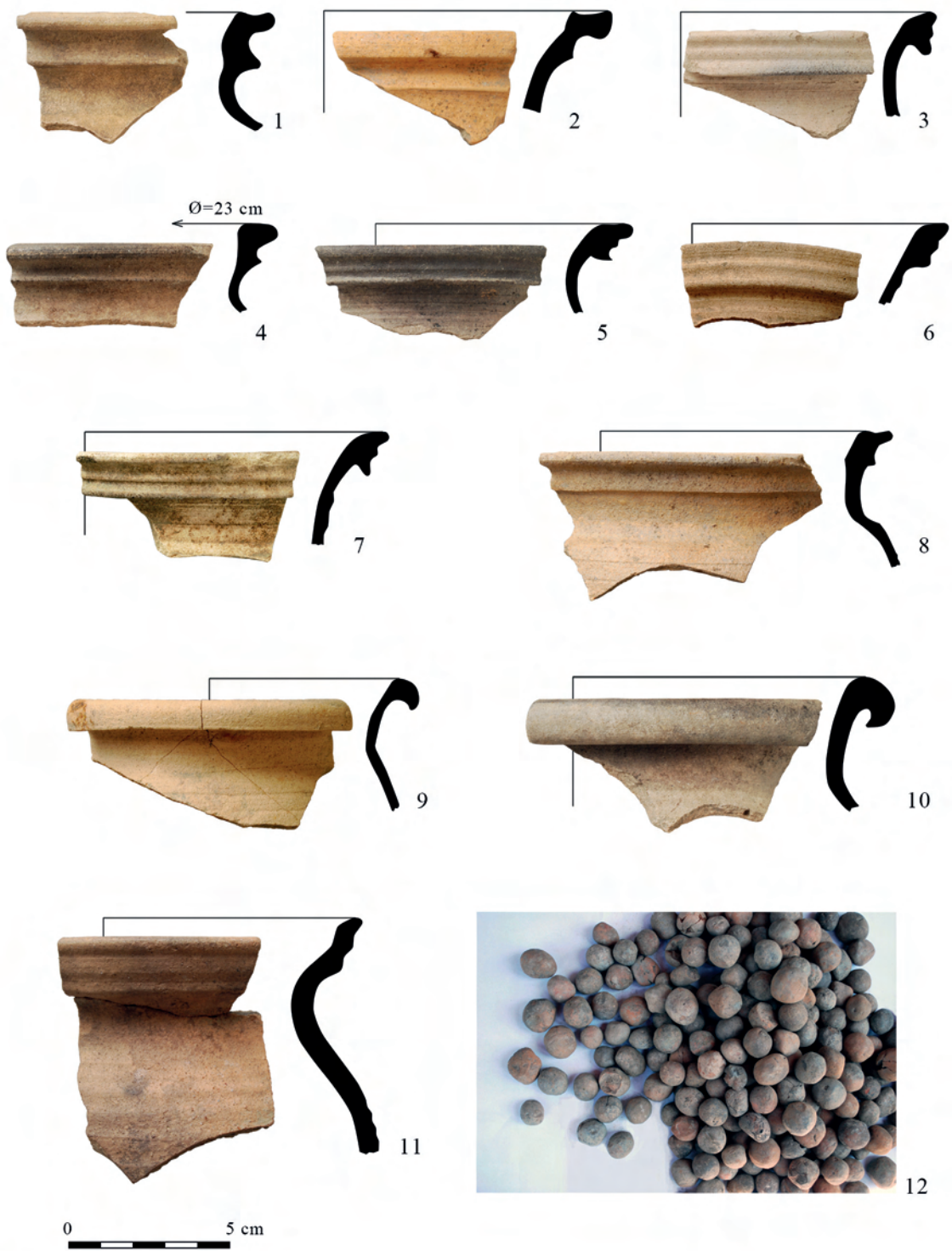
14. tábla. Barcs-Szili-tanya

15. tábla. Barcs-Szili-tanya

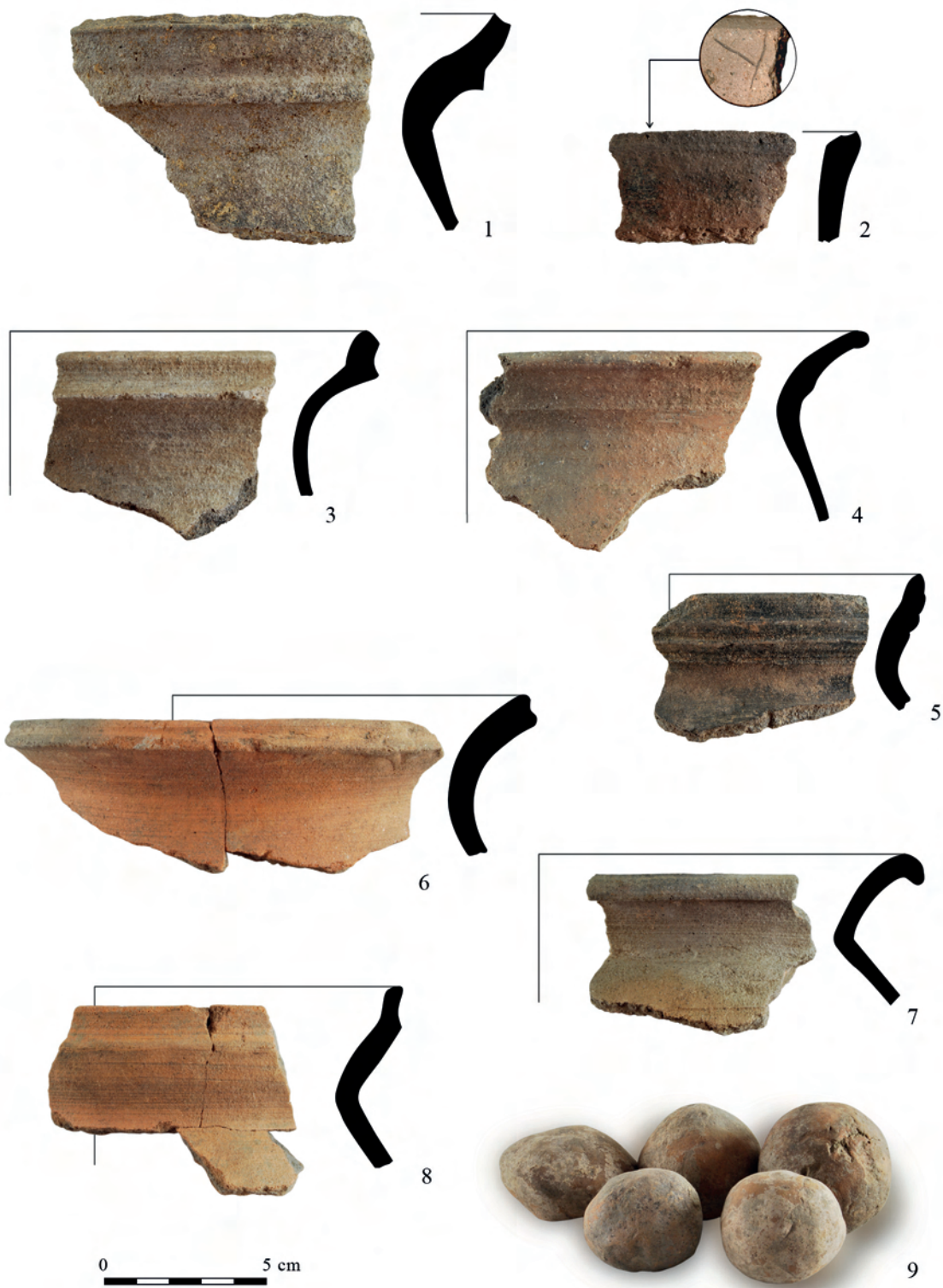
16. tábla. Barcs-Szili-tanya

17. tábla. Barcs-Szili-tanya

18. tábla. Barcs-Szelistye

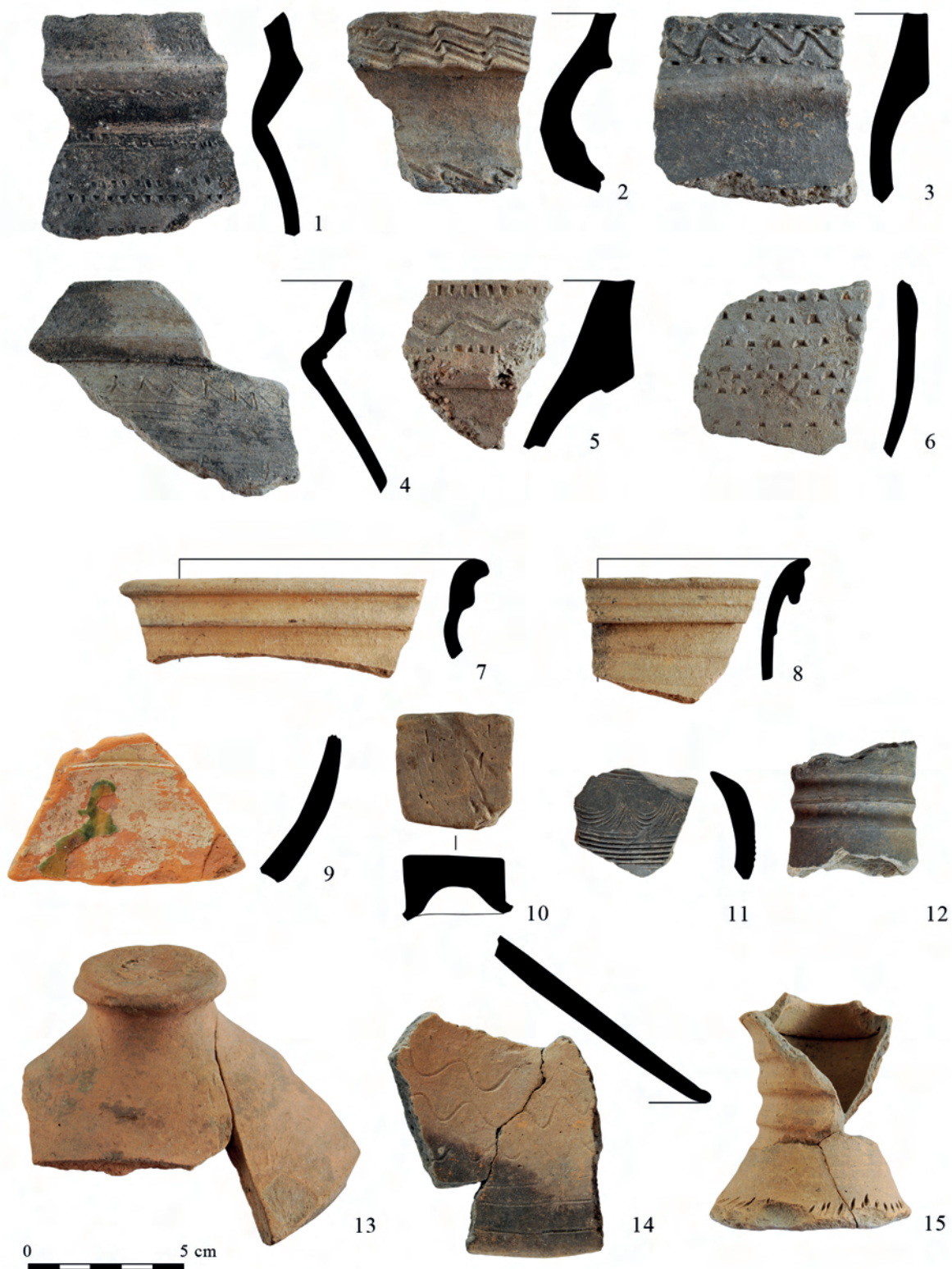
19. tábla. Komlósd-Szőlőhegy

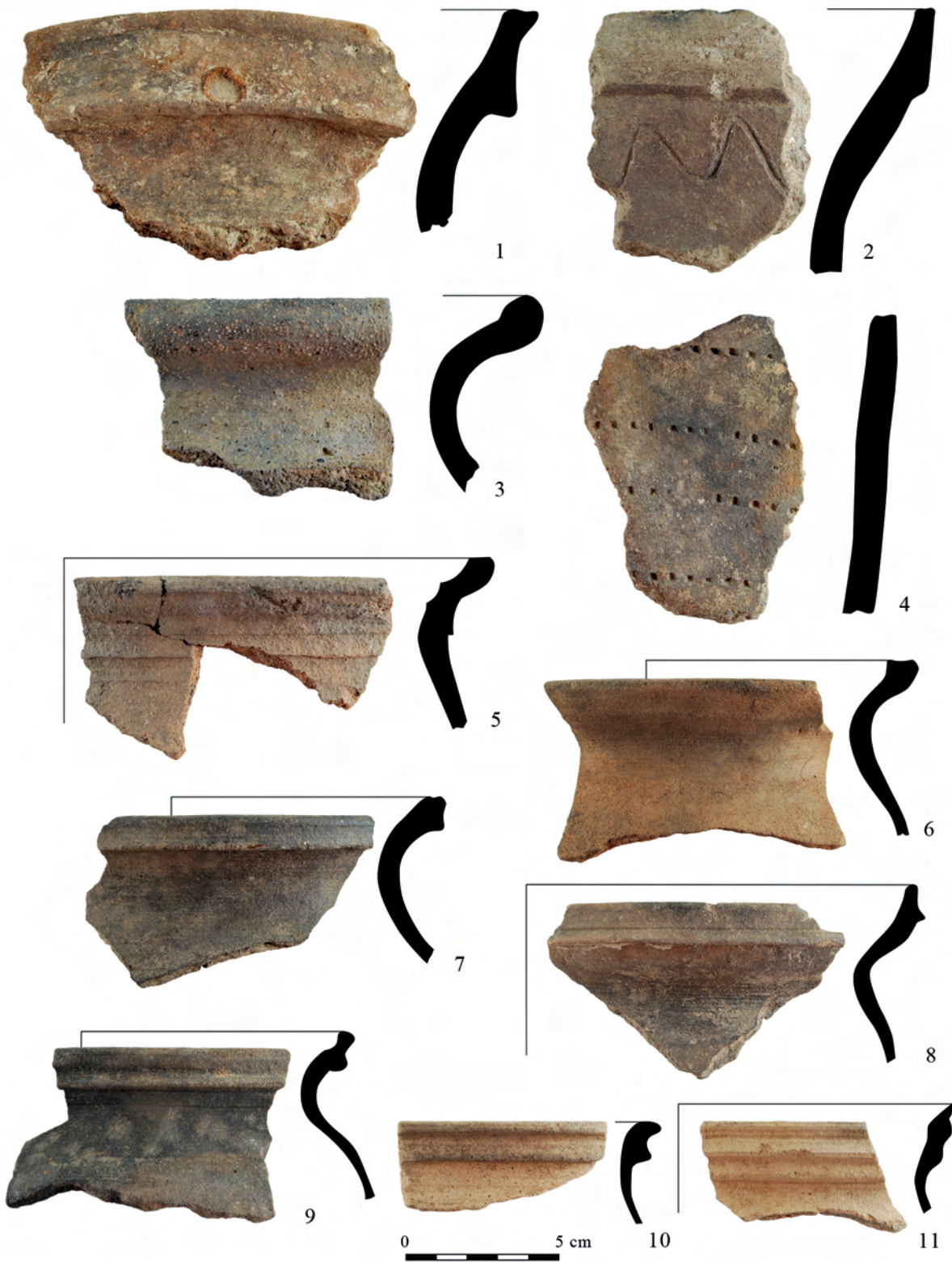
20. tábla. Komlósd-Szőlőhegy

21. tábla. Barcs-Somogytarnóca, Kistarnóca

22. tábla. Barcs-Somogytarnóca, Kistarnóca

23. tábla. Barcs-Somogytarnóca, Györgyös

24. tábla. Barcs-Drávaszentes, Kenderföld

Irodalom

- ČIMIN, R. 2008A: Neka nova saznanja o jednom srednjovjekovnom selu kod Virja. *Podravski zbornik (2008.)* 253–266.
- ČIMIN, R. 2008B: Ceramic finds from the fort of Čanjevo. The Fortress Čanjevo - Research 2003-2007.121–189.
- FEHÉR, G. 1959: A Pécsi Janus Pannonius Múzeum hódoltságkori török emlékei. *A Pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1959)* 103–151.
- GAÁL, A. 2004: Hódoltságkori cseréppipák a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 26. (2004) 259–296.
- GAÁL, A. 2012: Kerámia leletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából III. Cserépkorsók, kanták. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 34 (2012) 255–317.
- GERŐ, GY. 1975: Die Frage der Keramik und des Ethnikums im türkischen Fundmaterial von Ungarn. In: *Urgeschichte — Römerzeit — Mittelalter. Materialien zur Archäologie und Landeskunde des Burgenlandes*. II. Schriftleitung: Hanns Schmid et al. Eisenstadt, 1985. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Bd. 71.) 200.
- HANCZ, E.—VARGA, SZ. 2013: *Pécs mindennapjai a török felhold alatt*. Pécs, 2013.
- HOLL, I. 1963: Középkori cserépedények a budai várpalotából. *Budapest Régiségei* 20 (1963) 335–394.
- JANKOVICH-B., D. 1976: Adatok a Rinya-völgy középkori településtörténetéhez. *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 7 (1976) 3–37.
- KOVÁCS, GY. 1998: A barcsi török palánkvár kerámialeletei. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1998. 155–180. <https://doi.org/10.54640/CAH.1998.155>
- KOVÁCS, GY. 2003: Jegyzetek a kanizsai vár 16–17. századi kerámialeleteihez. *Zalai Múzeum* 12 (2003) 155–176.
- KOVÁCS, GY.—RÓZSÁS, M. 1996: A barcsi török palánkvár (The Turkish Hoarding [Palisaded] Castle of Barcs). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 12 (1996) 163–182.
- KOVÁCS, GY.—RÓZSÁS, M. 2010: A barcsi török vár és környéke. Újabb kutatások 1999–2009 (The Ottoman-Turkish Castle at Barcs and Its Surroundings. New Research 1999–2009). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon / Archaeology of the Middle Ages and Early Modern Period in Hungary I–II*. (Szerk.: Benkő E. — Kovács Gy. MTA Régészeti Intézete: Budapest 2010, II) 621–642.
- KOVÁCS, GY. 2012: Adatok egy Dráva menti török vár kapcsolataihoz. *Magyar Régészet* 2012 ősz (2. kép)
- KOVÁCS, GY. ET. AL. 2014: Medieval and Ottoman period (14th–17th) archaeology in the Drava region, Hungary. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 65 (2014) 155–168. <https://doi.org/10.1556/Arch.65.2014.1.7>
- KOVÁCS, GY.—RÓZSÁS, M. 2014: Kora újkori cseréppipák a Dráva vidékéről. *Archaeologiai Értesítő* 139 (2014) 239–259. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.139.2014.10>
- KREITER, A. — PÁNCZÉL, P. 2016: Petrographic analysis of ceramics from the Ottoman-Turkish fort at Barcs (Hungary) and the neighboring settlements. In: *„per sylvam et per lacus nimios“: The Medieval and Ottoman Period in Southern Transdanubia, Southwest Hungary: the Contribution of the Natural Sciences*. Edited by Gyöngyi Kovács and Csilla Zatykó. Budapest, 2016. 95–132.
- KVASSAY, J. 2003: Árpád-kori leletek Nagykanizsa–Billa lelőhelyen. *Zalai Múzeum* 12 (2003) 143–153.
- F. LAJKÓ, O. 2003: Kora újkori mázas kerámia a hódmezővásárhelyi ótemplom területéről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica IX.* (2003) 419–427.
- M. ARADI, CS. — RÓZSÁS, M. 1994: A középkori Valkó templomának régészeti feltárása. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 10 (1994) 95–104.
- M. ARADI, CS. 2016: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszerkezetének rekonstrukciója. Somogy megye középkori templomainak adattára*. Kaposvár
- MAGYAR, K. 1978: A babócsai nemzetiségi központ kutatása I. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 3 (1978) 131–153.
- MAGYAR, K. 1994: A babócsai Nárciszos-Basakert Árpád- és középkori településtörténete a régészeti kutatások alapján. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 10 (1994) 73–93.
- MAGYAR, K. 1996: Nagyatád és környéke XI–XV. századi településtörténete és régészeti emlékei. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 12 (1996) 113–161.
- MAGYAR, K.—NOVÁKI, GY. 2005: Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig (Castles in Somogy county from the medieval period to the Kuruc Era). Kaposvár
- NÉMETH, P. G. 2010: A Dráva-mente felfedezése. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 19 (2010) 44.
- PESTY, F. 2001: Somogy vármegye helynévtára. *Somogyi Megei Levéltár*. Kaposvár 2001. 39–42.
- RÓZSÁS, M. 1993: Perembélyeges középkori kerámiaátredékek a Dráva Múzeum régészeti gyűjteményében. *Gyökerek. Dráva menti honismereti folyóirat*. 1993 tavasz 50–58.
- RÓZSÁS, M. 2006A: Középkori és kora újkori hulladékgyödrök Barcs–Pusztabarcsról. *Gyökerek. A Dráva Múzeum tanulmánykötete* 2006, 11–43.
- RÓZSÁS, M. 2006B: Kisebb őrhelyek és erődített templom Barcs környékén. In: *„Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Budapest, 2006. 247–252.
- RÓZSÁS, M. 2018: Adatok Barcs és környéke középkori vaskohászatához. *Két világ határán. Tanulmányok a 70 éves Költő László tiszteletére*. Szerk. Varga Máté — Szentpéteri József. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 6 (2018) 311–319. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2018.6.311>
- SALAJIĆ, S. 2010: Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici. *VAMZ*. 3.s. XLIII. 2010. 353–379.
- SZAKÁLY, F. 1973: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 4 (1973) 55–112.
- ZÁVODI, SZ. 2003: A lenti vár kerámiaanyaga. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2003) 171–202. <https://doi.org/10.54640/CAH.2003.171>

Régészeti kutatások Somogy vármegyében 2024–2025-ben

¹SOMOGYI KRISZTINA – ²MOLNÁR ISTVÁN – ³BALOGH CSILLA – ⁴KAMPER LORÁND

¹Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár lasinja.somogyi@gmail.com; Rippl-Rónai Múzeum, ²Kaposvár molnaristvan74@yahoo.com

³Istanbul Medeniyet University, Department of Art History csillabal@gmail.com; ⁴Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár kamperlorand@gmail.com

SOMOGYI, K. – MOLNÁR, I. – BALOGH, CS. – KAMPER, L.: *Archaeological researches in Somogy County in 2024–2025.*

Abstract: In this study, we present the results of the archaeological excavations and research conducted by the Rippl-Rónai Museum Kaposvár, between 2024–2025.

Keywords: settlement of the Central European Linear Pottery culture (LBK) – Keszthely-style phase; settlement of the Sopot culture; ceramics of the Lasinja culture; settlements of the Baden complex (Baden Ia, Ib–III), Late Encrusted Pottery culture and Litzengeramik; two Late Bronze Age hoards (Kurd horizon); Iron Age pits, La Tène Period grave; a Roman Period settlement and terracotta horse figurine (1st–2nd centuries CE), two Roman Period graves (4th century CE), coins; Avar-period cemetery at Zamárdi-Rétiföldek; Early Middle Ages–Árpád-period settlement; remains of a medieval church; late medieval settlement; Ottoman Period settlement, building (stable) and „Balkan-style” ceramics.

2024-ben és 2025-ben az előző évekhez képest kevesebb nagyberuházás valósult meg Somogy vármegyében, ezért a megszokottnál kevesebb terepmunkánk volt. Két kaposvári próbafeltárásunk hozott pozitív eredményt, de csak az egyik beruházás előtt végeztünk megelőző feltárást. Újabb évaddal folytatódott két tervátadás a vármegyében: a *Berzencei vár feltárásáról külön tanulmányt olvashatunk* a kötetben. Balogh Csilla a Rippl-Rónai Múzeummal együttműködve folytatta az avar temető kutatását Zamárdi-Rétiföldek lelőhelyen. Beszámolunk a régészeti megfigyelésekhez és műemléki felújításokhoz kapcsolódó munkáinkról és közösségi régészeti csoportunk tevékenységéről is.

Kaposvár–Városi Kertészeti (40028)

próba- és megelőző feltárás
Somogyi Krisztina

A „Kaposvár, Hársalja utca, Hrsz.: 6268/62-69 területen tervezett autószalonn” nevű beruházás helyszíne Kaposvár nyugati szélén, a Nagykanizsára vezető 61. főúttól közvetlenül északra található az Ezüsthárs Lakópark szomszédságában (Hársalja utca). A Kapos-folyó völgyéből kiemelkedő, É–D-i irányú vonulat déli részéről van szó, amelyet keletről a Kaposba torkolló Csörge-patak határol. A terület természetföldrajzi és stratégiai szempontból is előnyös lehetett; a Kapos-folyó szűk völgye átkelőhelyet biztosított, a túlsáron lévő magas dombról (Kecel-hegy) pedig jól behatárolható és ellenőrizhető volt a környék.¹ E feltételek nyomán

többkorszakos lelőhely alakult ki a területen, amely különböző elnevezést kapott a kutatások során (Mátyás-dűlő, Akasztódomb, Mátyás utca, (Városi) Kertészeti). Költő László a lakópark beépítése előtt neolitikus, késő rézkori, bronzkori és középkori településmaradványokat, avar kori sírokat és egy 11. századi temetőt tárt fel 2005-ben (Költő 2008, 171.). 2023 őszén a tervezett autószalonn telkén nyitott vezetékárókban újabb gödröket, azaz a lelőhely folytatódását dokumentáltam. Mivel az érintett terület – nyilvánvaló adottságai ellenére – nem tartozott a nyilvántartott lelőhelyhez, előzetes régészeti felmérés munkára volt szükség.²

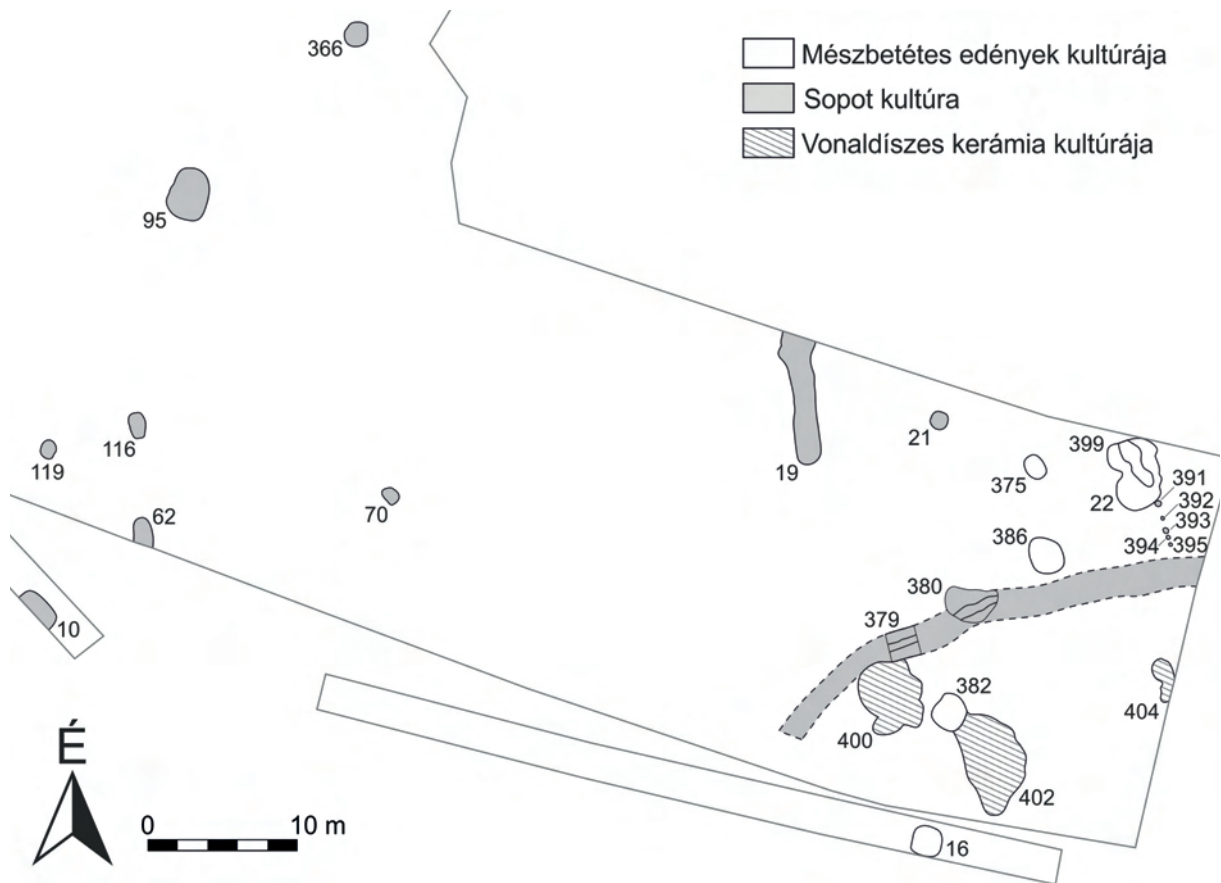
A próbafeltárást 2024. április 9–23. között végeztük el kilenc szondával, összesen 1002 m² területtel, amiből 778 m² volt régészeti érintettségű. A 30–60 cm vastag humusz alatti barna agyag szubhumuszban jelentkező objektumok szintje változó volt a kutatóárkokban. A tervezési terület keleti részén (7. szonda) lehetett az egykori dombtető, mivel a vékony szubhumusz alatt már a sárga lösz altalaj bukkant elő. A 6–7. szondákban azonban sötétbarna, lemosódott talajrétegek is látszottak, amelyek elfedték a mélyebben fekvő objektumokat. Mindezek együttesen okozhatták azt, hogy az előzetes geofizikai kutatás nem tudta kimutatni a tényleges régészeti érintettséget és a később feltártnál kevesebb objektumot jelzett előre. Ugyanakkor kimutatta a legsűrűbbnek bizonyult 7., 5. és 3. szondák érintettségének mértékét.

A megelőző feltárást 2024. május 29–június 11. között végeztük (esőnap vagy hőszűnet miatt egy hét kimaradt). Közel 5000 m² felületet humuszoltunk le a leendő autószalonn, a belső út és a szintbeli parkolók miatt. Ez a terület – kisebb üres részekről eltekintve – fedettnek és a próbafeltáráshoz képest jóval sűrűbbnek bizonyult. Összesen 350 jelenséget tártunk fel. A határidő miatt nem törekedtünk a nagyszámú árkok teljes feltárására, foltjukat azonban minden esetben dokumentáltuk. A szelvény déli harmadában egy telefonkábel árka haladt át, attól délre egy másik, a közműtérképen nem szereplő kábelárók, amelyek sok objektumot bolygattak. Több helyen voltak modern kori szemetes rátöltések eltérő vastagságban és mélységben. A szelvényről és felületrészekről, objektumokról több alkalommal drónfotót készített Balla Krisztián munkatársunk.

Az őskori telepnyomok összességében a beruházási terület középső, főleg keleti felében voltak megfigyelhetők. A próbafeltárás legkeletibb szondája a 7. számú volt, amely egyetlen középkori beásás kivételével csak őskori gödröket tartalmazott. Itt, az egykori platón sorra alakultak ki a külön-

¹ A Kecel-hegyről felszíni szórványkerámia ismert a közép-európai vónaldíszes kerámia kultúrája (a továbbiakban VK) (Keszthely- és Zselizstílus) (Pető 1998, 45. lelőhely) és a Lengyel-kultúra (39994 nyilvántartott lelőhely) idejéből is.

² Az Előzetes régészeti dokumentációt a MNM Nemzeti Régészeti Intézete készítette.

1. ábra. Az összesítő térkép részlete a neolitikus és bronzkori objektumokkal. (Alaptérkép: Pájer Tímea (Meridián Kft.), kiegészítő grafika: Balla Krisztián)

böző őskori települések.³ (A várható objektumsűrűség miatt a Beruházó eltekintett e telekrész teljes feltárásától, és a későbbiekben nem bevágással, hanem a domb lejtését követve alakították ki a tervezett parkolót kavicsos borítással.)

A fent említett szélső telekrésztől (7. szonda) nyugatra, vélhetően egy kisebb völgyesedés után viszonylag sűrű részt tártunk fel az 5. próbaszondában és a megelőző feltárás során: három Árpád-kori és középkori gödör kivételével őskori objektumokat (1. ábra). Itt alakították ki később az autószalonnal épületével egy szintben lévő fedett parkolót. Tovább nyugat felé, feltárási felületünk középső részén már csak 12 őskori gödör helyezkedett el elszórtan.

A lelőhelyen a középső neolitikum a legkorábbi ismert korszak: a közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrája (továbbiakban VK) fiatalabb, ún. Keszthely-kerámiastílusa, amelynek objektumait 1972-ben⁴ és 2005-ben is feltárták.

3 Ettől a telekrésztől északra álltak a kertészet üvegházai, ahol 1972-ben Draveczy Balázs és Ecsedy István leletmentést végzett. VK, badeni, kora bronzkori (Somogyvár-Vinkovci-kultúra), kora vaskori objektumokat tártak fel és a VK szórványkerámiával jelentkező kultúrrétegét is megfigyelték (RMM Rég. Adattár IV/1/260/a). Ettől keletre jelölte Költő László az őskori lelőhelyrészt a saját ásatási eredményei alapján (Költő 2008, 3. ábra).

4 Ezt a leletanyagot Roland Gläser mutatta be doktori disszertációjában (Gläser 1993, 224. lelőhely, Taf. 129. 5-15.), majd Pető Rita leletkataszterében szerepelt (Pető 1998, Kaposvár 47. lelőhely). A dolgozatok közöletlenek.

A dombháton közvetlenül keletre lévő Mátyás király utcából, a Kertészet közelében kerültek elő még azonos korú felszíni szórványok (Pető 1998, 46. lelőhely). Ugyanezen utca páros oldalán, a telkek végén gyűjtöttünk keszthelyi stílusú kerámiát; ez alapján a neolitikus megtelepedés a patakra hajló keleti lejtőn is bizonyítható.⁵ A 2024. évi feltárásaink a nagy kiterjedésű VK telep déli, DDNy-i folytatódó részét hozták felszínre.

A próbafeltáráson még csak másodlagos helyzetben, azaz későbbi objektumok leletanyagában keveredve fordult elő VK kerámia. A megelőző feltáráson, az épület melletti keleti parkoló területén két nagyméretű gödör került elő (400, 402. str, 1. ábra). Az utóbbit két kábel miatt nem tártuk fel teljesen, ezt az objektumot egy középkori kemence vágta. A 400. számú objektum északi oldalfalába mélyítve alakították ki egy körszelet alaprajzú kemencét (401), amelynek egyrétegű, a hátsó részén szürkére égett platnija volt. A kemence betöltéséből földmintát vettünk. Mindkét gödör nagymennyiségű kerámiát, továbbá néhány kovapattintéket, kőtöredéket, orsógombdarabot tartalmazott.

5 2025. májusi terepmunkánk a 40034 számmal nyilvántartott lelőhely nagyobb kiterjedését eredményezte, amely lényegében a 40028 többkorszakos lelőhely része. Résztevők: Somogyi Krisztina, Kamper Loránd, Papp Zoltán, Huszár Péter.

A leletanyag a fiatalabb vonaldíszes időszakra keltezhető (Keszthely-kerámiastílus). Finomabb kelteztést tehet lehetővé két *kottafejes díszítésű* töredék. Egyik széles szájú, kónikus testű, mindegyik oldalán fényezett, sűrű tálból való. A másik darab kissé ívelt falú, sűrű-barna foltos, ún. bomba alakú edényből vagy tálból származik (I. tábla 1–2). Mindegyik homokkal soványított finomkerámia. Az edényeken a minta részlete maradt meg a peremtől 2–3 cm-re: függőleges, illetve kissé ferde, széles vonal végéhez kerek, nagyméretű kottafej kapcsolódik. Ez a kialakítás a kottafejes stílusú kerámia korai periódusára jellemző (a délnyugat-szlovákiai leletanyag periodizációja alapján: Pavúk 1969, 271., Abb. 1–2). A kevés közölt dunántúli leletanyagból korai és kialakult/klasszikus kottafejes kerámiát például Bicske-Galagonyás (Makkay 1970, 24–30.), Kúp-Egyes dűlő (Gläser–Regenye 1989, 20., II. tábla 9.; V. tábla 7.) lelőhelyekről ismerünk. A kottafejes kerámia a Balaton környékén általában késő VK leletanyaggal együtt keverten jelentkezik kis mennyiségben. Balatonszemes-Bagódombról az előzetes jelentés korai kottafejes leletanyagot említ (Kiss–Sebők 2007, 116.). Közölt Somogy megyei lelőhelyek késő VK, kottafejes kerámiával: Balatonszárszó-Kiserdei-dűlő 3. stíluscsoportja és Balatonszemes-Szemesi-berek (Marton–Oross 2009, 60., Fig. 4. 6., 8.; Fig. 5. 3.; Fig. 7. 7.).

A megelőző feltárás legfontosabb ősrégészeti eredménye a késő neolitikum elejére keltezett, ún. Sopot-kultúra⁶ telepobjektumainak (1. ábra) feltűnése.⁷ A szelvény keleti harmadában egy É–D-i irányú beásás (19. str.) került elő, amely egykori oszlopszerkezetes házat kísérő, ún. hosszanti gödör részlete is lehet. Ettől keletre csak egy kisebb sekély gödör került elő (21. str.), amelynek szomszédságában lévő badeni gödör (20. str.) is tartalmazott Sopot-kerámiát. Az említettekől DDK-re egy DNy–ÉK-i irányú, ívelt vonalú, hegyesszögben szűkülő profilú árok egy-egy részletét (379–380. str.) tártuk fel (II. tábla 1.). Teljes kibontására nem került sor; betöltése alig különbözött el az agyagos szubhumusztól. Az árok tényleges vonalát tisztázó második humuszolásra nem volt idő, viszont az ásás végén a keleti szelvény szél mellett egy helyen leszedtük a szubhumuszt a sárga löszig. Ez alapján az árok kelet felé fordulva folytatódhat úgy, hogy nem vágta a későbbi objektumok. A szelvénynek ezen a pontján, valószínűleg az ívelt vonalú árok északi oldalán egy ÉÉNy–DDK-i irányú, kb. 2,3 m hosszú cölöplyuksort bontottunk ki (391–395. str.). Csak a 393. számú cölöplyukban találtunk néhány kerámiatöredéket. A cölöplyuksort, amennyiben folytatódott, bronzkori gödör pusztította el.

Az említett telepjelenségektől nyugatra, a megelőző feltárás középső részén elszórtan további hét, kisebb-nagyobb és eltérő mélységű gödör került felszínre (10., 62., 70., 95., 116., 119., 366. str.). A legszebb, legjellegzetesebb finomkerámia a 95. gödörből való, amelyet egy Árpád-kori gödör vágott. A 7. szondában lévő 23. gödör csoportban volt még másodlagos helyzetű finomkerámia az említettekől keletre.

A leletanyagban a háztartási kerámiát fazekak (II. tábla 2–3.) (például Regenye 1996, 4. ábra 2.), puttonyedények csőrös vagy vízszintes füllel, tálak képviselik kavicsos soványítással. A homokos soványítású, eredetileg fényezett finomkerámia jellegzetes edénytípusa a bikónikus tálka, tál. Az éles vagy lekerekített hastörésen kerek (II. tábla 6.) vagy szabálytalan bütykök, illetve zoomorf (jellegű) rátétek nem ritkák (II. tábla 4–5.) (Kalicz–Makkay 1972, 3. ábra 8–9., 11., 15.; 4. ábra 10–15.; Makkay 1970, 16. ábra). A tálka csonkakúpos talppal (talpas kehely) is előfordul (II. tábla 8.) (Horváth–Kalicz 2001, 5. ábra 10.; Regenye 1996, 6. ábra 4; 11. ábra 7.). A finomkerámián néhány esetben megmaradt a vörös festés nyoma, például egy jellegzetes mélyen ülő, lekerekített hasélú edényen, amelyet vízszintesen átfűrt bütyök díszít (II. tábla 7.) (Kalicz–Makkay 1972, 6. ábra 15.; Alsónyék, 470. sír: Oross et al. 2016, 159. Fig. 3.). A két-három darab karcolt díszű kis töredéken az alkalmazott minta nem rekonstruálható. A leletanyagból még néhány kovacsokzt (II. tábla 9.), pattintékot, magkövet emelhetünk ki.

Kutatástörténeti összefoglaló (Oross et al. 2016) helyett annyit említek meg, hogy az elsőként azonosított dunántúli Sopot-lelőhely Bicske-Galagonyás volt Fejér megyében (Makkay 1970; Kalicz–Makkay 1972). Azóta további településrészletek és temetkezések váltak ismertté. A kaposvári lelőhely párhuzamait vörös festéssel az említett Bicskén, Zala megyében elsősorban Petrivente-Újkúti-dűlő (Horváth–Kalicz 2001, 14–20., 5. ábra), Becsehely I (Kalicz et al. 2007) találjuk meg. Jelentős lelőhelyek Zala megyében Sormás-Török-földek, Sormás-Mántai-dűlő (Barna 2017, 196–212.). További analógiák Veszprém megyében pl. Ajka, Baláca (Regenye 1994; 1996), Tolna megyében Alsónyék, M6 5603/2 lelőhely (Oross et al. 2016), a Kalocsai-Sárköz-vidéken a Duna keleti partján Fajsz-Garadomb (Bánffy et al. 2014, Abb. 6–7.)⁸. A későbbi feldolgozás feladata lesz a kerámia részletes elemzése, finomabb kelteztése, a hazai és horvátországi leletanyaggal való összehasonlítása.

Megyéinkben Kaposvár-Gyertyános lelőhelyről ismerünk kevés Sopot-kerámiát a lengyeli kultúra gödreiből másodlagos helyzetben.⁹ Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlőben a VK nagy kiterjedésű településének két objektumába beleásva kerültek elő Sopot-kerámialeletek.¹⁰ A szakirodalom említ néhány lelőhelyet szórványkerámiával, amelyek ellenőrzése és közlése időszerűvé vált.

Az őskor több periódusában lakott dombplató nyugati lejtőjén egy gödör csoport részlete (23. str.) került felszínre a 7. szondában, amely egymásba ásozott, elsősorban késő rézkori és középső bronzkori gödrök halmaza lehetett. Másodlagos helyzetű korábbi (vondíszes (VK), Sopot, kora rézkori) kerámiát is tartalmazott. A Balaton-Lasinja-kultúra önálló települési objektumait nem találtuk

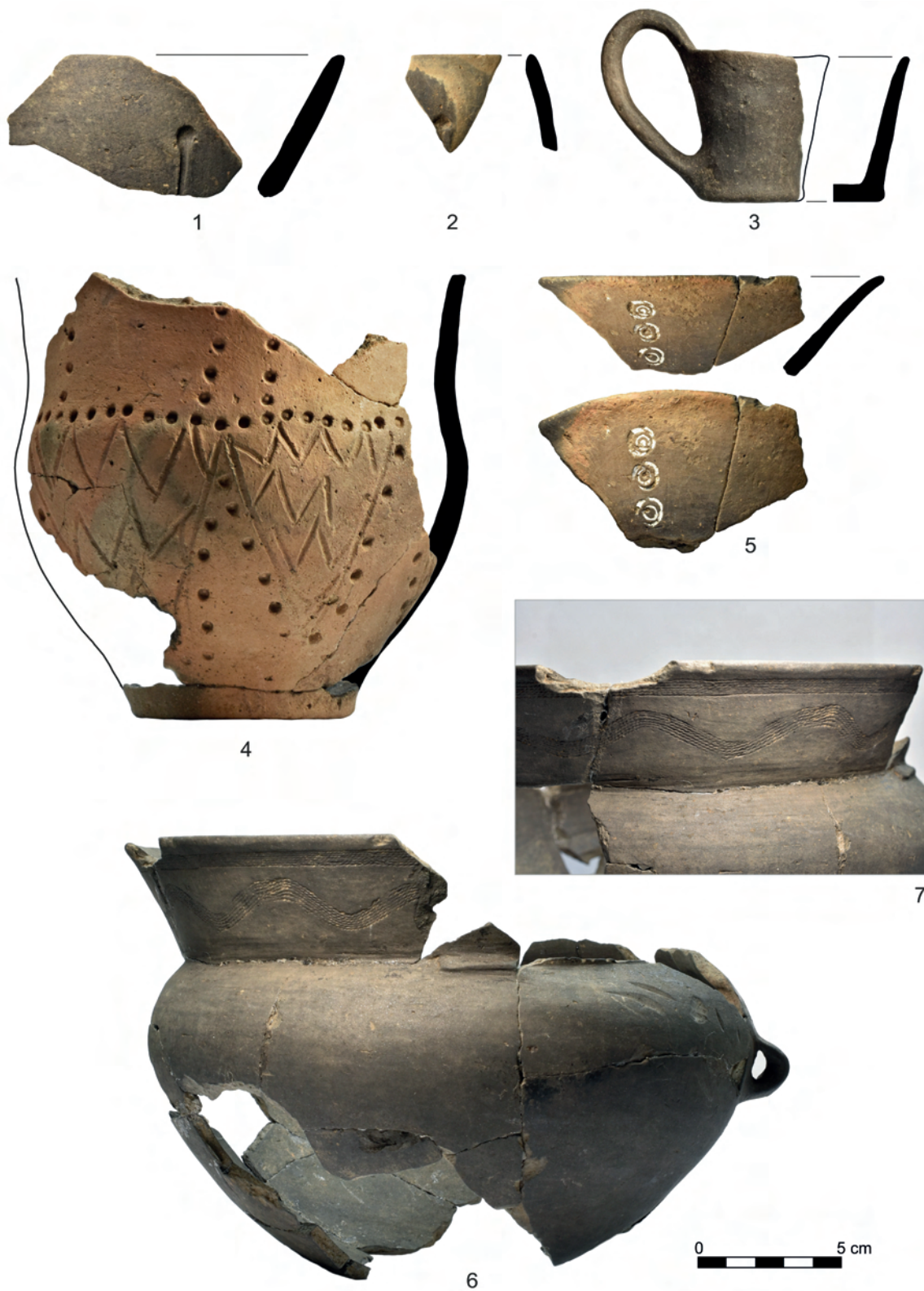
⁶ A kormeghatározásban Regenye Judit segítségét köszönöm!

⁷ E kultúra névadója és legtöbb lelőhelye Horvátországban, a Dráva–Száva folyók között található.

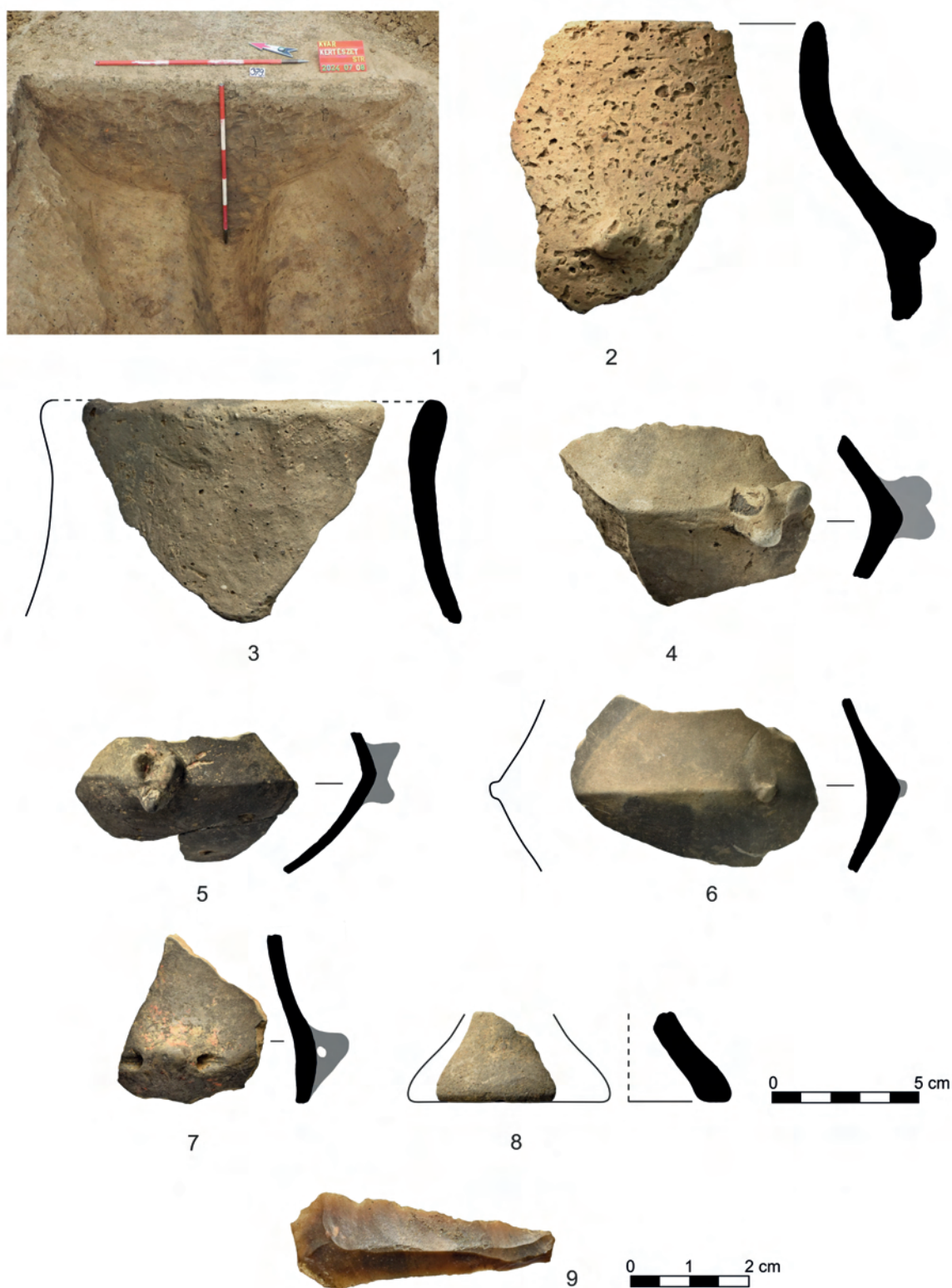
⁸ Fajszról a kaposváriakhoz hasonló kova nyersanyagból készült eszközök kerültek elő (Bánffy et al. 2014, Abb. 6.) a hasonló jellegű leletanyagban. Marton Tibor szóbeli megjegyzését és segítségét ezúton köszönöm!

⁹ Honti Szilvia 1991-ben leletmentés során a lengyeli kultúra 13, a Balaton-Lasinja-kultúra négy gödrét tárta fel a 67-es út építéskor (Regenye 2003, 71.). A leletanyagot Regenye Judit leltározta be 1997-ben.

¹⁰ Marton Tibornak köszönöm az adatot! A kerámiák petrográfiai vizsgálati eredményeit publikálták (Zsók et al. 2012, 412., 415.), az ásási adatok és a leletanyag közöletlen.

I. tábla. Válogatás Kaposvár-Kertészeti lelőhely őskori leletanyagából. 1–2. Kottafejes-vonaldíszes töredékek. 3–4. A Baden-komplexum edényei. 5. Késő mészbetétes kerámiatöredék. 6–7. Álzsinórdíszes kerámiaedény (Litzenkeramik) (Tárgyfotók: Balla Krisztián)

II. tábla. A Sopot-kultúra objektuma és leletanyaga: 1. A 379. árok részlete. 2–8. Edénytöredékek és kovaeszköz (Tárgyfotók: Balla Krisztián, terepi fotó: RRM)

meg a lelőhelyen. A kevés leletanyagból egy domború vállú, éles törésvonalú korsótörredék említendő meg, amelynek vállrészét karcolt, egymáshoz ferdén csatlakozó vonalkötegek díszítik (Somogyi 2004, 14. ábra 6.). A kora rézkor megléte további, újabb adat a lelőhely településtörténetében.

A késő rézkori Baden-kultúra/komplexum kiterjedt, eltérő sűrűségű településével számolhatunk a dombháton.¹¹ Viszonylag sűrű volt a legkeletibb, 7. számú szonda a próbafeltárás során, ahol szinte egymás mellett sorakoztak a gödrök. Itt a 24. gödörben hasán kannelúrával díszített tálat találtunk. A 28. gödröt egy leégett agyagfalú ház paticsomladékával töltötték fel. Néhány további gödröt a 7. szondától ÉNy-ra is feltártunk. Innen a 20. gödörből vélhetően elvermelt tárolóedényt emeltünk ki, amely egy amfora típusú, testén durvított felületű edény, vállán három tagolt bordával. A beruházási terület középső részén (a jelenlegi épület alatt) a késő rézkori telep szerkezete szórványossá vált. Itt helyezkedett el a 228-229. kettős gödör, illetve az egymással szomszédos 134. és 194. gödrök. Csak e két-két objektum leletanyagában találtunk egymással összeilleszthető kerámiatörredékeket a restaurálás során.¹² Ez azt jelenti, hogy bizonyos edények darabjait nem egy, hanem egymás melletti gödrökbe dobták ki.

A nagyszámú kerámiaanyagban különféle durvított felületű, egy-három, eltérőképpen (ujjal, kerekded vagy ovális nyomot hagyó eszközzel) benyomott bordával díszített tárolóedények, tálfazekak, kisebb-nagyobb fazekak, amfora alakú edények, csuprok különíthetők el. A tálak között vannak bikónikus alakúak, kétosztatúak, néha belül is kannelúrázva. Előfordul merice kissé hosszúkás testtel (l. tábla 3.) vagy bögrék gömbölyded aléttel. Több edény esetében feltűnő a kiváló minőség: jó tömörítés, fényezés, biztos kézzel szabályosan kivitelezett díszítés (l. tábla 4.). Az a benyomásunk, mintha egyértelműen egy kéz, pontosabban fazekas díszített volna bizonyos edényeket. Jellegzetes az egyszerűes vagy kettős pontsoros és a pontsoros-behúzott vonalas kombinált díszítés (háromszöget kitöltő ferde vonalazás, hálóminta vagy cikk-cakk-vonal), továbbá fenyőágminta. A telepkerámia döntő részét a korai klasszikus Baden (Baden IIb–III) időszakra keltezhetjük. Előfordul korai badeni (Baden IIa) korú gödör (pl. a 81. számú). Ugyanakkor találkozunk bolerázi kerámiával is, de nem önálló objektumból.

Hasonló intervallumban (elsősorban a Baden IIb–III periódusban) lakták a mindössze 2,5 km-re ÉNy-ra lévő Kaposújlak-Várdomb-dűlőben lévő települést (Bondár–Somogyi 2023, 202–205., 84. ábra; Oross et al. 2023, 1. táblázat, 544–546.). Nagyszámú analógia ismert Balatonöszöd-Temetői-dűlő lelőhelyről is (pl. Horváth 2014, Fig. 289., 300., 323., 327.).

A középső bronzkorban az észak-dunántúli *mészbetétes kerámia kultúrája* telepedett le a területen. Az összefüggő ásatási felület keleti részén és azzal szomszédos

szondákban (5-6.) négy objektumot tártunk fel 2024-ben (1. ábra). A méhkasos verem és kevésbé mély gödrök összességében kb. ívelt vonalon helyezkedtek el (16., 22-399., 382., 386. str.). Leletanyaguk alapján a mészbetétes kerámia kultúrája ugyanazon, késői periódusához tartoznak. A testen keskeny vonalközzel bekarcolt páros vonalas, karcolt hálóminta, illetve a kihajló peremre nyúló, háromszögben összekapcsolódó kettős vonalas díszű (Kiss–Somogyi 2004, 3. ábra 9.) hordó alakú edények, kisebb-nagyobb fazekak kerültek elő, továbbá sötétszürke korsók és tálak darabjai vékony vonalú és/vagy kerek benyomkodásos mészbetétágyakkal (l. tábla 5.; Honti 1994, Abb. 1. 5.; Abb. 3. 2.).

Az ásatás bronzkori „vezérlete” egy tölcseres peremű, nyomott gömbös hasú, szürke tál¹³ a 382. gödörből, amelynek pereme mentén egyenes vonalban és alatta hullámos vonalban *álzsinórdísz*¹⁴ fut körbe (l. tábla 6-7.). A nyakon apró kidudorodás figyelhető meg. Az edény felülete fényezett, homokos soványítású, nagyon kevés kerámiaüzalékkal. Leletünk legjobb Somogy vármegyei párhuzama Vörs-Kerékerdő 224. gödörből származik (az álzsinórdíszes jelzőt használja Honti 1994, 174., Abb. 8. 4.; Abb. 9. 6.). Eggyel több vonaldísz látható a komlósd-szőlőhegyi szórvány peremtörredéken. Egyenes vonalú álzsinórdíszes kerámiát közölt Honti Szilvia a vörs-kerékerdői 44. gödörből és szórványként Somogyvár-Kupahegyről (Honti 1994, Abb. 9. 1., 4.). Az említett lelőhelyeken az álzsinórdíszes kerámia késő mészbetétes kerámiával együtt fordult elő. Ugyanezt mondhatjuk Kaposvár-Kertészeti lelőhelyünkkel kapcsolatban is.

A Zala vármegyei Ságod-Bekeháza lelőhelyen a Veteřov-kultúra zárt gödörobjektumaiban álzsinórdíszes kerámia is volt: egy tálperem a vörsi és a kaposvári táltípustól abban tér el, hogy tölcseres pereme jobban kifelé dől és egyetlen hullámvonalú díszítése van (Kvassay et al. 2004, 18. ábra, 8a-b). A vörsi példányokat Honti Szilvia nyugati, ÉNy-i irányból érkező importárunk határozta meg (Honti 1994, 175.).¹⁵ Kiss Viktória a bekeházi leletegyüttes elemzése kapcsán a dél-dunántúli álzsinórdíszes edényeket inkább a Dráva–Mura régióból származó importoknak véli (Kvassay et al. 2004, 134–136.; Kiss 2012, 172–174.).¹⁶

A fentebb többször említett 23. gödör csoport (7. szonda) vegyes őskori anyagában mészbetétes korú kerámia mellett egy kisapostagi jellegű peremtörredék is volt széles, tekercselt pálcikás technikával készített mészbetétágyakkal. Más edények töredékein a mészbetétágyat széles lapos

11 A 61-es út mentén, a beruházás miatt megújított földárkokban három badeni gödör markáns metszetét figyeltem meg, amelyekből kerámiát is gyűjtöttem. Eszerint az egykori dombháton déli irányban is folytatódik a késő rézkori telep.

12 Az őskori kerámia restaurálását Wilhelm Emliával végeztük, munkáját nagyon köszönöm.

13 A megtartó kiegészítést Huszár Gabriella restaurátor végzi. Munkáját köszönöm.

14 Az álzsinórdísz (vagy álzsinégdísz) elnevezés a német nyelvű szakirodalomból származik. Úgy gondolták, hogy a mai cipőfűzőhöz (németül die Litze) hasonló szövőpántokkal készítették a díszítést. Kísérleti régészeti adatok szerint inkább egymás mellé fogott, vékony zsinórokkal készült a díszítés (Kvassay et al. 2004, 143.).

15 További lelőhelyek Somogy vármegyében: Kaposvár, Kaposvár-Toponár 61-es elkerülő út 2. lelőhely, Vörs-Máriaasszonyisziget, Zamárdi (Kiss 2012, 174., 819. jegyzet).

16 Az álzsinórdíszes kerámia (Litzenkeramik) a mai Észak-Horvátország, ÉK-Szlovénia, Ausztria (Dél-Burgenland és Dél-Stájerország) területén lehetett önálló kultúra, de jelen volt Bosznia-Hercegovina vidékén és a kerámia eljutott Ausztria (Észak-Burgenland, Alsó-Ausztria), DNy-Szlovákia és ÉNy-Dunántúl területére is (Kvassay et al. 2004, 134-139.; Kiss 2012, 173.).

eszköz téglalap átmetszetű végének folyamatos egymás mellé nyomkodásával alakították ki nemcsak a fülön (vagy a peremen), hanem a hason is. Hordó alakú, a perem alatt fogóbütykös, testükön vonalkötegdíszes edények darabjai is előkerültek. Mindezek a késő kisapostag-kora mészbetétes időszak sajátosságai (Honti–Kiss 1996, 23., 2. tábla). Kaposvár-Kertészlet lelőhelyünkéről ismerjük már e fázis leleteit terepbejárásból és az 1972-es ásatásból (Honti–Kiss 1996, 19. lelőhely=Kiss 2012, 151. lh.). Sajnos a 2024-es ásatásról zárt objektummal, illetve nagy mennyiségű kerámiával nem rendelkezünk ahhoz, hogy az említett átmeneti fázist egyértelműen bizonyítani tudjuk.

A kaposvári autószaalon-projekt területe az *Árpád-korban* volt a legsűrűbben lakott (kivétel a keleti egykori dombtető a 7. szondával). 66 objektum sorolható az *Árpád-korba*, elsősorban gödrök és főként kihasasodó falú vermek. Egy kemencebokr, több előtérögdrös kemence és négy földbevéajt, boltozatos kemence részösen mélyülő 'lejárattal' tartoztak a telephez. A 286. és a 343. kemencében a két platni alatt cserépréteget figyeltünk meg. Négy-öt árkot datáltunk az *Árpád-korra* a leletanyag alapján, amelyeknek kerítő, lehatároló szerepük lehetett. A kerámiában nagy mennyiségű és sokféle fazék fordul elő például rádlimintával, csiga- vagy hullámvonalas díszítéssel. A leletanyagot még állatcsont (pl. ló és szarvasmarha), kevés vastárgy (patkó, nyílhegy, késtörödékek), néhány orsógomb, orsókarika, kevés kötöredék, téglá és salak alkotják. Egy-két esetben a kerámia tisztítása után lehetett egyértelműen elkülöníteni a késő neolitikus és az *Árpád-kori* kavicsos soványítású darabokat egymástól.

A késő középkori település maradványai az egész beruházási területen megtalálhatók voltak gödrökkel, méhkasos, illetve amfora alakú vermekkel, vélhetően kutakkal. Utóbbiakat nem tártuk fel teljes mélységben. Kisebb-közepes méretű, négyzetes, viszonylag sekélyen megmaradt földbemélyített építményeket (397., 90., 324.) is kibontottunk, amelyekben tüzelőberendezés, döngölt padló nem volt. Belsejükben egy-egy cölöphely került elő, a 90. és 324. esetében nem egyértelmű, hogy a közvetlenül mellette lévő oszlophely az épülethez tartozott-e. (Lehetek valamelyik közeli konstrukció részei is.) A 179. számú, szintén négyzetes alakú beásást leletanyag hiányában ismeretlen korúnak könyveltük el, késő középkori vagy *Árpád-kori* lehetett. Ugyanezt elmondhatjuk számos gödör, cölöphely és árok esetében is. Egy hosszúkás téglalap alakú, sekély beásás (7. str.) építmény gödrének értékelhető. A 324. lehetséges építmény gödrének felső rétege nagy foltban paticsos-omladékos volt. Ugyanez a réteg (164.) egy É–D-i irányú, téglalap alakú mély gödör (163.) foltjában is elkülönült. A 397. feltehetően építmény betöltésén szintén hamus-faszenes-omladékos réteg látszott. A 61. vermet paticsos omladékkal töltötték fel, míg az 1., 14. gödrök felső részében volt omladékos réteg. A felsoroltak alapján leégés, pusztulási esemény történetelt a településen, a maradványokat pedig a megnyitott objektumokban tüntették el.

A késő középkori település szerves részét képezték a különböző funkciójú árkok, amelyek közel É–D-i irányban szeltek át a szelvényt, vagy például 'L' alakban elfordulva keríthettek le területeket. A hiányzó vagy kevés leletanyag miatt nehézkes keltezni az árkokat és a nagyszámú cölöp-

és oszlophelyet. (Az is lehetséges, hogy az *Árpád-kori* vagy késő középkori leletek másodlagosan kerültek bele a kora újkorban megnyitott árkokba, cölöphelyekbe.) Megfigyeltünk szuperpozíciókat az *Árpád-kori* és késő középkori objektumok között, a késő középkoron belül és késő középkori-kora újkori beásások között is.

Érdemes kiemelni két cölöpszerkezetet, amelyek a szelvény keleti negyedében voltak. Négy-négy cölöphelyről van szó, amelyek közel téglalap (83., 106–108. str.), illetve négyzet alaprajzú (376–378., 383. str.) területet jelöltek ki. Vélhetően fa felépítményt tarthattak (silók, terménytárolók), vagy tetővel ellátott fal nélküli szerkezetek lehettek. Utóbbiak a néprajzi irodalomban rakodó, szín megnevezéssel szerepelnek, a csúrt helyettesítő terménytárolók voltak (Selmecei 1976, 26., 12. ábra). A késő középkori leletanyag összetétele az *Árpád-korhoz* hasonló. A kerámiában sok a különféle fazék, amelyek a 14–15. századra jellemzők.

Molnár István véleménye szerint a kaposvári leletanyagban van *kora újkorinak* nevezhető, a 16. századra keltezhető magyar kerámia. Elkülönített ún. rác kerámiát, amelyben mázas táltörödékek, durva „bosnyák” fazekak, rádlimintás „bosnyák”¹⁷ sárgás korsó található (2. ábra). Molnár István a következő objektumokat keltezte a 16. századra: 3., 5., 8., 36., 49., 60., 86., 100., 233. str.,¹⁸ amelyek közül a 36. gödör feküdt a legtávolabb a többitől, az ásatás ÉNy-i részén. A szelvény déli sávjában volt a 8. gödör laza paticsomladékos réteggel, ettől 4-5 m-re a 49. paticsos-omladékos réteg egy mély gödör tetején. A 8. gödörtől kb. 22 m-re Ny-ra lévő 60. kis verem egy késő középkori vermet vágott. (Ez egy nagyon fontos szuperpozíciója a két korszaknak.) Az említettektől kb. 12 m-re északra helyezkedett el az 5., 3., 86. str. és 100. gödör nagyjából 15 m-es átmérőjű területen. Az 5. és a 86. str. is közel négyzet alaprajzú, földbemélyített építmény gödre lehet (3. ábra). Előbbiben valódi cölöplyukat bontottunk ki, a 86. számúban a beásás inkább túlbontásnak értékelhető. Ettől a „csoporttól” Ny–ÉNy-ra volt a 233. gödör. Az említett paticsos-omladékos rétegek pusztulási eseményre utalnak a kora újkori településen is.

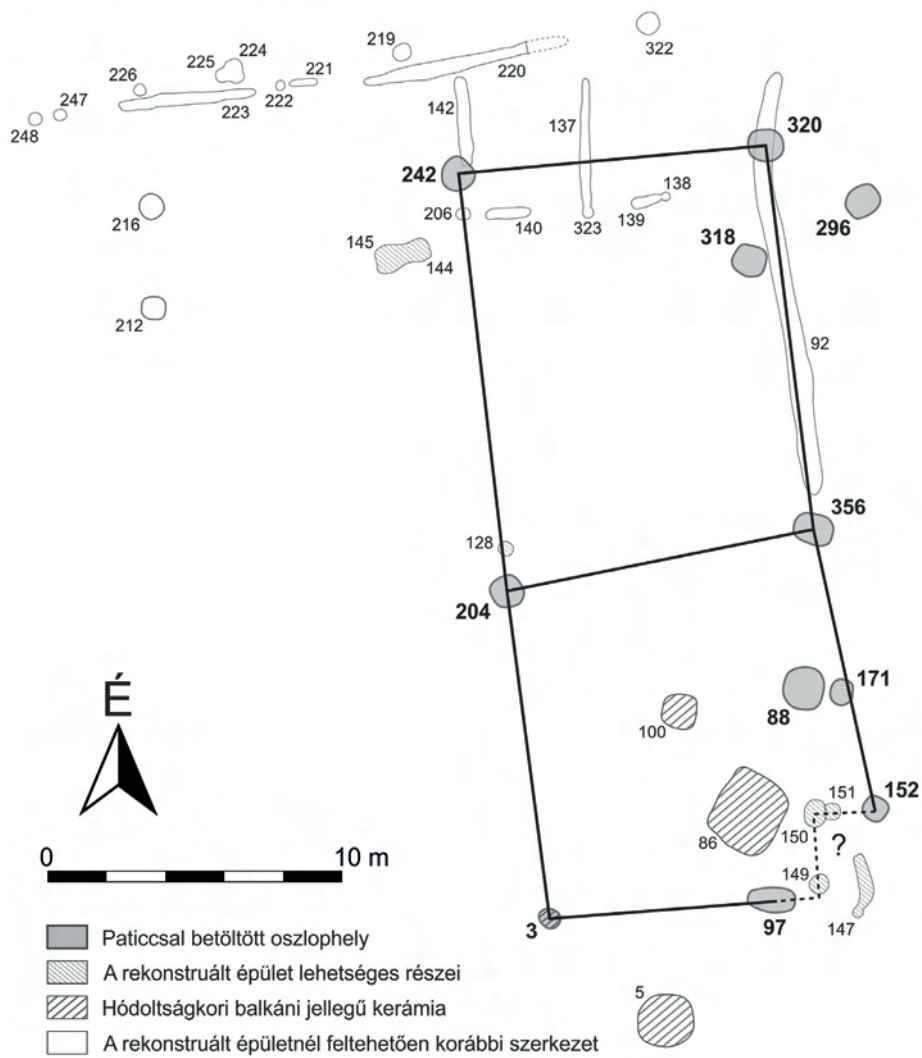
Volt még egy nagyon érdekes építményszerkezet a lelőhelyen, amely tűz martalékává válhatott a török korban. Ennek a szerkezetnek a része a 3-as oszlophely is, amely a 3. kutatószondában került elő, áglenyomatos paticsot és balkáni jellegű kézi korongolt kerámiát tartalmazott. Molnár István idézett cikkében még önálló objektumként szerepeltette, de az ásatási dokumentáció készítése során vettem észre, hogy ugyanolyan profilú, mint a megelőző feltárás hasonló jellegű oszlophelyei.

17 „Az edényekre jelenleg – a hódoltság kevert népessége és a tradicionális készítési technológia széleskörű balkáni alkalmazása miatt – találhatóbb a hódoltságkori balkáni vagy balkáni jellegű kézi korongolt kerámia elnevezés.” Kovács 2023, 88. Takács Miklósnak köszönöm a kiegészítést!

18 Molnár István: „Újabb régészeti adatok a hódoltságkori balkáni népesség Kaposvár környéki megtelepedéséről” című tanulmánya előadás formájában „A hódoltságkori rác/balkáni népesség településtörténete, régészete és néprajza” című konferencián hangzott el Pécsen 2025-ben. Megjelenés alatt.

2. ábra. Hódoltságkori balkáni jellegű kézi korongolt kerámia a 3. oszlophely visszatöltéséből
(Fotó: Balla Krisztián)

3. ábra. Összesítő térkép a kora újkori objektumokkal és épületrekonstrukcióval
(alaptérkép: Pájer Tímea, Meridián Kft, kiegészítő grafika: Balla Krisztián)

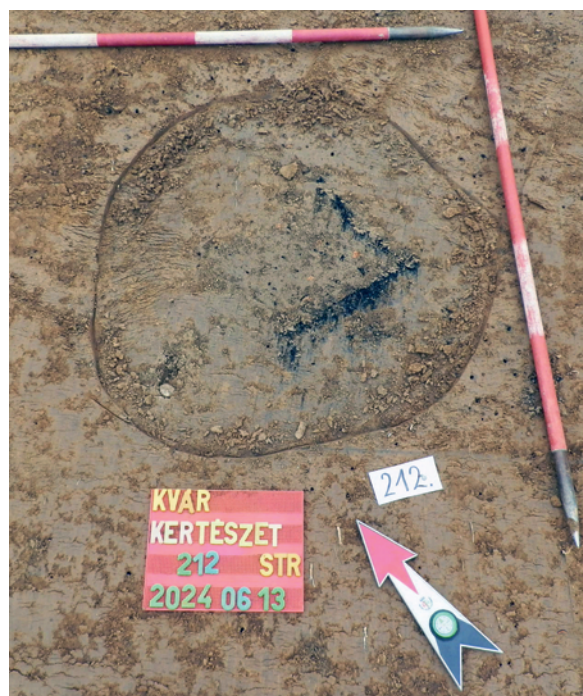
Ezek az oszlophelyek kerek vagy ovális, visszatöltött, kevert agyagos (löszös) betöltésű gödörnek látszottak a nyesett felszínen, belsejükben egy paticsos kerek folttal. Értelmezésük a következő: vélhetően az oszlopnak ázott gödörbe beleállították az oszlopot, majd földdel körbetöltötték. Az oszlop és környezete leéghetett (esetleg kiszedték az oszlop maradvékát) és magát az oszlophelyet paticsal, azaz omladékkal teljesen teletöltték. E kettős jelenségek általában két str. számot kaptak és azokat együtt bontottuk ki közös metszettel, majd a belső részt bontottuk ki a külső, eltérő betöltésű részből. A **paticsal betöltött oszlophelyek** a következők: 3., 85. (eredeti számpárja a 97.), 87-171., 88., 89-(104)-356., 113-204., 152-153., 241-242., 295-296., 317-318., 319-320. (III–IV. tábla) (Esetleg a 147-148. is ide tartozik, csak a cölöphelyet nem tömték be paticsal és a gödre szabálytalanul maradt meg? A 150-151. kettős oszlophely egymás melletti elhelyezkedése alapján tartható ehhez a szerkezethez, bár paticsot nem tartalmazott és önálló folttal jelentkezett.)

Az említett **3. számú, balkáni jellegű kerámiát** (2. ábra) tartalmazó oszlophely egy ÉÉNy–DDK-i irányú, téglalap alakú oszlopszerkezetes építmény DNy-i sarkát képezte. Az épület szélessége 12 m, hossza 26 m (3. ábra, III–IV. tábla). Ha a 3. str. oszlophely 16. száza, akkor az egész konstrukciónak annak kellett lennie. Az épület nyugati oldalán helyezkedett el még a 113-204., az ÉNy-i sarokban a 241-242. Ennek az oszlophelynek az alját ledöngölték, vágta a 142. árok szakaszt, amely esetleg egy korábbi szerkezet része.¹⁹ Az ÉK-i sarokban állt a 319-320., ami rá volt ásva a 92. árokra. Kérdéses, hogy ez az árok alapárok-e. Bár a 92. árok vonala egyezett az épület rekonstruálható hosszanti szélével, annál rövidebb volt.²⁰ A feltételezett keleti fal vonalához képest kissé beljebb helyezkedett el a 317-318. oszlophely. A keleti főfal közepén található a 89-356. (kb. szemközt a 113-204-sel). Elméletileg a főfalban kellene lennie a 87-171. oszlophelynek, pedig amellet a belső oldalon is volt egy robusztus oszlophely (a száma 88), amely esetleg megerősítésre vagy más szerkezeti elem, pl. padlás alátámasztására szolgált? Déli irányba haladva ugyanilyen megoldásnak tűnik a 152-153. str. a főfalban és a szerkezet belsejében a 150-151. vélhetően kettős oszlophely egymás mellett. Az épület déli falában a 3-as számúval egyvonalban találjuk a 85-97-t. Talán a főfalban volt a szomszédos 149. cölöplyuk is.

A DK-i sarokban azonban nem került elő paticsal betöltött oszlophely, ezért itt bizonytalan az elméleti rekonstrukció. (Lehetséges, hogy nem teljesen szabályos téglalap alaprajzú az építmény, inkább L alakban végződik? Ehhez képest ebben a sarokban hozzátoldást alakítottak ki (kiegészítő funkcióval)? Vagy a 147-148. nem is a szerkezet

része? Kérdéseket vet fel az épület ÉK-i sarkától közvetlenül keletre lévő 295-296. paticsal betömött oszlophely: mi célt szolgált és hogyan kapcsolódott a főszerkezethez? (Előretölt tetőt támasztott alá? Azonban nincs egyértelmű párja a keleti fal külső oldalán.)²¹

A nagyméretű építmény esetleg kétoszlatú volt, ha a főfal kb. közepén lévő 204., 356. számú oszlophelyeket veszszük figyelembe. Azonban nagyon kevés köztes tartóelem maradt meg a feltételezett főfalak vonalában (128., 149. cölöphelyek). Bizonytalan, hol volt az épület bejárata, átjárója. Feltehetően agyaggal tapasztott sövényfalai voltak. De sem padló, sem tüzelőberendezés, kemence maradványa nem került elő a feltételezett alapterületen.²² Rekonstrukciónk kiindulópont lehet a további kutatás-feldolgozás számára.

4. ábra. A 212. cölöphely elszenesedett cölöp maradványával (Fotó: RRM)

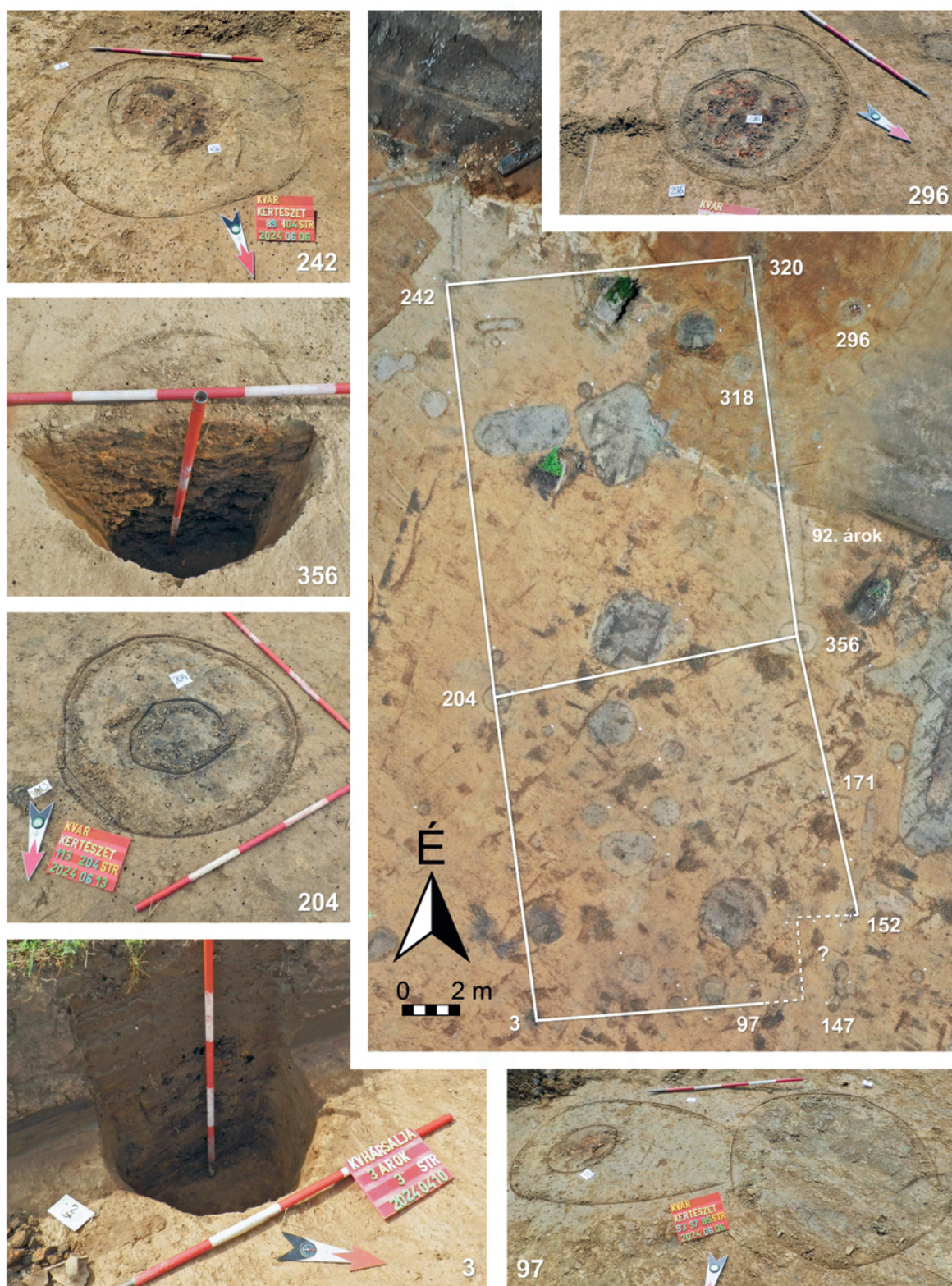
Az épület funkciója feltehetően gazdálkodással, állattartással kapcsolatos lehetett: istálló, csűr/pajta. Szentkirály, Túrkeve-Móric lelőhelyen a késő kőzép-kori melléképületek egy csoportja (istálló, kocsiszín) a lakóházak cölöpváz, tapasztott sövényfalú technikájával készült, vékonyabb tapasztással vagy tapasztás nélkül (Pálóczi 2005, 112-113.; 2013, 34.).

¹⁹ Lásd következő jegyzet!

²⁰ A 92. árok folytán csak egy rövid szakaszát tártuk fel, amelynek alján nem voltak karó- vagy cölöphelyek, és betöltése sem volt agyagos visszatöltésű. Nem csatlakozott hozzá mérőlegesen árok épületünk északi falának vonalában. Viszont több párhuzamos, rövid árok húzódtott a 92-től Ny-ra (137., 142. str.). Ezek a rövid alapárkok és cölöphelyek (137–140., 142., 206., 323. str.) esetleg ahhoz a kerítésfélé szerkezethez (219-226., 247-248. str.) tartoztak, amely épületünkől északra létezett? (3. ábra) Ehhez tartozott esetleg a 212. cölöphely is, amelynek betöltésében paticsomladék helyett faszenes maradványt figyeltünk meg (4. ábra). Talán azért nincs benne patics, mert az oszlop leégése kültéren megtörténhetett, nem agyagos környezetben állt?

²¹ Ugyanez a kérdés vonatkozik az épület mellett nyugatra lévő 144-145. str. jelenségekre, amelyek lehetnek mély oszlophelyek is, nem csupán egyszerű gödrök.

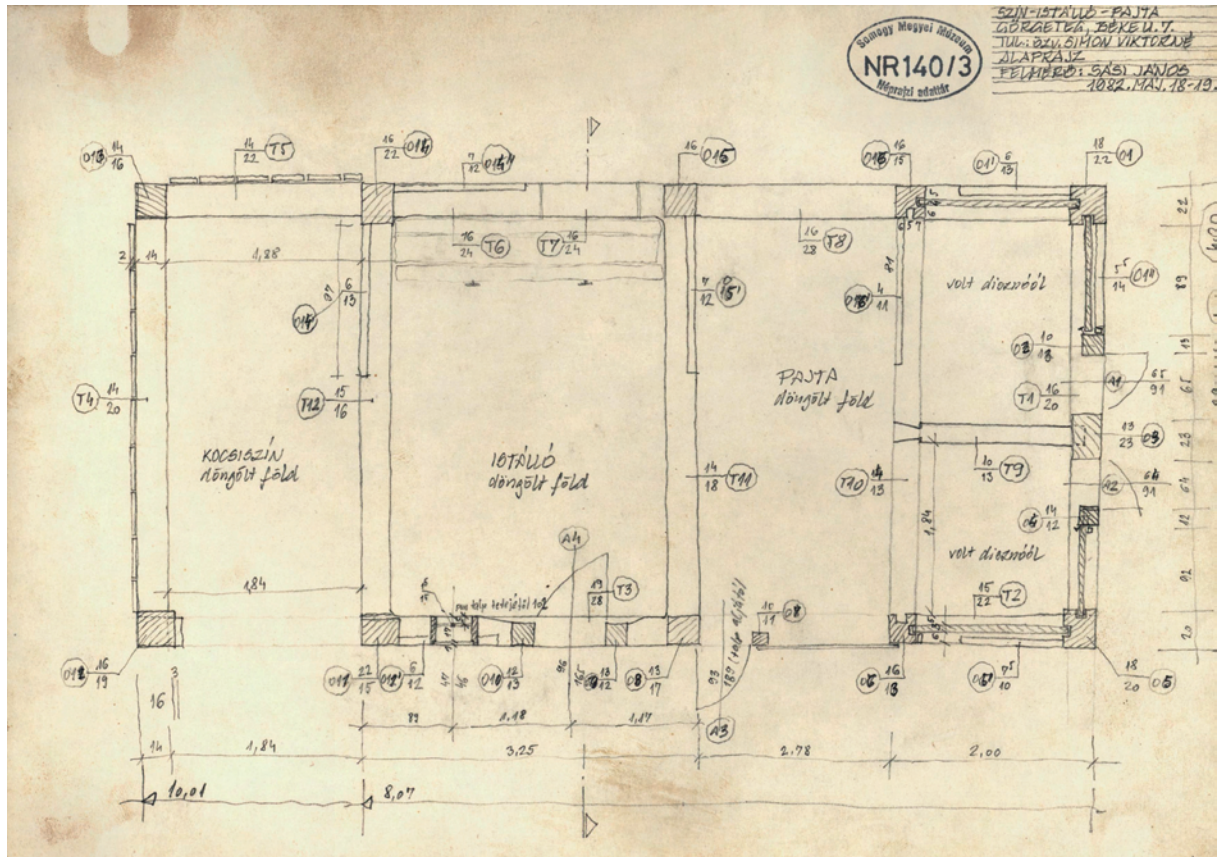
²² Pálóczi Horváth András 2005. évi gyűjtése szerint a 15–16. században az Alföldön a cölöpváz szerkezetű házak fordultak elő a legnagyobb arányban, ezen belül a legnagyobb csoportot a cölöpváz, tapasztott sövényfalú házak képviselték (két vagy háromsztatú elrendezéssel). Ez a Dunántúlon is kedvelt építési mód volt, kivéve talán a nyugati erdős vidékeket. Muhi lelőhelyen az alapárkok hiánya, az egymástól távoli cölöplyukak jellemzők, ezért gondolhatunk a favázás sárfal vagy a cölöpváz nád-fal technikájára (Pálóczi 2005, 112-113.; 2013, 34.).

III. tábla. Hódoltságkori épület alaprajza paticcsal betöltött oszlophelyek alapján Kaposvár-Kertészeti lelőhelyen (Drónfotó és grafika: Balla Krisztián, objektumfotók: RRM)

IV. tábla. Hódoltságkori épület alaprajza paticszal betöltött oszlophelyek alapján Kaposvár-Kertészeti lelőhelyen (Drónfotó és grafika: Balla Krisztián, objektumfotók: RRM)

5. ábra. Szín-istálló-pajta épület alaprajza Görgetegen (Forrás: MúzeumDigitár)

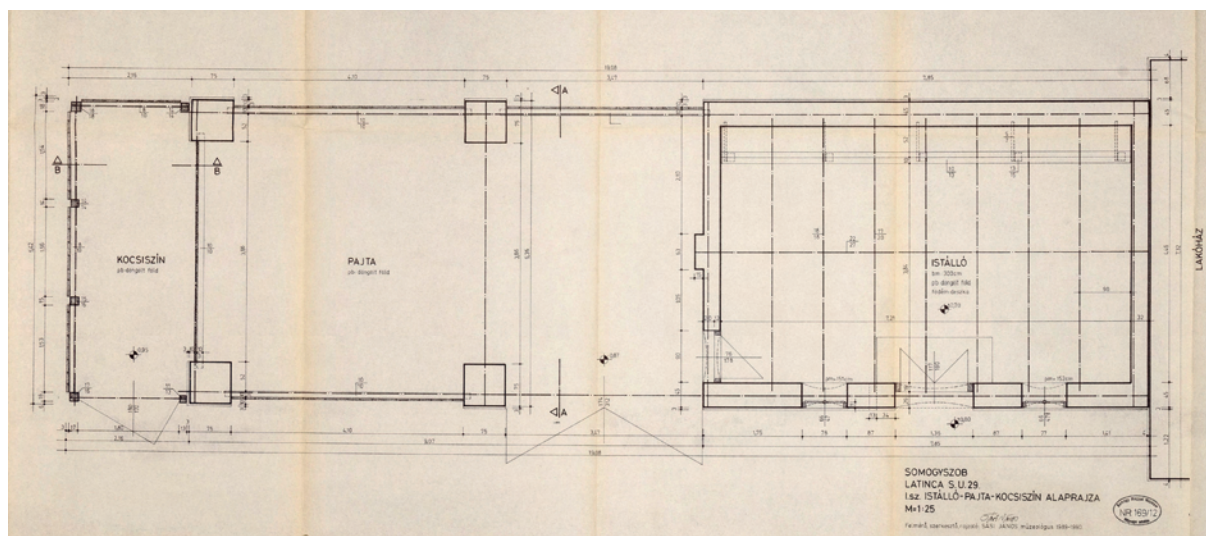
A nép építészetben ismert az ún. istállós csűr/pajta, amikor egy tető alatt több funkció egyesül: nemcsak gabona és takarmány tárolása-szárítása, hanem cséplés, azaz a szem kinyomtatása, továbbá állattartás folyt ugyanabban az épületben. A mecseki megosztott funkciójú (szálláshelyekkel rendelkező) települések ismertetésében Füzes Endre általában 8–10 m hosszú, 6–7 m széles pajtákról ír, amelyek lehetettek ennél kisebbek, nagyobbak is. E pajták fala még a 20. század elején rekesztéses sövényfal volt, később vert- vagy vályogfal. A tetőszerkezet szelemenés, a későbbiekben szarufás. A tetőszerkezet sátozott, zsúppal befedve. A pajtának nagy kétszárnyú kapuja volt, ezzel szemben a kisebb kaput ritkán használták. „Közvetlenül a pajtakapu bal oldalán kezdődött az istálló válaszfala, amelynek teteje gerendákkal, rudakkal, ráhalmazott szénával le volt padlásolva.” Az istálló tehát külön zárt helyiséget alkotott a pajtán belül, két részre volt osztva egy rúddal, fala mentén jászollal. A pajta másik felében takarmányt és szalmát tartottak. Később, amikor a szállásokon kezdték végezni a szemnyerési munkát, ide hordták a csépeletlen gabonát. A pajtában tartották a mezőgazdasági eszközöket, ha elfért, a szekeret is. Ha nem fért el, mellé (kocsi)színt építettek (Füzesi 1953, 93–94.).

Hasonló gyakorlatról ír Selmeczi K. Attila is északkelet-magyarországi példák alapján. Itt a csűrök alapja, fal-szerkezete változatos volt, a fa és más növényi nyersanyag mellett ismert a vályog, kő, téglá. A fa, illetve növényi

alapú falat is betapasztathatták. Ezen a vidéken a csűröknek közepén átjáró része volt (Selmeczi 1976, 126–129.). Somogy megyéből két, az előzőeknél feltehetően későbbi néprajzi példát, alaprajzot mutatok be a többfunkciós melléképület típusból (istálló-pajta-kocsiszín) (5–6. ábra).²³ A fentiekhez hasonlóan képzelhetjük el a kaposvári török kori épületet is.

Folytatva a 16. századi objektumok elemzését, feltűnik, hogy a fentebb bemutatott nagyméretű konstrukció területén belül helyezkedik el a 86. és 100. objektum, amelyekben szintén volt hódoltságkori balkáni jellegű, kézi korongolt kerámia, mint a nagypület 3. számú oszlophelyének paticsos visszatöltésében. Lehetséges, hogy van időbeli eltérés a balkáni jellegű kerámia időszakon belül is? Nem dönthető el, hogy az épület helyét használták tovább a hódoltság korában a tűzeset után. Vagy azért van balkáni jellegű kerámia az egyik oszlophely visszatöltésében, mert az alapterületen lévő korábbi gödröt bolygatták meg? A tudományos feldolgozás adhat választ a feltett kérdésekre.

²³ 5. ábra: Szín-istálló-pajta épület Görgetegen. Somogy megyei néprajzi adattár (NR) száma: 140.3. Felmérés, rajz: Sási János 1982. 6. ábra: Istálló-pajta-kocsiszín alaprajza Somogyszobon, NR.169.12. Felmérés, rajz: Sási János 1989–90. Forrás: MúzeumDigitár. Pisztora Zsófia muzeológusnak köszönöm, hogy a néprajzi adattár rajzallománya felhívta a figyelmemet!

6. ábra. Istálló-pajta-kocsiszín alaprajza Somogyzombon (Forrás: MúzeumDigitár)

Az írott források alapján a lelőhely Kecel falu külterülete lehetett, a falut 1061-ben említik az írott források. A falu központja és temploma a Kapostól délre feltételezhető, de a település egy része átnyúlhatott a folyótól északra is. A középkorban fontos átkelő maradt gáttal, malommal, rével. A település a török korban 1567-ben biztosan létezett, de részleges pusztulás érhetett. Talán ekkor települnek/telepítenek be délszlávokat a falu központjától távolabb lévő területre. 1622-ben *deserta*-ként (pusztának) jelölik a források. A 17. század végén lakott volt.²⁴

A balkáni jellegű kézi korongolt kerámia meglehetősen fontos adat a korszak kutatásában, mert délszlávokat csak Kaposvártól K-re lévő területen említenek a források, ahonnan viszont régészeti leletanyagunk nincsen.

Kaposvár nyugati részén, az autószalón építését megelőző feltárásunk bizonyította a Kapos-völgy menti, több korszakos lelőhely (40028 Kaposvár-Városi kertészet) kiterjedt voltát, ezért a közhiteles nyilvántartásban szereplő poligon (lelőhelyhatár) módosítását javasoltuk dél és DK-i irányban. Vélhetően a 61-es főút és a vasútvonaltól délre lévő, 40037 nyilvántartott lelőhellyel összetartoznak. Egyes régészeti korszakok (középső és késő neolitikum, középső bronzkor és kora újkor) kutatásában fontos, új adatokhoz jutottunk a feltárt jelenségek, leletek dokumentálása és értelmezése nyomán. Lelőhelyünk újabb példarra, hogy a városok még beépítetlen részei fontos régészeti örökséget rejtnek.

A feltárás résztvevői: Somogyi Krisztina ásatásvezető régész, Molnár István, Kamper Loránd régészek, technikusok: Stunya Péter, Balla Krisztián, Papp Zoltán, Cserép Tamás. A drónfotókat és képtáblákat Balla Krisztián készítette, a geodéziai felmérést a Meridián Kft. végezte el.

²⁴ Köszönöm Molnár István középkorosi régész kollégámnak a Kecel falura vonatkozó kiegészítést! Továbbá lásd 17. jegyzet!

Kaposvár–Deseda kemping (101768) próbafeltárás és régészeti megfigyelés Somogyi Krisztina

A „Kaposvár, hrsz.:0443/2 területen lévő DESEDA kemping átfogó rekonstrukciója” projekthez kapcsolódó próbafeltárást 2024. május 06–15. között végeztük el. A kemping északi, beépítetlen füves részén hét kutatóárkot nyitottunk meg 350 m² összterülettel, amelyből 245 m² volt régészeti érintettségű. A terület Kaposvár-Toponántól Ny-ra, a Deseda-vízátározó DK-i partján lévő strand mellett található.

A MNM RI által végzett geofizikai felmérés kevés régészeti objektumot jelzett. Ehhez képest több, összesen 20 jelenség került elő, amelyek szórtnan, illetve csoportokba rendeződve helyezkedtek el a 35–50 cm vastag humusz alatti barna szubhumuszban. Az enyhén lejtő domboldal keleti részén, a víztől legtávolabbi 6-7. szondák már üresnek bizonyultak. Összességében késő kelta, kora római és Árpád-kori településmaradványokra bukkantunk. A 3. szondában egy késő kelta kori gödör (11. str.) részletét bontottuk ki szép kerámiaanyaggal (például duzzadt peremű grafitos soványítású, fésűs díszű tárolóedény darabjaival, nagyméretű orsógombbal).

A római kori telephez egy kemencebokr, 4-5 gödör és egy árok tartozott. Az előtérgödör és a kapcsolódó két kemence betöltése is nagymennyiségű, sokféle edényből származó, lekopott felületű kerámiát tartalmazott, amelyet Németh Péter Gergely a Kr. u. 1–2. századra keltezett. A 14. str. számú kemence (V. tábla 1.) fala – a kohókéhez hasonló módon – teljesen szürkére égett volt, betöltésében a kerámián kívül két őrlőkőtöredéket, szürkére kiégett áglyenyomatos agyagfaldarabokat találtunk. A leletanyag másodlagos helyzetű lehetett, elképzelhető, hogy a használaton kívüli kemencét a település hulladékával tömték be. A 14. kemencéből faszenes földmintát gyűjtöttünk. A kora római kori telep nyomai biztosan a 2., 3. és 4. szondában kerültek felszínre. Az ásatás végén Jancsekity Gábor, önkéntes fémkeresős átnézte a földkupacokat, de

csak néhány vastárgyat (késtöredéket, vas pálcá darabokat) talált. A szondák közti rész a magas fű miatt nem volt vizsgálható fémkeresővel. Az 1. számú gödör leletanyagának mosása során Baksics Gábor egy állatfigura töredékére lett figyelmes.²⁵

Az 1. gödör közepes méretű, kerekded, rézsűs falakkal szűkülő és ívelt aljú szemetesgödör, amelyből kevés szürke és vörös korongolt kerámia, kevés állatcsont került felszínre.²⁶ A kis agyagfigura halvány, kissé vöröses fehér színű, belseje világosszürke. Felszíne nagyon lekopott, a kézi elsimítás-formázás nyomai több helyen kivehetők. Lófigura lehetett, amelyből a tömör törzs teljesen megvan a mellső lábak, a nyak (és a sörény) indulásával és a hátsó lábak csonkjával. A farok letörött a farrészről. A test a far felé kissé szélesedik és kétoldalt lesimították. A nyak alatti rész kissé profilált lehetett, de a jobb oldalon hiányos. Jól iszapolt, elvéve talán kerámiaüzalék vörös szemcséi látszanak az anyagában (V. tábla 2.).²⁷

Somogy megyéből egy további lófigura szerepel a leltárban Gölle-Cserepuszta lelőhelyről, amely egy felkantározott lovat ábrázoló, zöldessárga mázas kerámia, egyik füle letörött. Németh Péter Gergely szerint a 4. szádra keltezhető és mécses töredéke lehetett.²⁸

A római korban széleskörű funkcióval rendelkeztek a kisméretű terrakotta figurák, amelyeket fogadalmi áldozatként, ajándékként helyeztek el templomokban, szentélyekben, illetve a házi szentélyekben. A zoomorf figurák gyakran az élő állatáldozatok helyettesítésére szolgáltak. Az állatalakú szobrocskák lehettek gyerekjátékok is (Varga 2020, 113–114.). Esetünkben nem dönthető el a tárgy eredeti funkciója. Nem tudjuk, szándékosan törték-e el, vagy eltörött a használat során. Helyben készíthették agyagból kézzel mintázva, biztosan nem öntőformával. Két albertfalvai példány üreges, negatív öntőmintával készült, eredetileg vörös festettek voltak. Az egyik a nyeregtagaró plasztikus díszítése látható a lófigura farrészén, datálása Kr. e. 7–Kr. u. 250, valamivel nagyobb lehetett, mint a desedai szobrocska. A másik albertfalvai lelet egy finoman kidolgozott fejrész a Kr. u. 2. század végéről, amelyen a kantár is látszik (Varga 2020, 124. Fig. 6. 1., 4.). A bemutatott darabok keltezése megfelel az általunk feltárt település keltezésének.

Lóalakú figura ismert még Aquincum és Carnuntum lelőhelyekről (Varga 2020, 111–118.). Kuzsinszky Bálint három lóalakú agyagtárgyat közölt Aquincum (Óbudai Gázgyár) területéről, amelyeket a testen lévő lyuk miatt gyertyatartónak tekintett. Egyik darabon málhanyerget formáztak meg. Az S 12 jelű leleten a nyak magasabb része maradt meg sörényábrázolással. Lábai elsimított részek csupán egy-egy lyukkal. Varga N. szerint ez a darab lehe-

tett gyerekjáték is. Ennek a figurának (Kuzsinszky 1932, 353., 362. ábra 5.) a teste és mérete hasonlít legjobban desedai leletünkhöz. Az aquincumi példányok szórványleletek, anyaguk a feltárt kerámiához hasonló, helyi gyártmánynak tekinthetők.

Folytatva a próbafeltárás bemutatását, az ÉNy-i, a Deseda-patakhoz legközelebbi 1. szondában hasonló jellegű és betöltésű objektumok, vélhetően kútgödörök voltak egymás mellett, amelyeket csak 150, illetve 190 cm mélységig tártunk fel. Az 5. objektumból kevés Árpád-kori kerámia, vastárgy és salak, egy darab fúvócsötöredék került elő. A szomszédos gödör a vastárgyak, salak és a jelenség miatt szintén az Árpád-korra keltezhető, a jellegtelen kerámiatöredékek nem segítik a datálást.

A salak és fúvócső alapján vaskohászati tevékenység is történt a lelőhelyen, feltehetően a Deseda-völgyben elérhető gypvasércre alapozva. Ebben a tekintetben hasonló a szomszédos 43525 számú, borjúvágás-dűlői lelőhely, ahonnan terepbejárásból Árpád-kori kerámia és salak ismert. A két lelőhely összefüggése jelenleg terepbejárással nem vizsgálható.

A Deseda kempingben 2024–2025 folyamán régészeti megfigyelést végeztünk a próbafeltárástól délre lévő részen. A szennyvíz- és villanyvezetékek, a belső úthálózat és épületek kialakítása során régészeti jelenség nem került felszínre a használatban lévő, részben bolygatott területen. A kempingtől keletre kb. 200 méterre alakították ki a Kaposvár–Mernye 22 kV-os közcélú gerincvezeték földárkát a Borjúvágás-dűlő déli sarkában. Ezen a helyen sem találtunk régészeti objektumot vagy leletanyagot a megfigyelés során.

A próbafeltárás területét a tényleges építkezés nem érintette. A tervek szerint itt kempingezésre alkalmas területet alakítanak ki.

A feltárás munkatársai: Somogyi Krisztina ásatásvezető régész, Cserép Tamás, Balla Krisztián technikusok. A drónfotókat Balla Krisztián készítette, a geodéziai felmérést a Meridián Kft. végezte el. A megfigyelés további munkatársai: Papp Zoltán, Huszár Péter.

Şişecam Glasspackaging Hungary Kft. Üvegyár energiaellátásának kiépítésekor végzett régészeti megfigyelés

Kaposvár–Tranzsformátor állomás (80625)

Molnár István

Kaposváron, a Keleti Ipari Parkban épülő Şişecam Üvegyár energiaellátásának kiépítésekor régészeti megfigyelést biztosítottunk. A munkát 2024. június 11-én kezdtük meg, ekkor a Guba Sándor utcai transzformátortelep északkeleti része mellett az árokban 7 objektum foltja volt megfigyelhető. A mély vezetékárókban több objektumból csak kerámiát tudtunk gyűjteni, csupán két objektum alja volt kibontható a vezetékárok alján. Ezeket a következő napon kiástuk, neolit korinak, a *közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrája* időszakához tartozónak bizonyultak.

A feltáráson a múzeum dolgozói közül Németh Péter Gergely, Molnár István, Balla Krisztián, Papp Zoltán vett részt.

25 Ezúton köszönöm a kollégák munkáját és segítségét!

26 A gödör a 20–25 cm vastag humusz alatti barna agyagrétegben jelentkezett és a sárga lösz altalajba mélyedt. Betöltése: patics- és faszénzsemcsés, agyagos humuszos, alján egy foltban faszenesebb volt. Átmérő: 170 cm, relatív mélység: 80 cm.

27 Méretei: hossza: 9,3 cm, magassága a láb- és nyakcsont között: 5,3 cm, farrész szélessége: 3 cm és magassága: 3,8 cm, a törzs átm.: 2,8–3 cm, mellső lábcsont átm.: 0,7–0,8 cm, a hátsóé: 2,1 cm. Leltári száma: R.2026.1.1. Leltározta: Somogyi Krisztina. Tárgyfotó: Balla Krisztián.

28 Leltári szám: R.93.5.1. Hossza: 4,2 cm, szél.: 2,8 cm. Köszönöm Németh Péter Gergelynek az adatot, aki a tárgyat nyilvántartásba vette.

1

2

3

5

6

7

V. tábla. 1–2. Római kori (Kr. u. 1–2. század) kemence és lólakú agyagfigura töredéke Kaposvár-Deseda kemping lelőhelyen. 3–7. Római kori, 4. századi temetkezések és sírmellékletek Kaposvár-Üveggyár lelőhelyen (Tárgyfotók: Balla Krisztián, terepi fotók: RRM)

Kaposvár, Kapos és a Deseda találkozásánál (39999)

Leletmentés

Molnár István

A Şişecam Üveggyár energiaellátásához szükséges vezeték ásása során, a gyár és az északra lévő napelempark közti földúton 2024. szeptember 24-én csontok kerültek elő. A terület a Kapos-folyó és a Deseda-patak találkozásánál elnevezésű, nagyméretű, többkorszakos lelőhely északi részére esik. A helyszínen egymástól kb. 5 méterre két sír folytja látszott, amelyeket másnap bontottunk ki. A sírok római korinak bizonyultak, az egyikben egy nőt, a másikban egy gyermeket temettek el gazdag melléklettel. Az elhunytak mellé két-két edényt tettek, erszényükbe 52, illetve 13 db bronzpénzt – I. (Nagy) Constantinus (306–337) és II. Constantinus (337–361) érméit²⁹ – helyezték. Kisebb bronz- és vastárgyak mellett gyűrűket, bronztűt, egy szép hagymafejes fibulát is találtunk a sírokban (V. tábla 3–7.).

A feltárás résztvevői: Molnár István régész, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Papp Zoltán technikusok

Zamárdi–Rétiföldek (20408)

Tervásatás

Balogh Csilla

Két év kihagyás után – a kutatási programunk 2023-ban és 2024-ben sem nyert támogatást a Nemzeti Kulturális Alap Örökségvédelmi Kollégiumától – 2025-ben magánszemélyi támogatásból folytatódott a jelenleg ismert legnagyobb kiterjedésű avar kori temető feltárása Zamárdi-Rétiföldeken. Július 28. és augusztus 25. között a Zamárdi-Belterület, 2490 hrsz-ú telken végeztünk kutatást, ahol a 2022-ben feltárt telekrészt északi irányban bővíve 401 m²-nyi területen 53 objektum került elő (VI. tábla 1.). Közülük két gödör a vaskorra (késő Hallstatt vagy kora La Tène időszak), egy temetkezés a La Tène időszakba és 49 sír az avar korba tartozik. Egy árokszakaszt ismeretlen korúnak határoztunk meg, mivel leletanyagot nem tartalmazott.

A humuszosítás során a területről átlagosan 60–70 cm vastagságú földréteget munkagéppel távolítottunk el. Az altalaj a korábbi évek feltárásaihoz hasonlóan nagyon kemény, kötött, agyagos lösz volt, amelyben közvetlenül a nyesési munka után leginkább a sírok nyugati felére ráásott rablógödörök halványzürkés kevert feltja jelentkezett, majd hosszabb-rövidebb száradási idő után vált láthatóvá a barnássárga betöltésű sírfolt.

A feltárt avar kori temetkezések négy, kissé szabálytalan, É–D irányú sírsorban helyezkedtek el, néhány sír a sorok közé ékelődött (VI. tábla 1.). Egyes sírok kisebb mértékben vágta egymást: A 2828. sír északnyugati része vágta a 2829. sír délnyugati sarkát, hasonló stratigráfiát figyelhettünk meg a 2849. és a 2833. sírok esetében is.

Az avar kori sírokról általánosságban elmondható, hogy a többségük egyszerű aknasír volt, viszont valamennyi felnőtt sírja szokatlanul nagy (2,5–3×1,2–1,8 m) és mélynek (átlagos mélységük a jelenlegi felszíntől 2,4–3,5 m) bizonyult. A sírgödörök aljában a rövidebb oldalaknál ovális vagy hosszúkás beásások kerültek elő még

azokban a sírokban is, ahol koporsónak nem volt nyoma. Ebből arra következtethetünk, hogy míg kezdetben minden bizonnyal technikai oka volt a sírvekék lemelýítésének; a hazai kutatás által legelfogadottabb elképzelés szerint a koporsó leengedéséhez használt kötél könnyebb kihúzása céljából készültek. Ez egy idő után a temető használók körében a sírgödör megszokott kialakításává, vagyis szokássá vált.

Padkás (2839, 2847, 2849) és füles (2846 [VI. tábla 3.], 2833) sírok mellett egy sír (2828) cölöpös szerkezetű volt, míg két sírban (2824, 2850) a nyesett felszíntől kb. 40–60 cm-re a hosszoldalak mellett padka húzódott, és a padkákba mélyedtek le a cölöplyukak (VI. tábla 2.).

A legtöbb sírban a halott eltemetése koporsóban történt, melyekre egyes esetekben a koporsóvasalások, a legtöbb esetben a talaj elszíneződése utalt. A sírok szokatlan mélységével hozható összefüggésbe, hogy a legtöbb sírnál a koporsó a sírgödör tengelyéhez képest elcsúszott tengellyel jelentkezett.

A sírok nagy része bolygatott, rabolt volt; a korábbi években is megfigyelt, kutatóaknás technikát használták. Két, közvetlenül egymás mellett lévő sírnál (2844, 2849) a sírfoltok szokatlanul hosszúak (kb. 3,8 m) voltak. A bontás során mindkét esetben az derült ki, hogy a sír csak a jelentkezési folt nyugati részén helyezkedik el, míg a sír keleti végénél egy kb. 1–1,2 m hosszú, de a nyesett felszíntől csak 20–40 cm mélységű, sekély beásás húzódik. Ennek magyarázata a sírsor alapján adható meg: E két sír nem pontosan az adott sírsorban került elő, hanem két sírsor között. Vagyis a sírokat szabályos sírsorban feltételező sírrablók a két sír általuk feltételezett helyére ástak rá, de mivel ott a temetkezéseket nem találták, nyugat felé bővítették sírkutató gödrüket és így találtak rá a sírokra. Mindkét sír egészére végül ráásva, azokat teljesen felforgatták.

A sírok között egy ló-lovas sírpár (2833-2832) került elő, a két gödör között mindössze kb. 20 cm távolság volt. A kutatott területre esett egy további lósír (2848; VII. tábla 1–2.), amelyhez tartozó embersír a szomszédos, még fel nem tárt 2489 hrsz-ú telken valószínűsíthető.

A két lósír a temető eddig feltárt lósírjaival megegyező formájú volt, vagyis viszonylag rövid és az embersírokkal megegyező szélességű mély aknák, amelyek sarkainál a gödrök aljába mélyedő cölöplyukak kerültek elő (VII. tábla 1–2.). A kelet-dunántúli temetők esetében több helyen és itt Zamárdiban is megfigyeltük már, hogy a lókoponya orral előre egy patkó forma gödörben helyezkedik el, illetve a koponya alatt általában a lándzsa is előkerül. Ez alkalommal ehhez egy, tudomásunk szerint eddig máshol meg nem figyelt új jelenséget rögzítettünk. A lósírok gödrénél a keleti oldal alá benyúló patkóforma gödör a sír aljától kb. 40 cm magasságban lett a sírfalba bevájva, boltozata pedig ívelt volt. A két lósírnál a lóvázak bolygatottsága ellenére, de az *in situ* helyzetű nyakcsigolyák alapján megfigyelhető volt, hogy a sírban a lovak feje a sír aljától magasabban kialakított üreg aljára feltámasztva feküdt. A lósírok és a 2832-eshez tartozó embersír mellékletei alapján mindkét lósír megásására a 7. század vége felé kerülhetett sor. Ezen részlet arra figyelmeztet, hogy a hasonló jellegűen kialakított lósírok esetében a kisebb-nagyobb kialakításbeli eltéréseknek lehetnek kronológiai vonatkozásai.

²⁹ Meghatározás: Kamper Loránd (RRM)

1

2

3

VI. tábla. 1. Az avar kori temető 2025-ben feltárt része Zamárdi-Rétiföldek lelőhelyén.
2. Cölöpös szerkezetű sír (2850. sír). 3. Füles sír (2846. sír) az avar kori temetőben
(Drónfotó: Szatmári Sándor és Szatmári Csaba, objektumfotók: Balogh Csilla)

1

2

3

4

5

VII. tábla. 1-2. A 2848. számú lósír. 3. Kelta kori hamvasztásos sír. 4. A kelta kori sír edénymellékletei.
5. Bronz szitula és vastárgyak darabjai a hamvakon
(Objektumfotók: Balogh Csilla)

VIII. tábla. Fémleletek Somogy megyéből: 1. Kelta kori érme. 2. Késő császárkori érme. 3. Hadrianus ezüst denarius. 4-5. Hun kori cikádafibulák. 6. Ólombulla töredéke középkori pápai oklevélről. 7. 13. századi, szentet ábrázoló limoges-i ötvöstárgy. 8. I. Szulejmán aranypénze (Tárgyfotók: Balla Krisztián)

Az avar kori sírokban a rablás és bolygatás ellenére bőven maradt leletanyag. A feltárt terület déli harmadában elhelyezkedő sírok a 7. század középső harmadának jellegzetességeit hordozzák: II. germán állatsílussal díszített női csüngős övek, a hasonló díszítésű lábbelikhez tartozó szíjvégek és apró csatok, folytatott és rátétdíszes gyöngyök, galamszürke színű, korongolt kisebb edények fordulnak elő.

Ezen horizontba tartozó sírok között a legérdekesebb a 2763. sír volt. A sírba eltemetett 25–45 éves korú nő mellkasára egy vaspántos favödröt helyeztek, amelybe egy rossz minőségű ezüstlemezből préselt, pajzs és kétospajzs alakú veretekkel díszített övet tekertek. A nő bal bokája mellé egy hosszú vaskést tettek, illetve itt került elő még a vödörben lévő veretekkel megegyező további két övveret és egy vasos bronzcsat. Valószínű, hogy ezek is a vödörben elhelyezett öv tartozékai voltak eredetileg.

Észak felé haladva a sírokban az állatsílussal díszített veretek helyét trasszírozott és egyszerű, lemezből kinyírt veretek váltották fel. Több női sírban filigrándíszes, felhúzott lemezgömbös fülbevaló és fekete, illetve sárga kölesgyöngyökből fűzött, hosszú nyaklánc volt. Néhány sírban öntött, áttört bronzkorong került elő. E sírokat a leletek alapján a 7. század utolsó harmadában, a század vége felé ásták meg.

A feltárt terület régészetiileg teljesen fedettnek bizonyult, viszont a temető északi szélét nem értük el, részben a temető rész extra sűrűsége, részben a sírgödörök szokatlanul nagy mérete és mélysége miatt.

Az avar kori temetkezéseken kívül, a feltárt terület déli szélénél egymástól kb. 10 m-re két, nagyméretű gödörkomplexum (2816, 2851) került elő, amelyekben nagy mennyiségben patics, égett állatcsont mellett kézzel formált kerámiát találtunk, többnyire jellegtelen, vastagfalú töredékeket. Néhány grafitos töredék és a jellegzetesebb peremtöredékek alapján az objektumokat előzetesen a késő Hallstatt/korai La Tène időszakból származónak határoztuk meg. A rájuk ázott avar kori sírok miatt mindkét objektum részben megsemmisült.

A 2844. avar sír felszedése és tisztítása során a sír akna délnyugati sarkánál egy szögletes beásás foltja jelentkezett (2854), ami kelta temetkezésnek bizonyult (VII. tábla 3.). A közel É–D tengelyű, négyzetes formájú, függőleges oldalú gödör alja egyenes volt. Északi oldalánál öt edény helyezkedett el: két nagyobb, urnaszerű edény, az egyik szájára ráfordítva egy korongolt tál és a két nagyobb edény közé beállítva három kisebb, füles bögre (VII tábla 4.). Közvetlenül az edények mellett egy birka lábcsontjai heverték *in situ* helyzetben. A gödör délkeleti sarkában egy szétnyírt bronz szitula darabjai, összehajlított vastöredékek, talán egy olló, egy bronzfibula és egy tekert huzalból készült torques darabjai heverték egy kupacban, részben összerozsdásodva (VII. tábla 5.). Alattuk és mellettük szétszórta hamvak voltak. Az edényeket, illetve a fémleleteket *in situ* emeltük ki.

Az ásatás ebben az évben a Rippl-Rónai Vármegyei Hatókörű Városi Múzeum kutatásaként zajlott, a kutatási projekthez az elmúlt évekhez hasonlóan az Isztambul Medeniyet Egyetem Régészeti és Művészettörténeti Tanszéke, mint partnerintézmény csatlakozott. A feltárt terület felmérését az Archeoline Kft végezte el, míg a feltárás

során előkerült és a helyszínen megmosott embercsontot Dr. T. Rendes Katalin antropológus határozta meg. A leletanyag és az antropológiai anyag a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban kerül elhelyezésre.

Az ásatás munkatársai: Németh Krisztina (MNM-NRI, NRI Szombathelyi Regionális Iroda) és Erdősi László régészek, Huszár Péter ásatási technikus (RRM). A munkában az ELTE, a PTE, az SZTE és a PPKE régészhallgatói, valamint számos önkéntes vett részt.

Somogyszentpál–Töröktemető (48700)

Molnár István

Somogyszentpál–Töröktemető lelőhelyen találhatóak az egykori Varjaskéri templom romjai. Az egykori épületből mindössze a nyugati homlokzat viszonylag magas maradványa és a hozzá kapcsolódó két támpillér egy része maradt meg. Az állagmegóvásra és a terület rendezésére a Market Építő Zrt. ROM Vándor örökségmentő programja során került sor. A munkák előtt kisebb feltárást végeztünk, amelynek az volt a célja, hogy az építészeti tervekhez információkat szolgáltatassunk.

2024. április 17-én kezdtük meg a feltárást. A nagyjából 3×1,5 méter nagyságú 1. szelvényt az egykori nyugati bejáratnál jelöltük ki. A mai egyenetlen felszíntől kb. 50–80 cm mélységig bolygatott kevert réteget kellett eltávolítanunk, hogy elérjük a kapu alatti alapfalat, amelyet sajnos romboltak az újkorban az építőanyag kitermelésekor. A déli sarokban talált kétfényrnyei eredeti felület és a fal alsó részén megmaradt vakolat indulása jelölte ki a küszöb egykori szintjét. A kapu melletti falszakaszok erősen sérültek, de néhol még megfigyelhető volt egy ferde falsík, amely a keletre szélesedő bejárat nyoma. Ennek folytatását megtaláltuk a föld alatt, a küszöb szintje felett is. Az alapozás habarcsba falazott téglákból, tégladara-bokból és kevés kődarabból készült.

A nyugati fal sarkain álló átlós helyzetű támpillérek csonkjai előtti és alatti területet egy-egy 2×1,5 méteres kutatószelvényrel vizsgáltuk. Az újkorban jórészt kitermelték a támpillérek alapozását is, de a maradványokból megállapítható, hogy egyszerre épültek a templom nyugati homlokzatával, a feltételezett toronnyal. A templom nyugati homlokzata és a támpillérek hasonló módon készültek, néhány kődarab is volt a habarcsba tett téglák között. A támpillérek 1–1,1 méter hosszúak voltak, míg az északnyugati alapozás alja 100, a délnyugatié 140 cm-rel volt mélyebben a küszöb egykori szintjénél (Kelemen et al 2025).

A feltáráson a múzeum dolgozói közül Molnár István, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Papp Zoltán vett részt.

Somogyvár–Kupavár (20405)

Molnár István

A Somogyvári Bencés Apátságánál tervezett munkák során a kolostornégyzettelől északra lévő templom („temetőkápolna”) visszaépítését tervezik. A templom alapfalaiban maradt meg, az ezeken lévő műemléki téglák felső két sora látszik csak ki a földből. Az építés előtt szükség volt statikai vizsgálatra, ami 2024. december 19-én történt meg Cséfalvay Gyula építész jelenlétében. Mivel a vizs-

gálat földmunkával járt, régészeti megfigyelést végeztünk. A Somogyvári Önkormányzat dolgozói a segítségünkkel az alapfalak két pontján, a külső és belső oldalon is 0,5 m széles kutatószondát ástak.

Az alapfalak 130–140 cm szélesek. A templomhájó nyugati falának déli részén a három újkori téglasor alatt három sor habarcsos téglá, ez alatt sötét földrétegek között négy sorban tégladarabok voltak. Az eredeti alapozás kb. 65 cm mély, a szürkésbarna altalajba ásták. A szentélyben a három sor újkori téglá alatt hat sor habarcsba tett téglasor, alatta habarcsos sáv található. Az alapozás 60 cm mély, mellette kevert földrétegek voltak, tehát már nem a bolygatatlan altalajba áshatták. A templomnak így két építési periódusa valószínűsíthető, ahol a szentély későbbi lehet. A munka során nem találtunk régészeti korú, csak a 20. században bolygatott rétegeket.

A feltárás résztvevői: Molnár István régész, Huszár Péter technikus

Közösségi régészet, féinkeresős kutatások

Kamper Loránd

2024 októbertől kezdődően kapott új lendületet a közösségi régészet a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum keretein belül. A téli faggyal és heves, hosszantartó esőzésektől sújtott időszakokat leszámítva igyekeztünk minden héten féinkeresős kutatást végezni. Kijelenthetjük, hogy 2025 év végéig megközelítőleg hatvan terepbejárást végeztünk, hiszen volt olyan hét is, amikor háromszor jutottunk ki a terepre.

Velünk tartottak önkénteseink is, akik közül többen hosszabb ideje kapcsolatban álltak a múzeummal. Önkéntes csapatunk „keménymagja” tucatnál több tagot számlál. Elkísérnek minket a terepre, szűkebb pátriájukból jelzik számunkra, ha például a szántás régészeti leleteket fordított ki a földből. Az általuk talált tárgyakat eljuttatják hozzánk, ezzel felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak munkánkhoz. Önkénteseinknek köszönhetjük példának okáért a tökéletes állapotban fennmaradt I. Szulejmán aranypénzt (VIII. tábla 9.)³⁰, valamint a szintén kivételesen jó állapotú Domitianus érmét is, amely állandó kiállításunkban kapott helyet.

A kutatások során elsősorban Somogy vármegye római kori lelőhelyeire helyeztük a hangsúlyt, a terepbejárások többségére a Kapos völgyében, Nyugat-Somogy vízfolyásai, illetve a Dráva mentén került sor. A leletanyag legnagyobb hányadát a kerámiaanyag teszi ki, ezek között időnként kiváló minőségű terra sigillata töredékeket is találunk. Hasonlóan kiemelkedő számban gyűjtöttünk római kori pénzerméket, amelyek többsége a Constantinus-dinasztia idejéből származó kisbronz. Azonban különleges és ritka leletekre is bukkantunk, többek között Hadrianus császár ezüst denariusára (VIII. tábla 3.)³¹ vagy egy késő köztársaságkori ezüstpénzre, amelyet a Kr. e. 80-as években vertek görög stílusban *Dyrrhachium* (Durrës, Albánia) városában (VIII. tábla 2.). Ezekon kívül előfordulnak a mindennapi élet használati tárgyai: fibulák, szerszámtöredékek, üvegpoharak talpai, olajmécsesek, kulcsok stb.

Mindezek mellett egyéb korok emlékeit is megtalálja a féinkereső. Így találtunk már bronzkori díszveretet és hajtűt, kelta pénzt (VIII. tábla 1.), ezüstgyűrűt és bronz állatfigurát, hun kori cikáda fibulákat (VIII. tábla 4–5.),³² továbbá Árpád-kori pénzerméket (IV. Béla és V. István szlavón dénárját), középkori pápai oklevélről származó olombullát (VIII. tábla 6.),³³ 13. századi, szentet ábrázoló, limoges-i ötvöstárgyat (VIII. tábla 7.),³⁴ késő középkori plombákat, kora újkori gyűrűt (VIII. tábla 8.),³⁵ számszerű nyílhegyet és sok egyéb régészeti korú tárgyat.

Közösségi régészeti tevékenységünket tovább kívánjuk folytatni, így közelebb hozhatjuk szakmánkat a közönséghez, és gyakrabban mutathatjuk be a somogyi föld kincseit.

Késő bronzkori depóleletek Somogy megyében

Leletmentés

Somogyi Krisztina

Somogy megye DK-i részén 2024 januárjában késő bronzkori fémtárgyak kerültek felszínre, amelyekről Pál-Kőrösi Zoltán budapesti lakos értesítette Varga Máté régészt. A pontos lelőhelyet örökségvédelmi szempontok miatt nem közlöm. A bejelentővel közösen helyszínelünk és végeztünk féinkeresős kutatást. Egy vízfolyáshoz közeli árvízmentes kiemelkedésen kutattunk, ahol a fémtárgyak mellett szórványosan őskori, késő bronzkori kerámiatöredékekre bukkantunk. Ez alapján a területen létezhetett egy késő bronzkori település is, ehhez kapcsolódhatott a depólelet. (Vagyis nem az egykori lakóhelytől távol rejtették el.)

Három alkalommal végeztünk féinkeresős kutatást, hogy a munkagéppel széthúzott leletegyüttes minél több tárgyát begyűjthessük. A leleteket tengelyhez rajzoltam, a rajztengely végpontjait GPS koordinátákkal rögzítettük. Az összesítőterkép alapján a tárgyak 25×15 m-es területen szóródtak szét.

2024-ben összesen 26 db fémtárgy és 16 db kerámiatöredék került elő kb. 22×11 m-es ovális alapterületű részen 5–25 cm mélységben. A második kutatás néhány méterrel terjesztette ki a leletszóródás területét és további 18 db tárgyat eredményezett. Ekkor öt lelet már 30–40 cm mélységben került elő. A harmadik alkalommal kis szelvényt nyitottunk a depó eredeti helyének megtalálása céljából a feltételezett mag, a legmélyebben lévő leletek helyén. Szabálytalan, 'L' alakú (2 m és 1,5 m hosszú szakaszokkal) szelvényt ástunk ki. A humusz alatt sárgásbarna, foltos homokos talajt figyeltünk meg. A szelvény kiásásakor és attól keletre kb. 3 m-re 24 db edénytöredéket gyűjtöttünk (jellegtelen őskori, bronzkori, késő bronzkori, egy db római vagy középkori kerámiát) és csupán négy további fémtárgyat (48–51. számúakat) találtunk elszórtan. Megfigyeléseink alapján a leletegyüttes eredeti helye elpusztult, és az elrejtés leletkörülményeit sem tudjuk rekonstruálni.

30 Leltári szám: RRM.NGY.2025.4.1. Halász József ajándéka.

31 Leltári szám: RRM.NGY.2025.13.1.

32 Leltári szám: RRM.R.2025.2.1. Az ezüst fibula Lipők János, a bronz cikáda fibula Huszár Péter ajándéka.

33 Leltári szám: RRM.R.2025.2.2. Bertók Szabolcs ajándéka.

34 Leltári szám: RRM.R.2025.2.3. Kalmár Péter ajándéka.

35 Leltári szám: RRM.R.2025.3.2. Halász József ajándéka.

A kerámia- és a fémleletek kora megegyezik, a késő bronzkorra (urnamezős kultúra) keltezhető. A *kincslelet a kurdi típusú kincshorizontba (HaA1) tartozik*³⁶, összesen 51 db tárgyat gyűjtöttük össze.³⁷ Részei a következők: ép alszárnyasbalta (IX. tábla 1.), három baltatöredék (egyik tokosbalta), egy ártöredék, 7 db öntőlepenydarab, egy kisebb öntecs és egy-két olvadék, egy lándzsatöredék, egy majdnem ép sarló és 12 sarlótöredék, egy fűrészlappal, egy tú letört feje rovátkolással díszítve, egy ép díszítetlen karperec. Nem meghatározható típusú öntött tárgyak darabjai (4 db).

A leletegyüttes egyelőre párhuzam nélküli darabja kettő hasonló felépítésű 'csüngő', felső végén ovális, átlukasztott karikával (IX. tábla 2–3.). Az áttörés, amelybe vélhetően más tárgyat illesztettek, eltérő a két példányon. A tárgy alsó része pálca alakú, amelyen oldalirányban 2-2 „tüske” helyezkedik el. A pálcarész alsó vége letört. E tárgy típus funkciójának kiderítése további kutatásokat igényel, esetleg lószerszámmal, kocsival lehet kapcsolatos?

A depólelet jellegzetes alkotóelemei a vékony lemez-töredékek (13 db), némelyiken szegecs, illetve átlukasztások vannak, egyes esetekben egymásra voltak hajtogatva vagy összeszegecselve (IX. tábla 6.). A lemezeket szétszaggatták, levágták. Egy részük edényhez tartozhatott. Hét darabon ún. Buckelo díszítés van. Ez hátulról kidomborított hólyagos díszítést (IX. tábla 5.) jelent, amelyeket ugyanilyen technikával készített bordákkal és pontsorokkal (IX. tábla 4.) egészítettek ki. Beponcolt pontsorok és a hólyagdíszek jellemzők a korszak (kialakuló és korai urnamezős időszak, Bz D–Ha A1) depóleleteiben a Dél-Dunántúlon, például lábszárvédőkön (Lengyeltői V. kincslelet) vagy sisakon, páncélon (Honti–Jankovits 2016, 77.).

Résztevők: Somogyi Krisztina régész, Papp Zoltán, Huszár Péter technikusok, Pál-Kőrösi Zoltán a lelet megtalálója, Varga Máté, Kamper Loránd régészek, Jancsekity Gábor és Kiss László önkéntes fémkeresők, Kovács Kornél önkéntes

2025-ben újabb késő bronzkori kincslelettel gazdagodott a Rippl-Rónai Múzeum gyűjteménye, amelynek ismeretek a leletkörülményei, hiszen hiteles megfigyelés során dokumentáltuk és tártuk fel. Jellege egészen más, mint a másik együttesé, mert főként eszközökből, szerszámokból áll és biztosan edényben rejtették el.

2025 tavaszán Bognár Zoltán, a múzeummal évtizedek óta együttműködő lakos telefonon értesített, hogy bronztárgyakra bukkant a megye ÉK-i részén. Kilenc darab tárgyat szedett össze, amelyeket munkagép mozdított ki eredeti helyükről. Másnap elutaztunk a területre, amely-

nek pontos helyét a további, tervezett kutatások miatt nem kívánom közölni.

Kisméretű szelvényt, gödröt (1×0,8 m) nyitottunk a fémkeresővel rögzített helyen, és kézzel ástuk ki a humuszt. A barna agyag altalaj és a humusz találkozásánál jelentkezett a depólelet in situ része a jelenlegi felszínhez képest 30–38 cm mélységben. A bontás során számos őskori edénytöredék és kevés csont került elő.

A depóleletet tartalmazó edény sötétszürke, szűkülő nyakú és kiöblösödő vállú volt. Legnagyobb kiterjedése: 40×35 cm, az edényalj: 30×30 cm. A közepes megtartású edény a sárga homok altalajba mélyedt. A bontás során az in situ tárgyakat 10-es számmal kezdtük el számozni. Minden tárgy kapott számot, a bontási 'szinteket' fotóztuk, rajzoltuk. A bontásról és a felszedésről videót készítettünk.

A *depólelet a kurdi típusú kincshorizontba tartozik*, összesen 71 db tárgyat számlál.³⁸ Tülnyomórészt különféleképpen díszített, füles (15 db) és fül nélküli (11 db és 3 db töredékes balta) tokos baltákat tartalmaz, amelyeket jórészt lefelé fordítva vagy ferdén, fektetve helyeztek bele az edénybe (IX. tábla 7.). 10 db eltérő méretű szárnyasbalta, illetve töredéke, 2 db ún. alszárnyasbalta, egy további baltatöredék, egy tokos véső, egy ár, két ép sarló és hat db sarlótöredék tartozik a leletegyüttesbe, a sarlók többsége díszített. Izgalmas része a leleteknek három, különféle korból származó töredék. Hat lándzsából háromnak csak a köpűje van meg, a többi eltérő mértékben hiányos példány. Az edényben még két kisebb öntecset és nyolc nagyobb, súlyosabb öntőlepenydarabot helyeztek el, utóbbiakat még a megszilárdulás előtt darabolták fel (IX. tábla 8.). A legtöbb tárgyon szándékos rongálás (törés, meghajlítás stb.) vagy másodlagos használat nyomai látszanak.

A felszínen kerámiát is gyűjtöttünk, de a teljes terepbejárásra a leletmentéskor nem került sor. Fémkeresővel jelentős területet kutattunk át, de csak egyetlen római kori érmet találtunk, amely Huszár Péter meghatározása alapján Licinius (308–324) korabeli, Sisciából, Jupiter madárral.³⁹ A vízfolyás túlsó oldalán lévő dombháton nyílvántartott lelőhely található, ahol a depólelettel egykorú késő bronzkori (urnamezős kultúra) település maradványai vannak.

A leletmentés résztvevői: Somogyi Krisztina régész, Balla Krisztián, Papp Zoltán, Huszár Péter technikusok, Bognár Zoltán leletbejelentő

36 Az alszárnyasbalta, ún. Pseudolappenbeile (IX. tábla 1.) és a kisméretű sarló kissé későbbi datálást (Kr. e. 11. század) is megenged Honti Szilvia véleménye szerint. Kiegészítését ezúton köszönöm! A lengyeltői V. kincs néhány tárgy típusának használata szintén átnyúlik a középső urnamezős időszakba, a Gyermely-kincshorizontba (Kr. e. 12–11. század) (Honti–Jankovits 2022, 158.). A szakirodalomra Jankovits Katalin hívta fel a figyelmemet.

37 A leletegyüttest Horváth Péter restaurálta (RRM). Munkáját ezúton köszönöm! A leltározatlan depólelet megtekinthető a „Kincset érő historiák” című állandó kiállításon a Rippl-Rónai téri épületben.

38 A leletegyüttes jelenleg restaurálatlan és leltározatlan.

39 Leltári száma: NGY.2025.15.1. Leltározta: Kamper Loránd. Fémkeresés és fotók: Papp Zoltán. Fotók és terepi rajz: Balla Krisztián. Köszönöm Bognár Zoltán és munkatársaim segítségét!

IX. tábla. Késő bronzkori depóleletek (kurdi típus) Somogy megyéből
(Tárgyfotók: Balla Krisztián, terepi fotók: RRM)

Irodalom

- BARNA, J. 2017: The Formation of the Lengyel culture in South-Western Transdanubia. (Ed.: Jerem, E. – W. Meid). *Archaeolingua*. Budapest
- BÁNYFY, E. ET AL. 2014: Bánffy, E. – Zalai-Gaál, I. – Marton, T. – Oross, K. – Oszlász, A. – Petrasch, J.: Das Sárköz im südungarischen Donaugebiet – ein Korridor zwischen dem Balkan und Mitteleuropa im 6.–5. Jt. v. Chr. In: W. Schier and F. Draşoveanu (eds.), *The Neolithic and Eneolithic in southeast Europe. New approaches to dating and cultural dynamics in the 6th to 4th millennium BC*. Rahden: Marie Leidorf. 347–368.
- BONDÁR, M. – HONTI, SZ. – KISS, V. 2000: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999). Előzetes jelentés I. (The preceding archeological excavation of the planing M7 highway in County Somogy (1992–1999). Preliminary report I. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 14 (2000) 93–114.
- BONDÁR, M. – SOMOGYI, K. 2023: A temetkezések katalógusa. Somogy vármegye. In: Bondár 2023: 181–261. https://doi.org/10.62150/BM.KRT.2023_03
- BONDÁR, M. 2023: Késő rézkori temetkezések régészeti és bioarcheológiai elemzése. (Szerk.: Bondár, M.) *Archaeological and Bioarchaeological Studies on Late Copper Age Burials*. (M. Bondár (ed.). *Archeolingua*. Budapest <https://doi.org/10.62150/BM.KRT.2023>
- FÜZES, E. 1956: Adatok a mecseki megosztott településekhez. *Baranya Megyei Múzeumok Évkönyve* 23 82–101.
- GLÄSER, R. 1993: Die Linienbandkeramik in Transdanubien. Beiträge zu ihrer Chronologie und Entstehung. Doctoral thesis. Heidelberg
- GLÄSER, R. – REGENYE, J. 1989: A vonaldíszes kerámia és a lengyeli kultúra telepe Kúpon (Siedlung der Linienbandkeramik und der Lengyel-Kultur in Kúp). *Veszprémi történelmi tár* 2. Veszprém, 1989. 18–33.
- HONTI, SZ. 1994: Neue Angaben zur Geschichte der Kultur der transdanubischen inkrustierten Keramik im Komitat Somogy. *Zalai Múzeum* 5 (1994) 173–188.
- HONTI, SZ. – JANKOVITS, K. 2016: A New Grave from the Late Bronze Age Hoard found at Lengyeltóti in Southern Transdanubia. *Communications Archaeologicae Hungariae* (2015–2016) 71–86. <https://doi.org/10.54640/CAH.2016.71>
- HONTI, SZ. – JANKOVITS, K. 2022: The warrior aristocracy of the Late Bronze Age Urnfield Period in County Somogy, south-western Transdanubia. The Lengyeltóti V hoard (County Somogy/Hungary). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 73/2 (2022) 143–162. <https://doi.org/10.1556/072.2022.00012>
- HONTI, SZ. – KISS, V. 1996: Középső bronzkori leletek Somogy megyéből (Middle bronze age finds from Somogy county). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 12 (1996) 17–38.
- HORVÁTH, L. – KALICZ, N. 2001: Újkőkori település feltárása Petriventén (Zala megye) (Excavation of a Neolithic site at Petrivente, Zala County). In: Kisfaludi J. (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon. Archaeological Investigations in Hungary 2001* (2003). Budapest, 5–29.
- HORVÁTH, T. 2014: The Prehistoric settlement at Balatonőszöd-Temetői-dűlő. The Middle Copper Age, the Late Copper Age and Early Bronze Age occupation. *Varia Archaeologica Hungarica* 29. Budapest
- KALICZ, N. – MAKKAY, J. 1972: A neolitikus Sopot–Bicske kultúra (Die neolithische Sopot–Bicske-Kultur). *Archaeológiai Értesítő* 99 (1972) 3–14.
- KALICZ ET AL 2007: Kalicz, N. – Kreiter, E. – Tokai, M. Z.: Die Rolle der Sopot-Kultur in der Entstehung der Lengyel-Kultur auf Grund der neuen Ausgrabungen in Südwestungarn. In: Kozłowski, J. K. – Raczky, P. (eds): *The Lengyel, Polgár and Related Cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków, 29–47.
- KELEMEN, B. Z. – MOLNÁR, I. – STIBRÁNYI, M. 2025: A varjaskéri templomrom kutatása, állagmegóvása. *Magyar Régészet*. 2025 Tavasz. 31–37.
- KISS, V. 2012: Middle Bronze Age encrusted pottery in Western Hungary. *Varia Archaeologica Hungarica* 27. Budapest. *Archaeolingua*
- KISS, V. – SEBŐK, K. 2007: Balatonszemes-Bagódomb. In: Belényesi, K. – Honti, Sz. – Kiss, V. (Szerk.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága – MTA Régészeti Intézete*. Budapest, 113–118.
- KISS, V. – SOMOGYI, K. 2004: Újabb adatok a mészbetétes kerámia kultúrája telepeiről. Előzetes jelentés a Kaposvár-61-es út 1. lelőhely középső bronzkori településéről (Recent data on the settlements of Encrusted pottery culture: preliminary report on the middle bronze age settlement of Kaposvár-Route 61, site No. 1.). In: MOMOSZ II. Óskoros kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 93–107.
- KOVÁCS, Gy. 2023: Balkániai a hódoltságkori Dél-Dunántúlon – a régészet tanúsága. In: K. Németh, A. – Máthé, G. (Szerk.): *A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltságkori Dél-Dunántúlon. A Wosinsky Mór Múzeumban 2021. szeptember 21-én rendezett konferencia előadásai*. Szekszárd, 79–104. <https://doi.org/10.61832/wok1.2023.05>
- KÖLTŐ, L. – BAJZIK, A. 2008: Kora Árpád-kori temetőrészlet egy kaposvári lakóparkban. Előzetes jelentés az Ezüsthárs lakópark közműberuházások által érintett területének régészeti feltárásáról. *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei* 18 (2008) 171–224.
- KUZSINSZKY, B. 1932: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Das grosse römische Töpferviertel in Aquincum bei Budapest. *Budapest Régiségei* 11 (1932) 1–426.
- KVASSAY, J. – KISS, V. – BONDÁR, M. 2004: Óskori és középkori település emlékei Zalaegerszeg-Ságod-Bekeháza lelőhelyen (Prähistorische und mittelalterliche Siedlungsreste von Zalaegerszeg-Ságod-Bekeháza). *Zalai Múzeumok* 13 (2004) 113–175.
- MAKKAY, J. 1970: A kőkor és rézkor Fejér megyében. In: Fitz, J. (Szerk.): *Fejér megye története 1. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig*. Székesfehérvár, 9–52.
- MARTON, T. – OROSS, K. 2009: Reconstructing Space in a Familiar World: the Formation of Late LBK Settlements in Central Transdanubia. In: Kozłowski, J. K. (Ed.): *Interactions between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-Ecological Barrier*, 5 Prace Komisji Prehistorii Karpat, Polska Akademia Umiejętności. Kraków, 51–73.

- OROSS ET AL. 2016: Oross, K. – Osztás, A. – Marton, T. – Köhler, K. – Ódor, J. – Szécsényi-Nagy, A. – Bánffy, E. – Alt, K. W. – Bronk Ramsey, Ch. – Kromer, B. – Bayliss, A. – Hamilton, D. – A. Whittle: Midlife changes: the Sopot burial ground at Alsónyék. *Bericht RGK 94, 2013* (2016) 151–178.
- OROSS ET AL. 2023: A Baden-komplexum síregyütteseinek abszolút kormeghatározása a Kárpát-medence nyugati területein (The absolute chronological dating of the funerary contexts of the Baden complex in the western Carpathian Basin). In: *Bondár 2023*: 493–556. https://doi.org/10.62150/BM.KRT.2023_10
- PÁLÓCZI, H. A. 2005: Az alföldi késő középkori lakóház: vázszerkezetek és falazatok. In: *Hagyomány és változás a népi kultúrában. Tanulmányok a hatvan esztendő Dám László tiszteletére.* (Szerk.: SZABO Sarolta.) Nyíregyháza, 95–139.
- PÁLÓCZI, H. A. 2013: A középkori alföldi lakóház és telek a szentkirályi ásatási eredmények alapján. In: *Mészáros Márta* (Szerk.): *Jászkunság kutatása 2012. Legújabb eredmények a Jászkunság régészeti, történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatásában.* Kiskunfélegyháza, 29–41.
- PETŐ, R. 1998: A Dunántúli vonaldíszes kultúra Somogy megyében. *Szakedolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem.* Budapest
- REGENYE, J. 1994: Die Funde der Sopot-Kultur in Ajka. *Jósa András Múzeum Évkönyve 36* (1994) 203–219.
- REGENYE, J. 1996: A Sopot-kultúra lelőhelyei a Balaton-felvidéken. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1996) 23–42. <https://doi.org/10.54640/CAH.1996.23>
- REGENYE, J. 2003: Kultikus leletek Kaposvár-Gyertyános neolitikus lelőhely anyagában. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica 9* (2003) 71–79.
- SELMECZI, K. A. 1976: Csűrös építkezés és gazdálkodás Észak-Magyarországon. *Műveltség és hagyomány. Studia Ethnologica Hungariae et Centralis ac Orientalis Europe XVIII.* Debrecen
- SOMOGYI, K. 2004: A Balaton-Lasinja-kultúra leletanyaga Somogy megyében (Die Funde der Balaton-Lasinja-Kultur im Komitat Somogy). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2004) 5–48. <https://doi.org/10.54640/CAH.2000.5>
- VARGA, N. 2020: Terracotta figurines from Albertfalva and Lágymányos. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2020) 103–133. <https://doi.org/10.54640/CAH.2020.103>
- ZSÓK ET AL 2012: Zsók, I. – Szakmány, Gy. – Kreiter, A. – Marton, T.: A balatonszárszói újkőkori kerámia leletgyűjtemény archeometriai vizsgálata. *Archaeometric analyses of Neolithic ceramics from Balatonszárszó.* In: (Szerk.: Kreiter, A. – Pető, A. – Tugya, B.) *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde.* (Environment – Human – Culture. Dialogue between applied sciences and archaeology). Budapest, 411–422.

Somogy vármegye újkori vesztőhelyei a helynevek és térképi ábrázolások alapján

GOMBOR LÁSZLÓ

Független kutató¹

7624 Pécs, Mogorós köz 6., e-mail: lgombb@gmail.com

GOMBOR L.: *Early Modern Places of Execution in Somogy County as Reflected in Toponyms and Cartographic Depictions.*

Abstract: Toponyms often preserve traces of past land use and highlight locations considered significant in local memory. The toponyms and archival maps of Somogy County identify numerous sites associated with scaffolds, executions and torture. By applying GIS-based methods, these locations can be systematically categorized, enabling the identification of the most probable execution sites and supporting their further investigation. Several such sites can be identified in the vicinity of Kaposvár on early modern maps. The georeferencing of a 1778 sketch map depicting the Kapos River, together with selected sheets of the First Military Survey (1782–1785), provides a reliable spatial framework for the localization and geographically oriented interpretation of the depicted execution sites, as well as a presumed fortification, within a GIS environment. This study seeks to classify these notable places and compile them into a structured inventory, following the methodological criteria established in previous Hungarian scholarship.

Keywords: Geographic Information Systems (GIS), execution sites, capital punishment, historical toponymy, cartography, First Military Survey, Somogy County, Early Modern period

Bevezetés, előzmények

A vesztőhelyek tanulmányozása² az igazságszolgáltatási régészet tárgykörébe sorolható, és mint meglehetősen új tudományág, élénk fejlődésben van. A jogi kultúrtörténeti és jogrégészeti alapokon hosszas folyamatok eredményeképpen kialakuló és fejlődő interdiszciplináris szakterület elsődlegesen a korabeli ítéletvégrehajtó helyek lokalizálásával és régészeti módszerekkel történő feltárásával foglalkozik. Tágabb értelemben a kutatás tárgyát képezik a múltbeli jogrendszer és igazságszolgáltatás egyéb helyszínei és anyagi-tárgyi kultúrája is.³

A jelen munka a térinformatikai megjelenítés lehetőségeivel élve, a nyilvános adatbázisok, szakirodalom fellett adatai alapján mutatja be a helynevek által megőrzött nevezetes helyeket Somogy vármegye jelen területére. A tanulmány kiterjed továbbá a térképeken megjelenített

vesztőhelyekre, amelyek forrása az Első Katonai Felmérés⁴, valamint az Arcanum adatbázisában található, különféle célú térképeken megjelenített vesztőhelyek. Mivel hazánkban az 1850-es évekre már gyakorlatilag megszűntek a nyilvános vesztőhelyek, a később kiadott térképművek már csak elvétve tartalmazhatnak vonatkozó ábrázolásokat, utalásokat.

A Habsburg Birodalom Első Katonai Felmérése (1782–1785), mint az első, korszerűnek tekinthető, már felméréseken alapuló térképmű Magyarország területére az Arcanum térképi adatbázisában⁵ elérhető, georeferált állapotban. A feltüntetett objektumok meglehetősen pontos helye a topográfiai alaptérképek segítségével meghatározható.

Az Első Katonai Felmérés jelmagyarázata a vesztőhelyre többféle, nem méretarányos térképi jelet és megírást tartalmaz, ezek – egységes jelkulcs hiányában – szelvényenként eltérőek lehetnek. A jelek színe utal az anyaghasználatra, megkülönböztetve a fa- és kő-, vagy téglalapítményeket. A megírások jellemzően a „galgen, gericht, hochgericht” német kifejezések, de eltérő az egyes térképszelvények közt az is, hogy mennyi és milyen megírást alkalmaztak az osztrák katonai térképészek.⁶

Somogy vármegye mai területén mindössze 3 vesztőhelyet ábrázol a térképmű: Kéthelyen egyet az egykori Lók falu, és kettőt Kaposvár külterületén. Más célú, tematikus térképek is megjelölnek vesztőhelyeket nevezetes helyként, illetve a helynév-megírások korábbi ilyen létesítményekre utalnak.

A térképmű köz által is hozzáférhető állapotának használhatósága egyedi megítélés kérdése, a kutatás céljától, elsősorban annak léptékétől függő, de mindenképpen vizsgálendő kérdés. A georeferálásban jártasságot szerzett független kutató számára többnyire nem elegendő a közölt szelvények pontossága, így a kiválasztott részterület modern térképi ábrázolásra való pontosabb illesztése a további elemzés érdekében több esetben elvégzendő feladattá válik.⁷

A katonai felmérésen túl számos birtoktérkép, vagy más célból készült térképmű is ismert a korból, amelyek vesztőhelyet ábrázolnak, különféle pontossággal. Jellemző, hogy a vesztőhelyeket ábrázoló nem mérethelyes térképi jelek és megírások követik az EKF során alkalmazottakat, azokat némileg módosítva jelenítik meg.

1 Okleveles bányamérnök

2 A szerzői motiváció egyik alapja a személyes együttérzés azon ártatlanul kivégzett, esetleg indokolatlanul súlyos büntetéssel életüket vesztett személyek iránt, akik a fejletlen jog vagy egyenesen annak mellőzése, így a hatósági, uralmi erőszak áldozatai. A vesztőhely ezért egy kiüntetett helyszín, ahol az ártatlanok emléke megérdemel egy főhajást.

3 Összefoglalóan a vesztőhelyek régészeti kutatásáról további irodalommal ld: Kovács 2017, 167–191.; Kovács 2018, 223–241.; Kovács 2019, 138–165. A halálbüntetés történetéről a teljesség igénye nélkül: Tóth 2010.; Kiszémet 2015. 103–116.

4 Rövidítve: EKF

5 <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2113751.3616842143%2C6019433.206504299%2C2130299.978307955%2C6026446.303849463> Letöltés: 2026.01.25.

6 Csendes 1977.

7 Molnár et al. 2014.

Az uradalmi és egyéb kivégzőhelyek megjelenése a helyi nevekben

A fentebb hivatkozott szakirodalmi mű említést tesz az uradalmakhoz kötött ítélezési jog, ezen belül a pallosjog uradalommal való átörökítéséről.⁸ Ugyancsak említést tesz arról, hogy az egyes uradalmaknak nem feltétlenül volt pallosjoga, melyre a dárdai uradalmat hozta fel példának.⁹ Ezen lehetőséget figyelembe véve kutathatjuk a további uradalmi vesztőhelyeket. A somogyi helyszínek azonosítására – a térképi ábrázolásokon túl – különösen alkalmas az a megye helyneveit összegyűjtő kiadvány¹⁰, amely a megyei földrajzi nevek máig legrészletesebb adattára. A mű tartalma a mai közigazgatási határon belülré terjed ki.

Az újkori vesztőhelyekre utaló „beszédes” helynevek¹¹ esetében ugyancsak nem feledkezhetünk meg a török kiűzése utáni jelentős népességváltozásról, a nemzetiségek ellenes számú megjelenéséről, így a pusztásodott területeken feledésbe merült középkori magyar helynevek német, szerb, horvát nyelvű helyi nevekre való cserélődéséről.

A helynév-gyűjteményben keresett kifejezések a következők voltak: Horvát/szerb nyelven: ubijaliste, ubijališće, stratište, stratište, stratišće, vješala, vjesala, biesala, gubilište, gubilišće, gubiliste, bušilica, višališće, višalište, višališće, visaliste, visalistye és ugyanezen nevek fonetikus változata. Latin nyelven: patibulum. Magyar nyelven: vesztőhely, veszejt, vérpad, akasztófa, bitófa, akasztó, háromfa, törvényfa, siralom, bakó, kínzó, kánpad, kivégző, kivégez, deres, pellengér, hóhér, tiló, és mindezeket tartalmazó összetételek. Német nyelven: jammer, galgen, galgenberg, hochgericht, gericht, häng, berggericht, pilstok, pilstek és a kifejezéseket tartalmazó szóösszetételek.

A georeferálás módszere

A térinformatikában ismert georeferálási eljárások földi azonosító pontok alapján módosítják a képi ábrázolást úgy, hogy azt valamely matematikai eljárás mentén a pontok kiválasztásának alapjául szolgáló vetületre, valamely korszerű forrás (EOTR szelvény, OSM vagy ortofotó, műholdfotó térképi alap, WMS forrásból¹²) alapján illeszti.

A georeferálás, mint térképi adatfeldolgozási módszer lényege, hogy a korabeli térképből kivágott képet – földi illesztőpontokkal (GCP) több fázisban cél vetületi rendszerhez – síkrajzként – illeszti, ez esetben a QGIS programmal történt a feldolgozás. Az eljárás meghatározott, vetülettel rendelkező korszerű térkép alapján felvett pontokhoz igazítja a kép többi pixel pontját, így a felmérési és szerkesztési hibákból eredő torzulásokat is némiképp, arányaiban helyesbíti. A munka során két eljárást alkalmaztam, tekintettel a referencia (GCP) pontok viszonylag kevés számára és a korabeli térképek korlátozott pontosságára.

A „gumilepedő” eljárást alkalmazó VS_L-ként rövidített módszer transzformáció típusa: vékonylemez spline, újramintavételezési módszere: lineáris. Sajátossága, hogy az illesztőpontok elhelyezkedése alapján a térképi alapra – amelyről a koordináták leolvasása történt – arányosan, nyújtással illeszti a raszterképet, a georeferálandó térképi ábrázolást. A GCP pontokhoz igazítja az ábrázolás többi részét, mintegy javítva¹³ a térkép készítője által elkövetett hibákat.

A PR_L-ként rövidített eljárás lényege, hogy a transzformáció típusa projektív, az újramintavételezés ez esetben is lineáris. A projektív, vetítéses eljárás az oldalak egyenes vonalát többnyire megtartja, a GCP pontoknak megfelelőn a síkot forgatja, a térkép alakját, az oldalak által bezárt szöveget megváltoztatja. A kisebb hibákat tartalmazó azonosító pontok esetén kiváló eredményeket adó módszer, jellemzően a már felmérés alapján készült térképek esetén.

A két eljárás közti rangsort a végeredmények összehasonlítása, a széleken való illeszkedések, a GCP-k által lefedett területen kívüli térképrészek torzulása alapján lehet megítélni. Mindebből adódóan a georeferálás után több megoldás is előállhat, amelyek közt a megbízhatósági sorrend felállítását és javítását további terepi szemle alapján lehet megkísérelni.

Alapadatok

Az alábbi táblázat összesítve tartalmazza az alább bemutatott helyszíneket, azok szakirodalomból, alapvetően a „Somogy megye földrajzi nevei” c. kiadványból¹⁴ és a térképi ábrázolásokból meghatározható főbb jellemzőit¹⁵, településnév szerinti alfabetikus sorrendben¹⁶: (1. táblázat)

A táblázatban használt rövidítések az AZON oszlopban:

KÓD	Kifejtés
a	térképen ábrázolt vesztőhely
v	vesztőhely
e	egy kivégzés helye
t	törökökre utaló helynév
r	rátaló helynév
n	bizonytalan utalás

A felvett kategóriák elkülönítése egyféle minősítés is, amely tükrözi a vesztőhely használatát, fontosságát, a név megbízhatóságát. A korabeli térképi ábrázolások a tartalmat illetően teljes egészében megbízhatóak.¹⁷ A „vesztőhely” kategória ugyan nem ábrázolt helyre vonatkozik, de a terület jellemzői olyanok, hogy nagy va-

8 Peres et al. 218.

9 Peres et al. 213. 32. lábjegyzet

10 Végh et al. 1974.

11 Eperjessy 1956.

12 A munka interneten elérhető térképi alapokkal készült.

13 Fontos megjegyeznünk, hogy ez a „javítás” a program matematikai eljárása alapján történik arányos hibaterjedést feltételezve, ami a valószínűségben legtöbbször nem lehet igaz. Ennek ellenére lényegesen pontosabb térképet kapunk még a feldolgozási hiba terhével együtt is.

14 Végh et al. 1974.

15 Amelyek egyben korábbi telepítési kritériumokat is tükröznek.

16 A feltüntetett tételekhez a szerzői adatbázisban HD72/EOV rendszerű koordináták is tartoznak.

17 Az ábrázolás pontosságára több helyen tettem említést.

1. táblázat. Somogy vármegye veszthelyeinek egyes alapadatai

Helynév1	Helynév2	Település	AZON	Leírás
Bitófa	Bitófai-dűlő	Ádánd	t	A török uralom alatt itt bitófák álltak. Mj: tőle ÉK-re állt a heteyei templom, ma rom)
Akasztó-domb	Akasztófa-duló	Balatonföldvár	e	Kutyi Ferkó betyárt és társait akasztották itt föl.
Bitófa		Balatonlelle	v	A hagyomány szerint itt állt valamikor az akasztófa.
Akasztó-dűlő		Bodrog	r	Itt akasztották fel a nép szerint Kujcsár Márit, aki Juhász András betyárral „cimborált”.
Csúcsos-domb		Bonnya	t	A török időkben akasztófa állt itt.
Akasztófa-domb		Csököly	t	A törökök itt akasztották fel az igazúzásban kimerült magyarokat.
Akasztó-högy		Darány	e	Itt akasztották fel egy betyárt.
Bakó-rét		Drávagárdony	n	Egykori tulajdonosa nevééről.
Bitó tér		Gyugy	t	A török időben itt állt az akasztófa.
Bakó-szöllő		Hollád	r	(-)
Akasztófa-lénia	Bitófai-lénia	Homokszentgyörgy	r	(-)
Akasztófai-domb	Akasztófák Akasztófai-dűlő	Iharos	r	(-)
Akasztó-domb	Kanda-högy	Istvándi	e	Itt akasztották föl Magda vagy Magdics Pista betyárt.
Akasztó-domb		Istvándi	t	A törökök itt végezték ki a foglyaikat.
Akasztófa-domb		Kaposvár	r	A Szt. István u. 15. előtt egy domb állt, amit építkezésekhez elhordtak. Ezen állt az akasztófa.
Vesztőhely	-	Kaposvár	a	Kaposvár Ny-i veszthely, kataszterin: Akasztófai-dűlő (1853) Akasztófa-dűlő (1865), Akasztófa-domb (mai)
Akasztófa-dűlő		Kaposvár	r	A nép csak belterületen ismer Akasztófa-dombot. A térképek hatására azonban hivatalos használatban erre a területre is vonatkoztatják.
Akasztófai		Kaposvár	r	1853. évi kataszteri térképen
ÉNY-i akasztófa	-	Kaposvár	a	Kaposvár ÉNy-i veszthely, kataszterin: Akasztófa-dűlő (1865)
Régi Akasztófa	Akasztófa-domb	Kaposvár	v	Helynév megírás térképen (1778)
Szt. István u.44.		Kaposvár	n	Varga Máté szóbeli közlése, lelőhely, mellékletek nélküli váz.
Akasztófai-domb		Karád	e	1860 körül itt akasztották föl Kapa Imrét lopásai miatt.
Bakó-csapás		Kastélyosdombó	n	Egykori tulajdonosa nevééről.
Vesztőhely	Lók	Kéthely	a	Forrás: mapire.hu (EKF), az egykori Lók falu területén
Akasztófa-dűlő		Kisbajom	r	(-)
Bitófa		Kisbárapáti	r	A falu végét nevezik így.
Akasztó-domb		Látrány	e	1730 körül itt akasztották fel a protestánsokat.
Bitófa		Lengyeltóti	e	Itt állt egy oszlop, amelyre állítólag a betyárokat akasztották föl.
Akasztófa-domb		Marcali	v	Itt végezték ki a betyárokat.
Akasztófa		Mosdós	r	(-)
Bakó-rét		Nagybajom	n	(-)
Akasztófa-dűlő	Akasztófa-gödör	Nagyszakácsi	r	Régen itt akasztották fel az elítélteket.
Bakó-malom		Nagyszakácsi	n	Régen malom volt itt, s ennek tulajdonosairól neveztek el.
Bakó rét		Nemesvid	n	(-)
Akasztató	Akasztó-tó	Rinyaújlak	r	(-)
Akasztalábfa		Somogyaszaló	r	(-)
Akasztófai-domb		Somogyicsó	v	Valamikor itt állt az uraság akasztófája.
Bitófa		Somogydöröcske	v	(-)
Akasztó-domb		Somogysárd	e	Állítólag egy betyárt akasztottak itt fel.
Akasztófa		Somogyszob	n	Két tölgyfa egybenőtt ágai akasztófára emlékeztetnek.
Akasztófai-rét		Somogyszob	n	(-)
Bakó-vögy		Somogyszob	n	(-)
Akasztói-domb		Somogyudvarhely	v	Valamikor itt állt az akasztófa.
Akasztófai-dűlő		Somogyvámos	r	(-)
Akasztófai-tábla		Somogyvámos	r	Itt akasztották föl Kujcsár Tre:szakát, aki a betyárokkal cimborált.
Bakó-rét		Somogyzsífa	n	(-)
Akasztófai-dűlő		Szenyér	r	Régen itt állt az akasztófa, a hagyomány szerint itt akasztották fel Rinaldo Rinaldinit is.
Bitófák		Zamárdi	v	Régen faragott oszlop állt itt. A hagyomány szerint erre útszéli betyárokat akasztottak fel.
Bitófák-eleje	Bitófa eleje	Zamárdi	r	Halászhely.

lőszínűséggel valóban kivégzőhely volt azon a helyen. Az „egy kivégzés helye” a helyi emlékezet szerint egyetlen aktust jelöl, egy üldözés eredményét, esetleg a településen egyetlen nevezetes halálos ítélet végrehajtását jelöli. A „törökökre utaló helynév” elkülönítése azért indokolt, mert a népi emlékezetben gyakori, hogy ami régi és nem tudjuk a forrását, az eredetét, azt – szájhagyomány alapján – a törököknek tulajdonították az elnéptelenedett vidéken. Az EKF felmérő katonatisztszjei a régi sáncokat gyakran Römer-nek rómainak jelölték, hasonló okból. A „ráutaló helynév” magasabb bizonytalansággal bíró helyeket jelöl, a hely felszínmorfológiai adottságai, elhelyezkedési körülményei okán. A „bizonytalan utalás” családnévekből származtatható, esetleg foglalkozásra utaló megjelölés, a keresett kifejezések valamilyen formában előfordulnak bennük, de adottságaik kevésbé valószínűsítik a vesztőhelyre való utalást. Mégis érdemes meghagyni, ábrázolni ezeket, mivel utalhatnak hóhéri birtokra, lakóhelyre, tulajdonra, a területi halmozódások pedig erősíthetik a vesztőhely valószínűségét. A kategóriákat természetesen akár meg is lehet változtatni, mivel ez a felosztás teljességgel nem határozott kritériumok alapján történt, némi szubjektív értékeléssel terhelt, azonban a GIS alkalmazással a változtatások is könnyedén kezelhetők, így a további módosításoknak¹⁸ tág tere van.

A fent megadott helyek áttekintő térképi ábrázolása az 1. ábrán látható, az AZON oszlopban megadott kategóriák szerint jelölve.

A vesztőhelyre utaló adatok helyszíne településenként

A táblázatba foglalt és az átnézeti térképen megjelenített adatok az alábbiakban, nagyobb léptékű térképi kivágatokon jelennek meg. A képeken – amennyiben az a megjelenítés miatt szükséges – valamely idommal jelölt a vizsgált hely. Az EKF alaptérképként való kiválasztásának indoka a feltételezett, vagy valós, tehát ábrázolt vesztőhelyek vélhető működéséhez időben legközelebbi terepjellegek, területhasználatok, a különösen fontos utak megjelenítése volt. Amennyiben fellelhető volt az EKF-en túl más térképi ábrázolás is, az ugyancsak bekerül az egyes helyszínek ábrázolásai közé.

A földrajzi nevek tára¹⁹ az egyes településekhez és azokon belül az egyes helyszínekhez kódot rendel, ezeket áttekintő térképvázlaton ábrázolja, nem mérethelyesen, a kódszámok megírásával. A térképvázlat ábrázolja a belterület akkori határát, utakat, vasutat, vízfolyásokat, így a jelet arányosítva lehet azonosítani a korszerű WMS térképi alapokon, majd egy pontot hozzárendelve lehet meghatározni az EOVS koordinátákat. Ezen eljárást követve kerültek fel a térképre az egyes helyszínek, amelyek értelemszerűen nem pontszerűek. Szerzői meglátással pontosítani is lehetett valamennyire a helyazonosítást nyilvánvaló esetekben, tehát ha a térkép dombot jelölt egy mai mocsár helyére, akkor nyilvánvaló, hogy a legközelebbi domb a valós helyszín.

A magyar népi nyelvben a „domb”, „hegy”, „höggy” megnevezés mindig magában hordoz némi relativitást. A somogyi Rinya mentén egy kis homokbucka – más síkvidékekhez hasonlóan – már domb, esetleg hegy, így a „magaslat” kritériumot adott esetben egy pár méteres természetes vagy mesterséges eredetű kiemelkedés is teljesítheti.

Ugyancsak kérdéses az „akasztó” megnevezések eredete. A meredekebb lejtős utakon az állatok vontatta szekerek kerekeit lejtmenetben meg kellett kötni, akasztani ahhoz, hogy az igavonókat a rakomány ne tolja el, ne gázolja le. A név elterjedtsége valószínűleg ezen sajátosságához köthető a domb- és hegyvidéki területeken.

A sváb-német „jammer” helymegnevezés a kínlódásra utal, gyakran jelöl nehezen járható, meredek utat, illetve nehezen megművelhető földet, mezőgazdasági területet. Családnévek esetén a Bakó ugyancsak visszatérő helynév a Dél-Dunántúl területén, de van némi esély megkülönböztetni a Bakó-malmot – ami nagy valószínűséggel család névből ered – a „Bakók földjéről”, ami valószínűleg az ítéletvégrehajtónak kijelölt birtokra utal. Kérdéses esetekben a nevek szűkebb területen belüli halmozódása is növelheti a kategorizálás megbízhatóságát.

A „bitófa” helynév több esetben egykaros bitóra hasonló útjelző oszlopot, bitóra hasonlító fát jelöl.

Összefoglalva megállapítható, hogy az óhatatlan szerzői tévedésekkel, az adatközlői és ábrázolási pontatlanságokkal együtt mégis érdemes előállítani egy olyan adatbázist, amely a későbbiekben fejleszthető, javítható, és mindezt térinformatikai alapon szükséges megtenni a módosítások, kiegészítések könnyű átvitele, az adatok szemléltetése, nagyobb számosság esetén pedig feldolgozása érdekében.

A vesztőhelyek típusai az ábrázolások alapján

A vesztőhelyek a legtöbb esetben bizonyos kritériumok alapján értékelhetők, mivel elhelyezkedésük láthatóan konzekvens, és egyszerre több telepítési kritérium is érvényesül a bizonyított vesztőhelyeken. Az alábbi 1. ábrán²⁰ a németországi Kleve város vesztőhelye (1616-ban megjelent műben közölve) szemléletesen ábrázolja mindazon kritériumokat, amelyeket a téma hazai kutatója, Kováts István²¹ munkáiban kiválóan összefoglal. A vesztőhely kiemelkedésen áll, forgalmas út, és ezen sajátos esetben víziút mellett, a város határában, a városkapun kívül, de attól vélhetően még látótávolságban. Érdemes jobban megvizsgálni a kiemelkedést, amely a háromágú, fából ácsolt akasztófát befogadja. A kiemelkedés fogalma relatív, helyi domborzati adottságtól függő, ez esetben néhány méterrel emelkedik az út fölé, vélhetően mesterséges földhalom, esetleg magányos szikla. Az elítélt teste még a bitón lóg, az őr viszont a földön fekvő – mint a fanyar humor motívuma – alszik, egy járókelő pedig épp a kivégzettet szemléli. Az őrzés azért volt szükséges, hogy a holttestet a hozzátartozók el ne vigyék az akasztás után, az maradjon ott a helyszínen a lehető leghosszabb ideig, elrettentésül, közszemlére bocsátva.

18 Szívesen veszem a javaslatokat, kritikákat, és kész vagyok elkészíteni a más szempont szerinti feldolgozást, térképi ábrázolást, mivel ez a munka korántsem tekinthető lezártnak.

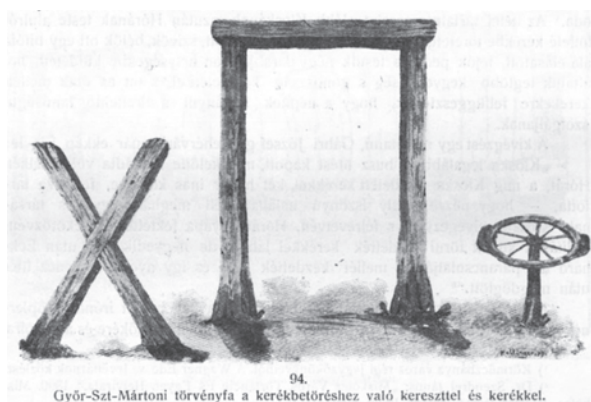
19 Végh et al. 1974.

20 Venator & Hanstein aukciós katalógus, Bücher Graphik Autographen, Auktion 148, 16. März 2018, Köln, 17. oldal

21 Régész, muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Visegrádi Mátyás Király Múzeum

1. ábra. A németországi Kleve (flamand nevén Cleef) vesztőhelyének ábrázolása

Győr-Szl-Mártoni törvényfa a kerékbetöréshez való keresztel és kerékkel.

2. ábra. Eredeti felirattal, forrás: Vajna 1907, 238.

A térképi ábrázolások jellemzően nem-mérethelyes jelekkel azonosítják a vesztőhelyeket. A tárgyi tanulmányban vizsgálat esetekben a szimbólumok két-, három- és négyágú vesztőhelyekre utalnak, amelyek részben vagy egészben, téglá vagy kő alépítményűek, a felépítmény ugyancsak lehet téglá-, kő-, illetve faszervezetű. Egyágú vesztőhelyre utaló ábrázolást ezen megyére vonatkozóan nem találtam, Vajna idézett művében meg is jegyzi, hogy ez a középkorban és a kora-újkorban Magyarországon nem volt szokásos kivégzési eszköz.

A kétágú vesztőhelyet néhol „háromfa” kifejezéssel írják le, utalva annak felépítésére: két függőleges faoszlopot egy harmadik hidal át. Magassága a hagyomány

A pesti négy ágú kő-akasztófa.

3. ábra. Eredeti felirattal, forrás: Vajna 1907, 190.

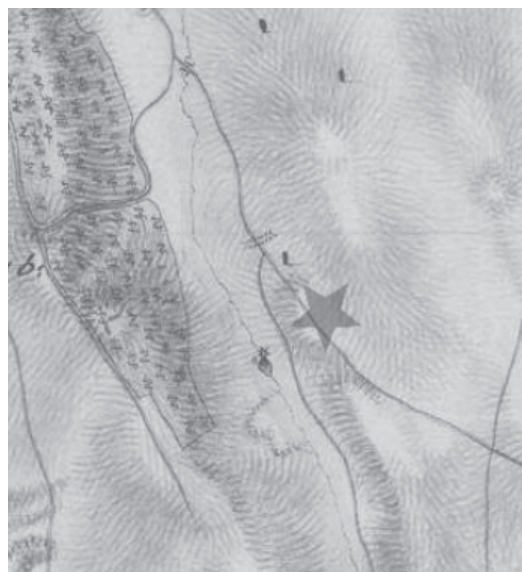
szerint olyan, hogy egy lovaskatona feltartott lándzsával elhaladhasson alatta.²² A három- és négyágú akasztófák három, illetve négy felmenő oszloppal rendelkeztek.

²² Vajna 1907, 177.

A vesztőhelyre utaló helynevek viszonylagos sűrűségének okát vizsgálva felmerül a hitelesség kérdése. Vajna Károly hivatkozott művében főszabályként említi, és példákkal támasztja alá, hogy minden település határában már a kora újkorban is lennie kellett akasztófának. Mint megjegyzi²³, feltehetőleg nem minden vesztőhelyen akasztottak, az építmény inkább elrettentésül szolgált, mint tényleges kivégzőhelyként. Az 1850-es évekig inkább a városok, nagyobb települések határában találni téglá-, kővesztőhelyeket, másutt jellemzően fa volt az építőanyag.

A helynevek térképi azonosítása településként

Az alábbi térképi kivágatok a forrásmunkák alapján azonosított helyeket két nézetben ábrázolják. A nézet szerinti bal oldali kép a QGIS-ben megjelenített WMS felületen ábrázolt, az alapszínezés és a jel változó, a lényeg, hogy az alaptérképi tartalomtól elkülönül. A kivágatok nem pontosan fedik egymást, inkább a vizuális megjelenítésnek alárendeltek. A közel-korabeli terepet tükröző kép az EKF-ből származik, mivel azon a korabeli utak jól ábrázoltak, a domborzat megjelenítése pedig lényegretörő, szemléletes, a települések, utak közelében pedig meglehetősen pontos és megbízható. A települések alfabetikus sorrendben találhatóak meg.

4–5. ábra. Az ádándi bitófa helyének térképi és az EKF-i ábrázolása

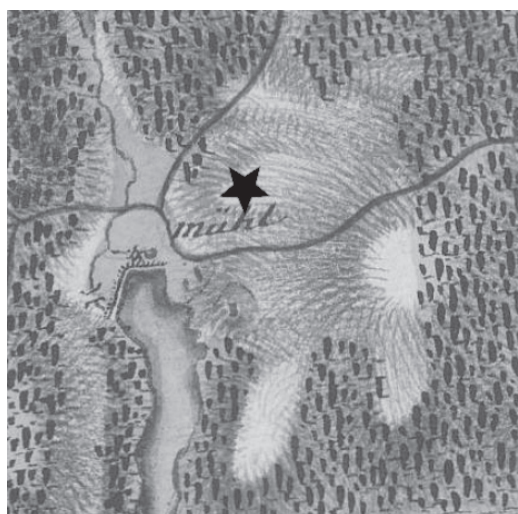

6–7. ábra. A balatonföldvári Akasztó-domb helyének térképi és az EKF-i ábrázolása

23 Vajna 1907, 174–175.

8–9. ábra. A balatonlelle-i bitófa helyének térképi és az EKF-i ábrázolása

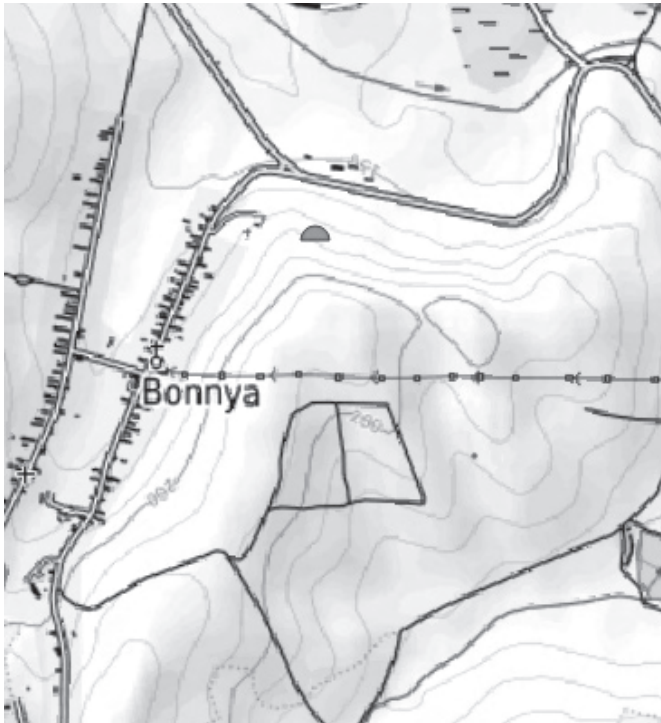

10–11. ábra. A Bodrog, Akasztó-dűlő helyének térképi és az EKF-i ábrázolása

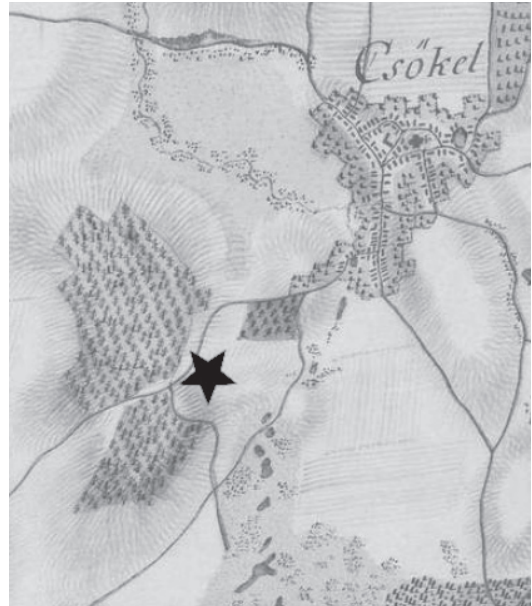
A helymegjelölést erősíti a szomszédos Somogyjád határos területén lévő „Ebakasztói dűllő” megnevezés²⁴, valamint a helyszínre nem azonosított „Háromfai dűllő” és „Háromfa” megnevezések²⁵ is.

24 <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1966582.8747126916%2C5859866.336434929%2C1970715.2515543588%2C5861641.108685425> Letöltés: 2025. 01. 05.

25 Végh et al. 1974, 384.

12–13. ábra. A Bonnya, Csúcsos domb helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

14–15. ábra. A Csököly, Akasztófa-domb helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

16–17. ábra. A Darány, Akasztó-högy helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

18–19. ábra. A Gyúgy, Bitó tér helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

20–21. ábra. A Homokszentgyörgy, Akasztófa-lénia helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

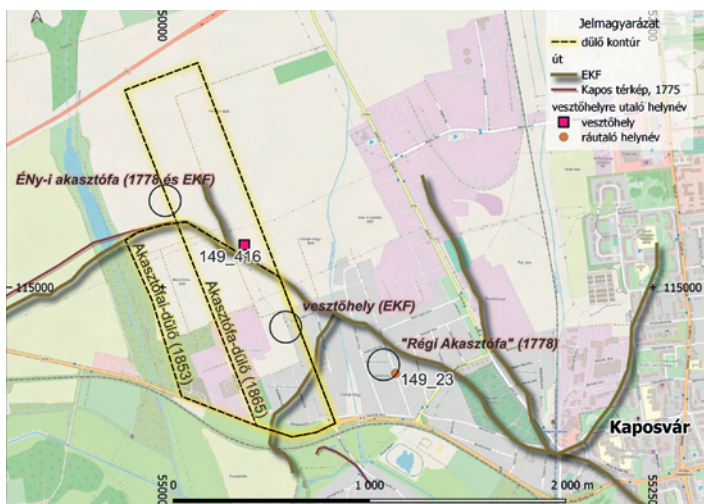
22–23. ábra. Az Iharos, Akasztófa-domb; Somogyicsó, Akasztófai-domb helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

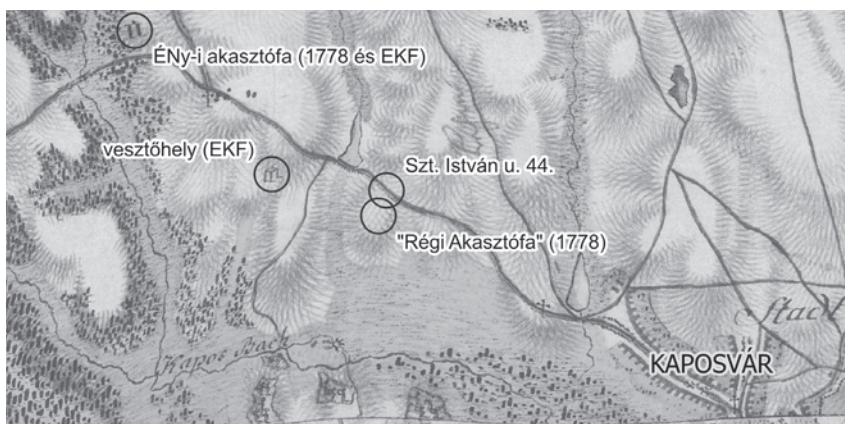
24–25. ábra. Az Istvándi, Akasztó-domb (K) helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

26–27. ábra. Az Istvándi, Akasztó-domb (Ny) helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

28. ábra. A Kaposvár környéki vesztőhelyre utaló helynevek átnézeti térképe

29. ábra. A Kaposvár környéki vesztőhelyek ábrázolása az EKF térképén

30. ábra. A Kaposvár környéki vesztőhelyek ábrázolása topográfiai térképen

Az EKF a kaposvári, városhoz közelebbi vesztőhelyet alépitménnyel négyágúnak, a távolabbit kétágúnak ábrázolja, amelynek nincs alépitménye, oszlopai viszont kőből vagy téglából készültek, áthidalójuk fa. Más ábrázolásról

e helyről nem tudok, így a felépitmény kérdéses. A kaposvári vesztőhelyekkel külön tanulmány²⁶ foglalkozik.

²⁶ Gombor 2023.

31–32. ábra. A Karád, Akasztófai-domb helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

33–34. ábra. A Kéthely, veszthely az egykori Lók falu területén lévő helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

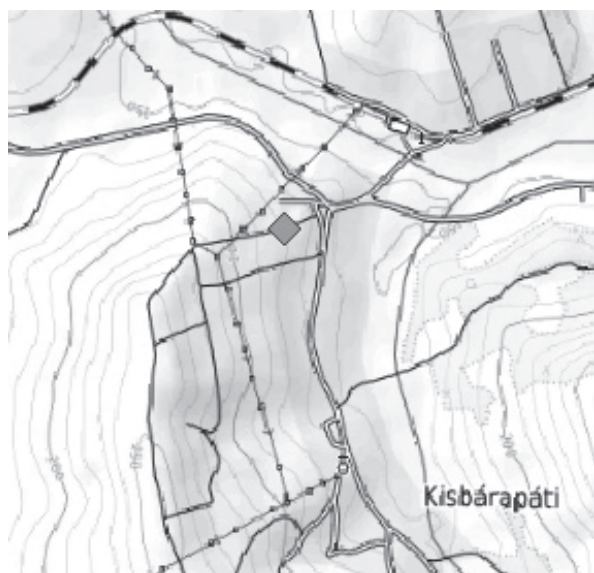

35. ábra. A Kéthely, lóki vesztőhely nagyított ábrázolása az EKF térképén

Az EKF térkép kivágatán fából ácsolt kétágú akasztófa látszik, amelyen stilizált akasztottat is feltüntetett a rajzoló.

36–37. ábra. A Kisbajom, Akasztófa-dűlő helyének térképi és az EKF-i ábrázolása

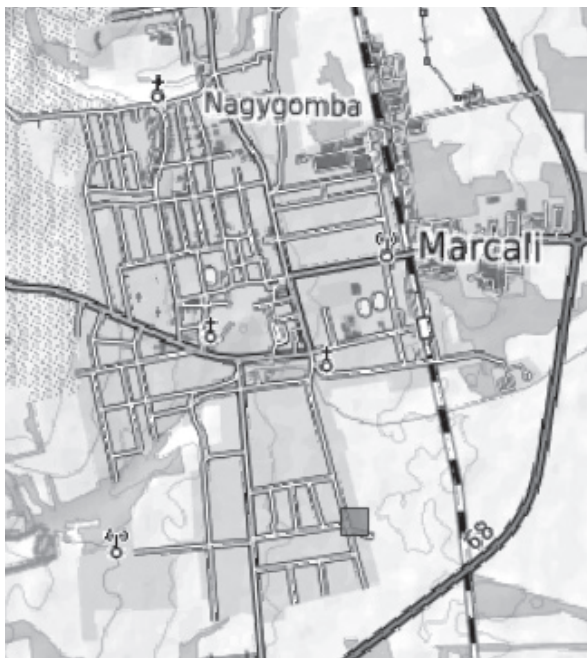
38–39. ábra. A Kisbárapáti, Bitófa helyének térképi és az EKF-i ábrázolása

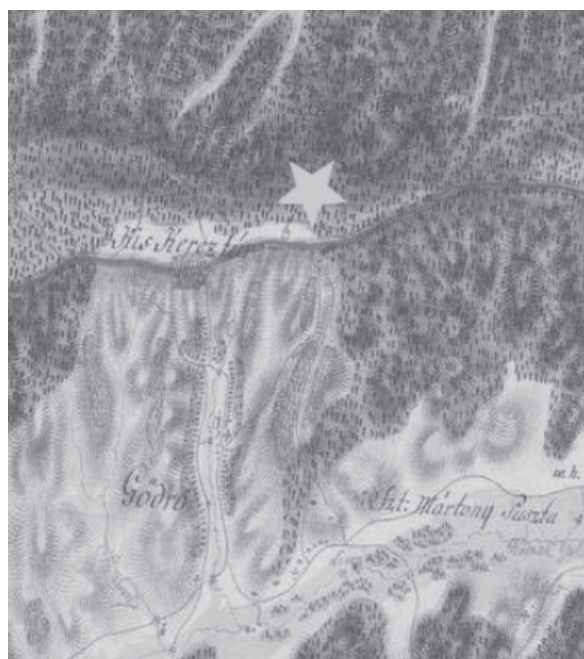
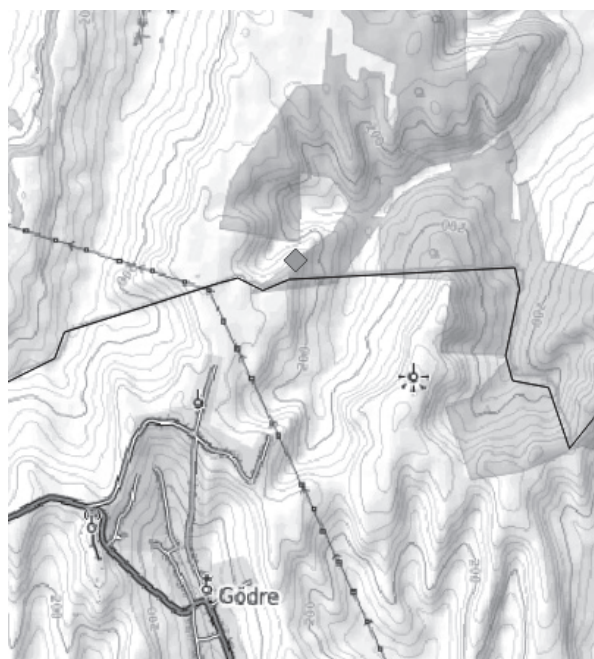
40–41. ábra. A Látvány, Akasztó-domb helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

42–43. ábra. A Lengyeltóti, Bitófa helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

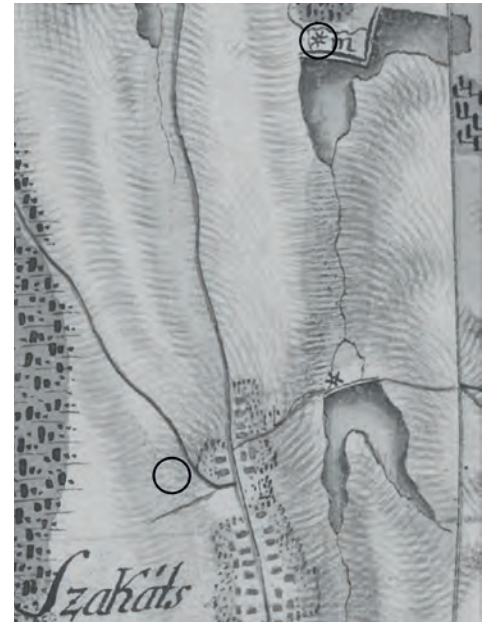
44–45. ábra. A Marcali, Akasztófa-domb helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

46–47. ábra. A Mosdós, Akasztófa helysín térképi és az EKF-i ábrázolása

48–49. ábra. A Nagybjom, Bakó-rét helysín térképi és az EKF-i ábrázolása

50–51. ábra. A Nagyszakácsi, Akasztófa-dűlő, Bakó-malom helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

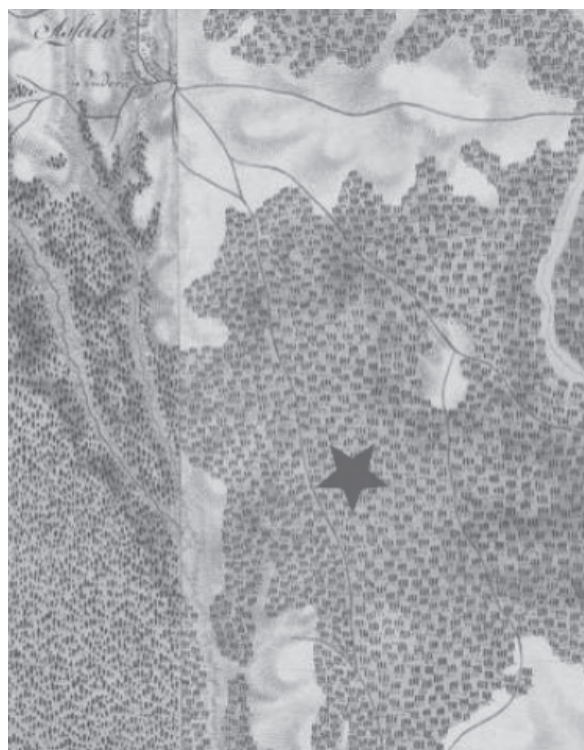
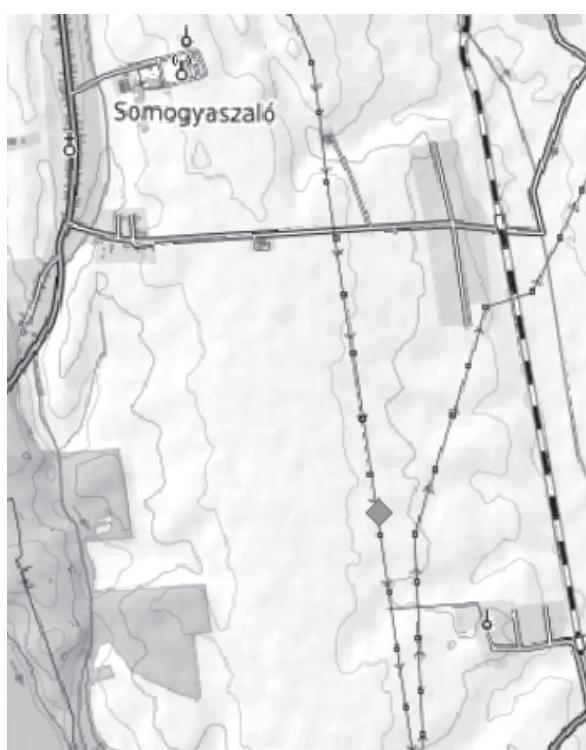
A Nagyszakácsi és Somogyzsitfa (Szőcsénypuszta) helyszínek egyenként alacsony prognosztikus értékűek, azonban halmozódásuk némileg emeli annak valószínűségét, hogy a területen vesztőhely működött az újkorban.

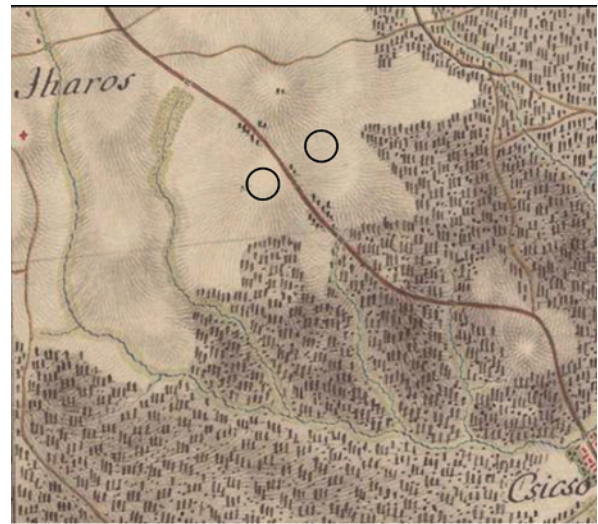
52–53. ábra. A Nemesvid, Bakó-rét helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

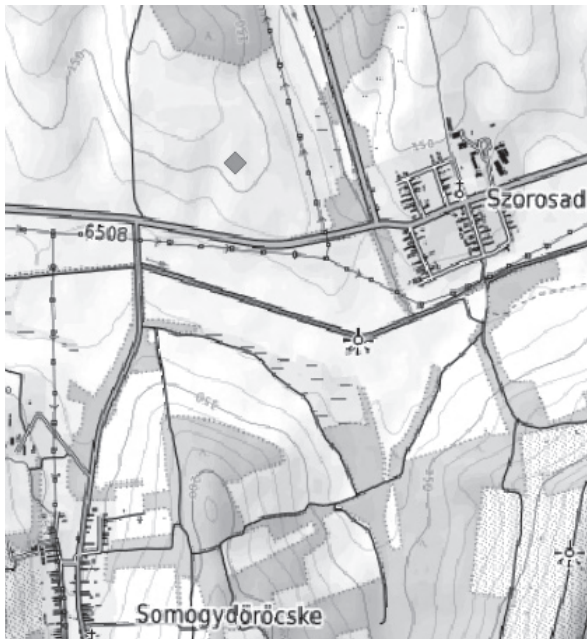
54–55. ábra. A Rinyaújfalok, Akasztató helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

56–57. ábra. A Somogyaszaló, Akasztalábfai helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

58–59. ábra. A Somogyecsisó, Akasztófai-domb helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

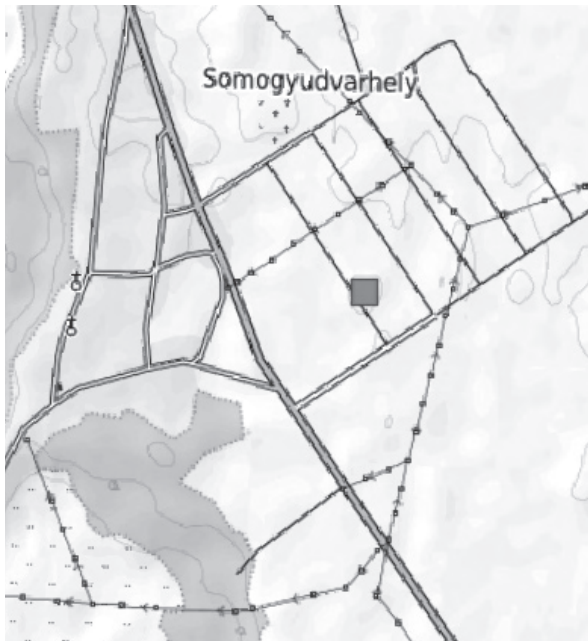
60–61. ábra. A Somogydorcske, Bitófa helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

62–63. ábra. A Somogysárd, Akasztó-domb helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

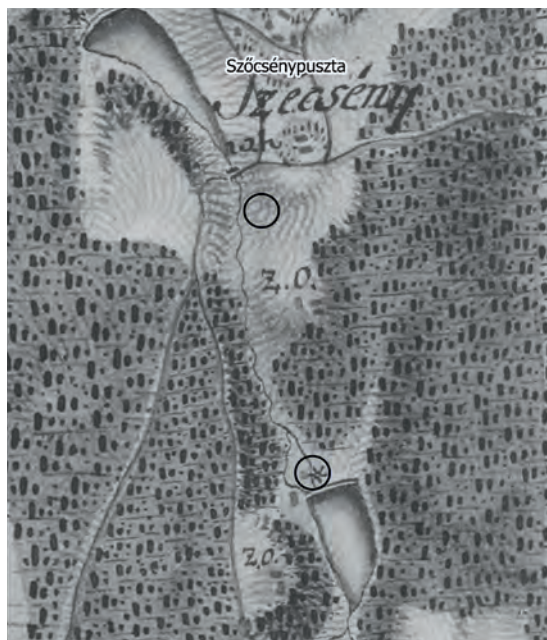
64–65. ábra. A somogyszobi helyszínek térképi és az EKF-i ábrázolása

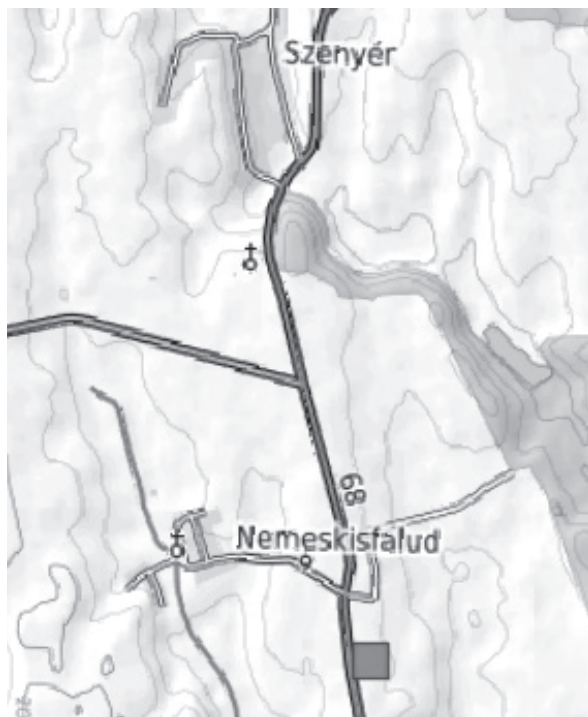
66–67. ábra. A Somogyudvarhely, Akasztói-domb helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

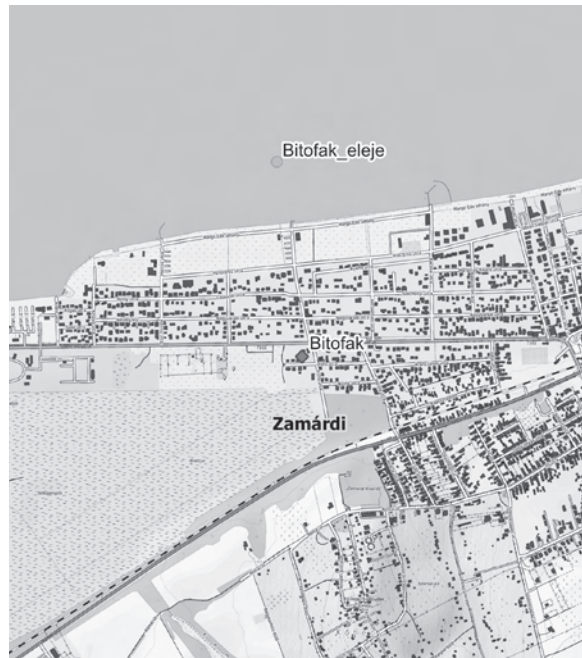
68–69. ábra. Somogyvámos, Akasztófai-tábla helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

70–71. ábra. A Somogyzsifva, Bakó-rét helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

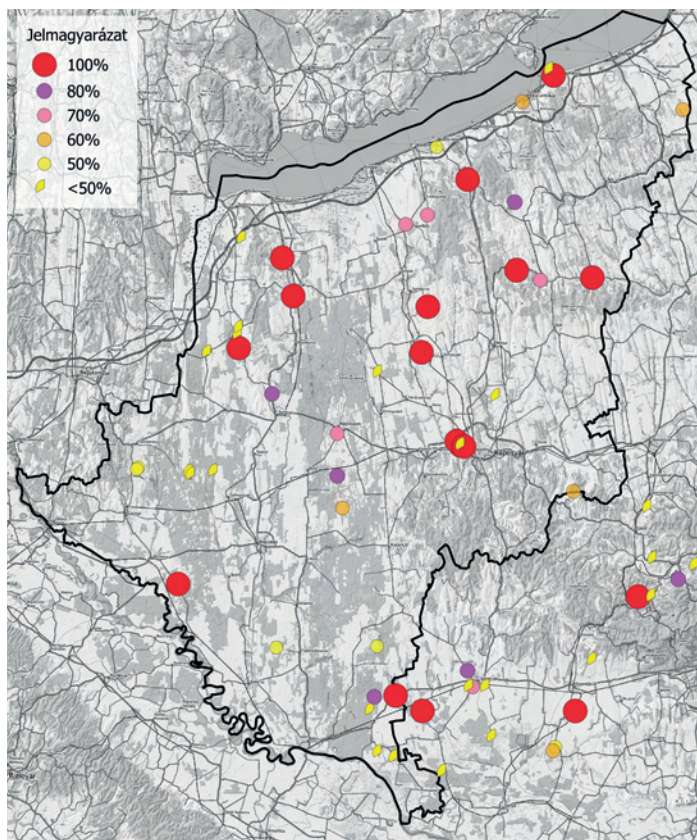

72–73. ábra. A Szenyér, Akasztófai-dűlő helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

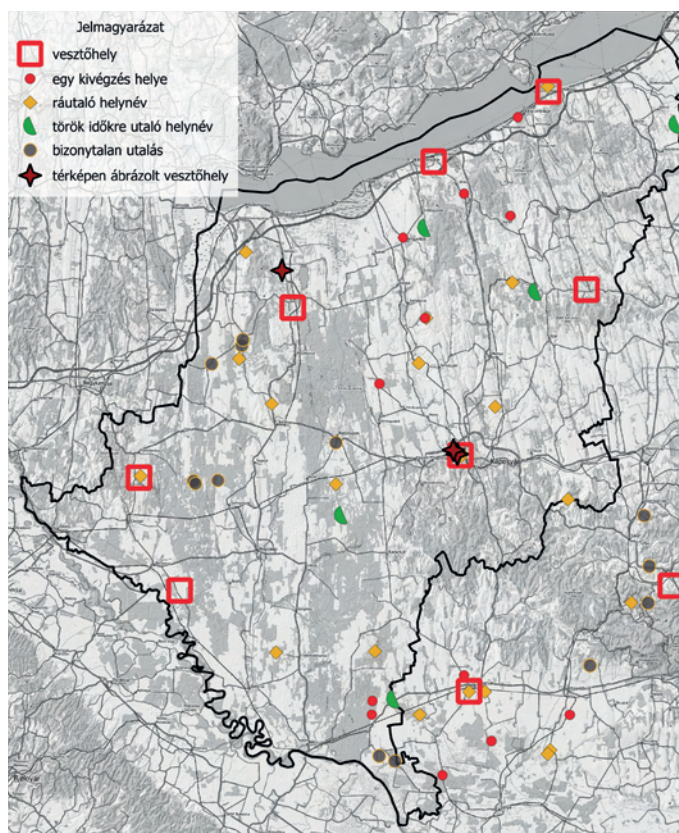

74–75. ábra. A Zamárdi, Bitófák helyszín térképi és az EKF-i ábrázolása

A veszthelyek, a ráutaló helynevű helyszínek számszerű értékelése

76. ábra. A veszthelyek, azonosított helynevek számszerű értékelése a kritériumok alapján

77. ábra. A veszthelyek, azonosított helynevek értékelése jellegük alapján

2. táblázat. A vesztőhelyek értékelési kritériumai

Kritérium	Kováts 2017, 2018 alapján	Súly
KR1	kiemelkedő terepalakulaton, magaslaton helyezkedik el [2]	3
KR2a	városkapuktól belátható távolságban található [3]	2
KR2b	fontosabb utaktól, útkereszteződésektől belátható távolságban található [6]	2
KR2c	úttól belátható távolságban helyezkedik el [6]	1
KR3	település periferiáján helyezkedik el [5]	1
KR4	nyilvános hely [1]	1
	összesen:	10
		100%

A kritériumok hivatkozásai:

[1]: Kováts 2018, 223.; [2]: Kováts 2017, 169.,173.,178.; [3]: Kováts 2017, 173.; [4]: Kováts 2017, 173.; [5]: Kováts 2017, 170.; [6]: Kováts 2017, 173.

A fejlécben használt rövidítések kifejtése: KR: kritérium, 1: sorszám, (3): pontérték, súly

Összefoglalás

A tárgyi munka kezdete egy olyan vesztőhelykataszter felépítésének, amely végül tartalmazza az összes olyan vesztőhelyre való utalást, amely meglehetősen pontossággal, földrajzi hellyel azonosítható, legyen az újkori térkép-vázlat, metszet, katonai felmérésen feltüntetett hely, helyi hagyományban megőrzött helynév. A Somogy vármegyei igazságszolgáltatás-történet egy elemeként e munka remélhetően hozzájárul az egyes helyszínek további, levéltári és terepi kutatásához, a helytörténeti tanulmányozáshoz. A kritérium-rendszer, az ábrázolás módja még fejleszthető és fejlesztendő is, ez a munka további feladatokat ad a kutatók számára.

Köszönetnyilvánítás

Ez a munka nem jött volna létre Kováts István régész, muzeológus (Magyar Nemzeti Múzeum Visegrádi Mátyás Király Múzeum) hathatós támogatása nélkül. Köszönet illeti Hajdu Attilát a Patibulum blog szerzőjét az adatközlésekért, valamint Mándity Zsivkót és Víg Mártát a szláv eredetű helynevekhez adott támogatásért.

Rövidítések

EKF: Első Katonai Felmérés

EOTR: Egységes Országos Térkép Rendszer

EOV: Egységes Országos Vetület (HD72/EOV, EPSG: 23700)

GCP: Ground Control Point

OSM: OpenStreetMap

PR_L: projektív_lineáris ((georeferálási módszer beállításai)

QGIS: Quantum GIS

VS_L: vékonylemez spline_lineáris (georeferálási módszer beállításai)

WMS: Web Map Service

3. táblázat. A veszthelyek értékelési táblázata a kritériumok alapján

Bakó-szöllő	Hollád	*	*	*	*	*	*	0%
Akasztófa-lénia	Homokszentgyörgy	0	0	2	1	1	1	50%
Akasztófai-domb	Iharos	0	0	2	1	1	1	50%
Akasztó-domb	Istvándi	3	0	2	1	1	1	80%
Akasztó-domb	Istvándi	3	2	2	1	1	1	100%
Akasztófa-domb	Kaposvár	*	*	*	*	*	*	0%
Veszthely	Kaposvár	3	2	2	1	1	1	100%
Akasztófa-dűlő	Kaposvár	*	*	*	*	*	*	0%
Akasztófai	Kaposvár	*	*	*	*	*	*	0%
ÉNY-i akasztófa	Kaposvár	3	2	2	1	1	1	100%
Régi Akasztófa	Kaposvár	3	2	2	1	1	1	100%
Szt. István u.44.	Kaposvár	*	*	*	*	*	*	0%
Akasztófai-domb	Karád	3	2	0	1	1	1	80%
Bakó-csapás	Kastélyosdombó	*	*	*	*	*	*	0%
Veszthely	Kéthely	3	2	2	1	1	1	100%
Akasztófa-dűlő	Kisbajom	3	0	2	1	1	1	80%
Bitófa	Kisbárapati	3	2	2	1	1	1	100%
Akasztó-domb	Látrány	3	2	2	1	1	1	100%
Bitófa	Lengyeltóti	0	2	2	1	1	1	70%
Akasztófa-domb	Marcali	3	2	2	1	1	1	100%
Akasztófa	Mosdós	3	0	0	1	1	1	60%
Bakó-rét	Nagybajom	0	2	2	1	1	1	70%
Akasztófa-dűlő	Nagyszakácsi	3	2	2	1	1	1	100%
Bakó-malom	Nagyszakácsi	*	*	*	*	*	*	0%
Bakó rét	Nemesvid	*	*	*	*	*	*	0%
Akaszatató	Rinyújlak	0	0	2	1	1	1	50%
Akasztalábfai	Somogyaszaló	0	0	0	1	1	1	30%
Akasztófai-domb	Somogycsicsó	0	0	2	1	1	1	50%
Bitófa	Somogydöröcske	3	2	2	1	1	1	100%
Akasztó-domb	Somogysárd	0	0	0	1	1	1	30%
Akasztófa	Somogyszob	*	*	*	*	*	*	0%
Akasztófai-rét	Somogyszob	*	*	*	*	*	*	0%
Bakó-vögy	Somogyszob	*	*	*	*	*	*	0%
Akasztói-domb	Somogyudvarhely	3	2	2	1	1	1	100%
Akasztófai-dűlő	Somogyvámos	*	*	*	*	*	*	0%
Akasztófai-tábla	Somogyvámos	3	2	2	1	1	1	100%
Bakó-rt	Somogyzsitfa	*	*	*	*	*	*	0%
Akasztófai-dűlő	Szenyér	3	0	2	1	1	1	80%
Bitófák	Zamárdi	3	2	2	1	1	1	100%
Bitófák-eleje	Zamárdi	*	*	*	*	*	*	0%

Irodalom

- CSENDES, L. 1977: Történelem a térképeken. Lázár deák térképétől a részletes katonai felmérésekig. *Hadtörténelmi Közlemények* 24/2 (1977) 241–264.
- CSENDES, L. 1982: 1782-ben vette kezdetét Magyarország részletes katonai felmérése. *Hadtörténelmi Közlemények* 29/1. (1982) 93–123.
- EPERJESSY, K. 1956: Ahelynévavárostörténetben. https://acta.bibl.u-szeged.hu/17256/1/tanarkepzo_1956_023-035.pdf Letöltés: 2023.10.26.
- GOMBOR, L. 2023: Kaposvár újkori vesztőhelyeinek azonosítása egy 1778. évi térképi ábrázolás és az Első Katonai Felmérés részletének georeferálása alapján. https://www.academia.edu/92151389/Kaposvár_1778_évi_térképi_ábrázolás_és_az_Első_Katonai_Felmérés_részletének_georeferálása_alapján Letöltés: 2023.10.26.
- JANKÓ, A. 2007: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest
- KISNÉMETH, A. 2015: A halálbüntetés története Magyarországon. *Magyar Rendészet* 2015/6.103–116.
- KOVÁTS, I. 2017: Középkori és 16–18. századi vesztőhelyek régészete Európában és Magyarországon. *Archaeologiai Értesítő* 142 (2017) 167–191. <https://doi.org/10.1556/0208.2017.142.6>
- KOVÁTS, I. 2018: Történeti, régészeti és topográfiai forrástípusok komplex alkalmazása a 14–18. századi vesztőhelyek kutatásában. In: *A jogi kultúrtörténet és jogi néprajz új forrásai II.* Szekszárd, 2018. 223–241.
- KOVÁTS, I. 2019: Fejezetek a jog régészetéből: a középkori és kora újkori vesztőhelyek archaeológiája. In: *I. Mátyás és az igazságszolgáltatás. Az Országos Bírósági Hivatal tudományos konferenciája. Országos Bírósági Hivatal.* Budapest, 2019.139–165.
- MOLNÁR ET AL. 2014: Molnár, G.; Tímár, G.; Biszak, E.: Can the First Military Survey maps of the Habsburg Empire (1763–1790) be georeferenced by an accuracy of 200 meters? In: *9th International Workshop on Digital Approaches to Cartographic Heritage.* Vol. 9. Budapest, 2014. 127–132.
- PERES ET AL 2005: Peres, A.; Gardaš, M.; Roškar, J.: Nagybirtokok Baranyában a 18–19. században, In: *Jog - Régiók - Fejlesztés. PTE Állam- és Jogtudományi Kar; Eszéki J. J. Pécs –Eszék,* 205–226.
- TÓTH, J. 2010: A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete. Budapest
- VAJNA, K. 1907: Hazai régi büntetések, a Magyar Királyi Igazságügyminisztérium támogatásával. Budapest
- VÉGH ET AL. 1974: Somogy megye földrajzi nevei. (Szerk.: Végh J.). Budapest

Göndör Ferenc és a kaposvári napilapok csatái (1905–1912)

GÁSPÁR FERENC

Független kutató

7400 Kaposvár, Kossuth Lajos utca 10., e-mail: fdrgaspar@gmail.com

GÁSPÁR F.: *Göndör Ferenc and the Battles of Kaposvár Daily Newspapers (1905–1912)*

Abstract: Examining the press conditions in Kaposvár during the first two decades of the twentieth century, clashes and battles often turned personal on the pages of the local newspapers, which, according to differing political views, appeared in a harsh and insulting tone. A good example of this is the irreconcilable opposition between the „Kaposvári Hírlap” and the „Somogyvármegye”, later between the „Somogyvármegye” and the „Somogyi Napló”, or the writings highlighted by Ferenc Göndör aimed at discrediting Németh István, the city’s mayor who has now become iconic. Previous research exploring local press relations only dealt with the relationships between the daily newspapers and Ferenc Göndör’s work in Kaposvár from 1905 to 1912 on a mere mention level, moreover providing numerous incorrect data. The next phase of his life and journalistic work, his eventful and contradictory engagement, and then his personal statements intended to explain these, are discussed more extensively by posterity, but from opposing viewpoints, sometimes burdened with extreme evaluations. Our goal is to change this situation.

Keywords: Incompatible person, cantankerous journalist, Göndör Ferenc, újságírás, Kaposvár

A huszadik század első évtizedének kaposvári sajtóviszonyait vizsgálva az egymásnak feszülések, a személyeskedésbe torkolló csatározások gyakoriak a helyi lapok hasábjain, amelyek az eltérő politikai nézeteknek megfelelően durva, sértegető hangnemben jelentek meg. Jó példái ennek a Kaposvári Hírlap és a Somogyvármegye, majd a Somogyvármegye és a Somogyi Napló kibékíthetetlen ellentéte vagy a város napjainkra már ikonikussá vált, múlhatatlan érdemekkel rendelkező polgármesterének, Németh Istvánnak lejáratását szolgáló, Göndör Ferenc által jelzett írások. A helyi sajtóviszonyokat feltáró eddigi kutatás a napilapok egymás közti viszonyával és Göndör Ferenc 1905-től 1912-ig terjedő kaposvári működésével csak az említés szintjén, ráadásul számos téves adatot közölve, foglalkozott. Életének, újságírói működésének következő szakaszát, fordulatos, ellentmondásos szerepvállalását, majd az ezeket megmagyarázni hivatott személyes megnyilvánulásait már bővebben, de ellentétes nézőpontok alapján, olykor szélsőséges minősítésekkel terheltén taglalja az utókor.¹ Célunk ennek az aránytalan helyzetnek a megváltoztatása.

Göndör Ferenc, eredeti nevén Krausz Náthán, a Nagyváradhoz közeli Bihardiószegen született 1885. december 7-én.² Ma még feltáratlan okok miatt (saját maga

1. ábra. Göndör Ferenc arcképe
(Forrás: Wikipedia)

soha nem szólt róla) tizenegy és tizennyolc éves kora között Nagyváradon nagyanyjánál élt.³ Alig tizenhét éves, amikor 1902. március 10-én ismeretlenül, levélben kereste meg Haraszthy Lajost⁴, miután a nagyváradai Szabadság című lapból értesült arról, hogy „újabb szépirodalmi újság jelent meg Nagyváradon. A címe: Előre. Szerkesztője Haraszthy [sic!] Lajos.”⁵ Bátorította az Előre előfizetési

1 Göndör 1919., Göndör 1920., Göndör 1922., Paál 1996., Hajdú 2001., Nyerges 2004., Lázár 2024.

2 Ujvári 1929, 321. Göndör Ferenc születési helyeként tévesen Kaposvárt adja meg. Meghalt: New York, 1954. június 1.

3 Göndör Ferenc: A Malom utca meséiből. Népszava, 1913. március 13. 2–3.

4 Haraszthy Lajos (1881–1959) költő, újságíró. Több lapnál is dolgozott, 1905 és 1908 között a Somogyvármegye segédszerkesztője. Bővebben: Perics Péter: Emléktáblát kap Haraszthy Lajos újságíró és költő. Dunántúli Napló, 1982. december 4. 7.

5 Figyelmet érdemlő a Szabadság ugyanebben az írásban található kijelentése, miszerint Haraszthy „előttünk teljesen ismeretlen név”, mert első verseskötete, a Virágfakadás 1901-ben jelent meg Nagyváradon. Ugyanakkor ez az állítás egyes életrajzi forrásokkal ellentétben annak bizonyítéka, hogy nem volt a Szabadság újságírója.

felhívása, amely szerint „tárt karokkal, készen állunk arra, hogy teljesen névtelen embereket vezessünk a közönség elé, – ha arra érdemesek”.⁶

Kedvező fogadtatásra talált. Évek múltával Haraszthy így emlékezett: „én vezettem be az újságírás alapelemeibe Nagyváradon, [...] és sok hányattatása, vergődése után én hoztam Kaposvárra [a Somogyvármegyéhez], ahol eleinte külseje, modora és kiváló tehetsége miatt nem akarta a szerkesztő akceptálni [...] én tettem azzá, ami”.⁸ Első írásával (megváltoztatott, Göndör Ferenc nével) 1905. szeptember 10-én találkozunk.⁹ Úgy tűnik, a Göndör felvett/írói neve volt, mert a névváltoztatást kérelmére és hivatalosan csak 1911 júniusától engedélyezte a belügyminiszter.¹⁰

1906 májusában jelent meg a lap három munkatársának közös műve, a Hárman¹¹ című antológia. Összefűzte őket a közös indulás és Nagyvárad.¹² Igényes címlapját Rippl-Rónai alkotása díszíti, előszavát Ady Endre írta. A több méltató kritika közül egy kaposvári hetilapból, a

Somogyból¹³ idézünk: „Kell-e szebb, poétikusabb jelenség, mint mikor feleség és férj együtt áldozza lelke zsengeit a költészet istennőjének! Hát nem isteni az, mikor az asszony is felköti Ikarus szárnyait és kíséri nagy repülésében férjét. [...] Haraszthyék lelki viszonyához csatlakozik Göndör Ferenc izzó fiatal tüzevel, erős szocialisztikus érzelmeivel. Hármójuk lelkének összhangjából született a »Hárman«.”¹⁴

Egy érdekes és megnyugtatóan nem igazolható híradás szerint Göndör májusban megvált a Somogyvármegyéjétől, és visszament Nagyváradra, a Szabadság szerkesztőségébe.¹⁵ Három hónap elteltével már újra Kaposváron van, ahol egy általa kritizált színésszel alakult ki lövöldözésbe torkolló konfliktusa, amelyről a Somogyvármegye részletesen beszámol.¹⁶ Erre az időszakra esik határozott kiállása a budapesti Alkotmány című lap antiszemitának ítélt megnyilvánulása ellen.¹⁷

1907 januárjában a nagyváradi Előre című lap felelős szerkesztője lett, de a lap terjesztését „egyéni becsület és családi tisztesség elleni vétkesség”-ért már februárban betiltják.¹⁸ Budapestre költözik, ahol „belső munkatársa” a Magyar Nemzetnek, egyidejűleg „rendes munkatársa” a Somogyvármegyének, de a Somogy is „munkatársaként tiszteli”.¹⁹ Utóbbiban Göndör a Somogyvármegye szerkesztőjével, Salgó Sándorral együtt publikál.²⁰ Miközben a fővárosban él, figyelemmel követi a megyeszékhely eseményeit.²¹ Az év vége felé úrrá lesznek rajta az édes-keserű fájdalomak, amikor kaposvári emlékei tolnak fel benne.²²

1908 elején Ady Endrét, majd Kiss Józsefet méltatja.²³ Március idusára időzítetten megjelenő tárcájában (Budapesti levél) már a későbbi „új” Göndör hangját halljuk. Két kis részletét idézzük:

6 Uj szépirodalmi lap Nagyváradon. Szabadság, 1902. február 4. 6–7.

7 A városban a Somogyi Hírlap 1904. április 28-i indulását követően az 1905. június 1-jén megjelenő Somogyvármegye a második napilap. A nemzeti és konzervatív szellemű lapok mellett ellenzéki programmal, Salgó Sándor (1875–1922) szerkesztésében a legnagyobb példányszámban megjelenő kaposvári sajtótermék. Kiadója a Somogyvármegyei Nyomda és Lapkiadó Rt., amelynek megalapítása elsősorban Darnay Béla (1860–1938) vaskereskedő, téglagyár-tulajdonos, az OMKE kaposvári kerületi elnökének érdeme, aki egymagában a részvények nyolcvan százalékát jegyezte.

8 Haraszthy Lajos: Össze-vissza – egyről, másról. Válasz egy embernek és Göndörnek. Somogyi Hírlap, 1909. január 29. 3. Ez a visszaemlékezés kapcsolatuk megromlásával egyidejűleg keletkezett. A Haraszthy által említett „sok hányattatása, vergődése után” tartalmát megvilágíthatja, hogy Göndörnek a felesége halálát követő nagy fájdalom és az elvesztett hitves emlékére született Ilonka című kötetében az eddigi kutatás figyelmét elkerülő sorokat olvashatjuk: „a sorsom, amely meglehetősen nehéz volt, elsodort Amerikába. New Yorkban éltem ebben az időben nagyon szegény és nyomorult életet.” Göndör 1919, 32.

9 Göndör Ferenc: Zakariás. A Somogyvármegye eredeti tárcája. 1–2. A tárca a napilapokban a Tárcarovatban közölt, irodalmi színvonalat képviselő, általában a második oldalra is áthúzódó, könnyed hangulatú írás. Valamennyi kaposvári lap esetében általános gyakorlat volt, hogy a különösen nagy jelentőségűnek tartott vezércikk és a tárca kivételével név nélkül közölték bennük megjelenő cikkeket. Tanulmányunkban csak a bizonyíthatóan Göndörtől származó írásokkal foglalkozunk.

10 „Krausz Ferenc bihariórszégi illetőségű kaposvári lakos családi nevének »Göndör«-re kért átváltoztatása az 1911. évi 66.356. számú belügyminiszteri rendelettel megengedtetett.” Budapesti Közlöny, 1911. június 2. 2.

11 Sebők Jenőt, a Somogyvármegye Nyomda és Lapkiadó Rt. könyvnyomdájának vezetőjét a Somogyi Naplóban Göndör mosdatlan szájú, „igazgatóvá vedlett közepes nyomdászlegény”-nek nevezte. Sebők Jenő visszavágott, utalt (célzott) arra, hogy Göndör Ferenc pedig valamikor „szűcsinas” és „gyámfiú” volt. Esetlegesen ez utóbbi lehet a változó névhasználat hátterében.

12 H. Szederkényi 1906. Szederkényi Anikó (1882–1948), 1912-ig Haraszthy felesége, újságíró, író, fordító. Első női tagja a Budapesti Hírlapírók Egyesületének, és az első nő, aki felelős szerkesztő volt (Kis Újság). Rippl-Rónai József 1915-ben pasztellportrét készített róla.

13 Haraszthy és Ady ugyanabban a házban laktak Nagyváradon, ugyanannak az irodalomkedvelő nőnek a kosztosai voltak, és ebben az időben mindketten a Nagyváradi Napló szerkesztőségében dolgoztak. Haraszthy a feleségét is Váradon ismerte meg, együtt jöttek Kaposvárra. Ez a magyarázata, hogy Ady vállalta az előző megírását.

13 A Somogy 1866 és 1915 között jelent meg mint „politikai és vegyes tartalmú hetilap a szépirodalom, művészet, nevelés, ipar, kereskedelem, gazdaság köréből”. Szerkesztője és kiadótulajdonosa Roboz István (1826–1916). A hetilap nem folyt bele a kaposvári napilapok csatározásába, időnként Göndör egy-egy írását is közölte.

14 György Dezső: Hárman. Somogy, 1907. augusztus 4. 1–2. A Somogyvármegyében megjelent méltatás: Török István: Hárman. (Haraszthyék és Göndör Ferenc könyve.) 1907. július 24. 1–3.

15 Szerkesztőségünkben. Somogyvármegye, 1906. május 10. 5.

16 Hósködő színész. Somogyvármegye, 1906. augusztus 28. 2.; Nyilatkozat. 1906. augusztus 30. 5.; Orozva megtámadott újságíró. Szeptember 2. 3–4.

17 Göndör Ferenc: Magyar Kissenev. Somogyvármegye, 1906. október 7. 4–5. Kissenevben (Kisinyov) két pogrom volt, 1903-ban 47 halálos áldozattal és több száz sebesüléssel, 1905-ben 19 gyilkossággal. („Az Alkotmány magyar Kissenevet helyez kilátásba. Az az út, – mondja – melyen a magyar zsidóság halad Kissenevhez vezet.”)

18 Szabadságnyrbálás. Somogyvármegye, 1907. február 28. 5. A kutatás jelen állása szerint ez a történet még nincs bizonyítva.

19 Nyílt Posta. Somogy, 1908. július 12. 5.

20 Göndör Ferenc: Holtponton. Somogy, 1908. július 12. 1. (vezércikk) és ugyanott Salgó Sándor: A randevú (tárcsa). 1–2.

21 Göndör Ferenc: Képviselő úr vidéken. Somogyvármegye, 1907. november 19. 3–4.

22 Göndör Ferenc: Budapesti levél. Somogyvármegye, 1907. március 15. 1–3.

23 Göndör Ferenc: Ady Endre. Somogyvármegye, 1908. február 16. 1–2. Zárómondata: „Ady Endre nevével káromkodni lehet, vagy imádkozni”; és Kiss József. Somogyvármegye, 1908. március 7. 1–2.

3. ábra. Hárman Antológia
(Takáts Gyula Vármegyei Hatókörű Városi Könyvtár, Somogyi Gyűjtemény)

„Egy dilettáns, de tehetségtelen író-ember drámát írt. Borzasztóan rossz drámát. Író-ember az illető, mert régen ír, sokat ír; kétségbeesítően termékeny! Fényes Samu²⁴ az ő drámájának, az »Ártatlanok«-nak – ha már megírta – meg nem érdemelt sikert akart. Végtelenül bárgyú alkotás ez, egy szavaló férfiú agyának rozoga szülötte, de a szerző hatást akart. [...]

A hét másik botrányhőse Göröcsöni úr²⁵ tanárember irodalmi és egyéb ambíciókkal. – Világosság nélkül való hazája neki az »Alkotmány«. Ez a neveletlen, gondolatmentes férfiú a nyilvánosság legteljesebb kizárásával megjelenő »Alkotmány« című zuglapban borzadalmas garázdalkodást visz véghez. Részeg kappan módjára gázol bele mindenkibe, aki nem az ő sötét hadseregéből való. Betegsége, hogy állandóan irodalmi véleményeket kockáztat ez a Göröcsöni Dénes és ez a Göröcsöni Dénes nem ért az irodalomhoz, semmihez sem ért és fennen suhogtatja sáros korbácsát. Baj ugyanis, mikor az emberről nem tudják, hogy él. Ez a Göröcsöni Dénes – leírjuk sokszor a nevét – ezt nem állja ki. Észrevevést követel a kis hamis.”²⁶

Március végére, a tavasz beköszöntével szívének jege is oldódik. Meglátja a Balaton fodrozódó vize feletti párás-kék eget, és figyelmeztet: „Költők énekelték meg szépségét és csudálatos, a hazai intelligencia nagy része megelégszik azzal, hogy írásból ismerje a mi gyönyörű tengerünket. S a fürdőévdal beálltával siet ki külföldre, más tájakra, a hazaiaknál szépségben sokkal szegényebbekre. Érthetetlen jelenség ez a virágzó Magyarhonban [...] Hagyjanak föl fanatikus külföld imádatukkal és zárandokoljanak el ezen a nyáron szeretettel a Balaton partjára.”²⁷

Tárcáiban a nő alakja különös líraisággal van jelen (megkockáztatjuk: Ady Endre hatása sejlik fel bennük), ezért nehezen értelmezhető a „nőmozgalmakkal” kapcsolatos véleménye. Vagy talán nem is vélemény, hanem tömény irónia?

„Mozgolódnak a nők. Folyton mozgolódnak és nem a konyhában mozgolódnak. Csoportokba verődve pódiumokat ostromolnak, egyik-másik mindig föl is kapaszkodik a pódiumra és beszél és beszél. És mert a nők sokat beszélnek, sokat beszélgetnek magukról. Nőmozgalmaktól hangos Európa, sőt nőmozgalmaktól hangos az egész kultúrvilág [...].

De baj van a nőkkel mindenfelé, ahol csak a nők vannak. Most Amsterdamban gyűltek össze a nőmozgalmak mérsékelt szimpatikus bajnokai. Nemzetközi női választójogi kongresszus van ez idő szerint Amsterdamban és a nőknek ezen hangos összejövetelén sok szó esik Magyarországról. A választójogért harcoló nők másodelnöke elismeréssel emelte ki Magyarországot, mint ahol a nők

választójogáért megindított mozgalom, élénken halad. Ezt a dicséretet – hála istennek – mégsem érdemeljük meg. A lelkes alelnöknőnek megüzenhetjük, hogy a nők választójogának kérdése mégsem áll olyan jól itt, mint az Amsterdamban elhangzott jelentés mondja. Minálunk csak beszélnek a nők. Vagy mindenütt csak beszélnek?

Akkor nincs nagy baj, csak maga ez a folytonos mozgolódás ne volna olyan esztétikátlan. Hanem – és ez megint vigasztaló – az amsterdami kongresszuson egy kis megrovási kalandban is részesültünk, szintén hála istennek. Ugyanaz a jelentés, amely a magyar nőmozgalom »örvendetes haladását« konstatálja, keserűen panaszkodik föl, hogy Magyarország az egyetlen parlamentáris állam, amelyben egyetlen aktív politikai párt sem követeli programszerűen a nők választójogát. Hogyan, hát a hazai feministák nem elég aktívak és nem elég politikaiak?

Mindenesetre illő följegyezni, hogy az amsterdami női kongresszus neheztel az összes magyar politikai pártokra, amiért nem követelik a nők számára a választójogot [...]. Minket az amsterdami szép beszédek sem győztek meg arról, hogy nagyszerű és valóban üdvöztető volna, ha a nőknek választójoga volna. Hagyjanak nekünk békét. Bőségesen elég már itt a politikából így is. Pedig csak férfiak csinálják. Hátha még a nők is beleszólnak a dologba, istenem, mi lesz itt akkor?”²⁸

Az 1909-es kaposvári polgármester-választás – és Göndör

A benne (feltehetően) felmerülő „ki vagyok én, mi vagyok én?” fiktív kérdésre készséggel adja meg a személyiségvonásai által meghatározott választát:

„A lépéseim határozottak és nem ismerek akadályt. Hideg büszkeséggel megyek előre, az agyam nyugodt és játszva heverem ki a forróságokat. Ha játékos kedvemben vagyok, olyan leszek, mint a gyermek, bolondos, lelkes és meghatott. Az álmaimat szeretem, de nem vagyok a rabjuk, a királyuk vagyok. És gyönyörködöm a fiatalságomban és örülök az erőmnek. Semmi sem zavar és nem szégyenlem, hogy gögös vagyok.

A józanságom, az egészségességem milyen gyönyörűen összefér az álmaimmal, amelyeket ma is féltve becézek. Mindig föl akarok kiáltani, hogy nagyon szép az élet és a ragyogásból jó belenézni a homályba és a tisztaságból az árnyba. Én napsugaras, hófehér utakon járok. Az én utam a magasságok büszke, diadalmas útja. Ami szomorúság erre terem, az mind gyönyörű. A fellegetktől én sohse félek, elkergeti őket az erőm. Az én utamban nincs megállás, csak pihenések vannak. Nyílegyenesen lendülök neki a végtelennek.”²⁹

Ebben az „önjellemezésben, önértékelésben” véljük megtalálni Göndör Ferenc Németh István³⁰ elleni támadásának gátlástalan magabiztosságát is. Az előzményekhez tartozik, hogy a polgármester, aki 67-es elveihez ragaszkodva (szabadelvűként) vezette a várost, váratlanul és so-

24 Fényes Samu (1862–1937) jogász, író, filozófus. Elsőként ő fordította le Nietzsche Zarathustráját. A monizmus hirdetője, e miatt számított az egyházi reakcióra. Később a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének elnöke.

25 Göröcsöni Dénes (1878–1915) újságíró, az Alkotmány munkatársa. A század eleji klerikális sajtó és társadalmi mozgalmak egyik ismert alakja. Történelmi tanulmányokat, bírálatokat írt, társadalmi kérdésekkel foglalkozott.

26 Göndör Ferenc: Budapesti levél. Somogyvármegye, 1908. március 15. 1–3.

27 Göndör Ferenc: Hívogató. Somogyvármegye, 1908. március 28. 4.

28 Göndör Ferenc: Hírek. Somogyvármegye, 1908. június 23. 4.

29 Göndör Ferenc: Megyek az ősz elébe. (Fővárosi levél.) Somogyvármegye, 1908. augusztus 18. 1–3.

30 Németh István (1849–1911) 1895. december 30-tól 1911. szeptember 24-ig, haláláig Kaposvár polgármestere.

kak meglepetésére polgármesteri ciklusa utolsó esztendejében belépett a megerősödött 48-asok alkotta függetlenségi körbe, és vált „meggyőződéses” új függetlenségivé, amire a Somogyvármegye szerint a közelgő tisztújítás, a pozícióvesztés fenyegető réme, az egyre csökkenő népszerűsége ellensúlyozása kényszerítette „a letűnt szabad-elvű kormányok mindig nyakig hú csatlósát”.³¹

Göndör, aki ebben az időben a Magyar Nemzet újságírója, zavarja (irritálja), hogy az elsősorban a Somogyvármegye hasábjain megjelenő támadásokra Németh István nem reagál, mert méltatlannak tartja magához meddő vitákba bonyolódni. Emiatt született a Cinikus Kaposvár című írása:

„...ön nem olyan nagy férfiú, hogy figyelmen kívül hagyhatná azokat a súlyos vádakat, amelyeket hivatali működése ellen igen nagy nyilvánosság előtt tiszteletreméltó helyen emelnek. Még egyszer mondom: ön nem nagy férfiú, polgármester úr. Nagyon szürke, nagyon hétköznapi ember ön; a nimbuszát megtépdesték és majd meglátja, a közvélemény ereje kiemeli önt a polgármesteri székből [...]. Nem látom a cáfolatot és nem hallom a sajtóper bejelentését. Polgármester úr, ez így nem mehet tovább, nem lehet a legrettenetesebb csapásokat keresztényi türelemmel elviselni továbbra is [...]. Vádolom azal, hogy önt nagyon súlyos dolgokkal lehet büntetlenül vádolni.”³²

Ahogy közeledünk a polgármester-választáshoz, úgy erősödik a lejárató szándék. Novemberben már így támad a Somogyvármegye:

„Évek hosszú sora óta minden program nélkül, merő ötletszerűséggel igazgatta a polgármester Kaposvár ügyeit [...]. Német[h] István 11 esztendő polgármesterségét egyetlen oly alkotás sem jelöli, amelyre büszkeséggel tekinthetnénk [...]. A modern fejlődésnek nyomait hiába keressük, mert a modern eszmék szelleme még nem jutott el Németh Istvánig.”³³

A kritikus hangokra decemberben ráerősít Göndör Ferenc is. Németh Istvánhoz írott „levelének” a Függelékben történő teljes közlését indokoltan tartom, mert az pontosabb képet ad írójáról, mint az utólagos elemzés vagy minősítés, amely ezáltal elkerülhető.³⁴

Az 1909. január 14-én lezajlott polgármester-választáson Németh Istvánt ellenszavazat nélkül újraválasztották. Göndör reakciójára tíz hónapot kellett várni. Egy korábbi, sajtó útján elkövetett becsületsértés miatt kiszabott négy napos büntetését töltötte a váci fogházban, onnan üzent a polgármesternek:

„A legutóbbi polgármester választás alkalmával megígérte, hogy csak egy évig marad meg hivatalában és azután eltávozik. Így történt, hogy Németh Istvánnak nem állítottak ellenjelöltet. Polgármester úr, rohamosan közeleg az ön szerencsés megválasztásának évfordulója. Nehogy megfélekedezék arról, amit megígért! Nehogy cserben hagyja a memóriája.”³⁵

Üzenetének csak zárómondatait idéztük, mert a büntetése alatt keletkezett írás zömében a kaposvári sajtószabadság hiányával és a polgármester bírálatával foglalkozik. Nem mehetünk el ugyanakkor szótlannal a mellett az állítása mellett, miszerint azért nem volt ellenjelölt, mert megígérte távozását. Senki, még az utódjának kiszemelt Papp Kálmán árvaszéki ülnök sem vállalta a megmérettetést. Karakteres vélemények hangzottak el a választás előtt, nem történt ez másként azt követően sem. A szintén a városban megjelenő Somogyi Hírlap így összegezi a történeteket:

„S valóban válasz volt a tisztújítás az aknákból, sötét odúk sötét lelkű lakói szájából szétfröccsent piszkolódo, rágalmazó támadásokra. A város közönsége a rágalmaknak nem adott hitelt, azokat kellő értéktelenségükre szállította le, a tisztikart személyek tekintetében csaknem változatlanul újból, egyhangúlag megválasztotta. S ez a választás, a közakaratnak ilyen megnyilvánulása nyugtassa meg az alattomos támadástól cseppet sem védett tisztikart. Ne törődjenek az ellenük felrobantott aknákkal. Legfeljebb az orrukat fogják be. Hiszen látják: a város közönsége, a legelső sorban hivatott sem törődik azokkal a bizonytalan, de kellemetlen szagú támadásokkal, melyekkel megbízottait, tisztviselőit illették.”³⁶ Ezeknek a soroknak megjelenését követően, több mint egy évszázaddal később sem tudunk vitatkozni az egykori megállapítással.

Nem egészen két év elteltével Göndör Ferenc saját újságjában, a Somogyi Naplóban a lapot finanszírozó új politikai háttér elvárásainak megfelelő „megvilágosodás” után már így fogalmaz: „Hiába békétlenkednek az örök békétlenkedők, ez a város mégis a fejlődés útján van, komoly munka indul itt minden vonalon és az illetékes hatóságok nem hagyják zavartatni magukat komoly, törekvő munkájukban. Kaposvár város fejlődésképesége régen kiállotta a tűzpróbát. Ám az volt idáig a baj, hogy igen sok erő fecsérlődött el az egymás ellen intézett támadásokban. Gonosz kezek állandóan szították az ellenségeskedés tüzét, az ellentétek a végsőkig kiélesedtek és a kaposvári társadalomban örökös botrányok dúltak. Valósággal elviselhetetlenné vált már a helyzet és a gyűlölködés hallatlan orgiákat ült itt. Most már hála isten, mintha más szellők fújdogálnának. A béke vágya úrrá lett a lelkeken és a komoly munkakedv tapasztalható minden vonalon [...]. Az útburkolás, a színekör, a csatornázás, az új vágóhíd egy-egy lépcsőfokai a város fejlődésének, mértékjelölői annak az útnak, amely a modern városok színvonalához vezet. Németh István polgármestert buzgó törekvésében Makfalvy Géza, Márffy Emil és Nagy Fe-

31 Nagy harc a polgármester körül. Somogyvármegye, 1908. június 5. 2.; A polgármester tojástánca. Somogyvármegye, 1908. február 28. 3. Hasonló főcímmel, kissé bővített tartalommal ismét megjelent: 1908. május 21. 3.

32 Göndör Ferenc: A cinikus Kaposvár. (Fővárosi levél.) Somogyvármegye, 1908. szeptember 27. 1–2.

33 Városi tisztújítás előtt. Somogyvármegye, 1908. november 26. 1–2. A lapban további írások is találhatóak, lényegében az előzővel megegyező hangnemben és tartalommal, ezek idézésétől eltekintünk.

34 Göndör Ferenc: Levél a polgármester urhoz. Somogyvármegye, 1908. december 20. 1–3.

35 Göndör Ferenc: Üzenet a fogházból. Somogyvármegye, 1909. október 24. 1–2.

36 Városi tisztújítás után. Somogyi Hírlap, 1909. január 16. 1. A Somogyi Hírlap nem csatlakozott laptársai vitáihoz, de időnként tényszerű tudósításokat közölt azokról. Göndör számos versét és tárcáját közölte.

renc támogatják. Igaz örömmel látjuk Kaposvárt a fejlődő városok sorába lépni.³⁷

Közvetlenül a temetést követően olvashatjuk: „Szegény jó Németh Istvánt is kikísértük hát oda, ahol nem fáj semmi. Egy szép őszi napon Németh István eltávozott a polgármesteri szobából, hazament Kontrássy utcai lakására, lefeküdt és nem kelt föl többé. Elaludt örökre, akinek esztendőök óta nem volt nyugodt álma. Elpihent, nyugodni tért, akinek a halála napjáig nem hagytak békét, akit annyi sokan megbántottak. Elsirattuk, eltemettük. Ne zavarja a nyugodalmát semmi.”³⁸ Igaz a mondás: változnak az idők, és mi is változunk velük. Göndör a legjobb példája ennek: a kaposvári korszakát meghaladó életút bemutatása során is közhelyszerűen ismételtethetnénk ezt a „megállapítást”.

A következő sorok nem a jelenség magyarázatát kerültk ide, hanem annak bizonyításaként, hogy azokban az években (is/már?) időszerű volt a kérdés, amelyet a Huszadik Század intézett jeles újságírókhoz, publicistákhoz: „Összeférhetőnek tartja-e a politikai tisztességgel, hogy valaki elveivel ellenkező eszméket hirdessen, bár névtelenül, a publicisztikában oly célból, hogy pénzt szerezzen?”³⁹ A válaszok közül kettőből idézek:

Nagy Endre: „Nemcsak összeférhetőnek tartom, hogy valaki az újságban elveivel ellenkező eszméket hirdessen, hanem csakis ezt tartom összeférhetőnek. Az újság ma nagy tökélet földolgozó üzleti vállalkozás, amely csakis ez üzlet érdekeinek támogatására alkalmas. Ha valaki valamely újságnál el is tudja helyezni tiszta meggyőződésének megnyilatkozását, ez pusztán véletlen és mindig csak azért sikerült, mert az újság üzleti érdekeivel e tiszta meggyőződés összefér. Ez esetben tehát a tiszta meggyőződés öntudatlanul is az újság üzleti tendenciájának szolgálója lett, hazug dísz gyanánt fog fityegni az újság homlokzatán és táplálni fogja a naiv olvasó közönség ama téves hitét, hogy az újság valami eszmének önzetlen orgánuma. Csak ez a naiv téves hit fogadhatja kiábrándulással a »leleplezést«, hogy valamely publicista meggyőződése ellen írt.”⁴⁰

Szende Pál: „Nem tartom a politikai tisztességgel összeférhetőnek, hogy valaki a publicisztikában elveivel ellenkező eszméket – bár névtelenül – hirdessen, akár díjazásért, akár ingyen teszi ezt. Politikai cikkeket azért ír mindenki, hogy a lapja olvasóközönségének nézetét befolyásolja és irányítsa s ezért meg lehet követelni, hogy névtelenül is becsületes katonája legyen azoknak az elveknek, melyeket a nyilvánosság előtt magáénak vall. A publicista bizonyos eszméikért és intézményekért harcol

és értük való kitarásra buzdítja olvasóit. Nevetséges és képtelen álláspont, hogy éppen ő tehesse ellenkezőjét mindannak, amit olvasóközönségétől szigorúan megkövetel [...]. A szigorúbb álláspont hangsúlyozására különös szükség van Magyarországon, ahol e kérdésben – tisztelet a kivételeknek – oly laza felfogás fejlődött ki, mely hovatovább teljes demoralizáláshoz vezet. Nálunk az ilyen kételkedés valósággal virtusszámba megy és ügyes újságíróknak sokan azt tartják, aki egy és ugyanazon időben ugyanarról a tárgyról nyilvánosan vagy névtelenül egyformán merészen és folyékonyan tud a legellentétebb irányban írni. Kifejlődött egy külön újságírói bohém-morál, mely szeretetreméltóan léha gesztussal teszi túl magát a közéleti tisztességre különben is rendkívül ingadozó szabályain.”⁴¹ Fel lehetne tenni ezt a kérdést napjainkban is?

Napilapok csatája, újságírók párbaja

A kaposvári függetlenségi kör 21 tagja 1909 márciusában, megeléggel a Somogyvármegye folyamatos kritikáit és vádaskodásait, elhatározta egy, a városháza és a vezető képviselő-testület érdekeit, „védelmét” biztosítani képes új napilap létrehozását. Az alapítók közül csak néhányat nevesítünk. Elsőként kell említeni Kemény Samu gabona-nagykereskedőt, a Néptakarékpénztár elnökét, aki a lap indításához szükséges tőkét és nyomdai gépparkot biztosította. Dr. Holló László ügyvéd a szerkesztőt hozta a városba, dr. Zánkay Gusztáv, a függetlenségi kör elnöke a párt, Bécsy Márton kanonok a katolikus egyház támogatását jelentette.⁴² A Kaposvári Hirlap első száma 1909. március 15-én jelent meg mint a Kaposvári 48-as Függetlenségi Kör, majd április 2-től a Somogyvármegyei Függetlenségi és 48-as Párt hivatalos közlönye, felelős szerkesztője Schröder Béla volt.⁴³

37 A fejlődő Kaposvár. Somogyi Napló, 1910. november 30. 3. A cikkben szereplő személyek: Makfalvy Géza (1844–1924): Somogy vármegye főispánja, országgyűlési képviselő; Márffy Emil (1847–1920): földbirtokos, a főrendiház és a törvényhatósági bizottság tagja; Nagy Ferenc (1852–1928): a Nemzeti Munkapárt színeiben 1910 és 1918 között Kaposvár parlamenti képviselője, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

38 Göndör Ferenc: Följegyzések. Somogyi Napló, 1911. október 1. 1.

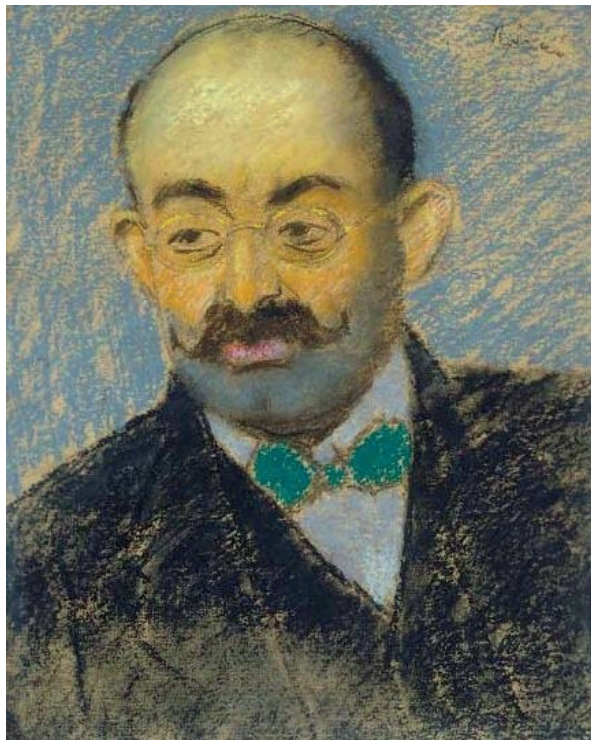
39 Az írói becsület. Huszadik Század, XXV. kötet, 1912. január–június, 600–602.; XXVI. kötet, július–december, 728–729.

40 Nagy Endre (1877–1938) újságíró, író, konferanszié, kabaréigazgató. „A magyar kabaré atyja.” Tanulmányait Nagyváradon végezte, s ott is lett újságíró a Szabadság című lapnál. Ady Endre és Bíró Lajos baráti körének tagja, 1900-ban már Budapesten élt, a Magyar Szó, majd a Pesti Napló munkatársa volt.

41 Szende Pál (1879–1934) politikus, pénzügyminiszter, közgazdasági író. Budapesten folytatott jogi tanulmányokat, majd 1904-ben ügyvéd lett. 1908-tól 1918-ig az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés titkára, később főtitkára lett. Jászai Oszkárral együtt részt vett a radikális politikai mozgalomban és a Huszadik Század folyóirat körül kialakult csoportban. 1918. október 31-től a Károlyi-kormányban pénzügyi államtitkár, majd pénzügyminiszter. A Tanácsköztársasággal nem azonosul, Bécsbe költözik.

42 A Somogyvármegye elleni felháborodás súlyára utal az ellene történő egységes (közös) fellépés: Kemény Samu (1848–1911), az izraelita hitközség elnöke, egyúttal a kaposvári Berzsényi Szabadkőművespáholy mester fokozatú alapító tagja, Bécsy Márton (1858–1945), a főgimnázium katolikus hittanára, veszprémi kanonok, a megyei régészeti társulat titkára, dr. Zánkay Gusztáv (1854–1912) ügyvéd, a Kaposvári Takarékpénztár Rt. igazgatósági tagja, dr. Holló László (1877–1915) ügyvéd, a Néptakarékpénztár jogtanácsosa. Rippl-Rónai József 1912-ben pompás pasztellportrékon örökítette meg őt és családját. Itt kell helyesbítenni a szakirodalomban található téves közléseket, amelyek a pasztellekkel kapcsolatban az ügyvéd halálának időpontját és helyét Auschwitzban adják meg. (Gyászjelentések. Somogyvármegye, 1915. november 3. 5.)

43 Schröder Béla (1876–1916). A kalandos életű, színes egyéniségű lapszerkesztőről halálakor a Magyarország című napilap több számában is megemlékezett. Schröder Béla meghalt. Magyarország, 1916. február 19. 9.; Krúdy Gyula: Az újságíró halála, február 20. 9.; Schröder Béla temetése, február 21. 6. Nekrológok, többek között: Egy újságíró halála. Pesti Napló, 1916. február 19. 12. és hasonló címmel: Világ, február 19. 11.

2. ábra. Rippl-Rónai József: Dr. Holló László ügyvéd, pasztell, karton 51x40,5 cm
Forrás: Virág Judit Galéria 14. aukció. Katalógus (A katalógusban téves keresztnév, Lajos szerepel)

Bár történetünknek nem szerves része, de idetartozik, mert korrekcióra szorul az a vélekedés, hogy a szerkesztő Aradról került (menekült) a városba, és az is, miszerint azért kellett onnan távoznia, mert gyalázkodó hangnemben írt a Hazugságok városa⁴⁴ című kötetében a helyi közélet szereplőiről. Schröder 1902 júniusában felelős szerkesztőként került Aradra az Arad és Vidéke meghívására a budapesti Magyarországtól, ahol zömében a közgazdasági rovatban jelentek meg írásai. Másfél évvel később már saját alapítású, rövid életű lapja van, az Aradi Hírlap.⁴⁵ 1906-ban újra a Magyarország munkatársa, könyve is Budapesten jelenik meg. A következő állomás Kaposvár.

Szólnunk kell a Somogyvármegye által gyalázatos botránykönyvként emlegetett kötetről is. A szerző az előszóban ezeket írja:

„Szokatlanul kemény és bizonyára nem kevés oldalról visszatetszést is keltő, kíméletlen hangon megírott könyvet bocsátok ezennel világgá. Az egyedüli mentésem az, hogy – igazat írok. Negyedfél esztendő vidéki szerkesztőségemnek tapasztalatait örökítettem meg ebben a társadalmi és politikai erkölcsrajzban, amelyet sokkalta jogosabban erkölcsstelségek rajzának minősíthettem volna. Mert összegyűjtöttem abban mindannak az erkölcsi ocsúnak legalább egy tizedrészét amit egy vidéki nagyváros társadalmi és politikai közléte rövides [sic!] időn

belül termel. Olyféle hivatást vélek ezzel teljesíteni mint a szemetes kocsis, amikor egy józan és bölcs pillanatában kifordítja a verőfényes, virágos déli korzón a kocsiját és odaborítja annak rakományát a hazugan csillogva nyüzsgő tömeg lába elé: Nesztek! Élvezzétek! Szagoljátok! Ezt mind ti produkáltátok!”

Tanulságos a Népszava kritikája: „Pár év Arad város társadalmából, leleplezése annak a pizsoknak, panamatengernek, tudatlanságnak, lelkiismeretlenségnek, amelyben az a bizonyos nemzetfenntartó magyar »intelligencia« él. A könyv adatai, a szerző szerint, igazak, alakjai élnek, beszélgetéseit elmondották és gazságait megcsinálták a szereplők, akikre elváltoztatott nevük alatt is rá tud ismereni a viszonyokban járatos olvasó.”⁴⁶ Nyilván nem örültek azok, akik magukra ismertek. Csak egy példa: az egyik szereplő, Hámori László (a kötetben Mohári) országgyűlési képviselő felvásároltatta az összes elérhető példányt, és elégette azokat. A sors igazságtétele, hogy pár évvel később a bíróság letöltendő börtönre ítélte, lényegében a Schröder által leírtak alapján. Számos párbaj és becsületsértési per is a következmények közé tartozott.

A két kaposvári napilap között, mondhatni, azonnal ki-robbant a kibékíthetetlen ellentét. A Parlament 1909. március 29-én foglalkozott a Fejérváry (darabont)-kormány⁴⁷ 1905. évi zárszámadásával kapcsolatos bizottsági jelentéssel, amiből kiderült, hogy a rendelkezési alpból 200 000 koronát fizettek ki „nem csak törvénytelenül, hanem minden kezelési forma mellőzésével” a nevesített 23 budapesti és négy vidéki lap részére. A Somogyvármegye április 1-jén tudósított a botrányról:

„Kisült, hogy a mai függetlenségi sajtó számos vitéze három év előtt darabont-zsoldért a koalícióval szemben Fejérváryék szekerét tolta; ma pedig ezek, mint átvédlett hithű függetlenségi hazafiak, a koalícióval egyetemben szidják, gyalázzák a darabontokat. Amikor tegnap nyilvánosságra került, hogy mely lapok állottak a darabontkormány zsoldjában, nagy meglepetéssel fogadhatta mindenki, hogy függetlenségi lapok szerkesztői fogadtak el Júdás-pénzeket Fejérváryék kezéből. A mi rágalmozóink pedig hiába keresték a darabontoktól megfizetett lapok hosszú listáján a Somogyvármegye nevét, azt ott meg nem találhatták, mert e lap soha egyetlen pillanatra sem állt a darabontok szolgálatában.”⁴⁸ A szerkesztő által jegyzett vezércikk mellett még egy „tudósítás” is található⁴⁹, amelynek szerzője hangzatos című írásában egyedülként nevesíti a támogatott listájáról az Aradi Hírlapot és Schröder Bélát. Schröder lapjában terjedelmes írásban visszautasítja a vádat. Őt, mint az Aradi

46 A rabszolgatartó. Népszava, 1906. július 14. 2–3. A lapban a későbbiekben a kötet több részletét is közölték.

47 Az 1905 eleji választást követően – a választási eredményt figyelmen kívül hagyva – a király a vesztes Tisza-kormányt meghagyta hivatalában, és csak 1905. június 18-án nevezte ki (deklaráltan átmeneti jelleggel) Fejérváry Géza tábornagyot, a magyar királyi darabonttestőrség kapitányát miniszterelnökké. A kinevezést általános közfelháborodás fogadta, nem támogatta egyetlen párt sem, így az ellenzék által szervezett „nemzeti ellenállás” gyakorlatilag teljesen cselekvésképtelenné tette. A darabontkormány 1906. április 8-ig „működött”.

48 Salgó Sándor: Leleplezett koalíciós darabontok. Somogyvármegye, 1909. április 1. 1.

49 A darabontok megfizetett zsoldjai. Uo. (Schröder szerint a névtelen írás szerzője Göndör Ferenc.)

44 Schröder 1906.

45 A vidéki sajtó köréből. Torontál, 1904. december 22. 2.

Hírlap felelős szerkesztőjét és kiadótulajdonosát, a MÁV igazgatóságával megkötött hirdetési szerződésének megfelelően megillette a vasúti hirdetési átalány, „csakúgy, mint a többi hasonló szerződéssel rendelkező minden valamirevaló fővárosi és vidéki újságot” – írja némi gúnyral a Somogyvármegye ama hangoztatott „érdemére” utalva, miszerint az nem szerepel a szegyenlistán. Nem finomkodik: „Hogy mégis szóvá teszem ezt a dolgot és szinte kénytelen vagyok ezzel a felvilágosítással molesztálni a Kaposvári Hírlap olvasó közönségét, annak oka az, hogy a Somogyvármegye című szemétdomb tegnap – az ő természetrajzához híven – bűzölnögni kezd a Kaposvári Hírlap ellen, amelynek felelős szerkesztője vagyok. És ezt abban a pimaszul gyáva formában teszi, hogy az Aradi Hírlap MÁV hirdetési pauszáléjéért a Kaposvári Hírlapot becsülettel megalapító helybeli függetlenségi pártot és azok lelkes vezéreit támadja reprodukálhatatlan piszokkal. A kaposvári és somogyvármegyei függetlenségi párt nem szorul arra, hogy bárki más is védelmezze. Én ellenben visszautasítani tartoztam ezzel a soraimmal azt a látszatos gyanút is, hogy illetéktelen Júdás-pénzek kapcsán valaha közöm volt a darabontokhoz.”⁵⁰

Májusban az időközben Kaposvárra visszatért és a Somogyvármegye kötelékébe szerkesztőként ismét belépett Gödör Ferenc vitriolos hangú cikkben ment neki a Kaposvári Hírlapnak:

„Kaposváron néhány hét előtt alakult egy úgynevezett napilap. A kisnyomtatvány a legnagyobb titokban, a nyilvánosság legteltesebb kizárásával jelenik meg. Ami nagyon természetes, mert még egy ilyen furcsán »szerkesztett« üres kis lapocska nincsen e hazában. Ez a szerencsétlen halvaszületett hírharangocska immár halálán van és mert a közönség közönyét sehogy sem tudják megtörni, úgy kapkodnak a Somogyvármegye felé, mint a vízbefúló a szalmaszál után. A helyi események híján szűkölködő beteg sajtótermék napok óta egyebet sem tesz, mint alkoholba mártott tollal piszkolódik velünk. Tehetetlenségükben, szomorúan megérezve az elmúlás lehelét, nap-nap után a perfid [galád, sunyi; G. F.] valótlanosságok özönét szórják felénk. Mi részvételtjes mosollyal szemléljük az inesztéitikus [sic!] okvetetlenkedést és a piszkolódókkal szóba nem állunk. A Somogyvármegye nem szolgál injekciókkal, hagyja csöndben kimúlni szegény, sorvadó laptársát [...]. Az utóbbi napokban az én személyemet igyekszik besározni a kis agonizáló. Most egy írói babérok után áhító, »önmagáról« regélő boldogtalan távirópóznát szalaszt nekem⁵¹, majd egy városháza kalandomról ír cikket, amelyből gőzölög ugyan a borszag⁵², de amelynek egyetlen szava sem igaz. Az alkoholtónusban tartott cikkért majd a bíróság előtt felel a szerző.”⁵³

Schröder Béla, miután tudomást szerzett a sértő írásról, elhatározta, hogy fizikai elégtételt vesz miatta.⁵⁴ A következményekről a Somogyvármegye tudósít:

„Az a hírlapi polémia, amely Göndör Ferenc, a Somogyvármegye társszerkesztője és Schröder Béla, a Kaposvári Hírlap felelős szerkesztője közt lefolyt, a tegnapi napon lovagias úton nyert befejezést. A felek súlyos feltételű párbajt vívtak. Először reggel 7 órakor a Cserben pisztollyal álltak egymással szemközt, Göndör Ferenc lőtt először; golyója nem talált, Schröder pisztolya pedig csütörtököt mondott. Ezután a Fiume különtermében kardpárbaj volt, amely Schröder Béla szerkesztő megsebesülésével ért véget. Az arcán kapott vágást, mire az orvosok a harcképtelenséget megállapították. Göndör Ferenc sértetlen maradt. A párbaj után a felek kibékültek.”⁵⁵

Schrödert a „harcképtelenségéről” szóló tudósítás mélyen sértette, ezért bemutatta lapjában a történetet saját szemszögéből, a legapróbb részletekbe menően (közölve a párbajsegédek egymás közti tárgyalásai, a feltételekben történő megállapodás és a záró jegyzőkönyv szövegét). Leírja, hogy az első csepp vér megjelenésekor a Göndör által felkért orvos az ő tiltakozása ellenére egyoldalúan szüntette be a további küzdelmet.⁵⁶

A két lap és a szerkesztők közötti kisebb-nagyobb csatározások az év folyamán továbbra sem szűntek meg, ezek bemutatásától terjedelmi korlátok miatt el kell tekinteni. Ezzel ellentétben szólni kell a november 21-ére a Ferenc József Szálló nagytermébe meghirdetett népgyűlésről, amelynek tárgya „Az előjáróság és a sajtó”.⁵⁷ Az előzményekhez tartozik, hogy a polgármester már korábban megtiltotta, hogy folyamatban lévő ügyekről a „toronyalja” (a városháza hivatalának a Somogyvármegye által használt gúnyos megnevezése) tájékoztassa az újságírókat, sőt megunva a sorozatos támadásokat, a következő pereket, kitiltotta őket a közgyűlési teremből, és a (ma is meglévő) karzatra „száműzte” őket, amit azok rendkívüli módon sérelmeztek, folyamatosan, eszközökben nem válogatva kritizáltak.

Az igen nagy létszámú (1600 körüli résztvevőt említ a Somogyvármegye) „népgyűlés”, amelyen Salgó Sándor, Bien Dávid⁵⁸ tartott nagy beszédet, további felszólalásokat és a kiobbant vitát követően határozati javaslat elfogadásával zárult: „Mondja ki a mai népgyűlés, hogy Kaposvár város polgármesterének, rendőrkapitányának és tanácsának ama teljesen indokolatlan eljárásában, hogy a sajtó munkásaitól a közérdekű ügyekben a fölvilágítást megtagadják, nem csupán a sajtószabadság megsértését látja, de egyben a legnagyobb merényletet e város polgárságának jogai ellen, mert a nyilvános ellenőrzés teljesen lehetetlenné válik. Ezt eltérni annál kevésbé hajlandó, mert a kaposvári városi székházban az utóbbi időben egyik

50 Schröder Béla: Felvilágosításul. Kaposvári Hírlap, 1909. április 2. 2.

51 Gúnyos utalás a Kaposvári Hírlapba írogató fiatal postatiztre.

52 Schrödert gyakorta vádolták az alkohol túlzott szeretetével.

53 Göndör Ferenc: A lármázóknak. Somogyvármegye, 1909. május 22. 3–4.

54 Schröder Béla: Refleksiók egy hírré. Kaposvári Hírlap, 1909. május 26. 5.

55 Szerkesztők párbaja. Somogyvármegye, 1909. május 25. 5. Napjainkban már csak a Kaposvár Plaza homlokzatába beépített (meghagyott) piciny faldarabja emlékeztet az egykoron kedvelt Fiume kávéházra.

56 A történethez tartozik, hogy a bíróság Göndört és Schrödert fél évvel később meghozott ítéletében egyaránt 6-6 napi, államfogházban történő elzárással büntette. (Somogyvármegye, 1909. december 14. 5.) A fellebbezést követően a pécsi ítélőtábla Göndör büntetését helybenhagyta, Schröderét 5 napra mérsékelte.

57 A polgárság népgyűlése. Somogyvármegye, 1909. november 19. 2–3.

58 Bien Dávid (1857–1941) a Mezőgazdasági-Par Rt. főintézője, a Kaposvári Segélyszövetkezet igazgatója, a Kereskedők és Iparosok Takarékpénztára Rt. elnök-vezérigazgatója, a Kaposvári Testvériség Sportegyesület elnöke. 1911-ben a királytól Pusztakovácsi előnévvel nemességét kapott.

botrány a másikat követte. A mai népgyűlés a legnagyobb felháborodással bélyegzi meg és utasítja vissza a polgármester és a tanács eme önkényeskedő tilalmát, valamint a rendőrkapitány ama jogtalan eljárását, hogy a népgyűlés falragaszainak elközbizásával a gyülekezési jogon igyekezett csorbát ejteni.⁵⁹

A Kaposvári Hirlap is tudósít róla, sőt minősíti az eseményt, amely nyomán kirobban a két lap közötti legnagyobb háborúság. A lap szerint a sajtót ért szigorítás azért következett be, mert a Somogyvármegye „minden egyes információt tendenciózusan elferdítve személyes éllel hozott és pertraktált, a sajtó azon legveszedelmesebben vágó modorával, amely a neveltségessé tétellel mindenkor tudatos hatásokat elérni. Ez a modor, ahogy a Somogyvármegye ír mindenről, nem a becsületes újságírásé, ezt úgy nevezik a sajtó hivatásos mesterei és munkásai, hogy üzletileg hasznos, de piszkos újságírás.” Cáfolja a résztvevők létszámáról szóló közlést, ugyanis a népgyűlés helyén, a Ferenc József Szálloda kávéházában (egykor az Irányi Dániel utcában állt) a legnagyobb zsúfoltság mellett sem fér el 180–220 személynél több. Az előadók túlmenően a Kaposvári Hirlap munkatársa mindössze húsz körüli „intelligens” egyént tudott összeszámolni – többségüket nevesíti is –, a többiek „felvezetett Darnay-téglagyári munkások, a Somogyvármegye nyomdászmezejének és a szocialista pártunk tagjai voltak, [...] 2–3 iparoson kívül a többiek számba sem vehető csöccselék.”⁶⁰

Schröder habitusának megfelelő kiegészítést csatol az előbbiekhöz: „Ha én írtam volna meg a sajtógyűlés lefolyását, így írtam volna meg: „Csirkefogó-gyűlés. Tegnap, vasárnap délután 3 órakor a Ferenc József kávéházban valami népgyűlés volt, amelyen részt vett talán tíz, név szerint is megjelölhető úriember és vagy 2–300 csirkefogó. (Aki ott volt, az sorozza magát a saját külön ízlése szerint a 10, vagy a 2–300 közé!) Ezen a csirkefogó-gyűlésen aztán valami kaposvári „sajtókérdést” tárgyaltak. A csirkefogók!... Schluss!”⁶¹

Öt nappal később a Somogyvármegye Nyílt-tér rovatában a „munkásság nevében” Peinhoffer Lajos, a szociáldemokrata párt kaposvári pénztárosa éles hangon utasította vissza, hogy a megjelenteket Schröder lapjában „csirkefogók”-nak nevezte: „Semmi közöm hozzá, mit szólnak ehhez ezen csirkefogó jelzésre bizonyára rá nem szolgált kaposvári polgárok, de én, mint munkás, aki a népgyűlésen jelen voltam, aki nem kívánom magamat az úri osztályhoz sorozni, a sértést magamra veszem és kijelentem, hogy ön, Schröder Béla egy hitvány részeges, gyáva gazember.”⁶² Érdekes és jelzésértékű, hogy nem a tudósító újságíró minősítése (miszerint a résztvevők zöme „csöccselék”) háborítja fel, hanem Schröder csirkefogózása. A lap következő számában a teljes párt szervezet kiáll a nyilatkozó és a nyilatkozat tartalma mellett. A „vérig sértett munkások” elhatározták, hogy „méltó válaszból részesítik a polgármester íródeákját”, ezért nyilvános népgyűlést

tartanak az Ipar vendéglő nagytermében. Az eseményről beszámoló tudósítás⁶³ kiemeli, hogy azon a munkásság igen nagy létszámmal vett részt.

Göndör Ferenc, Salgó Sándor és Szalma István felzárólapjai után, amelyek a már megszokott személyeskedő hangnemben zajlottak, szót kapott Schröder is, aki meglehetősen egykedvűen tűrte a becsületsértésbe menő mondatokat.⁶⁴ Ezek idézésénél számunkra most fontosabb annak rögzítése, hogy a felháborodás a város „polgárait” kevésbé mozgósította, ezzel szemben megfelelő alkalmat teremtett a szociáldemokrata párt városi jelenlétének igazolására. A népgyűlés elnöke, a tiltakozásban rejlő lehetőség felismerője Peinhoffer Lajos, jegyzője Tóth Lajos, a záró összefoglaló és a határozati javaslat megfogalmazó előterjesztője Kovács Miksa szociáldemokrata párttitkár volt, akik pár év múltával, 1919-ben a Tanácsköztársaság idején vezető funkciókat töltöttek be.⁶⁵

A következő, 1910-es évet a kaposvári sajtó „háborús esztendeje”-ként jellemezte a kor sajtótörténetének kortárs bemutatója.⁶⁶

A Somogyvármegye február 6-i számában ad hírt arról, hogy Kaposi Bors címmel Göndör Ferenc szerkesztésében, Salgó Sándor közreműködésével új, „humorisztikus” hetilap indul. Az előfizetőket toborzó folyamatos felhívások hangsúlyozzák: „az a célja, hogy a kaposvári társadalmi életbe vidámságot, jókedvet vigyen”, „a szatíra szemüvegén keresztül szemléli ennek a városnak és ennek a vármegyének társadalmi életét. — Ez a szatíra azonban kedves akar lenni és sohasem bántó. A »Kaposi Bors« senkinek sem lesz ellensége, mert azt akarja, hogy mindenki a barátja legyen.”⁶⁷ A szándék nem egyezett a megvalósulással.

Február 27-én megszűnik a Kaposvári Hirlap. Az utolsó számában így indokol: „A Kaposvári Hirlap egyesülés mint ilyen a mai nappal feloszlott, de a lapot koránsem [sic!] politikai okok miatt szünteti meg”, ami nem kismértékű szépítése a valós helyzetnek, a „függetlenségiek” térvesztésének.⁶⁸ A Somogyvármegye öt egymást követő számában ugyanazzal a címmel „meséli el történetét és kimúlását”.⁶⁹

63 A munkásság büntet. Somogyvármegye, 1909. november 30. 1–4.

64 Mások mellett elhangzott, hogy „döglött nyulat hord a nyakán”, nyúlprémes gallérú kabátjára utalva, és nyíltan alkoholistának nevezték.

65 Peinhoffer Lajos (1880–1945) szabó, a szabómunkások szakszervezetének sajtómegegyezője, a Kaposvári Munkástanács, majd 1919. március 10-én annak a háromtagú direktóriumának tagja, amelyik Tallián Andor főjegyzőtől átveszi a megye irányítását. A kommun bukásként követően háromévi börtönbüntetésre ítélték.

Tóth Lajos (1878–1919) nyomdász, direktórium tag; Szalma István (1886–1919) nyomdász, a Somogy vármegyei munkástanács intézőbizottságának elnöke; Kovács Miksa (1878–1938) kárpos, Párizsba menekült.

66 Sebők Jenő: Somogyvármegye húszéves hírlaptörténete. Uj-Somogy, 1924. december 25. 4–5.

67 Uj lap Kaposváron. Somogyvármegye, 1910. február 6. 4.

68 A közönséghez. Kaposvári Hirlap, 1910. február 27. 1.

69 A „Kaposvári Hirlap” születése, élete és halála. Somogyvármegye, 1910. március 1. 3.; március 2. 4.; március 3. 3.; március 4. 3.; március 5. 4. A sorozat ezzel a két mondattal zárul: „Vége van, nincs tovább! Kurucok jojkakát!”

59 A polgárság ítélte. Somogyvármegye, 1909. november 23. 1–4.

60 A kis „Táncscsik” Miskák. Kaposvári Hirlap, 1909. november 23. 3–4.

61 [Schröder] B[éla]: Csirkefogó gyűlés. Uo. 4.

62 Peinhoffer Lajos: A legnagyobb csirkefogóról. Somogyvármegye, 1909. november 24. 5–6.

Március 7-én új tényezőként megalakul a kaposvári kerületi nemzeti munkapárt. Elnöke Márffy Emil, alelnökök Csorba Ede és Szabó Kálmán.⁷⁰ Ettől kezdve a Somogyvármegye a munkapárthoz közelített.

Az önmagát társadalmi hetilapként meghatározó Kaposi Bors első száma február 26-án jelent meg, de egy hónap elteltével, március végére már olyan felháborodást váltott ki, hogy a közös háttérrel rendelkező Kaposi Bors és Somogyvármegye ellen társadalmi bojkottot szerveztek, mert az „él-lapban” Göndör lényegében ugyanott folytatta, ahol korábbi lapjánál abbahagyta. Nem volt lényegi különbség a kettő között. A Somogyvármegye így értékeli a helyzetet: „Néhány megbántott ember fölforgatott társadalmi békéről beszél itt Kaposváron és e hatásosan hangzó jelszó alatt a legbőszebb hadjáratot indította meg ellenünk. Értekezletre hívták meg a polgárságot, hogy ítéletet mondjon fölöttünk. [...] De nem tagadjuk azt sem, hogy ahol azt láttuk, hogy egyesek részéről támadás intézettek a közérdek ellen, ott bennünk legelszántabb harcosát találta meg a közérdek. Sújtó szavunk ilyenkor lehetett kíméletlen, talán kissé rikító, túlélés is, de igazságtalan nem volt soha. A személyeket csak ténykedéseik miatt bíráljuk meg.”⁷¹

Az értekezleten, amelyen Németh István polgármester elnökölt, nagy vitát követően határozati javaslat benyújtására került sor, amelyet annak ellenére, hogy nyilvánvalóan sokak érdekét sértette, végül is elfogadtak.

„Lelkünk mélyében fölháborodva elhatároztuk és megfogadjuk:

1. Hogy sem a Somogyvármegye című napilapra, sem a Kaposi Bors-ra elő nem fizetünk, netáni előfizetésünket megszüntetjük, ezen két lap egyes számait meg nem vesszük, a Somogyvármegye nyomdájában nem hirdetünk, sem nyomatunk, s semmit onnét be nem szerzünk.
2. Olyan kereskedőnél és iparosnál, aki a Somogyvármegye című napilapban, avagy a Kaposi Bors-ban hirdet, aki a Somogyvármegye nyomda és lapkiadó részvénytársaságnál nyomtatványokat szerez be, aki ezen két lapot árusítja, nem vásárolunk.
3. Olyan vendéglőbe, vagy kávéházba, amelyik ezt a két lapot tartja, kihordóit bebocsátja, nem járunk, s minden társadalmi egyesülést ezen ülésekből fölkérünk, hogy eme két lap előfizetését és elfogadását nyomban beszüntetni szíveskedjenek.”⁷²

Miután a város képviselő-testülete is elfogadta az értekezleten hozott határozatot, azt a vármegye, mint törvényelleneset megsemmisítette. Németh István fellebezett. Decemberben a belügyminiszter hozta meg a végső döntést, a vármegyének adva igazat. Az ügy lezá-

rásáig azonban fontos változások történtek. Feltehetően a Somogyvármegye előfizetőinek lehetséges csökkenése indította arra Salgó Sándort és Göndör Ferencet, hogy az eseményeket követően alig egy hónap elteltével, a legnagyobb békességgel elváljanak egymástól. „Újságíró-erőm minden atomja ennek az újságnak a közönségét szolgálta. Minden lelkesedésem ezé a közönségé volt. [...] Mindig hűséges bajtársa voltam azoknak, akikkel együtt harcoltam idáig. Ma elváltak az útjaink. Én megyek a magam portája felé, a magam külön útján. A kaposvári közönségtől tehát nem búcsúzom. Attól nem válok meg. A távozásom csak ennek a helynek szól, ahol különben mindenkor szeretet övezett engem és ahonnan a legszívesebb emlékekkel indulok el a magam útjára. [...] Csak a helyben történik némi változás, a közönség a régi, a kipróbált marad. Én szeretetet ajánlok föl és szeretetet kérek”⁷³ – írja Göndör. A Somogyvármegye is tudatja, „a lap társszerkesztője a mai napon kivált szerkesztőségünk kötelékéből, hogy értékes hírlapírói tevékenységét ezentúl egészen saját lapjának, a Kaposi Bors szerkesztésének szentelhesse, amely már legközelebb politikai élclappá alakul át. Göndör Ferenc távozása érzékeny vesztesége a Somogyvármegyének, mert nagy erősségünk volt eddig az ő igazán rendkívüli, fényes tehetsége, amely az írásművészet legszebb, legszínesebb formáival lépett nap-nap után a közönség elé. De amikor Göndör Ferenc eltávozik a mi meleg otthonunkból, ahol mindenkor lelkes testvérünk volt a munkában, egyúttal ígéretét bírjuk, hogy ez a szakadás nem jelenti a végleges elválást, mert írásaival azért a jövőben is, amikor csak lehet, vissza-vissza fog térni a Somogyvármegye hasábjaira.”⁷⁴

Július 24-én megszűnik a Kaposi Bors, utolsó számában szerkesztője talányosan búcsúzik: „A Kaposi Borsra az ellenségei sem foghatják rá, hogy megszületése pillanatától fogva nem élvezte a közönség tüntető támogatását, lelkes érdeklődés kísérte a Kaposi Bors minden lépését és az a hitünk, hogy most, amikor ravatalra terítjük önmagunkat nem sereglenek körülöttünk sirató nénikék és a mi halálunk nem borítja gyászba az emberiséget.”⁷⁵

Augusztus 7-én megjelenik „utóda”, a Somogyi Napló politikai napilap, főszerkesztője dr. Szőnyi Hugó⁷⁶, felelős szerkesztője Göndör Ferenc, akit egy korábbi feljelentés alapján szeptember 22-én a pécsi esküdtbíró-ság nyolc nap fogházbüntetésre ítélt sajtó útján elkövetett becsületsértésért.⁷⁷ Tényként kell megállapítanunk, hogy valamennyi kaposvári hírlapíró közül őt perelték be és ítélték is el a legtöbbször. Valamennyi eset bemutatása nem célom.

Az új lap október 2-án, vasárnap, megágyazva az aznapra tervezett választójogi nagygyűlésnek, „tematikusan” számmal jelentkezik. Göndör felkérésére küldték el írásaikat: Jászi Oszkár (Harc a választójogért), Zigány

70 A felsorolt személyek: Márffy Emil (1847–1920) földbirtokos, főrendiházi tag, Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, a Mezőgazdasági Ipari Rt. igazgatója; Csorba Ede (1847–1911) tanácsos, a Somogy Megyei Takarékpénztár vezérigazgatója; Szabó Kálmán (1839–1923) ügyvéd, 1881. augusztus 10. és 1883. február 3. között Kaposvár polgármestere, ezt követően a kaposvári kerület országgyűlési képviselője.

71 Hol az igazság? Somogyvármegye, 1910. március 24. 4.

72 A „Somogyvármegye” bojkottálása. Somogyi Hírlap, 1910. március 26. 2–3; Itélkeznek a terroristák. Somogyvármegye, 1910. március 26. 1–2.

73 Vasárnapi följegyzések. Somogyvármegye, 1910. április 24. 1–2.

74 Szerkesztőségünkben. Somogyvármegye, 1910. április 24. 5.

75 Göndör Ferenc: Hattyúdál. Kaposi Bors, 1910. július 24. 1.

76 Szőnyi Hugó dr. (1881–1944) ügyvéd. A Kaposvári Bank Rt. ügyvezető igazgatója, a Kaposvári Segélyszövetkezet igazgatója, a „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholy mester fokozatú tagja. A kaposvári szabadkőművességről részletesen: Gáspár 2012.

77 Göndör Ferenc: Elítéltek. Somogyi Napló, 1910. szeptember 22. 1–2.; Kovács József képviselősége. Somogyvármegye, 1910. szeptember 21. 3–4.

Zoltán (A választójogi reform és a nemzetiségi mumus), Oszmann Aurél dr. (A mi célunk), Goitein Gábor dr. (Állam és részvénytársaság), egy „p. i.” monogrammal jelölt szerző (Választójogot a nőknek), Kertész Béla (Választók és a választójog), Berényi Ármin dr. (Megjegyzések), Faber Oszkár (A választójog és a klerikalizmus).⁷⁸ A Somogyi Napló következő számában részletesen beszámol az esemény menetéről, teljes terjedelmükben idézi az elhangzott beszédeket. Az elfogadott határozati javaslat kimondta: „A Kaposvárott 1910. október 2-án pártkülönbség nélkül egybegyűlt, nagy polgári népgyűlés az általános, egyenlő, titkos választójognak törvénybe iktatását az állam elodázhatatlanul sürgős feladatának tekinti [...]. Kaposvár város progresszív gondolkodású polgárságának nagygyűlése kimondja, hogy csatlakozik az általános, egyenlő, titkos választójog országos szövetségéhez és kérvénnyel fordul a magyar országgyűlés képviselőházához, az általános, egyenlő, titkos választójognak minden más parlamenti munka megelőzésével való tűzése és törvénybe iktatása iránt.”⁷⁹ A nagygyűlés megalakította az országos választójogi liga kaposvári fiókját, és annak elnökéül dr. Oszmann Aurélt egyhangúlag megválasztotta. Az esemény sikeres lebonyolítása bizonyítja, hogy a szerkesztők komoly kapcsolatokkal rendelkeztek a választójogi mozgalom meghatározó személyiségei körében.

Nem kellett sok időnek elteltéig ahhoz, hogy a „békés és csendes” különváltást követően az egykori munkatársak ellentétei megjelenjenek. Első megnyilvánulásként a Somogyi Hírlap október 6-án korrigálja laptársa egyik tudósítását.⁸⁰ A Somogyvármegye novemberben már keményebb hangnemben reagál:

„Lágy, fuvola hangon, szordinós húrokon zengett most már a nóta a toronyaljáról. Szelíd újság, félhivatalos újság lett. Gyanús buzgalommal védte a tekintetes városi tanácsot és a nemrég még agyoncsépelte, lehurrogott képviselőtestületet is a legmelegebb szimpátiával vette körül. Csak a »Somogyvármegye« nem engedett. Tovább szórta a harag tűzét s jobb ügyszóhoz méltó buzgalommal csepejt szelíd

laptársait. Mit tesz ilyenkor a tanács? A megszelídült lapokat meginvitálta a közgyűlésterembe, fölbátorította a kritikára, mert hát ők nem félnek a dicsérő kritikától. A kaposvári enfan terríblt [fenegyereket, G. F.], a »Somogyvármegye«-t továbbra is kitiltották a toronyalja alól. Megbélyegezték, máglyán való elégetésre, örökös kárhozatra ítélték. A szelíd laptársak vérző szívvel járták az indus hadi táncot a »Somogyvármegye« tetemei fölött.”⁸¹

Október 27-én Göndör feleségül veszi Pogány Ilonkát, Pollák József kaposvári szénkereskedő lányát.⁸² El kell oszlatnunk tehát azt a közkeletű tévedést, miszerint felesége a közműn hírhedt népbiztosának, Pogány Józsefnek nővére volt.⁸³ Házassága tragikusan fiatalon elhunyt feleségével mindvégig harmonikus maradt.

Novemberben aztán Salgó és Göndör között kirobant a köztük volt talán legnagyobb vita. Az előzményei egy két év előtti, Bereczk Sándor⁸⁴ városi főmérnök ellen a Somogyvármegyében megjelent, Kuton (gyakorta Kúton) Béla által írt cikkhez vezetnek vissza⁸⁵, amelynek állításaiért Bereczk sajtó útján elkövetett rágalmozgás miatt sajtópert indított.⁸⁶ Ennek nyomán az újságíró április elején Szombathelyre költözik, és a Vasmegeyi Napló munkatársa lesz.

A pécsi bírósági tárgyaláson Kuton a maga védelmében beszámol arról, hogy őt nemcsak ennek a cikknek, de több más támadó tartalmúnak a megírására is Darnay Béla, a Somogyvármegye kiadótulajdonosa és Salgó Sándor, a lap felelős szerkesztője kényszerítette. Elmondja, hogy az informálójá dr. Varga Lajos (egykori városi, a per idején már marosvásárhelyi) rendőrkapitány volt. A per lefolyását nem részletezzük, csak a végeredménye a fontos számkra: Bereczket tisztázzák a hamis vádak alól, Kutont is felmentik, ami egyértelműen a lap felelősségének megállapítása. A perben elhangzott, Salgóra nézve hátrányos vallomását a város képviselő-testületi ülésén felolvasták, a hatalmas felháborodás nyomán határozat született, hogy azt nyomtatott formában terjeszteni fogják. A lap számára erkölcsileg, és az előfizetők számának esetleges csökkenése miatt, anyagilag is rendkívül kellemetlen, káros helyzet kivédésére, annak ellensúlyozására jelenik meg a felelős szerkesztő „leleplező”, agresszív, támadó válasza:

„...A cikk kiadását, amikor Kúton Béla annak kézírását nekem átadta, a leghatározottabban megtagadtam. Kúton Béla égre földre esküdözött, becsületszavával erősítette,

78 Harc a választójogért. Somogyi Napló, 1910. október 2. 1–4.

Jászi Oszkár (1875–1957) politikus, a Károlyi-kormány tárca nélküli minisztere, a Huszadik Század szerkesztője, a „Martinovics” Szabadkőműves-páholy alapító tagja, főmestere; Zsigány Zoltán (1864–1921), a radikális tanítómozgalom egyik vezetője, a Huszadik Század szerkesztőbizottságának tagja, a Galilei Kör szervezője, a „Martinovics” Szabadkőműves-páholy alapító tagja, főmestere; Oszmann Aurél dr. (1879–1957) ügyvéd, a Jászi Oszkár vezette Országos Radikális Párt tagja, a „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholy mester fokozatú tagja, 1914–1915-ben annak titkára; Goitein Gábor dr. (1885–1963) ügyvéd, 1918-ban a Nemzeti Tanács városi bizottságának egyik elnöke, a „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholy mester fokozatú tagja; Kertész Béla (1866–1918) kereskedő, a kaposvári demokrata kör elnöke, a Berzsenyi-páholy alapító, mester fokozatú tagja; Berényi Ármin dr. (1857–1937) ügyvéd, 1918-ban a gyulai Nemzeti Tanács radikális párti elnöke; Faber Oszkár (1879–1945), korábban papnövendék, majd ateista, a Galilei Kör előadója, a „Martinovics” Szabadkőműves-páholy tagja. A Tanácsköztársaság alatt az Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság elnöke. A közműn bukása után 14 évi fogház-büntetésre ítélik, de fogolycseré során Moszkvába kerül, ahonnan agitációs munkára Németországba küldték. Antifasiszta tevékenység miatt Ausztriában meggyilkolták.

79 Kaposvár a választójogért. Somogyi Napló, 1910. október 4. 1–3. A határozat indokló része és az elhangzott beszédek idézése terjedelmi korlátok miatt marad el.

80 Zavarok egy fertőtlenítés körül. Somogyvármegye, 1910. október 5. 3.; Éjjel a járványkórházban. Somogyi Hírlap, 1910. október 6. 3.

81 Hangok a kaposvári sajtóról. Vélemény a megszelídülésekről. Somogyvármegye, 1910. november 30. 3.

82 Házasság. Somogyvármegye, 1910. október 28. 4.

83 Megerősíti állításunkat felesége édesapjának gyászjelentése: „Pollák Józsefné szül. Schön Irma a maga és gyermekei: dr. Pogány Jenő segédorvos (oroszfogságban), Pogány Ilonka és férje Göndör Ferenc, Pogány Bandi cadett (hadbavonult), valamint kis unokája Göndör Miklós [...] mélyes szomorúsággal tudatja forrón szeretett férje Pollák József úrnak f. hó 26-án délután 5 órakor, hosszas betegség után, 57 éves korában történt csendes elhunytát.” Somogyvármegye, 1916. január 28. 5.

84 Bereczk Sándor (1856–1945) mérnöki tevékenysége Kaposvár legdinamikusabb fejlődésének időszakára esett. A helytörténeti kutatók számára „alaplúnak” számít a Kaposvár rendezett tanácsú város történetét és fejlődését ismertető kötete (Bereczk 1925). Napjainkban utca és városfejlesztési program viseli nevét.

85 Kuton Béla: Súlyos vád a városi mérnök ellen. Somogyvármegye, 1908. november 29. 4.

86 A városi főmérnök sajtópere. Somogyvármegye, 1909. március 14. 7.

hogy a cikkhez az anyagot a legmegbízhatóbb helyről, szavahihető, előkelő férfiútól kapta [...]. Megmondta az illető előkelő férfiú nevét is, aki informálta őt és újlag, most már több tanú jelenlétében jelentette ki becsületszavára, hogy a cikk anyagáról a legmegbízhatóbb helyen informálták őt. Ily előzmények után a cikk másnap megjelent a »Somogyvármegye«-ben.”

Salgó Sándor nem fukarkodik az eszközökkel Kuton szavahihetőségének megingatására, azt sejtette, hogy Bereczk ügyvédje (akivel Salgónak már korábban volt nézeteltérése) azzal kényszerítette Kutont hamis vallomásra, hogy így elfogadják majd bocsánatkérését, és megússza az elítélést. Állítja, a laptól is megszökött (ami nyilván nem igaz, mert maga a lap közölte, hogy új helyre szerződött), és közli, hogy „Szombathelyen, a vármegyei székház iktatóhivatalában bélyeglopáson csípték meg. A bélyegeket a hivatalos aktákból lopta ki. Amikor gazságát leleplezték nyomtalanul elpárolgott, elűnt Szombathelyről. [...] Ha nem ismerném Kuton Béla egyéb gazságait, úgy most nyíltan azt hirdetném erről az erkölcsi fertőben fetregő alakról, hogy nem gazember, hanem őrült. De nem, Kuton Béla nem őrült, hanem a legcinikusabb gazemberek igazi prototípusa.”⁸⁷

Kuton vallomásának nyomtatott terjesztése a rendőrkapitány sértő szövegkörnyezetbe kerülésével járt, ezért megfellebbezte a határozatot. A november 7-i megyegyűlés állandó választmánya megoldásként azt javasolta, hogy a képviselő-testület már végrehajtott határozatát semmisítse meg, és a méltatlanul meghurcolt Varga Lajosnak úgy szolgáltatassanak elégtételt, hogy a megsemmisítő határozatot a város költségén nyomassák ki, és küldjék el mindenhová, ahová a korábbi határozatot elküldték. Hatalmas vita alakult ki, amely kevésbé a Varga-ügygel, de döntő súllyal a Somogyvármegye elítélésével foglalkozott. Végül Somogy vármegye törvényhatósága az állandó választmány javaslatával szemben jóváhagyja Kaposvár város korábbi határozatát. A vita egyik különösen aktív résztvevője, Szabados Imre⁸⁸ így összegzett: „Kérem különösen hangsúlyozni, hogy mi Varga Lajost a legtávolabbról sem akartuk megbántani. Mi a Somogyvármegyével akartunk leszámolni, s tegnap a vármegyházán nem a Varga Lajos, hanem a Somogyvármegye ügye bukott meg.”⁸⁹

Göndör diadalittasan tudósít, Salgó Sándor azonnal válaszol: „akik ismerik Göndör Ferenc egykori viszonyát a Somogyvármegye szerkesztőségéhez, bizonytalán az undor egy nemével olvasták tegnap Göndör Ferenc lapját, amely a lehető legdurvább támadást intézte a Somogyvármegye ellen. Az alkalmat ehhez Göndörnek a vármegyei közgyűlésen lezajlott ama vita szolgáltatta, amely az orvul megtámadott Varga Lajos dr. marosvásárhelyi rendőrfőkapitány föllebbezése körül támadt. [...] Göndör Ferenc az ő sze-

líd újságjában megütköző nyájassággal, szinte selymes figyelemmel és gondossággal keresi folyton mindazok jóindulatát, kegyét, barátságát, akiket annak előtte ádáz szenvedélyességgel támadott a Somogyvármegyében. És azt maga Göndör is bevallotta már, hogy ezt soha mások kezéből vette, hanem mindig saját legjobb meggyőződése szerint. Cirógató kézzel vette nagylelkű pártfogásába a szelíd újságja a polgármestert, a függetlenségi párt képzelt nagyjait, a városi főjegyzőt, a tanácsosokat, mindenkit, akiben csak előfizetőt sejtett Göndör élenken működő, fiatalos fantáziája.

Való igaz, hogy a Somogyvármegye gyakran erős hangon mondott véleményt, olyanon, amely nem nyerte meg mindenki szimpátiáját. Igaz, mi nem is kerestük mindig a szimpátiákat, de még igazabb az, hogy ezt a hangot Göndör Ferenc kezdte meghonosítani a kaposvári sajtóban. Amikor a bojkott-komédia dühöngött, a lármás tábor béke-követet küldött a Somogyvármegyéhez, azzal az üzenettel, hogy nyomban leszerelnek, ha Göndör Ferencet elbocsájtjuk a Somogyvármegye kötelékéből, mert egyedül ő az oka a nagy ingerültségnek és fölháborodásnak. Mi a békekövetet azzal a rideg válasszal utasítottuk vissza, hogy a legutolsó kis szedőgyereket sem bocsájtjuk el a bojkott komédiások kedvéért”⁹⁰, utal az egykori munkatárs halátlanságára.

Göndör önéreztetesen utasítja vissza (és cáfolja) azt a vádat, hogy miatta és vele lett annak idején a Somogyvármegye olyan vagdalkozó lappá, ami az emlékezetes bojkottmozgalmat kiváltotta. Emlékezteti Salgót (aki szerinte nem más, mint egy második Kuton Béla), hogy „Amikor én Budapestről, ahol tisztességes újságírói pozícióban voltam, lejöttem Kaposvárra, akkor az én kollégáim, éppen a képviselőtestület ellen intézett durva támadásaik miatt, már régen fönn kukorékoltak a város háza karzatán; éppen akkor viharzott le a Somogyvármegyénél a Kuton-korszak, a tónuson tehát ekkor már rantani aligha lehetett. Ellenben nekem meglehetősen nehéz feladatomból volt, mert az atléta Schröder Bélával szemben kellett megvédelmeznem a Somogyvármegyét és Önt, kedves szerkesztő úr.”⁹¹

Elfogadhatjuk a védekezését, nem rontotta, de ténykedésével fenntartotta és szította az ellentét lángjait.

Az ügy csak 1911. február elején zárult le, amikor Varga dr. újabb fellebbezésére a belügyminiszter a november 7-i közgyűlés határozatát megsemmisítette, és arra utasította Somogy vármegye törvényhatóságát, hogy Varga Lajos dr. ügyében újabb, érdemleges határozatot hozzon. A közgyűlés most már nagy többséggel elfogadta az állandó választmány javaslatát, amely a Varga Lajos dr. és a Somogyvármegye ellen hozott határozat megsemmisítését mondta ki, és egyben arra kötelezte a képviselő-testületet, hogy a „közgyűlés határozatát éppúgy, mint annak idején saját orvtámadó, törvénytelen határozatát nyomassa ki és küldje el mindazoknak, akiket annak idején orvtámadó, törvénytelen diadaláról annyi kéjjel és gyönyörrel értesített a félrevezetett képviselőtestület”. Ezek után most

87 Salgó Sándor: A bélyegtolvaj leleplez. Somogyvármegye, 1910. június 25. 1–2.

88 Szabados Imre (1861–1914) gyógyszerészt 1901-ben választották meg az önkéntes tűzoltóegylet parancsnokává, 1907-től a hivatásos tűzoltóság parancsnoka lett. Aktív közéleti szereplő. A Somogyvármegye egyik legnagyobb bírálója, ezért céltábla lett, csak „nyugalmasított köztisztviselési ellentengernagy” néven emlegették, abból adódóan, hogy az utcák locsolása egykor a tűzoltóság feladata volt.

89 Göndör Ferenc: Vihar a megyegyűlésen. Somogyi Napló, 1910. november 9. 1–3.

90 Salgó Sándor: Válasz egy kirohanásra. Somogyvármegye, 1910. november 10. 1–2.

91 Göndör Ferenc: Kuton Béla NO. II. Somogyi Napló, 1910. november 11. 1–2.

már a Somogyvármegyéé a diadal, amit a lap címodalán végigfutó, hosszú című írásában ünnepel.⁹²

December elején a képviselő-testület ismét napirendjére tűzte a lapok karzatra való „száműzetésének” ügyét. Nagy vitát és szavazást követően olyan döntést fogadtak el, hogy ha a helyi lapok kellő elégtételt nyújtanak a többször megbántott képviselő-testületnek, akkor helyet ad nekik a közgyűlési teremben. „A Somogyvármegye elégtételére azonban a képviselőtestület nem reflektál, mert ezt az újságot, amely olyan sokat vétett, semmi esetre sem engedik le a közgyűlési terembe. A képviselőtestület ezzel súlyosan megbélyegezte laptársunkat, de a szigorú ítéleten, a lesújtó büntetésen csodálkozni nemigen lehet, mert a végnélküli kíméletlen provokációk természetes következménye a megtorlás” – írja elégedetten tudósításában a Somogyi Napló.⁹³

Ugyanezen a napon a Somogyvármegye is értékeli a képviselő-testület döntését: „Fönmaradunk tehát továbbra is a karzaton. Minden szégyenkezés nélkül, sőt valami büszke önérzettel fogjuk teljesíteni itt is becsületes hírlapírói kötelességünket, mert a száműzetés nemcsak tréfás formában, de valóban is magasra helyezi a Somogyvármegyét. Ez a száműzetés őszinte, büszke hirdetője a mi megalkuvást nem ismerő függetlenségünknek. Csöppnyi hajlandóság sem él bennünk, hogy akár egyesektől, akár a képviselőtestület összeségétől valaha is bocsánatot kérjünk. Amik eddig a Somogyvármegye hasábjain megíródtak, az mind tudatosan íródott meg úgy.”⁹⁴

Az év utolsó napjaiban még kölcsönösen megfenyegetik egymást, „szükség esetén” akár tettelegességet is beígérve a másiknak.

A következő év első két hónapja számos kisebb, már megszokottnak tekinthető penzeváltást hoz. Március 22-én a Somogyvármegye leleplező „tudósításban” számol be arról, hogy a Somogyi Napló Rt. vezérigazgatója, Szabados Imre engedély nélkül magtárat épített a Korona utca (ma Ady Endre utca) 10. szám alatti ház udvarán. Az építkezés kivitelezője ugyanaz a társaság (a Melocco cég), amelyiknek feladata az új színház felépítése, és amelyik nem kis részben Szabados törvényhatósági bizottsági tag támogatásának köszönhető a megbízást. Miközben (vagy talán éppen ezért) a színházi építkezés jelentősen késik, aközben a magtár építése gyorsan halad.⁹⁵ A következő nap megérkezik a Somogyi Napló válasza: „a Korona utcában nem magtár épül Szabadosnak, hanem igenis épül gyorsan és lehadzudhatatlanul a Somogyi Napló emeletes, szép háza, a mi kényelmes, új otthonunk. A Somogyi Napló szerkesztősége, kiadóhivatala és nagyarányú, egyre bővülő nyomdája részére emeletes, új ház épül a Korona-gyógyszertár udvarán és május elsején mi már kényelmesen berendezett, kedves, új otthonunkban, fokozott technikai eszközökkel fölfegyverkezve folytatjuk becsületes, eredményes munkánkat, mindenkitől s így a

Magyar Banktól is függetlenül.”⁹⁶

A nagyszabású fejlesztés bejelentését követően feltehetően villámcsapásként érthette a lap részvényeseit, amikor október 3-án a rendkívüli közgyűlésen Szabados Imre vezérigazgató bejelentette, hogy a részvénytőke 35 százaléka már „elúszott”, és hogy mindennek a Somogyi Napló volt az okozója, amely a tömeges bocsánatkérések árán sem tudott a közönség szeretetébe férkőzni. Az alapító elapadása miatt a közgyűlés kimondta a lap október 15-ével történő megszüntetését. Göndör Ferenc ezt nem szeretné, ezért felajánlja a lap átvételét, egyúttal fölhatalmazást kér arra, hogy a Somogyi Napló soron következő számában megírhasssa, hogy ő miért válik ki a részvénytársaság kötelékéből.

Október 5-én így indokol: „A Somogyi Napló megindulása első pillanatától kezdve radikális ellenzéki újság. A politikai viszonyok elfajulásával természetesen egyre élesebb lett a mi lapunk ellenzéki hangja. A részvénytársaság igazgatóságának túlnyomó többsége viszont a munkapárt híve. Ezek az urak érthető módon kifogásolták a Somogyi Napló politikai irányát. Ezeket a folyton megisméltető kifogásokat sem Szőnyi Hugó dr. főszerkesztő, sem én nem respektáltuk. De mert el kellett ismernem, hogy a munkapárti részvényeseknek a saját szempontjukból tökéletesen igazuk van, megtettem az ajánlatomat, hogy a Somogyi Naplót én kiváltom a részvénytársaság kötelékéből és mint ahogy kezdtem is, magam folytatom tovább a lap kiadását. A részvénytársaság tegnap tartott közgyűlésén az én ajánlatomat elfogadja és így a Somogyi Napló ma már mindenkitől teljesen függetlenül, fokozott erővel és harci kedvvel folytatja tovább a küzdelmet.”⁹⁷

A Somogyvármegye beszámol a közgyűlésen történetéről, és diadalittasan jelenti: a Somogyi Naplót október 15-én megszüntetik.⁹⁸

Nem késik a visszavágás: Göndör 14 pontban (kérésként álcázott állításban) rántja le a leplet az „erkölcstelen” Somogyvármegyéről, e mellett keresetlen szavakkal minősíti a konkurenciát: „aki mást állít, mint amit a Somogyi Napló megírt, az hitvány, megpofozni való aljas csirkefogó és rágalmazó gazember!”⁹⁹ A nagyhangú kijelentés ellenére november közepétől az addigi nyolc-, de gyakorta tizenkét oldalas lap négy oldal terjedelműre zsugorodik, annak is közel a fele hirdetés.

December 2-án megállapodás születik arról, hogy december 4-étől visszakerül a lap kiadása a Somogyi Napló Rt.-hez. A következő számban Göndör elbúcsúzik, magyarázva az okokat: „nekem már nincsen több pénzem. A prózai magyarázat tehát az, hogy anyagi eszközök hiányában nem tudom többé megóvni a Somogyi Naplót

92 A polgármester visszavert orvtámadása. Somogyvármegye, 1911. február 7. 1–2.

93 A sajtó és a képviselőtestület. Somogyi Napló, 1910. december 3. 3–4.

94 Salgó Sándor: A karzaton maradunk!... Somogyvármegye, 1910. december 3. 1–2.

95 Kihágtott a Melocco-társaság. Somogyvármegye, 1911. március 22. 3.

96 Épül a Somogyi Napló háza. Somogyi Napló, 1911. március 23. 3. A „Magyar Banktól függetlenül” kitétel arra utal, hogy az év elejétől a városban bankfiókot nyitó Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. első üzleti kapcsolatát a Somogyvármegye kiadóhivatalával létesítette. A Somogyvármegye ugyanettől kezdve az állandó „megtámas MI HÁZUNK” [sic!] megbélyegző kifejezéssel illette laptársát.

97 Göndör Ferenc: A közönséghez! Somogyi Napló, 1911. október 5. 1.

98 A „Somogyi Napló” r. t. válsága. Somogyvármegye, 1911. október 5. 2–3.

99 Göndör Ferenc: Darnayék temetnek. Somogyi Napló, 1911. október 6. 3.

függetlenségét. [...] Valamit a búcsú percében még szépszámú ellenségeimnek is el kell ismerniük: lehettem én elfogult, lehettem szenvedélyes, sőt lehettem igazságtalan is, de mindenkor jóhiszemű és tisztességes voltam. Most, a harcok tüzeiben is ragyogó tisztán megőrzött újságíró-tollamat elviszem magammal a magyar fővárosba, ahol tán szélesebb területek állnak előttem.”¹⁰⁰ Számosan voltak az akkori Kaposváron, akik ezt a kijelentését vitatták.

A terv szerint a lapot az eddigi segédszerkesztő viszi tovább, de csak egyetlen alkalommal jelenik meg azon az új felelős szerkesztő, Hajnal Gyula neve, mert Szabados Imre, a részvénytársaság intézkedési joggal megbízott vezérigazgatója még aznap letiltja a következő, másnap megjelenést. Így ért véget egy történet.¹⁰¹

Pontosabban mégsem. Két évvel később Göndör még egy – akkor utolsónak gondolt – három oldalon áthúzódo „elbocsátó szép üzenet”-et küld Kaposvárra. „Amikor kiszakítva magam egy másik világból, kihűlve és nyugodalmas érzésekkel végig sétálok itt a Fő-utcán, az Erzsébet úton, a Korona-utcán és a Zárda-utcán, úgy elcsudálkozom magamban. Mi izgatott itt téged olyan nagyon? – kérdezem magamtól. Miért lelkesedtél, miért haragudtál, miért verekedtél, miért purifikáltál te itt annyit? Miért voltál itt olyan fanatikus, miért voltál olyan szigorú? Egyáltalán mit kerestél te itt és mi lelt téged itt? Körülzsonganak a kérdések, telezúgják a fületem és kicsúfolnak engem. Mert nem tudok felelni rájuk, mert értetlenül bámulok magam elé és keresem azt az elszánt, borzas fiút, aki valamikor itt mámoros fejjel kereste az igazságot és annyi sok zavart csinált, olyan nagy lármát csapott. Keresem azt a rajongó, bolond fiút és nem találok és kinevetem. Bolondság volt.”¹⁰²

Utószó

Évekkel ezután ismét találkozunk vele a Somogyi Hírlap címlapján, amikor 1918. december 11–12. éjszakájának halálos áldozatot is követelő kaposvári történéseiről ír. Beszédese és Göndör következő évekbeli magatartásának előrejelzése, ahogy politikai céloknak megfelelően alakul, „formálódik” cikkeiben az esemény minősítése.

„... nem történt egyéb (!, G. F.) mint hogy somogymegyei magyar katonák megvadult ösztönei csaponghattak szabadon egyetlen éjszakán. Tíz órán keresztül lehetett szabadon lövöldözni, betörni, fosztogatni anélkül, hogy katonai, rendőri hatóság, vagy bárki útjába próbált volna állni a veszett csőcseléknek. Elszomorítóbb dolgot elképzelni sem lehet, mint hogy egy ilyen szörnyű, négy és fél éves háború után, magyar katonák ahelyett, hogy örülnének a békének, és az amúgy is borús magyar jövőt igyekeznének lelkes, békés és odaadó munkával szolgálni, ahelyett elkövetik azt, amitől eddig az ellenséges invázió eddig megóvta ezt a szerencsétlen országot, tehát az ellenség helyett ők dúlják fel, rabolják ki és égetik fel a saját országukat, a saját városukat. Ezért ugyan kár volt hazahozni ezeket a katonákat

a frontról, az ilyen rablógyilkos ösztönöknek sokkal tágabb teret nyújtott az ellenséges arcvonala.”

A tényleírást követően – mintha csak az önmaga által leírtak megijesztenék –, ugyanennek a megállapításnak folytatásaként váratlanul és indokolatlanul megjelenik a bűnbak-képzés: „A sötétben dolgozó és bujkáló ellenforradalmár apostolok pedig jól vigyázzanak magukra, mert kissé korán örültek, kicsit korán elhamarkodták a kárörömüket a lesújtó esemény fölött. Az éjszaka sötétjében martalóckodó katona csőcselék ugyanis kétségtelenül ellenforradalmi jelszavakkal, a felekezeti izgatás tűzcsóvjával indult el rablóhadjáratára. Nagyon tévednek a háttérben settenkedő vezér urak, ha azt hiszik, hogy a népkormánynak, sőt a kaposvári munkásságnak nincs meg az ereje ahhoz, hogy velük leszámoljon. Akik a mai végzetesen komor időköt alkalmasnak ítélik arra, hogy a felekezeti izgatás jelszavaival városokat és egész országrészeket lángba borítsanak, azokkal irgalmatlanul el fog bánni a forradalmi Magyarország. A mocskos szájú hecckáplánok és a bornírt, korlátolt és sötét tekintetű főgimnáziumi tanárok hamarosan meg fognak győződni arról, hogy szűk a reverenda és inog alattuk a katedra és szakavatott izmos karok fogják betömni a szájukat, amelyből habozva tódul a hazugság és gyűlölködés. A legalaposabban és legvéglegesebben el fognak bánni ezekkel az apró, de közveszélyes középkori lovagokkal, akik helyesebben tennék, ha addig futnának el innen, amíg idejük van rá.”¹⁰³

A tragikus események átszínezése nem egyezett az azokat elszenvedettek személyes tapasztalataival, a leghatározottabban és nyilvánosan a főgimnázium tanári kara utasította vissza a sértő és hamis vádat: „kijelentjük, hogy a nekünk tulajdonított rendbontásban nemcsak hogy semmi részünk nincs, hanem a magunk részéről a jelenkor politikai átalakulásának kezdő pillanatától fogva mind az iskolán belül, mind az iskolán kívül a rend fenntartása és megszilárdítása érdekében teljes erővel közreműködtünk. Ez bizonyításra nem szorul. Városszerte ismert tény. Göndör Ferenc ellen a közismert tényeknek merőben ellentmondó, hallatlan vakmerőséggel kiszínezett cikke miatt sajtópert indítunk. Dr. Pongrácz Károly, főgimn. igazgató.”¹⁰⁴

A tiltakozás hatására Göndör cikkének megjelenési helyén, a Somogyi Hírlapban nyilatkozni kényszerül: „megjegyzéseim kizárólag arra a bujtogató és gonosz munkát végző tanárra vonatkoztak, aki ellen kártékony és békebontó működéséért vizsgálat is folyik. [...] Hasonlóképpen csak egyetlen közismert káplánra vonatkoznak további megjegyzéseim.”¹⁰⁵

A lap szerkesztősége közvetlenül az előbbi nyilatkozat alá elhelyezve kijelenti: „Göndör kollégánk cikkének azon részével, mely egyesek bűnéül rója fel a megtörtént borzalmasan fájdalmas eseményeket, nem értünk egyet. Nekünk az a véleményünk, meggyőződésünk, hogy a történetek a rombadőlt régi rendszer bűnei, amelyekért egyeseket felelőssé tenni nem lehet, nem szabad.”¹⁰⁶

103 Göndör Ferenc: Martalócok. Somogyi Hírlap, 1918. december 18. 1. A korabeli híradásokban nincs annak nyoma, hogy bárki is örült volna a történeteknek.

104 A tanári kar nyilatkozata. Somogyvármegye, 1918. december 19. 2. és ugyanezzel a szöveggel: Somogyi Hírlap, 1918. december 19. 3.

105 Somogyi Hírlap, 1918. december 20. 3.

106 Uo. 3.

100 A közönséghez. Somogyi Napló, 1911. december 5. 1.

101 A Somogyi Napló című laptársunk... Somogyi Hírlap, 1911. december 8. 6.

102 Göndör Ferenc: Kaposváron. Somogyi Hírlap, 1913. június 15. 1–3.

Miután a Kaposváron megjelenő napilap nem hajlandó társául szegődni, olyan helyet talál a folytatáshoz, amely biztosan az ő állításait jeleníti meg. Ez saját lapja, a Budapesten megjelenő *Az Ember*. A karácsonyi, tehát ünnepi (ünnepi?) számban olvasható az az írás, amelyet a súlyos koncepciók vádak megfogalmazása miatt a Németh István elleni írásnál gonoszabbnak kell minősítenem, mert az események után két héttel, a tények ismeretében – tehát tudatosan – állít az adott politikai helyzetben emberek sorsát akár végzetesen befolyásolni képes valótlanosságokat:

„Ez a Névery nevű egyén főgimnáziumi tanár¹⁰⁷ Kaposváron, mintája a szűkfejű és sötét tekintetű tanároknak, becsületszavamra nem okos ember, sőt egészen ellenkezőleg. Ez a Névery nevű vidéki jelentéktelenség, a kaposvári főgimnáziumnak ez a Néveryje, hosszú idő óta megengedi magának azt, hogy felekezeti izgatásokkal és ellenforradalmi jelszavakkal lázítsa föl Kaposváron az embereket. Névery úr gonosz földalatti munkájának igen nagy része van a kaposvári szerencsétlenségben és ezért Lovászy¹⁰⁸ kultuszminiszter úrnak különös figyelmébe ajánljuk őt. Ha ugyan addig a forradalom kaposvári katonái és munkásai le nem számolnak Névery úrral, jó lesz tán egy kis levegőváltásra elküldeni hivatalosan a tanár urat [...]. A másik férfiú, akinek ideim a nevét, Biczu Gyula [helyesen: Bicz]y¹⁰⁹ kaposvári hecckáplán. Ez a papocskas is részes abban, hogy Somogy megyében a felekezetek között való mindenkor béke kicsit megbomlott és, hogy ilyen jelszavakkal rablóhadjáratra indulnak el egy különös őszi éjszakán föllázított és félrevezetett katonák. Meg kell rendszabályozni ezeket a Biczukat. Kaposvár földült életén kívül az ország érdeke parancsolja ezt, mert ezek az alakok akármilyen jelentéktelenek is személyükben, mégis csak veszélyeztetik a forradalom vívmányait.”¹¹⁰

Pongrácz Károly¹¹¹, a főgimnázium igazgatója, miután Göndör december 20-i nyilatkozatát nem fogadta el, levélben kért az újságírótól további magyarázatot. Megkapta, ugyancsak *Az Emberben*, de feltehetően nem volt vele elégedett:

„Amióta eljöttem Kaposvárról, azóta a kaposvári tanarak [sic!] egyebet sem tesznek, mint hogy nyilatkoznak. Rólam nyilatkoznak, ellenem nyilatkoznak. Nekem, persze, sokkal komolyabb és fontosabb dolgaim vannak,

semhogy a kaposvári tanárok nyilatkozat-fergetegét elolvassam, vagy hogy azokra válaszoljak is. Amit írtam, azt utóvégre megírtam és fenn is tartom. [...] Névery nem ártatlan, s a katolikus körben és egyéb helyeken izgat a zsidók ellen. Az ő izgatásának igenis van szerepe a kaposvári zavargásban és például az ottani katolikus kör díszközgyűlésén olyan fantasztikus módon lázított a felekezeti béke ellen hogy még a helyi katolikus közönség is fölháborodott rajta. [...] Pongrácz Károly nevű főgimnáziumi igazgató azon kívül, hogy többrendbeli nyilatkozatot szerkesztett a helyi lapban ellenem, még azt a bátorságot is vette magának, hogy magánlevelet intézett hozzám, amelyben »felszólít«, hogy nevezem meg az izgató tanárt, mert az ő tudtával semmiféle vizsgálat nem folyik Kaposváron tanár ellen. Mindenekelőtt egy kis illemre akarom megtanítani az igazgató urat. A növendékeivel diskurálhat olyan hangon, ahogy nekem írt, engem Pongrácz Károly nem szólíthat föl semmire, hanem tiszteletteljesen és alázatosan megkérhet valamire. Velem Pongrácz Károly kaposvári főgimnáziumi igazgató és minden hozzá hasonló hitvány tanár csak az európai formák szigorú betartásával levelezhet, ha választ is vár tőlem. Más módon nem tarthat számat arra, hogy vele szóba álljak [...]. Pongrácz úr is megérett a jól megérdemelt nyugalomra és Névery úrnak sem fog ártani egy kis levegőváltás. Ez tény, és ezen nem segítenek gyönyörűen megfogalmazott sajtónyilatkozatok.”

A bántóan durván fogalmazó cikk meglehetősen fenyegetőnek tűnő, a jövőt előre vetítő három ponttal zárul: „Hiszen tudják...”¹¹²

Feltehetően akkor még nem tudták, de rövid időn belül okosabbak lettek. Pongrácz Károlyt a Tanácsköztársaság idején megfosztották igazgatói pozíciójától, sőt lakásából is kitétek. 1919 augusztusától ismét átvette a gimnázium vezetését. Néveri nem taníthatott. Biczyt 1919 májusában elzárásra ítélték.¹¹³

A helyi lapok Göndör kaposvári működését – évekkel később – kritikusan ítélik meg. Az Uj-Somogyban egy visszatekintő megállapítja, hogy a magas hírlapiródmalmi színvonalat képviselő Somogyvármegye ellen mindaddig nem volt kifogás, amíg nem került a laphoz társszerkesztőként az összeférhetetlen természetű Göndör Ferenc, a lap rossz szelleme, „aminek rengeteg sajtóper, fogház és még több perköltség lett a folyamánya. Miután fegyvertársaival összekülönbözött, Göndör új lapot indított *Somogyi Napló* címmel. Kibékült azokkal, akiket rendszeresen támadott és most már minden fullánkját volt lapja, a Somogyvármegye felé irányította. Ez meg azzal kedveskedett, hogy Hazajáró kísértetek címmel sorra leközelte újra azokat a cikkeket, amiket Göndör pár héttel azelőtt legújabb barátairól írogatott. A közönség nevetett, pedig valójában sírni lehetett volna ezeken a szomorú dolgokon.”¹¹⁴

107 Dr. Néveri (tévesen: Névery) János (1882–1946 után), „a nem okos ember” 1906-ban szerzett bölcsészdoktori oklevelet görög és latin filológiából, indogermán összehasonlító nyelvészetből. Latint és görögöt tanított. A Kaposvári Katolikus Kör választmányi tagja, kilenc gyermek apja. A kömmün bukását követően létrehozta a városban a Keresztényszociális Néppárt helyi szervezetét, melynek elnöke volt, és a Keresztény Iparosok Országos Szövetségének kaposvári szervezetét. Részt vett a Mária Kongregáció megindításában, 1921-től a nyíregyházi kir. kath. főgimnázium (első) igazgatója, majd az 1935–36-os tanévtől 1943. június végéig a budapesti II. kerületi kir. egyetemi katolikus főgimnázium és Ferenc József nevelőintézet tanára.

108 Lovászy Márton (1864–1927) az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom idején a Nemzeti Tanács tagja, a Károlyi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. A forradalom továbbfejlesztését helytelenítve visszavonult a politikai szerepléstől.

109 Bicz Gyula (1889–1963) 1917-től 1922-ig a kaposvári plébánia káplánja, 1927–1942 között Gamás plébánosa.

110 Göndör Ferenc: Kaposvár. *Az Ember*, 1918. december 24. 4–6. A címlapon: Mi történt Kaposváron?

111 Dr. Pongrácz Károly (1874–1943) tanügyi főtanácsos, 1911-től 1937-ig a főgimnázium igazgatója.

112 Göndör Ferenc: Kaposváron nyilatkoznak. *Az Ember*, 1918. december 31. 18–19.

113 Bicz [sic!] káplán, mint ellenforradalmi rikkancs. *Somogyi Vörös Újság*, 1919. május 11. 1.; Hoss 1948, 39.

114 Sebők Jenő: Somogy megye húszéves hírlaptörténete. *Uj-Somogy*, 1924. december 25. 4–5.

A Somogyi Ujságban¹¹⁵ megjelent minősítés szerint „megtámadott mindent és mindenkit. Komoly, becsületes munkában megőszült közéleti tisztviselőket, katonákat, papokat, tanárokat. Kíméletlenül támadta a vármegyét, a várost, a városházát, a polgármestert. Belegázolt tisztességes családok becsületébe. Folytonosan foglalkoztatta a bíróságot, míg végre az erősebb megtámadottak az ököljog alapján vettek elégtételt maguknak úgy, hogy sűrűn csattantak a pofonok a kaposvári csendes utcákon s a kapott pofonok tekintetében Göndör Ferenc országos rekordot ért el.”¹¹⁶

Függelék

Göndör Ferenc: Levél a polgármester urhoz

„A részvét, polgármester úr, igaz emberi érzés, nem szabad tehát megnehezeltetnie, ha én a részvét hangján szólok magához. Mindnyájan emberek vagyunk, – ön is, polgármester úr, – nem illő tehát egymást elhagyni bajainkban. Ön pedig, kedves öregem, ez idő szerint bajban van. Mondhatnám: nagy bajban. Itt van az orrunk előtt a városi tisztújítás. Nagy baj ez önnek, igen tisztelt polgármester úr, ha meggondolja az ember, hogy ettől a szeszélyes közbizalomtól kitelik, hogy kapja magát és elfordul öntől.

Az előbb kedves öregemnek szólítottam önt; ne higgye, hogy ez tiszteletlenség a részemről. Én csak azokhoz szoktam ilyen közvetlen tenorban szólani, akik vagy a személyükben, vagy a sorsukban nagyon meghatottak engem. Ön, kedves Németh úr, a sorsában éppen úgy, mint a személyében módfölött meghatott engem. Mert az ön sorsa és személye egyképpen szomorú. Nézze, Németh úr, hát muszáj önnek polgármesternek lenni? Hiszen annyi tisztességes pálya, annyi jó kenyérkereset van még a világon, miért akar ön éppen Kaposvár város polgármestere lenni? Mikor ez a méltóság, olyan, de olyan nagyon rosszul áll az ön arcához Öregem, higgye el nekem, hogy ön a közigazgatáshoz egyáltalán nem ért. Annyit ért a közigazgatáshoz, mint – de minek mondjak én közismert és ordenáré hasonlatokat? Ne kételkedjek a szavamban, már alig-alig polgármester úr, bakot nem csak a közigazgatás útvesztőjében lehet lőni. Látja, én önt jobb sorsra méltó embernek tartom. De – nem tehetek róla, – Kaposvár városát is jobb sorsra méltónak tartom. Mindketten jobb sorsra méltók, segítsenek hát egymáson: váljanak el, hagyják el egymást. Ne bántsák egymást...

Mondom, ön igen jóra való ember, Németh úr, akiben – én tudom, – tehetségek szunnyadoznak. De az ön képességei más irányban valók, egészen másban, minek hát ez az egész herce hurca? Ugye, nem haragszik meg érte, polgármester úr, ha megmondom: ön pályatávesz-

tett ember. A hiba azonban, – bár öreg, – korrigálható még. Ahogy én szépen elgondoltam, – én mindent szépen gondolok el –, most, hogy letelik a mandátuma, ön csöndben, zajtalanul elvonul egy más élethivatás enyhe berkeibe. Ugye, kedves Németh úr, ön elmegy önként, nem fogja megvárni, míg menesztik. Elvégre jobb önként távozni, mint nem egészen önként. Polgármester úr, tege, ó, ön azt, hiszen maga egyébként is csöndes ember. Nagyon csöndes ember.

Mondhatom, hogy ezeket a sorokat a szeretet sugallja. Mert, látja, én szeretem önt. Már én ilyen vagyok. Meg is mondom, hogy miért szeretem. Azért, mert én tudom, hogy ön jó ember. Sőt jóhiszemű ember. Jóhiszeműen lő borzadalmas bakokat. Jóhiszeműen eszközöl vérlázító közigazgatási abszurdumokat. Ön mindent jóhiszeműen cselekszik. Isten látja lelkét. Ön naiv lélek és – ez a legnagyobb baj – naiv elme. Én meg is rovom a kollégáimat, akik önt, polgármester úr, olyan kegyetlenül kikezdték. Ezek a kollégák rossz fiúk és egy csöppet sem megértő lelkek. Hiszen ön nem hibás és ön nem oka semminek. Ön semmiről sem tehet. Ön egy áldott jó ember. Ön – istenem – nem tudja, hogy mit cselekszik...

Fölösleges kijelentem, hogy főntebb Németh István urat, a polgármestert aposztrofáltam, amiket elmondottam róla, azok nem érintik az embert. Mert Németh István urat, az embert, őszintén nagyra becsülöm. Fáj nekem, hogy nem lehetek hasonló véleménnyel a polgármesterről. De igazán nem lehetek. A polgármester úrnak sikerült ezt a várost teljesen tönkre tennie. A polgármester úr nem érti a dolgát, hagyja el hát a helyét és adja át méltóbbnak, arra valóbbnak. A polgármester úr távozzék és tűnjön el a tisztújításkor. A polgármester úr diszkrét, zaj és föltűnés nélkül való távozása elengedhetetlen föltétele a város fejlődésének. Németh István becsületes ember, nem akarhatja ezt a várost agyonvezetni. Valóságos kinszenvedés az ő uralkodása, nem való az ő kezébe vezető szerep, a hatalom rosszul áll neki és rossz nézni is, ahogy ő közigazgat. Unesztétikus, kínos látvány az ő vergődése, az ő rettenetes bukfencei. Nem való az ilyen groteszk légtornászat az olyan szelíd lelkű öreg uraknak. Elnézi az ember mennyi mindent akar szegény, és semmi sem sikerül neki. Nem lehet ezt tovább így folytatni, nem lehet ezt tovább nézni. Annyi szegyen érte már ezt a haladni vágyó várost és vele Németh István deresedő fejét, hogy immár kétségtelenül elérkeztünk a tizenkettedik órához.

Az végre is bizonyos, hogy polgármester csak az lehet, aki arra való ember. Németh István úr nem arra való ember. Halvány sejtelve nincs neki arról, hogy milyen fán terem a közigazgatás. Nap-nap után szegyénteljes baklövéseket követ el. És iszonyúan szenved. És szomorú szegény, nagyon. Nem szeret ő gondolkozni és múltba révedő tekintete a buzsáki szomorú fűzfákon borong...

Kedves és tisztelt Németh úr, higgyen az én szavam őszinteségében. Az ön számára a podesztai székben nagyon kevés babér terem. Annál több herce-hurca és kellemetlenség. Önt a jó isten nem teremtette polgármesternek, egyáltalán ön nem való vezetőszerepre. Se ereje, se tehetsége hozzá. Ön egy nagyon egyszerű, mondhatnám primitív ember, aki bármelyik iparág föllendítése körül nagyobb érdemeket szerezhetett volna magának, mint

115 A Somogyi Ujság politikai napilap 1919. november 1-től jelent meg, létrehozói között voltak Néveri János és Biczy Gyula is. Történetéről: Dr. Gallay (Gausser) Rezső, 1919–1939. A Somogyi Ujság húsz esztendeje. Somogyi Ujság, 1939. november 2. 1.

116 Noszlopy Ábá Tihámér: Kaposvári emlékek. Somogyi Ujság, 1932. augusztus 23. 1. Noszlopy Ábá Tihámér (1891–1967) a helyi társasági élet kedvelt és ismert alakja, országos hírű nótagyűjtő. Többek között a Berzsényi Társaság örökös tagja, a Pete Lajos Daloskör ügyvezető alelnöke.

Kaposvár város fejlesztése körül. Más pályát kellett volna választania, vagy maradt volna szürke fiskális Buzsákon. De még mindig nem késő. Álljon félre az útból a tisztújításon. Álljon félre annál is inkább, öregem, mert ha nem áll félre, akkor megbukik. Nézzen széjjel és meglátja, mennyi részvétellel tekintenek itt magára. Mindenki sajnálja és mindenki tudja, hogy ez az állapot nem önnek való. Hiszen ön egy szelíd lelkű öreg úr, aki nem szeret gondolkozni és akinek múltba révedő tekintete a buzsáki szomorú fűzfákon borong...

Isten önnel, Németh István ügyvéd úr. Buzsáki magányában olyan jóízűen, olyan kárörvendően fog ön kacagni szerencsétlen utódán. No annak a sorsát sem irigylem! Mennyit kell majd a boldogtalannak fáradnia, amíg reparálni tudja, amiket ön, édes öregem, nagy naivul elhibázt. Ugye nevetni fog az utódján? És míg a múltba révedő szemeibe könny szökik a kacagástól, kárörvendőleg fognak bólogatni a buzsáki fűzfák."

Irodalom

- BERECZK, S. 1925: Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése. Budapest.
- GÁSPÁR, F. 2012: A kaposvári „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholy. Kaposvár.
- GÖNDÖR, F. 1919: Ilonka. Budapest.
- GÖNDÖR, F. 1920: Garázdálkodásom a diktatúrában. Budapest.
- GÖNDÖR, F. 1922: Vallomások könyve. Wien.
- H. SZEDERKÉNYI, A. — HARASZTHY, L. — GÖNDÖR, F. 1906: Hármán. Kaposvár.
- HAJDÚ, D. D. 2001: Eltitkolt káderlapok. Havi Magyar Fórum. 2001. 05. 01.
- HARASZTHY, L. 1901: Virágfakadás. Nagyvárad.
- HOSS, J. 1948: A kaposvári plébánia története. Veszprém.
- LÁZÁR, Gy. 2024: Göndör Ferenc. Egy elfeledett amerikai magyar lapkiadó. Szombat Online, 2024. 02. 05. <https://www.szombat.org.>tortenelem>gondorferenc>. Letöltés ideje: 2025. február 15.
- MAGYAR Zsidó Lexikon. Újvári Péter (szerk.). Budapest, 1929.
- NYERGES, A. 2004: Pofonok jobb és bal felől. Magyar Hírlap, 2004. június 5. 22.
- PAÁL, L. 1996: Somogy megye sajtója, 1891–1919. Második közlemény. In: Szili Ferenc (szerk.): *Somogy megye múltjából (Levéltári évkönyv, 27.)* Kaposvár, 1996. 173–197.
- SCHRÖDER, B. 1906: Hazugságok városa. Társadalmi és politikai erkölcsrajz. Budapest.

Hőseire emlékezik Som község

LENKEY TIBOR

8655 Som, Ady Endre utca 64., Hungary, e-mail: lenkeytibor.som@gmail.com

Website: www.lenkeytibor.hu

LENKEY, T.: *Som Village Remembers Its Heroes.*

Abstract: Som is a village located 8 kilometers from the town of Siófok, with a current population of 709. It has been mentioned in written sources since Roman times, and numerous archaeological remains have been found in the area. Situated in the Eastern Outer Somogy Hills, the settlement could not escape the storms of history; along with its growth, it also suffered losses, particularly during various wars. This study presents facts and data from that period, commemorating the heroes who sacrificed their lives for their homeland, their loved ones, and for the peaceful life we enjoy today.

Keywords: Som, szabadságharc, világháború, hősök tisztelete

Bevezetés

Som község a Kelet-Külső-Somogyi-Dombvidéken helyezkedik el, Siófortól 8 km-re, a 65. Szekszárd felé vezető főút mentén. A Siófok-Kaposvár vasútvonal a községen halad át, itt Som-Nagyberény és Daránypuszta megállóhelyünk van.

A som növény piros, hosszúkás, csonthéjas erdei gyümölcs. Még ma is megtalálható külterületünkön, de a községközpontban, a Községi ház melletti parkolóban és más helyen is. E növény településünk névadója, de a som főnév, növénynévhez csatolt -gy denominális névszóképzővel jött létre a Somogy földrajzi név is! Mindkettő somban bővelkedő helyet jelent, nevünk alapja, s így „településünk egyben Somogy megye névadója.”¹

Som község Somogy megye „Keleti kapuja” is, mert az utazó Baranya és Tolna vármegyéből a 65. főközlekedési úton Som-Simonmajornál lép be. Előbbiek mellett az „utak metszéspontjában” helyezkedik el, mert itt indul a Som-Dég és a Som-Kapoly alsóbbrendű út. Lakott külterülete Som-Daránypuszta és Som-Simonmajor. A község szülöttje Iványi-Grünwald Béla festőművész² (Som, 1867.05.16. a – Bp. 1940.09.24.), aki a nagybányai és a kecskeméti Művésztelep alapítója volt. Munkássága Európa és világszerte ismert és elismert. 1930-ban Corvin koszorú kitüntetést kapott más egyéb mellett. A Fiumei úti Sírkert 41/1 parcellájában nyugszik. Életét és munkásságát „Somogyi Érték” címmel ismerték el 2018-ban. Béla István fia jónevű történész volt, aki részletesen feldolgozta Széchenyi Hitel című művét és munkásságát. 1939-től Angliában élt és dolgozott 1965-ben bekövetkezett haláláig. Vele a Grünwaldok ezen ága kihalt.

1. ábra. Som község a térképen

Községünk lakossága 709 fő. Som e néven való első említése 1229-ből származik, de Villa Sum néven a római időktől létezik. A község területén jelentős régészeti feltárások voltak, melynek tárgyai a Kaposvári Rippl-Rónai Vármegyei Hatókörű Városi Múzeumban³ tekinthetők meg.

„Értékes csiszolt kőkori és kora bronzkori leletek kerültek elő a föld mélyéből szeptember 22-én a Daránypusztai Illólajkutató Kísérleti Gazdaság egyik telepén, Gábor-tanyán. Felszíni silózás közben a földet hányó munkások arra lettek figyelmesek, hogy az ásó különleges cserépdarabokat is előhoz a földből.”⁴

Anyag és módszer

Könyvtárosi, pedagógusi, más vezetői és polgármesteri munkában eltöltött évtizedek során mindig figyelemmel kísértem a Som községgel kapcsolatos híreket, adatokat, melyeket lehetőségemhez képest gyűjtöttem. 2007-ben nyug-

1 Magyar Etimológiai Szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Főszerkesztő: Zaicz Gábor. Bp. 2006, 658–659.

2 Lenkey 2019b, 1–111.

3 Lenkey 2019d, 29–30.

4 Óskori településre bukkantak Daránypusztán. Somogy Megyei Hírlap, XVI. (1960) 10.04.

díjba mentem, de rendszerváltó polgármesterként tovább vezettem lakóhelyem, Som község Önkormányzatát 2019 őszéig. A gyűjtött adatokban több érdekesség is előkerült. Munkám során összegeztem az elért eredményeket, s ebben fontos helye és szerepe volt a meglévő hagyományaink ápolásának, s ezen belül is neves elődjaink, hőseink emléke kiemelt őrzésének. E törekvéseinkben számíthattunk lakosságunk és több civil szervezet aktív támogatására.

Eredmények

Községünk a szomszédos Tricciana, (ma Ságvár), a Sophiana (Pécs) és Arrabona (Győr) közötti római hadiút mentén van, így ránk is illik a „hadak útján” való kifejezés. A történelem viharai itt sem maradtak nyom nélkül, mert az 1229-ben említett Som község nem a jelenlegi helyén, hanem attól délre 2 km-re, Som és Som-Dararánypuszta településrészünk között, a Pusztai dűlőben volt, kutatások bizonyították.

„A Somogy megyei Múzeumok Igazgatóságának megbízásából kiszálltam a Som községhez tartozó Pusztai-dűlőre, régészeti helyszínelés céljából.

Kertai István nagyberényi erdész két hónappal ezelőtt jelentette, hogy mélyszántás után feltehetően középkori falusi településre utaló telepnyomok: balta, kerámia, állati csont, stb. került elő. Említett kiszállásunk során – Kertaival együtt – mintegy 10 holdnyi területet jártunk be a Pusztai-dűlő területén. A gémeskút közelében eredő forrás folyóvizétől délre lévő lankás domboldalon nagyszámú XIV.-XV. századi kerámiát találtunk. (A finom jól iszapolt XV. századi pohár– edénytöredékek mellett, XV. századi pecsételt kerámia, valamint durva házi kerámia került elő.) Az említett dombgerinc keleti részén nagyszámú téglaföredéket (lapos hosszított és vastag széles darabok) találtunk. Az említett téglaföredékek mellett, illetőleg annak közelében embercsont nem került elő. Így valószínűleg egy későközépkori téglaház elszántott nyomait fedezhettük fel.⁵”

Daránypuszta településrészünk az 50-es évektől Illóolaj Kutató Kísérleti Gazdaság volt, híres növénye a levendula, melyből parfüm alapanyag készült és szállították Párizsba, valamint Amerikába is.

Som község az 1848-as forradalom és szabadságharc idején

Somogy megyében a forradalom pesti győzelmének hatására 1848. március 22-én Kaposváron rokonszenvtüntetést tartottak, illetve 23-án a megyegyűlés megalakította az „állandó bizottmányt.” Az 1848. áprilisi törvények eltörölték a jobbágyságot, ami a megyében több mint 10.000 főt érintett és közel még 13.000 úrbéres zsellért. A vármegyében májusban megkezdődött a nemzetőrség szervezése. A legnagyobb gondot a megfelelő vezetők, tiszták kiválasztása okozta, de társult hozzá a fegyverzet beszerzése is. Szemere Bertalan belügyminiszter Csány László személyében teljhatalmú biztost nevezett ki a Dél-Dunántúlra.

1848 szeptemberében Jellasics horvát bán csapatai Zala és Somogy megye területén keresztül vonultak a magyar forradalom leverésére, dűlva, fosztogatva. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök szeptember 13-án népfelkelést hirdetett a Dunántúlra.

Vélhetően ennek hatására szerveződött meg Som községben is a nemzetőrség. A somi népfelkelők nevei. Összesen 37 fő.

Álló Péter	Laki Mihály
Bankó Péter	Magyar Istvány
Bóka János	Maior Istvány
Déltzeg János	Nagy Sándor
I. Domonkos Istvány	Német János
I. Domonkos János	Nóbl Antal
B. Domonkos János	I. Osvát Pál
Gyenes Josef	Pintér Josef
Hetesi János	Ö. Szabatsi György
Horváth Istvány	Szabatsi János
I. Juhász Istvány	Szalai Péter
Kertai János	J. Takáts János
A. Kis János	Ürögi Ferentz
Kis Moizses	Ürögi György
Kis Péter	Ürögi János
Kováts Ferentz	Ürögi Josef
Kováts Mihály	Ürögi Mihály
Kováts Mihály	Ürögi Péter
Varro Mihály	

1848. szeptember 23-án a Zamárdi község melletti erdőkből előtörő népfelkelői csapatok megtámadták Jellasics horvát bán seregét, azoknak nagy veszteséget okozva. Arról nincs írásos emlék, hogy a somi nemzetőrök részt vettek-e ebben a csatában, vagy esetleg máshol. Ettől függetlenül legyünk büszkéek arra, hogy a hívó szóra kaszát, fegyvert ragadtak és készek voltak a haza, a közvetlen lakókörnyezet megvédésére!

A megye területén szeptember 24-én, Szócsény mellett a horvát csapatok utánpótlását támadták meg a nemzetőrök, előbbiekhöz hasonló sikerrel. Szeptember 30-án Lengyeltóti és Szőlőgyörök között volt csata, jelentős magyar sikerrel. Ezután a megye ellenőrzése a nemzetőrök kezébe került. Az őszi-téli időszak harcoktól mentes volt, de nem tudták kihasználni a kedvező lehetőséget, mivel a hadsereg új somogyi tagokkal való megerősítése nem sikerült.

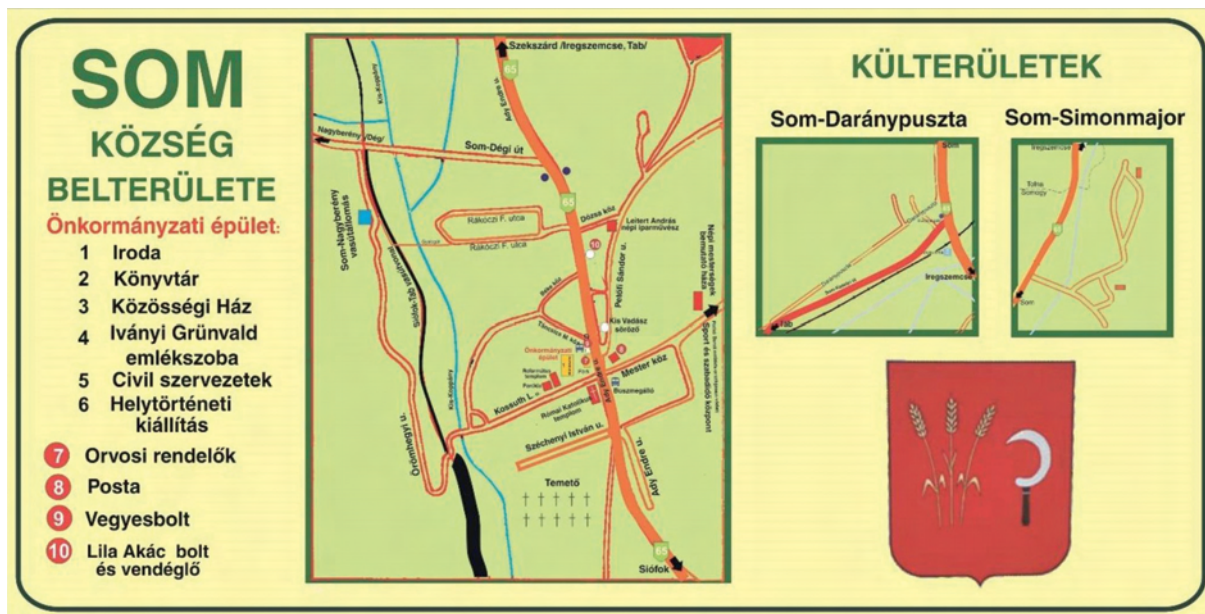
1849 tavaszán Kossuth Lajos Noszlopy Gáspárt bízta meg a Somogy megyei népfelkelés vezetésével. Testvérel, Antallal és Berzsenyi Antallal – a költő fiával – sikerült közel 15.000 fős felkelő sereget toborozni, de sikerük nem bizonyult tartósnak, mert az osztrák és orosz túlerő miatt elbuktak, úgy Somogyban, mint az országban.⁶

Nemzetőreink nevét, hazafias kiállítását márványtábla és kopjafa hirdeti a község központjában, az Ady Endre és a Petőfi Sándor utcák találkozásánál. Állította: Som Község Önkormányzata 1998. szeptember 29-én.⁷

5 Somogy Megyei Múzeumok régész muzeológusának dr Magyar Kálmánnak úti jelentése. (1/32/12.sz.2431. ltsz.)

6 Hermann Róbert: Somogy megye a hadak útján 1848-ban. Somogy folyóirat. 2025.2.12.

7 Lenkey 2019d, 44–48.

2. ábra. Som község településrészei

Az 1914–1918. közötti I. világháborúba 95 somi vult be, melyből 19-en haltak hősi halált. 9 hadiözveggy és 7 hadiárva maradt utánuk. Emléküket a Kossuth utcai református templom előtt álló emlékmű őrzi.⁸

Iregi Lajos	Kovács József
Adorján János	Kis József
Ács Gyula	Kunicz Lajos
Borbély Imre	Mustyák János
A. Gőzse János	Magyar István
Gőzse János	Osváth István
Joó József	Szabacsi János
Ládás István	Szabó János
László József	Szabó István
Szalai József	

Kutatásaim alapján szintén hősi halált halt: Szegi Lajos tizedes (szül. Som 1878 – Nagyikinda 1915.04.24), aki a 17. honvéd gyalogezredben szolgált. Végső temetése Somban 1916.05.14-én volt.⁹

A II. világháborúra való felkészüléskor a somi hadkötelesek elsősorban a megyében lévő alakulatokhoz kerültek behívásra, melyekről álljon itt egy rövid ismertető:

6. gyalogezred:

Ezredparancsnok: Heim Géza ezredes (1937.10. – 1940. 03.01. parancsnok)
 Tarnay Béla ezredes (1940.03.01. – 1942.03. parancsnok)
 Ákosy Károly ezredes (1942.03. – 1942.10. parancsnok)
 Ludányi Antal alezredes (1942. 10. 26 – kinevezve 11.29-től)

3. ábra. Nemzetőr emléktábla és kopjafa

6. I. zászlóalj:

Zászlóaljparancsnok: vitéz Ludányi Antal alezredes
 Századparancsnokok:

- 6/1. puskásszázad: Szócs Pál hadnagy
- 6/2. puskásszázad: Szócs József főhadnagy
- 6/3. puskásszázad: Vadász Ödön hadnagy
- 6/1. géppuskás század: vitéz Bánk László tartalékos főhadnagy

A 6/1. zászlóalj székhelye Kaposvár volt. Személyi állománya: 10 tiszt és 322 fő legénység.

A Kaposvári 10. könnyű tüzérezred a IV. pécsi hadtesthez tartozott és Kaposváron állomásozott. Mozgósítás: 1942. 04. 18-án. Indulás: 1942. 05. 30. – 06. 05.

⁸ Lenkey 2019d, 55–56.

⁹ Forrás: Hadisír nyilvántartó

között Kaposvárról. Galántánál hagyták el az országot. Gomelben és Resicán rakodtak ki, majd Korotoják-Liszki és a Nikolszkoje szakaszt foglalták el a Don mellett. Itt együttműködtek a 6. gyalogezreddel is.¹⁰

Hitler németországi hatalomra jutása, majd európai terjeszkedése miatt a nyugati országokból egyre többen menekültek más országokba, elsősorban a zsidók, illetve a náci eszmékkel nem szimpatizálók. Így volt ez Magyarországon, sőt a Balaton környékén is. Jelentős számban érkeztek lengyel menekültek az országba, a Balatonhoz és környékére.

Idézzünk egy régi egyházi beszámolóból:

„Egyes nyugati országokban az a hír terjedt el, hogy a magyarok rosszul bánnak a menekült lengyelekkel. Ezért a magyar kormány megkérte Angelo Rotta pápai nunciust, látogassa meg a lengyel táborokat, győződjék meg a menekültek kedvező helyzetéről és tegyen tanúságot tapasztalatairól. A nuncius nagy körutat tett. Ennek végén érkezett 1943. április 16-án Tabra, titkárának és dr Antall

József miniszteri tanácsos kíséretében. A lengyel kolónia a fősolgabírói hivatal előtt gyülekezett. Megérkezése után latinul köszöntöttem az Érsek Urat kerületünk nevében, ő is latinul válaszolt. Jó ideig elbeszélgetett a lengyelekkel, majd Kenderessy fősolgabíró uzsonnán látott vendégül bennünket. A fősolgabíróval együtt autón csatlakoztunk a magas vendéghez. Somban és Ságváron megálltunk néhány percre az ott lakó kisebb csoportokkal való találkozáshoz...”

„Angelo Rottának nagy része volt a hitleri zsidóüldözés idején ismételt tiltakozásaival, menlevelek osztogatásával, minden egyéb lehetőség felhasználásával az üldözöttek mentésében. A tabi róm.kat. templomban, az oldalbejárat mellett a lengyelek emléktáblával örökítették meg itt-tartózkodásukat, melyen kereszt, szenteltvíztartó, valamint a lengyel és magyar címer mellett a következő felirat olvasható: LENGYELEK MAGYAROKNAK POLACY WEGROM TAB 1943”¹¹

A II. világháború somi áldozatai

Név	Születési év	Hely	Anyja neve	Alakulat	Rang	Halál ideje	Oka
Almási István	1906	Som	Verebi Zsófia	6. I.	honvéd	1943. 01.03.	eltűnt
Fischer Mór	1869					1944. 07.15.	deportálás
Husztai Sándor	1899		Györe Zsófia			1945. 08.15.	hősi halál
Iregi Ferenc	1903	Som	Iregi Vilma	113.ho. Osz.	honvéd	1943. 02.15.	hősi halál
Jánó Gyula	1915	Som	Iregi Zsuzsanna	6. I.	örvezető	1944. 10.04.	hősi halál
Juhász József	1909		Kopácsi Vilma			1945. 04.15.	hősi halál
Juhász József	1920	Som	Pálinkás Teréz	10. k. tü.	honvéd	1943. 02.12.	hősi halál
Molnár Lajos	1914	Som	Horváth Katalin	3. I.	honvéd	1944. 07.30.	eltűnt
Nagy József	1905	Som	Kovács Júlia	6. I.	honvéd	1943. 02.15.	eltűnt
Ney Dezső	1900		Mauthner Matild			1945. 04.23.	deportálás
Ney Dezsőné sz. Fischer Margit	1902					1944. 07.15.	deportálás
Proksa Sándor	1918	Som	Moschel Éva	6. I.	honvéd	1943. 01.02.	eltűnt
Sándor József	1920	Som	Király Erzsébet	2. hu. e.	tizedes	1944. 10.08.	eltűnt
Süveggyártó János	1906.		Mózer Erzsébet		honvéd	1944. 11.15.	hősi halál
Vati Ferenc	1922	Som	Kovács Erzsébet	6. I.	honvéd	1945. 03.17.	hadifogság

¹⁰ Szabó Péter: Don kanyar. Zrínyi Kiadó. Budapest. 1994, 56–66.

¹¹ Huchthausen Lajos Kiliti-Ságvári esperes-plébános (1900–1998) beszámolója nyomán dr. Takács Lajos: A tabi római katolikus plébánia újjászervezése. Tabi Kilátó 2000-2001, 11.

Mi somiak, a XX. század második nagy világhégésében is büszkék lehetünk, mert emberségből, segítségnyújtásból jelesre vizsgáztunk: befogadtuk lengyel testvéreinket, de rajtuk kívül több magyar menekült is volt falunkban, elsősorban Siófokról.

Az elesettek száma 15 fő: 10 katona, 5 polgári személy, melyből 3 személy zsidó vallású volt. (Utóbbi 3 főt deportálták és nem tértek vissza).¹²

Bati Ferenc a 6.l. zászlóalj p.c.t.á. szakaszánál teljesített szolgálatot. Szüleinek írt tábori levelezőlapjaiból egyet közreadok. A lapokon szerepel az alakulat száma, míg édesanyját, született Kovács Erzsébetet magam is jól ismertem.¹³

Alakulatának tábori posta száma: D 297.

Az emlékművön szereplő elesettek neve¹⁴:

Groszman István Huszti Ferenc Nagy József Proksa Sándor
Gőzse Lajos Iregi Ferenc Ney Dezső Sándor József
Gyenis Béla Jánó Gyula Ney Dezsőné Töttő János
Huszti Sándor Kuszovszky Imre Ney Piroska Vati Ferenc

A Som környéki harcokban is többen elesetek, s bár nem itt születtek, de végső nyughelyük községünkben van. A katolikus templom kertjében helyezték nyugalomra Pakó Károly honvédet 1944.12.03-án. Ekkor esett el a 65. főközlekedési út 65 km szelvényénél nyugvó még 2 magyar honvéd. Őket hármójukat vitték a Fiumei úti Sírkertbe 2024 májusában.

Mások a somi Temetőben nyugszanak, valamennyien 1944. december 3-án, a német csapatok távozásakor, a szovjet alakulatokkal vívott küzdelemben estek el. Az akkori zavaros idők miatt ideiglenesen a halál helyén lettek elhanatolva, míg újratemetésük 1945. május 13-án történt¹⁵:

- KOVÁCS GYULA (Kiskunlacházi lakos, honvéd, földműves, 37 éves, a Som-Pöszei völgyben lőtték le, református vallású, temette Pendli István plébános)
- KREBSZ MÁRTON (Bakonyoszlopi lakos, őrzetű, 25 éves, a Som-Pöszei völgyben lőtték le, római katolikus vallású, temette Szabó Imre református lelkész)
- MENTES ANDRÁS (zászlós, a Som-Pöszei völgyben lőtték le, temette Szabó Imre református lelkész)
- PERNYÉZ ISTVÁN (Szegedi lakos, hadnagy, 46 éves, a Som-Pöszei völgyben lőtték le, római katolikus, temette Pendli István plébános)
- RIEMER ISTVÁN (Ráckevei lakos, honvéd, csizmadia, 37 éves, római katolikus, a Som-Pöszei völgyben lőtték le, temette Pendli István plébános)
- TÓTH LAJOS ENDRE (Abonyi lakos, szakaszvezető, kereskedő, 25 éves, a Som-Pöszei völgyben lőtték le, római katolikus temette Pendli István plébános)

12 Preksa Sándor nevét helyesen Proksa Sándorra javítottam az élő rokoni kérésére. A fellelhető írásos anyagokban több jelentős tévedés is van, amit a még élő hozzátartozóik elmondása alapján módosítottam: Bati (Boti) Ferenc neve helyesen: Vati Ferenc (János Lajos és János József somi lakosok féltestvére).

13 Ezen utóbbi két adat – az alakulat megnevezése és Édesanyja neve – nem szerepel a háborús nyilvántartásokban, illetve családi neve is tévesen, amit javítottam.

14 Lenkey 2019d, 60–64.

15 Nagyberényi Római Katolikus Plébánia halotti anyakönyvi iratai, 1945.

1945. május 21-én:

- HANKÓ SÁNDOR (Szegedi lakos, őrzetű, villanyszerelő, 25 éves, a Som-Pöszei völgyben lőtték le, római katolikus, temette Pendli István plébános)
- STRASZBURGER WALTER (Drezdai lakos, gránátos, vasúti munkás, 33 éves, Som-Daránypusztánál lőtték le, evangélikus, temette Szabó Imre református lelkész)

Emléküknek tisztelegve Som község önkormányzata 2006. május 13-án sírjaik felett kopjafát állított, amit felszentelt és megáldott a katolikus és református lelkész. Az eseményen részt vett a néhai Pernyéz István hadnagy fia, dr. Pernyéz István nyugdíjas közgazdász és felesége. Az adatokat Varga Lajosné alpolgármester gyűjtötte, a kopjafa anyagát Bácsi István és felesége, Bácsi Istvánné képviselő biztosították, a faragást Varga Lajos készítette. Sajnos, már 2013 óta dr. Pernyéz István úr is a kopjafa tövében alussza örök álmát.¹⁶

A katolikus templom kertjében 2, míg a temetőben 9 elesett orosz katona fekszik. Sírjaikat folyamatosan rendszerben tartottuk, gondozzuk.

A II. világháború somogyi harcai során a környező településekről a német csapatok az alábbi időpontokban vonultak ki: 1944. december 3-án: Nagyberényből, Siójutról; december 4-én: Nyimből és Ságvárról; december 5-én: Ádándról; a legkésőbb, 1945. február 8-án Siófokról és Balatonszabadiából. Az utóbbi két település esetében a német csapatok az ún. „Margit-vonal” mögött foglaltak állást, s nehezítették meg a szovjet alakulatok előrenyomulását (a front hullámozott ide-oda).

Somból 1944. december 3-án távoztak a német csapatok, s ekkor estek el a felsorolt katonák is.

Községünk régi hagyományokat ápoló – benne a forradalom és szabadságharc, valamint a két világháború hőseinek emlékét őrző – tevékenysége, valamint új, haladó hagyományok megteremtéséért a Somogy Megyei Értéktár Bizottságtól 2018-ban „Somogyi Érték”¹⁷ címet kapott.

Megvitatás és összefoglaló

Az a cél vezetett, hogy az 1848/49 évi magyar forradalom és szabadságharc, valamint a két világháború általam kutatót és megismert Som községi hősei előtt méltó módon lehessen tisztelni, illetve példájukat, emléküket e kis Kelet-Külső-Somogyi településen kívül mások is megismerjék. Községünk a Balaton és a Sió csatorna közelsége miatt kevésbé szenvedte meg a harcokat, mert területünkön könnyen átvonultak, földrajzi, tereptani akadályok nem voltak. Ennek ellenére az ország más részeiből és még Lengyelországból is fogadtunk menekülteket, ezt jeleztem is a tanulmányban. Előbbiek ellenére többen elesetek a község bel- és külterületén, így a végtisztesség megadása úgy a magyar, mint az orosz katonák tekintetében akkori lakóinkra hárult. Az elmúlt évtizedek alatt sírjaik megfelelően gondozva voltak. 2024 májusában három fő II. világháborús magyar honvédot exhumáltak, újratemetésük a Fiumei úti Sírkert 52. parcellájában öszszel megtörtént. Nyugodjanak békében!

16 A képen a kerítés mellett, jobbról a harmadik, szemüveges úr.

17 Lenkey 2019a, 435., 441–443.

6. ábra. II. világháborús kopjafa a somi temetőben

7. ábra. 65 főút menti katonáink sírja

8. ábra. Elismerés a hagyományápolásért Som községnek

Köszönetnyilvánítás

Családomnak, kifejezetten Sziveg Annának a fordítást és Sziveg Ákosnak a fényképeket köszönöm, melyek nélkülözhetetlenek voltak tanulmányom elkészítéséhez.

Ti, akik életet adtatok nekünk,
 Ti, akik fogtátok féltőn kezünk,
 Ti, akik azóta elmentetek
 Ti, akikre mi büszkéek vagyunk,
 Mi, akik benneteket őseinknek és
 hőseinknek tekintünk,
 aludjátok békén örök álmotok,
 Mi soha nem feledünk.
 (Lenkey Tibor: Hőseink és őseink¹⁸)

Irodalom

- Hermann, R. Somogy megye a hadak útján 1848-ban. Somogy folyóirat. 2025.2.
- LENKEY, T. 2019A: Ahogy elkezdődött (Egy polgármester visszaemlékezései). Som, 2019.
- LENKEY, T. 2019B: Iványi-Grünwald Béla. Som, 2019.
- LENKEY, T. 2019C: kutatási anyagai, kéziratái. Som, 2019.
- LENKEY, T. 2019D: Som község története. Som, 2019.
- LENKEY, T. 2019E: Lenkey család honlapja. (Online) Som, 2019.11.14. <https://www.lenkeytibor.hu/>
- MAGYAR Etimológiai Szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Főszerkesztő: Zaicz Gábor. Budapest, 2006.
- NAGYBERÉNYI Római Katolikus Plébánia halotti anyakönyvi nyilvántartása, 1945.
- Somogy Megyei Hírlap, XVI. 1960.10.04.
- Somogy Megyei Múzeumok régész múzeológusának dr Magyar Kálmánnak úti jelentése. (I/32/12. sz.2431. Ltsz.)
- Szabó, P. 1994.: Don kanyar. Zrínyi Kiadó. Budapest. 1994.
- TAKÁCS, L. 2001: A tabi római katolikus plébánia újjászervezése. Tab, 2000–2001.

18 Lenkey 2019e <https://www.lenkeytibor.hu/> versei

Egy nagybajomi szabómester munkái a Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményében

SZTOJANOVITS-PERNECKI KRISZTINA

PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, alapszakos diplomadolgozat alapján
2094 Nagykovácsi, Széna u. 34/a, pernecki.krisztina@gmail.com

SZTOJANOVITS-PERNECKI K.: *A Tailor from Nagybajom: Coats in the Collection of the Rippl-Rónai Museum.*

Abstract: The ethnographic collection of the Rippl-Rónai Museum preserves ten women's coats of identical design, produced at the turn of the nineteenth century. The examination of these garments has provided insight into the practice of tailoring as a craft, as well as into the social, economic, and cultural circumstances of those engaged in it. The research has illuminated broader processes in Hungary that fundamentally shaped the lives and work of artisans. Tracing the life histories of the coats revealed not only their functional and possible symbolic meanings and their transformations over time, but also the roles of their makers, wearers, and all those who came into contact with the objects—including museum professionals—in both past contexts and contemporary interpretations.

Keywords: népviselet, kacabajkó, vattás rékli, jegyajándék, szabó, mester, iparos, Nagybajom, Szenna, Szilvásszentmárton, muzeológia

„Újra és újra feltesszük múzeum üzemben
akár ugyanazokat a kérdéseket.”

(Schleicher Veronika)¹

Bevezetés

A néprajztudomány szakmai paradigmaváltásának² megfelelően a muzeológia gyakorlatában a műtárgyak ismételt vizsgálatai új felfedezéseket eredményezhetnek. Dolgozatomban arra tettem kísérletet, hogy egy kevés információval rendelkező tárgycsoportból kiindulva a leírásból kívülről olyan kutatói és szakmai kérdéseket fogalmazzak meg, amelyek mentén a meglévő gyűjteményi tárgyak tágabb összefüggésekre is rávilágíthatnak.

A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum néprajzi gyűjteményében található 10 darabból álló tárgye gyűjtemény vizsgálata adta kutatásom alapját. (1–2. ábra)³ Az egyforma kivitelű, századfordulón készült női kabátok, a kacabajkók elvezettek a szabómesterség témaköréhez. Igyekeztem minél több szempontból bemutatni a szabóságok tevékenységét, társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetüket. Az elemzés a 19. század közepétől az I. világháborúig próbálja feltárni az egyes elemekre ható magyarországi folyamatokat. Ugyanakkor a bajkók tárgytörténetének, funkciójának, esetleges szimbolikus jelentésének vizsgálata is hasznos információkat eredményezett. A kérdéses tárgyak életútjában fontos szerepet foglaltak el viselői, a róluk szóló adatok összegyűjtése mellett vizsgáltam az adott területen

a ma már műtárgyként számon tartott ruhadarabok múltbéli használatának napjainkra kivetített hatását. A muzeológusi tevékenység szempontjából magyarázatot kerestem a tárgy típus nagy számban történt gyűjteményi bekerülésére. Kutatásom során a fent említett témák minél szélesebb körű áttekintésére próbáltam kísérletet tenni, a kiválasztott szakirodalom feldolgozása mellett a bajkók használati és a feltételezett készítési helyén végzett, jelenkori adatgyűjtésen alapuló terepmunka eredményeinek segítségével.

Az új muzeológia

A mottónak választott idézet a Néprajzi Múzeum új állandó kiállításának ismertetése kapcsán hangzott el, amely szerint eredményes lehet a gyűjtemények régi tárgyait újra fókuszba emelni és megvizsgálni a körülöttük folyamatosan változó értelmezési kereteket.⁴ A tárgyak új perspektívából való bemutatása a Néprajzi Múzeum költözésének gyakorlati következményeként még inkább teret kaphatott, újra vizsgálat tárgyává téve az ember és tárgy kapcsolatát, valamint annak változását.⁵ Régi funkcióik, készítésük körülményei, identitást képző szerepük összevetve a mai kor hasonló kérdéseivel, új felismeréseket eredményezhetnek. Példaként szolgált a frankfurti néprajzi múzeum 2004-ben rendezett „A száz év felfogásmódjai”⁶ című kiállítása, ahol a tárgyak bemutatása mellett „[szót kapott] készítője, bemutatták korábbi használóit, akiknek ugyanaz a tárgy nyilvánvalóan mást és mást jelentett.” [...] „Az [egy tárgy – több használat] a tárgy történetének, jelentésének összetettségét tette kézzelfoghatóvá. A módszer meggyőzően demonstrálta, hogy a tárgynak nincs egyetlen kötött jelentése.”⁷ A tárgyak bemutatása mellett az új kuratori szemlélet átvezetett „az embereket a központba állító megközelítéshez”.⁸

Múzeumi tárggyarapítás, a bajkók gyűjtői

A kutatás a bajkóról meglévő információk összegyűjtésével indult. A tárgykartonokon szereplő adatok közül elsőként a tárgyak múzeumba való bekerülésének idejét és gyűjtőik személyét vizsgáltam. Az 1. táblázat⁹ alapján látható, hogy a 10 tárgy 1935 és 1975 között öt kutató és egy kutatópáros tevékenysége által került be a gyűjteménybe. A Rippl-Rónai Múzeum néprajzi tárggyarapításainak történetét Kapitány Orsolya

1 Schleicher 2024, 4:16

2 Frazon 2013, 4–6.

3 1–2. ábra: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

4 Schleicher 2024, 4:16

5 Kemecsi 2023, 86–87.

6 Fejős, 2013, 58.

7 Fejős, 2013, 58.

8 Fejős, 2013, 53.

9 1. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

1–2. ábra. „Kacabajkó [bajkó]” eleje és háta RRM_NT_65.459.1

írása foglalja össze, amelyben az egymást követő igazgatók és szakemberek munkássága végig követhető. A felsorolt személyek között megtalálhatóak a bajkók gyűjtői is, Gönczi Ferenc, Takáts Gyula, Knézy Judit, Kapitány Orsolya.¹⁰

A kaposvári múzeum alapításának előzményei az 1909-ben megalakult Somogy megyei Múzeum Egyesület tevékenységéhez köthetők. A néprajzi gyűjteményt Gönczi Ferenc munkássága alapozta meg 1914-től. A múzeum és az első néprajzi állandó kiállítás az egyesület fennáll-

lásának 25. évfordulója alkalmából 1934-ben nyílt meg. A tárgyak bekerülésének szempontjai, a bajkók leltárba vételének időszakában, főként az állandó kiállítások létrehozására összpontosítottak, amelyek 1951-ben, majd 1975-ben nyíltak, kiegészülve a Szennai Skanzen 1978-as első portájának átadásával.¹¹ A gyűjtött tárgyak között kis számban és súllyal szerepeltek viseletek, így inkább csak az egyéb gyűjtési koncepciók mellett, kiegészítésként kerülhettek a bajkók a múzeum raktárába. A korai korszakok

1. táblázat. Adatok a vizsgált bajkók tárgykartonjairól

Leltári szám	Megnevezés	Hely	A tárgy becsült keletkezési ideje	Gyűjtő neve	eladó vagy ajándékozó neve	Gyűjtés éve	Készítő
2266	„Kczabajka”	Szenna		Gönczi/ Kovács	vétel Farka Istvántól	1935	
55.84.1	„Gyöngyös bajkó”	Szenna	1896	Takáts Gyula	vétel	1955	nagybajomi szabómester
63.135.1	„Bajkó”	Szilvásszentmárton	1900-as évek elején	Horváth Terézia, Kósa László	gyűjtés	1963	nagybajomi szabó
63.134.1	„Bajkó”	Szilvásszentmárton	1900-as évek elején	Knézy Judit	gyűjtés	1966	nagybajomi szabó
67.21.3	„Kacabajkó”	Szilvásszentmárton	1914 vagy előbb	Knézy Judit	gyűjtés Lőrincz Józsefnétől	1967	valószínű nagybajomi szabó
69.89.1	„Kacabajkó”	Szilvásszentmárton	1910	Knézy Judit	vétel Fejes Józsefnétől	1970	ismeretlen szigetvári szabó
80.7.1	Rövid kabát „dölmány”	Alsóseged		Szapu Magdolna	gyűjtés	1975	
76.31.1	„Bajkó, Gyöngyös bajkó”	Szenna	1880 körül	Kapitány Orsolya	vétel özv. Váczi Sándornétől	1976	
68.35.4	Női ujjas „Ködmön”		kb.: 1910				ismeretlen szabó
65.459.1	Kacabajkó, „bajkó”						

10 Kapitány 2010, 99–114.

11 Kapitány 2010, 99–114.

kutatását megnehezíti, hogy a múzeumban a gyűjtés megindulásakor nem volt néprajzos muzeológus szakember, sem egységes szabályozás a leltározás elvégzéséhez. A kezdeti gyakorlatban a gyűjteményezési szempontrendszerben az alkotók személye háttérbe szorult.

A gyűjtések gyakorisága 1963-tól növekedett meg. (1. táblázat)¹² A sűrűbb tárgygyarapítást a tudatosabb muzeológiai munka mellett egyéb befolyásoló tényezők is eredményezhették. A 2. táblázat¹³ két adata szerint, a bajkók használatban voltak az 1950-es évek elejéig, így az is lehetséges, hogy korábban viselőik nem szívesen váltak meg ruhadarabjaiktól. A divat változásával, vagy az eredeti tulajdonosok elhunytával csökkent a tárgyak használati értéke. Az 1950-es évek történelmi és gazdasági átalakulásait követően a fiatalabb generációk viselete gyökeresen megváltozott. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy értéket láttak a jó állapotú mives kabátokban, ezért igyekeztek azokat szakértő kezekbe adni. A leírásokból kiderül, hogy a tárgyak vi-

A fentiek mellett a bajkók nagyobb számú múzeumba kerülését magyarázhatja az is, hogy származási helyük nagyrészt a megépült skanzen helysége Szenna, vagy annak közeli szomszédja Szilvásszentmárton volt, ahol ekkor feltehetőleg megnövekedett a kutatói és adományozói érdeklődés.

Katona Edit és Lackner Mónika beszámolóját olvasva a viseletgyűjtemények gyarapításával kapcsolatos nehézségek más intézményben is felmerülhettek. A budapesti Néprajzi Múzeum munkatársai a 2000–2005-ig tartó időszakot elemzik a gyűjtési koncepciók számának és sikerességének korlátait bemutatva. „Tervszerű gyűjtésekre időnként a megrendező kiállítások adtak lehetőséget.”¹⁸ A vidékkel tartott közvetlen kapcsolat az 1970-es évektől kezdve fokozatosan megszakadt, helyette viszont új lehetőség alakult ki az amatőr gyűjtők személyében, akik szülőfalujuk értékeit igyekeztek megmenteni az utókor számára. Az általuk felajánlott darabok nyújtották a tárgygyarapítá-

2. táblázat. Adatok a vizsgált bajkók tárgykartonjairól

Leltári szám	Tulajdonos neve	Beszerezés, alkalom	Felekezet	Funkció	Egyéb információ
2266					ár: 2,50
55.84.1		vőlegény vette a menyasszonynak			általános szokás volt az ajándékozás
63.134.1				téli ünneplő	
63.135.1				téli ünneplő	
67.21.3	Bereknyei Zsófia 1875-1957		református	téli ünnepi viselet	kisparaszt asszonyé 50-es évek elején még hordta
69.89.1	Fejes Józsefné Nagy Katalin (kb.:1885- 1963)	eljegyzés „aku“-ként kapta anyósától, Szigetvárról szerezte be		télen, ünnepen viselte	6 holdas szegényparaszt, nagyfiokos sublótban volt
80.7.1	Törő Katalin Bódis Ferencné szül. 1862		református	1878-ban esküdött benne	jómódú család
76.31.1	Zóka Lidi	Tóth János vette feleségének			50-es évekig használták, ruhásládában tárolták
68.35.4					
65.459.1			református	téli viselet	

selője és eladója vagy ajándékozója legtöbb esetben ugyanaz a személy volt. A bajkók eladása jövedelemforrásként is megjelenhetett, bár pontos ár csak a korai, 1935-ös gyűjtés kartonján szerepel, 2,5 pengő¹⁴, amely a 2023-as magyar pénzürtékindeks¹⁵ adata szerint 4253 forintot ért. A bajkó eredeti értékének következtetésére nyújt példát egy tűzött ujjas 1819-es ára „5.”¹⁶, amelyet a pénzürtékindeks¹⁷ értékével megszorozva 24 235. -forintot kapunk.

sok fontosabb részét. A 21. század eleje volt az utolsó lehetőség a még viseletben járó asszonyok generációival való találkozásra. Gyermekükre hagyott ruhátaik múzeumba kerülésekor a szakembereknek az információkat a hagyományt már kevésbé ismerő örökösök tudása alapján kellett összegyűjteni.¹⁹

A bajkók jellemzői a századfordulón

Mokány Sándor a kacabajkó név használatáról az alábbiakat összegzi: „Különféle szabású, felsőtesten viselt könnyű női ruhadarab, különösen kabátka, rékli, otthonka még a XIX. században széles körűen el volt terjedve.”²⁰

12 1. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

13 2. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

14 2. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

15 Pénzürtékindeks 2023. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> Letöltve: 2025.02.27.

16 Flórián 1998, 241.

17 Pénzürtékindeks 2023. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> Letöltve: 2025.02.27.

18 Katona–Lackner 2006, 175.

19 Katona–Lackner 2006, 175–176.

20 Mokány 2006, 334.

3. ábra. A vattás rékli alapanyag rétegei
RRM_NT_80.7.1

4. ábra. A vattás rékli tűzött technológiája
RRM_NT_80.7.1

A kacabajka szó etimológiájáról a következőket közli: „E német talajon keletkezett [vándorszó-szerű] főnév jobbára szláv nyelvek közvetítésével került hozzánk.”²¹ A kacabajó, kacabajka, kacabajka, régies formában bajkó, kacabaj, kacabajkó, kaca egy testhez álló hosszú ujjú blúzt, réklit, vagy báránybőrből készült télikabátot is jelölhetett. Női őszi-tavaszi felöltőként és rövid, testhez álló téli posztókabátokként is megjelent a leírásokban.²² Szinnyei József Magyar tájszótára szerint az elnevezések változatai Erdély kivételével nagyrészt az egész magyar nyelvterületen fellelhetők voltak, amelyek általánosan hosszú ujjú felső ruhadarabokat jelöltek.²³

A fenti bekezdés alapján a kacabajkó név a magyar nyelvterületen jóval tágabb körű viselettípust jelentett, mint a vizsgálat tárgyát képező bajkók esetében, amelyek a vastag, meleg vattás rékli, vagy ujjas ruhatípusba sorolhatók.

A Magyar néprajzi lexikon 'női ujjas' szócikke²⁴ az öltözetet a parasztviselet polgáris legújabb darabjaként említi, amely Nyugat-Európa felől terjedt el Magyarországon. Testközel sziluettjét újszerű, speciális görbe szabásvonalak biztosították. Ujja általában szűk, gyakran vállnál bővebben ráncolt volt, az úri divatú sonkaijnak megfelelően. A derék felett szűk, testhezálló bajkó, (kaca)majkó, derék alatt bő fodorral a szoknyára feküdt. A 19. századi magyar parasztviselet vastagabb kabátszerű változatánál az alapanyag eleinte kék vagy fekete posztó, később klot és selyem volt. Speciális fajtája, a vattás rékli a 19. század második felében vált közkedveltté, amelynek két rétegben használt kelméi közé néhány vattaréteget helyeztek és tűzésekkel rögzítettek. (3–4. ábra)²⁵ Szegélyeit, nyakát, kis kerek gallérját fekete prém díszíthette, gyakran zsinórozás, sújtás is megjelent rajta.²⁶ „A 19. század közepe táján, mint [vattás rékli] lett a parasztlányok által áhított kabátfele”²⁷, a „prémes kacabajkák vásári portékák voltak.”²⁸

A 15. századtól a magyar parasztság téli viseletét a juh szőrme bőréből a szücsök készítették. A hazai nagyszámú juhállomány biztosította a megfelelő alapanyag beszerzését. A 19. század folyamán a merinó és más finomgyapjas juhok tenyésztésének elterjedése kiszorította a korábbi rackákat, az új fajták bőre pedig nem volt alkalmas a ruhák készítésére. A gabonakonjunktúrával az állattartás jelentősége is csökkent, így egyre nehezebben jutott a szegényebb paraszti réteg megfelelő bőralapanyaghoz. A 18. század közepétől egyre gyakoribbá vált a paplankészítőtől vásárolható egyszerűbb szabású zubbonyok használata, amelyeknél szintén a két textil réteg közé fogott és letűzött pamut bélés biztosította a megfelelő vastagságot. A 19. század végére a német szabók által kínált vattával bélelt viseletdarabok az új polgárosult divatnak megfelelően a zubbonyok konkurensei lettek. Ezt a tendenciát a pamut importjának növekedése is erősítette, a kínálat bővülésével a pamut árucikkek ára csökkent.²⁹ A vattázott réklik a korábbi ködmönök, menték szerepét is átvették, készítőik ugyanakkor igyekeztek azokat a díszítési technikákkal, külalakkal a korábbi ruhatípusokhoz hasonlóvá tenni.³⁰ Az ujjasok bonyolult íves szabásvonalai és a többrétegű bélelés speciális tudást igényelt, a megfelelő kialakítás a szabók, varrónók tudásával valósult meg.³¹

A vattás ujjas országos előfordulását néhány szakirodalomban megjelent példa szemlélteti. A sárközi bajkók kivitele hasonlított a vizsgált kabátokra. Fekete posztóból, klotból, selyemből készültek a gallérnélküli, rövidderékű felsőrészek. Ujjait gyönggyel és selyemszalagokkal díszítették.³² A matyó ködmön, a kuzsu helyét az első világháború után a vattás rékli foglalta el.³³ „A vattás réklit már a 18. században is ismerték, és 15 éves koruktól egészen halálukig viselték a matyók. Mezőkövesden még 1927-ben is ebben esküdtek, főként fekete vattás rékliben.”³⁴ A fenti két megállapítás arra utal, hogy feltehetően a 19. század végétől az első világháborúig mindkét öltözetípust párhuzamosan használták.

21 Mokány 2006, 335.

22 Mokány 2006, 335–336.

23 Mokány 2006, 339. Vö.: Szinnyei 1893, 53

24 Flórián–Horváth 1982, 408–409.

25 3; 4. ábra: saját fotográfia, Terepmunka 2024. Kaposvár.: [RRM_NT_80.7.1] „Rövid kabát, [dolmány]”

26 Flórián–Horváth 1982, 408–409.

27 Flórián 2001, 206.

28 Flórián 2001, 206.

29 Flórián 2009a, 96–105.

30 Flórián 2001, 206–207.

31 Flórián 2001, 208.

32 Fél 1991, 27.

33 Mialkovszky 1975, 50.

34 Csákó 2021, 4.

5. ábra. „Kacabajkó téli női kiskabát” a vizsgált bajkók eleje díszítése RRM_NT_67.21.3

6. ábra. „Gyöngyös bajkó” a vizsgált bajkók ujjja alja díszítése RRM_NT_55.84.1

A Somogy megye népművészetét összefoglaló kötet alapján a régió női kabátfélék elnevezései között megtalálható volt a rékli, bajkó, kacabajkó, gyukni, amelyeknek téli változatait bélelték, az ünnepi darabokat fekete posztóból, bársonyból, tükörszövetből készítették.³⁵ „A prémes gallérú, vastagon bélelt, fodros aljú, szélein esetleg gyöngyös díszítésű kacabajkó vagy bajkó a zselici, belső somogyi módos családok lányainak, asszonyainak lett az egyik hozománya a XX. század elején a korábbi ködmön helyett.”³⁶ (5. ábra³⁷; 6. ábra³⁸)

A Rippl-Rónai Múzeum somogyi régiójából származó női ujjas gyűjteménye a dolgozatban tárgyalt kabáttak mellett három darab eltérő díszítésű vattával bélelt ujjast is őriz.³⁹ A környéken tehát több kivitelben is megjelentek a vattával bélelt réklik. Fekete színűek, rövid, szűk szabásúak, ívelt szabásvonalakkal, prémmel vagy zsinórozással díszítettek. (7. ábra)⁴⁰ Tulajdonságaik nagyrészt megegyeznek az ország területén elterjedt egyszerűbb vattás réklik leírásaival.

A tárgyak készítője

A 10 kabátka tárgykartonján öt esetben a készítő kiléte is szerepel, ezek közül egy helyen a „valószínűleg” szó jelzi az adat bizonytalanságát. (1. táblázat)⁴¹ Az öt információból négy azonos helységben, Nagybajomban dolgozó szabómestert jelöl. Az egy eltérő szigetvári szabóról szóló információt a 2. táblázatban⁴² szereplő egyéb közlésekkel megvizsgálva, kismértékű bizonytalanságot enged sejtetni a szabómester műhelyének elhelyezkedéséről. Habár a tárgy viselője és eladója ugyanaz a személy volt, de az

7. ábra. Eltérő kivitelű „Kiskabát [bajkó] kacabajkó, dómány”, Csurgónagymárton RRM_NT_67.13.3

eljegyzési ajándék vásárlásának pontos körülményeit nem feltétlenül ismerhette. A Szigetvárról „beszerzett” viselet vásári portéka is lehetett, ami nem utal biztosan a készítés helyére. Ez a gondolatmenet csak feltevés, amelynek lehetőségét a másik öt bajkó hiányzó adatai is gyengítik, de a kutatás előrehaladása során mégis a nagybajomi szabómesterek maradtak a vizsgálat középpontjában.

Az eddigi leírásokból kitűnik, hogy a bajkók megvarrása speciális tudást igényelt, a vizsgált időszakban nemcsak szabók, hanem képzett varrónők is készíthettek ilyen szintű szakmunkát, de a tárgykartonokon szereplő szabóra, szabómesterre utaló adatok a férfi kézműves mesterember kilétét erősítették.

A készítő személyének kutatásához szükséges információ, a tárgyak keletkezésének ideje is. A rendelkezésre álló hét adat⁴³ az 1880-tól 1914-ig tartó időszakot jelöli, bár a pontos meghatározás több helyen bizonytalan, mégis a századforduló környéke valószínűsíthető.

35 Kapitány–Imrő 2001, 236.

36 Kapitány–Imrő 2001, 236.

37 5. ábra: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

38 6. ábra: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

39 [RRM_NT_65.437.1] „kacabajkó” női téli rövidkabát, Kálmáncsa; [RRM_NT_67.6.7] „Gyukni” női kiskabát, Somogyiszob; [RRM_NT_67.13.3] Kiskabát „bajkó” kacabajkó, dómány, Csurgónagymárton. Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum RRM_NT_ Bajkók, zakók, kabátok, dzsekik, dalmányok, mellények. Letöltve: 2025. 02. 27. <https://so.hu.museum-digital.org/series/832?#objects>

40 7. ábra: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

41 1. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

42 2. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

43 1. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

A vizsgált kivitelű kabátkákkal azonos kacabajkó a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményében is megtalálható. A „bajkór”, tárgykartonjának⁴⁴ adatai szerint, Kocsis Gyula gyűjtötte Szennán 1974-ben, amelyet egy vásári szabó készített 1903-ban Nagybjajomban.

A tárgyak alkotójának pontosabb megismeréséhez, a szabómesterek iparos tevékenységét, gazdasági, társadalmi, kulturális szerepét vizsgálva, a következő információk nyújtanak segítséget. A tárgyalta korszak kismértékű kiszélesítésével az összefüggések erősebben kirajzolódnak.

Szabómesterség Magyarországon a 19. század derekától az első világháborúig

A Kárpát-medencében a szabómesterség első írásos forrásai a 15. század elején jelentek meg a céhek kiváltságlevelei révén. A céhek tagságuktól, az érdekvédelem fejében, számos nehezen teljesíthető társadalmi, anyagi és időbeni feltételt követeltek, ezért sokan a szervezeti kereteken kívül rekedtek.⁴⁵ A céhen belüli mesterek és a céhen kívüli szabóspecialisták elkülönülő csoportjai párhuzamosan jelen voltak a gazdaságban, mellettük a házilag készített ruhaneműk előállítására is számottevő maradt.

A 19. század végéig a parasztság körében egyes területeken általános volt, hogy a kendertermesztéstől a fehervászón viseletek varrásáig a ruházatot lányok, asszonyok készítették, amely öltözetük fő részét alkotta. Az egyes kiegészítőket azonban, mint a melegebb viseleteket, lábbelit, kalapot, kendőt ők is specialistáktól vásárolták. A polgárságot és nemességet főként a mesterek kínálta portékák használata jellemezte.⁴⁶ Az egyes társadalmi csoportokon belül különbség volt az ünnepi és hétköznapi viseletek kivitelezése között. A falvak és mezővárosok lakói egyre több különleges gyári kelmet használtak fel az ünnepi viseletekhez, amelyeket nagyrészt a szabómesterek készítettek számukra, de az erősebb igénybevételnek kitett hétköznapi ruháikat továbbra is maguk állították elő.⁴⁷ (8. ábra)⁴⁸

Magyarországon a 19. század közepén az iparosság és azon belül a szabómesterség gazdaságban betöltött szerepe a nyugat-európai országokhoz képest visszafogott volt, amelyet az ország természeti adottságából adódó agrár jellege és a korszakot megelőző történelmi sajátosságok eredményeztek. (9. ábra)⁴⁹

A török hódoltság alatt elnéptelenedett országrészek benépesülése a 18. századra elégséges felvevőpiacot jelentett a kézművesek számára, de a Magyarországon 1754-ben életbe lépett kettős vámhatár gátolta a nagymértékű iparosodást. Az 1851-ben megszűnő szabályzás után lassan indult meg a fejlődés.⁵⁰ Az iparosok a piacok megnyitásával a külföldi versenytársakkal szemben egyre nehezebben tudták megőrizni jogaikat.⁵¹

Magyarországon az ipar rendszerének átalakulása az 1859. évi új iparrendtartásról szóló törvény életbelépésével indult meg. Az iparszabadság elvén alapulva az iparújság feltételeit egyszerűsítették, eltörölték a mestervizsgát, de továbbra is csak bejelentés alapján lehetett iparos tevékenységet végezni.⁵² 1872-ben a teljes céhrendszer megszűnt.⁵³ A minőség és versenyképesség védelmében később hatályba lépett az 1884. évi rendelet, amelyben szaktudáshoz kötötték az önálló iparújságot. Az iparhatóság állította ki a tanoncok képzésének igazolását, illetve az önálló üzlet nyitására jogosító iparigazolványt.⁵⁴

Mindezek mellett a hagyományos paraszti társadalom és anyagi kultúra átalakulása is megindult, a régi iparos használati tárgyakat sok esetben már gyári termékek helyettesítették.⁵⁵ A technikai újítások térnyerésével, a közlekedés fejlődésével a sajtótermékek közvetítésével a divatirányzatok áramlása felgyorsult, a népesség igényei, szokásai megváltoztak. Megindult a városiasodás, ami egyes régi szakmák hanyatlását vonta maga után, de az új irányzatoknak megfelelő termékek iránti kereslet, mint például a polgári jellegű ruházatok megjelenése növelte a szabók lehetőségeit.⁵⁶

8. ábra.

44 Terepmunka 2025: Néprajzi Múzeum, 74.3.1-es leltári szám.

45 Balassa 1968, 249. és Juhász 2003, 48.

46 Flórián 2009a, 36–38.; Flórián 2001, 35–38.; Flórián 2013, 390.

47 Gulyás 2003, 14.

48 8. ábra: saját szerkesztés

49 9. ábra: saját szerkesztés

50 Flórián 2013, 393.

51 Domokos 1979, 13.

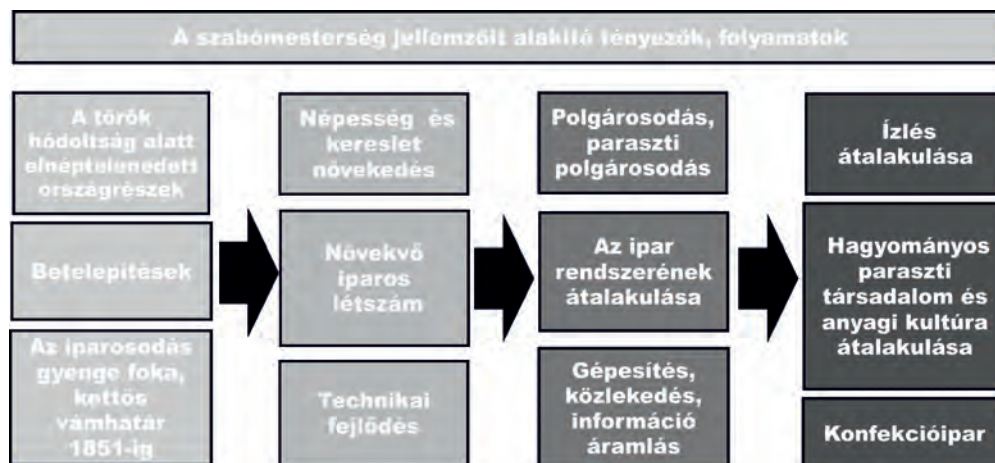
52 Dóka 1999, 195.

53 Juhász 2003, 47–48.

54 Dóka 1999, 195–196.

55 Flórián 2013, 394.

56 Juhász 2003, 43–44.

9. ábra.

Az ipar fejlődésének hatására csökkent az iparcikkek ára és a kereskedők számára idővel gazdaságosabb lett a külföldi termékek behozatala, mégis az 1850-től növekvő népesség elegendő munkát biztosított az 1910-re háromszorosára emelkedett iparosok létszámának.⁵⁷ A megnövekedett kereslet és kínálat különböző szempontok szerinti eltérő csoportokat alakított ki a szabók társadalmán belül, megindult a mesterség specializálódása. (10. ábra)⁵⁸

Az iparosok egy csoportjának a kézműves tevékenység csak részben biztosította a megélhetést. A többi lábön állás kényszere adódhatott a szezonálisan végezhető iparos munkavégzésből, de a megrendelések csekély száma is eredményezhette. Ilyen esetben leginkább agrárjellegű munkával egészítették ki keresetüket.⁶⁰

Az áruk értékesítésének módja szerinti vizsgálat két meghatározó lehetőséget jelentett a vásárlók elérésére.

10. ábra.

Az iparos társadalom legelső rétegét képviselte az elkülönülő 'kontárok' csoportja. Kisipari tevékenységet végző gyakorlott kézművesek voltak, de szaktudásukat igazoló dokumentummal, szakmai működésüket engedélyező hivatalos okmánnyal nem rendelkeztek. A szegényebb falvakban nagy igény volt munkájukra, hiszen a képezett mestereknél olcsóbban tudták kínálni szolgáltatásaikat és a szegényesebb ruhák javítását, foltozását is elvállalták.⁵⁹

A 'mondvacsinált'⁶¹ szabók igényesebb kivittel varrták módosabb megrendelőik számára a különleges kívánságoknak megfelelő ruhadarabokat. A magas minőségű egyedi munka nagyobb megbecsülést biztosított számukra, mint a vásároló kézműves mestereknek, akik egyszerűbb kivitelű konfekciótermékeket kínáltak a szegényebb rétegeknek.⁶² A vásári szabók áruinak tömeges megjelenése hatással

57 Flórián 2013, 394.

58 10. ábra: saját szerkesztés

59 Juhász 2003, 48.

60 Juhász 2003, 50–51.

61 Freckay 1912, 358.

62 Gulyás 2003, 12.; Flórián 2009b, 558.; Juhász 2003, 49.; Szulovszky 2010, 43.

lehetett a viseletek változására, de igyekeztek a helyi igényeknek megfelelő, kedvelt ruhadarabokat is elkészíteni az egyes vidékek ízlésének megfelelően.⁶³

A vállalkozó szellemű, üzlethelységgel rendelkező városi kézművesek a 'készarúszabók'⁶⁴ kereskedéssel is foglalkoztak, a nagyobb kapacitást a legények számának növelésével biztosították.⁶⁵ A korszakban megjelenő falusi, kisvárosi szatócsboltok is segítették a környék kisiparosait termékeik értékesítésében.⁶⁶

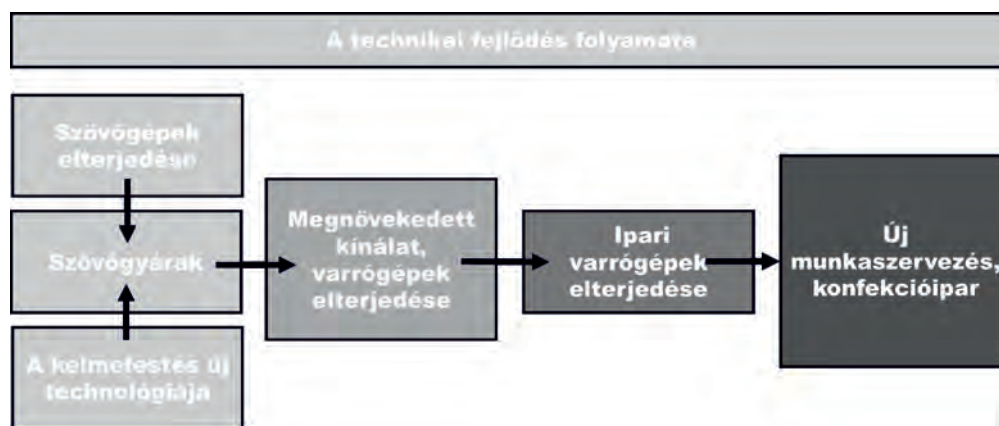
A szabóságok további elkülöníthető csoportjait az eltérő stílusú portékák, a vevőkör társadalmi helyzete vagy nemzetiségi, vallási hovatartozása határozta meg. A helyi csapók termékeit, a durvább és olcsóbb szürke posztót, a szúrposztót leginkább a szegényebb rétegek számára dolgozták fel a szűrszabók.⁶⁷ A 18. századi német betelepítéssel növekedett a magyarországi iparosok száma.⁶⁸ A szabómesterek körében a nemzetiségi hovatartozás szerinti elnevezéssel a német szabók nemcsak önmagukat különítették el magyar társaiktól, de környezetük is másképp tekintett rájuk.⁶⁹ Különállásukat erősítette eltérő ízlésviláguk, amely a polgárosodás magas fokával volt magyarázható. Öltözködésük stílusa, a ruhadarabok szabása, funkciói, technikai megoldásai sajátosak voltak, az általuk kínált portékák is ugyanígy eltértek a magyar szabóktól.⁷⁰ A gyáripar erősödése különbözően hatott a ruhavarrással foglalkozó rétegekre. A magyar szabók hanyatlásában a konfekcióipar csak késleltetve játszott szerepet, mivel a gyárak nem készítették a gyakran igen cifra helyi viseleteknek megfelelő termékeket, viszont később az ízlés megváltozása, a polgárosodás hatására történő népviselettől való elfordulás az ő lehetőségeiket is csökkentette. A falvak vagyonosabb városiasodott népe egyre inkább az úgynevezett német ruhát, a kevésbé népies, letisztult ruhadarabokat hordta, amelyeket a nagyüzemek és az otthoni bedolgozók is elő tudtak állítani.⁷¹

A 19. század második felére a zsidó kézművesek erősödő jelenléte a ruhakészítés területén is érzékelhető volt. A korábbi időszakban főként saját köreiket szolgálták ki sajátos viseleteik készítésével, vagy foltozással, ruhajavítással foglalkoztak.⁷² Az 1840-es törvencikk, az 1867-es zsidóemancipációs törvény, majd az 1872-ben életbe lépő iparjogi törvény a zsidóság iparüzési lehetőségeit fokozatosan növelte, a korábban főként a városokon tevékenykedő kézművesek a falvakban, mezővárosokban is nagyobb teret nyertek.⁷³

A férfiruha szabók mellett a női ruhát készítő mesterek szerepe is növekedett. A kézművesek oldalán a férfi szakmának számító szabómesterségben egyre sikeresebbé váltak a hölgyek.⁷⁴ Az 1848-as törvény az asszonyok számára is engedélyezte az iparos tevékenységet, de csak a női ruhák előállítására esetén.⁷⁵

Az iparosok kulturális tevékenységeikkel, szokásaikkal, megjelenésükkel, polgárisodott életvitelükkel hatást gyakoroltak környezetükre. Az 1880-as évek végétől a szervezett iparoktatás kiépülésével a legények vándorlásának gyakorlata megkopott, de sokan továbbra is igyekeztek távolabbi iparos központokban gyarapítani tudásukat. Az iparos réteg hozzájárult a polgárság magas szintű műveltségének kialakulásához. Nemcsak a nagy országokat átívelő információcserében játszottak szerepet, de műhelyeik forgalma a helyi hírek, vélemények, divatirányzatok formálásának is helyet biztosított. Az iparoskörök, más társadalmi rétegekhez hasonlóan, részt vettek a kulturális életben is, olvasóköroket létesítettek, gyakran saját könyvtárral rendelkeztek, programokat, bálakat rendeztek.⁷⁶

A 19. század folyamán felgyorsuló technikai fejlődés az eddig vizsgált szempontok minden elemére hatott. (11. ábra)⁷⁷ A 19. század elejére az Európában és Magyarországon működő textilmanufaktúrák jelentősége csökkent, felgyorsult a textilipar gépesítése. A kémiailag előállított festékek

11. ábra.

63 Gulyás 2003, 10.

64 Frecskay 1912, 358.

65 Juhász 2003, 53.; Szulovszky 2010, 43.

66 Juhász 2003, 53.

67 Flórián 2013, 390.

68 Paládi–Kovács 2000b, 397.

69 Flórián 2009c, 558.

70 Paládi–Kovács 2000b, 397.

71 Flórián 2009c, 558.; Szulovszky 2005, 268.

72 Veres 2006, 180.

73 Paládi–Kovács 2000b, 318.

74 Katóné Bagi 2007, 60.

75 Gulyás 2003, 8–9.

76 Juhász 2003, 53–54.; Domonkos 1979, 13.

77 11. ábra: saját szerkesztés

12. ábra. Nagybjom központja, jobb oldalon a kereskedők utcája

és a textilnyomás új technológiája tovább növelte a termelési képességét, ami az árak csökkenését eredményezte.⁷⁸ A megváltozott kínálat és kereslet mértéke a szabók meglévő kapacitását is növekedésre ösztönözte.⁷⁹ A képviseletek és kereskedők által forgalmazott varrógépek a 70-es évekre érkeztek meg Magyarországra.⁸⁰ A varrógép elterjedése megkönnyítette és felgyorsította a korábban kézi munkával dolgozó mesterek, varrónők munkáját.⁸¹ A századfordulóra kifejlesztett ruhaipari varrógépek elektromos meghajtással biztosították a szalagrendszerű termelés tömeges méreteit.⁸² A ruhagyárak sikerét a hatékonyabb munkamegosztás, a nagyobb mennyiség miatt előnyösebb alapanyag-beszerezés és azok gazdaságosabb felhasználása adta.⁸³

A céhszervezet megszűnésétől a gyáripar nagymértékű elterjedéséig tartó átmeneti korszakban a szabómesterség utolsó virágkorát élte. A világháborúk után a ruhaipar térdhódításával, az olcsó és viszonylag jó minőségű iparban előállított ruhaneműk kínálata mellett már csak egy-egy ünnepi alkalomra vették igénybe a szabók szolgáltatásait. A klasszikus értelemben vett műhelyek száma minimálisra csökkent, ahol a magas színvonalú és technológiai tudású szabómesterség megbecsült férfi tevékenységként élt tovább.

A nagybjomi szabómesterek

A dolgozat tárgyát képező bajkók készítőjének megismerése érdekében terepmunkát végeztem Nagybjomban. Egy lelkes amatőr helytörténész csoport négy tagjával⁸⁴ a Gyergyai Albert Városi Könyvtárban találkoztam, a beszélgetést egy magánkiadású könyv és helyi fotográfiák⁸⁵

áttekintése segítette. A kiadvány a nagybjomi Kossuth Lajos utcát (12. ábra)⁸⁶ mutatta be, ahol többnyire kézműves és kereskedő izraelita családok éltek a századfordulón.⁸⁷ Beszélgetőtársaim igyekeztek személyes emlékeikből minél több adatot előhívni a konkrét kutatásom témáját segítve, az idősebb generációk, szülők, nagyszülők említéseit is felidézve, de a nagy időbeni távolság miatt, pontos információkat nem tudtak adni a szabók tevékenységének és portékáinak részleteiről. Valószínűnek tartották viszont, hogy a vizsgált bajkók az utcában élő egyik szabómester műhelyéből származhattak, mivel a századforduló környékéig csak ők foglalkoztak a városban professzionális varrással.

A nagybjomi szabómesterekről szóló információkat ki egészítette az önkormányzat honlapján található cikk, amelyet Pap Mária állított össze „A nagybjomi zsidóság története” című szakdolgozatából idézve. Az írás az izraelita közösség szerepét szemléltette a város életében.⁸⁸ A szerzővel történt kapcsolattfelvétel alkalmával rendelkezésemre bocsátotta dolgozatát, amely szintén fontos információkkal segítette munkámat. A terepmunka folyamán felkerestem a MNL Somogy Vármegyei Levéltárát, ahol sajnos csak későbbi időszak (1921–1948) adatait találtam Nagybjom Iparlajstromának aktái között. A további információkat az Arcanum és Hungaricana adatbázisaiból gyűjtöttem össze. (3. táblázat)

A Nagybjom történetéről szóló első írásos emlék 1197-ből származik. A 17. század végére a császári közigazgatás kiépülésével a település árumegállító jogot kapott. 1859-ben mezővárosi rangra emelkedett.⁸⁹ 1872-ben a nagybjomi iparosok a törvényi előírásoknak megfelelően létrehozták a helyi ipartestületet. A városban négy országos és 52 csütörtöki napon megtartott hetivásáron kínálhatták termékeiket az oda érkező és helyben működő kézművesek, kereskedők.⁹⁰

78 Flórián 2009b, 586–587.

79 Tóth 2010, 155–156.

80 Tóth 2010, 160–161.

81 Flórián 2009b, 586.

82 Katkóné Bagi 2007, 62.

83 Flórián 2009c, 559.

84 Terepmunka 2025. Nagybjom: Ballér Jánosné, Horváth Istváné, Major Tibor, Németh Éva

85 Horváth 2013.

86 12. ábra: Nagybjom központja. Arcanum térkép, Európa a XIX. században.

87 Ballér–Marics 2006.

88 Pap 2014.

89 Pap 2014, 5–9.

90 Pap 2014, 43–44.

13. ábra. Nagybajomi szabók

A török hódoltság utáni nemzetiségi betelepítésekkel párhuzamosan indult meg a zsidóság Somogy megyei beáramlása, amelyről 1725-től vannak adatok. Nagybajomban kisszámú izraelita lakosságról számol be egy 1746-os összeírás. Az országos szintű gazdasági, kereskedelmi fejlődéssel párhuzamosan nőtt az izraelita családok száma a városban. 1905-re 509 fővel érték el a maximum lélekszámot, ezután, ahogyan a történelem során korábban is, újra fokozatosan felerősödött ellenük a negatív megkülönböztetés, a zsidóság száma ismét csökkenni kezdett. A nagybajomi kereskedelmi életre negatív hatással volt a kiépített vasút vonalának távoli elhelyezkedése és a gazdasági válság. Az országos deportálások során 1944 tavaszán a Nagybajomból összegyűjtött izraelita lakosokat a kaposvári gettóba szállították, hátrahagyott javaik egy részéről, a 11 zsidó ipartelep és 9 üzlet bezárásáról, kimutatások tanúskodnak.⁹¹

A Kossuth Lajos utca kereskedői és iparosai jelentős befolyással rendelkeztek a századforduló idején a város és környezete gazdasági életében.⁹² A nagyszámú szabókról szóló adat (3. táblázat) a kézművességen belül is árulkodik az iparág kiemelkedő szerepéről. A 13. ábrán⁹³ szereplő fotó az egyik nagybajomi műhelyben készült, de a konkrét személyek azonosítása már nem volt lehetséges. A háttérben feltételezhetően a vállalkozás tulajdonosa áll családijával egy asztal előtt, a nyakába akasztott szabócentivel jelezve, hogy ő a szabázmester, a műhely vezető szakembere. A szabóság nagy létszáma modern, üzem-

szerű munkamegosztásra utal, amely nagyobb termelékenységet és a vállalkozás sikerességét bizonyíthatja.

Pap Mária írásában kitér Friedmann Géza háború előtti Úri Szabóságára, amelynek kapacitását Kaposi István és Grotte Ede szegény falusi bedolgozó szabókként növelték. „Vásárok alkalmával jelentős forgalmat bonyolítottak le”.⁹⁴ Friedmann Géza 1871-ben született Kaposváron, segédként Nagybajomban is dolgozott, ahol később 1902-ben megnyitotta szabóműhelyét.⁹⁵ (14. ábra)⁹⁶

A rendelkezésemre bocsátott összes fotó vizsgálatánál kitért, hogy a Kossuth Lajos utcát bemutató szabóüzletek fényképei közül egyik sem származik a háború előtről, a képek távoli felvételek, személyek nem szerepeltek rajtuk. Horváth Éva gyűjteménye is csak a 13. és 14. ábrákon szereplő képeket őrizte a korai időkből, amelyeken a gondosan elrendezett, alkalmazottakkal teli kompozíciók a tulajdonos tudatos, anyagi ráfordítással járó megrendelését és professzionális fotográfus tevékenységét sejteti. Mindezeket figyelembe véve talán lehetséges, hogy a 13. ábra képe is a 31 éves Friedmann Gézát örökíti meg feleségével, aki a műhely nyitása évében született Margitot⁹⁷ tartja kezében.

Az előző fejezetekben leírtak átgondolásával, a magas színvonalú, összetett munkát igénylő, aprólékosan díszített és sok darabszámban megőrzött, egyforma kivitelű bajkó készítésének technológiai tulajdonságai egy nagyobb mennyiségben előállított vásári portéka jellemzőire utal-

91 Pap 2014, 7–47.

92 Pap 2014, 7–47.

93 13. ábra: Saját fotográfia, Terepmunka, 2025. Nagybajom.: (Horváth, 2013)

94 Pap 2009, 24.

95 Pap 2009, 46.

96 14. ábra: Saját fotográfia, Terepmunka, 2025. Nagybajom.: (Horváth, 2013)

97 Születési anyakönyvek adatai, Nagybajom 1870–1925 (Pap 2009. 3. sz. melléklet)

14. ábra. Friedmann Géza Úri Szabósága, Nagybjom

nak. A több személy által külön-külön elvégzett fázisfeladatok egymásutánosságával, a szalagrendszerű munkaszervezéssel, sokkal termelékenyebb eredmény érhető el, mintha egy személy készítené a kabátkákat. A munkafolyamat az alapanyagok és kellékek beszerzésétől, a szabáson és összetett technikai megoldású varrásokon keresztül, a végső díszítő munkáig, a gyöngyök felvarrásáig számos lépésből állhatott. (Ezt a feltételezést ruhaipari mérnökként tudom megerősíteni.) A nagybjomi szabómesterek közül ugyan többen összefoghattak ilyen jellegű munkavégzésre, és önállóan dolgozó szabómester munkájaként is elkészülhettek a kacabajkók, mégis a felkutatott adatok alapján a jelentősebb gazdasági erővel és vállalkozói szellemmel rendelkező Friedmann Szabóság azonosítható legnagyobb valószínűséggel a kabátkák származási helyeként.

A kérdések sorában felmerül, hogy miért pont ilyen bajkót készített a mester? Vajon ő találta-e ki az egyedi díszítés részleteit, vagy így rendelték meg tőle a vásárlók? Sajnos, a kérdésekre nem kaphatunk választ, de az tudható, hogy a bajkó ruhatípusa és a zsinóros jellegű díszítés országosan elterjedt volt. A feltételezett szabómester pedig a szabók társadalmában előkelő helyen szereplő, tudatos, több értékesítési csatornán is megjelenő kézművesként, munkájával megteremtette a lehetőséget a parasztság egy rétegének, hogy a polgárosodás jeleként, egy új ízlésvilágú korszak ruhadarabját viselhesse.

A bajkót viselő asszonyok

A tárgyalt bajkók leírókartonjain szereplő információkat az 1.⁹⁸ és 2.⁹⁹ táblázatok összegzik, amelyek alapján feltételezhető, hogy a kabátka eljegyzési ajándék lehetett a 19. század végén és a 20. század elején Szennán és Szilvásszentmártonban. A vőlegény vagy annak családja adta a menyasszonynak, aki esküvői ruhaként is viselhette. Nagy valószínűséggel egész életét végig elkísérte a téli ünnepi ruhadarab, amelyet leginkább a jobb módú, református közösség tagjai hordtak; az 50-es évek elejére kikopott a használatból. A táblázatok mezői azonban sok esetben üresek vagy nem azonos adattal rendelkeznek, így az információk nem tekinthetők egyértelműnek. A kabátka funkciójának és viselőinek megismerése céljából a megerősítést a felkutatott szakirodalmakban kerestem, amelyet a terepmunka eredményei is kiegészítettek.

Szena, Zselickisfalud, Patca és Szilvásszentmárton szomszédos falvak népviselete nagyon hasonló volt. A református földművelő lakosok gazdagabbak voltak, mint a főként iparosokból, napszámosokból, cselédekből álló később betelepült kisebb katolikus közösségek. Anyagi helyzetük megőrzése érdekében a 19. század közepétől „egykézéssel” igyekeztek megtartani a következő generáció számára földjeik nagyságát.¹⁰⁰ „Egy-egy jómódú asszony viselete egy csikó árát is magára öltötte.”¹⁰¹ A 19. század végén a régies viselet helyett „az asszonyok már városi módra kívántak öltözködni”.¹⁰² Gönyey Sándor 1933-

98 1. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum

99 2. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum
100 Krénusz 2010, 139–140.

101 Krénusz 2010, 195.

102 Zentai 2011, 12–14.

3. táblázat. A források szabómesterei

A nagybajomi zsidóság története 1885. ¹	Czim és lakjegyzék, 1892. ² Magyarország.	A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma ³	Alakultörténetek, Ezredalbumok ⁴	Egy nagybajomi utca története ⁵
Ármuth Gyula	Blau Lajos	Krausz (Kaposi) Andor Nagybajom, szabómester	Gaál Sándor, Kaposvár. 1890, Nagybajom	Kossuth Lajos u. 9. Horváth József szabó üzlete 1950-ig. (BALLÉR, MARICS, 2007. 15.)
Blau Lajos	Blau M.			K.L u. 6. Friedmann Géza háború előtti Úri Szabósága, Kaposi István, Grotte Ede (BALLÉR, MARICS, 2007. 53.)
Fuchs József	Braun Márkus			K.L.u. 12. (3 bolthelység) 1945 előtt Fridenthal Ernő rőfös boltja, Singer Mór szabó, Balla Lajos szabó üzletei. (BALLÉR, MARICS, 2007. 57.)
	Herczfeld Ignác			K.L. u. 20. 1945 előtt Grotte bácsi méteráru üzlete, 1960-as években Gál János szabó üzlete. (BALLÉR, MARICS, 2007. 63.)
	Kaufer Mór			K.L. u. 30. 1945 előtt Lövy szabó háza. (BALLÉR, MARICS, 2007. 68.)
	Sámuel Ármin			
	Steiner Adolf			

ban Szennán megörökített egy asszonyt bajkóban, a fotó a Néprajzi Múzeum fotótárában megtekinthető.¹⁰³

Az északnyugati zselici magyar református falvak a Kapos-mente nyugati részén fekvő és a Rinya-mente református népcsoportjaival kereskedtek, házasodtak. Nagybajomba, Somogyárdra, Kaposmérőbe jártak vásárba.¹⁰⁴ A családok szem előtt tartották vallási közösségük szokásait, több felekezet együttélése esetén endogámiára törekedtek.¹⁰⁵ Elkülönülésüket viseletük is jelezte.¹⁰⁶ A falusi közösségen belül annyira közismert volt a családi állapotot, korsztályt is jelző ruházat jelrendszere, hogy csak egy-egy esetben figyelmeztette az idősebb nemzedék az íratlan szabályokat megsértő, általában fiatal generációt.¹⁰⁷ Mindezek mellett azonban a viseletek egyes részletei lassú átalakuláson mentek keresztül.

A vizsgált korszak általános paraszti ízlésvilágának változását Györffy István három szakaszra osztotta fel. A szabad jobbágyosság első nemzedéke a régi jobbágyviseletet díszítette, ezt a korszakot példázza a szűcs és szűrhimzések aranykora. A második generáció a nemesi- és katonailtözetet egyszerűsítette, amelyet magyar ruhaként viselt. Idővel ez a kék, majd fekete zsinóros posztóviselet is parasztos, régimódi öltözetnek számított, helyüket a nyugatról érkezett ruhatípusok vették át. A polgárosodó parasztok és kézművesek ruhatárához tartozó kevésbé díszes darabok 1914

után váltak közkedvelté a harmadik nemzedék számára.¹⁰⁸ Ezt a folyamatot Hofer Tamás inkább három kulturális típusként mutatta be, amelyek párhuzamosan is léteztek az elkülönülő régiókban. A változások megmutatták a parasztság önmagáról alkotott aktuális identitását, befelé és kifelé is jelezve elkülönülésüket. Az általa leírt felosztásban, a régi jobbágyparaszti, az új virágzó, hangsúlyosan paraszti és a kiábrándult, semleges, szinte negatív önértékelést tükröző kategóriák szerepeltek.¹⁰⁹ A reprezentációs ünnepi, rituális szerepű tárgyak nagyarányú használata a kivirágzó típust jellemezték leginkább.¹¹⁰ A tárgyak használata a személyes önkifejezést segítette, emléktároló tulajdonságuk pedig „a tárgyat felruhazza a személyiség jegyeivel, s ezáltal kiemeli azt az [anyagi kultúra] személytelenségéből.”¹¹¹ Az öltözet tárgytípusai adhatják a leglátványosabb példákat mindezekre.¹¹²

A bajkó jegyajándék funkciójának vizsgálatát Farkas István 1964-es szennai gyűjtéséből származó leírás egészítheti ki. A menyasszony kérés 1920-as évekre visszanyúló eseményét mutatja be, amelynek fontos része az alkudozás „Ekkor elkezdődik az egyezkedés. A menyasszony násznagya háromszorosát, sőt ötszörösét szokta kérni a vőlegény násznagya által felajánlott összegnek, hivatkozva arra, hogy milyen sokba kerül a menyasszony teljes felöltöztetése, ami valóban így is volt.”¹¹³ A kabátféle ajándékozásának gyakorlatára utalnak az országosan több helyen is

103 „Asszony bajkóban”: Gönyey Sándor, NM F 69492. Szenna. 1933. Néprajzi Múzeum Fotótár. Letöltve: 2026. 02. 10. <https://gyujtemeny.neprajz.hu/hu/collection/item/610089810/>

104 Kapitány–Imrő 2001, 22.

105 Kapitány 1994, 232.

106 Krénusz 2010, 195.

107 Kapitány–Imrő 2001, 247.

108 Flórián 2010, 354–355.

109 Hofer 2009, 101.

110 Hofer 2009, 96.

111 Fejős 2013, 52–53.

112 Fejős 2013, 51.

113 Farkas 1964, 29.

előforduló adatok a 19. század folyamán, amelyek szerint a díszes, értékes mentéket hozományként is kaphatták a lányok.¹¹⁴

Nagy Janka Teodóra többek között a paraszti házasságkötés ajándékozási szokásait mutatja be, kitér az eljegyzésen, kézfogáson vagy menyegzőn történő ajándékozásra. Például Werbőczy szerint a jegyajándék „a szülők, az atyafiak, vagy mások által a menyasszonynak adott ruhákat és más dolgokat” jelölte.¹¹⁵ A paraszti jegyajándékok lehettek ruhaneműk: ing, gaty, kendő; lábbeli, kés, esetleg pénz vagy ékszer is. Amennyiben a menyasszony kapta, az mindig az ő különvagonát képezte.¹¹⁶

A fentebb megvizsgált jellemzők szerint a következő összefüggések rajzolódtak ki. A tárgyalt ujjas használatának régiója megadta a református közösségekre jellemző vallási, társadalmi endogámia által körülhatárolt területet, ahol a bajkó elkülönülést jelző, identitást meghatározó eszközként szerepelt. Polgárosult viselet típusa, díszes, nagyértékű jellemzői a vagyoni és társadalmi hovatartozást vagy a magasabb osztály felé történő törekvést testesítette meg. Átmenetet képzett az új nyugatról érkezett, városias stílusú, tiszta fekete színű (a díszítés is) vattás rékli fazon és a cifra, zsinóros, gyöngyös díszítésű, magyaros, régisebb stílus között. Értékét tovább fokozta, hogy jegyajándékként és esetlegesen esküvői viseletként a személyes emlékek miatt, még inkább egy féltve őrzött, megkímélt ünnepi ruhadarab maradt, amely hosszú éveken át, minden viselési alkalommal reprezentálta tulajdonosát. Érdekes időbeli jellemzője volt, hogy habár a 19. század második felében az új ízlést képviselő, városias öltözetnek felelt meg, mégis a hagyományokat tovább megőrző szennai közösség parasztasszonyainak hosszantartó ruhadarabja maradt a második világháború után is, amikor a környező falvak már letették viseleteiket.¹¹⁷

A bajkók utóélete napjainkban

A terepmunka leginkább a bajkó utóéletének megismerésében segített. A felkeresett személyek a sajátos eltérő szempontok szerint a régmúlta visszatekintő információik mellett átadták a kabátka jelenéhez köthető tapasztalataikat is.

A Zselickisfaludon élő házaspár¹¹⁸, Zóka Éva és Horváth Tibor a Szennán működő Zselic Alapfokú Művészeti Iskola néptánc pedagógusaiként és amatőr viseletkutatóként is jelentős szereplői a somogyi népi kultúra iránt érdeklődő közösségnek. Zóka Éva a tanítói tevékenysége mellett viseletvarrással is foglalkozik, amelyet a terepen gyűjtött adatok felhasználásával valósít meg. A meleg, bélelt kacabajkó rekonstrukciója az általuk vezetett táncegyüttes ruhatárában is megtalálható, rendszeresen felveszik a szabadtéri fellépések során, rövidebb táncolás, vonulás vagy csak a viseletben való megjelenés alkalmával.¹¹⁹ Ez a funkció nagyon hasznos számukra, mert hideg idő esetén a táncosok nem a modern

ruhadarabokat öltik magukra, hanem a viseletekhez jobban illő kabátokat használják.¹²⁰ A 15. ábrán¹²¹ az együttes által rendelt, eredeti kacabajkó (16. ábra)¹²² alapján varrt jelmez látható. Zóka Éva a saját tulajdonú kabátkáját gyakran viseli ünnepek alkalmával a táncról függetlenül is. Felmerül a kérdés, hogy a szennai táncosok mennyire tekintik az újonnan varrt bajkót színpadi jelmeznek, vagy saját identitásuk megjelenítésére is alkalmasnak találják, esetleg fontos számukra a folklorizmus hatására kialakult reprezentatív tulajdonsága. Az új kontextusok minden bizonnyal már más funkciót kölcsönöznek a mai daraboknak, mint 100 évvel ezelőtt paraszti viseletként használt másoknak.

A szennai együttes számára az új bajkókat Vidané Csendes Cecília¹²³ készítette, akivel kaposvári műhelyben találkoztam. Cecília a kaposvári Somogy Táncegyüttes rendelésére is varrt bajkókat, a szennai csoporthoz hasonló kiegészítő felhasználásra.

Nagybajom gazdasági életében ma is megjelenik a varrás ipari tevékenysége. A régióban Kaposváron és Nagykanizsán kívül Nagybajomban működik nagyobb kapacitással rendelkező varroda, amely a rendszerváltás előtt a Kaposvári Ruhagyár tagüzeme volt.¹²⁴ Az üzem gyökerei az alábbi adatok szerint nagy valószínűséggel visszavezethetők a Kossuth Lajos utca szabómestereinek szaktudást átadó tevékenységéhez. Friedmann Géza először segédként dolgozott Nagybajomban¹²⁵; a 13. ábrán¹²⁶ néhány egészen fiatal inas is látható; a 13. szám alatt Lukács Lajos cipész élt 1972-ig. „Felesége varrónő volt. Sok ember tanult itt varrni.”¹²⁷ 1951-től központi telephelye volt a korábbi Friedmann műhely a megalakult Nagybajomi Kisipari Vegyipari Termelőszövetkezetnek. Az egyes iparágak magánházakban béreltek helységeket. A szabók, amíg az új varroda el nem készült, a Kossuth Lajos u. 9. szám alatt dolgoztak Horváth József korábbi szabó műhelyében.¹²⁸ Az üzem jelenét kutatva az interneten rátaláltam a Magyar Textiltechnika szakfolyóirat cikkére, amely a nagybajomi varroda utódja, a J. T. Ruhaiipari Vámszabadterületi Kft. által készített termékről tudósított.¹²⁹ A bemutatott termék a speciális férfi zsidó öltözetek egyik darabja, a kaftán volt. A vállalkozás munkatársaival¹³⁰ folytatott telefonbeszélgetés információi ugyan nem igazoltak kapcsolatot a múltban itt élt izraelita közösséggel, de a párhuzam mégis meglepő befejezést adott a kutatásnak.

114 Flórián 2001, 175.

115 Nagy 2010, 478.

116 Nagy 2010, 455.

117 Kapitány–Imrő 2001, 145.

118 Terepmunka 2025. Zselickisfalud. Horváth Tibor

119 2010. Krénusz Tóth Erzsébet, Zselickisfalud története című könyvében a 210. oldalon fotó is látható a táncosokról.

120 A bajkókat más falvak viseleteire is felöltik.

121 15. ábra: saját fotográfia, Terepmunka, 2025. Zselickisfalud. Horváth Tibor

122 16. ábra: saját fotográfia, Terepmunka, 2025. Zselickisfalud. Horváth Tibor

123 Terepmunka, 2025. Kaposvár: Vidané Csendes Cecília

124 Terepmunka, 2025. Nagybajom: Ballér Jánosné, Horváth Istvánné, Major Tibor, Németh Éva

125 Pap 2009, 46.

126 13. ábra: Saját fotográfia, Terepmunka, 2025. Nagybajom. Horváth, 2013.

127 Ballér–Marics 2007, 17.

128 Ballér–Marics 2007, 15., 54.

129 Francicsné 2009, 161.

130 J. T. Ruhaiipari Vámszabadterületi Kft. Nagybajom, Somogyi Edina, Baranyai Tibor

15. ábra. Kacabajkó rekonstrukció

16. ábra. Eredeti kacabajkó

Összegzés

Egy tárgy, amikor elkészül, megkapja tulajdonságait, élet-története során azonban jellemzői változnak. „Az ilyen információk másodlagosak a tárgy előállításából fakadó elsődlegesekkel szemben. Általában használata során a tárgy információs tartalma növekszik, de nem ritkán információvesztést is szenved. Az aktuális identitás a felhalmozódott információk eredménye, minden szinten, az, ahogy a tárgy előttünk megjelenik; az elsődleges és másodlagos információk összessége.”¹³¹ Az idézett jelenség bemutatására adhat példát dolgozatom gondolatmenete is. A felkutatható információk egy-egy csomópontban nagyobb betekintést biztosítottak, máskor pedig homályosították a képet, attól függően, hogy melyik életrésztében és milyen szempontból vizsgáltam a tárgyakat. Az egyes eredmények értékes összefüggéseket rajzoltak ki, ha nem is minden esetben közvetlenül a tárgyat bajkókat jellemezve, de általánosan bemutatva a tárgytypus körül kialakult világot. Amíg a kabátkák tényleges készítőjének személye bizonytalan maradt, a kutatás során a szakirodalomnak köszönhetően kirajzolódott a századforduló környékén élő szabómesterek társadalmi, gazdasági lehetőségeik. A tárgy életútját végig kísérve a bajkó funkciója átalakult. Készítőjének a megélhetést biztosította, hiszen legjobb tudása és kereskedelmi tapasztalatai szerint alkotta meg portékáját, hogy hamar vevőre találjon. Az első tulajdonos még nem használta rendeltetésének megfelelően, ajándékozási szándékkal vette és minden bizonnyal hamar át

is adta következő birtokosának. A kabátka ezután hosszú időre az alapfunkciójának megfelelő, megbecsült szerepet töltött be használója életében, de az idő előrehaladtával változhatott megítélése, nemcsak viselője, de környezete számára is. A múzeumba való bekerülést megelőző életrészek minimális információval rendelkezett, leginkább a gyűjtések indítékát vizsgálhattam. Végül, a bajkó a múzeum raktárába külön-külön egyenként megérkezve, ma közösen rejtegetik identitásukat, csak röpké aktuális bepillantást engedve izgalmas univerzumukba. A kabátkákról kibontakozó ismeretek pedig térben és időben mindenki számára eltérő jelentést hordozhatnak.

„A néprajzi múzeum a felfedezés és az álmódosítás, az emlékezés és a találkozás helyszíne.” (Camilla Pagani)¹³²

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom a Rippl-Rónai Múzeumnak, amiért kutatási területet és publikálási lehetőséget biztosított számomra. Külön köszönettel tartozom Pisztora Zsófia néprajzos muzeológusnak, szakdolgozati konzulensemnek a kitartható és lelkesítő szakmai segítségért, valamint a Pécsi Tudományegyetem Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék tanárainak, hogy bevezettek a néprajz szemléletmódjának világába. Hálás vagyok továbbá mindazoknak, akik információikkal és közreműködésükkel segítettek munkámat.

131 Fejős 2013, 59.

132 Pagani, 2018. 20.

Irodalom

- BALASSA, I. 1968: Adatok az egri szabó céh történetéhez. *Az Egri Múzeum Évkönyve* 6 249–261.
- BALLÉR J. – MARICS, Cs. 2006: Egy nagybajomi utca története. Nagybajom
- CSÁKÓ, A. 2021: Vattás rékli: egy különleges viselet. *Észak Magyarország*. 77. évfolyam 75. szám. 4.
- DOMONKOS, O. 1977: Céh (szócikk). In: Ortutay Gy. (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest, 412–417.
- DOMONKOS, O. 1979: A kézműves legényvándorlások útvonala és a legényvándorlások technikátörténeti jelentősége. In: Dóka K. – Éri I. – Nagybakay P. – Bácskay V. (eds.): *I. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Konferencia*. Veszprém. 1978. november 22–24. 11–26.
- DÓKA, K. 1999: A kézműipar történetének levéltári forrásai (1850–1950). In: Csiffáry G. – Dóka K. (szerk.): *Tanulmányok a kézműipar történetéből*. Veszprém, 197–203.
- FARKAS, I. 1964: Barangolás a zselici Szenna múltjában és jelenében, NM EA 13970. In: *Néprajzi Múzeum kéziratár*. Budapest, 28–30.
- FEJŐS, Z. 2013: Az évszázad és az én világa. *Néprajzi Látóhatár* 2 32–67.
- FÉL, E. 1991: Női ruházkodás a Sárközben. *Ethnographia* 102 9–49.
- FLÓRIÁN, M. 1998: Az mester Emberek Míveinek árazása, Váltó- és vásárműves magyar szabók, német szabók és zubbonyosok árazása (1626–1820). Budapest
- FLÓRIÁN, M. 2001: *Magyar parasztviseletek*. Budapest
- FLÓRIÁN, M. 2009a: „A nép követte a szabást”: Folyamatok a magyar paraszti öltözködés alakulásában: 17–19. századi viselettörténeti adatok tükrében. Budapest
- FLÓRIÁN, M. 2009b: Öltözködés (1848–1945). In: Paládi-Kovács A. (szerk.): *Táj, nép, történelem 1/2: A magyar népi műveltség korszakai*. Budapest, 586–593.
- FLÓRIÁN, M. 2009c: Szabók (1848–1945). Paládi-Kovács A. (szerk.): *Táj, nép, történelem 1/2: A magyar népi műveltség korszakai*. Budapest, 558–559.
- FLÓRIÁN, M. 2010: Parasztférfiak „zsinóros magyar ruhája”. In: Flórián M. (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Budapest, 353–368.
- FLÓRIÁN, M. 2013: Magyarországi kézművesipar egy új kézikönyv tükrében. *Ethnographia* 124 384–398.
- FLÓRIÁN, M. – HORVÁTH, T. 1982: Ujjas (szócikk). In: Ortutay Gy. (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 5. Budapest, 408–409.
- FRANCICSINÉ, K. M. 2009: A kaftán gyártástechnológiájának korszerűsítése a Nagybajomi J. T. Ruhaiipari Vámszabadterületi Kft.-nél. In: Lázár K. (szerk.): *Magyar Textiltechnika* 4. Budapest, 162.
- FRAZON, Zs. 2013: Ú mint új muzeológia. In: Lajos V. (ed.): *Néprajzi Látóhatár* 2. Debrecen, 4–6.
- FRECSKAY, J. 1912: Szabómesterség. In: Frecskay J.: *Mesterségek szótára* 1–34. füzet, Budapest, 33.
- GULYÁS, É. 2003: Adalékok a szabómesterség történetéhez Kunszentmártonból és környékéről a 18–20. században. In: Barna M. – Pusztai G. (szerk.): *Öltözködési műhelytitkok*. Kunszentmárton, 8–15.
- HEGEDŰS, M. 1940: *Első világháborús monográfiák. A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914–1918-as világháború emlékére*. Budapest, 400.
- HOFER, T. 2009: Három szakasz a magyar népi kultúra 19–20. századi történetében. In: Hofer T. (ed.): *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. Budapest, 90–107.
- HORVÁTH, É. 2013: Horváth Éva fotóalbuma. Gyergyai Albert Városi Könyvtár. Nagybajom
- JEKELFALUSSY, J. 1892: *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke 1892*. Budapest, 1503–1504.
- JUHÁSZ, A. 2003: A kézművesek, kisiparosok a helyi társadalomban. In: Viga Gy. – Holló Sz. A. – Cs. Schwalm E. (eds.): *Vándorutak – Múzeumi örökség: Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, 39–57.
- KAPITÁNY, O. 1994: Somogyszob község reformátusságának házassági kapcsolatrendszere 1850–1930 között. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 10 232–237.
- KAPITÁNY, O. 2010: A szépség kertjében; Az idők végételen folyása; Tárgyak között; A néprajztudomány szolgálatában. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 19 99–104.; 105–107.; 107–109.; 109–114.
- KAPITÁNY, O. – IMRŐ, J. 2001: *Somogy megye népművészete*. Kaposvár
- KATKÓNÉ BAGI, É. 2007: Így öltözködött a „szögedi nemzet” a szabóipar dicséretére. Szeged
- KATONA, E. – LACKNER, M. 2006: *A textil- és viseletgyűjtemény (Új szerzemények 2000–2005)*. *Néprajzi értesítő* 88 175–176.
- KEMECSI, L. 2023: A 150 éves Néprajzi Múzeum jelene és jövője. *Ethnographia* 134 1. 84–125.
- KRÉNUSZ TÓTH, E. 2010: *Zselickisfalud története*. Zselickisfalud
- KURUTZ, G. – KRISTÓFY, G. 1937: *Alakulattörténetek, Ezredalbumok A cs. és kir. Albrecht főherceg 44. gyalogezred és a cs. és kir. 105. gyalogezred története*. Budapest, 361.
- MIALKOVSZKY, M. 1975: Adalékok a Gyűjteményi Osztály néhány új szerzeményéhez. *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve (1973–1974)* 50.

- MOKÁNY, S. 2006: A kacabajka szócsaládjának alakváltozatai és keletkezésük módjai. *Magyar Nyelv* 102/3. 334–339.
- NAGY, J. T. 2010: A paraszti mentalitásváltozás hatása a kelengye összetételére: jogi modernizáció és a házassághoz kapcsolódó ajándékozás szokása (1840–1952). In: Flórián M. (ed.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Budapest, 451–492.
- PAGANI, C. 2018: Néprajzi múzeumok: egy új paradigma felé? In: Foster H. D. – Földessy E. – Hajdu A. (szerk.): *Többszólamú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején*. Budapest, 24–43.
- PALÁDI-KOVÁCS, A. 2000A: Kisiparosok. In: Paládi-Kovács A. (szerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben*. Budapest, 310–362.
- PALÁDI-KOVÁCS, A. 2000B: Szabók. In: Paládi-Kovács A. (szerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben*. Budapest, 392–398.
- PAP, M. 2009: A nagybajomi zsidóság története. Szakdolgozat, Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ BTK Történettudományi Intézet. Szombathely
- PAP, M. 2014: A nagybajomi zsidóság története. In: Nagybajom Önkormányzat honlapja, Bajomi történetek XII. <https://www.nagybajom-figyelo.hu/bajomitortenetek-xi/> Letöltve: 2025.02.27.
- SCHLEIHER, V. 2024: EtnoKultúra 37. epizód részlet – a Néprajzi Múzeum állandó kiállításának „Múzeumgalaxis” című terme. (videó) 4:16–7:48. Budapest. <https://www.youtube.com/watch?v=RxVPmVDLXTM> Letöltés: 2025. 02. 13.
- SZINNYEI, J. 1893: B/Bajkó, K/Kacabajka, Kacabajkó. In: *Magyar tájszótár* 1. Budapest. 53.; 513.
- SZULOVSKY, J. 2005: A magyar kézművesipar története. Budapest, 243–251; 268–269.
- SZULOVSKY, J. 2010: A ruházati iparok Magyarországon a 19–20. század fordulóján. In: Flórián M. (ed.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Budapest, 17–79.
- TÓTH, Gy. 2010: A varrógép meghonosodása Magyarországon: A varrógép és társadalmi vonatkozásának néhány kérdése. In: Flórián M. (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Budapest, 137–167.
- VERES, L. 2006: Szabók. In: Veres L. – Viga Gy (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 167–185.
- ZENTAI, T. 2011: Szenna. Pécs

Ábrák hivatkozásai

- 1; 2. ábra: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum, RRM_NT_Néprajzi tárgyi gyűjtemény RRM_NT_2000 előtti revíziósak [RRM_NT_65.459.1] Letöltve: 2025. 02. 27. <https://so.hu.museum-digital.org/object/606716>
- 3; 4. ábra: saját fotográfia, Terepmunka 2024. Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum.: [RRM_NT_80.7.1] „Rövid kabát, [dolmány]”
5. ábra: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum, RRM_NT_Néprajzi tárgyi gyűjtemény RRM_NT_2000 előtti revíziósak [RRM_NT_67.21.3] Letöltve: 2025.02.27.: <https://so.hu.museum-digital.org/object/603001>
6. ábra: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum, RRM_NT_Néprajzi tárgyi gyűjtemény RRM_NT_2000 előtti revíziósak [RRM_NT_55.84.1] Letöltve: 2025.02.27.: <https://so.hu.museum-digital.org/object/605826>
7. ábra: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum, RRM_NT_Néprajzi tárgyi gyűjtemény RRM_NT_2000 előtti revíziósak [RRM_NT_67.13.3] Letöltve: 2025. 02. 27. <https://so.hu.museum-digital.org/object/605347>
- 8; 9; 10; 11. ábra: saját szerkesztés

12. ábra: Nagybajom központja. Arcanum térkép, Európa a XIX. században (a Harmadik Katonai Felméréssel) Letöltve: 2025. 02. 27.: <https://maps.arcanum.com/hu/map/europe-19century-thirdsurvey/?layers=here-aerial%2C160%2C166&bbox=1947508.0871583056%2C5843276.736140928%2C1950529.738432704%2C5844315.801994179>

13; 14. ábra: Saját fotográfia, Terepmunka, 2025. Nagybajom. 2013. Horváth Éva fotóalbuma. Gyergyai Albert Városi Könyvtár. Nagybajom

15; 16. ábra: saját fotográfia, Terepmunka, 2025. Zselickisfalud. Horváth Tibor

Táblázatok hivatkozásai

1. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum RRM_NT_Bajkók, zakók, kabátok, dzsekik, dolmányok, mellények. Letöltve: 2025. 02. 27. <https://so.hu.museum-digital.org/series/832?#objects>

2. táblázat: Múzeum Digital Somogy, Rippl-Rónai Múzeum RRM_NT_Bajkók, zakók, kabátok, dzsekik, dolmányok, mellények. Letöltve: 2025. 02. 27. <https://so.hu.museum-digital.org/series/832?#objects>

3. táblázat: ¹(Pap 2009. 43.); ²(Jekelfalussy 1892, 1503-1504.); ³(Hegedüs 1940, 400.); ⁴(Kurutz-Kristófy 1937, 361.); ⁵(Ballér-Marics 2007.)

A Rippl-Rónai tányérok titka az Andrássy ebédlő terítékén

HORVÁTH JÁNOS

Rippl-Rónai Múzeum

7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1., e-mail: horvanos@gmail.com

HORVÁTH J.: *The Rippl-Rónai Plates in the Table Setting of the Andrássy Dining Room: A New Interpretation.*

Abstract: The present study undertakes, for the first time, a comprehensive scholarly examination of the plates designed by József Rippl-Rónai for the Andrássy dining room. In addition to reviewing the previously known corpus of objects, the author incorporates hitherto unidentified examples uncovered through his own research. On this basis, the study establishes a systematic typology and provides a detailed formal and iconographic analysis of the painted motifs. Drawing on comparative visual analysis and interpretation, the paper advances a new art-historical hypothesis: the ornamentation of certain object types may be gastronomically inspired, and their ornamental configurations can also be read as stylized representations of food. This interpretative proposal casts new light on the relationship between function, ornament, and meaning within the Gesamtkunstwerk concept of the Andrássy dining room, suggesting a deliberate conceptual interplay between the act of dining and the visual program of the tableware. The proposed interpretation is consistent with Rippl-Rónai's documented personality and lifestyle, particularly his interest in gastronomy and refined dining culture. By integrating stylistic, iconographic, and cultural-historical approaches, the study not only contributes to the classification of both known and newly identified plates, but also offers a new interpretative framework for examining Rippl-Rónai's applied art practice and the symbolic dimension of turn-of-the-century interiors.

Keywords: József Rippl-Rónai; Andrássy dining room; Zsolnay Porcelain Manufactory; Hungarian turn of the century; applied arts; iconographic analysis; gastronomy and visual culture; Gesamtkunstwerk

Bevezetés

Rippl-Rónai József (1. ábra) kevésbé közismert iparművészeti korszakát kivételes dekorálójáram jellemzi, miközben egy elpusztult ebédlő szomorú árnyéka rejti. Az itt következő tanulmány az Andrássy ebédlő tragikus sorsa miatt fennálló „fehér foltok” eltüntetésére törekszik, nevezetesen a Zsolnay – gyárban készült porcelán – fajansz étkészlet kutatására irányul. Bízást állíthatjuk, hogy e munkánk során egészen új felfedezésekre fogunk jutni, annak köszönhetően, hogy a legutóbbi időkben előkerült egy jelentős számú mondható tányérkollekció. Miközben áttekintjük az eddig ismert Rippl-Rónai tányérokat, első alkalommal tesszük közzé az ismeretlen műtárgyakat és valami rendszert keresünk bennük. Részletes formai és ikonográfiai elemzés útján tipológiát állítunk fel.

A szenzációs újdonságnak számító tányérok tulajdonosa még nem lépett gyűjteményével a nyilvánosság elé, de ehhez a publikációhoz minden segítséget megadott. Köszönet érte!

E tanulmány szerzőjeként azt a munkát folytatom, amelyet az Andrássy ebédlő rekonstrukciójával kezdtem a Rippl-Rónai Múzeum aktív állománya keretében.

1. ábra. Rippl-Rónai József kalapos fényképe (Kaposvár, 1861. május 24. – Kaposvár, 1927. november 25.)

Rippl-Rónai az „art nouveau” Párizsában

Vallomás az iparművészeti munkásságról:

„Testtel-lélekkel a rám közvetlenül ható élet, esetek, a mai kor jellemző vonásai, emberei, amelyekben s akik között éltem és élek, foglalkoztattak és foglalkoztatnak. Ezekből odaadással, a magam előadási módja szerint igyekeztem megrajzolni vagy megfesteni tanulmányaimat. Ha pedig ízlésem applikálására volt szükség, szobaberendezés, kiállításrendezés, képszőnyegkészítés, plakát- vagy meghívócsinálás, szóval műipari munka, tervezés foglalta le tevékenységemet: a legegyszerűbb eszközeimmel s az egyszerű elbeszélési mód szintézisével stabilizáltam, iparkodván beleélni magamat egyúttal lelkivilágába annak is, akinek a mű készült s a kinek néha mintegy az életét kellett a tervem szerint készült dolgokkal körülvennem, életében részt vennem, élnie segítenem.”¹

1 Rippl-Rónai Emlékezései, 1911. Nyugat kiadása. 9.

„L'art appliqué” – applikált, avagy alkalmazott művészet –, az 1890-es évek Párizsában ez a fogalom egyre fontosabbá vált az élvonalba törő fiatal művészek körében. A technikai és társadalmi változások sodrában a művészet kereste a helyét. Új kifejezési formák és új eszmék születtek. Párizsban terítéken volt a művészet minden formája. A párizsi Nabis – azaz „Proféták” mozgalma az új művészetre szerveződött. „Nabi” héber szó, magyarul profétát jelent. Fennállásuk 1888-tól 1900-ig tartott. Eszmei és formai forrásuk közvetlenül Paul Gauguin művészetéből fakadt. Festői közül többen, közöttük Rippl-Rónai József is, túllépték a műtermi munka megszokott határait. Nyomdában, kézműves műhelyben rendezkedtek be, plakátot, fali szőttest, vázákat, bútort és enteriőrt terveztek. Siegfried Bing bátorította őket rá oly módon, hogy 1896-ban létrehozta a mozgalomnak nevet adó Art Nouveau galériát. Az „Új Művészet”, maga az új stílus. Bing a kor hívo szavára feltérta a nyugat-európai polgárok keresletét és ajánlást tette a művészeknek. Lépjenek túl a festői, szobrászi műfaj határán, tervezzenek használati cikkeket. Az eszme meghirdetésében nem Bing volt az első. Az angol John Ruskin (1819–1900) a preraffaelitákkal együtt már tíz évvel korábban (1880) elindított egy művészeti mozgalmat „Arts and Crafts”, magyarul „Művészetek és Kézművesség” címmel. Kiálltak a régi értékek megőrzése mellett, s a középkori kézművesség visszaállítását, a művészi ipari műhelyek szervezését szorgalmazták. Ez a századvégi Angliában meglehetősen arisztokratikus természetű mozgalom az 1890-es évek Párizsában populárisává vált a Nabik működése következtében. A Nabis festőinek kárpitszővő tagjai Émile Bernard, Paul Ranson, Maurice Denis, Rippl-Rónai József és Aristide Maillol voltak. Édouard Vuillard és Maurice Denis keramikus is volt. Ilyen és hasonló előzmények után született az iparművészet legnagyobb korszaka, amit ma szecessziósnak nevezünk. Rippl a stílusújítást, alkotói módszerét „kutakodásnak”, „egyszerűsítésnek” nevezte, s nem elmélettel, hanem életstílussal támasztotta alá.

„Ez az egyszerűség keresés, melyet életmódomnak is főprincipiúmává tettem, a magja az én festési faktúrámnak. Minél kevesebb minél többet, sokat kifejezni: ez ma is a művészi mottóm.”

„A festő maga is megfogalmazza, hogy a művészet különféle ágait eltérő módon kezeli. Számára a festészet elsődlegesen ábrázol: elbeszél, vagy legalábbis megjelenít. Az iparművészet ezzel szemben valami egészen más minőséget hoz létre: a témát minél egyszerűbb formára redukálva stilizálja, és ez a – Rippl szavával – „stabilizálás” olyan, kiegyensúlyozott kompozíciójú dekoratív egységek kialakítását jelenti, amelyek számára a kiinduláshoz használt ábrázolások inkább csak ürügyül szolgálnak.” – fogalmazta meg Prékopa Ágnes Rippl-Rónai dekoratív stílusának és festői látásmódjának különbségéről. Rippl-Rónai a magyar festészetben és iparművészetben elsőként vállalt stílusújító szerepet. 1896-ban ismerkedett össze gróf Andrássy Tivadarral (2. ábra). Az „égből pottyant” mecénás maga is híve, sőt támogatója volt a hazai műipar modernizációjának. A viszontagságos életű párizsi magyar művészt, iparművészként érvényre juttatta Magyarországon. Kapcsolatuk a szép feleségéről

és az öccséről festett portréval kezdődött. (3. ábra) Egy tőketerebesi vendégeskedéskor készült a „Gróf Andrássy Tivadarné” című ikonikus jelentőségű pasztell kép (110. ábra). A modern műiparról folytatott beszélgetésük végén Rippl-Rónai megbízást kapott arra, hogy a budai Duna parton álló palotájába ebédlőt tervezzen. Ennyire sokrétű és összetett feladattal még nem próbálkozott, de nála a kihívás, a feladattal való megbirkózás hozta elő a leleményességet, s vezették a sikerek felé. Bútort, üvegablakot, tányérokat, üvegtárgyakat és falikárpitokat tervezett. Felhatalmazást nyert a kivitelezésük irányítására. Önálló vállalkozói minőségekben rendeléseket, alvállalkozói megbízásokat köthetett. A bútorok Budapesten Thék Endre (1842–1919) bútorgyárosnál készültek fényezett mahagóni fából, oxidált rézveretekkel. Egy nagy- és egy kistálaló szekrény, hatalmas ovális asztal és központba állított kandalló. (4. és 5. ábra) Az üvegváznakat, poharakat, gyertyatartókat és a felhőfoltos üvegmennyezetet a wiesbadeni Friedrich Zitzmann üvegfúvómester gyártotta. (6. ábra) A „Rózsakert” című 12 m²-es, színes, ólmozott mozaik üvegablakot a budapesti Róth Miksa (1865–1944) üvegfestő és mozaikművész vállalta. (7. ábra) Az étkezési porcelánfajansz tányérok Pécsen Zsolnay Vilmos gyárában készültek. Az ebédlő „Vörösruhás nő” című faliszőnyegét és paravánját Párizsban Lazarine Baudrion (1864–1947) gyapjúfonálból hímezte. (8. ábra) Az asztal egy tereblyes fát képvisel, melyet a család szertartásos étkezése in körülvesz. (10. ábra) A művész látványtervezői célul tűzte ki azt, hogy a grófi házaspárt a tőketerebesi kastély idillikus kertjére emlékeztesse. A saját tervezői díjáról elűjságotla szüleinek, hogy

„Az Andrássy ebédlő dűlőre jutott. 8.000. Ft-ot kaptam volna honoráriumot, ha a székekre szükség lett volna. Így csak 7.400. Ft-ot kapok, erre már eddig fölvettem 2.700. Ft-ot. Thék nagyon igyekszik kedvembe járni és hiszem is, hogy most már minden magától fog menni. Ő 3.000.-Ft-ot kért a bútorokért.”²

Miközben a berendezés részleteinek tervén dolgozott, Rippl-Rónai élete 1897–98-ban a Párizsból kiinduló folytonos utazással, a kiviteli munka felügyeletével telt. A programot kibontakoztató, új ötletekkel állt a gróf elé, és kész volt azonnal megvalósítani.

Az Andrássy-ebédlő egységes elv szerint összeállított szecessziós enteriőr. A modern magyar iparművészet első, nagy jelentőségű mű-együttese. A belső tér egy zárt kerttel modellez. A vad természet izolációja, zárt kertté szelídítése a női tisztaságot és az élet öncélú szépségét magasztalja. A szecesszióban és a szimbolizmusban ez egy újrafelfedezett és kiemelt témakör volt. Eredeti elnevezéssel, a „hortus conclusus” – zárt kert – a középkori festményeken és kárpitokon jelenik meg, mint a királyi vár hölgyeinek, titkos magányának védelmi övezete. A magyar művész a témát felelevenítő preraffaeliták és az őket követő Nabikon keresztül szerzett róla tudomást. Az ebédlői összhatás eszméjét ihlető szemely a rózsakertjében merengő, szép és megközelíthetetlen méltóságú Andrássy grófné volt. Sejtelve sem volt arról, hogy a múzsa szerepét

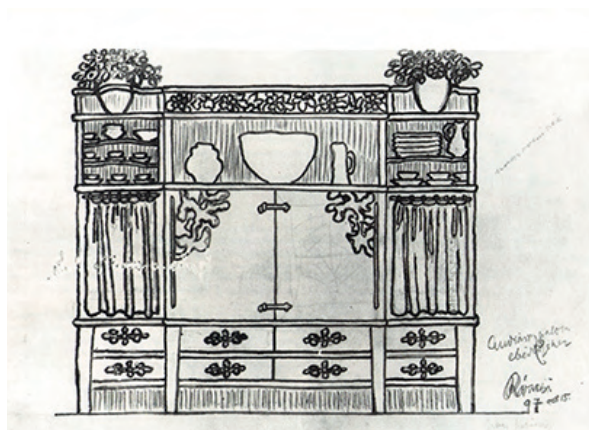
2 Rippl-Rónai levele szüleihez. 1897. december 6.

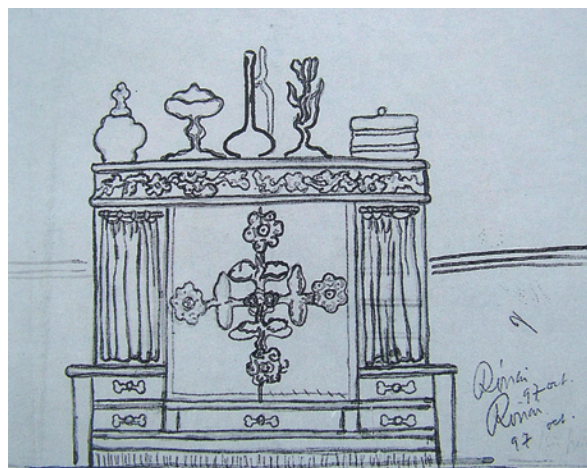
2. ábra. Gróf Andrássy Tivadar (1857–1905) fényképe

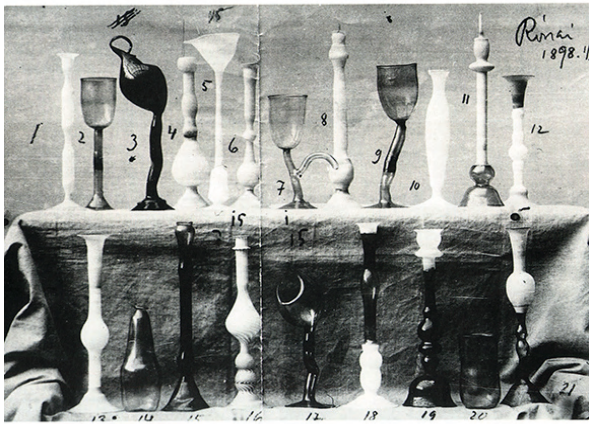
3. ábra. Gróf Andrássy Tivadarné, Zichy Eleonóra (1867–1945) fényképe. Fotó Strelisky

4. ábra. Nagy pohárszék terve, 1897.
BTM Fővárosi Képtár Ltsz.: KM.69.17.1.

5. ábra. A kis tálaló szekrény tervrajza. 1897.
Rippl-Rónai Múzeum

6. ábra. Rippl-Rónai – Zitzmann díszüveg kollekció, 1897–1898

7. ábra. Rózsakert – Üvegfestmény-terv, 1899. Kréta, akvarell. MNG Lsz.: F58.14.

8. ábra. Rippl-Rónai József: Vörösruhás nő. 1898.

9. ábra. Az Andrassy-ebédlő Tiszadobon 1910 körül

10. ábra. Az Andrassy-ebédlő rekonstrukciója. 2013. Kaposvár, Rippl-Rónai Emlékház és Látogatóközpont. Művészeti programvezető: Horváth János

töltötte be. Az ebédlő közvetlen művészi előzményként szolgált a „Rózsát tartó nő” (1892) című kép, továbbá a „Les Vierges” (Szüzek) című könyvecske. Az utóbbi litográfiákból áll, s 1895-ben Siegfried Bing rendelésére rajzolta. A kész képecskékhez Rodenbach a divatos párizsi költő írt szívhez szóló verseket. A színes grafikák szereplői virág-szerű, arc nélküli leányok, akik zárdában nevelkedtek, de nem zárda szüzek. A világtól távol élnek, egy háborítatlan gyümölcsös kertben, amely dúsabb, érzékibb környezet, mint a kolostorkert. A szüzek tétova elképzelésekkel tanakodnak, ábrándoznak a rájuk váró két lehetséges életútról az élet küszöbén: vagy a könyvekből ismert szerelmes álmok, vagy a kolostor magánya. Ez volt akkoriban a női méltóság sarkalatos kérdése.

A hortus conclusus koncepciója ékesen nyerte el tömör művészi megjelenítését a „Vörösruhás nőben.” A textil az ebédlő kandallójának párkánya fölé került, amelyen a Rippl-Rónait megihlető gyönyörű grófné vörös ruhás jelmezbe öltöztetett alakja áll buja növényzettel körülvéve. 1898 decemberében az Iparművészeti Múzeum karácsonyi kiállításán sikeresen szerepelt az Andrássy-ebédlő. Az volt a modern magyar iparművészet nyitánya. Andrássy Tivadar 1905-ben bekövetkezett korai halála után a szép özvegye 1909-ben nőül ment sógorához, ifj. Andrássy Gyulához. Az ebédlőt 1910 körül Budáról Tiszadobra költöztették. Megsemmisülése az első világháború végén, 1918-ban történt Tiszadobon. A nekiszabadult nép feldúlta a kastélyt. A „Vörösruhás nő” megmenekült.

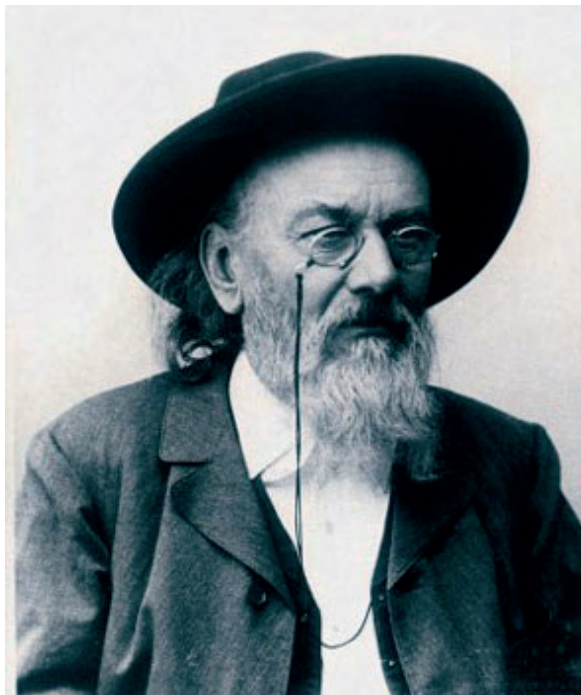
Rippl-Rónai szívesen vállalt volna újabb hasonló feladatokat. Valójában ennek érdekében költözött haza Párizsból. Új megrendelők hiányában visszatért a festészethez. Az iparművészeti munkásság szinte teljesen feledésbe merült.

A kaposvári Rippl-Rónai Emlékház – Róma-villa parkjában épített látogatóközpont új épületében 2013-ban készült el az Andrássy-ebédlő rekonstrukciója. A tudományos kutatással feltárt Rippl-Rónai dokumentumok és tervek alapján, az eredeti, a budai palota berendezését követő rendben készült. Az utókort azzal szembesíti, hogy Rippl-Rónai egy főúri étkezést szolgáló szecessziós teret alkotott, amely egy profán kápolna intim miliójével rendelkezik a korabeli Európa művészetében egyedülálló stílusban.

Rippl-Rónai a pécsi Zsolnay-gyárban

Az Andrássy-ebédlő kerámia tárgyait tanulmányozó fejezetét tézisek felállításával kezdjük. A modern magyar kerámiaművészet történetének sarkalatos tényezője Rippl-Rónai József és a pécsi Zsolnay-gyár 1897–1898-as évek közti együttműködése.

A 2014-ben Kaposváron megrendezett Rippl-Rónai konferencián³ Csenkey Éva kijelentette: „Meggyőződésem, hogy Rippl-Rónai közreműködése alapvetően befolyásolta a pécsi műhely szecessziós stílusának alakulását.”⁴

11. ábra. Zsolnay Vilmos fényképe, 1894. A gyártulajdonos, kereskedő, tudós kutató és „fazekas” iparos. (Pécs, 1828. – Pécs, 1900.)

A Zsolnay gyár XIX. századvégi modernizációja és Rippl-Rónai iparművészi munkássága Párizsból ered és a kettő szerencsésen egybeesik az Andrássy-ebédlő kapcsán. A sokat tapasztalt, iparos mester, tudós kutató, „fazekas” Zsolnay Vilmosnak (11. ábra) épp olyan kreatív művész kellett, mint Rippl-Rónai József. Ő az Andrássy szerviz kivitelezésére választotta a Zsolnay-gyárat. Saját nevében, mint megrendelő, levélben jelentkezett be, s elsőként a gyárigazgató fia, Zsolnay Miklós válaszolt.

„Pécs, Porcellán- Fayence gyár, 1897 július 14-én
Kiválón tisztelt Uram

Érdeklődéssel olvastam becses levelét. Röviden csak annyit írok – hogy nagy örömmre lesz ha a nyár folyamán becses látogatásával itt Pécsen meg fog tisztelni és alkalmam lesz különböző érdekes, új technikákat tüzetesen megmutathatnom, melyek egész új irányt alkotni alkalmasnak látszanak. – Jövő hónapban én is egy két napra szándékozom Párizsba menni. – Közel viszontlátás reményében hazafias üdvözlettel és nagyrabecsüléssel híve Zsolnay Miklós”⁵

Zsolnay Vilmos irányította az 1900-as párizsi világkiállításra való felkészülést. Rippl-Rónai megjelenése a megfelelő pillanatban történt. Az ebédlőkészlet darabszám tekintetében csekély üzleti haszonnal kecsegtetett, de az a körülmény, hogy kapcsolatba kerülhetnek egy divatos párizsi művésszel, aki mögött a legtekintélyesebb magyarországi mecénás áll, nagyon imponáló volt.

3 Csenkey 1998.

4 Csenkey 2014.

5 Zsolnay Miklós levele Rippl-Rónai Józsefhez, 1897. július 14. MNG Adattár, Rippl-Rónai Ödön könyve, Criticák.

Rippl-Rónai József 1897. december 2-án szüleihez a következő tartalmú levelet írta:

„D. u. 5 óra felé betoppantam Zsolnayhoz Pécsset, egész egy házerdő az ő gyára, csudálatos szép. 900 munkás (4gyel kezdte) és az öreg alchimista kinézésű gazda fiával kitüntető fogadtatásban részesítettek (...) Zsolnayéknál háltam és másnap folytattuk a nézegetést, míg végre én elkezdtem dolgozni az ő legnagyobb bámulatukra és gyönyörűségekre megcsináltam néhány műdarabot és azután elmentünk ebédelni – hercegi módon. Megajándékoztak nemcsak meleg érdeklődésükkel, barátságukkal, tiszteletükkel, hanem tényleg megajándékoztak több darab gyönyörűbbnél gyönyörűbb edényekkel – úgy veszem észre, hogy azt szeretnék, hogy én dirigáljam náluk a művészi dolgokat. Thékkel tegnap beszéltem- kezdek reményleni és hinni benne. – Ma küldi meg a költségvetést, négy nap múlva csak az új rajzokat. Andrassy ismét Bécsben van, talán pár nap múlva visszajön és találkozhatok vele – bár olyan mint az eleven keneső – bajos megcsipni.”⁶

A levél szerint nem csupán az Andrassy-étkészlet kivitelezéséről volt szó, hanem a gyár művészi arculatának modernizációjáról is. Az utókor számára az alábbi Rippl-Rónai levélben található az egyetlen autentikus megjegyzés a tányértervekre vonatkozóan.

„Radisics Jenő Igazgató Úrnak 33-37 Üllői út. Iparműv. Múzeum Budapest. Hongrie. (levelezőlap) env: R. 65 rue de Villiers Neuilly s/S 1898. mart.26.

A mai postával küldök néhány tányér ornamentikát: faiences és porcellán dolgok számára. Kérem a kicsomagolásnál óvatosan bánni a rajzokkal, mert fixirozva nincsenek. Pastellal vannak a színek fölrajzolva – könnyen elmosódhatnak – de ha oly helyre lesznek téve, hogy hozzájuk nem férhetni, ha jönnek, czélszerűnek és időszerűnek tartja Igazgató Úr kiállításukat – méltóztassék tetszése szerint disponálni velük! Ebben a modorban fogom készíttetni edényeimet – néha intenzívebben alkalmazva a színeket – asszerint, hogy mi czélra lesznek fordítva!!! ...Kiváló tiszteletem kifejezésével kívánva sok szerencsét a kiállításához híve: Rónai”

Az Andrassy-szerviz

Korabeli fénykép hiányában elképzelésünk sincs az asztali terítékről. Az eddigi ismereteink szerint az a tányérkészlet, amely az Andrassyké volt, megsemmisült. A róla szóló dokumentáció csak darabszámról beszél. Rippl-Rónai színes tervrajzai és a szórványosan fennmaradt fehér alapú, alsó felén „RR” szignóval jelzett porcellán fajansz példányokból ismerjük néhány tányér küllemét. Ezek a tányérok olyan gyári plusz példányok voltak, amelyeket Rippl-Rónai ajándékozásra használt. Az utókor azonban nagy meglepetésekkel szolgál. Bizonyítottan más módon is kerültek ki tányérok a gyár falain kívülré. Kutató figyelmünket azokra is rá fogjuk irányítani. Nagyon jelentős művészettörténeti hozadéka lesz.

Zsolnay Vilmos 1898-ban írt receptkönyvében kimutató készített az Andrassy-szerviz árukészletéről: „72 tányér, 12 desszerttányér, 2 levestál, 2 szoszostál, 6 sültstál, 2 halastál, 2 kompótos tál”. A 12 személyes készlethez 296

tányér tartozott. Voltak kétfogásos- és desszertes tányérok. Ha a 72 darabos evőtányér közt 12 személyre 12 db mély- és 12 db lapostányért, azaz 24 db-ot számítunk, akkor pontosan három garnitúra asztali készlet volt. Összesen 72 darab – vélhetően háromféle mintázattal. Az áttekintést az bonyolítja, hogy nem csak háromféle, hanem sokkal többféle mintázatunk van. Egy főúri készlethez túlságosan változatos az összkép. Az átadási listán 12 db desszertes tányér van számlálva a 12 személy részére, ami eddig 98 darab. De a végső összegezés több: „12 személyes készlethez 296 tányér. Összesen több, mint 300.” Van még 196 db tányér. Az alábbi dokumentum nem egyezik az előzővel.⁷

„Szállító-jegy. Nagyságos Rippel Ronay úrnak Budapest. Kosúth Lajos u. 11. Küldöttünk vagonnal budapesti képviselőnk útján 431.0 1 db kerek tál; 470.12 2 db fali tál; 431 13 db lapos tányér; 2655 4 db lapos tányér; 2655 2db mély tányér; 359 1 db mély tányér; 431.21 3 drb csemege tányér; 2655 1drb csemege tányér; 431.2 1 drb kerek lapos tál.

Összesen 28 drb.

Pécsset 1899 II/9 Pecsét: Zsolnay Pécs tányér-rajzok vissza”

Rippl-Rónainál maradtak olyan tányérok, amelyeket a rokonságon és a baráti körön belül ajándékozgatott. A családi körből 5 db került a Rippl-Rónai Múzeumba. A Zsolnay-gyár tulajdonából 4 db került a Janus Pannonius Múzeumba. A Magyar Iparművészeti Múzeum 6 db tányérját tette közzé.⁸ A magyar és külföldi műtárgykereskedelem további tányérokat hozott felszínre, melyek magángyűjteményben találhatóak. A publikált tányértervekből a Rippl-Rónai Múzeumban 5 db, a Magyar Nemzeti Galériában 4 db és egy nagyon jelentős magángyűjteményben 3 db van. A fenti szállító-jegy szerint a Zsolnay gyár visszaadta Rippl-Rónainak a tányértervrajzokat. Kivéve a „tökleveles” dekort, mert abból a későbbi évek során korlátozott mennyiségű darabot legyártottak és forgalmaztak. Az itt elsőként publikált magángyűjtemény szép számmal övelte az Andrassy szerviz repertoárját. Segítségével elkezdhetjük rendszerezni az eddig ismert tányértípusokat. A tányértervekről leolvasható a tervezés menete. A művész a papírra borított egy tányért és ceruzával körberajzolta. A körbe pasztellkrétával színes virágmintát rajzolt könnyedén hullámzó vonalakkal. A virágmotívumok skicceknek, irka-firkáknak tűnnek, valójában fölényes biztonsággal, egyértelműen vannak lerajzolva. Rippl-Rónai nem tervezett tányérformát. A Zsolnay gyár szériatermekéből hullámos-, illetve szabályos kör alakú lapos- és mélytányérokra dolgozott. A típuszámuk /431, 470, 2655/.

A kerámia- és porcelánfestés régi hagyománya, hogy bizonyos virágfajok kiválasztásával fejezik ki a megrendelő, a megcélzott vásárlóréteg ízlését. Rippl-Rónai, mint tapasztalt virágcsendélet festő, megbízható stílusérzékkel rendelkezett e téren. Munkácsy mellett „kitanulta” a felső arisztokrácia hölgyei által kedvelt üvegházak, télikertek

⁷ Magyar Nemzeti Galéria Adattár. Kritikák. Ugyanez a szállítmány a levéltári dokumentumokban szerepel árral és „Decoreneigene Composition” bejegyzéssel. Baranya Megyei Levéltár, Fakturenbuch 348. és Kovács 1998, 474.

⁸ A mi szecesszióink 2019.

⁶ Genthon 1969, 145.

korabeli divatját és titkát. Ennek ellenére ő, a „megrögzött” egyszerűség jegyében, a közemberek virágoskertjéhez ragaszkodott. Lazarine volt a virágok szakértője. Lakásuk minden helységében az asztalon, vagy a kredencen egy váza állt, tele vágott virággal. Amikor a művész a gobelinek, litográfiák, az Andrássy-tányérok díszítésével foglalkozott, a virágok kéznél voltak.

„A virágváza szinte főszereplője volt az életüknek...” – állapította meg Keserű Katalin, majd így folytatta Rippl művészetének műfajokra és műtípusokra irányuló elemzését: „Alkalmazott grafikáinak erős rajzos karaktere és későbbi csendéletképeinek intenzív színvilága a virág (a művészet) „élet”jelentését hangsúlyozza, a kor e „közönségműfajaiban” kimutatható általános szentimentalizmusától megkülönböztetve Rippl alkotói szemléletét. Az alkalmazott művészetek vonatkozásában ez képzőművészeti igényt jelent. Ripplnél egy-egy motívum ismételt felhasználása ellenére sem veszít erejéből.”⁹

A kerámiáknál felvetődik a kérdés, hogy Rippl-Rónainak mennyire állt szándékában ragaszkodni egy-egy konkrét virág karakteréhez, avagy elszakadt-e a virágfantázia világába? – A válasz: is – is. Egyrészt felismerhetővé tette őket. A népdalokban is elénekelhető virágokat igyekezett átkölneni a saját orgánumára, az ő egyéni „felhős” rendszerén belül. A „felhősített” virág motívumok olyan absztrakciók, amelyek a faj szerint már nem meghatározhatók.

A színes vonalú, grafikus stílusban dekorált tányérok egyik csoportja a virágmintás, a másik az organikus jellegű „absztrakt” vonal kompozíciós rendszerbe osztható. A virágos motívumok esetében létezik egy koncentrikus elrendezettség és egy kötetlen komponálási mód. A koncentrikus egységbe zárt tányértípust a növény fajának megnevezésével fogjuk megkülönböztetni. A koncentrikusságot elvető tányércsoport végtelenített mintázatú virágdekorációkból áll, amelyek kötetlenül áradnak és kifutnak a körön kívülre. Ez a „japonizmus”stílus-jelensége. A Nabi-művészek, nevezetesen Bonnard és Vuillard, a japán fametszetek hatására, ezt a síkszerű, dekoratív hatást fokozó módszert alkalmazták képeiken a női ruhák, függönyök és egyéb drapériák festésekor. Rippl-Rónai csak a kerámiák esetében élt ezzel a módszerrel.

A Zsolnay-gyár az a kivételes adottságú műhely volt, ahol Rippl-Rónai konfliktus nélkül irányíthatta az iparosmestereket. Az Andrássy-ebédlő asztali tányérjainak virágrajzait a szecessziós kalligráfia elsajátításával kellett ráfesteni a tányérra. A munkát a női osztályra bízták.

A technikai kivitelezésüket tekintve minden darab elárulja, hogyan küzdött meg Rippl-Rónai a kerámiaművészet sajátos kihívásaival. A festményekre és grafikákra is kiterjedő áttekintéssel, szinte minden kerámiatárgyhoz sikerült megtalálni azt az egy vagy több darab előképet, a hiteles származást igazoló Rippl-Rónai művet. A tudományos módszeres szemle nyomán, amely a fehéralapos tányérok dekorára irányult, az itt következő felfedezésekhez vezettek.

Az Andrássy-ebédlőhöz készült asztali tányérkészlet „Egyszerűen, de szépen”

Az „egyszerűséget”, mint a nemes méltóságot és mértéketes ízlést jellemző tulajdonságot Rippl-Rónai a szülői házban, majd a gyógyszerési inasévekben formálta fő jellemvonássá. Élete legfogékonyabb hat évében az inas napi feladata volt a gyógynövényekkel való tevékenység, a mezei begyűjtéstől kezdve a szárításon át a teafőzete, kivonatok keveréséig. Áttekintése a flóra világában iskolázott volt. Szemei a virágkedvelők mezőnyében speciális skálán futottak. Érzékenyebben, aprólékosabban látta meg a díszítőmotívumok számára kínáló lehetőségeket. Az általa hangoztatott „egyszerűség” valójában tökéletesen kiérlelt stilizáció. Gulácsy Lajos Rippl-Rónai stílusára vonatkozó véleménye szerint „Semmi sincs benne a literatúrából. Az ő színeit a szavak nem közelíthetik meg, vonalai gazdagságához kevés az irodalmi forma. Művészte nem stilizáló művészet, mint sokan hinnék (...) nagyszerű szintézis, mely nem szorul kánonokra, és a természetmegfigyelést egészen mellőzi, vagyis egészen irracionális izgalmat tudjon kiváltani.”¹⁰

Elsőként vesszük azokat a tányérok, amelyek azonos vagy hasonló mintázatú darabjaival már korábban ismertté váltak. A régi ismeretségen túl is azt mondhatjuk, hogy jellemzően rippl-rónais a „Zöld tökleveles tányér” (13. ábra), a hosszú indával összefűzött sötétzöld levelekkel, a kunkorodó kaccsal és a sárga bimbókkal. A már ismert példányok a budapesti Iparművészeti Múzeumban, a Janus Pannonius Múzeumban is megtalálhatók.¹¹ Az 1970-es években a Zsolnay-gyár sorozatban újragyártotta. 2016-ban a Virág Judit Galéria aukcióján is megjelent egy korabeli darab. Ha összehasonlítjuk őket, a két múzeumi és az aukciós példányt az újakkal, az utóbbi egyike sem olyan rusztikusan, rutin nélkül van megfestve. Ebből arra következtetünk, hogy az előbbi a művész sajátkezű munkája lehet, a rutinos vonalvezetésű tányérok pedig a gyári festők készítették.

A Budapesti Iparművészeti Múzeum tulajdonában lévő pecsenyés tál is tökleveles. - Az egyéni motívum születésére vonatkozó forrás Kunffy Lajos memoárjában található. 1892-ben meghívta Gálosfára Rippl-Rónait. „Ezen a nyáron jött haza hosszú évek után Rippl-Rónai is szülei látogatására. (...) Rónait megihlették a kúszó töklevelek sárgakelyhű virágaikkal, ezekről festett dekoratív dolgokat.”¹²

Az ismert zöld színű példányhoz készült egy kék változat is. A „Kék tökleveles tányér” (13–14. ábra) színe által felhagyott a naturális szemlélettel, és utat enged az elvonatkoztató művészi szabadságnak. A kék virágkoszorú jobban megfelel a díszítőművészet dekorálási követelményeinek. A határozott szándék kezdetleges ecsettechnikával párosul, emiatt Rippl-Rónai egyik első saját kezű munkájának tartjuk.

9 Keserű 1998, 129–130.

10 Gulácsy Lajos: Irányzatom. Kézirat. é.n. OSZK fond 124/7.

11 Hárs 1980.

12 Kunffy Lajos: Visszaemlékezéseim 42.

12. ábra. Cickafark virágos tányér.
Magántulajdon

13. ábra. Zöld töklevelű tányér.
Magántulajdon

14. ábra. Kék töklevelű tányér.
Magántulajdon

15. ábra. Kék virágos tányér.
Pécs, Gyugyi László gyűjtemény

A „Pillangóvirágos tányér” (16. ábra) szintén ismerős két korábban előfordult hasonmás alapján.¹³ A centrális elrendezéssel szakító kompozícióra a japános szétszóródás jellemző. A művész tisztában volt a japán művészet eme tulajdonságával. A párizsi modern festők körében ez nyílt titok volt. A rózsaszín kontúrral festett virágok között maradó, halványzöldben úszó felület sötétzöld amőbafelhőcskékkal van kitöltve. Tervrajza a Magyar Nemzeti Galériában található.

Rippl-Rónai ráérzett a népi fazekasság vonaldíszes mo-

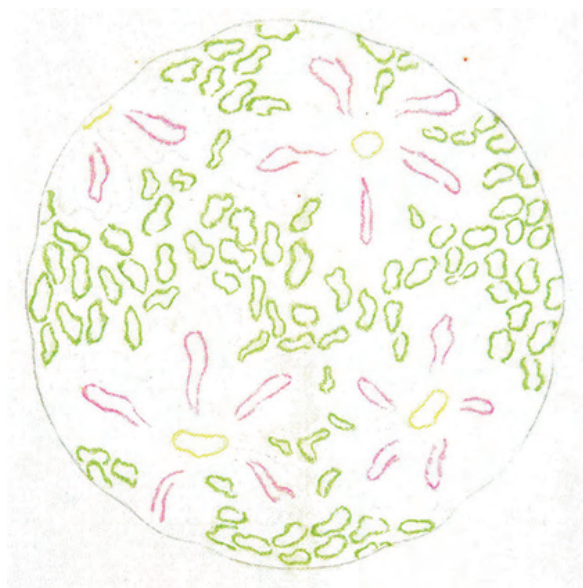
tívumaiban rejlő modern lehetőségekre is. Felfedezte a kézzel írt folyóírást betűk és a jelzesszerű virágok rokoníthatóságát. A „Csillagvirágos tányér” (18. ábra) esetében a virág és a levél a legegyszerűbb, a közkeletű, mondhatni frázisszerű formát kínálja fel. A modern felfogás a vonalrajz lazaságában és a tányér felületét betöltő japános szétszórtságban érhető tetten. A tányér terve a Rippl-Rónai Múzeumban található.

Szintén az utóbbi gyűjtemény őrzi a „Hullámos virágú tányért” (20. ábra) amelyen teljesen szabadjára van engedve a virág körülrajzolása. Nem szigorúan véve, árvacskaként azonosítható.

¹³ A Janus Pannonius Múzeum és az Indianapolis Museum of Art gyűjteményéből.

16. ábra. Pillangóvirágos tányér.
Magántulajdon

17. ábra. Pillangóvirágos tányér terve.
Magyar Nemzeti Galéria

18. ábra. Csillagvirágos tányér.
Magántulajdon

19. ábra. Csillagvirágos tányér terve, 1897.
Rippl-Rónai Múzeum

Rippl-Rónai a pécsi Zsolnay gyárba történt „betoppnásakor,” 1897. december első hetében készülhetett saját kezűleg az első hajnalkavirágos munka. „Hajnalkavirágos tál” (29. ábra) Téglalap alakú, lekerekített sarkú tálon kék színű virágok vannak szorosan elterítve. A szirmok felhőalakzatban összefolynak, zárt amőbaszerű formát alkotnak, és a virágok közepét jelölő fehér foltok a fészek alján éhesen tátogó madárfiókák toroknyílását idézik. Ha a középtérben felülnézeti virágok vannak, akkor a szegélydísz gyanánt oldalnézeti virágtöveket sejtünk. A tál alján ott az 1897-es évszám és az „RR” szignó.

A „Hajnalkavirágos tányérok” (24–28. ábra) a desszertes sorozat immár professzionális festésmódja változatos, tömör és olykor rusztikus. A 28. ábra bemutatásakor kell bejelentenünk azt a fontos információt, hogy minden valószínűség szerint itt érhető tetten a Zsolnay-gyár első művészi igényű, eozinmázás kísérlete. A technikai színvonal kezdetlegessége ellenére így is nagyon fontos tárgyi eredmény. A 42–43 sz. ábrán látható eozinos tányérok monokrómá folynak össze a motívumok, és elnyelődnek az élesnek szánt kontúrok. Ezek a tányérok is csak kísérleti darabnak számítanak, és nem kerültek be az ebédlő készletébe. A kerekded, szirmaira szétterített hajnalka virág

20. ábra. Hullámos virágú tányér.
Rippl-Rónai Múzeum

21. ábra. Pillangóvirágos tányér.
Pécs Janus Pannonius Múzeum

22. ábra. Pillangóvirágos tányér.
Indianapolis Museum of Art

23. ábra. Felhővirágos tányér.
Iparművészeti Múzeum

karaktere fennmarad, és színek alapján beazonosítható a későbbi fázisban született stilizált, felhőszerű absztrakciójában is. A markáns formák, a sötétkék és zöld színek mezőnyében csak a körülíró kontúr maradt fehéren. A tányér peremén folyamatos, végtelenített körben összezáruló szalagfűzér fut körbe. Ez a sajátosan „riplis” girland megjelenik az ebédlőszekrények felső peremén, mint rézveret és az ebédlőterem mennyezetének keretezéseként, mint textilszövés. Az egyik a kék-sárga komplementer színkontraszt dekoratív erejére épül. Az ellentétes színpár között halvány, festői érzékenységű mázas térkitöltés okoz varázslatos fényhatást. A következőnél az eozin zöld színű

felhőfoltos kalligráfiából domináló szereppel válik ki hét sötétkék fejű hajnalka. Az utolsó variáció a legerősebb. A természetben kék színű hajnalka itt aranyló bronzszínen és a közties felület halványkék. A tányér közepén olyan mozgalmas formavilág bontakozik ki, mintha a virágok fémes színű, kopott, lecsiszolt fogaskerékként forgatnák egymást. A peremen futó fríz ugyancsak az Andrássy ebédlő-szekrényen futtatott rézverettel van szinkronban. (25–26. ábra).

A majdnem absztrakt hajnalkák esetében a legjellemzőbb felülnézetben ábrázolt virágokhoz képest szemléleti különbséget jelent az oldalnézeti ábrázolás. Ugyanis,

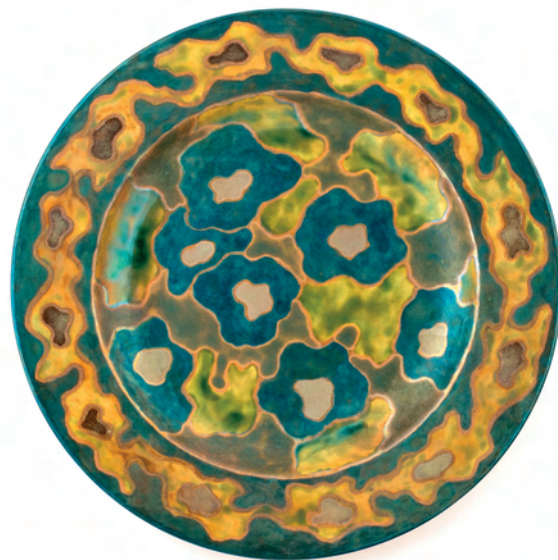
24. ábra. Hajnalkavirágos kék tányér.
Magántulajdon

25. ábra. Eozinos hajnalkavirágos tányér.
Magántulajdon

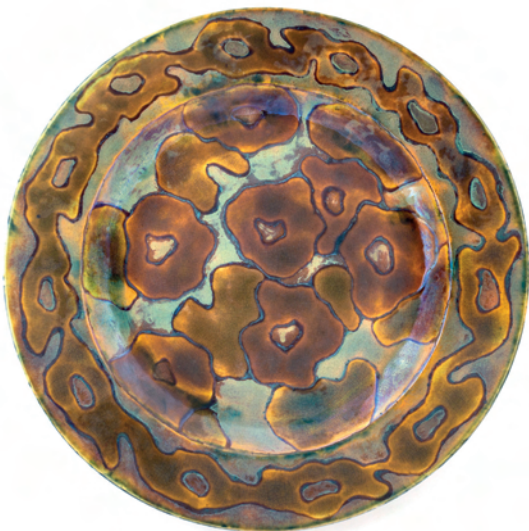
26. ábra. Hajnalkavirágos, összefutott eozinos tányér.
Magántulajdon

27. ábra. Hajnalkavirágos, kék-sárga tányér.
Magántulajdon

mint virágcsokor származtatható a csendéletek témavilágából. A virágszálak a tányér alsó széléből nőnek ki, a háttér festetlen, levegős. A szecessziós stílusú ábrázolás felerősítését teszi lehetővé. Bájos egyediségével tűnik ki a „Kék violás tányér.” (30. ábra) Terve a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában van. A hosszú szárakból, zöld levelekből és kék virágokból álló japános rajz kifutóra van hagyva. A tányér alján is van díszítés az „RR” szignóval. (31. ábra) Az oldalnézetű ábrázolás keramikus szempontból lehetséges legsikeresebb megoldását Rippl-Rónai a nárciszos sorozatban oldotta meg.

A „Szalagos levelű estike” (33. ábra) Rippl-Rónainál szokatlan a növényi levelek és szárok ily hatásos szecessziós tekergetése. A mozgást nem engedi öncélúan hajlongani, hanem körbeirányítja a tányér mentén egészen közepig energikusan, markáns és görcsös kígyózással. A növény tövéből masniszerű elágazással bomlanak szét a hosszú, hínárszerű, zöld levelek. Polipkarok módjára tekeregnek a tányér peremén körbe és közép felé markolnak. A kis fejű kék virágok kedves ellenpontok szerepében megtörik a levélzet szigorú erejét. Hideg kékek között elevenül kanyarog az aranysárga kontúr. A világos háttérben kékes-szürke eozinmáz ködösít. A hátoldalon szerepel egy fontos adat, a készítés dátuma:

28. ábra. Hajnalkavirágok, bronz sárga tányér.
Magántulajdon

29. ábra. Hajnalkavirágok, kék virágos tál.
Magántulajdon

30. ábra. Kék violás tányér.
Magántulajdon

31. ábra. Kék violás tányér alja.
Magántulajdon

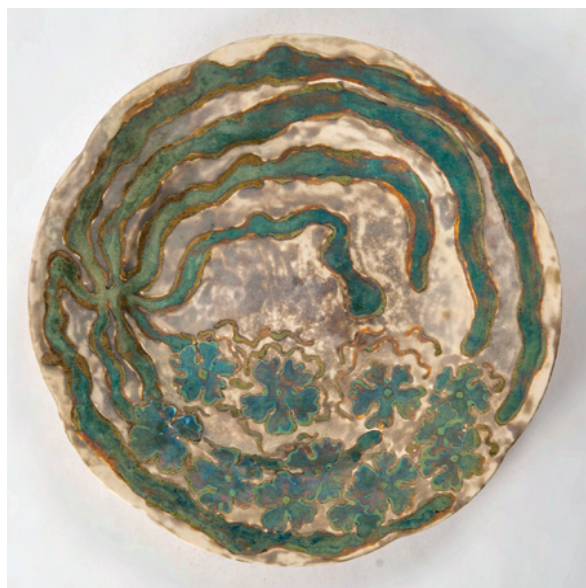
1898. XII. Vajon miért éppen ez a tányér van datálva? (34. ábra) Talán a sajátkezűség lehet rá a magyarázat. A tányér terve a Magyar Nemzeti Galériában van.

A „Nárciszos tányérokat” (36–44. ábra) a szakirodalom „szegfű virágoként” is jegyzi. Rendkívül érdekes változatok vannak belőle a kiforratlan kísérletezéstől kezdve a teljesen letisztultakig. Zsolnay Vilmos aktív szerepét lehet és kell is feltételezni az eozinmáz használatának fantáziadús színvariációja láttán. Abban is biztosak lehetünk, hogy Rippl-Rónai nem volt jelen a tányérok kiégetésnél és az eredményről úgy volt informálva, hogy nem felelnek meg a gyártásra. Ez ügyben sajnos nincs semmi ráutaló írásos dokumentum. Rippl-Rónai kudarcnak vélhette az egész munkáját.

Az iménti nyolc különféle színvariáció iskolapéldája a modern iparművészet szellemének, miszerint nem szabad ragaszkodni a természet által felkínált, valóság-hű piros, fehér és egyéb tapasztalati színekhez a nárcisz, a liliom, a rózsza és egyebek festésekor, mert azok szimpla közhellyé válnak. A modern iparművész bármely „vad” színnel felruházhatja a virágot, mert a szemnek, a vizualitásnak kedvező öröme nem nincsen határa. A nárciszváltozatokat fokozatokban követve, a halványzölddel színezett fehér alapos tányérral kezdve a türkizkék színűvel folytatva, az egyre telítődő színezéseken át, eljutunk az eozinos változatok fantasztikus színharmóniát teremtő megoldásaihoz. Ezeket a gyári szempontból selejtesnek

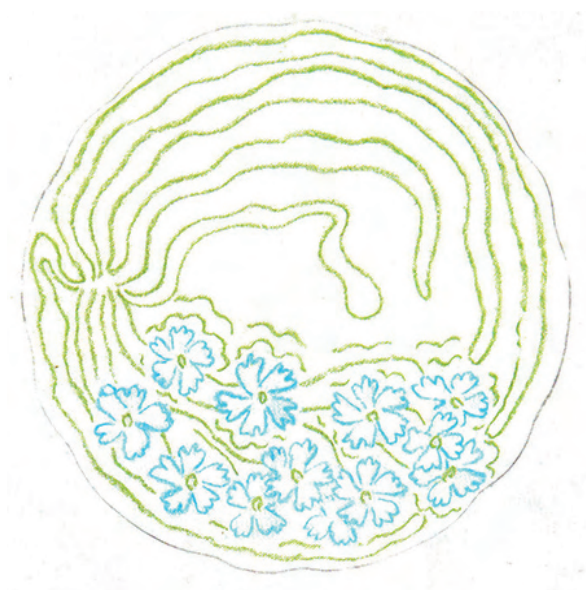
32. ábra. A kék violás tányér terve.
Magyar Nemzeti Galéria

33. ábra. Szalagos levelű estike tányér.
Magántulajdon

34. ábra. Szalagos levelű estike tányér alja.
Magántulajdon

35. ábra. Szalagos levelű estike tányér terve.
Magyar Nemzeti Galéria

számító tányérokat a festészetet merészen modernizáló Rippl-Rónai kísérleti szándékkal készítette. Nagy jelentőségű esemény lett volna, ha módja lett volna a folytatásra egészen az iparszerű letisztulásig. Ennek az volt az akadálya, hogy Zsolnay Vilmos hirtelen meghalt, és az utódja már nem Rippl-Rónait foglalkoztatta a gyár innovációs terveivel.

Rippl-Rónai méltán taníthatott volna a budapesti iparművészeti főiskolán. Az állami hivatalok nem fogadták el jelentkezését, Lázár Béla tájékoztatta, hogy ne is reméljen támogatást.

„Kedves Bélám,
Örülök, hogy írtál és felvilágosítottál. Tudod, én már úgy ki vagyok bélelve, hogy semmi sem lep meg. Én csak egy esetben áspíráhthattam volna az iparm. igazgatói állásra, ha fenn és lenn feltétlenül szükségesnek, áldásosnak tartanák működésemet. Te, aki behatólag foglalkoztál mindenfajta művészi törekvéseimmel és az eredményekkel, amit elértem, te neked nem kell újból megvilágítanom az utat, amit fáradhatatlan módon befutottam idáig – sem a célját, ami előttem lebegett teljes művészi életemen át, beláthatod, hogy nekem derogál mozogni, mert én nem vagyok az az ember, aki magát mindenáron „feltolja.” Ha én nem kellek, akkor nekem sem kell. Pont.”

36. ábra. Fehér nárcisos tányér.
Magántulajdon

37. ábra. Türkizkék nárcisos tányér.
Magántulajdon

38. ábra. Zöld-sárga nárcisos tányér.
Magántulajdon

39. ábra. Kék-halványzöld nárcisos tányér.
Magántulajdon

A groteszk karakterre példa a színes vonalakkal rajzolt „Árvácska virágos tányér” (45. ábra). A bőbitaszerű virágfejek és levelek összetorlódó sokaságát a zárványokon belül szaggatott vonalkák mozgása teszi „idegesítővé.” A dekoráló fantázia újabb különlegessége az a nagyon leegyszerűsített mintatípus, amelyen a fehér alapon pirossal rajzolt virágfejek japános szövetmintaként terülnek szét. Négyféle tányéron négyféle virág van elhintve. A virágok köztes felületét hosszabb-rövidebb sárga görbék futkározzák be. A „Mézontófü virágos” (46-47. ábra) tányér mintázata hasonló a magyar fazekas népművészet írókás technikájához. Ezt tudva maga Rippl-Rónai is, az

ilyen tányérokat népművészekkel akarta sokszorosítani. Ellenben az ő motívumai a népművésztől eltérően, nem kollektív szimbólumok, hanem teljesen egyéni, rögtönzészzerű, individuális természetűek. Emiatt a formai megnevezésük nehéz, inkább a fantáziára bízható.

Az átalakulás virágai

A felhőminta, a groteszk és a gasztronómia

Az átalakulás virágainál érkezünk ahhoz a határhoz, ahol áttérünk a művészi egyéniség minden képzeletet felülmúló találékonyságát produkáló területre, s ez a gasztronómia.

40. ábra. Rózsaszín-kék nárcisos tányér.
Magántulajdon

41. ábra. Zöld-rózsaszín nárcisos tányér.
Magántulajdon

42. ábra. Kék-bronz nárcisos tányér.
Magántulajdon

43. ábra. Vörös-eozin nárcisos tányér.
Magántulajdon

Láttuk amint Rippl-Rónai egyre bátrabban, naturális kötöttség nélkül variálja a virágmintáit, s nem keres semmi kötődést a híres európai porcelánmanufaktúrákhoz. Teljesen egyéni dekorstílust fejlesztett ki. A hullámos, könnyed vonalú körülírásával a virágai fodros felhőkbe mennek át és önálló életre keltek.

A „Bazsarózsás tányér” (31. ábra) még virágfelhőnek tetszik. A „Felhőmintás tál” (32. ábra) és a „Zöld és kék felhőmintás tál” (33. ábra) már nonfiguratív rendszert alkot. Ez az „amőba” vagy felhőforma feltűnik az Andrássy ebédlő üvegablakán is, aztán felhagy vele, ismét előlről indítja el a formajátékot. A dekorminták többszöri újakezdése volt

Rippl-Rónai szisztémája. Ez segít bennünket a tányérok titkának megfejtésében. A művész játékos szellemű tervezés közben addig variál, amíg rátalál valami teljesen új formai leleményre, egy váratlanul újszerű tartalommal párosítva. Egy hosszú idejű rejtekéből előkerült gyűjteményben vannak már ismert és eddig teljesen ismeretlen tányérfajták. Az összehasonlító, vizuális elemzésükből kialakul a belső rendszerességük. Alkotói szelleme, zsenialitása, a művészetet újító képessége valami csalhatatlan ösztönösségben rejlik. Rippl-Rónai az étkezés aktusa közben eljátszott a tálételek vizuális hatásával. Nem röstelt inspirációkat meglátni benne. Alkotói géniuszában helye volt az ilyen

44. ábra. Zöld-liláskék nárciszos tányér.
Magántulajdon

45. ábra. Árvácska virágos tányér.
Magántulajdon

46. ábra. Mézontófű virágos tányér.
Magántulajdon

47. ábra. Mézontófű virágos tányér.
Rippl-Rónai Múzeum

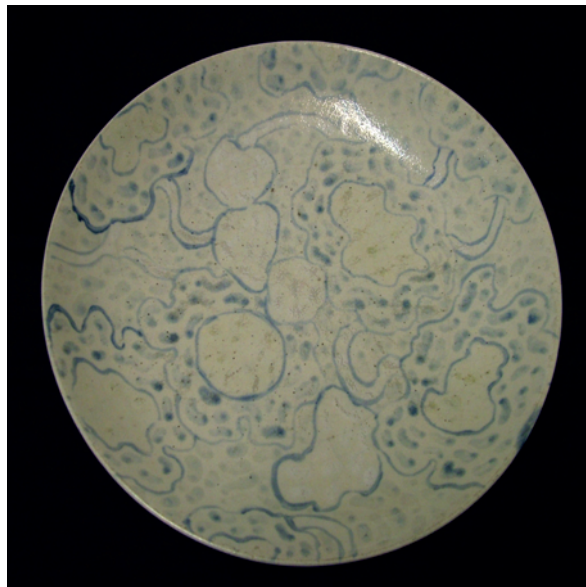
köznapi dolgoknak is. Úgy dolgozott, mint az arcképfestés esetében: karakterizálta az előtte álló ételt, azután nyomban stilizálta. Ezt a módszert állandó rajzolással tartotta „edzésben”. A díszítőművészi logikája a pajkosan játékos, groteszk formaalakítás irányába fordul. Nála a groteszk szinte önfeledt úton vezet az absztrakt rendszerbe. Ez az absztrakciója a festészetében nem jelent meg, de jó úton haladt feléje. Rippl-Rónai nemes egyszerűséggel önmagát „dekoráló hajlamúnak” titulálta. Ennek a mozgatórugója az a tősgyökeres „cifrázó” tehetség, amely a magyar virtus szerint megmutatkozott a népi díszítőművészetben, a népzeneben, sőt még a káromlásban is.

Az „átalakulás virágaira” is vannak különleges iskolapéldák. A valóság és a művészi fantázia közötti távolság egyik első fokozatán áll a „Lucernavirágos tányér” (52. ábra). A lehető legegyszerűbb grafikai jelekből, betűírási vonal gyökökből áll a motívum. A tányér tervrajza a Rippl-Rónai Múzeumban van. (53. ábra) Szürreális a „Felhőmadaras tányér” (55. ábra) és a „Csigás tál” (54. ábra), mert a formáik növényből állati lényekké idomultak.

Az átalakítás merész példaként emeljük ki azt a deszertes tányért, amelyet „kis-felhősnek” (74. ábra) is lehetne nevezni, de a perem halványkék ködfoszlányos máza, és a szélét keretező gyöngysor bonyolítja a képletet. Az omlékony

48. ábra. Kék felhőmintás tányér.
Janus Pannonius Múzeum

49. ábra. Bazsarózsás tányér.
Magántulajdon

50. ábra. Felhőmintás tál.
Iparművészeti Múzeum

51. ábra. Zöld és kék felhőmintás tál.
Pécs – Zsolnay gyár

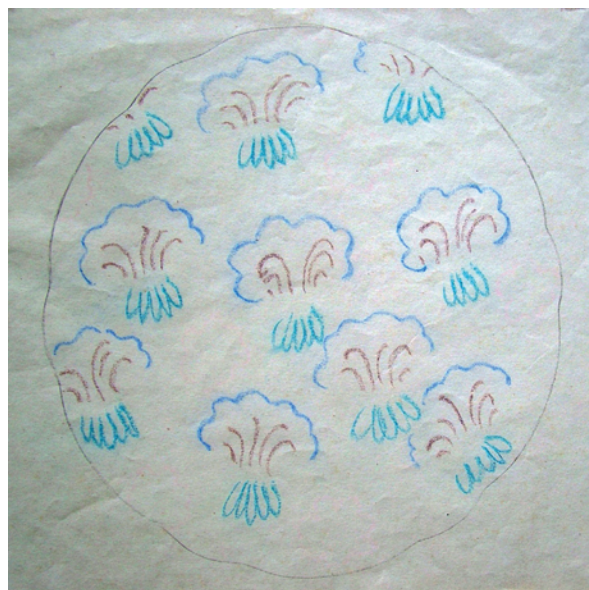
felhőket megfegyvelmezi a gyöngysor, amely formaelemekből a tányér közepén egy halomnyi látható. Rippl-Rónai sajátos humorára hivatkozva, „zöldborsós tányér” a dekódolás eredménye. Ennél nincs megállás, mert a tört fehérre hagyott középmedyedésben körtáncot járó rajzolt kis felhők már annyira kicsik, hogy inkább nokedliként, vagy inkább csipetkeként azonosíthatók. A magunk részéről Ferenc József magyar király tiszteletére „császármorzás” készletre kereszteltük ezt a tányérfajtát. „Császármorzás tányérok” (45–47. ábra). A zöldborsós, a felhős és császármorzás alakzatokat öltő dekorokat „groteszkek” címmel külön vesszük, mert az eddigi természetelvű szemlélettel nem tudjuk értelmezni.

A felhőminta, mint a japános kategóriába sorolható aszimmetrikus motívum mibenléte elgondolkodtató. A „szecessziós manír” fogalma talán közelebb visz a formai eredet kérdéséhez. A felhő egy mosolygósan kövér, ripplisen karakterizáló alapelem, amelyből szinte minden létező organikus dolgot lehetséges származtatni.

Az eddig vett tányérok dekoráció szerinti típusát az olyan absztrakt alapfogalmakkal tudjuk elemezni, mint a pont, a vonal és a szabálytalan körvonal. Rippl-Rónai keze alatt ezek izgenek-mozognak, mintha valamiféle ismeretlen energiaforrású logikai rendszert rejtenének. A lényegüket a tányér kerek zártsága és az étel-asszociáció vizuális hatása

52. ábra. Lucernavirágos tányér.
Magántulajdon

53. ábra. Lucernavirágos tányér terve.
Rippl-Rónai Múzeum

54. ábra. Csigás tál.
Magántulajdon

55. ábra. Felhőmadaras tányér.
Magántulajdon

határozza meg. A korabeli menük vizuális összhatásának ismerete szükséges egy elméleti lehetőség megfogalmazásához. A jelen tanulmányban felvetődő lehetőségeket összegezve, a groteszk kategóriájú mintázatok megfejtésének kulcsa a művész gasztronómiai és azzal összefüggő esztétikai érzékében van. – Ezért a gondolkodásmódot változtatott át Rippl-Rónai grafikai apparátusában a virágmotívum ételmotívummá. Amennyiben valaki kételkedne az efféle metamorfózisban, a csigás tál Rippl-Rónai meggyőző bizonyítéka. A nagy fehér „Csigás tál” (43. ábra) spirális ornamentikája félreérthetetlen a francia konyha kedvelőinek. Az a kutató, aki Rippl-Rónai kedvenc étel-

nek menüjét szeretné felállítani, jó nyomon jár, ha az efféle porcelán-fajansz tányérok ábráiba mélyed. Rippl-Rónai tányérjain zöldborsó, cukorborsó, kömény, dara, nokedli, csipetke, császármorzsa, madársaláta stb. ihletésű grafikai rendszer bontakozik ki. Az ábrák illékony könnyedséggel képesek új formációkba rendeződni. Követik a szakács logikáját, amint az adott nyersanyagot más és más összetevővel keveri. A dekorok közötti átjárhatóságra például szolgál a Rippl-Rónai Múzeum két tányérja. A „császármorzás tányér” (47. ábra) új színezéssel átalakul „zöldborsóssá” (48. ábra), aztán pedig sárgaborsóssá. Ha mindez túlságosan viccesen hangzik, mint komolyan vennék, akkor helyben

56. ábra. Császármorzás tányér (kék vonalas).
Magántulajdon

57. ábra. Császármorzás tányér (piros vonalas).
Magántulajdon

58. ábra. Császármorzás tányér.
Rippl-Rónai Múzeum

59. ábra. Galuskás tányér (koptatott).
Magántulajdon

vagyunk. A művész kedélyállapota a leggyakrabban ilyen volt, különösen a konyhában, az ebédlőasztalnál ülve. A családi körben a gyermek Anella, Martyn Ferenc és Martyn Róbert a tányér étel alakzatára és színére vonatkozóan kedvükre mondogattak szójátékokat. Erről Martyn Róbert elmondásából tudunk.

A 63.számú „Zöldborsós tányéron” megjelenik hét szabálytalan, sárgásbarna színű alakzat szervesen beágyazva, amely mintha újra előhozná a felhő motívumot (64-65. ábra). De nem meggyőző szándékkal. Ha tartjuk magunkat a gasztronómia logikájához, és eszköztárhoz, akkor azokban olyan menü-feltétet kellene kiértelmezni,

mint a pörkölt, a sült hús vagy a rántott szelet. Viszont ezek az ételek, mint modellek, vizuálisan nem karakterizálhatók. Ki kell zárni az eddig vélelmezett dekoratív rendszerből. A művészünk ezen a nyelven belül csak a felhős motívummal tudta behelyettesíteni. Ugyanahhoz a végső formához jutott, mint a virágmotívumok esetében. A formai kiinduláshoz van egy nagyon csábító lehetőség, ez a krumpli. Ezt most azért vetjük el, mert túl triviális.

A 67. számú „Borsófőzelékes tányéron” már egy olyan képletet látunk, ahol a kék-rózsaszín színek feledtetik az étellekkel való összefüggést. Teljesen absztrakt, organikus formavilágú rendszerré vált. Ám ez utóbbi annyiban bo-

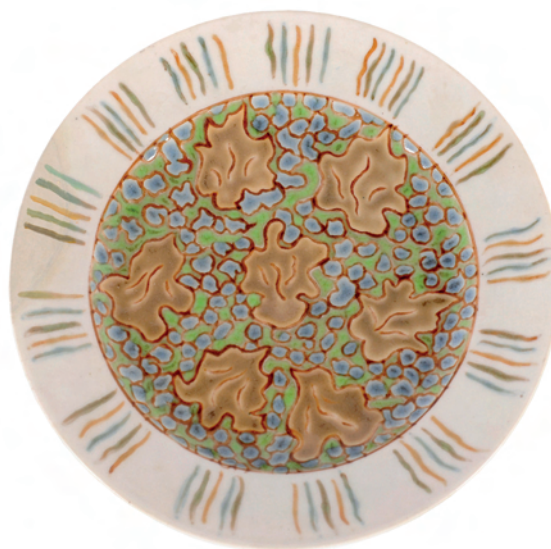
60. ábra. Galuskás tányér (pöttyös).
Magántulajdon

61. ábra. Borsófőzelékes tányér bordó alapmázzal.
Magántulajdon

62. ábra. Borsófőzelékes tányér terve.
Magántulajdon

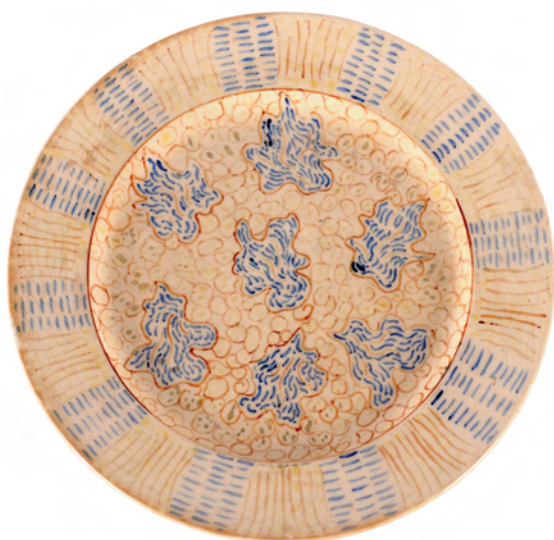

63. ábra. Zöldborsó főzelékes tányér.
Rippl-Rónai Múzeum

nyolultabb rendszer az előbbinél, amennyiben a szintén organikus természetű gasztronómia világa bonyolultabb egy virágfejnél.

Ritkán találunk összefüggést a festészet és a konyhaművészet között, talán mert úgy érezzük, hogy nem sok közük van egymáshoz. A palettán nem is férnek össze, de az ecsetet és a fakanalat mozgató kéznél van valami összefüggés. Claude Monet-ről hírlílik, hogy igényes konyhaművész is volt. A francia gasztronómia művészetté fejlesztette a tányérokra igazított ételek küllemét. Élvezet ránézni a tálalásra. Úgy gondoljuk, hogy Rippl-Rónai József-re is hatott ez a szemléletmód a párizsi évek alatt. Megerősítette a meglévő adott-

ságát. Meg kell őt ismernünk egy, a valójában soha nem titkolt oldaláról. Az Andrássy-ebédlő terítékének tányértervezőjeként nem lett volna hű önmagához, ha hanyagolja és mellőzni hagyja a gasztronómia területén való érzékét, avatottságát. Rajta kívül nincs még egy magyar művész, aki hasonló ötletekkel tudott ételeket művészileg, díszítő motívumok nyelvén esztétizálni. Rippl-Rónai mindent tudott karakterizálni: embert, tájat, virágot és még az ételt is. Szindbádi élményekben gazdag élete során megtanult urasan étkezni házitanítóként gróf Zichy Ödön asztalánál, majd Munkácsy segédjeként a Mester mellett, két-két évig minden nap. A tányérokra festett dekorációk alapjául nem az úri asz-

64. ábra. Sárgaborsós tányér.
Rippl-Rónai Múzeum

65. ábra. Zöldborsós tányér (felhős).
Magántulajdon

66. ábra. Zöldborsós tányér (kék szalagos).
Magántulajdon

67. ábra. Zöldborsós tányér (kék).
Iparművészeti Múzeum

talok fácánleveses, vadhúsos menüjéből merítette az ötletet, hanem a szülői házból származó ízeket elevenítette fel. Kedvenc levese a paradicsom- és a köménymagleves volt. A párizsi tizenhárom év alatt voltak ínséges szakaszok, mialatt rá volt szorulva Ödön öccsének ételcsomag küldeményeire. A vasutas testvér füstölt disznóságokat és bőven megcukrozott, száraz süteményeket csomagolt össze egy utazóládába, amely a korabeli vonathálózat útján csak hetek múlva jutott a céljába. Megesett, hogy a nyári melegben még a füstölt hús is megromlott. A „koplalásos” évekből megmaradt egy furcsa szokása: a húsvéti sonka nagy csontjának farigcsálása. Martyn Ferenc mesélte a Rippl-Rónai

körül töltött gyerekkori élményét. Amikor „Józsi bácsi” hazatért Párizsból Kaposvárra, és a Fő utca 58. alatti házban élt kettesben Lazarine-nal, a felső szomszédos Piacsek-házban, a Piacsek lányok házassága révén két család is lakott az apósukkal. Az egyik család feje a művész öccse, Rippl-Rónai Lajos, a másik a sokgyermekes Martyn Artúr. Ez időben, minden húsvét után kb. egy hónappal, a gyermek Martyn Ferenc kapta meg azt a küldetést, hogy a lerágott sonkacsontokat átszállítsa Rippl-Rónai Józsefnek, aki azokról még élvezhető falatokat faragott le. Belátható, hogy a nagy művész étkezési kultúrájának gyökerei a sikerre vezető életútjával párhuzamosan, kalandos mélységekig ágaznak szét.

68. ábra. Zöldborsós tányér.
Iparművészeti Múzeum

69. ábra. Zöldborsós tányér.
Iparművészeti Múzeum

70. ábra. Zöldborsós tányér.
Christie's Aukcióház

Az 1920-as években a pasztell arcképeket megrendelő budapesti családoknál vendégeskedő festőnek voltak komolyan veendő megrendelésesei, mind a leves, mind a főfogás vonatkozásában. Csak az ebéd elfogyasztása után kezdett hozzá az arcképhez. Evés közben figyelte ki a modell legjellemzőbb vonásait. A nagypolgári konyhák minden finomsága láttán megakadt a szeme. Élvezte a szép és szertartásos szervírozást. Csók István jegyezte meg róla, hogy „Szerette az asztal örömeit, gyakran idézgette Munkácsy konyhájának feledhetetlen ízeit.” Kunffy Lajos szerint: „Nemcsak a szépet szerette Józsi, de a jót is, különösen az ételekben.” Kaposvári otthonában, a Ró-

71. ábra. Lazarine Baudrion fényképe.
Párizs, 1898 k.

72. ábra. Ernyős, köményvirágos tányér (kék, rózsaszín rajzolat). Magántulajdon

73. ábra. Ernyős, köményvirágos tányér (kék rajzolat). Magántulajdon

ma-villában megforduló vendégsereg felsőfokon dicsérte Lazarine konyháját. A művész sorsának „végzetét” – persze csak viccesre véve – a közhiedelemmel szemben nem Zorka, hanem a túlfűszerezett „magyaros” étrend okozta. A számára fontos gyönyöröket keltő, egészségtelen recepteket Lazarine-nak kellett eltanulnia tőle. El is hízott a szegény asszony. Úgy látszik hiába hozakodott elő gyakran a francia gasztronómia salátás, öntetes variációival. Ugyanis, még burgundiai falusi lányként tanult bele a salátának alkalmas növények ismeretébe. Kirándulásaik során gyakorta leguggolt a kaposvári házuk környékén, a budai hegyoldalon, és a sok cifra gaz közül tépkedte össze a különböző ízű, fajtájú, kislevelű hajtásokat.

Rippl-Rónai mentalitásában egyaránt megfért a végtelenül kifinomult és a vidékiesen rusztikus szellem. Ez a végtelenség az étkészlet tervezésében is megnyilvánult. A népi fazekasság vonalas írását idézi az itt következő négy tányér. Talán a legnehezebben begyakorolható modell volt. A tányér középpontjából hajszálvékony hullámos sugarak erednek. A sugarak apró virágfejecskeiben végződnek. Az így születő kört további hullámvonalas és pontozásos körök övezik. Az új és újabb variációban megvalósuló ötlet a vékony szállal szétterülő ernyősvirágzatú növényekkel, konkrétan a köménnyel azonosítható. Nevezetesen az „Ernyős-köményvirágos tányér” (72–77. ábra) motívuma talány elé állítja a nézőt. Ha abból az információból indulunk ki, mely szerint Rippl-Rónai étrendjében rendszeresen szerepelt előételként a köménymagos leves, akkor van jó megoldás. Az a hosszú szálas kicsi mag a kömény termése. A jelen kollekcióban szereplő köményvirágos tányérokon meleg színű és hideg színű vonalkompozíció látható a fehér alapon. Az egyik borító alapra bronzszínnel lett kirajzolva, egy másikon halványzöld „főzelék” nyeli magába a magvakat. A piros, a rózsaszín és a kék vonalakat, pontcskákat követve meglepődve állunk meg. A „virág-nyelv”

kényelmes és szerethető világából Rippl-Rónai átvezet bennünket egyfajta „idegesítő” motívumrendszerbe. Ha nem ismernénk jól az érdektelennek látszó, hétköznapi szokásait, soha nem értenénk meg ezeket az ábrákat. A jelenség továbbfokozódik majd a „felhős” és „groteszk” motívumokkal. Joggal állíthatjuk, hogy Rippl-Rónai bátor képzetársításokkal gazdag művészete kivívta a felértékelés szükségességét.

Az itt megismert tányérokkal művészi kvalitás szempontjából már rekonstruálható az Andrássy-ebédlő terítéke, ami nagy eredmény az eddigihez képest. A bagatelleknek vélt pár darabos tányérból nem állt össze a kép, a szerviz koncepciója. Némi humorral, forradalmi tetteknek is nevezhetjük azt, hogy egy polgári étrend által ihletett dekorral díszített szervízt rakott Rippl-Rónai a grófék asztalára. Művésznünk nem az arisztokrácia kifinomult, nagy formátumát, és nem a hírneves porcelángyarak klasszikus virágdekorációját követte, mint például a meissenai és a wedgwood manufaktúrákét. Ezzel a hagyománnyal nem is nagyon lehetett tisztában. Ő inkább a magyar népművészettel rokon, de egyéni szellemében leegyszerűsített, modern polgári ízlést közvetített. Nyitott szelleme által festőként tett kirándulást az iparművészet területére. Bútor, üveglak, textil, kerámia, szinte mindegy neki. Variábilis fantáziával, mindvégig egységes formanyelv alkalmazásával uralta az eszköztárát, s megmaradt a szecesszió dekoratív stílusában. Rippl-Rónai az Andrássy-ebédlő komplexitása, és a díszítő motívumkincsének egyéni ihletésű absztrakciója alapján joggal elfoglalhatta volna az új budapesti Iparművészeti Iskola igazgatói székét, amelyre, mint tudjuk, eredménytelenül aspirált. Teremthetett volna egy sajátos iskolát, amely utat nyithatott volna további modern, kísérletező szellemnek. Megrendítő az a tudat, ennyire megkésve táruznak fel olyan művészi értékei, amelyekről sejtelmünk sem volt.

74. ábra. Ernyős, köményvirágos tányér (kék pöttyös).
Magántulajdon

75. ábra. Ernyős, köményvirágos tányér (lila-rózsaszín).
Magántulajdon

76. ábra. Ernyős, köményvirágos tányér,
bordó alapmázzal. Magántulajdon

77. ábra. Ernyős, körömvirágos tányér.
Magántulajdon

Tájképes tányérok és tálak

Mesekönyvbe illő rajzok díszítik a tájképes desszertes tányérok, tálakat és a csempeméretű lapokat.

„Zöld pettyes liget” (60. ábra); „Kék liget” (61. ábra). A dús lombú facsoportot ábrázoló desszertes tányér zöld és kék színvariációban látható. A fák körkörös kerettel zárt csoportot alkotnak. A tányér peremén gyermekien naiv rajzú házikók és fák alkotta fríz fut körül. A rajz zöld vagy kék pöttyökkel van kifestve, tarkítva, amelytől elbűvölő játékosság sugárzik szét. Előrejelzik a tíz év múlva sorra kerülő kukoricás stílust.

„Virágba borult fák” (83. ábra) Az előző, kis ligetes motívum nagyított variációját látjuk a tavaszi hangulatú tányérképen. Könnyed vonalakkal firkálva rajzolt táj, s a vidáman táncoló fatörzsek viszik a prímét. Alattuk és felettük sárgán nyüzsgő áradat. A motívum japánosan telített, azaz a tányér szélére van kifuttatva. A kép bámulatos találékonyágú, szertelen vonalrendszerre van leegyszerűsítve. Hajlongó kék vonalak jelzik a fák törzsét és sárga színű „o” és fordított „v” jelekből állnak, szikrázó derűt,

78. ábra. Kis ligetes, zöld pettyes tányér.
Magántulajdon

79. ábra. Kis ligetes kék pettyes tányér.
Magántulajdon

80. ábra. Kis ligetes kék rajzolatban, tányér.
Magántulajdon

81. ábra. Kis ligetes kék-zöld rajzolatban, tányér.
Magántulajdon

játékos pompát kölcsönözve lépnek át a fűszálak és a lomblevelek szerepébe. A tervrajz a Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményében van és a tányér felbukkanása nagy szenzáció. (62. ábra)

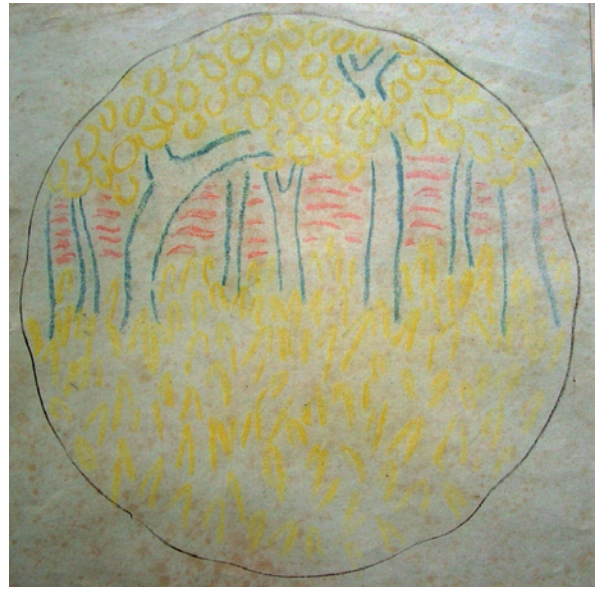
A vidéki tájas kompozíció többször, és más-más fajta tányéron, illetve tálon jelenik meg. Elsőként kerámialapon elemezzük. „Vidéki tájkép” (84. ábra). Rendkívül mozgalmas rajz, amelynek nem a figurális témában, hanem a vonalritmusban van a dinamikája. A kép előterében a dombtetőről és a nagy fa lombja alól lefelé kitérő hullámzó táj völgyében templomtornyos falu sorakozik, s egy emberpár ballag hazafelé. A kompozíció a régi flamand festészet ha-

gyományát követi modernizált stílusban. A szecessziósan kanyargó vonalak közti felületet pataként áramló pöttyözés tölti ki, szintén előrevetítve a kukoricás stílust.

A pécsi múzeum gyűjteményében van, a jól ismert ovális porcelán fajansz tál, amelyről megismerhettük ezt a vonzó képet. „Ovális tál” (85. ábra). A tányérperemen pávák sorakoznak. Évekkel később került ki a műkereskedelemből az „Ovális tál terve” (87. ábra) pasztellkrétával rajzolva. A tervrajz az Andrássy tányérok egyetlen fennmaradt táji kompozíciója és sok kérdést felvet a motívum keletkezésének körülménye. A művész lehetőség szerint a megrendelő környezetéből, elsődlegesen Töketerében

82. ábra. Virágba borult fák, tányér.
Magántulajdon

83. ábra. Virágba borult fák, tányérterv.
Rippl-Rónai Múzeum. Lsz.: 55.90.

84. ábra. Vidéki táj. Kerámia lap.
Magántulajdon

85. ábra. Ovális tál vidéki tájjal, pávás peremmel.
Janus Pannonius Múzeum

86. ábra. Ovális tál éjszakai tájjal, pávás peremmel.
Magántulajdon

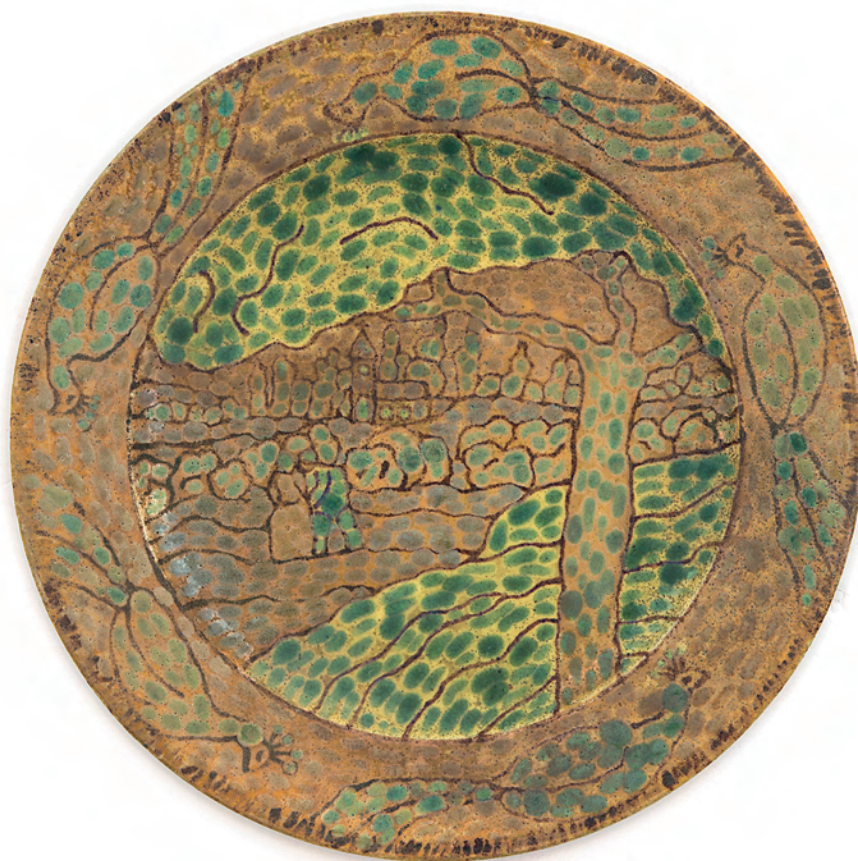
87. ábra. Ovális tál terve vidéki látképpel. Pasztell, karton.
Kieselbach Galéria

88. ábra. Normafa, postai képeslap 1867-ből

89. ábra. Arany tányér – vidéki látképpel, pávás peremmel. Magántulajdon

90. ábra. Zöld pettyes vidéki látkép pávás peremmel. Magántulajdon

kereste az emléket felidéző képeket. De arrafelé nem található ilyen karakterű táj. Nem lehet felvidéki látkép még az odavezető úton sem, amely sokszor arra vonatkozva kitárulkozott a művész előtt. Rippl-Rónai tájképi eszköztára abban az időben még szinte üres volt. Ezért nem lehet Banyulsi táj sem, mert az ovális tál 1899-nél korábbi. A műtermi témákhoz szokott művész 1899-ben utazott Banyulsra, ahol „mindent színesebben látott.” Mivel a művész festményei és rajzai között nem található a tipikusan flamand tájkompozíció, lehet, hogy régi reprodukciót vagy képeslapot adaptált. Például ilyen a *Normafa* – postai képeslap 1867-ből. A kerámiakép képeslapra jellemző kompozíciót ábrázol. Nem állíthatjuk biztosan, hogy a képeslapot felhasználta a művész, amint azt sem, hogy ismert volt számára Van Gogh rajzművésze. Viszont jól látható tény az, hogy a mázas ecsettel felvitt szecessziós rajz szaggatott vonalú lüktetése beindít egy nagyon dinamikus áramlást, amely a provence-i Van Gogh rajzokra jellemző. A párba állítás akkor is helytálló, ha véletlen egybeesésről van itt szó, mert a korszellem így is képes érvényesülni.

A régi, finom veretű ezüsttálcákat idézi a 86. számú képen látható tál, amely a pécsi múzeum ovális tájjának pandantja. Az ellenpár puszta ötlete is fantasztikus, példa nélküli és ámulatba ejtő. A festészetben a gótikus szárnyas oltárok jobb és bal oldali képein fordul elő a pandant úgy, mint mennyei és pokolbéli jelenet. Rippl-Rónai a csalafinta bűvész rutinjával, mindössze a festői effektusok egyszerű áthangolásával, a jól ismert motívum megismétlésével, egy holdfényes nyáreji tájképet varázsol. Az előbbi rózsaszínű és kék pöttyözés helyébe ezüstös szürke és fekete pontocskák kerültek. A nappali tájkép zseniális ötlettel, egy kattintással éjszakára váltott.

„*Arany tányér*” (89. ábra). Ez a tárgy a szecessziós kerámiaművészet egyik gyöngyszeme. Egyszerre van egy tárgy és egy kép előttünk. Festőiségében feltárkozik Rippl-Rónai művészi leleményességének ismeretlen mélysége. Ez esetben a művészi ötlet nem az eddig megismert játékoságból következik, hanem valami mély hagyományból eredeztető, egy rituáléból. Az arany szín a szakralitás eszköze. A tányéron látható ábrázolás profán jellegű, mint a napimádók természeti vallása. A sok meglepő jelenség egyike, hogy a táj rajza, a kontúrja szinte elnyelődik a ragyogásban. Néhol felbukkan a fehér vagy a fekete szín kísérfutamként, de helyette a pettyezések áramlása rajzolja meg a képet. A monokróm aransárga tányéron a halványzöld pettyek úgy mozognak, mintha egy mikrovilág élettörvénye hajtana őket. – Úgy érezzük, hogy Van Gogh expresszív ecsetnyalábainak mikroszkopikus rokonai. A holland festőóriás aransárgában izzó búzaföldjeinek analógiájában Rippl-Rónai napkorongot jelképező aranytányérjában is izzik a nyári napsütés, de nem oly örületesen, mint Van Goghnál. Inkább a földi élet spirituális dicséretét közvetíti, s akár monumentális, aranymozaikból kirakott képpé is felnagyítható.

Ez az előbbinél nagyobb méretű fali tál. Elragadó szépségű műkincs, akárcsak az „*Arany tányér*.” A két mű fantasztikus képessége az, hogy egyszerre nyújt egy impressziót és egyszerre sugározza az időt megállító spiritualitást.

Választékosan érzékeny lila-zöld komplementer színharmónia foglalja össze a képet. A halványlila alapszínben úszó tájképet lenyűgöző festői elevenséggel tölti meg a dús falombra és a domborzatra osztogatott zöld pöttyözés. Ez a bizsergető hatás egységben van a körbe komponált rajzi foglalatával. Ugyanúgy járt el a keramikus, mint az ékszerész. Abban biztosak lehetünk, hogy Rippl-Rónai nem látta ezt a két tálat kiégetve, mert különben ragaszkodott volna hozzájuk.

Az iparművészeti korszak eseménynaplója 1897–1901

Rippl-Rónai élete soha nem volt annyira zsúfolt a fontos művészettörténeti jelentőségű eseményektől, mint 1897-től 1901-ig. A pontosan vezetett eseménynaplóval, dokumentumok felhasználásával szeretnénk behatárolni az alkalmakat, amikor Pécsen a Zsolnay-gyárban dolgozott, miközben mindjobban kizárjuk a felesleges találgatásokat, feltételezéseket. A fejezet végén ki fog tűnni, hogy a kutatás ellenére nincs olyan dokumentum, amely Rippl-Rónai és Zsolnay Vilmos munkakapcsolatába enged betekintést. Azt gondoljuk erről, amint már céloztunk is rá, hogy megsemmisítették őket.

1896. november, Töketerebes. Rippl-Rónai András Tyadar gróf megrendelésre portrét festett gróf András Tyadarnéről és öccséről, gróf András Tyadáról. Felkérést kapott az ebédlő tervezésére.

1897. Az Iparművészeti Múzeum megvásárolta az „*Ideálizmus és Réalizmus*” című kárpitot.

1897. májusban Rippl-Rónainak kiállítása nyílt Bingnél az Art Nouveau-ban.

1897. október 26. Töketerebesben megkezdődött gróf András Tyada nagy arcképének festése. Rippl-Rónai elvitte az ebédlőberendezési terveket.

1897. november-december, Pécs. Rippl-Rónai „betopant” Zsolnay Vilmosékhoz.

A Zsolnay-gyár és a család vendéglőjébe írta nevét 1897. XI. 30. dátummal.¹⁴

1898. januárban Wiesbadenben az üvegplafon és az üvegvázák kivitelezését irányítja.

1898. Az András-ebédlő bútarainak kiviteli munkáit irányítja Pesten Théknel.

1898. március 1-jén Berlinben, a Gurlitt Szalonban volt iparművészeti kiállítása. (Virágos meghívó.)

1898. Töketerebesben jártában átutazott Jernyére és meglátogatta Szinyei Merse Pált.

1898. április 10-én részt vett az Iparművészeti Múzeum új palotájának első, nemzetközi kiállításán.

1898. augusztusban Rippl-Rónai Pécsen dolgozott. Ideje leteltével, a Zsolnay vendéglőjébe ezt írta:

„*Rippl-Rónai József 1898. augusztus hó 31. A modern fazekasmunkák emlékére.*”¹⁵

1898. november 22-én Budapesten dolgozott Szinyei műtermében.¹⁶

¹⁴ Zsolnay Vilmos gyárának és családjának vendéglőjébe. Janus Pannónius Múzeum Zsolnay adattára.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Levél Ödönnek. 1898. november 22. Budapest Royal szálló. MNG Adattár ltsz.: 20408/1979/g; MTA MKI Adattár, Genthon MKCS—C—1—36/404

91. ábra. Vincent Van Gogh: Kertet ásó emberek. 1890.

1898 decemberében az Iparművészeti Múzeum karácsonyi kiállításán sikeresen szerepelt az elkészült Andrassy-ebédlő.

„... óriási elismerés siker koronázta Andrassynek készített butoraimat – a miniszter nem győzött gázszalálni – igazán érdekesen beszélt és megértette a dolgot – föl fogta a dolog lényegét és valóságos sociális kérdést lát bennük megoldva. – Nekem is ez volt célom – úgy látszik el is értem. Kár hogy ilyenkor nem vagy itt. Az újságokat egy pár nap mulva megküldöm, sok van és mindenütt elismerés – hátha még az újabb sikert is a sajtó elismeri – meg látjuk – holnap.

Összesen 2 drb butor van kiállítva – az asztal és a nagy szekrény – azonkívül a szőnyegek egy része – az üvegeim is. El is adtam egyet Pekár Gyulának (5 frtért)”¹⁷

1898. Zsolnaynál elkészült az Andrassy-szerviz. Datálás az 56. sz. tányéron: 1898. XII. Tehát Rippl-Rónai decemberben is dolgozott a gyárban.

1899. A Zsolnay-gyár szállítási könyvében 4267 számon szerepel a tányérok szállítása Rippl-Rónai József számára Budapestre. Januárban valóban ott tartózkodott.¹⁸

1899. december 2-án Szentpéterváron megnyílt az Osztrák-Magyar Kiállítás, ahol festményekkel és hímzésekkel szerepelt. Utóbbiakra a cár külön figyelmet szentelt. A Zsolnay-gyár a legújabb termékeit állította ki. Rippl-Rónai sem személyesen, sem kerámiákkal nem volt ott.

1899. Párizs. Márciustól május végéig dolgozta ki az „Andrassy-féle nagy ablak-cartoni”¹⁹. Andrassy sokáig halogatta a döntést.

1899. Párizsban elnyerte a legrangosabb francia művészeti elismerést a Salon societaire-ré választotta.

1899. Párizs, a Durand-Ruel galériában rendezett Nabis kiállításon 10 képpel szerepelt.

1899. szeptember elejétől december 20-ig Banyulsban dolgozott, s onnan visszatért Párizsba. Összeveszett Knowles-zal és szétköltöztek. Új címük: Neuilly, Rue des Ternes 7.

„Most éppen összedörrentünk skótommal – úgy van, hogy összeférhetetlenné vált nálunk az állapot és hogy külön fogunk élni, lakni etc. Ezt mind azért látjuk így jó-nak, mert ez az egyetlen mód arra nézve, hogy a sok év óta fönálló barátság véglegesen meg ne szakadhasson. Az életmód az, amiben mi nem osztozkodhatunk vele. Ő mindig csak az ő saját célját tartja szem előtt és így folyton annak a kellemetlenségnek vagyunk kitéve, hogy aggodalmait velünk reggeltől estig – minden nap közölje, éreztesse. Ezt nem tartván szükségesnek ennél fogva más-hova fogunk átköltözni, hogy másképpen élhessünk. Azért össze fogunk jönni igen gyakran és féltve őrizzük meg az igaz barátságot, amelyre féltékenyek is lehetünk, miután az ilyen barátságnak alig van párja...”²⁰

17 Levél Ödönnek. 1898. Budapest december 7. MNG Adattár, ltsz.: ; MTA MKI Adattár, Genthon MKCS-C-1-36/408

18 Rippl-Rónai levél Ödönnek. Budapest, 1899. január 5.

19 Rippl-Rónai levele Ödönnek. Neuilly, 1899. március 18.

20 Levél Ödönnek. 1899. március 18. MNG Adattár, ltsz.: 20408/1979/7b; MTA MKI Adattár, Genthon MKCS-C-1-36/411

1900. január 23. Bizonytalanság és elégedetlenség tölti el.

1900. április 10. Rippl-Rónai nagyon szeretett volna szerepelni a világkiállításon. A festészeti anyaga nem volt új és aktuális, de az iparművészeti tárgyai időszerűek voltak. A szervezőknek felajánlotta az Andrassy bútorokat. Elkeserítette, hogy magyar részről nem kapott iparművészeti meghívást a világkiállításra.

Eljött az 1900. évi Exposition Universelle, a párizsi világiállítás. Április 14-én volt a megnyitó és november 12-én zárt. Magyarország először vett részt önálló államként.

Rippl-Rónai, mint párizsi művész, a Lazarine-nal közösen alkotott hímzéseire ezüstérmét kapott.

Zsolnay Vilmos nem érte meg, tüdőgyulladást kapott, betegen is dolgozott a világkiállításra. 1900. március 20-án 72 éves korában halt meg. A Zsolnay-gyár eozinmázas termékei óriási sikert arattak. A szecesszió jegyében pompázó világkiállítás egyik ikonja lett az Apáti Abt Sándor által készített eozinos női büszt, a „Rózsaillat.” A szecessziós Zsolnay-kerámia majd az 1906-os milánói világkiállításon aratja a legnagyobb dicsőséget. Az új arculatot Apáti Abt Sándor, Mack Lajos, Nikelszky Géza és Darilek Henrik kerámiaművészek teremtették meg. Azokon már határozottan érződött a Rippl-Rónai hatás.

Párizs, 1900. április 24. *„Pénteken este nagy ebédet rendez a kormánybiztosság – kiállítók részére – elfogadtam a meghívást, ott leszek.”*²¹

Ödön 1900. június 10-én érkezett pár napra a nagy látványosság megtekintésére. Rippl-Rónai háromszor is találkozott júliusban a szintén a világkiállításra érkezett Andrassy gróffékkal. Erről számol be a következő levél.

„Az Andrassyakkal ujjabban (sic) háromszor is összejöttem, tegnap náluk vizitben, ma délután a bulonyi erdőben az akácián és ugyancsak ma délután a kiállításon a Ceyloni teaházban... (mind a két helyet én jelöltem ki nekik) – Rendkívül nehéz velük boldogulni, - tulságosan rezerváltak, nagyon adják az urat, - absolute lehetetlen rátérni az engem közvetlenül érintő dolgokra – mindig diplomatáskodnak – és kerülnek a forró kását, mint a kacsák szokták – nem tudnak semmin lelkesülni vagy ha tudnak, azt elpalástolják blazirtságból. Nagyon elegáns úri nép, azt meg kell adni – az asszonyaik feltűnő szépek és ízlésesen vannak öltözködve – ami sok! Knowlesnek is nagyon tetszenek, mert igen nagy arisztokratáknak „rássz” embereknek látszanak, de amint mondja, nem szeretne nekik dolgozni, mert a hideg modorukat nem tudja elviselni. – Végre nagy keservesen mégis rátéríttem a beszédet az ebédlőre és a fizetésre – meg volt lepve, hogy még nincs egészen kiegyenlítve – mondtam neki, hogy még 3.500-Ft-tal tartozik, – azt mondta, hogy utána néz, ha haza mennek és elrendezi, majd meglássuk, meddig huzzák vonják, úgy látom elég jól értenek ehhez. Semmi melegség a beszélgetésükben, semmi barátságos megközelítés – érdeklődés – arról szó sincs, hogy rájuk számíthasson az ember pl. ha arcképeket keresnének vagy

*ismerőseik körében az embernek segítségére lennének. – Mindent beléjük kell beszéni, minden jól megrágva stb. egyszerűval unalmas világ ez nekem... Megigérték, hogy kijönnek Neuillybe, ez lett volna szerintem a legillendőbb dolog eddig is, - de nem hiszek ebben sem, mert hiába, tartózkodók és félnek, hogy pénzükből kerül az ilyenmű látogatás.”*²²

Már kezdetől fogva szeretünk volna betekintést nyerni Rippl-Rónai és a gazdag mecénás kapcsolatába. Elsősorban azért, hogy vajon mennyire sikerült a gróft fellelkesíteni az ebédlő eszmei hátterét illetően. Valóban úgy volt-e, ahogy írta Rippl-Rónai: a terveit nagy nehezen „belé beszélte” a grófba? A panaszos hangú levélből bosszankodás hangja is érezhető. Erre a konklúzióban visszatérünk.

Rippl-Rónai 1900 szeptemberét Wiesbadenben töltötte Knowleséknál, majd Budapestre ment az első nyilvános magyarországi kiállításának rendezésére. Mivel nem részesülhetett abban a tisztességben, hogy rangos kiállítóhelyet, például Nemzeti Szalont kapjon, üresen álló szobákat bérelt a Royal Szállóban.

1900. december 22-én megnyílt a Royal Szállóban rendezett Rippl-Rónai kiállítás. A nagyszámú festmények mellett iparművészeti anyaggal is szerepelt. 1901. január 9–10-én ugyanott árverést tartott. A katalógus szerint kiállította Andrassy Gyula gróf. és Andrassy Tivadar grófné arcképét. 6 db rajz szerepelt „Andrassy ebédlőjéhez.” „Iparművészeti tárgyak” is voltak megnevezés nélkül. A Royal Szálló Rippl-Rónai kiállításán szerepeltek „iparművészeti tárgyak”, „rajzok Andrassy ebédlőjéhez” – (6 db), „Andrassy Gyula gr.”, „Andrassy Tivadar grófné”, „Két hímző leány” és „Két hímzőnő”.

1901. Megszakításokkal Ödön öccsénél lakik Somogyaszalón.

1901. Nyáron Belgiumban dolgozott. Ostendei paszettel sorozat.

1901. Karácsony táján Oroszországba utazott. Moszkvában és Szentpéterváron színházi díszletet tervezett.

1902. Betegen tért haza. Meghűlését Herkulesfürdőn kezelte.

1902. december 13-án kiállítás a Merkur Palotában. A katalógus ismerteti az iparművészeti tárgyakat.

„Iparművészeti tárgyak: 324. Dáliák. Selyemhímzés; 325. Begónia és lilium; 326. Futóvirág; 327. Spanyol fal. Nagy vörös virágok Andrassy Tivadar gróf ebédlőjéből; 328. Velencei könnyűségű üvegedények James Pitcairn-Knowles közreműködésével. Egész sorozat különféle színben.”

Rippl-Rónai 1901-ben elszakadt Párizstól, a Nabiktól, az art nouveau-tól és az iparművészettől. Az Andrassyéktól szerzett keresetével 1902-ben visszatért a szülővárosába, vásárolt egy kis parasztházat a Fő utca végén. Bekövetkezett a festői megújulást jelentő kaposvári enteriőrök korszaka. Genthon István így fogalmazott: „Rippl-Rónai tehát elhagyta Franciaországot, becsapta a kaput művészetének első, legragyogóbb fejezete után.”²³

21 Levél Párizsból Ödönnek.

22 Rippl-Rónai József levele Ödönnek. Neuilly, 1900. július 5.

23 Genthon 1958, 21.

Összegezés

Jelen tanulmány elsőként vállalkozik a Rippl-Rónai József által az Andrássy-ebédlő számára tervezett tányérok átfogó, tudományos igényű vizsgálatára. A korábban ismert darabok körének áttekintése mellett a saját kutatásom során feltárt, eddig ismeretlen példányok bevonásával a tanulmány rendszerező tipológiát állít fel, valamint részletes formai és ikonográfiai elemzést nyújt a festett motívumkincs vonatkozásában. Az összehasonlító vizuális vizsgálat és értelmezés alapján *a dolgozat új művészettörténeti hipotézist fogalmaz meg: egyes tárgytipusok díszítményei gasztronómiai ihletésűek, s ornamentális konfigurációik stilizált ételábrázolásaként is olvashatók.* Ez az

értelmezési javaslat új megvilágításba helyezi a funkció, ornamentika és jelentés viszonyát az Andrássy-ebédlő ösztönművészeti koncepcióján belül, és feltételezi az étkezés aktusa, valamint az étkezés vizuális programja közötti tudatos, konceptuális összjátékot.

A felvetett értelmezés összhangban áll Rippl-Rónai dokumentált személyiségével és életmódjával, különös tekintettel a gasztronómiai és a kifinomult étkezési kultúra iránti érdeklődésére. A stílisis ikonográfiai és kultúrtörténeti megközelítések integrálásával a tanulmány nemcsak az ismert és újonnan azonosított tányérok rendszerezéséhez járul hozzá, hanem új értelmezési keretet is kínál Rippl-Rónai iparművészeti munkásságának és a századfordulós enteriőr szimbolikus dimenziójának vizsgálatához.

Irodalom

- A MI SZECCESSZIÓNK 2019.: A mi szecessziónk. A Ráth György-villa. Iparművészeti Múzeum. Katalógus. Budapest
- CSENKEY, É. 1998: Csenkey Éva tanulmányok In: Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, 1998. március 12. – szeptember 6. Katalógus. (Szerk.: Bernáth M. és Nagy I.). Budapest, 1998. 458–462.; 464–471.
- CSENKEY, É. 2014: Rippl-Rónai József kerámiai – tények és feltételezések. In: „Szépíteni kívánta a világot...” Rippl-Rónai József iparművészeti munkássága. Konferencia előadások. Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, 2014. 13–14.
- CSENKEY, É.; GYUGYI, L.; HÁRS, É. 2017: Zsolnay aranykora. Gyugyi László gyűjteménye száz új tárggyal. Budapest
- GENTHON, I. 1969: *Rippl-Rónai József*. Budapest
- GULÁCSY, L.: Gulácsy Lajos: Irányzatom. Kézirat. é.n. OSZK fond 124/7.
- H. BOGNÁR, Zs. 1999: About the dining room in the Buda Palace of count Tivadar Andrássy – Apropos of an armchair. *Ars Decorativa* 18. Budapest, 117–120.
- HÁRS, É. 1980: A Zsolnay kerámia. Vezető az állandó kiállításához. A Janus Pannonius Múzeum kiadványai 42. Pécs
- HORVÁTH, J. 2010: Rippl-Rónai és a Nabis. Rippl-Rónai József franciaországi korszaka és párizsi festőbarátai. Rippl-Rónai Múzeum. Kaposvár, 2010. május 27. – augusztus 22., 50-
- HORVÁTH, J. 2014: Az Andrássy-ebédlő rekonstrukciójának jelentősége. In: „Szépíteni kívánta a világot...” Rippl-Rónai József iparművészeti munkássága. Konferencia előadások. Rippl-Rónai Múzeum. Kaposvár, 2014. 34–43.
- IVÁNFYNE BALOGH, S.: Les principes de Joseph Rippl-Rónai sur l'art décoratif – d'après quelques-unes de ses lettres inédites. *Iparművészeti Múzeum Évkönyve (1962)* 83–105.
- IVÁNFYNE BALOGH, S.: Rippl-Rónai József iparművészeti elvei és iparművészeti tevékenysége kiadatlan levelei nyomán I. *Művészettörténeti Értesítő (1963)* 168–190.
- IVÁNFYNE BALOGH, S.: Rippl-Rónai József iparművészeti elvei és iparművészeti tevékenysége kiadatlan levelei nyomán II. *Művészettörténeti Értesítő (1964)* 263–278.
- KALÓ, Á. 2010: *Rippl-Rónai József iparművészete*. Szakdolgozat
- KESERŐ, K. 1998: Műfajok és műtípusok Rippl-Rónai művészetében. In: Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, 1998. március 12. – szeptember 6. Katalógus. (Szerk.: Bernáth M. és Nagy I.). Budapest, 1998. 119–134.
- KOVÁCS, O. 1998: Vörösruhás nő, 1898. In: Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, 1998. március 12. – szeptember 6. Katalógus. (Szerk.: Bernáth M. és Nagy I.). Budapest, 1998. 474–476.
- KOVÁCS, O. 2014: Rippl-Rónai József iparművészeti munkássága és a Zsolnay gyár. In: „Szépíteni kívánta a világot...” Rippl-Rónai József iparművészeti munkássága. Konferencia előadások. Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár. 2014. 15–22.
- KUNFFY Lajos: Visszaemlékezéseim. (Szerk.: Horváth J.). Kaposvár, 2006.
- LÁSZLÓ, E. 1998A: Krisztus születése és halála, kárpitterv, 1892–1894 között. In: Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, 1998. március 12. – szeptember 6. Katalógus. (Szerk.: Bernáth M. és Nagy I.). Budapest, 1998. 456–457.; 472.
- LÁSZLÓ, E. 1998B: Vörösruhás nő, 1898. In: Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, 1998. március 12. – szeptember 6. Katalógus. (Szerk.: Bernáth M. és Nagy I.). Budapest, 1998. 472–473.
- PRÉKOPA, Á. 1998A: Prékopa Ágnes tanulmányok. Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, 1998. március 12. – szeptember 6. Katalógus. (Szerk.: Bernáth M. és Nagy I.). Budapest, 1998. 91–112.
- PRÉKOPA, Á. 1998B: Rippl-Rónai és az iparművészet. Gyűjteményes kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. *Magyar Iparművészet 1998/3.* 2–13.
- RIPPL-RÓNAI József Emlékezései. Nyugat. Budapest. 1911.
- TÍMÁR, Á.: Iparművészetünk szecessziója. A Műhely egyesület megalakulása és első kiállítása. *Ars Hungarica: a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének közleményei 2006/1.* 391–406.

A magyar absztrakt mozgóképművészet 1989 előtt

GYENES ZSOLT

MATE Kaposvári Campus Rippl-Rónai Művészeti Intézet

H-7400 Kaposvár, Bajcsy-Zsilinszky Endre u. 10., e-mail: dienes@gmail.com

GYENES Zs.: *The Hungarian abstract motion picture before 1989.*

Abstract: Progressive abstract art and cinema have significant pioneers of Hungarian origin. Unfortunately, this triumphant march has been interrupted since the 1950s. Among other things, the study is looking for an answer to this problem. It tries to list the few abstract films made by Hungarian artists from the beginning until the change of regime.

Keywords: abstract motion picture, intermedia, neoavantgarde, Lumia, light art

Az absztrakt mozgóképművészet nagy úttörői között olyan magyar származású alkotókat találunk, mint például *Alexander László* (László Sándor, 1895–1970) és *Moholy-Nagy László* (1895–1946). Az utóbbi művész zseniális meglátásai, víziói alapvetően meghatározóak a médiaművészet kialakulása szempontjából is. Egyik összefoglaló műve a *Fénytérmodulátor* és annak absztrakt árnyékából épülő *Fényjáték, fekete, fehér, szürke* című film. A *Hangzó ABC* című kísérleti filmje is ebbe a sorba tartozik. (1. ábra)

Moholy-Nagy a *Der Sturm* 1923. júliusi számában megjelent tanulmányában a grafikus ábrázolások zenére, hangra való lefordításáról írta: „Egy barázda-írás ABC lerögzítésével megalkottuk az általános hangszert, amely minden eddigi hangszert fölöslegessé tesz.”¹ Lényegében a szintetizátort vizionálta a sokoldalú művész. Első írásait a szintetikus zene, illetve hangkészítés vonatkozásban valamivel korábbra, 1922-re datálta Moholy-Nagy.²

A *British Film Institute* munkatársai találták meg néhány évvel ezelőtt az elveszettnek hitt *Hangzó ABC* című experimentális munkát, ami 1932–33-ban készült (*Tönendes ABC / ABC in Sound*).

A világszerte ismert magyar származású művész és teoretikus művészetpedagógiját, elméleteit összefoglaló híres könyve alapján az alábbiakat emeljük ki a *hangírás akusztikus ábécéje* vonatkozásában. Olyan kísérletről beszél a szerző, ahol változatos vizuális jeleket, szimbólumokat igyekszik megszólaltatni. Egy kis szótárat sorakoztat fel, ahol számba vehetők a különféle karakterek eltérő hangjai. A mű nem törekedett korántsem teljességre. Ami jelentőségét megalapozza, az maga a koncepció, azon belül is a szabadabb, játékosabb megközelítés.³ Összesen negyven különböző (ráfényképezett) minta jelenik meg a filmen, és így ugyanannyi különböző *hang-szeletet* is hallunk párhuzamosan. Az halljuk, amit látunk – vagy fordítva. *Oskar Fischinger*, testvérével együtt hasonló kí-

sérleteket végzett nagyjából Moholyval egy időben. Ennél a pontnál érdemes egy kicsit elidőzni. Moholy-Nagy nevezett filmjét éppen azért hitték elveszettnek, mert egy 1936-os filmvetítési program kedvéért ragasztották össze Fischinger filmjével. A program után a két film így már együtt került dobozba, viszont a fedélen már csak Fischinger neve szerepelt.⁴

Német kollégája és Moholy-Nagy 1933-ban négy rövidebb levelet váltott egymással.⁵ Ezekben nem esett szó Moholy-Nagy filmkísérletéről, viszont Fischinger *Tönende Ornamente / Sounding Ornaments* című, hasonló technikával készült filmjét két ízben is említette honfitársunk. (2. ábra)

Fischinger 1932-ben publikálta *hangzó ornamentikáját*, sajátos *optofonetikus* módszerét.⁶ Ő szigorú, geometrikus-absztrakt formákat rajzolt, majd fotózott a hangsávra, ugyanakkor Moholy-Nagy – mint már utaltunk rá – sokkal oldottabb, játékosabb mintákkal kísérletezett, még kissé humoros megoldások sem álltak messze tőle.

A grafikus hang, azaz a hang fényből való szintetizálásának technológiája Szovjet-Oroszországban született meg 1929-ben. *Cehanovszkij*, *Avraamov*, *Solpo*, *Jankovszkij* és mások dolgoztak a *rajzolt hangosfilm* kikísérletezésén Moszkvában és Leningrádban egyaránt.⁷

Moholy-Nagy László megvalósult hang ábécéje a hasonló, korabeli progresszív kísérletek sorába tartozik. Felhasználta az addig elért eredményeket, de túl is lépett bizonyos vonatkozásban rajtuk. A minták, a tőlük teljesen elválaszthatatlan hangzással együtt megkíséreltek tehát egy játékos, szabályoktól mentes *intermediális* karakterű ábécét, nyelvet felvázolni.

Moholy-Nagy László zsenialitása éppen abban rejlik, hogy felismerte kora messzemenőig progresszív művészi és tudományos vívmányait, törekvéseit, azok lehetséges fúzióit, melyeket egyedi módon, sikeresen szintetizált.

A *neoavantgárd* időszakában folytatódott a magyar származású úttörők tevékenysége, például *Nicolas Schöffer* (Schöffer Miklós, 1912–1992) kísérletező alkotói munkássága kapcsán. Sajnos az eddig említett magyar művészek mind hazánkon kívül tevékenykedve teljesedtek ki, váltak világszerte ismertté. Ez is az okok között szerepelhet, hogy hazánkban aránylag kevés absztrakt mozgóképes mű született, sőt születik napjainkban is.

4 Emőd 2019.

5 *Oskar Fischinger és Moholy-Nagy László levelezése* (1933. február–április). Bibliothek und Textarchiv des Deutschen Filminstituts – DIF e. V. Deutsche Nationalbibliothek Frankfurt am Main, fénymásolatok a szerző gyűjteményében.

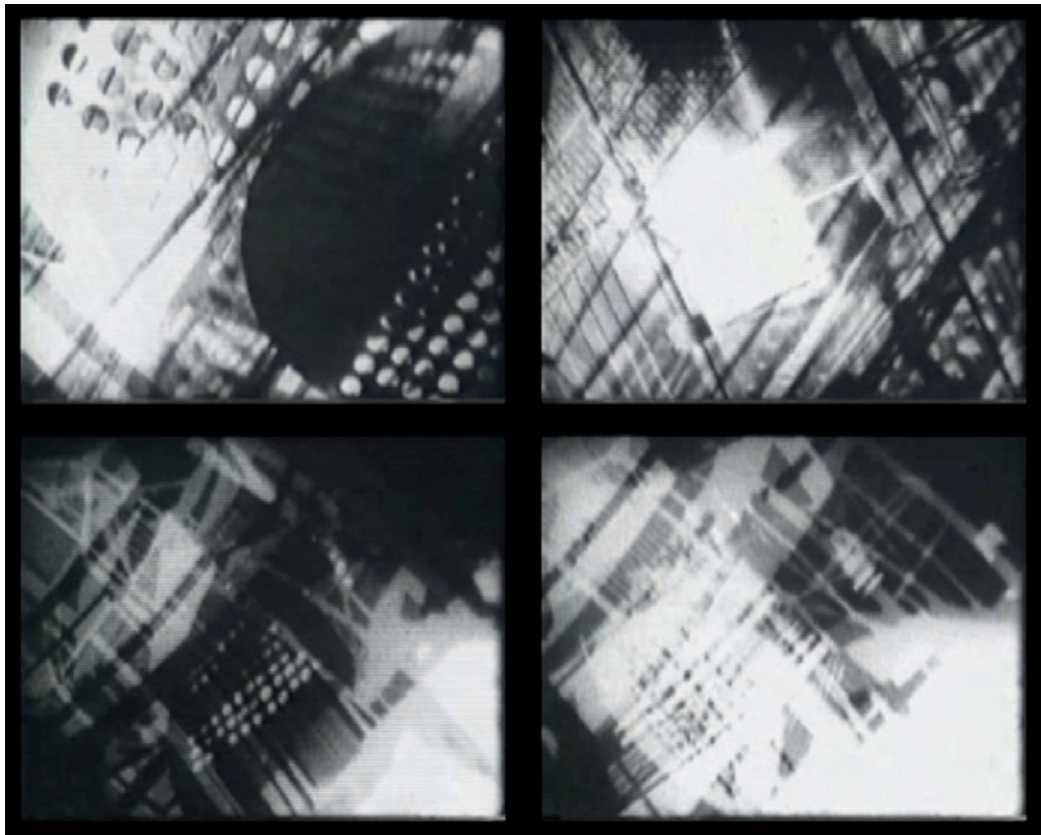
6 Holzer 2010.

7 Generation Z 2011.

1 Moholy-Nagy László (1923): *Az új forma a zenében, A gramofon lehetőségéről*. Passuth 1982, 292.

2 Moholy-Nagy 1927, 28. és Moholy-Nagy 1946/1961, 277.

3 Moholy-Nagy 1946/1961, 277.

1. ábra. Moholy-Nagy: Fényjáték, fekete, fehér, szürke, 1932. Állóképek a filmből.
(A szerző képernyőfotói)

202659

**AKADEMISCH
LITERARISCHE
GESELLSCHAFT**

EINLADUNG
ZU DEM VORTRAG
DIE NEUEN FILM-EXPERIMENTE

Donnerstag, 2. Februar, 8 Uhr c. t., Hörsaal Bertholdstraße 14

VORTRAG: Prof. Moholy-Nagy, Berlin

FILME: „Marseille“ von Moholy-Nagy
„Quer durch den Sport“ von Blum
„Gläserne Tiere“ (Kulturfilm)
„Die kleine Schraube“
„Abstrakte Studie“ von Fischinger
„Tönende Ornamente“ von Fischinger
„Liehtspiel schwarz-weiß-grau“ von Moholy-Nagy

EINTRITT: RM. 1.50; Mitglieder und Studenten RM. 1.-; Stud.-Mitgl. RM. -.20

VORVERKAUF: Pförtner der Universität;
Fr. Wagnersche Univ.-Buchhandlung, Kaiserstr. 52, Telefon 1040

2. ábra. Moholy-Nagy László Oskar Fischingernek küldött meghívója a Die Neuen Film-Experimente című eseményre. Az 1933-as rendezvényen mindkettejük korszakalkotó filmjei is szerepeltek. Német Filmintézet, Frankfurt, Németország.
(A szerző felvétele.)

Schöffer számára – néhány elődéhez és kortársához hasonlóan, mint például Alexander László, Moholy-Nagy László és Kepes György, hogy csak a magyar származású kísérletező alkotókat emeljük ki – a hang, a fény, a mozgás és az interakció alapvető interdiszciplináris-művészeti kutatási területnek számított. (3. ábra)

3. ábra. Nicolas Schöffer fénydinamikus művei a kalocsai Schöffer Gyűjteményből (A szerző fotója, 2025)

A Lumia típusú mozgó fényfestmények, illetve vetítődobozok különálló műfajnak is tekinthetők. A dán-amerikai Thomas Wilfred Lumia művészetét mindenképpen az elsők között kell említeni (innen is kapta nevét a műfaj), aki az 1920-as évektől kezdve valósította meg vízióit. Az avantgárd optimizmusától áthatva hitt abban, hogy absztrakt mozgóképei, dobozba zárt fény-festményei a mindennapi háztartások részévé válhatnak.

Ez a megalkotott dinamikus látvány elindított egy sort, új műfajt, amely kapcsán lassan mozgó, változó, átúszó, transzparens, leginkább organikus karakterű színes fényfolyamokat látunk. Nincsenek vágások, mint a filmekben; az egész egy állandóan megújuló hosszú loop. A színek olykor intenzívek, vörösek, kékek, lilák, majd lassan elhalkulnak, feloldódnak az árnyékban. Zene a szemnek! Wilfred úttörő fényművész volt, akinek hatása szélesebb körű napjainkra is. Lumia művészete az élő, vágatlan, improvizatív, mozgó elektronikus vizuális vetítések, fényperformanszok egyféle előfutárának is tekinthető.

Nicolas Schöffer Luminojához (is) Wilfred kísérletei lehettek az előképek.⁸ Nagy valószínűséggel a magyar származású művész találkozhatott dán elődje realizált kísérleteivel. Néhány darab a Luminoból Schöffer 2015-ös budapesti Múcsarnokban megrendezett kiállításán is látható volt. A Lumino és a Lumino Philips (1968) fényátteresztő képernyővel, belső fémlemezekkel, elektromotorokkal és világítással rendelkezik, illetve működik. Szériában is gyártották a készüléket.⁹ (4. ábra)

Témánk szempontjából a Spatiodynamisme című, közel hat perces Schöffer film is említést érdemel. Ezt 1958-ban készítette a művész Franciaországban. Az alkotás címe az azonos nevű szobrára utal. A mű egyértelműen Moholy-Nagy László Fényjáték, fekete, fehér, szürke című filmje továbbgondolásának tekinthető, leginkább abban a vonatkozásban, hogy a szobor (modulátor) által produkált fényjáték itt a főszínek kapcsán válik *plasztikussá*. Habár Moholy szobra is színes égőket használt, mégis filmje – elsősorban technikai okok miatt – fekete-fehér maradt. Mindkét filmben a mozgó szobor, szerkezet által létrehozott fények, tükröződések, transzparenciák és árnyékok hozzák létre a dinamikus absztrakt formákat. Minden elem folyamatos mozgásban van. A vetített látvány, a fényjáték és a szobrok, leginkább fényes, csillogó felületének képei párhuzamos vágásokkal váltakoznak egymással a filmben.

A Brüsszeli Világkiállításon mutatták be a Spatiodynamisme-t, és röviddel ezt követően készítette el Schöffer, a Philips támogatásával, néhány évvel ezelőtt a budapesti Light Art Museum-ban is vetített mozgóképét, Mayola címen. Ezt fénydinamikai kísérletei dokumentációjaként alkotott meg.¹⁰

Az 1950-es évek az avantgárd szellemiség feltámasztása volt nyugaton. Az 1920-as évek absztrakt filmje is verátömllesztésen estek át és főleg Amerikában találkozhattunk ezekkel a *formatagadó* megoldásokkal. Nálunk a helyzet teljesen másképpen alakult, az absztrakt művészetet a tiltott kategóriába tartozott. Egy ilyen típusú *kifejezési forma*, mint az absztrakció *nem szólhatott* a munkás-paraszti életéről, azok *világmegváltó gyakorlatáról*. Az ilyen karakterű megfogalmazás *beteges, kapitalista csökevénynek* számított. A helyzetet bonyolítja, hogy a fotografikus képtől még erősebb realista elvárások fogalmazódtak meg, mint a festményektől. A technikai képfajták *hitelesek, a valóság-*

8 <https://www.youtube.com/watch?v=F2qpfguwNs>
Letöltés: 2024.12.19.

9 https://www.youtube.com/watch?v=26sLyB-DPxI&ab_channel=eleonoredelavandeyra
Letöltés: 2024.12.19.

10 https://hun.lam.xyz/muveszek/nicolas-schoffer_i/
Letöltés: 2025.01.18.

4. ábra. Schöffler Luminojának külső és belső kiképzése (Dargay Lajos hagyatéka) és a Lumino egy állóképe működés közben (A szerző fotói, 2025)

got tükrözik, ennek következtében a fotográfia és a film a legalkalmasabb eszköz az előbb vázolt hazug propaganda megvalósításához (már Leninék is kiemelt szerepet tulajdonítottak a filmnek, a fotografikus képnek). Az megint más lapra tartozik, hogy a fénykép már megszületése pillanatától csalt, manipulált; gondoljunk például a *valóságot elbeszélő* fotómontázsokra. Tehát a technikai kép *nem tud hazudni*, sulykolták az igazságot.

Még az 1960-as években, amikor a festészetben nálunk is kezdett megjelenni, valamennyire elfogadottá válni az absztrakció (például Keserü Ilona művészete), a fotográfiával szembeni elvárások nem változtak. A *Műhely '67* csoport és elsősorban *Koncz Csaba* redukált, absztrakt képi világú fotói szakmai körökben is *kiverték a biztosítékot*. Mai ésszel érthetetlennek tűnik, hogy miképpen válhattak ki olyan mértékű indulatokat *Koncz ártatlan képei*.¹¹

1953-ban, az egyik legsötétebb időszakban, egyedülálló itthoni példaként készítette el *Gyarmathy Tihamér* (1915–2005) képzőművész *Cím nélküli* kísérleti filmjét. A mű elveszett aztán előkerült. *Gyarmathy diafotogramjai* és a megmaradt filmszalag (ami nagy valószínűséggel nem a teljes anyag) és a leírások alapján kaphatunk képet erről a különleges opuszról.¹² (5. ábra)

A film több lépcsőben keletkezett és az álló- és mozgókép, illetve a *megnevezhető ábrázolás* és absztrakció között rezeg. Alapja *diafotogramok*; diakeretbe épített elsősorban növényi részletek *fotogramszerű* lenagyítása. A *projekciónak*, a léptékváltásnak meghatározó szerep jutott. A kísérleti folyamat eszünkbe juttatja *Alexander László* (László Sándor) *ős-multimédia akcióit* az 1920-as évekből.¹³

„A film első, alaprétegét az egymás után vetített diák celuloid szalagra vétele jelentette. A vetítőbe az adagoló helyére kondenzort helyezett, mozgásával váltak a diák 'folyamatokká'. Kondenzoron kívül prizmat alkalmazott ugyanezre a célra, néha géz- és tülldarabok kerültek a keret és a lencse közé. Erre a nyersanyagra vették fel aztán a végleges változatot, úgy, hogy az alapfilmre *Gyarmathy újra diákat vetített*, esetleg még ezeket a diákat is tovább manipulálva. A vágás aránylag keveset változtatott a film jellegén és szerkezetén.”¹⁴

A magyar mozgóképes progresszív törekvések műhelye a méltán nemzetközi híró *Balázs Béla Stúdió* volt. 1961 és 1991 között közel 300 film, illetve videó mű készült itt.¹⁵ Ezek közül közel a fele dokumentumfilm, nagyjából a harmada kísérleti film, az ötöde játékfilm. A maradék kb. 3% animációs alkotás. Itt jegyezzük meg, hogy a *BBS* nem az animációs filmekre specializálódott, azoknak külön, nagy stúdiói voltak Budapesten, Kecskeméten és Pécsen. A *BBS 300* alkotása között csak három absztrakt képi világgal építő mű található, – tehát minden századik alkotás sorolható ebbe a műfajba. Ez kicsit kevésnek bizonyul egy újat, a kísérletezést szem előtt tartó műhely vonatkozásában.

Mi lehet az oka ennek? Nem könnyű megállapítani! Valószínűleg, leginkább a szocialista diktatúra gyakorlatának négy évtizede áll mögötte. Az absztrakt művészet az 1950-es évektől tiltott, majd fokozatosan túrtté vált, de támogattnak sohasem bizonyult. Ezen felül a *magyar lelkelethez* nem áll annyira közel a *vizuális elvonás* vagy *elvonatkoztatás*, az absztrakt kifejezés – ez is felmerülhet okként!?

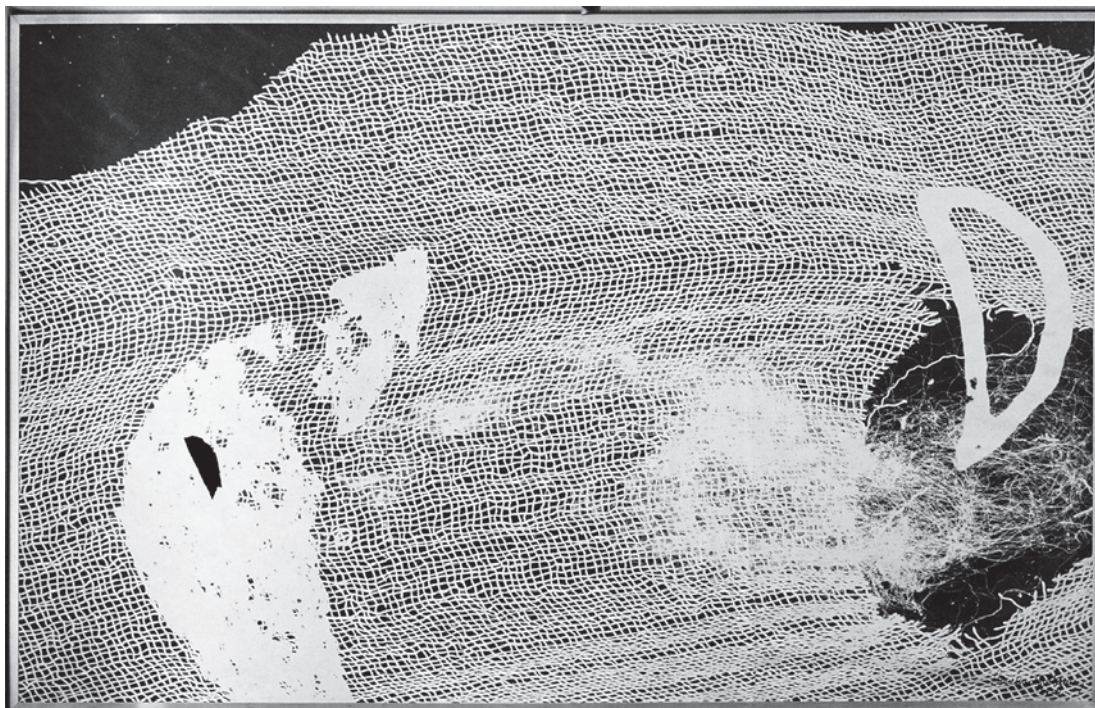
11 Ábel Péter: Három út. Fotó, 1967. augusztus, Fájja Sándor: „Egy kiállítás képei”. Fotó, 1967. augusztus, Ibos Iván: Fotószerű-e a fotográfika? Fotó 1967. április, Ibos Iván: Akasszátok fel... Fotó, 1967. október, Fájja 1975.

12 Pataki 1991., Gyarmathy 1987, azontúl Orosz Márton és Várkonyi György emailes közlései alapján (2026).

13 Jewanski, Jörg: Farblichtmusik – László Sándor szín-fény zenéje (2015). Online: <http://kepiras.com/2021/09/jorg-jewanski-farblichtmusik-laszlo-sandor-szin-feny-zeneje/> Letöltés: 2025. 12. 22.

14 Pataki 1991, 135.

15 Durst 1992.

5. ábra. Gyarmathy Tihamér nagyméretű, világítódobozban installált diafotogramja. Művészetek és Irodalom Háza, Pécs. (A szerző felvétele, 1990-es évek)

Moholy-Nagy Lászlóék szellemisége, hatása felfedezhető a későbbi, 1970-es és 80-as évekbeli kísérleti művekben is. Néhány kiemelt példa ebben a vonatkozásban a következő.

Bódy Gábor (1946–1985) *Pszichokozmoszok* című számítógéppel létrehozott mozija korában, 1976-ban mindenképpen unikálisnak számított nemzetközi viszonylatban is. A film szekvenciáit a komputer valószínűség-számítás segítségével alkotta meg. Kiszámítottság és véletlen látszólag ellentmondó kettőssége hatja át a mű szerkezetét. „Az abszolút véletlen mozgás nemcsak hogy létezik, hanem képe sokkal valószínűbbnek, általánosabbnak hat, mint a szabályokkal tarkított véletlené.” – írta Bódy filmiskolájában.¹⁶

Maurer Dóra (1937–2026) és Jeney Zoltán (1943–2019) konceptualista alapállású *Kalahja* (1980) szép példája a képzőművészeti gondolkodás filmben való kiterjesztésének. A Kalah egy régi arab játék. Ez a film egy döntetlenül végződött játszma lépéseinek lejegyzése, ahol minden kőnek egy hang és egy szín felel meg.¹⁷ Bódy és Maurer filmje kapcsán – az ötlet meghatározó szerepén túl – erős hasonlóság a véletlen teremtő erejében fedhető fel.

Habár nem a BBS-ben készült, de jelentőségében marad el az említettek mögött Bartók István (sz. 1955) *Dimenziók* című, 1981-es keletkezésű, teljesen számítógéppel létrehozott animációja sem. Az animáció egy pont vonalakkal kijelölt kalandjait, de leginkább fogságát meséli el a két-, majd háromdimenziós térben. Mindezt a mai néző számára is élvezhető módon jelenítette meg a szerző.

A sorba még Száva Gyula (sz. 1948) *Eset* című, 1980-ban a BBS-ben készült, 11 perces számítógépes kísérlete kívánczok. A film ugyanazzal a magyar fejlesztésű komputerrel készült, melyet Bódy is használt.¹⁸

Csízay László (sz. 1943) Bódy Gábor felkérésére, illetve vele való együttműködésben készítette el komputergrafikáit, animációit a *Mozgástanulmányok 1880–1980* című filmhez. Ezek a betétek, kiegészítések önálló, absztrakt mozgóképként is értelmezhetőek. A szerző következő módon foglalja össze munkáját:

„Úgy gondoltam, hogy vonal-csoportok segítségével jelezem ki a mozdulatokat kifejező irányokat, tendenciákat. Így a film naturális ábrázolása fölött, mellett megjelenik egy elvontabb, általánosabb képi réteg. Ez a mozgások ütemét, kevésbé látható elemeit emeli ki. A hullámzó mozgások mellett fontosnak éreztem a növekvő-csökkenő hatásokat, a belső szerkezet folyamatos átalakulását megjeleníteni. Vonalrendszert képzeltem el, mely az alakok lényeges testpontjait, vagy más fontos elemet jelöl ki. A vonal szakaszokat adott esetben töréspontokkal bontottam meg. Az egy dimenziós lineáris rendszereket a mozgás transzformálta a sík, vagy a tér dimenziói felé.”¹⁹ (6. ábra)

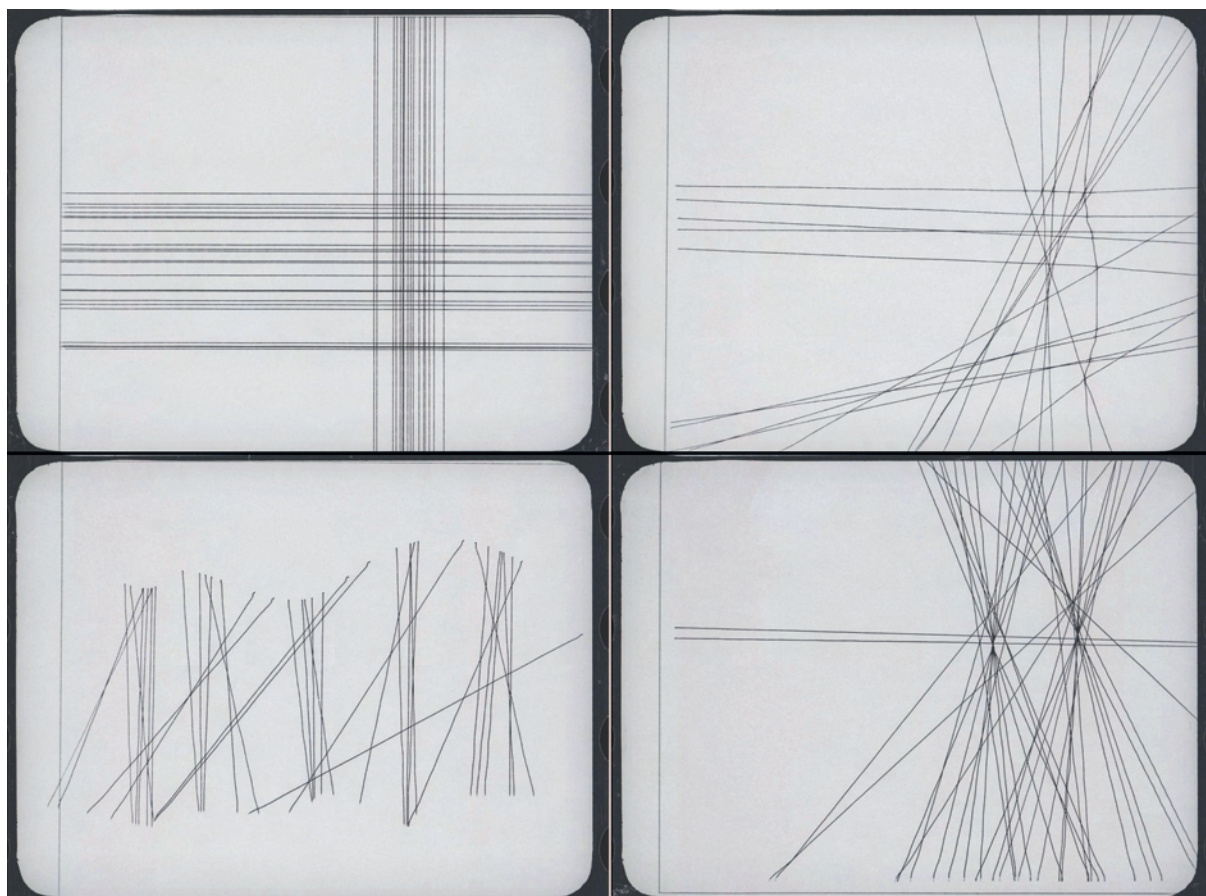
A rendszerváltás után megszűnt a 3T (*Támogatott-Tűrt-Tiltott*) kategóriája. Innentől akár bármilyen műfaj, kifejezési mód megjelenhet, ha megtalálja közegét, közönségét. Elméleti vonatkozásban a hatalom nem ellenőrzi és irányítja a művészetet.

¹⁶ Bódy 1998, 181.

¹⁷ Durst 1992, 162.

¹⁸ Orosz 2016, 24.

¹⁹ Csízay 2025.

6. ábra. Csízy László számítógépes animációja Bódy Gábor filmjéhez. Állóképek, 1980.
(A művész szíves engedélyével)

Irodalom

- BÓDY, G. 1998: Filmiskola. Budapest
- CSÍZY, L. 2025: Komputergrafikáim Bódy Gábor „Mozgástanulmányok 1880–1980” című kísérleti filmjében. Képirás. Online: <https://kepiras.com/2025/11/csizy-laszlo-komputergrafikaim-body-gabor-mozgastanulmanyok-1880-1980-cimu-kiserleti-filmjeben/> Letöltés: 2025. 11. 18.
- DURST, GY. 1992: Balázs Béla Stúdió 1961–1991. (Szerk.: Durst Gy.). Budapest
- EMŐD, P. 2019: Szenzációs felfedezés: előkerült Moholy-Nagy 80 éve elveszettnek hitt kísérleti filmje. Online: <https://artportal.hu/magazin/szenzacios-felfedezes-elokerult-moholy-nagy-80-eve-elveszettnek-hitt-kiserleti-filmje/> Letöltés: 2019. 06. 20.
- FÉJJA, S. 1975: Fotóművészet és pszichológia. Budapest
- GENERATION Z 2011: Generation Z / Z Generáció – A hangművészet és a zenetechnika orosz úttörői 1910-től az 1930-as évekig. Katalógus, OSA Archívum, Centrális Galéria, Budapest
- GYARMATHY, T. 1987: Film és képzőművészet – Körkérdés. In: Filmvilág 87/9, Budapest
- HOLZER, D. 2010: A Brief History of Optical Synthesis. Online: http://www.umatic.nl/tonewheels_historical.html Letöltés: 2010. 07. 04.
- MOHOLY-NAGY, L. 1927: Festészet, Fényképezet, Film. Budapest, 1978.
- MOHOLY-NAGY, L. 1946/1961: Moholy-Nagy László (1946, 1961): Látás mozgásban. Budapest, 1996.
- PASSUTH, K. 1982: Moholy-Nagy. Budapest
- PATAKI, G. 1991: Kísérleti film, 1953. In: F.I.L.M. – A magyar avant-garde film története és dokumentumai. (Szerk.: Peternák M.). Budapest
- OROSZ, M. 2016: Magyarok a számítógépművészet korai történetében. In: Magyar művészek és a számítógép – Egy kiállítás rekonstrukciója. (Szerk.: Borus, J.). Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria